

CRISIS IN KONGO

LUDO DE WITTE

CRISIS IN KONGO

DE ROL VAN DE VERENIGDE NATIES,
DE REGERING-EYSKENS EN HET KONINGSHUIS
IN DE OMVERWERPING VAN LUMUMBA
EN DE OPKOMST VAN MOBUTU

UITGEVERIJ VAN HALEWYCK

IN MEMORIAM PATRICE EMERY LUMUMBA (1925-1961)

© 1996, UITGEVERIJ VAN HALEWYCK

Diestsesteenweg 71 a, 3010 Leuven

Omslagillustraties:

Tshibumba Kandu-Matulu,

coll. Jean-Pierre Jacquemin

Vormgeving: Dooreman

Zetwerk: Griffio, Gent

Druk: Imschoot, Gent

Vertegenwoordiging voor Nederland:

Jan Mets, Amsterdam

Uitlevering:

Centraal Depot bij Centraal Boekhuis, Culemborg

NUGI 646

ISBN 90 5617 052 X

D/1996/7104/28

‘Hoe zou het kunnen dat een blauw geschilderde helm, op zichzelf, zou volstaan om de denkbeelden van conservatieve ofcieren van Zweden, Canada of Groot-Brittannië uit te schakelen? Hun visie op Afrika is er een van leeuwenjachten, slavenmarkten en koloniale veroveringen [...] en zij begrijpen de Belgen omdat zij hetzelfde verleden, dezelfde geschiedenis en dezelfde trek in onze rijkdommen hebben.’ – PATRICE LUMUMBA

‘L’histoire, quand elle est sérieusement écrite,
est sans pitié en sans pitié.’ MARCEL LIEBMAN

INLEIDING

9

HOOFDSTUK 1

Kenmerken van de Kongolese dekolonisatie	21
De Kongolese weddenschap (4 januari 1959-30 juni 1960)	23
De politieke opvattingen van Patrice Lumumba	46
De nationalistische opmars: het MNC en de eerste Kongolese regering	59
De onverklaarde oorlog tegen het Kongolese nationalisme	70
De explosieve koloniale erfenis	86

HOOFDSTUK 2

Brussel, Washington en New York interveniëren in Kongo	113
De mouterij en afrikanisering van de Force Publique (4-10 juli)	115
De revolte van le tout Elisabethville, ondersteund door een Belgische militaire interventie	132
Kongo heropbouwen vanuit Katanga	156
Kongo verzoekt de VN om tegen de Belgische interventie op te treden	160
Naar een confrontatie met Lumumba	173
Eerste schermutselingen in de stellingenoorlog (15 juli-2 augustus)	181
De VS en Lumumba	187

HOOFDSTUK 3

De omverwerping van de regering-Lumumba	201
Brussel roert de oorlogstrom: de kongolisering en Boudewijns zakenkabinet	203
De VN neemt de Katangese secessie in bescherming (27 juli-15 augustus)	216
De confrontatie tussen Hammarskjöld en Lumumba (14 en 15 augustus)	233
De Afro-Azaten kiezen partij	239
Kasavubu: de plant komt in actie (5 september)	249
Naar de eerste staatsgreep van Mobutu (14 september)	268
Mobutus coup: de rol van de VN	278
Mobutu en Dayal plaatsen Lumumba in verzekerde bewaring	285

HOOFDSTUK 4

Sleutelen aan een alternatief	307
Een tussentijds overzicht: de desintegratie van Kongo	309
Opgelegde verzoening of radicale confrontatie?	314
Nieuwe fronten in de strijd tegen Lumumba:	
de Algemene Vergadering van de VN en de CIA	327
Moeizaam sleutelen aan een nekoloniaal bewind	332
De medeplichtige neutraliteit van de VN: de Civilian Operation	343
Hoe Lumumba's triomftocht naar Stanleystad eindigde in Mobutus dodencel	352
Rajeshwar Dayal: geplet tussen Washington en Accra	361
De moord op Lumumba, Mpolo en Okito (17 januari 1961)	366

HOOFDSTUK 5

Kongo na Lumumba	393
Naar een stabiel nekoloniaal bewind (Veiligheidsraad, 21 februari)	395
Sendwe en de Baluba-guerrilla	402
Gizengas tegenregering in Stanleystad	413
De vorming van de regering-Adoula (2 augustus)	422
De lange doodsstrijd van de Katangese secessie (1961-1963)	432
De opstanden van 1964: Mulele, Soumialot en Gbenye	439

BESLUIT

Lumumba, het Zaïre van Mobutu en de VN	453
De actualiteit van Lumumba's erfenis	455
ONUC en 'le mal zaïrois'	459
Lumumba en de VN	465

BIBLIOGRAFIE	471
--------------	-----

CHRONOLOGIE	485
-------------	-----

LIJST VAN AFKORTINGEN	489
-----------------------	-----

PERSONENREGISTER	491
------------------	-----

CENTRAAL-AFRIKAANSE REPUBLIEK

LEGENDE

LAND

PROVINCIE

▲ PROVINCIEHOOFDPLAATS

Steden

----- Stroom

OMZETTINGSTABEL

KONGO 1960	/	ZAÏRE 1996
Albertstad	=	Kalemie
Bakwanga	=	Mbuji Mayi
Coquilhatstad	=	Mbandaka
Elisabethstad	=	Lubumbashi
Jadotstad	=	Likasi
Katanga	=	Shaba
Leopoldstad	=	Kinshasa
Luluaburg	=	Kananga
Port Francqui	=	Ilebo
Paulis	=	Isoro
Stanleystad	=	Kisangani
Thysstad	=	Mbanza Ngungu

INLEIDING

In dit boek wordt aan het licht gebracht welke rol de Verenigde Naties in het eerste jaar van de onafhankelijkheid van Kongo (Zaire) hebben gespeeld. De vroegere Belgische kolonie was op 30 juni 1960 onafhankelijk geworden. De gevolgen van de gebeurtenissen uit die tijd – de omverwerping van de eerste Kongolese regering (september 1960), en de moord op haar charismatische leider, Patrice Lumumba (januari 1961) – bepalen het leven in Zaire tot op de dag van vandaag. De basis werd gelegd voor de in 1965 afgekondigde Tweede Republiek, die Mobutu tot alleenheerser over het onmetelijke land maakte. Joseph-Désiré Mobutu was voor de onafhankelijkheid journalist, informant van de koloniale Staatsveiligheid, en later ook medewerker van Patrice Lumumba. De Kongolese regering benoemde Mobutu, die ooit nog als sergeant in de koloniale Weermacht had gediend, tot kolonel in het nieuwe Kongolese leger. Vanaf september 1960 nam hij de touwtjes van de macht in handen. Eerst openlijk, in de maanden na de omverwerping van de regering-Lumumba, vervolgens achter de schermen, zich verschuilend achter decoratieve figuren als president Kasavubu en eerste minister Adoula. In de jaren 1963-64 – de periode waarin de VN haar koffers pakte – kwamen brede bevolkingslagen in opstand tegen dat regime. Deze opstand werd neergeslagen door een Belgisch-Amerikaanse interventie, die de weg vrijmaakte voor Mobutus openlijke dictatuur – een dictatuur die het land nog steeds in zijn greep houdt.

De in deze studie blootgelegde feiten, en mijn visie op de samenhang tussen de gebeurtenissen, zijn dikwijls in strijd met de blijkbaar algemeen aanvaarde verklaringen die telkens weer te berde worden gebracht wanneer er over de Kongo-crisis wordt gesproken.¹ Het beeld van de dekolonisatie van Belgisch Kongo, dat begin jaren '60 tot stand kwam, werd vertekend in het vuur van de Belgisch-Kongolese strijd van dat ogenblik. Maar dit beeld is naderhand nooit wezenlijk bijgesteld.

Waarom hebben wij dit deel van ons verleden onverteerd gelaten? Het is natuurlijk zo dat het dekolonisatieproces het aanzien van de huidige Zairese maatschappij en de huidige Belgisch-Zairese betrekkingen, mede heeft bepaald. Het onderwerp heeft zijn politieke geladenheid dus nog niet verloren. Maar er is een tweede, wellicht belangrijkere reden voor deze beeldvervorming. De Kongo-crisis laat ons zien hoe de heersende kringen van dit land – de financieel-economische elite, de Belgische regering, het koningshuis – hebben gereageerd op een toestand die zij als fundamenteel bedreigend beschouwden. Er stonden wezenlijke belangen op het spel, en Brussel reageerde met inzet van al zijn middelen, volgens diepgewortelde reflexen – wat een niet altijd even fraai beeld van de heersende klasse van dit land oplevert. De demythologisering van de Kongo-crisis vereist dus de nodige kritische zin van onderzoeker en lezer tegenover die heersende klasse. Een klasse wier koninginnenstuk, de Generale Maatschappij, een sleutelrol in het drama speelde. En wier leidinggevend personeel van vandaag soms een rol heeft gespeeld in de gebeurtenissen van toen.² Dit boek kan dus opgevat worden als een poging om een stuk onverwerkt, verdrongen of vertekend verleden voor het voetlicht te halen. De traditionele opvattingen over Belgisch Kongo, over de eerste levensjaren van het onafhankelijke Kongo, en over de politieke betekenis van figuren als Lumumba, Kasavubu en Mobutu zullen aan een kritisch onderzoek worden onderworpen. Maar de lezer zal vooral zijn beeld van de VN moeten bijstellen.

De VN wordt geassocieerd met begrippen als vrede, onpartijdigheid, rechtvaardigheid, respect voor mensenrechten. Men denkt dat de VN, als internationale instelling, eng-nationale belangen en tegenstellingen overstijgt, en als een scheidsrechter staten en volkeren op weg naar een harmonieus samenleven kan helpen. Te oordelen naar het VN-optreden in Kongo is dit beeld in strijd met de realiteit. Ik baseer mij onder meer op een boek van Madeleine Kalb, *The Congo Cables*.³ Hierin behandelt ze de telegrammen die tussen het State Department (het ministerie van Buitenlandse Zaken van de VS), de CIA, de VS-missie bij de VN en de VS-ambassades in Brussel en het toenmalige Leopoldstad (Kinshasa) werden uitgewisseld in de eerste jaren na de onafhankelijkheid van Kongo. Toen het boek in 1982 verscheen, werd er in de pers vooral aandacht geschonken aan de moordplannen die de CIA in 1960 beraamde tegen de kersverse Kongolese premier Patrice Lumumba. De 2149 telegrammen en documenten die Kalb in haar boek heeft verwerkt, bevatten echter

een schat aan informatie die verder reikt dan de CIA-jacht op Lumumba. De commentaren van Amerikaanse ambassadeurs, ministers en CIA-agenten op de gebeurtenissen in Kongo geven de lezer een haarscherp beeld van de wijze waarop de vs, en enigszins ook België en de vn, in de periode 1960-64 in Kongo opereerden.

Kalbs boek, een kritische lezing van de Kongo-literatuur van de afgelopen decennia, en de bestudering van duizenden documenten die tot op heden niet of nauwelijks werden gebruikt, vormen de grondslag van het voorliggende boek. Vooral de raadpleging van de Archieven van de Verenigde Naties (New York), waar ik inzage kreeg in dikwijls als vertrouwelijk opgeslagen bronnen, zoals het telegramverkeer tussen de secretaris-generaal van de vn en zijn ondergeschikten in Kongo, heeft heel veel informatie opgeleverd. Het heeft tot enkele nieuwe, verstrekkende conclusies geleid.

Het lijkt een hachelijke onderneming om in de vorm van een ongenueanceerde stelling mijn studie over dit complexe onderwerp te willen samenvatten. Maar de omvang van het onderzochte bronnenmateriaal is overweldigend, en de gegevens eruit wijzen steeds in dezelfde richting. In de eerste weken na 30 juni 1960, de dag waarop Kongo onafhankelijk werd, kwam een westerse coalitie tot stand die de politieke ontwikkelingen in het land heeft bepaald. De leden van deze coalitie, die eigen, soms conflicterende belangen najoegen, verenigden zich rond het volgende streven. Enerzijds ondersteunden zij Tshombe, die met Belgische militaire steun de rijke koperprovincie Katanga aan het centrale Kongolese gezag had onttrokken. Anderzijds richtten zij zich op de ondermijning van de Kongolese regering in Leopoldstad, die werd beschouwd als een bedreiging van de westerse invloed in Kongo en in Afrika in het algemeen. Het uiteindelijke doel was de installatie van een neokoloniaal bewind dat het land ter beschikking zou stellen van de holdings en trusts die het land al decennialang in hun macht hadden.⁴ De motoren achter deze coalitie waren de vs en België. De uitschakeling van de nationalistische leiding van het land werd op 17 januari 1961 bekroond met de moord op Patrice Lumumba, de wettig aangestelde premier van Kongo.⁵ Deze moord was een (belangrijke) etappe in de zoektocht naar een stabiel neokoloniaal regime – een proces dat werd afgerond door de tweede staatsgreep van Mobutu, op 24 november 1965. Bij deze jarenlange interventie gebruikten Washington, Brussel en hun medestanders op

het terrein, een arsenaal van technieken: militair ondersteunde opdelingen van Kongo, omkoperij en chantage, intriges, staatsgrepen, politieke moorden, sabotage, terreur, lastercampagnes, economische wurging en druk. De opvatting van een vs-functionaris, dat de vn daarbij als agent van de Verenigde Staten optrad, behoeft enige nuancering; er bestonden soms wel degelijk scherpe tactische meningsverschillen tussen de vn en de westerse coalitie. Maar uit mijn onderzoek blijkt toch ondubbelzinnig dat de vn-leiders de westerse opzet ondersteunden, en dat de vn op cruciale ogenblikken zelfs een gewillig instrument van deze westerse inmenging was. Anders gesteld: de vn-interventie in Kongo ondersteunt de stelling dat de vn het instrument is waarmee de grote mogendheden een wettelijke goedkeuring voor interventies verwerven, en waarmee zij het concept van beperkte soevereiniteit in de internationale verhoudingen in hun voordeel bestendigen en versterken.

Deze conclusie staat haaks op de opvattingen die in de traditionele literatuur verdedigd worden. Zeker: verschillende aspecten van de problematiek zijn bekend, zoals de pogingen van de CIA om Patrice Lumumba uit te schakelen, de korte campagne van Moskou tegen de persoon van de secretaris-generaal van de vn (die als een instrument van het imperialisme werd gebrandmerkt), de banden tussen de CIA en Mobutu, en de betrekkingen tussen Brussel en Tshombe. Maar een geïntegreerde analyse van het optreden van de vn (als organisatie), dat zich op de Belgische en Amerikaanse interventies in Kongo entte, en een inzicht in de fundamentele drijfveren achter dat optreden, dat uitliep op de uitschakeling van de Kongolese regering, ontbreekt veelal in de klassieke analyses.

In de omvangrijke literatuur over de Kongo-crisis krijgt het vn-optreden slechts een bescheiden plaats toebedeeld. Zo beperkt het gezaghebbende *The Cambridge History of Africa* de analyse tot deze bedenking: De vn-macht [...] was verantwoording verschuldigd aan de internationale instelling en niet aan de Zaïrese regering, zoals Lumumba blijkbaar in het begin geloofde. In theorie was zij opgericht om de vrede te bewaren zonder in de binnenlandse aangelegenheden te interveniëren: een onmogelijke opdracht in de heersende omstandigheden van 1960.⁶ Anders gezegd: een misverstand en praktische bezwaren stonden de vlotte realisatie van de vn-missie in Kongo anno 1960-61 in de weg – en daarmee is de kous af voor het Britse naslagwerk, wiens opvattingen een goede barometer vormen voor de stand van zaken in de standaard-

analyses over de Kongo-crisis.

Ik onthoud mij in deze studie zo veel mogelijk van een rechtstreekse polemiek met afrikanisten, politicologen, betrokken politici en journalisten die mij voorgingen in een beschouwing over de Kongo-crisis. Maar ik zal wel veel uit hun werken citeren om mijn argumentatie op te bouwen. Deze methode komt de overtuigingskracht van het betoog ten goede. Want het beeld van de Kongo-crisis dat aldus ontstaat, is dikwijls in strijd met de opvattingen die de geraadpleegde auteurs er zelf op nahouden. Deze werkwijze heeft echter een onvermijdelijke schaduwzijde: de lezer moet zich door een berg citaten worstelen en krijgt een loodzware notenlijst te verwerken. (De noten staan gegroepeerd aan het einde van elk hoofdstuk.)

Overigens mag hier vermeld worden dat er enkele vermeldenswaardige studies over het vn-optreden in Kongo bestaan, van de hand van Jules Gérard-Libois (1963), Paul-Henry Gendebien (1967), Ernest W. Lefever (1965-67) en Georges Abi-Saab (1978). Maar sindsdien zijn er vele nieuwe en waardevolle getuigenissen van hoofdrolspelers in het Kongolese drama verschenen. Een werk als dat van Kalb, en de studie van tot op heden onverwerkte documenten, maken een kwalitatieve sprong in de studie van de periode mogelijk. De officiële documenten van de vn, en de standaardwerken van G. Abi-Saab, P.-H. Gendebien, E.W. Lefever en J. Gérard-Libois fungeren daarbij als leidraad.⁷

In deze studie wil ik op een drievoudige wijze een nieuw licht werpen op een crisismoment dat, achteraf bezien, een scharnierfunctie vervulde tussen het koloniale tijdperk en de onafhankelijkheid van het hele Afrikaanse continent.

1. De ontwikkelingen worden geanalyseerd aan de hand van het optreden van de vn, wier rol als zelfstandige, actieve factor wordt benadrukt. Mijn analyse beperkt zich tot het eerste jaar van de vn-interventie in Kongo – een interventie die echter vier jaar aansleepte. Een bijproduct van deze studie wordt daarom gevormd door de blootlegging van de wortels van Mobutus Tweede Republiek. Al te dikwijls wordt nog verondersteld dat dit regime in 1965 uit het niets ontstond, maar niets is minder waar. De fundamenteën van Mobutus bewind werden in 1960 gelegd. De Tweede Republiek vloeiende voort uit de pogingen om de Eerste Republiek tot een stabiel neokoloniaal bewind om te kneden – een operatie die begon met de uitschakeling van Lumumba en de nationa-

listische leiding van het land. Elke serieuze analyse van de crisis waar Zaïre vandaag mee worstelt moet uitgaan van de studie van het Kongo van de jaren 1960-65; van een onderzoek van de koloniale erfenis, de opgang en de ondergang van het Kongolese nationalisme, en de stabilisatie van Mobutus regime.

2. Gedurende mijn onderzoek ben ik op documenten gestuit die nu voor het eerst hun weg naar een breder publiek zullen vinden. Met name de VN-archieven en het archief van de toenmalige minister van Belgisch Kongo De Schryver hebben belangrijk nieuw materiaal opgeleverd. Sommige van deze documenten zijn historisch gezien zo interessant dat ik de lijn van het betoog soms even zal onderbreken om ze uitgebreider te kunnen bespreken. Naast dit nieuwe materiaal zal ik ook bronnen in de verf zetten die in de literatuur onvoldoende aan bod komen. Voorbeelden hiervan zijn het boek van Kalb, het indrukwekkende *Mille et quatre jours* van F. Vandewalle (1974-77) – de vroegere chef van de koloniale Staatsveiligheid, de documenten bewaard op het asdoc-cedaf (Brussel), enkele documenten gepubliceerd door de Cercle Royal des Anciens Officiers des Campagnes d’Afrique (CRAOCA), en recent gepubliceerde getuigenissen van G. Eyskens (1993), I. J. Rikhye (1993) en J. van Bilsen (1993).

3. Ik heb geprobeerd om in deze studie de Kongolese bevolking de plaats te geven die haar toekomt. Dit lijkt evident: de dramatische gebeurtenissen werden in die dagen immers door Kongolezen (of minstens in hun naam) uitgevochten, gerechtvaardigd en becommentarieerd. En het is het Kongolese volk geweest dat de rekening van dit drama gepresenteerd heeft gekregen. Mijn zoektocht naar bronnenmateriaal dat in dat verband relevant is, heeft slechts ten dele succes opgeleverd. De belangrijkste niet-Kongolese acteurs in dit drama, de ooggetuigen en de internationale pers die de gebeurtenissen versloeg, leden immers allen aan hetzelfde euvel. Hun blikveld beperkte zich meestal tot het officiële gedeelte van de politieke scène; tot de traditionele persconferenties en de confidenties van het diplomatieke korps in Leopoldstad, Elisabethstad, Brussel, Washington en New York. Dit gegeven weerspiegelt zich in de literatuur over de periode. Daarin is de stem van de Kongolese bevolking dikwijls gewoon niet aanwezig. Pater Steffen, een van mijn informanten, schrijft hierover: Niemand probeerde echt met de zwarten in contact te komen, ikzelf aanvankelijk net zo min als de andere paters. [...] Wij probeerden ook niet echt de zwarten te begrijpen. Als blanke

hadden we daar geen reden voor en geen behoefte toe: de zwarte was immers onze mindere op elk gebied. En zodoende, als hij iets zei wat niet met onze opvattingen strookte, werd hij simpelweg voor onnozel verklaard. Daarmee was het probleem opgelost. Tekenend is ook de volgende anekdote, verteld door professor Stengers. Toen begin jaren 50 een universiteitsrector, tijdens een lezing over zijn recente reis naar Kongo, werd gevraagd welke indrukken hij aan zijn gesprekken met Afrikanen had overgehouden, antwoordde hij: Ik heb geen indrukken, want ik heb geen enkele Afrikaan ontmoet – een antwoord dat bij zijn gehoor geenszins als buitensporig overkwam. Jules Chomé vult dit aan: hij vond in de Belgische pers van het jaar 1921 geen woord over de terdoodveroordeling van de charismatische Afrikaanse religieuze leider Simon Kimbangu. Geen woord!⁸ Nationalistische leiders – die dikwijls de enige spreekbuis van brede bevolkingslagen waren – viel een soortgelijke behandeling ten deel. Lumumba, Kashamura en Gizenga kregen een welbepaald imago, echter zelden een gezicht, en bijna nooit een stem. De uitermate beperkte verspreiding van nationalistische tijdschriften en documenten in Belgische bibliotheken illustreert mijn stelling. Het gebrek aan aandacht en respect bij het inzamelen en opslaan van dat materiaal weerspiegelt de heersende politieke opvattingen over het Kongolese nationalisme.⁹ Afgaand op de bestaande literatuur over de Kongo-crisis – enkele uitzonderingen niet te na gesproken – verwordt haar geschiedenis, om Eduardo Galeano te parafraseren, tot een wassen-beeldengalerij. Het gebeuren neemt de vorm aan van een diplomatiek en militair defilé van grote namen, van wereldleiders in mooie maatpakken en uniformen. De gewone Kongolese arbeider en boer, en zijn dromen en zijn leiders, zijn uit dit verhaal weggegomd. Het is een geschiedenis die bezweert om de geschiedenis niet te maken (want die wordt voor ons gemaakt), maar om ze te ondergaan.

En àls in de literatuur de Kongolese arbeider en boer dan wel opduiken, is het als probleem. Zij worden dan opgevoerd als een anonieme, dreigende menigte – als vleesgeworden illustratie van wat verder in de tekst de kongolisering van de crisis wordt genoemd, en waarbij Kongo en zijn volkeren herleid worden tot een chaotisch universum, waar niets beantwoordt aan de logische categorieën van, bijvoorbeeld, de VN-operatie. Dit hoeft niemand te verwonderen. De opinievorming over de Kongo-crisis wordt gedomineerd door personen die zelf een aandeel hadden of vandaag nog hebben in het sociaal beheersbaar ma-

ken van Midden-Afrika. Deze sociale ingenieurs bekijken de Afrikanen als een passieve, kneedbare massa, die zich naar opgelegde (structurele aanpassings)programmas moet schikken. In zoverre mijn analyse dus steunt op feiten die door hen werden vergaard, werd zij structureel vertekend. Deze zwakte is in zekere zin onvermijdelijk. Geschiedschrijving is een collectief proces bij uitstek. Elke kwalitatieve vooruitgang in de geschiedschrijving impliceert, gezien de stand van het actuele onderzoek, dat het Kongolese volk zijn gezicht en zijn stem terugkrijgt in het verhaal. Daarom moet elke wezenlijke vooruitgang in de analyse uiteindelijk van de Kongolezen zelf komen – wat echter een sprong in hun maatschappelijke emancipatie vooronderstelt. Lumumba verwoordde dit inzicht in een van de laatste brieven die hij vanuit zijn dodencel schreef: De geschiedenis zal op een dag haar zeg krijgen, maar het zal niet de geschiedenis zijn die men zal onderwijzen bij de vn, in Washington, Parijs, of Brussel, maar diegene die men zal onderwijzen in de landen die bevrijd zijn van de kolonisators en hun marionetten. Afrika zal zelf zijn geschiedenis schrijven en het zal ten noorden en ten zuiden van de Sahara een geschiedenis van glorie en waardigheid zijn.¹⁰

In afwachting van het moment waarop het Kongolese volk zijn plaats in de maatschappij en in de geschiedschrijving inneemt, wordt elk onderzoek door die afwezigheid getekend. Maar deze opmerking ontslaat mij natuurlijk niet van de volledige verantwoordelijkheid voor de fouten in en tekortkomingen van deze studie. Personen die bij de totstandkoming van deze studie een bijdrage leverden kunnen alleen voor de positieve aspecten van dit boek aansprakelijk worden gesteld. Ik denk, meer bepaald, met dankbaarheid terug aan diegenen die behulpzaam waren in de zoektocht naar archiefmateriaal: Marilla B. Guptil (un Archives, New York); de professoren François Houtart (Louvain-la-Neuve), Benoît Verhaegen (Kinshasa) en Herbert Weiss (New York); de verantwoordelijken van het Afrika Instituut (asdoc/cedaf, Brussel); Veva Piraux-Grootaert; de bewaargevers van het Archief A.E. de Schryver; het personeel van de Albertina-bibliotheek (Brussel) en de centrale bibliotheek van de kul (Leuven); de verantwoordelijken van het Département Archives de la Fondation Joseph Jacquemotte (Brussel); en Jacques Brassinne, die mij zijn doctoraatsverhandeling over de dood van Lumumba liet inzien. Albert de Coninck, pater sjc Jacques Steffen en professor Benoît Verhaegen schetsten mij hun ervaringen als ooggetuige of acteur op het Kongolese toneel in die dagen. Ook de voorzitter

van het Centre de Recherche et d'Information Socio-Politiques (CRISP), Jules Gérard-Libois, maakte tijd vrij voor een bijzonder interessante gedachtenwisseling over het onderwerp. Professor Jean-Luc Vellut (ucl) becommentarieerde enkele vraagstukken die in het eerste hoofdstuk worden behandeld. Mijn dank en waardering gaat verder, en niet in het minst, uit naar Miek Decaluwé, Geert Seynaeve en Wunga Lomami Onadikondo: hun niet aflatende aanmoedigingen, constructieve kritieken en intellectuele steun waren van beslissend belang op de lange, soms eenzame weg van research- en redactiewerkzaamheden, die naar het ontstaan van dit boek hebben geleid.

Ten slotte nog dit. In deze studie, in de hoofdstukken 2 tot 5, wordt de rol belicht die de VN heeft gespeeld in de Kongo-crisis, in de periode die grofweg samenvalt met het eerste levensjaar van het land. De rol van Brussel (de Belgische regering, de Generale en het hof) krijgt in dit verhaal natuurlijk een prominente plaats. Andere aspecten van de crisis komen slechts aan bod voor zover zij een licht werpen op dat VN-optreden: de opstelling van Washington, de Sovjetunie en van het zogenaamde Afro-Aziatische blok, en de ontwikkelingen tot in 1965 – toen Mobutu definitief zijn dictatuur vestigde. In deze studie reserveer ik echter een aparte plaats voor een onderzoek van de Kongolese dekolonisatie zelf, en voor de rol die de belangrijkste protagonisten daarin hebben gespeeld – denk hierbij aan het Belgische koningshuis en de Kongolese nationalisten. Er bestaan hierover immers zoveel hardnekkige mythen, ook in de wetenschappelijke literatuur, dat men onmogelijk het VN-optreden in Kongo anno 1960-61 kan demystificeren, zonder gelijktijdig ook de dekolonisatie in haar werkelijke ontwikkeling te beschrijven.

In de officiële geschiedschrijving van de Kongo-crisis die in die jaren in Brussel, Londen en Parijs werd geventileerd, begint de crisis in juli 1960. De aanleiding ertoe laat zich dan zo samenvatten. Een muiterij in het Kongolese leger wordt door premier Lumumba aangewakkerd en veralgemeend, met als doel de blanke aanwezigheid in het land radicaal de nek om te draaien, en een persoonlijke dictatuur te vestigen. Met deze chaos opent Lumumba (bewust volgens de een, onbewust volgens de ander) de deur voor een door Moskou gedomineerd Kongolees bewind. De Katangese secessie heeft tot doel de bevolking en de sociaal-economische infrastructuur van de koperprovincie aan dit plan te onttrekken.

Een Belgische militaire interventiemacht, opgetrommeld om bedreigde landgenoten te beschermen en te evacueren, verzekert in Katanga, op verzoek van Tshombe en de provinciale regering, de orde en de veiligheid.

Het is duidelijk dat een ernstige analyse van de Kongo-crisis deze feiten en ontwikkelingen in een breder historisch perspectief moet plaatsen. Om enig inzicht te verwerven in de muiterij, het optreden van Lumumba, de Katangese secessie en de Belgische interventie, moeten de grote sociale krachten die deze gebeurtenissen naar het voorplan stuwden worden opgespoord. Ik denk daarbij aan de ontwikkeling van de nationalistische beweging, en aan haar verhouding met de eerste Kongolese regering; aan de verhoudingen tussen de zwarte soldaten en het blanke officierskorps; aan de grote maatschappelijke krachten achter Moïse Tshombe en zijn Katangees bewind; en aan de strategie van de (neo)koloniale machten (van Brussel tot Washington) die grote belangen hadden bij de uitkomst van de Kongo-crisis. Alleen een onderzoek van de sociale drijfveren achter de maatschappelijke ontwikkelingen kan ons beschermen tegen de verleiding om de geschiedenis te herleiden tot een kroniek; tot een opeenstapeling van toevalligheden, eenvoudige determinismen en machiavellistische complotten. Alleen zo kunnen wij de werkelijke historische betekenis van ogenschijnlijk op zichzelf staande feiten blootleggen. Deze studie begint daarom met enkele beschouwingen over de kolonisatie, het dekolonisatieproces, en het opkomende Kongolese nationalisme, in de periode voordat Kongo zich naar de voorpaginas van de internationale dagbladen had opgewerkt.

Alle citaten werden door mij vertaald. Cursiveringen zijn, tenzij uitdrukkelijk anders vermeld, overgenomen uit het origineel. [...] staat voor weglatingen die ik zelf aanbracht.

1. De term Kongo-crisis is op zich al politiek geladen. Hij is het product van analyses die de gebeurtenissen in Kongo reduceren tot hun Kongolese oorzaken, en het internationale karakter van de crisis negeren. In dit boek wordt aangetoond dat de visie van de Kongolese nationalist A. Gizenga beter bij de werkelijkheid aansluit: Kongo lijdt onder een koloniale heroveringsoorlog, en niet onder een crisis veroorzaakt door interne ruzies. Verklaring van 15/5/61, in J. Ceulemans, p. 19. Ik gebruik de term Kongo-crisis toch, omdat hij ingeburgerd is in de geschiedschrijving, en in afwachting van een bevredigend alternatief.

2. Hierbij denk ik in de eerste plaats aan Etienne Davignon, voorzitter van de grootste Belgisch(-Frans)e holding, de Generale Maatschappij, en de grote man van de Belgische patroons. Burggraaf Davignon (1932), telg van een invloedrijk geslacht uit Verviers – zijn vader was ambassadeur in Berlijn, zijn grootvader minister van Buitenlandse Zaken – belandde in 1959 op het ministerie van Buitenlandse Zaken. Als jonge stagiair en medewerker van minister Pierre Wigny behoorde hij tot de regeringsdelegatie op de Rondetafelconferentie, begin 1960, waar de dekolonisatie afgehandeld werd. Enkele maanden later, tijdens de Kongo-crisis, opereerde hij in Kongo en het afgescheiden Katanga. In 1961 belandde Davignon op het kabinet van minister van Buitenlandse Zaken Spaak. Hij was kabinetschef van Spaak (tot 1966) en van Harmel (tot 1969). Tot 1976 was hij directeur-generaal van het ministerie; in de jaren 80 was hij Europees Commissaris. Volgens C. Braeckman was hij tot in 1991 een der steunpunten van Mobutu in België, *Le dinosaure*, pp. 268-269.

3. M. Kalb, *The Congo Cables. The Cold War in Africa - From Eisenhower to Kennedy*, 1982. Door een toevallige samenloop van omstandigheden legde Kalb de hand op dikwijls als Top Secret geklasseerde vs-documenten. President Ford had in een onbewaakt ogenblik gerept over moordoperaties van de CIA. Deze uitslating haalde de pers, en in de post-Watergate-jaren, toen de wantrouwige vs-burger tot hernieuwd vertrouwen in de overheid bewogen moest worden, oordeelden Ford en Carter het raadzaam om wat informatie aan de openbaarheid prijs te geven. De Senaatscommissie-Church kreeg inzage in CIA-archieven, en kwam in 1975 op de proppen met het Senate Intelligence Committee Report (SICR). Het SICR bevestigde de betrokkenheid van de CIA – over een periode van tien jaar, en onder vier presidenten – bij moordpogingen op onder meer Rafael Trujillo, Ngo Dinh Diem, Fidel Castro en Patrice Lumumba. Kalb kreeg vanaf 1977 een gedeelte van de door haar opgevraagde documenten in handen. In 1980 draaide president Carter de informatiekraan weer dicht. M. Kalb, pp. xv-xvi.

4. Neokolonialisme is het beleid dat door indirecte controle de overheersing beoogt van ex-kolonies die formeel onafhankelijk werden. Zie: H. Isnard, p. 142. Het blad Congo drukte het zo uit: Vanaf nu mag de blanke in Afrika alles, behalve regeren; de zwarte mag niets, behalve regeren. In *Remarques Congolaises*, 15/9/60, p. 351.

5. De nationalistien beoogden het einde van de koloniale overheersing en de opbouw van een eengemaakte natie binnen de Kongolese staatsgrenzen. De centrale kern van het Kongolese nationalisme werd in de maanden na de onafhankelijkheid vernietigd. De volgende leiders werden in die periode vermoord: P. Lumumba, M. Mpolo, J. Okito, J. Mbuyi, E. Nzuzi, P.-L. Elengesa, J.-P. Finant, J. Lumbala, Chr. Muzungu, J. Fataki en B. Mujinayi. Het is moeilijk ook maar bij benadering een idee te krijgen van de omvang van de slachtingen onder de bevolking. Een journalist schat het totaal aantal gedode opposanten van Tshombes regime in Katanga, zes maanden na de onafhankelijkheid, tussen 14.000 en 70.000. P. Davister, Katanga, p. 254.

6. Wat de feiten betreft, vermeldt het naslagwerk nog de steun van de VN aan de Kongolese president Kasavubu, in de dagen nadat hij premier Lumumba had afgezet; en de VN-bescherming waar Lumumba in oktober en november 1960 van genoot. C. Young, *Independence and crisis in Zaire*, in *The Cambridge History of Africa*. Vol. 8 (1984), pp. 717-723.
7. Vele VN-documenten werden opgenomen in de jaarboeken van het Centre de Recherche et d'Information Socio-Politiques (CRISP), en in enkele themanummers rond de Kongo-crisis van het tijdschrift *Chronique de Politique Etrangère* (hierna aangeduid als CPE).
8. Pater J. Steffen, Brief aan Mevr. Hooftmans, 20/3/93 (Doc. Idw); zie ook zijn Nawoord in A.M. Delathuy; Stengers en Chomé in J. Stengers, *Le Congo*, pp. 5, 10, 25. Zo vermeldt L.-F. Vanderstraeten, een ex-officier van de Force Publique, in zijn (bijzonder interessante) studie *De la Force Publique à l'Armée Nationale Congolaise* dikwijls enkel het aantal blanke inwoners van Kongolese steden en dorpen: de zwarten zelf komen in het stuk niet voor! Indien B. Verhaegens bewering klopt dat van alle uitbuitingen waar een volk onder kan lijden, deze waarbij het zijn geschiedenis ontnomen wordt, misschien het moeilijkst te verdragen is, dan is het leven van het Zaïrese volk ongetwijfeld ondraaglijk.
9. Om de stem van de Kongolese bevolking en haar leiders in mijn onderzoek te verwerken, bestudeerde ik verschillende Kongolese periodieken (*l'Indépendance, Congo, Emancipation, Solidarité Africaine, Le Courrier d'Afrique, Le Stanleyvillois, Présence Congolaise*, enzovoort); bladen waarin veel aandacht aan Kongo werd besteed (*La Gauche, La Relève, Remarques Congolaises*, enzovoort); correspondentieverslagen in *The Times, The New York Times, Time, La Libre Belgique* en *Pourquoi Pas?*; krantenknipsels bewaard in de Archives Fond. Jacquemotte en het Archief De Schryver; en toespraken van nationalistische leiders. Tussen haakjes: ook J. van Lierdes baanbrekende *La pensée politique de Patrice Lumumba* (1963), een anthologie van teksten en toespraken van de Kongolese leider, moet vervolledigd worden met materiaal over Lumumba's latere kritiek op de VN-operatie, en over zijn veranderende denkbeelden in zijn laatste levensmaanden.
10. Brief van december 1960, in J. van Lierde, pp. 390-391.

KENMERKEN
VAN DE KOLONESE
DEKOLONISATIE

DE KONGOLESE WEDDENSCHAP (4 JANUARI 1959-30 JUNI 1960)

De onafhankelijkheid van Kongo was geen lang van tevoren geplande, zorgvuldig voorbereide operatie. Evenmin was die onafhankelijkheid de bekroning van een langdurige vrijheidsstrijd. In de geschiedenis van de wereldwijde dekolonisatie neemt het Belgische model een aparte plaats in. Het proces werd bijzonder snel afgehandeld, de machtsoverdracht scheen onvoorbereid te zijn. Anderhalf jaar voordat Kongo formeel onafhankelijk werd, was in Brussel het opgeven van de kolonie niet im Frage. Het groeiende vrijheidsstreven van de Kongolese bevolking, dat in de jaren 50 vaste vorm aannam onder de Kongolese elite, woerde onderhuids. Het moederland bekeek Kongo als het rijk van de stilte, waar de zwarte zich in de koloniale ordening had geschikt, en hij daarvoor werd beloond met de weldaden van een alomvattend paternalisme – of desnoods werd gestraft door politionele acties. Onder deze betonlaag van betutteling en repressie bleef elke politieke gisting aan het oog onttrokken.¹ Signalen van een zwart emancipatiestreven, zoals het manifest van Conscience Africaine (1956), dat opgesteld was door een groep katholieke intellectuelen, en een verklaring van de vereniging van het volk der Bakongo, het Abako (eveneens van 1956), werden genegeerd. (De Bakongo leefden in en ten zuiden van de hoofdstad.) Met uitzondering van de kerk, wier missiewerk haar dagelijks met vele facetten van de Kongolese realiteit in contact bracht, hadden de administratie en het kapitaal – de andere pijlers van de koloniale triniteit – geen oog voor de hang naar vrijheid die in de harten en de geesten van de gekoloniseerd wortel schoot. De koloniale administratie koesterde een zelfgenoegzaam paternalisme, waarin geen plaats was voor mondige, kritische zwarten. En de Belgische politici hielden zich met de kolonie eenvoudigweg niet bezig. Sedert Kongo hun door Leopold ii eigenlijk gevraagd in de schoot was geworpen, hadden regering en parlement het beheer van Kongo overgelaten aan het hof, de minister van Koloniën, de koloniale maatschappijen, de missies en het gouvernement-generaal in Kongo zelf.

Pas nadat in het begin van 1959 een ongekennde revolte de Kongolese hoofdstad had overspoeld, ging de regering zich systematisch over de politieke problemen van haar kolonie buigen. Toen in de loop van 1959 bleek, dat de vrijheidsdrang naar alle bevolkingslagen en naar alle provincies van Kongo oversloeg, besloot de Belgische regering, begin 1960, om verkiezingen te organiseren, en om nog op 30 juni van datzelfde jaar Kongo de onafhankelijkheid te verlenen. Met de internationale ervaringen voor ogen moest immers elke militaire optie worden afgewezen. Hoe zou het kleine België zijn immense kolonie militair kunnen bedwingen, als zijn grote zuiderbuur, ondanks de inzet van 150.000 soldaten, in Dien-Bien-Phu (1954) door het Vietnamese verzet smadelijk kon worden verslagen? En als hij er niet in slaagde om met 500.000 soldaten het Algerijnse verzet te breken? En wat te denken van het Indonesische voorbeeld, waar 100.000 Nederlandse soldaten hun tanden braken op het nationalistische verzet? In Kongo zouden, na de januari-revolte in Leopoldstad, nog in datzelfde jaar 1959 de massamobilisaties van Lumumba's Mouvement National Congolais (MNC) in Stanleystad (eind oktober), een golf van wilde stakingen in het gehele land, en een beweging van burgerlijke ongehoorzaamheid in Beneden-Kongo, een voorproefje geven van de obstakels waarop een koloniale militaire dictatuur te pletter zou lopen. De afwezigheid, in België zelf, van een stevige imperialistische traditie, en het sluimerende verzet van brede bevolkingslagen tegen een koloniaal avontuur, versterkten de behoedzame reflexen van de Belgische strategen.² Bovendien was het aandeel van de kolonisten – traditioneel de voorstanders van een harde koloniale lijn – in de blanke kolonie van Kongo erg beperkt. En de kerkelijke hiërarchie had sinds 1956-57, om radicalisering te voorkomen, pragmatisch voor een neokoloniale politiek gekozen. Deze opstelling van de kerk, een oppermachtig instituut in de kolonie, stond een politiek van harde repressie in de weg.³

De houding van de kerk in de periode 1956-59 illustreert goed dat de crisis van het koloniale overheersingsmodel niet zomaar een bijproduct was van recente, unieke evenementen (zoals de revolte in Leopoldstad) of van blunders van de koloniale machthebbers. Deze crisis woekerde allang voordat de Kongolese kwestie in 1959 op de Brusselse politieke agenda werd geplaatst. De kerk wou haar greep op de steden, waar de bevolking zich begon te roeren, niet verliezen, en nam daarom in het midden van de jaren '50 afstand van de koloniale administratie. In die

kringen werd dit, aldus professor Van Bilsen, opgevat als een dolksteek in de rug. De verwijdering tussen kerk en staat werd nog verder in de hand gewerkt door het beleid van de liberale minister van Koloniën Buisseret (1954-58), die het feitelijke monopolie van de katholieken in de administratie doorbrak en de oprichting van niet-confessionele sociale organisaties aanmoedigde. De kerk, die via haar persorganen, onderwijssysteem, netwerk van missies, en haar greep op de inlandse elite (Kongolese priesters, seminaristen en katholiek geschoolde intellectuelen) de inlandse maatschappij volkomen domineerde, dacht in die periode dat zij een onschendbare machtspositie bezat, en dat zij de klip van de zich aankondigende onafhankelijkheid zou kunnen omzeilen.⁴

EEN MOKERSLAG VOOR HET KOLONIALE BEWIND (4 JANUARI 1959)

De uitbarsting van 4 januari 1959 in Leopoldstad trof het koloniale systeem als een mokerslag. De aanleiding voor deze ontleding was het verbod op de organisatie van een politieke meeting – enkele dagen nadat Lumumba in de hoofdstad duizenden mensen had toegesproken over de pan-Afrikaanse bevrijdingsstrijd en de doelstellingen van het Kongolese nationalisme. Honderdduizenden zwarte arbeiders, werklozen en illegalen dreven de koloniale strijdkrachten uit de volkswijken van de hoofdstad. Zon 1400 ordetroepen verdedigden achter 32 barricades de blanke wijk van de stad tegen een stormloop van tienduizenden zwarten. Gedurende 48 uren kenden de Afrikaanse wijken van Leopoldstad hun Commune van Parijs. Het volk was meester van de straat. De symbolen van het koloniale paternalisme, zoals missieposten, scholen en sociale centra, en de woningen van de ontlukende zwarte elite werden aangevallen. Het woord onafhankelijkheid dat tot op dat moment slechts door de zwarte burgerij werd gebruikt, begon te verschijnen op de muren van uitgebrande scholen en geplunderde kerken [...].⁵ Men kan zich afvragen, aldus de Brusselse krant *L'Echo de la Bourse*, wat er gebeurd zou zijn als de betogers omkaderd, georganiseerd, en vooral wanneer zij bewapend geweest zouden zijn. Want benzine was naar het schijnt hun enige wapen en stenen hun enige munitie. Twintig uur lang werden de ordekrachten op defensieve posities vastgenageld, daarna begon pas de herovering van de Afrikaanse wijken. De revolte werd in bloed gesmoord. Officieel heerste op 7 januari, vier dagen na het begin van de onlusten, opnieuw de rust in Leopoldstad. De militaire operaties,

waaraan 4000 soldaten van het koloniale leger (de Force Publique of Weermacht), de politie en ook blanke milities deelnamen, duurden echter tot 10 januari. Officieel vielen er 49 doden, onder wie acht kinderen. In werkelijkheid werden honderden Kongolezen gedood: de bevolking haastte zich om haar doden gelijk waar te begraven, om deze te verbergen, om represailles van de administratie te ontlopen.⁶

Achter dit militaire machtsvertoon ging de politieke nederlaag van het kolonialisme schuil. *La Libre Belgique*, de spreekbuis van de kolonisator, heeft deze realiteit onmiddellijk onder ogen gezien: De wijsheid gebiedt ons om rekening te houden met krachten die niet eeuwig in bedwang gehouden kunnen worden. [...] De recente geschiedenis toont op tragische wijze aan dat het wezenlijke niet gered kan worden door passiviteit [...] en evenmin door middel van wapens. Een neokoloniale operatie drong zich op, en koning Boudewijn verklaarde op 13 januari 1959 doortastend: Het uiteindelijke doel van ons streven is dan ook, in voorspoed en vrede, de Kongolese bevolkingen te leiden op de weg naar de onafhankelijkheid, zonder uitstel, maar ook zonder onbezonnen overhaasting.⁷ De meeste Belgische ministers waren vooraf niet op de hoogte gesteld van de inhoud van de koninklijke toespraak, waarin voor het eerst een Belgische gezagsdrager het woord onafhankelijkheid in de mond nam.⁸ Diezelfde dag werd in een verklaring van de rooms-blauwe regering van Gaston Eyskens eveneens over onafhankelijkheid gesproken, maar in een context die haar draagwijdte sterk inperkte. Verdere stappen naar onafhankelijkheid werden afhankelijk gemaakt van de geleidelijke oprichting van democratische instellingen in de kolonie. En aan het eindpunt van die evolutie werden associatieverbanden tussen België en Kongo opgeroepen.⁹

Maar Boudewijns ondubbelzinnige keuze voor een neokoloniale operatie won in de loop van 1959 steeds meer terrein, toen bleek dat het antikoloniale verzet voortdurend groter werd onder brede lagen van de Kongolese bevolking. Een belangrijke bijkomende factor die deze politieke draai mede heeft veroorzaakt, was het inzicht dat Kongo in 1959 niet van de internationale economische heropleving bleek te kunnen profiteren. De structurele crisis van de koloniale economie (voelbaar vanaf 1955) verergerde door een zware economische recessie (1957-59): de industriële productie (index = 100 in 1950) viel terug van 256 in 1957 naar 235 in 1959.¹⁰ Bovendien nam vanaf 1957 het Kongolese overheids-tekort elk jaar toe. De interestlasten en de afbetaling van de overheids-

schuld, die in 1950 4,4% van het budget opslochten, waren in 1960 tot bijna een vierde deel van de voorziene inkomsten opgelopen! De totale overheidsschuld bedroeg bij de onafhankelijkheid 43,7 miljard bf, oftewel 90% van het nationaal inkomen. Brussel rekende er overigens op dat een Kongolese regering beter dan zichzelf strenge bezuinigingen aan de Kongolese bevolking zou kunnen opleggen, teneinde die structurele scheefgroei om te kunnen buigen. Minister Scheyven liet op de Rondetafelconferentie in Brussel, begin 1960, geen twijfel over die wens bestaan: Geen enkel land kan zich zon groot en aanhoudend budgettair onevenwicht veroorloven [...]. Men moet natuurlijk de uitgaven voor onderwijs aanhouden [...] maar men zal moeten proberen om méér met minder uitgaven te doen. Deze operatie zou uitsluitend de koloniale economie ten goede moeten komen. Scheyven ontsloeg in zijn toekomstplannen de blanke kolonie en het buitenlandse kapitaal van elke saneringsinspanning, en riep de Kongolezen op om het vertrouwen van zowel privé-investeerders als van buitenlandse regeringen en internationale instellingen in de economische toekomst van Kongo niet in gevaar te brengen. Vanuit dezelfde bekommernis verklaarde koning Boudewijn na afloop van de Conferentie, in een toespraak tot de Kongolese afgevaardigden, dat het verloop van de zittingen uw vast voornemen bewijzen om in de toekomstige onafhankelijke Kongostaat de eerbied voor de veiligheid van de personen en de goederen te vrijwaren.¹¹

NAAR EEN VERSNELDE DEKOLONISERING

In de nasleep van het oproer in de hoofdstad zouden duizenden werklozen en illegalen die uit Leopoldstad werden verdreven, het platteland van Beneden-Kongo naar een algehele boycot van het koloniale systeem (belastingen, gewoonterechtelijke rechtbanken, missies, gezondheidsposten) leiden.¹² Minister van Belgisch Kongo Van Hemelrijck, die in het voorjaar van 1959 de koloniale politiek wilde versoepelen, had daarbij het vertrouwen van de Kongolese bevolking opgewekt. Het nationalistische blad *Solidarité Africaine* schreef over hem, met een verwijzing naar de Franse president, die in augustus 1958 de Franse kolonies de onafhankelijkheid had aangeboden: Wij zagen in hem onze De Gaulle, die ons een boodschap van onafhankelijkheid en vrijheid brengt. Van Hemelrijck botste echter op het verzet van het koloniale milieu, zowel in de administratie als in de privé-sector.¹³ Begin september werd hij

als minister van Belgisch Kongo vervangen door De Schryver, die diplomatischer, en minder autoritair zou zijn, en daarom beter in staat werd geacht om de koloniale administratie voor de versnelde dekolonisatie te winnen.¹⁴ Maar deze wissel, die de administratie in beweging moest krijgen, kwam laat – te laat. Midden 1959, na zes maanden van koloniaal immobilisme, hadden reeds vele ontgoochelde Kongolezen zich van Van Hemelrijck afgekeerd, en met hem, van een compromis met Brussel: alleen de weg van de compromisloze strijd leek nog een haalbare kaart. In het najaar van 1959 begon de koloniale administratie in sommige streken van het land in te storten. Vooral het politiek belangrijke Beneden-Kongo, ten zuiden van de Kongolese hoofdstad, was in de loop van 1959 in de greep van een pre-revolutionaire chaos terechtgekomen. Daar heersten het Abako van Kasavubu en de Parti Solidaire Africaine (PSA) van Gizenga. 1960 zou het jaar van Lumumba worden: toen bekroonde hij, aan het hoofd van de eerste Kongolese regering, de onafhankelijkheidsstrijd. Maar 1959 was het jaar waarin het kartel van Abako en PSA de beslissende slag aan het koloniale bewind toediende, en minister De Schryver definitief het pad van de versnelde dekolonisering opjoeg.

In Beneden-Kongo was in de tweede helft van 1959 een spiraalbeweging op gang gekomen, die de nationalistische leiders zelf boven het hoofd leek te groeien. Een synthese van de alarmerende weekrapporten van de koloniale Staatsveiligheid over de toestand in de districten Beneden-Kongo en de Cataracten luidt als volgt: Sedert het begin van juni [1959] zijn de politieke leiders van de Bakongo door hun troepen voorbijgestoken. De extremisten schijnen de wet te dicteren, en zij worden meer en meer door het grootste deel van de bevolking gevolgd.¹⁵ De chef van de Staatsveiligheid, kolonel Vandewalle, schreef in een rapport (van september) dat men in Beneden-Kongo nog ver verwijderd was van een toestand van algeheel terrorisme. Maar de borden voor de onmiddellijke onafhankelijkheid, voor de Republiek van Centraal Kongo en koning Kasavubu, het gejoel bij het voorbijrijden van autos, de bedreigingen van verantwoordelijke Kongolezen, de onrust onder de jeugd, de acties van diegenen die uit Leopoldstad verdreven waren, de boycot van Europese initiatieven, het opduiken van profeten en genezers [...] leidden tot een demoralisering onder de blanken: Een gemoedstoestand van pre-paniek leeft bij verschillende vooraanstaande personen in Leopoldstad. Volgens hen zal Beneden-Kongo zeer binnenkort in vuur en vlam staan. Een Sint-Bartolomeus is niet veraf meer; sommigen schui-

ven data naar voren: 5 tot 15 december. Rapporten van de Staatsveiligheid en de legerleiding wezen erop dat de algemene politieke toestand en de politieke agitatie op het moreel van de troepen begon te drukken.¹⁶ In een geheime brief van de waarnemende gouverneur-generaal van Kongo, André Schöller, aan de minister van Belgisch Kongo (dd. 13 augustus 1959), benadrukte hij de omvang en het fanatieke karakter van de oppositie in Beneden-Kongo. Schöller wees een militaire optie af, en stelde voor om het onafhankelijkheidsproces te versnellen.¹⁷

Eind oktober riep Lumumba op tot een boycot van de gemeenteraadsverkiezingen van december 1959. Het was een van de acties van burgerlijke ongehoorzaamheid waarmee hij de kolonisator op de knieën wilde dwingen. Lumumba deed deze oproep tijdens indrukwekkende publieke bijeenkomsten in Stanleystad. De bevolking stroomde elke dag samen om de werkzaamheden van het congres van het MNC op de voet te volgen. De overheid reageerde met repressieve acties. Wellicht tientallen Kongolezen werden gedood, en Lumumba kwam in de gevangenis terecht. Maar de nationalistische leider wist propagandistische munt te slaan uit de gebeurtenissen. Door zijn arrestatie steeg zijn populariteit tot ongekende hoogten. Tien maanden na de schok van Leopoldstad bleek dat het nationalistische virus zich ook buiten Beneden-Kongo sterk had verspreid, en dat de antikoloniale beweging over een leider van formaat beschikte, die nog wel eens een nationale uitstraling zou kunnen krijgen.

Tekenend voor de ernst van de situatie was het noodplan dat het kartel Abako-PSA in de herfst van 1959 achter de hand hield: als onderhandelingen met Brussel zouden mislukken, zou er een regering in ballingschap optreden. In het plan werden gewelddadige acties en een verbreding van het kartel beraamd.¹⁸ De Belgische regering was bovendien niet in staat om de Kongolese nationalisten effectief te bestrijden. Dat blijkt uit een brief die een koloniaal ambtenaar in november 1959 schreef: Het is oneerlijk [...] om de Bakongo die zich tegen het abako zouden willen verzetten, bescherming te beloven [...]. Het is oneerlijk omdat het onmogelijk is. En de Bakongo in Leo[poldstad] en in het binnenland weten dat zeer goed. Het kartel demonstreerde eind 1959 nog eens zijn machtspositie. De boycot van de verkiezingen leidde in de vier grootste districten van de provincie Leopoldstad tot een toestand waarbij in 12 van de 20 kiesomschrijvingen er zelfs geen kandidaten werden

gevonden; in de andere omschrijvingen kwam er soms slechts 2 of 3% van de kiezers opdagen!¹⁹

In zijn weekrapporten bleef de chef van de Staatsveiligheid, ten behoeve van de hoogste politieke autoriteiten, de toestand onverbloemd beschrijven: Het moreel gaat er bij de ambtenaren op achteruit. Iemand die niet tot de administratie van Leopoldstad behoort verklaart dat het daar heersende klimaat er volgens hem erg vergelijkbaar is met deze in een onderneming die het concordaat aanvraagt, vooraleer bankroet te gaan. Hij beschrijft vele tekenen van pessimisme: Ondervraagd over zijn plannen voor de eindejaarsfeesten, antwoordt een directeur van een privé-bedrijf: Ik zal met mijn geweer gaan slapen. Vele uitvoerende ambtenaren vragen zich af welk nut een achterhoedegevecht, waartoe zij gedwongen schijnen te worden, heeft, en welke risicos men redelijkerwijze nog dient te nemen. Alle sociale groepen worden getroffen en de toestand vertoont alle tekenen van een snelle en algehele achteruitgang.²⁰

Koloniseren was vooral een zaak van economisch profijt. De kapitaalvlucht uit de kolonie is daarom een goede indicator van het zwakke politieke vertrouwen van koloniale milieus in de toekomst van het Afrikaanse wingewest. In de periode 1950-59 werd 28 miljard bf uit Kongo uitgevoerd; de kapitaal invoer door de private en de publieke sector bedroeg in die periode respectievelijk 1,6 en 22,6 miljard frank. De belastingbetaler dempte dus (gedeeltelijk) de put die de privé-sector ononderbroken bleef graven; de Belgische staat nam de rol van investeerder over. Ook de exodus van Europeanen uit de kolonie, en de val van de Kongolese beursaandelen vanaf het begin van 1959 wijzen onduidelijk in dezelfde richting. In oktober 1959 stelde een officiële commissie die de financiële problemen van Kongo moest bestuderen dat gelijk welk programma van economisch en financieel herstel van Kongo zuiver theoretisch zou zijn indien het voorafgaandelijke politieke probleem niet opgelost is.²¹ Het koloniale bestel kraakte in zijn voegen, en Brussel kwam tot de conclusie dat er iets moest gebeuren. Er werden gemeenteraadsverkiezingen gepland voor eind 1959. Intussen hield de gouverneur-generaal conferenties met Kongolese prominenten.

Lumumba's MNC reageerde afwijzend in het partijblad l'Indépendance: Nu de kinderen van dit land uit hun verdoving ontwaken, nu zij het juk afwerpen en de ketenen van de kolonisator verbreken, nu de scheiding

uitgesproken moet worden en er geen sprake van kan zijn om een stap achteruit te zetten [...], steekt België ons een hypocriete hand toe. Zij stelt ons een laattijdige dialoog voor, een door haar zorgvuldig voorbereide en georkestreerde dialoog, met als enige doel ons te kunnen overheersen. Ten slotte kondigde minister De Schryver op 15 december 1959 in de Kamer aan dat in 1960 de onafhankelijkheid een feit zal zijn.²² Met deze verklaring verkortte hij de aanlooptijd naar de onafhankelijkheid van de eerder voorgestelde vijf tot hooguit één jaar. Enkele weken later werd op de Rondetafelconferentie in Brussel bepaald dat de onafhankelijkheid binnen vijf maanden een feit moest zijn. De Belgische regering had zich definitief verbonden aan een dekolonisatie in marstempo.

DE KONGOLESE WEDDENSCHAP

Met de versnelde afhandeling van het dekolonisatieproces leek België voor zichzelf een bijzondere plaats in de geschiedenisboeken te reserveren. De Belgische aanpak was hoogst origineel: zowel de koloniale oorlog als de geleidelijke overgang werd verworpen. Er werd gekozen voor de snelle, onvoorbereide machtsoverdracht. Sommigen omschreven deze politiek als de Kongolese weddenschap: de Belgische regering, het hof en de beheerders van de koloniale trusts gokten erop dat zij de touwtjes in handen zouden kunnen blijven houden door het beheer van het land zo vlug mogelijk over te dragen aan onervaren en zwak georganiseerde Kongolese politici. Het invloedrijke blad *La Relève* schreef met brutale openheid: Wij geven hen de onafhankelijkheid. Zij zullen ministers zijn, en gewaardeerd worden. [...] Het resultaat van de Rondetafel is een enorme weddenschap op de plotselinge, vroegtijdige onafhankelijkheid, zonder conflict, zonder strijd afgestaan aan een immens land dat een nationaal bewustzijn nog ontbeert en slechts beschikt over een leidende klasse in embryonale staat.²³ Critici van de geplande machtsoverdracht bestempelden de aanpak ook wel als *une politique d'abandon*, of als *une politique du lâchez-tout*. Vooral na de onafhankelijkheid, toen Lumumba het roer had overgenomen, en het er soms naar uitzag dat België alles zou verliezen, doken deze formuleringen op in de rechtse propaganda. Die moest de regering-Eyskens in een kwaad daglicht stellen, en de pleidooien voor een koloniale herovering kracht bijzetten. Maar in werkelijkheid heeft Brussel Kongo nooit, voor noch na de onafhankelijkheid, opgegeven of losgelaten. Brussel wilde Kongo

behouden door een neokoloniaal bewind in het zadel te helpen. Aan deze keuze lag geen machiavellistisch complot ten grondslag. Het was niet meer of minder dan een pragmatische, zij het risicovolle reactie op de dreigende ontbinding van de koloniale structuren.

Samengevat: de gebeurtenissen in Leopoldstad, in januari 1959, hadden brede bevolkingslagen als zelfstandige politieke factor op het toneel geïntroduceerd. In de daaropvolgende maanden ontwikkelde zich in Beneden-Kongo, in de provincie Leopoldstad, een pre-revolutionair klimaat. De provincie huisvestte de oudste en best georganiseerde parapolitieke vereniging van het land, het Abako. De herinneringen aan de verwoestende gevolgen van de koloniale veroveringen ten tijde van Leopold II waren er levend gebleven, en zwarte bevrijdingsreligies waren er stevig geworteld. Werklozen en ontheemden, die na de onlusten door de administratie in groten getale uit de hoofdstad werden verdreven, vonden in deze streek gehoor voor de denkbeelden die zij in Leopoldstad hadden opgedaan. De confrontaties tussen het leger en de bevolking van Stanleystad, in de Oostprovincie, eind oktober 1959, toonden aan dat het Abako niet meer alleen stond: Lumumba's MNC had een tweede front tegen de koloniale vesting geopend. Bovendien was de strategie van de boycot door Lumumba geïntegreerd in een breed arsenaal van verzetstechnieken, waarbij meetings, betogingen en stakingen het volle politieke gewicht van de Kongolese bevolking tot uiting brachten. De politisering van Kongo leidde ertoe dat de ere-gouverneur van Katanga in de Brusselse salons van de Rotary Club uitriep: Wij zijn in de ogen van de Kongolezen een bezettingsmacht. Tot overmaat van ramp voor de veelgeplaagde koloniale strategen, werd de manoeuvreerruimte van Brussel kleiner naarmate haar Kongolese tegenstander aan kracht won. De koloniale ambtenarij raakte gedemoraliseerd. De Kongolese agitatie dreigde zelfs de gewapende arm van de kolonisator te verlammen. Het is zeer twijfelachtig of we over de militaire macht beschikken om onze wil op te dringen, aldus senator K. van Cauwelaert, in een brief aan de minister van Belgisch Kongo. Velen zijn met mij van oordeel dat wij in dergelijk geval niet zouden kunnen rekenen op de trouw van het zwarte leger en de zwarte politie zoals wij erop konden rekenen in januari II, tegen de Abako-separatisten. Bovendien had de socialistische vakbond, het abvv, zich op 3 november 1959 resoluut uitgesproken tegen het sturen van dienstplichtigen naar Kongo. En zonder hun grootschalige inzet

kon er van een Algerijnse oplossing geen sprake zijn.²⁴

Dit syndicale verzet ontwikkelde zich tegen de achtergrond van een Belgische publieke opinie, wier huiver voor koloniaal geweld gevoed werd door het Algerijnse voorbeeld, en door een zekere afkeer van, zo niet vijandigheid ten opzichte van het koloniale milieu.²⁵ Ook ideologische motieven speelden een rol, zoals het antikolonialisme van socialistische signatuur, en het naïeve geloof in een schijnbaar pacifistisch koloniaal paternalisme.

De kolonisator verloor de controle over de ontwikkelingen, en paste voortdurend het tijdsschema aan. Begin 1959 dacht men in regeringskringen de onafhankelijkheid nog twintig jaar voor zich uit te kunnen schuiven; in oktober 1959 herleidde minister De Schryver die termijn tot vier of vijf jaar; en op de Rondetafelconferentie, begin 1960, werd de onafhankelijkheidsdatum op 30 juni 1960 vastgesteld. Pas tijdens de Conferentie zelf verzoende Brussel zich met de volledige onafhankelijkheid van de kolonie. Tussenooplossingen, zoals de oprichting van een Belgisch-Kongolese Gemeenschap (waarin een belangrijke politieke rol voor de koning was weggelegd), en het aanhouden van defensie, buitenlandse zaken en monetair beleid, werden definitief afgeblazen. Met de toestand in Beneden-Kongo voor ogen hadden ultrakoloniale kringen, die lange tijd elke dekolonisatiemaatregel hadden bestreden, het geweer in de loop van het jaar 1959 van schouder veranderd. Zij drongen nu ook aan op een versnelde dekolonisatie. Het kwam erop aan de politiseringsperiode zo kort mogelijk te houden, om escalatie te vermijden. Een radicalisering van de Kongolese standpunten zou een neokoloniaal bewind maar in de weg staan. De chef van de Kongolese Staatsveiligheid schreef in mei 1959: In het Europese milieu blijven de optimisten zeldzaam. [...] Onder de kolonials wint het idee veld dat de onafhankelijkheidsdatum vervroegd moet worden. Hierachter schuilt de bedenking dat dit het mogelijk zal maken om, tenminste vanuit de coulissen, de politieke touwtjes in handen te houden.²⁶

De instabiliteit vertaalde zich in wantrouwen, terughoudendheid en defensieve reflexen in het hart van het koloniale systeem. De Kongolese aandelen op de Beurs evolueerden (1940 = index 100) van 1150 (augustus 1955) via iets meer dan 700 (januari 1959) naar 330 (einde februari 1960). De economische recessie verklaart de daling van de beurswaarden tot eind 1958. Maar de val vanaf begin 1959 heeft structurele oorzaken,

van politieke aard: De huidige koersen, aldus een beurscommentator, worden bepaald [...] door wat zich af schijnt te tekenen als de wanhoop van een massa mensen die geneigd zijn te geloven [...] dat Kongo voor ons verloren is.²⁷

In januari 1960 koos Léon Bekaert, voorzitter van de Belgische patroonsfederatie, ondubbelzinnig voor de versnelde dekolonisatie: vanaf dat moment nam in de propaganda de samenwerking voor ontwikkeling de plaats in van de koloniale beschavingsmissie. Koning Boudewijn had, aldus Eyskens, na zijn Kongo-reis van december 1959 ook voor deze optie gekozen.²⁸ Op de openingsdag van de Rondetafelconferentie onderstreepten leiders van het MNC de diepgang van wat zij de politieke ommezwaai van Brussel noemden. In een verklaring stelden zij dat die ommezwaai het gevolg was van het Kongolese en Belgische verzet tegen het kolonialisme. De MNC-leiding citeerde de minister van Belgisch Kongo: Men moet de overgangperiode inkorten, dat schijnt iedereen onontbeerlijk en wenselijk te vinden [...]. Men wordt getroffen door de bewustwording van de bevolking. Zelfs de brousse interesseert zich voor verkiezingen en een representatief stelsel.²⁹

Tijdens de Conferentie werd de Belgische regering geconfronteerd met een Kongolese delegatie waarbinnen de radicalen de toon zetten. Tot in Brussel werd de hete adem gevoeld van de Kongolese bevolking, die radicale en zelfs revolutionaire houdingen aannam (H. Weiss). Enkele dagen na de opening van de Conferentie boog de Belgische regering voor een eensgezind Kongolees front. Lumumba, die in de nasleep van de onlusten in Stanleystad (eind 1959) opgesloten en veroordeeld was, werd uit de gevangenis gehaald en naar Brussel gevlogen. Op de dag van zijn vrijlating stemde Brussel definitief in met de onafhankelijkheid van Kongo; de machtsoverdracht moest op 30 juni een feit zijn. Op een door Boudewijn bijeengeroepen Kroonraad, een informele bijeenkomst van de vorst met de regeringsleden en zijn ministers van staat, verwierpen alle aanwezigen elke Algerijnse oplossing. Alle ministers, op één na, schaarden zich onverkort achter het regeringsbeleid.³⁰

EEN NOTA VAN GRAAF JACQUES PIRENNE

In de nagelaten papieren van minister De Schryver bevindt zich een nota van graaf Jacques Pirenne, de vroegere secretaris van koning Leopold iii, en een antwoord daarop van minister De Schryver. Deze documenten

werpen een helder licht op de grote ondernemingszin en de enorme neokoloniale ambities van het hof in het dekolonisatieproces, en op de reden waarom Brussel uiteindelijk overstag ging. Pirennes nota van 12 februari 1960 is niet geadresseerd, maar onmiskenbaar aan de regering-Eyskens gericht. Op de dag waarop Pirenne de laatste hand aan zijn nota legde, was de Rondetafelconferentie in Brussel nog aan de gang: pas op 21 februari werd de Conferentie afgesloten. Maar de Kongolese afgevaardigden en de Belgische regering hadden op 27 januari al beslist dat de onafhankelijkheid op 30 juni een feit zou zijn. Op 4 februari had de regering zich neergelegd bij een volledige onafhankelijkheid; zij zou zich ook niet meer mengen in de buitenlandse zaken en defensie van Kongo. Bovendien bleek uit het op 9 februari voorgelegde rapport van de commissie die de Kongolese staatsstructuur voorbereidde, dat er politieke donderwolken boven Laken samentrokken. Het voorstel van minister De Schryver om de koning der Belgen [...] de functies van staatshoofd van Kongo te laten uitoefenen na 30 juni, en wel tot aan de ratificatie van de Kongolese grondwet, stuitte op groot verzet bij de Kongolese afgevaardigden.³¹

Het verloop van de Conferentie, en de opeenvolgende capitulaties van Brussel, deden Pirenne in de pen kruipen. Al bij de eerste zin is de toon gezet: Indien ik het beleid van de regering goed begrijp, is het zo dat zij voor alles de onafhankelijkheid van Kongo, die op 30 juni uitgeroepen zou worden, wil realiseren. Pas op het moment dat het een onafhankelijke staat zou zijn, zou Kongo, geregeerd door ministers die de koning moet aanduiden, een constituante opdragen om zijn grondwet op te stellen, en zou België met Kongo gaan onderhandelen over de aan te gane betrekkingen tussen beide landen. Pirenne maakte zich zorgen over het gebrek aan Belgische zeggenschap inzake de opstelling van de Kongolese grondwet, en over de onzekere invulling van de Belgisch-Kongolese betrekkingen. Hij schrijft: Het is natuurlijk mogelijk dat de Kongolese regering, wegens de op te lossen moeilijkheden, erop uit is om loyaal met België samen te werken. Maar dat is niet zeker. De reizen van Kasavubu en anderen bewijzen dat er vanaf nu onderhandelingen gaande zijn tussen deze heren en de agenten van buitenlandse machten. [...] Ik vraag mij af of het beleid van de onafhankelijkheid eerst niet erg gevaarlijk is voor Kongo en voor België. Daarop legde Pirenne opnieuw het voorstel op tafel om Kongo in eerste instantie slechts een beperkte

onafhankelijkheid te verlenen: Het ziet ernaar uit dat men zich richt op de Verenigde Staten van Kongo. Het zou vaststaan dat er zich, bij afwezigheid van een stevige unitaire Staat, centrifugale krachten zullen voordoen, enerzijds onder druk van Kongolese tradities – breuken tussen provincies, tussen volkeren, tussen stammen; een burgeroorlog, anderzijds onder druk van buitenlandse krachten. Beneden-Kongo dreigt tot Frans Kongo, en Katanga dreigt tot Rhodesië aangetrokken te worden. Het is niet zeker of buurstaten vanaf vandaag niet een gedeeltelijke verbroekeling van Kongo op het oog hebben. [...] Anderzijds, als we de provincies geen autonomie verlenen, schijnt Kongo naar een burgeroorlog af te zullen glijden. [...] Zal een zwart staatshoofd [...] aanvaard worden door de volkeren waartoe hij niet behoort? Voor de meerderheid van de Kongolezen ligt het gezag bij de stamhoofden. De verkiezingen zullen slechts zin hebben voor de Kongolezen die in de steden wonen, voor hen die ontworteld zijn. De volkeren hebben slechts één opvatting over een chef, en dat is de hunne, of de Grote Blanke Chef, scheidsrechter over alle anderen. Wanneer de chef van Kongo een zwarte is, zullen er dus zeker burgeroorlogen en bloedbaden uit voortkomen [...]. Het federalisme zou bijgevolg door de Blanken ingesteld moeten worden, waarbij elke provincie een staat met een rechtstreekse band met België vormt. Al deze mogelijke [...] gevaren kunnen slechts vermeden worden indien België de controle behoudt over de buitenlandse aangelegenheden, de Force Publique, het muntbeleid en de economische zaken van Kongo. Maar de enigszins onvoorzichtig gemaakte beloften maken deze controle erg onzeker.

Pirenne stelde voor om in de Kongolese grondwet de oprichting van een gemeenschap tussen België en Kongo vast te leggen. Het sluitstuk van deze gemeenschap zou gevormd moeten worden door het Staatshoofd van Kongo, bestaand uit een Belgisch-Kongolese Raad en de Belgische koning. Waarop Pirenne zijn voorstel met deze woorden kracht bijzette: Ik geloof dat de aanwezigheid van de koning aan het hoofd van deze Raad onontbeerlijk is, omdat het volledig in gebreke blijven van het Belgisch gezag de Belgen definitief elke vreedzame mogelijkheid tot actie heeft ontnomen; alleen de koning heeft er zijn prestige behouden. In zijn laatste paragrafen voerde Pirenne een pleidooi voor het organiseren van een referendum onder de Kongolese bevolking. Hiermee zou zijn plan erdoor gedrukt kunnen worden, ten koste van de afspraken die op

de Rondetafelconferentie waren gemaakt.³² De nota is duidelijk: in koninklijke kringen bepleitte men, amper enkele maanden voor de scheiding tussen België en Kongo een feit zou zijn, een Kongolese onafhankelijkheid die door nieuwe grondwettelijke prerogatieven van het hof aan banden zou worden gelegd. Als het koningshuis in de voorhoede van de versnelde dekolonisering vocht, dan was dat uitsluitend met het oog op een halfkoloniale oplossing; voor een neokoloniale regeling met een maximale dosis aan koloniale overblijfselen.³³

In een geheime nota aan het Paleis gaf de Belgische regering, bij monde van minister De Schryver, de fundamentele drijfveer achter haar capitulatie aan: Wij werden door de gebeurtenissen overrompeld. [...] De beslissingen van generaal De Gaulle inzake Frans Afrika, de politieke toestand in de wereld hebben ons verplicht de ontwikkeling te versnellen. [...] De ontwikkeling gaat snel, aangezien België niet bereid was om de ontwikkeling met geweld af te remmen; de buitenlandse ervaringen zijn in dat verband nauwelijks bemoedigend. Gelooft men dat door het afhaken van de regering met verscheidene jaren uit te stellen, men het uiteindelijke statuut van Kongo en van de Belgisch-Kongolese betrekkingen zou hebben verbeterd? Integendeel: staat een duidelijke omschrijving van de politieke toestand – zonder twijfel, weigering of strijd – niet toe om zo vlug mogelijk de Belgisch-Kongolese betrekkingen, op nieuwe gronden, te herstellen? Dit beleid heeft in elk geval zoniet overwinningen, dan toch minstens belangrijke voordelen opgeleverd. Men vreesde een onafhankelijkheidsverklaring van Beneden-Kongo en de organisatie van algemene verkiezingen door het Abako dat Beneden-Kongo beheerst. Dat zou het uiteenspatten van het land en de machts-greep van een inlandse organisatie betekend hebben. Dat hebben we nu weten te vermijden. [...] Men kan zich een ander beleid indenken waarbij de regering op precieze wijze een minimum aan onontbeerlijke maatregelen vastgelegd zou hebben, teneinde goede Kongolese instellingen en een goed georganiseerde Belgisch-Kongolese Gemeenschap te verzekeren, en een voldoende lange vertraging [van het dekolonisatieproces-LdW], zodat de Kongolezen een leerschool zouden kunnen doorlopen. Indien men daartoe zou besluiten, zou men terzelfder tijd vastbesloten moeten zijn om te vechten voor een minimum en om elke oppositie te onderdrukken. Het Belgische volk was niet bereid om een beleid gestoeld op geweld te steunen.³⁴ Op 18 februari 1960 zou een door Boudewijn samengeroepen Kroonraad deze aanpak goedkeuren.

DE NATIONALISTISCHE KINK IN DE KABEL

Eind 1959, begin 1960, leek de Kongolese weddenschap zo gek nog niet, ook al was haar uitkomst onzeker. De Belgische politieke strategen meenden dat uit de verkiezingen van mei 1960 een gematigde regering zou voortkomen, die de Belgische belangen in het land ongemoeid zou laten. Alleen Beneden-Kongo leek stevig in de greep van de nationalist te zijn. De eenvoudige omzetting van de uitslagen van de gemeentelijke en territoriale verkiezingen van december 1959, en de voortschrijdende verbroekeling van de Kongolese politiek in ontelbare regionalistische en tribale partijtjes in deze periode, plaatsten een verkiezingsoverwinning van lokale en individuele lijsten en van de gematigde PNP (Parti National du Progrès) in het vooruitzicht.³⁵ Bovendien leek de uitgestoken hand van België de verzoeningsgezinde vleugel binnen het Abako te versterken. Zo bood haar voorman Kasavubu enkele weken nadat De Schryver de onafhankelijkheid voor 1960 beloofd had, in een brief aan de gouverneur van Beneden-Kongo aan om de bevolking tot grotere burgerzin aan te sporen waar het de belastingen betrof.³⁶

Volgens Abako-adviseur professor Van Bilsen dacht men in Belgische regeringskringen hardop dat de gematigde partijen samen minstens 80% van de parlementszetels zouden veroveren [...]. Zelfs het weekblad *La Gauche*, dat goede contacten onderhield in Kongolese politieke milieus, voorspelde begin mei 1960, midden in de verkiezingsperiode, nog deze uitslag: Het is echter zeker dat de neokolonialisten (PNP, tribale autoriteiten en andere collaborateurs) een meerderheid zullen verwerwen. Een Belgisch zakenman vatte de Belgische aanpak later als volgt samen: Hij [minister De Schryver-LdW] heeft steeds aan de Kongolezen slechts een zuiver fictieve, formele onafhankelijkheid willen verlenen. De financiële kringen geloofden rotsvast [...] dat het zou volstaan om enkele Kongolese leiders te voorzien van de titel van minister of parlements lid, grote entourages, luxewagens, grote vergoedingen, weelderige huizen in de Europese cité, om definitief af te rekenen met de emancipatiebeweging die hun belangen bedreigde.³⁷ Om dit schema in praktijk te brengen, hoefde alleen het Kongolese parlement nog maar bevolkt te worden door figuren als Tshombe, liefst omringd door een heterogene waaier van verkozenen op individuele en plaatselijke lijsten, zonder politieke visie of ruggengraat.

Het politieke akkoord van de Rondetafelconferentie leidde echter niet tot een stabilisering van het koloniale bestel. De aanhoudende anti-kolonialistische beroering leidde tijdens de laatste levensmaanden van Belgisch Kongo tot een allesoverwoekerende anarchie. Ganshof van der Meersch, de sterke man die door de regering medio mei als minister, met verblijfplaats in Kongo, was aangesteld om de machtsoverdracht in goede (lees: Brusselse) banen te leiden, beschrijft de toestand bij zijn aankomst in Kongo als volgt: De toestand leek voor sommigen uitzichtloos en, behoudens een mirakel, onoplosbaar. [...] De Kongolese politici verhardden hun houding tegenover het gezag, de administratie en haar Europese ambtenaren [...] Kongolese beroepsverenigingen ontwikkelden campagnes van sociale agitatie en organiseerden dikwijls wilde, elkaar opvolgende stakingen. [...] De werkloze jeugd versterkte de politieke milities van de partijen die zich op vele plaatsen te buiten gingen aan intimidatie en vandalisme. [...] De geestelijke ontreddering speelde in de kaart van de schadelijke en dikwijls criminele acties van religieuze sekten [...] Een tekort aan wettelijk gezag tegenover de veralgemeende burgerlijke ongehoorzaamheid voegde zich bij de beledigingen, de bedreigingen en gewelddaden die de blanken ondergingen. [...] Op verschillende plaatsen en meer in het bijzonder in de Oostprovincie en in Kivu [...] lag de weg open voor alle mogelijke ontsporingen, gaande van de illegale bezetting van braakliggende gronden over dreigbrieven, convocaties voor populaire partijtribunalen, brandstichting en aanslagen, tot en met wrede moorden. Eerder al hadden de blanke ambtenaren van de districten Beneden-Kongo en Cataracten in een memorandum laten weten dat zij in de meest volslagen anarchie leven wegens de afwezigheid van elk wettelijk of moreel gezag. Wij stellen een echte ineenstorting van de georganiseerde samenleving vast. [...] De administratie is niet meer in staat om haar zending te vervullen.

Zelfs vanuit de relatief rustige Evenaarsprovincie kwamen er berichten over de overname van de plaatselijke administratie door Kongolezen – zoals in Bumba, waar een grote massa de kantoren had bestormd. Een behoudsgezinde Kongolese politicus verklaarde: Het drama van vandaag is het wegsmelten van de Belgische autoriteit in bepaalde provincies van Kongo, met uitzondering van vooral Kivu en Katanga.³⁸ De koloniale autoriteiten introduceerden in de periode maart-juni 1960 een nieuwe batterij repressieve maatregelen, zoals het verbod op privé-

milities en op het dragen van gevaarlijke voorwerpen (25 maart), de integratie van reserveofficieren in het leger, de mobilisatie van eenheden van de Force Publique (met een uitgebreid initiatiefrecht voor eenheden die sinds 1959 als gendarmerie fungeerden), de militaire bezetting van de hoofdstad (19 mei), de afkondiging van de uitzonderingstoestand in Kasai (april-mei) en daarna in Maniema, enzovoort. Deze laattijdige reactie van een door iedereen afgeschreven of opgegeven bestel volstond niet om de orde te herstellen. Het heeft hoogstens het wantrouwen van de Kongolese leiders ten opzichte van Brussel vergroot.

Die gedeeltelijke koloniale implosie was dermate ingrijpend – Weiss spreekt over een virtueel revolutionaire anarchie, Vandewalle over een anarchie scheppende leegte – dat in de periode maart-april 1960 Kongolese partijen in grote delen van het land dikwijls noodgedwongen structuren uitbouwden om het machtsvacuüm te vullen. The Economist schreef vlak voor de onafhankelijkheid: Al maanden is de administratie van Abako de feitelijke autoriteit in Beneden-Kongo, en elke bezoeker wordt duidelijk gemaakt dat een doorgangsbewijs van Abako belangrijker is dan dat van de Belgische autoriteiten. Kongolese partijen organiseerden op vele plaatsen milities voor politionele taken, partijrechtbanken, medische posten en zelfs gevangenschappen. In Beneden-Kongo richtte Abako zelfs schooltjes en een coöperatie op, en drukte het eigen identiteitskaarten.³⁹ De ontbinding van het koloniale bestel bracht verschillende bevolkingslagen in beweging. Ook de slachtoffers van het koloniale rechtssysteem roerden zich. De onrust onder de gedetineerden en onder het bewakingspersoneel van de 200 Kongolese gevangenschappen maakte volgens Ganshof drastische maatregelen noodzakelijk: de inzet van het leger voor de bewaking, en de vermindering van het aantal gevangenschappen en van het aantal gevangenen (van 22.000 naar 9000).⁴⁰

Kongolese arbeiders begonnen zich in Beneden-Kongo bij arbeidsconflicten af te keren van hun vertegenwoordigers in de ondernemingsraden-koloniale-stijl, en zochten steun bij de nationalistische partijen. Weiss bestudeerde de houding van de lokale PSA-afdeling ten opzichte van de Brits-Hollandse Levertrust in Kwilu. De Huileries du Congo belge (hcb), een dochter van de trust, had 5,65 miljoen hectare Kongolese grond in eigendom, waarop zij palmolie verwerkte. In Leverville, in de buurt van Kikwit, stelde de trust in een complex van elf ondernemingen ongeveer 25.000 arbeiders tewerk. In een brief van de plaatselijke PSA-

leiders aan de bedrijfsdirectie verklaarden de nationalisten dat zij, de leiders van een politieke partij, verkozen door het volk om de belangen van het volk en het land in zijn geheel te verdedigen, het recht hebben om de belangen van de arbeiders, die ook deze van Kongo in zijn geheel zijn, te verdedigen.⁴¹ De algemene radicalisering en de groeiende verstrengeling van politieke en sociale eisen brachten de PSA er in die periode toe om feitelijk ook als vakbond te functioneren.

De belastingboycot lag aan de basis van een andere zichtbare uitdrukking van de opduikende dubbele machtsstructuren – van de opkomst van een niet-erkende, maar feitelijke macht, die meer en meer de plaats innam van de officiële, tanende macht. De weigering om nog langer belastingen te betalen was voor de een een wapen in de onafhankelijkheidsstrijd, voor de ander een definitieve verworvenheid van de komende onafhankelijkheid. Maar feitelijk hadden de bijdragen aan de Kongolese partijen de koloniale belastingen vervangen. Vanaf april zou het Abako, wiens leiding geen perspectief bood aan een bevolking die de (koloniale) maatschappij almaar radicaler afwees, feitelijk desintegreren. In Beneden-Kongo [...] is de anarchie zowat compleet, aldus de kabinetschef van minister Scheyven. De plaatselijke afdelingen van het Abako hebben zo goed als geen greep op de bevolking. [Inzake Kasavubu] komt het erop aan een duidelijk onderscheid te maken tussen prestige en gezag. Het eerste blijft intact, in die zin dat zijn naam het voorwerp van een echte verering blijft, maar het gezag in eigenlijke zin is bijna nul.⁴²

De belangrijkste maatschappelijke ontwikkeling in de laatste maanden van Belgisch Kongo was ongetwijfeld de uitbreiding van het politieke eisenpakket met sociale eisen, die het voortbestaan van blanke bastions zoals de hogere administratie en het officierskorps, en de geprivilegieerde positie van de koloniale bedrijven bedreigden. In februari 1960 schreef kolonel Vandewalle: Het is weinig waarschijnlijk dat, ondanks de uitzonderlijke sociale verwezenlijkingen, Kongo zou kunnen ontsnappen aan de tweede fase van elke bevrijdingsstrijd: de wil om de levensvoorwaarden van het volk op revolutionaire wijze om te vormen. Begin april luidde het: De bevolking behoudt [...] op vele plaatsen een eisende en dikwijls agressieve mentaliteit. Voor haar is het doek nog niet gevallen [...] Zij wil ook op het sociale vlak genoegdoening. Dat krijgt nu de overhand op de politieke verzuchtingen. Twee weken later meldde de

Staatsveiligheid, in een ander rapport: Anarchistische tendensen steken zowat overal de kop op; soms, zoals in Leopoldstad, met onwettige bezetting op grote schaal van braakliggende gronden. [...] De campagne ter ontbinding [van leger en politie-LdW] zet zich door zonder enig weerwerk te ondervinden. De APIC [de Kongolese ambtenarenvakbond-LdW] eiste zopas de afdanking van de politiecommissarissen en van de meerderheid van de onderofficieren en ondergeschikte officieren van de Force Publique. [...] De campagne voor de volledige en onmiddellijke afrikanisering van alle kaders heeft een demoraliserend effect op de Europese agenten van de administratie. [...] In Kongolese kringen tekent zich een scherpe tendens af voor een meer evenwichtige verdeling van het nationale inkomen. [...] Het valt te vrezen dat elke maatregel die tegen de gedroomde afrikanisering ingaat, of tegen een herverdeling van goederen, zelfs tegen nationalisaties, radicaal als kolonialistisch bestempeld zal worden.⁴³

De verkiezingen (11-25 mei) werden een succes voor leiders zoals Patrice Lumumba, Antoine Gizenga en Anicet Kashamura, die aan het hoofd van nationalistische partijen tot in de verste uithoeken van het land de ene bevolkingslaag na de andere voor zich wisten te winnen. De grote verliezers waren neokoloniale krachten als de PNP (die volgens minister Ganshof werd opgedoekt door de uitslag) en de individuele en lokale lijsten, die minder dan 7% van de zetels behaalden. De onderzoekers van het CRISP concluderen: De verkiezingsperiode politiseerde de bevolking extreem snel en scherp, die globaal genomen weigerde om volgzzaam de kandidaten te aanvaarden die de administratie zou willen opleggen. H. Weiss, die een waarnemer van de nationalistische acties in de jaren 1959-60 was, spreekt zijn bewondering uit voor de nationalistische leiders, die de diepgewortelde, volkse neiging om alles wat met

administratie, wet en orde te maken had volledig te verwerpen goed begrepen hadden, en daarvan vertrekkend een verbazingwekkende prestatie hadden geleverd waarbij protestuitingen gesynchroniseerd werden en waarbij de massas naar het type overdachte actie werden geleid dat vereist was voor een doeltreffende bestorming van het Belgische administratieve apparaat en voor een doeltreffend gebruik van de stembrief.⁴⁴

Gaston Eyskens schrijft in zijn *Memoires* over deze periode: Het MNC van Lumumba bleek de grote winnaar te zijn. [...] De verkiezingen waren een succes voor de radicale en linkse partijen. Dat voorspelde weinig

goeds voor de regeringsvorming, ook omdat moeilijk aan Lumumba voorbijgegaan kon worden. [...] Ik had persoonlijk reserves tegenover Lumumba's kandidatuur als informateur en formateur. Eyskens gaf minister-resident Ganshof van der Meersch instructies om de nationalistische leider zo mogelijk uit de Kongolese regering te houden.⁴⁵ Lumumba veroordeelde krachtig de zichtbare bemoeienis van Brussel met de regeringsvorming. Eerder had hij verklaard dat alleen een voorlopige Kongolese regering vrije verkiezingen kon organiseren. Op 2 juni eiste Lumumba de terugtrekking van de Belgische troepen en van Ganshof; de verkiezing van het staatshoofd door het rechtstreeks algemeen stemrecht; en de vorming van de regering door het MNC.⁴⁶ Op 19 juni kwam Kasavubu met een ontwerp-regering op de proppen waaruit nationalistengrotendeels waren weggezuiverd. Op Kasavubus lijst stonden leden van het Abako, van de PNP en van Tshombes Conakat; en figuren als Kalonji, Bomboko, en Kamitatu. Dit op Belgische leest geschoeide kabinet maakte echter geen kans de confrontatie met het parlement te overleven. Alluderend op de tribale en regionalistische drijfveren van vele van Kasavubus kandidaat-ministers, waarschuwde Lumumba ervoor dat de Belgische regering in Kongo een beleid voert, gericht op verdeeldheid en desintegratie.⁴⁷

DE WEDDENSCHAP VERLOREN: DE EERSTE MOORDPLANNEN EN DE NADERENDE KATANGESE SECESSIE

Alleen een sterke persoonlijkheid die [...] niet van conservatisme bestempeld zou kunnen worden, waardoor hij met het kolonialisme en de Belgische orde zou worden vereenzelvigd had volgens Ganshof de plaats van Lumumba als regeringsleider kunnen innemen. Echter, aldus de minister-resident, een dergelijke persoonlijkheid tekende zich niet af. Bovendien hield de politieke eliminatie van Lumumba het risico van een rechtstreekse confrontatie met de nationalisteng in. Volgens Ganshof zou het tot een opstand leiden als Lumumba in de oppositie zou worden gehouden.⁴⁸ Ganshof kon dus niet beletten dat Patrice Lumumba, steunend op een parlementaire meerderheid, op 23 juni eerste minister werd. Het parlement verkoos verder nog Joseph Kasavubu, Abako-leider en ouderdomsdeken van het antikolonialistisch verzet, tot eerste president van de republiek.

In de twintig maanden tussen oktober 1958, toen een zo goed als

onbekende Lumumba het Mouvement National Congolais had opgericht, en de onafhankelijkheid, was de nationalistische beweging als een pletwals over alle koloniale obstakels gerold. Brussel moest vaststellen dat de nationalisten het Kongolese roer hadden overgenomen, terwijl essentiële financieel-economische en militaire problemen onopgelost waren gebleven: de koloniale staatsschuld, de aandelenportefeuille van de Kongolese staat, het vraagstuk van de Belgische militaire basissen in Kitona en Kamina.

Midden juni telegrafeerde VN-topman De Seynes vanuit Parijs naar de secretaris-generaal van de VN de volgende schets van de Brusselse gemoedsgesteldheid in die dagen: Intensieve discussies met [minister] Scheyven en zijn ploeg evenals met vooraanstaande leiders financieel- en industrie. Opinie unaniem en uitdrukkelijk positief inzake [...] technische steun [van VN] voor Kongo zo vlug als mogelijk. [...] Ernstige bezorgdheid in België om financiering door private en publieke internationale bronnen te bekomen voor verderzetting van infrastructuuruitgaven na 1 januari 1961 en duidelijke wens om financieel probleem te internationaliseren. Brussel hengelde naar buitenlandse economische hulp en technische steun om een naadloze machtsoverdracht te kunnen verzekeren. Dat was, gezien zijn vrees voor Lumumba, begrijpelijk: Anti-westerse en antiblanke opinie beschouwd als behoorlijk sterk in bijzonder bij Lumumba. Waar behoedzaam optimisme bestaat enkel te wijten aan de hoop om in staat te zijn om aanzienlijke financiële voordelen aan te bieden wat volgens Belgische leiders Lumumba moet beïnvloeden.⁴⁹

Tekenend voor de Belgische instelling zijn de maatregelen die Brussel er, slechts enkele dagen vóór de onafhankelijkheid, nog vlug wist door te drukken. De wet van 17 juni 1960 stond Belgische maatschappijen naar koloniaal recht toe te kiezen voor een Belgisch statuut en een sociale zetel in België – iets wat de Union Minière op 23 juni inderdaad deed. Een decreet van 27 juni 1960 ontbond gewoonweg het Comité Spécial du Katanga, een concessiehoudende maatschappij die formeel de Union Minière controleerde, en waarin de koloniale staat participeerde. Deze zet ontnam de Kongolese regering een meerderheidsaandeel in de Union Minière. Bovendien schonk Brussel aan de Belgische Compagnie du Katanga, als schadeloosstelling voor de grond- en mijnbouwrechten die haar nog niet in concessie gegeven waren en die de Kongolese staat op 30 juni zou overnemen, 100 miljoen bf – een cadeau aan de Generale

Maatschappij dat de Kongolese nationalisten in het verkeerde keelgat schoot.⁵⁰ Terwijl het overheidsaandeel in de koloniale economie ontmanteld werd, werden in de weken vóór de onafhankelijkheid nog oplossingen van een andere orde tegen de Kongolese regering bedacht. In de salons van Leopoldstad werden, volgens de correspondenten van *Le Monde* en *The Economist*, de eerste moordplannen tegen de kersverse Kongolese premier beraamd.⁵¹

Het is onmiskenbaar dat Brussel de kalender van de dekolonisatie niet vanuit een machtspositie had vastgelegd, maar zich zo goed als mogelijk aan de nadelige krachtsverhoudingen aanpaste. Ook de in juli 1960 afgekondigde Katangese secessie was, zoals we zullen zien, niet het product van een doelbewuste en vooraf geplande strategie. Integendeel, tot aan de onafhankelijkheid was de Belgische blauwdruk voor het postkoloniale Kongo ondubbelzinnig unitair van aard. Een verenigd Kongo moest immers de aanspraken van imperialistische concurrenten op Beneden-Kongo en Katanga de pas afsnijden.⁵² Bovendien vormde Katanga een onontbeerlijke troef om de rest van het land in het neokoloniale gareel te houden.⁵³ Tshombe kwam dus zeker niet uit de lucht vallen. In de storm van de dekolonisatie werd hij gekoesterd als een reddingsboei voor de koloniale wereld. Maar Eyskens, Boudewijn en Generale-topman Gillet trokken de kaart van de secessie pas na de Kongolese onafhankelijkheid, nadat het conflict tussen de Kongolese bevolking en het koloniale systeem losgebarsten was, in de dagen rond de Belgische interventie van 9-10 juli 1960. Pas nadat Brussel de Kongolese weddenschap had verloren – door de totstandkoming van de regering-Lumumba, en door het verlies van de controle over het Kongolese leger – veranderden de Belgische strategen het geweer van schouder. Belgische troepen grepen in en ontwapenden de regeringsgetrouwe soldaten in Katanga. Op dat ogenblik omarmde Brussel het idee van het Katangese separatisme, en gaf het het groene licht aan de Katangese ultras, die al jaren droomden van een Katanga op zijn Zuid-Afrikaans. De Katangese secessie werd de Belgische regering dus opgedrongen na het mislukken van een neokoloniale strategie, die haar zelf, gezien de zwakte van de kolonisator, door de omstandigheden was opgelegd.

DE POLITIEKE OPVATTINGEN VAN PATRICE LUMUMBA

De stormachtige politieke opkomst van Patrice Lumumba was voor velen een verrassing – niet in het minst voor de koloniale bezetter zelf. Alvorens dit politieke succesverhaal te vertellen, belicht ik hier eerst de krachtlijnen van Lumumba's politieke erfenis. Tijdens zijn leven waren de contouren van die erfenis amper zichtbaar, gezien de moeilijke omstandigheden waarin hij opereerde: eerst onder het koloniale bewind, en na de onafhankelijkheid in een situatie die in feite een oorlogssituatie was. Bovendien mag niet uit het oog verloren worden dat Lumumba nauwelijks twee maanden premier was, en dat hij in de daaropvolgende vier maanden die hem nog van zijn dood scheidden, politiek volledig aan banden was gelegd. Ook de razendsnelle transformatie van het Kongolese politieke leven in de jaren 1958-60, waarvan Lumumba het product was, beïnvloedt onze mening over de betekenis van zijn leven en werk. De snelheid waarmee Lumumba's politieke ideeën rijpten, verklaart mede waarom zijn verst ontwikkelde opvattingen en de dynamiek van die ontwikkeling dikwijls over het hoofd worden gezien. De radicalisering van de Kongolese politiek was een uitdrukking van de versnelde ontbinding van het koloniale bestel. Nadat het Kongolese politieke leven decennialang zo veel mogelijk onder narcose was gehouden, vond er een dramatische inhaalbeweging plaats. Lumumba's *Le Congo, terre d'avenir est-il menacé?* illustreert deze ontwikkeling. Hij schreef dit boek in 1956, maar drie jaar voor hij internationale faam zou verwerven. Ondanks de scherpzinnige observaties die Lumumba in dit werk van het koloniale bestel geeft, blijft hij steeds binnen de grenzen van wat het koloniale paternalisme de Kongolese elite voorschreef. Het boek weerspiegelt de gemoedsgesteldheid van de Kongolese kleinburgerij aan de vooravond van het dekolonisatieproces.

Anderhalf jaar later waren Lumumba's opvattingen volledig gerevolutioneerd. De Lumumba van 1956 was niet meer terug te kennen in de Lumumba van 1958. Hier wil ik dan ook dit aspect van het verhaal, de

hoofdpijnen in zijn politieke leven en werk, de nodige aandacht geven. Een onderzoek van Lumumba's geschriften, toespraken en handelswijze maakt duidelijk dat zijn nationalisme op drie politieke pijlers steunde: een consequent nationalisme, een politieke praktijk steunend op een massale volksbeweging, en een internationalistisch perspectief.

EEN CONSEQUENT NATIONALISME

De eerste pijler is programmatisch van aard. Lumumba plaatste een consequent, anti-imperialistisch nationalisme op de Kongolese politieke agenda. De centrale doelstellingen in zijn programma waren de bestrijding van alle vormen van kolonialisme en neokolonialisme, en de opbouw van een eengemaakte natie binnen de Kongolese staatsgrenzen. Op de eerste politieke massabijeenkomst in de Kongolese geschiedenis, op 28 december 1958, verklaarde Lumumba: Het doel van het MNC is het verenigen en het organiseren van de Kongolese massas in de strijd voor de verbetering van hun lot, de vernietiging van het koloniaal regime en de uitbuiting van de mens door de mens. Sprekend over het actieprogramma van het MNC verduidelijkte Lumumba dat de nagestreefde onafhankelijkheid volledig moest zijn: Wij willen ons gewoonweg bevrijden van de ketens van het kolonialisme en al zijn gevolgen.⁵⁴ Uit deze bevrijding moest een moderne natie-staat geboren worden. Het programma van het MNC (mei 1959) was een nationaal-democratisch programma. Kongo moest een democratische rechtsstaat worden, in de traditie van de Franse Revolutie en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Elementen van dat programma waren de invoering van het algemeen stemrecht en het garanderen van de fundamentele rechten en vrijheden: vrijheid van vereniging, van vergadering, van eredienst, van meningsuiting, en van de pers.⁵⁵

In het voorontwerp van het regeerprogramma van 21 juli 1960, dat de opvattingen van nationalistische partijen als cerea, PSA, MNC en Parti du Peuple samenbracht, werd de belangrijkste reden voor het opbouwen van zon moderne rechtsstaat als volgt geformuleerd: De gelijkheid van de burgers voor de wet moet het belangrijkste resultaat van onze onafhankelijkheid zijn. De scheiding der machten en een onafhankelijke rechterlijke macht moesten tot stand komen. In het voorontwerp werd ook gewag gemaakt van de afschaffing van de arbitraire repressieve praktijken uit het koloniale tijdvak, zoals administratieve aanhoudin-

gen, binnenlandse verbanningen, opgelegde teelten en verplichte arbeidstaken. Racisme moest radicaal uitgeroeid worden, om te beginnen moesten de ongelijke arbeidscontracten bestreden worden. De vrijheid van reizen en keuze van woonplaats verving een systeem van vergunningen.

In dat voorontwerp nam de regering, inzake de vrijheid van godsdienst, ook bepalingen op die, gezien het feitelijke monopolie van de katholieke kerk in het onderwijs, fundamentele omwentelingen aankondigden: De regering zal alle middelen inzetten om te voorkomen dat één godsdienst, welke die ook moge zijn, direct of indirect, en in het bijzonder via het onderwijs, zou worden opgedrongen. Daarom proclameert zij de absolute scheiding van de Staat en de Kerken. De regering vraagt aan de clerus van alle overtuigingen om op zijn terrein te blijven, dat wil zeggen de eredienst, het godsdienstonderwijs en de liefdadigheidswerken, en om het onderwijs niet te gebruiken als instrument voor politieke propaganda. De Republiek Kongo zal een democratische lekenstaat zijn, geregeerd door het volk en voor het volk.⁵⁶

Verder werd er in het MNC-programma gesproken over een herziening van het oligopolische grootgrondbezit, de afschaffing van de privileges van de koloniale maatschappijen, eenmaking van de arbeidswetgeving en loonpolitiek, hulp aan de middenstand, de boeren en de coöperaties, een uitgebreide sociale zekerheid, verplicht onderwijs, en over de sociale promotie van de vrouw.

Lumumba begreep, in een zeer vroeg stadium van de ontwikkeling van de moderne Kongolese politiek, dat er een diepe breuklijn door de antikoloniale beweging liep. Deze scheiding der geesten werd veroorzaakt door de tegenstelling tussen unitarisme en antitribalisme enerzijds, en regionalisme, separatisme en tribalisme anderzijds. Dit inzicht lag niet voor de hand, aangezien de kolonisator, en in zijn zog de neokoloniale PNP, het unitarisme aanhingen, terwijl het antikolonialistische Abako een federalistisch staatsmodel voorstond. De verwerping van regionalisme en tribalisme was geen willekeurige optie, die naar believen aan het nationalistische programma kon worden toegevoegd. Nationalisten als Lumumba en Gizenga beseften dat regionale en tribale krachten dienstig waren om de nationalistische beweging te verdelen, en het land zonodig te balkaniseren.⁵⁷ Lumumba en zijn medestanders kwamen tot het besluit dat de opbouw van een natie-staat niet halverwege kon stop-

pen, maar consequent moest worden doorgevoerd en organisch verbonden was met een gevecht tegen het neokolonialisme en de negatieve aspecten van de koloniale erfenis in het algemeen. Unitarisme, antitribalisme en een radicale strijd tegen de koloniale hypotheek vormden de hoekstenen van hun programma.

Deze opvattingen maakten het verschil uit tussen consequente en revolutionaire nationalisten als Lumumba en Gizenga, en conservatieve, kleinburgerlijke nationalisten als Kasavubu en Kalonji. Na de onafhankelijkheid zou al snel blijken dat het om een fundamenteel verschil ging. Vóór de onafhankelijkheid stonden Lumumba, Gizenga, Kasavubu en Kalonji aan dezelfde kant van de barricade. Ze streefden hetzelfde doel na: de politieke onafhankelijkheid van het land. Maar na de onafhankelijkheid namen koloniale en neokoloniale krachten vanuit Leopoldstad, Elisabethstad, Brussel en Washington het kleinburgerlijke nationalisme op sleeptouw. Partijen zoals het Abako (Kasavubu) en het MNC-Kalonji, wier antikolonialisme tot uitdrukking was gekomen in regionalistische aanspraken, werden probleemloos in het neokoloniale offensief ingeschakeld. Hun lokale aspiraties gingen hand in hand met de nagestreefde verzwakking van de nationalistische regering in Leopoldstad.

In het Afrika van die jaren kon alleen een compromisloos anti-imperialisme het jakobijnse ideaal van een eengemaakte natie-staat tot stand brengen. Elke tussenformule, elke halfslachtigheid op het vlak van de uitvoering zou eerst tot een compromis leiden, en vervolgens tot de volledige onderwerping aan de neokoloniale orde.

EEN MASSALIJN ALS RICHTSNOER

De tweede pijler van Lumumba's denken heeft betrekking op de sociale krachten die het nationaal-democratisch programma zouden moeten realiseren. Lumumba zeilde op het kompas van de massale volksbeweging. Hij weigerde elke politiek vanuit de coulissen van de koloniale macht, en wees een geprivilegieerde plaats voor hemzelf en de Kongolese elite in de marge van het koloniale bestel af. De natie-in-wording vormde de hefboom, de enige sociale kracht die de obstakels op weg naar de verwezenlijking van het nationalistische programma kon opruimen. In Accra bepleitte Lumumba internationale samenwerking in de strijd tegen het kolonialisme, maar hij voegde daaraan toe: Wij rekenen in de eerste plaats op het Kongolese volk dat zijn eenheid moet bewerk-

stelligen; zonder die eenheid is het onmogelijk om echt onafhankelijk te worden en om de economische en sociale ontwikkeling van het land te verzekeren. Geen enkele stam, geen enkele clan [...] kan op zichzelf het geluk van het volk verzekeren.⁵⁸ Lumumba hield zijn ogen stevig op de gewone Kongolees gericht. Hij was een volkstriebun: de steden en de boerengemeenschappen waren zijn geliefkoosde politieke actie-terreinen. Voor een gehoor van 8000 toehoorders deed hij eind 1958 de volgende oproep in de Kongolese hoofdstad: De tijd is gekomen dat het Kongolese volk uit zijn slaap ontwaakt, dat het de stilte verbreekt en de intimidatie overwint om vreedzaam, maar vastberaden, tot uiting te brengen dat men er rekening mee moet houden.⁵⁹ Zes dagen na deze toespraak was Leopoldstad het toneel van de gigantische januari-revolte.

De onafhankelijkheidsstrijd was een volkse strijd in de letterlijke zin van het woord: alle lagen en klassen van de bevolking konden zich er, op een of andere wijze, mee identificeren. Binnen die volkse beweging vormden de werkende klassen de motor. Lumumba zei, tijdens de verkiezings-campagne: Voor ons moet de onafhankelijkheid de arbeider ten goede komen. Het zijn de arbeiders die echt gevochten hebben om het land te bevrijden. Zij zijn het die tijdens de bloedige gebeurtenissen van 4 januari in Leopoldstad stierven. Het zijn deze arbeiders, de echte strijders voor de Afrikaanse vrijheid, die tijdens de droevige gebeurtenissen van 30 oktober laatstleden, in Stanleystad, hun leven hebben opgeofferd.⁶⁰ In dat verband benadrukte de nationalistische leider het belang van de uitbouw van vakbonden. Die hadden een dubbele rol te vervullen: de verdediging van de onmiddellijke belangen van de arbeiders, maar ook de algemene opvoeding van de werkende klassen opdat deze in het moderne Kongo hun stempel op de ontwikkelingen zouden kunnen drukken.⁶¹ Ook Lumumba's aandacht voor het vraagstuk van de landbouw past in deze optiek. De ontsluiting en versnelde ontwikkeling van het platteland openden de deur naar een actieve rol voor de landelijke bevolking in de maatschappij. De bakens voor een progressieve aanpak van de grondkwestie lagen in Lumumba's visie min of meer vast: prospectie- en concessierechten onder controle van de regering brengen; herziening van die rechten; opheffing van bepaalde gigantische, dikwijls niet uitgebate concessies, zoals die van het Comité national du Kivu; oprichting, met overheidssteun, van boerencoöperaties; overheidssteun voor de bewerking van gronden die door de traditionele gemeenschap-

pen collectief werden uitgebaat, enzovoort.⁶²

Lumumba's actiemethoden waren in overeenstemming met zijn doelstellingen. Hij organiseerde publieke bijeenkomsten en boycotacties, en riep op tot burgerlijke ongehoorzaamheid. Begin juli 1959 eiste hij een referendum over de onafhankelijkheid. Tijdens een meeting, nadat hij in een nooit gezien gebaar om vijf minuten stilte had verzocht ter herdenking van de slachtoffers van de januari-revolte, verklaarde hij: Het is op het volk dat men moet rekenen, en niet op enkele al te opportunistische individuen. Relatief bevoorrechte sociale lagen vervulden in zijn optiek slechts een beperkte rol: De Kongolese massas [...] zijn zelfs veel revolutionairder dan wij. [...] Het zijn de massas zelf die ons vooruitduwen, zij willen veel sneller vooruitgaan dan wij.⁶³

Lumumba's verklaring over het bloedige optreden van de ordetroepen in het zog van het MNC-congres van Stanleystad (oktober 1959) demonstreert zijn overtuiging dat brede mobilisaties de balans ten voordele van de nationalistten kunnen doen doorslaan, ondanks de superieure militaire kracht van de kolonisator. In die verklaring legt hij uit dat hij bij de eerste incidenten niet gearresteerd werd door de ordekrachten, omdat deze afgeschrikt werden door de enthousiaste en grote opkomst van de bevolking. Na zijn vrijlating uit de gevangenis, enkele maanden later, dankte hij de publieke opinie: zij, en niemand anders, had hem bevrijd.⁶⁴

De centrale plaats die Lumumba aan de grote massa toekende bepaalde ook zijn organisatorische en pedagogische opvattingen. De nationalistische beweging was slechts een hulpmiddel om het potentieel, de aspiraties en de belangen van de bevolking tot uitdrukking te brengen. Het MNC mocht geen organisatie zijn die in de plaats van de bevolking optrad, maar moest een beweging van volksvereniging en nationale bevrijding zijn.⁶⁵ Het verloop van het MNC-congres van Stanleystad (eind oktober 1959), waar de werkzaamheden van de congresgangers elke avond door massabijeenkomsten werden opgevolgd, was van dit streven een uitdrukking. Lumumba benadrukte verder de noodzaak om de (culturele) identiteit en het zelfvertrouwen van de zwarten te bevorderen. De MNC-leider bepleitte de psychologische bevrijding van de zwarte bevolking. De waarheid zeggen volstond om bestempeld te worden als gevaarlijke revolutionair, xenofob, volksmenner. [...] Wat wij nodig hebben is echte literatuur en een vrije pers die de opvattingen van het volk vertolkt, en niet meer die propagandistische brochures en

een aan banden gelegde pers.⁶⁶ Hij wou steeds overtuigen, met argumenten een meerderheid voor zich winnen. De manier waarop hij in juli 1960 als premier het bloedige conflict tussen Baluba en Lulua in de Kasai benaderde, getuigt van zijn afkeer van een repressieve aanpak. Zo stelde hij aan het parlement voor te overwegen om in te gaan op de wens van de Baluba-leiders – die op dat ogenblik tot zijn hevigste politieke tegenstanders behoorden! – om een eigen provincie op te richten; om Baluba-kandidaten in de plaatselijke en centrale administratie op te nemen; en om Baluba-leider Ngalula aan te sporen om de functie van vice-president van de provinciale regering te aanvaarden.⁶⁷

Lumumba's radi toespraak aan de vooravond van de verkiezingen in de Oostprovincie is een ander voorbeeld van zijn niet-bekrompen houding. Lumumba profileerde zich als de eenmakende kracht achter de antikoloniale beweging. Hij deed in zijn toespraak niet eens een stemoproep voor het MNC. De nationalistische leider zei daarentegen: Diegene die morgen de verkiezingen zal winnen, moet weten dat hij ten dienste van de gehele natie staat en niet van de partij op wier lijst hij verkozen werd. De komende Kongolese regering moet de oppositie respecteren en haar niet negeren of vervolgen, want een constructieve oppositie is noodzakelijk in een democratische samenleving. Ik richt mij in het bijzonder tot de aanhangers van de verschillende politieke partijen: ik vraag hun om elke propagandamethode achterwege te laten die tot geweld, wanorde en broederstrijd zal leiden. Daarin ligt immers niet de betekenis van de onafhankelijkheid of de democratie. Wij hebben het kolonialisme en zijn onderdrukkingsmethoden veroordeeld, en in dezelfde lijn veroordelen wij elk geweld en elke aanval tegen personen, waar die ook vandaan komen. In plaats van ons te verdelen, moeten wij ons verenigen en het hogere belang van het land boven onze persoonlijke ambities plaatsen. Onze inspanningen moeten zich richten op de vorming van een regering van nationale eenheid waarbinnen elk waardevol individu zijn plaats zal hebben. Geen enkele Kongolese leider sprak dergelijke taal, in het vuur van de eerste verkiezingscampagne van het land!⁶⁸

EEN REVOLUTIONAIRE DYNAMIEK

Lumumba's compromisloze nationalisme, steunend op een brede volksbeweging, maakte van hem een revolutionair in wording. Hij was bereid

om zonodig nieuwe paden in te slaan, als de wijzigende omstandigheden dat zouden vereisen. Zijn antipacifistische evolutie illustreert dit. In de koloniale periode verdedigde Lumumba massaal ondersteunde, maar fundamenteel geweldloze acties. Gegeven het militaire overwicht van de Force Publique leken dergelijke acties de aangewezen methode om de kolonisator te demoraliseren, en zijn strijdkrachten te neutraliseren.⁶⁹ Maar de ontwikkelingen na de onafhankelijkheid zouden de spelregels fundamenteel wijzigen. De tegenstelling tussen kolonisator en gekoloniseerde bevolking zette zich om in een strijd tussen een internationale neokoloniale coalitie (en haar plaatselijke supporters) en nationalistisch Kongo. De balkanisering van Kongo werd in juli en augustus 1960 een feit. In die omstandigheden aarzelde Lumumba niet. Hij koos resoluut voor militaire actie om Kongo uit de neokoloniale wurggreep te bevrijden. Zijn militaire campagne tegen de secessies van Zuid-Kasaï en Katanga (eind augustus, begin september 1960); zijn plan om na de omverwerping van de nationalistische regering vanuit Stanleystad het gezag van de regering over heel Kongo te herstellen (september-november); en daarna, in Mobutus dodencel, zijn afwijzing van elk neokoloniaal compromis (december-januari 1961); dat alles zijn voorbeelden die aantonen welke weg Lumumba insloeg, in de korte periode tussen zijn aanstelling als premier en zijn dood. Ik kom hier nog op terug, in de andere hoofdstukken van dit boek.

Hier dringt zich de hypothese op, dat Lumumba bereid was om niet alleen de strategie, maar ook de doelstellingen van de nationalistische beweging bij te stellen als de omstandigheden zich gewijzigd hadden. De Kongolese nationalisten verdedigden een nationaal-democratisch programma, waarbij de uitbating van de natuurlijke rijkdommen van Kongo en een bloeiende nationale economie [...] de levensstandaard van de werkende klassen moeten verbeteren.⁷⁰ Bij de onafhankelijkheid kon men in Kongo niet één ernstige Kongolese leider vinden die een socialistische transformatie van het land op de agenda zette. Het voorontwerp van het regeerprogramma bepaalde: De regering verklaart dat het privé-eigendom het erfdeel van de individuele vrijheid vormt. Zij verwerpt de nationalisatie als algemene regel. Zij zal het belang van de natie verzekeren door een deelneming in het beheer van de maatschappijen, en de belangen van de arbeiders door sociale wetten. De vernietiging van het koloniale keurslijf in de sociaal-economische sfeer en de

noodzaak van industrialisering maakte van de ontwikkeling van kapitalistische productieverhoudingen, en de vorming van een nationale burgerij doelstellingen die snel gerealiseerd moesten worden: De regering zal zich inspannen om zo vlug mogelijk het privé-eigendom van de Kongolezen te vergroten, in het bijzonder door de vorming van een welvarende Kongolese middenstand te stimuleren. De regering zal aan de kleine en middelgrote ondernemingen maximale steun verlenen.⁷¹

Maar het lijkt weinig twijfel dat de dynamiek van de Kongolese en Afrikaanse context in die jaren de revolutionaire component van de eerste Kongolese regering meer en meer op de voorgrond zou brengen. Kashamura, een nationalistische leider, vatte deze dynamiek zo samen: Het is in uw schoot, in de massa die het meest uitgebuit wordt, dat de drang naar bevrijding moet ontstaan, want de inspanningen van enkele intellectuelen volstaan niet. Dit land behoort u toe; u bent er de machtigste sociale klasse. Strijdt voor uw onafhankelijkheid opdat u zowel het algemeen stemrecht als een hogere levensstandaard zoudt hebben. [...] Zolang wij niet onafhankelijk zullen zijn, zal de economie van ons land altijd op winst steunen, in plaats van gericht te zijn op de behoeften... Laten wij benadrukken dat deze onafhankelijkheid geen inhoud zal hebben, indien zij een politieke democratie instelt zonder terzelfder tijd een sociale democratie te vestigen.

Lumumba verklaarde op het Congres van Coquilhatstad: De politieke onafhankelijkheid is slechts een middel dat het land toelaat om zich te ontvoogden en te ontwikkelen. De economische ontwikkeling vormde een sleutelkwestie in de opbouw van de Kongolese natie-staat. Ook in de sociaal-economische resolutie van het MNC-programma ligt de potentiële dynamiek van een nationaal-democratische omwenteling besloten. Het MNC veroordeelt elk economisch systeem dat de uitbuiting van het individu ten voordele van enkele geprivilegieerde klassen op het oog heeft – iets wat een economisch kolonialisme zou instellen, en van onze onafhankelijkheid een hersenschim zou maken. De partij eiste, met het oog op de sociale emancipatie van de Kongolese volkeren: de terugkeer naar Kongo van de maatschappelijke zetels van alle parastatalen, van de Centrale Bank en van het nationale patrimonium in het algemeen; de oprichting van boerencoöperaties; de oprichting van een verwerkende nijverheid die ter plaatse de natuurlijke rijkdommen van het land omzet in (half)afgewerkte producten; de oprichting van een nationale bouwregie, die zowel in de steden als op het platteland

goedkope woningen moet optrekken; verplicht lager onderwijs, en de ontwikkeling van algemeen, technisch- en beroepsonderwijs, met overheidscontrole op zowel het officieel als het privé-onderwijs.⁷²

De geschiedenis leert dat de dynamiek van de postkoloniale maatschappijen zelfs gematigde, burgerlijk-nationalistische regimes ertoe bracht om, in de nasleep van de antikoloniale overwinning, en dikwijls onder druk van of anticiperend op massabewegingen, het nationale patrimonium bij de vroegere kolonisator op te eisen. Voorbeelden van deze ontwikkeling zijn de nationalisaties van de olie-industrie door de regering Mossadegh (Iran, 1951), en van het Suez-kanaal door Abdel Nasser (Egypte, 1956). De radicalisering van de Cubaanse revolutie vanaf het begin van 1959 wees in dezelfde richting. Het lag in de lijn der verwachting dat Lumumba hetzelfde pad zou bewandelen. Dat hij de onafhankelijkheidsstrijd zou overstijgen, en een bredere strijd voor nationale bevrijding, met in een eerste fase maatregelen tegen het beslag van buitenlands kapitaal op de nationale rijkdommen, niet uit de weg zou gaan. Lumumba's razendsnelle radicalisering, zijn nadruk op de vernietiging van alle gevolgen van het kolonialisme, zijn afwijzing van elk neokoloniaal compromis, zijn engagement als volkstribuun, en na de onafhankelijkheid: zijn reactie op de ineenstorting van het koloniale staatsapparaat – dit alles ondersteunt deze hypothese. Dit alles verklaart ook waarom zijn tegenstanders, in die dramatische maanden van de Kongo-crisis, hem ervan zullen beschuldigen grillig en onberekenbaar te zijn, ja zelfs dat hij een dubbel(zinnig) spel zou spelen. En dat verklaart ook, om met Sartre te spreken, waarom, ondanks zijn gematigd economisch programma, de leider van het MNC door de revolutionair Fanon als een wapenbroeder werd aangezien, en door de Generale Maatschappij als een doodsvijand.⁷³

B. Verhaegen schrijft dat de ontwikkelingen in Afrika na de dood van Lumumba zijn dubbele strijd belichten: een jakobijnse, nationalistische strijd, voor de eenheid van het land, voor de versterking van de Staat tegen het tribalisme en het particularisme, en een anti-imperialistische, Afrikaanse, socialistische strijd, tegen de gevolgen van het kolonialisme, tegen de buitenlandse financiële machten en tegen de nationale burgerij waarvan Lumumba het verraad voorvoelde.⁷⁴ De recentste wereld-geschiedenis toont inderdaad aan dat de lokale heersende klassen van

Afrika volledig in het kapitalistische wereldsysteem werden geïntegreerd. Elke poging om daar de neokoloniale overheersing te verzwakken kan daarom vandaag niet met hun passieve steun of met hun hulp (zoals in de jaren 50 en 60), maar slechts tegen hun verzet in, doorgevoerd worden. Lumumba zelf zou nog tijdens zijn laatste levensmaanden met dit gegeven geconfronteerd worden, toen de Kongolese elite, die een plaats als embryonale burgerij in de neokoloniale wereldordening beoogde, hem massaal de rug toekeerde, en partij koos voor Mobutu, Kasavubu en Tshombe. Het antikapitalisme is daarom een logisch uitvloeisel van elk hedendaags lumumbisme – zonder dat dit een component van Lumumba's programma was, zoals Verhaegen schijnt te suggereren. Lumumba was méér dan een zwarte Robespierre; hij was echter geen Afrikaanse Lenin of, om op het continent te blijven, een Thomas Sankara (Burkina Faso, 1983-1987).

LUMUMBA'S INTERNATIONALISME

Lumumba was een overtuigd internationalist. Hij greep elke gelegenheid aan om verklaringen zoals deze af te leggen: Afrika zal niet echt onafhankelijk en vrij zijn zolang ook maar één stukje van ons continent onder buitenlandse overheersing zal blijven. [...] Het onafhankelijke Kongo stelt zichzelf als eerste doel: de bevrijding van de andere territoria van Afrika die nog onder het westerse kolonialisme gebukt gaan.⁷⁵

Het ging om meer dan een rituele steunbetuiging aan buitenlandse lotgenoten. Lumumba begreep dat het Kongolese nationalisme deel uitmaakte van een wereldwijde beweging, die zich dankzij internationale contacten en allianties verrijkte en versterkte. Was Lumumba's politieke ontwikkeling zelf niet in hoge mate het product van de leerschool die hij op internationale bijeenkomsten in Accra en elders doorlopen had, en waar hij leiders als Kwame Nkrumah, Frantz Fanon en Félix Moumié had ontmoet? De versnelde dekolonisering van Kongo was mede het gevolg van de zich wijzigende krachtsverhoudingen op wereldvlak. Vooral de Algerijnse nationalisten van het FLN, die een jarenlange strijd voerden tegen honderdduizenden Franse soldaten, voerden die strijd in de letterlijke betekenis van het woord voor geheel Afrika [...] Het FLN gaf de Afrikaanse onafhankelijkheidsbewegingen een aureool van onoverwinnelijkheid, aldus Cr. Young.⁷⁶ Lumumba begreep dat een nationalistische overwinning in het gigantische, economisch belangrijke Kongo, in

het hart van Afrika, een enorme impuls voor de continentale bevrijding zou vormen, en een scharnierfunctie in de sociaal-economische integratie van de regio zou kunnen vervullen. Hij beseftte dat Afrika de ontwikkelingen in Kongo op de voet volgde, omdat Kongo de bakens wou uitzetten voor een authentiek Afrikaans alternatief. Enkele dagen na de onafhankelijkheid verklaarde de nieuwe Kongolese premier: Kongo zal in Afrika aan de onafhankelijkheid van alle landen bijdragen. Wij zullen alles doen wat wij politiek en moreel kunnen om onze onderdrukte broeders te helpen. [...] Kongo heeft niet de bedoeling om de oorlog te verklaren aan de Zuid-Afrikaanse Unie en aan Portugal, maar beide landen moeten weten dat het al het mogelijke zal doen om de volkeren die onder hun bewind leven, te helpen zich te bevrijden.⁷⁷

Lumumba's opvattingen over positief neutralisme passen in dit internationalistische perspectief. Het hulpbehoevende Kongo zou van gelijk wie hulp aanvaarden (dat is het positieve aspect), zolang er geen voorwaarden aan die hulp zouden worden verbonden (dat is het neutrale, ongebonden aspect). Maar hij wilde niet alleen vragende partij zijn: hij voorzag Kongolese hulp voor bevrijdingsbewegingen op het continent, en voor landen die het koloniale juk al van zich hadden afgeworpen. Praktische overwegingen lagen ten grondslag aan Lumumba's zogeheten positief neutralisme: de enorme hulpbehoevendheid van de jonge staat; de lotsverbondenheid met de wereldwijde antikoloniale beweging; een inzicht in de neokoloniale drijfveren van het Westen; en een wantrouwende houding ten opzichte van Moskou's buitenlandse beleid. In wezen ging het om een diplomatieke gedragscode voor de nationalistische regering, die het haar mogelijk maakte maximaal van de Oost-Westtegenstellingen te kunnen profiteren.⁷⁸

Zijn internationalisme maakte het Lumumba mogelijk om de potentiële bondgenoten van het onafhankelijke Kongo op te sporen in de Belgische samenleving en in de blanke kolonie in Kongo zelf. In Stanleystad verklaarde hij, in oktober 1959: Werp niet met stenen naar de Europeanen in Kongo. Wij hebben met de blanken niets af te rekenen. Wij bestrijden de regering van Brussel en niet de Europeanen hier.⁷⁹ En aan het adres van de gouverneur die hem verweet dat hij tegen België zou willen optreden, verklaarde hij: Ik heb nooit gezegd dat ik tegen België ga marcheren [...] want ik weet pertinent zeker dat de verpletterende meerderheid van de Belgische bevolking in de metropool tegen de onderdrukking van de zwarten is [...] Onze folteraars zijn in Kongo, waar-

bij enkelen vanuit België aan de touwtjes trekken – diegenen die enkel hun dividenden in de koloniale en kapitalistische grote maatschappijen voor ogen hebben. Het is een minderheid van enkele potentaten die aan de basis van onze lijdensweg ligt.⁸⁰

Na zijn vrijlating uit de gevangenis, leidde Lumumba zijn eerste toespraak tijdens de Rondetafelconferentie met deze woorden in: Ik wil eerst het Belgische volk danken, dat een repressief beleid in Kongo afwees, en dat, door zich aan te sluiten bij het Kongolese volk dat voor zijn onafhankelijkheid vecht, mijn vrijlating mogelijk heeft gemaakt.⁸¹

DE NATIONALISTISCHE OPMARS: HET MNC EN DE EERSTE KONGOLESE REGERING

In zekere zin was het Mouvement National Congolais het enige werkelijk nationale, de verschillende regio's en volkeren overstijgende project dat in die periode gestalte kreeg. Een observator stelde vast dat het MNC in de Oostprovincie, waar de partij het sterkst stond en waar zij van de koloniale overheid de meeste bewegingsruimte had afgedwongen, de kern van het partijkader rekruteerde onder werkloze jongeren in de steden, die het traditionele gemeenschapsleven grotendeels ontgroeid waren. En bij wervingscampagnes zette de partij haar propagandisten aan het werk in voor hen onbekende regio's. In Lumumba's visie mocht het MNC niet opgevat worden als een electorale machine, naar het voorbeeld van de politieke partijen in het moederland. De partij diende vorm te geven aan een nationale hergroepering, en moest een beweging worden die de bevolking niet louter als kiezers, maar als activisten en sympathisanten zou benaderen. De nationalistische beweging moest de historisch gegroeide tegenstellingen overstijgen, en vorm geven aan een supra-etnische, waarlijk nationale Kongolese staat. De partij moest daarom, in miniatuurvorm, een voorafbeelding zijn van die natie-staat in wording, waarbinnen een harmonieuze integratie van de verschillende Kongolese volkeren, uit alle regio's van het land, werd nagestreefd.

Lumumba zelf hield zich aan een consequent antitribalisme, wat in niet geringe mate zijn populariteit verklaart; hij richtte zich tot alle bevolkingslagen, in een taal die ze konden verstaan.⁸² De ontwikkeling van Lumumba's antitribale en nationale perspectief sloot aan bij zijn persoonlijke achtergrond. Lumumba was een Mutetela (dat wil zeggen, lid van het volk van de Batetela), afkomstig uit Katako-Kombe (Sankuru, Kasai). De Batetela vormden een kleine gemeenschap, verspreid over drie provincies. Haar belangrijkste leefgebieden (Sankuru, Maniema) waren sociaal-economisch sterk afhankelijk van de rest van het land. De Batetela waren dus geneigd om hun emancipatiestreven in een nationaal perspectief te plaatsen. Patrice Lumumba zelf was de zoon van

een arme katoenboer. Hij liep school in katholieke missies, maar ook bij protestanten (in een school voor hulpverplegers), volgde avondonderwijs en studeerde aan de postschool. Hij woonde in Kalima, maar ook in steden als Stanleystad en Leopoldstad. Tot zijn werkgevers behoorden de mijnmaatschappij Symétain, de posterijen en een brouwerij. Naar Kongolese normen had Lumumba dus een bijzonder verscheiden, nationale levensloop.

TRIBALE KRACHTEN, TRIBALISME EN HET MNC

In de korte aanloopperiode naar de onafhankelijkheid hield Lumumba een verschroeiend ritme aan. Als partijvoorzitter reisde hij het immense land af, legde hij contacten en smeedde hij allianties – onder meer met de inlandse hoofden. Het MNC wilde de beschikbare sociale structuren, die grotendeels van een tribaal karakter waren, in dienst stellen van een supra-tribaal, unitair project. De traditionele gezagsdragers, die de bescherming hadden genoten van de kolonisator, stonden huiverig tegenover een democratisch kiesstelsel dat hun gezag zou kunnen ondermijnen. Maar onder druk van hun basis, en dankzij de garantie van het MNC dat hun maatschappelijke positie in het onafhankelijke Kongo zou worden erkend, werden ze over de streep getrokken.

Die allianties van het MNC met inlandse hoofden hielden echter geen toegeving aan het tribalisme in; een politieke rol voor de tribale hiërarchie werd resoluut afgewezen tijdens het congres van Lodja (maart 1960).⁸³

Het MNC-congres van Luluaburg (april 1960) keurde een resolutie goed, waarin gesteld werd dat, om het sociaal evenwicht en de stabiliteit van de jonge Kongolese staat te verzekeren, de hoofden als waardevolle medewerkers van de toekomstige Kongolese administratie beschouwd moesten worden. Het MNC verdedigde een behoorlijk administratief en geldelijk statuut voor hen, en wou zelfs sommige hoofden steunen als kandidaat-senator of -provincieraadslid. Het congres bepleitte een echte samenwerking tussen politieke leiders en traditionele gezagsdragers – echter zonder dat deze laatsten een formele politieke rol toegewezen kregen.⁸⁴ Het MNC richtte zich tot gezagsdragers die in nauw contact met de bevolking stonden, en niet tot de centrale hoofden die in de ogen van de gewone Kongolezen gediskwalificeerd waren, en de cliënteel van de PNP vormden. De antitribale houding van het MNC blijkt verder nog

uit zijn kaderpolitiek; deze hield geen rekening met tribale afkomst of rang in de traditionele hiërarchie, maar met bekwaamheid.⁸⁵

De verhouding tussen de inlandse gezagsdragers en de opkomende nationalistische beweging vormde een belangrijke kwestie in de politieke ontwikkeling van de laatste koloniale jaren. L'Indépendance, het weekblad van het MNC, schreef begin oktober 1959: Het binnenland begint ook te bewegen. Traditionele hoofden worden, hoewel zij bewerkt worden door de administratie en door achterlijke kolonisten, stilaan progressief; sommigen zijn, onder druk van hun onderdanen, aanhangers van de onmiddellijke onafhankelijkheid geworden. De politiek van het MNC was geen demagogisch gelegenheidstruukje, met het oog op de verkiezingen uitgevoerd. Twee jaar daarvoor, toen het MNC nog niet bestond, waarschuwde Lumumba er in een toespraak tot de Federatie der Batetela voor om onszelf niet van onze persoonlijkheid te ontdoen. Onze samenleving bevat in haar schoot onvervangbare waarden; laten wij deze niet vernietigen [...]. Maar naast zijn pleidooi voor een nieuwe neo-Afrikaanse cultuur wees hij op het gevaar van de particularismen en van de beperkte solidariteit die op het niveau van familiale, clan-gebonden groepen, vanuit de dorpen in miniatuurvorm in de steden wordt heropgebouwd [...] Onze Federatie zou nuttig werk verrichten door onder andere de taak op zich te nemen van de vernietiging van de etnische tegenstellingen en de toenadering van allen, zonder acht te slaan op hun afkomst, klasse of rijkdom.⁸⁶ Deze aanpak zou de weg openen naar de nationalistische machtsverovering. De onderzoekers van het CRISP schrijven hierover: De werkelijke revolutie in Kongo greep plaats tijdens de maanden maart tot mei 1960, toen de traditionele hoofden het paternalisme van de Belgische administratie verwierpen.⁸⁷

DE BREUK BINNEN HET MNC

In dat proces van partijopbouw zuiverde Lumumba het MNC van neokoloniale elementen. Het in oktober 1958 aangestelde bestuurscomité van de nieuwbakken partij was niets meer dan een wankel coalitie van évolués (het koloniale jargon voor ontwikkelde Kongolezen); een dwarsdoorsnede van de Kongolese elite in de hoofdstad. In dat comité bevonden zich, naast voorzitter Lumumba (een Mutetela), figuren als Adoula (een Mungala), Diomi, Nguvulu en Pinzi (allen Bakongo), Ngalula (een Muluba, uit de Kasai). De enorme politieke evolutie die het

MNC en de Kongolese politiek na zijn oprichting doormaakten, blijkt wel uit het feit dat deze leiders van het eerste uur zich anderhalf jaar later over zeven verschillende partijen hadden verspreid.⁸⁸

De zomermaanden van 1959 waren voor het MNC een periode van intensieve organisatorische uitbouw en van politieke opheldering. In juli 1959 verwijderde de rechtervleugel van de partijleiding (Iléo, Ngalula, Adoula) Lumumba uit de partijtop. Lumumba werden dictatoriale neigingen verweten. Zijn functie van partijvoorzitter werd afgeschaft, en overgenomen door een collectieve leiding. De breuk werd veroorzaakt door Lumumba's hevige kritiek aan het adres van de Belgische regering en de gouverneur-generaal, die hij verwoordde tijdens meetings en betogingen in Stanleystad, Coquilhatstad en Leopoldstad.⁸⁹

Lumumba zei over zijn excommunicatie: [Het is] omdat ik alleen handel. Er zit echter niets anders op, want jullie zijn allen in slaap gevallen. Het MNC zou een doodgeboren kind zijn als ik niet zelf alle initiatieven nam. [...] Jullie zijn dromerige, aarzelende intellectuelen. Jullie denken dat de onafhankelijkheid ons op een zilveren schoteltje zal worden gepresenteerd, maar men zal ervoor moeten vechten.⁹⁰ De actieve aanhangers van de partij volgden – behalve in de Kasai – Lumumba, die het MNC stevig in handen nam. De kolonisator slaagde erin om in die periode in de provincie Kasai een etnische tegenstelling tussen Baluba en Lulua op te roepen. Nationalist en Muluba (dat wil zeggen lid van het volk van de Baluba) Kalonji trapte in de koloniale val, speelde het spel van de etnische opdeling mee, en koos voor het tribalisme. Kalonji bracht de Baluba samen in het MNC-Kalonji, en sloot zich aan bij de rechtervleugel rond Iléo. Niet in staat om een werkelijk nationaal project gestalte te geven, boog de rechtervleugel zich terug op zijn lokale achterban.

De breuk tussen Lumumba en Iléo bracht de machtsstrijd binnen de nationalistische beweging aan het licht. Lumumba symboliseerde de revolutionaire stroming, die zich tot de man in de straat richtte. Brede bevolkingslagen eisten de onafhankelijkheid onmiddellijk en onverkort op. Zij zagen de onafhankelijkheid ook als een sociale omwenteling; als een instrument om aan hun meest dringende sociale noden tegemoet te komen. Iléo daarentegen vertegenwoordigde de Kongolese elite die in de marge van het koloniale bestel een relatief geprivilegieerde positie had weten te bemachtigen: een kleine groep Kongolese ondernemers en

handelaars, een laag ambtenaren, bedienden en gespecialiseerde arbeiders.

Joseph Iléo zelf was een product van de katholieke koloniale zuil – en als dusdanig mede-auteur van het Manifest van Conscience Africaine (1956), dat voor het eerst op nationaal vlak de aspiraties van die elite had verwoord. Zij was nationalistisch ondanks zichzelf.⁹¹ Deze elite beoogde de opheffing van enkele koloniale obstakels (discriminerende maatregelen) die haar politieke en professionele ambities als embryonale burgerij in de weg stonden. In die lijn beperkten Iléo en de andere generaals zonder troepen van het oude MNC hun nationalistische ambities tot een onderhandelde, gefaseerde en zuiver formele onafhankelijkheid in een neokoloniaal kader. In de jaren 1955-57, toen de Kongolese elite de eerste tekenen van politisering had vertoond, hadden brede bevolkingslagen passief, maar met sympathie toegezien hoe hun beste zonen voor enige politieke bewegingsruimte opkwamen. Men had zich met hen geïdentificeerd. Enkele jaren later was de brede massa zelf in beweging gekomen, en werd de elite verplicht tegenover dit feit stelling te nemen. Omdat deze évolués niet gericht waren op de vorming van een natie-staat, geen vertrouwen hadden in de kracht van de volksbeweging en geneigd waren zich in de koloniale situatie te schikken, werden zij geleidelijk aan regionalistisch ondanks zichzelf.

De politieke strijd en opheldering binnen de nationalistische beweging beperkte zich niet tot het MNC. Ook in andere partijen, zoals de PSA en het cerea, namen consequente nationalisten het roer in handen, en werden aarzelende intellectuelen voor dat project gewonnen. De nederlaag van de évolués hield een nederlaag voor het neokolonialisme in. Koning Boudewijn had voor dit gevaar gewaarschuwd. Hij zei in november 1959, op het moment waarop de pre-revolutionaire ontwikkelingen in Beneden-Kongo de kolonisator met de rug tegen de muur zetten: De gebeurtenissen volgen elkaar op in een ritme dat niemand had kunnen voorzien. Onstuimige krachten zijn in beweging gekomen, zonder dat wijze en ervaren elites in voldoende mate aanwezig zijn om ze te omkaderen en te leiden.⁹²

DE NATIONALISTISCHE OPMARS: EEN WEDLOOP TEGEN DE TIJD

Midden 1959 beschikte Lumumba, zonder dat te beseffen, nog over twaalf maanden om de partij uit te bouwen, en de bevolking voor zich

te winnen. De koloniale overheid knabbelde daarvan bijna drie maanden af, door hem na onlusten in Stanleystad (eind oktober 1959) in de gevangenis te gooien. In die korte tijdsspanne probeerde Lumumba voor de beweging een politieke lijn uit te zetten, en vertegenwoordigde hij het Kongolese nationalisme in onderhandelingen met Brussel (Rondetafelconferentie, januari-februari 1960) en op pan-Afrikaanse bijeenkomsten (in Accra en Conakry). Maar de opbouw van het MNC had ongetwijfeld de prioriteit. Een Belgisch commentator schrijft in mei 1959: Het MNC organiseert in alle volkswijken van Leopoldstad gemeentelijke afdelingen. [...] Het binnenland wordt eveneens erg actief bewerkt [...] Het MNC sticht overal partijcellen [...] De oprichting van dergelijke regionale afdelingen is terzelfder tijd een gelegenheid om een meeting te organiseren waaraan soms duizenden mensen deelnemen.⁹³

In de aanloop naar de lokale verkiezingen van december 1959 haalde de partijleiding organisatorisch en politiek de banden met de partijafdelingen aan. De eenheid was namelijk zoekgeraakt: in de Oostprovincie en de Kasaï wilde men deelnemen aan deze verkiezingen, terwijl men ze in de rest van het land wilde boycotten. De oorzaak van deze verdeeldheid was niet enkel te wijten aan de afwezigheid van de centrale leider, die zich op dat ogenblik in de gevangenis bevond. Er waren verschillende factoren die het broze karakter van de nationalistische successen bepaalden: de immense uitgestrektheid van het land, de beperkte omvang van het nationalistische kader en de korte, door de kolonisator gedwarsboomde periode van vrije politieke opbouw vóór de onafhankelijkheid werd afgekondigd. Amper enkele weken voor de onafhankelijkheid werd Lumumba's MNC, dat als grootste partij en met een nationale uitstraling uit de verkiezingsslag was gekomen, het referentiepunt van de nationalistische stroming. Vooral het losweken van de polytribale, collectief geleide PSA uit het federalistische kamp – de PSA had in 1959, samen met het Abako, nog de vorming van een autonome republiek van Benedenkongo voorgestaan – betekende een enorme versterking van het nationalistische blok. België oefende grote druk uit om een neokoloniaal kabinet te vormen. Dit leidde tot een Kongolese tegenreactie. Op 10 juni vormden MNC, PSA, cerea en Balubakat een alliantie met het oog op de vorming van een antikolonialistische centrale regering. Dit verbond zou het zwaartepunt van de eerste Kongolese regering vormen.⁹⁴

DE EERSTE KONGOLESE REGERING

De eerste Kongolese regering had de opstelling van een regeerakkoord uitgesteld: dat zou later in de ministerraad gebeuren. Maar de regering was geen kabinet van nationale eenheid tussen neokoloniale en nationalistische krachten – de optie waarvoor Brussel en minister-resident Ganshof van der Meersch zo hard hadden geijverd. De nationalistische partijen vormden de ruggengraat van de ploeg, en overtuigde nationalisten bezetten sleutelposities. Patrice Lumumba was eerste minister en minister van Defensie, Antoine Gizenga was vice-premier, Christophe Gbenye had Binnenlandse Zaken onder zijn beheer, Anicet Kashamura Informatie en Pierre Mulele Nationale Opvoeding. Tshombes Conakat kreeg Economische Zaken toevertrouwd, maar dit departement was grotendeels uitgehold omdat de verantwoordelijkheid voor de mijnbouw niet meer bij dit ministerie lag. Partijen zoals het MNC-Kalonji (Kasaï) waren niet in het kabinet opgenomen. Tshombe distantieerde zich dan ook prompt van het kabinet, waarbij hij vooral bezwaar maakte tegen het feit dat Defensie en Binnenlandse Zaken onder de bevoegdheid van het MNC waren gekomen. Het CRISP besluit: Lumumba zal de geografische samenhang van zijn regering aan haar ideologische eenheid opofferen [...] Op lange termijn zou [zijn keuze van de coalitiepartners] beslist meer in overeenstemming zijn met de optie van de onafhankelijkheid en de volledige dekolonisering.⁹⁵

Vooraf de onderhandelingen over een Vriendschapsverdrag tussen België en Kongo deden Brussel beseffen welk vlees het in de Kongolese kuip had. De Belgische regering had de regering-Lumumba een ontwerptekst voorgelegd, die echter, bij zijn ondertekening op 29 juni, fundamentele wijzigingen had ondergaan.

Vooraf op militair vlak werd de ontwerptekst totaal omgegooid. De werkgroep-Holvoet had de regering advies gegeven over de militaire samenwerking tussen België en Kongo na 30 juni. De werkgroep stelde midden maart dat de aanwezigheid van Belgische basissen in Kongo een feit vormt. Dit kan slechts in vraag gesteld worden door een bilateraal akkoord, vrij onderhandeld tussen de twee partijen. In het verdragsontwerp behoorden de Belgische militairen, anders dan de ambtenaren, en

het gerechtelijk, cultureel, wetenschappelijk en onderwijzend personeel, niet tot de personeelscategorieën die Brussel ter beschikking zal stellen onder het gezag van de Kongolese regering. En in een bijzonder protocol bij het verdragsontwerp werd, in de lijn van de aanbevelingen van de Werkgroep, gesteld dat inzake militaire samenwerking beide regeringen wederzijdse faciliteiten in Kongo verlenen inzake personeel, materieel en het gebruik van militaire installaties. Maar in de goedgekeurde versie van het verdrag werden de militairen onder het gezag van Leopoldstad gebracht. Er werd gesproken over latere akkoorden waarin de overname van de Belgische basissen van Kitona en Kamina geregeld moest worden. En in een toegevoegd artikel werd bepaald: Elke militaire interventie van de Belgische strijdkrachten, geleverd in de basissen van Kongo, kan slechts plaatsvinden na uitdrukkelijk verzoek van de Kongolese minister van Defensie.⁹⁶

DE TOESPRAAK VAN LUMUMBA OP ONAFHANKELIJKHEIDSDAG

Lumumba's toespraak op de onafhankelijkheidsdag bevestigde op spectaculaire wijze dat de Kongolese regering de aanspraak op de onafhankelijkheid ernstig nam. Koning Boudewijn had een paternalistische redevoering gehouden, waarin hij de lof van de kolonisatie bezong, en waarin hij de onafhankelijkheid als een grootmoedig geschenk presenteerde.⁹⁷ Vervolgens nam Lumumba het woord, onaangekondigd. Over de hoofden van het diplomatieke korps heen, en ten overstaan van een lijkleke Boudewijn, richtte hij zich tot de Kongolezen, en de onafhankelijkheidsstrijders die vandaag hun overwinning vieren.⁹⁸ Lumumba's toespraak plaatste de nationalistische beweging in het centrum van de aandacht. Hij legde de bevolking uit dat de onafhankelijkheid weliswaar in samenspraak met België, bevriend land waarmee wij als gelijken omgaan, afgekondigd werd, maar geen enkele Kongolees die naam waardig kan ooit vergeten dat zij door strijd veroverd werd. Over deze strijd, die tranen, vuur en bloed gekost heeft, zijn wij tot in het diepste van ons wezen fier, want het was een nobele en rechtvaardige strijd, een strijd onontbeerlijk om een einde te stellen aan de vernederende slavernij die ons met geweld opgelegd werd. Daarna beschreef hij het koloniale systeem: de dwangarbeid, de spotternijen, de beledigingen, de slagen die wij dienden te ondergaan omdat wij negers waren, de roof van onze gronden in naam [...] van het recht van de sterkste, de interne verban-

ningen, de terechtstellingen waarbij zo veel van onze broeders omkwamen, de kerkers waarin diegenen brutaal gegooid werden die zich niet meer wilden onderwerpen aan het regime van onrecht, onderdrukking en uitbuiting.⁹⁹ De rol van Brussel in het dekolonisatieproces werd tot zijn ware proporties herleid: België, dat uiteindelijk begreep in welke richting de geschiedenis zich ontwikkelde, heeft niet gepoogd om zich tegen onze onafhankelijkheid te verzetten. Het Vriendschapsverdrag dat de Kongolese en Belgische regeringen ondertekend hadden, verbond gelijkwaardige en onafhankelijke landen. Ik ben er zeker van dat deze samenwerking beide landen ten goede zal komen. Wijzelf zullen, terwijl wij waakzaam blijven, onze vrij aangegane verbintenissen respecteren. Lumumba kondigde verder een nieuwe strijd van het volk en zijn sterke, nationale volksregering aan die Kongo naar vrede, voorspoed en grootsheid moest leiden: Wij zullen de wereld tonen wat de zwarte man vermag wanneer hij in vrijheid werkt, zodat de Kongolese onafhankelijkheid een beslissende stap naar de bevrijding van het gehele Afrikaanse continent wordt. Waarop Lumumba, onder het oog van het diplomatieke korps, plechtig afkondigde: Wij zullen erover waken dat de gronden van ons vaderland zijn kinderen werkelijk ten goede komen. Wij gaan alle wetten van weleer herzien, en er nieuwe maken die rechtvaardig en edel zullen zijn. Deze verbintenis ten aanzien van het Kongolese volk, dat onder het koloniale bewind miljoenen hectaren grond waren ontnomen, illustreerde Lumumba's voornemen om de loden last van de koloniale erfenis volledig af te gooien, en om een neokoloniale herovering van het land te bestrijden. Enkele dagen later zou de Kongolese regering de daad bij het woord voegen, en de zijde kiezen van de zwarte soldaten in hun strijd tegen het blanke officierskorps.

Lumumba's toespraak veroorzaakte verbijstering onder de vertegenwoordigers van het ter ziele gaande kolonialisme. Ganshof van der Meersch vatte de reacties van de Belgische ministers later als volgt samen: De woorden van Lumumba brachten slechts wrok en gewelddadigheid tot uitdrukking. Hij deed alsof de koning niet aanwezig was en richtte zich zelfs niet tot zijn gehoor. Zijn toespraak was rechtstreeks tot de volkeren van Kongo, en meer in het bijzonder tot zijn strijdkamaden gericht. [De toespraak] vormde tegenover België een groot onrecht. Hij drukte tegenover de koning [...] een ernstig gebrek aan het meest elementaire respect uit. De westerse pers was ziedend. Lumumba's speech was buitensporig en fundamenteel onjuist (*La Libre Belgique*, 1

juli); een venijnige aanval (*Time*, 11 juli). Monseigneur Van Waeyenberg, hulpbisschop van Mechelen, vroeg zich af waarom men niet onmiddellijk de eerste minister in de gevangenis zou gooien. Deze commentaren verwoordden onder meer de emotionele reacties van koloniale milieus op het feit dat de ongeschreven wet dat er over de koloniale wanpraktijken niet werd gesproken, geschonden was. Was Kongo immers niet het rijk van de stilte (O.P. Gilbert)? Op koloniale repressie rustte een taboe. Pater Steffen schrijft hierover: En wanneer men dat niet deed, dan zorgde de staat er wel voor, dat men uit de kolonie verwijderd werd. Een ongeschreven, maar strikt gehandhaafde wet schreef voor, dat niets en niemand het beeld van de vreedzame verovering mocht besmeuren. Zo verging het niet alleen ambtenaren, maar ook paters en zelfs bisschoppen tot in de jaren 50, bijvoorbeeld monseigneur Guffens.

Het incident illustreerde verder nog, in aanwezigheid van de gehele wereld, dat de Kongolese weddenschap mislukt was. De toespraak was, nuchter bekeken, een politieke intentieverklaring van de Kongolese regering tegenover het volk, op basis van een objectieve doorlichting van het koloniale tijdvak. Het ligt buiten de opzet van deze studie om een globale balans van het koloniale experiment op te maken. Bij wijze van voorbeeld, en ter ondersteuning van Lumumba's analyse, enkel dit. R.P. van Wing komt in zijn *Etudes Bacongo* tot het besluit dat in Beneden-Kongo, in de periode 1880-1920, de kolonisering de Afrikaanse centra meer ontvolkt heeft dan de slavenhandel dat in drie eeuwen gedaan had – een kolonisering, die onder het vaandel van de strijd tegen de slavernij gevoerd en gerechtvaardigd werd. Wellicht twee derde van de Bakongo verdween in die jaren, ten gevolge van de slachtingen ten tijde van Leopold ii, en daarna door ondervoeding, onteigeningen, gedwongen rekruteringen voor de mijnen en de vernietiging van het inlandse sociale weefsel!¹⁰⁰

Voor het eerst in de geschiedenis van het land richtte een Kongolees zich tot de natie, en gaf hij enkele elementen aan die het volk hielpen bij de reconstructie van zijn geschiedenis, verhoogde hij het gevoel van eigenwaarde en zelfvertrouwen van de Kongolezen, en schetste hij enkele politieke krachtlijnen voor de onmiddellijke toekomst. Lumumba's speech werd door de aanwezige Kongolezen beantwoord met een lange stilte, en dan een enorme ovatie. De Vos vervolgt: De Kongolezen beleefden zonet eindelijk een buitengewone droom. Tegenover de koning, en in het aangezicht van een vijandige wereld, sprak Lumumba een taal

die zij tegenover een Blanke niet voor mogelijk hadden gehouden. Deze minuut van waarheid, zo verklaarden zij, compenseert tachtig jaren van overheersing. De geschiedenis wordt in de Kongolese traditie mondeling overgeleverd, en is daardoor in het dagelijkse bewustzijn aanwezig. Lumumba bracht met zijn speech de publieke geheimen over de koloniale misdaden in de openbaarheid, en gaf ze daardoor waarheidsgehalte.¹⁰¹

Dat Lumumba's rede het politieke perspectief van de Kongolezen had aangescherpt, bleek indirect in de daaropvolgende dagen, toen de westerse pers over de afwezigheid van elk doelloos en antiblank racisme onder de bevolking berichtte: Tot verbazing van vele blanken die plunderingen en scheldpartijen van de zopas onafhankelijk geworden zwarten verwacht hadden, heerste er algemene interracial wellevendheid, zelfs openlijke kameraadschappelijkheid.¹⁰²

DE ONVERKLAARDE OORLOG TEGEN HET KONGOLESE NATIONALISME

Toen Brussel begin 1960 de spoedprocedure in gang stelde die Kongo op weg naar de onafhankelijkheid bracht, leek de toekomst van het neokolonialisme op drie politieke pijlers te steunen. De eerste pijler ging uit van de verwachting dat gematigde Kongolese politici de verkiezingen zouden winnen. De kolonisator bestreed, voor zover het verzet van de Kongolese bevolking daartoe de ruimte liet, de opkomende nationalistische beweging met harde hand. Arrestaties, intimidaties, broodroof, onwettig verklaren van de partij, niets bleef de nationalist bespaard.¹⁰³ Maar de nationalist wonnen de verkiezingen van mei 1960, en de neokoloniale kandidaat-ministers verdwenen (tijdelijk) van het politieke toneel. Brussel hield nu nog twee steunpunten van formaat over: de vuist van de Force Publique, en de dreiging de provincie Katanga een verregaande autonomie toe te staan, zoniet de secessie te provoceren.

Beide elementen komen aan bod in een interne nota van het kabinet van de minister van Belgisch Kongo. De nota dateert van 8 juni 1960, en werd opgesteld na een onderhoud met B. Verhaegen, een waarnemer van het politieke toneel in de Kongolese hoofdstad. Op dat ogenblik leverde de overwinnaar van de verkiezingen, Patrice Lumumba, een strijd met minister-resident Ganshof van der Meersch, met als inzet de leiding over de eerste Kongolese regering. De nota stelt dat de ideale regering zou moeten steunen op het duïmviraat minister Ganshof-Lumumba, ondersteund door generaal Janssens. Lumumba zou men echter nooit voor deze formule kunnen winnen. Anderzijds was een regering zonder Lumumba ondenkbaar, want zón kabinet zal steeds beschouwd worden als het resultaat van een machtsgreep van België. Bovendien is Lumumba [...] de enige persoonlijkheid die in staat is de leiding van de regering waar te nemen. Daarom moest Lumumba in de regering opgenomen worden: Goed omkaderd, zal hij niet het extremistische of communistische beleid voeren dat sommigen vrezen. In de nota wordt tot besluit de volgende tactiek voorgesteld: Lumumba moet de mogelijke afschei-

ding van de provincies van Katanga en Leopoldstad, en eventueel van de Evenaarsprovincie voorgehouden worden. Het gevaar van een opdeling van het land moet Lumumba ertoe aanzetten deel te nemen aan een gematigde regering.

Anderen die met Ganshof in verbinding stonden, zoals Abako-adviseur Jef van Bilsen en CRISP-voorzitter Jules Gérard-Libois, stonden vanuit dezelfde overwegingen eveneens een brede regering voor: de eerste bepleitte een regering waarin Kasavubu, Lumumba en Tshombe zitting zouden hebben; de tweede, volgens zijn brief aan C. Adoula, een kabinet met Lumumba, maar een Lumumba gecompenseerd [door] Joseph Iléo, of, indien dat niet mogelijk zou zijn, een triumviraat van Kasavubu, Lumumba en Adoula. In deze omstandigheden ging men vanaf midden juni in andere bewoordingen over Lumumba spreken. Kranten als *Le Soir* en *La Libre Belgique* schreven niet langer over een demagoog, maar over een persoon met gevoel voor de massas.¹⁰⁴

De Katangese hefboom en de militaire optie, die de Kongolese nationalisten tot een regering van nationale eenheid moesten verleiden, waren essentiële pijlers in de neokoloniale strategie. Hoe meer het ernaar uitzag dat Brussel de Kongolese weddenschap zou verliezen, hoe meer het erop steunde.

DE CONAKAT

Met de steun van koloniale ambtenaren, blank kaderpersoneel uit de privé-sector, de clerus en kolonisten (kolonialen die voor eigen rekening werkten) werden tot in de verste uithoeken van het land neokoloniale politieke partijen opgericht. Dat was niet gemakkelijk, omdat de kolonisator had nagelaten om de ontwikkeling van een inlandse bourgeoisie te ondersteunen – de maatschappelijke basis voor een stabiel neokoloniaal project. Een vertegenwoordiger van de kolonisten had in 1955, in een vertrouwelijke nota aan de minister van Koloniën zonneklaar de noodzaak van dit project uiteengezet: Men moet een klasse van ontwikkelde inlanders organiseren die zich akkoord zullen verklaren met de idealen en de principes van onze westerse beschaving [...] Deze middenklassen zullen de zwarte burgerij vormen die [...] zich, zoals elke bourgeoisie waar ook ter wereld, zal verzetten tegen elke omwenteling, of die nu vanuit het binnen- of vanuit het buitenland komt.¹⁰⁵

Maar zover was het niet gekomen. De nieuwbakken partijen putten

noodgedwongen uit de beperkte laag van évolués – enkele bedienden en ambtenaren, handelaren en meestergasten – aangevuld met inlandse hoofden, waarin de administratie een reservoir van conservatieve bondgenoten zag.

Ook in Katanga, in de koperprovincie, kreeg een pro-koloniale Kongolese partij vorm, de Conakat. Volgens Davister, een vurig verdediger van haar leider Moïse Tshombe, was de Europeaan het bindmiddel van deze partij. In april 1960 schreef hij: De Conakat wordt ondersteund door de grote meerderheid van de Europese milieus, en vooral door de kolonisten en de plaatselijke leiders van de grote maatschappijen die men de kolonels van de Union Minière noemt.¹⁰⁶ Vooral in het bevolkingsarme Katanga drukte de blanke kolonie een zwaar stempel op het politieke leven, dankzij het omvangrijke economische gewicht en de enorme concentratie van het koloniaal kapitaal, en de kruisbestuiving met buur- en lotgenoten in Rhodesië en Angola. Deze blanke milieus vormden bepaald geen dwarsdoorsnede van de Belgische samenleving van eind jaren 50. Het ging om een geprivilegieerd, afgesloten en beschermd milieu, waarin een extreem conservatief wereldbeeld werd gecultiveerd. In die kringen was men niet op blank Leopoldstad en Brussel gericht, maar op Salisbury en Johannesburg, waar de politiek van gescheiden rassenontwikkeling in 1960 uitliep op de pasjeswetten en het bloedbad van Sharpeville.

De Conakat, die op 10 november 1958 werd opgericht, vormde bij haar ontstaan een Confédération des Associations Tribales du Katanga. Met uitzondering van de Baluba-migranten uit Kasai (de Kasaiëns), waren alle Katangese volkeren daarin vertegenwoordigd: Lunda, Basonge, Bayeke, Tshokwe en Baluba uit Noord-Katanga. De Kasaiëns, die al decennialang naar de koperprovincie waren aangevoerd als arbeidskrachten voor de Union Minière, hadden vooral onder het bewind van gouverneur Paelinck (1954-58) van een voorkeursbehandeling genoten.¹⁰⁷ De Kasaiëns, die sociaal-economisch in de lift zaten, domineerden het sociale leven in de supra-tribale verstedelijkte gebieden (les centres extra-coutumiers). De Conakat stelde zich bij de oprichting ten doel, gezien de voortwoekerende werkloosheid, de tweederangsstatus van de niet-Kasaiëns op te heffen. De partij kreeg vrijwel onmiddellijk de naam een product van de missies en conservatieve blanke kringen te zijn.

De koloniale autoriteiten voerden namelijk intussen een zigzag-

operatie uit tegenover de Fegebackeka, de vereniging van Kasaiëns, wier groeiende invloed gevreesd werd. De Fegebackeka, die zich voordien onder het goedkeurende oog van de kolonisator had ontwikkeld, werd, uitgerekend op dezelfde dag dat de Conakat werd opgericht, ontbonden wegens haar antikoloniale instelling, en haar vermeende contacten met nationalistenvan buiten de provincie.¹⁰⁸ De Conakat veranderde vanaf mei 1959, toen zij stevig in de greep van blanke kolonisten kwam, definitief in een neokoloniaal instrument. Om de aard van deze partij te schetsen, volstaat een verwijzing naar haar memorandum van 20 juni 1959. Daarin nam de Conakat afstand van het congres van Luluaburg, waar acht Kongolese partijen zich schaarden achter de geografische eenheid van het land, en achter de eis van het MNC om uiterlijk begin 1961 een Kongolese regering te vormen. In de aanhef van de tekst werden (oude) woorden van bisschop de Hemptinne als richtsnoer aangehaald: Een deel van de mensheid is verstoken van elke beschaving, zonder energie, zonder ideeën, zonder te verdedigen belangen. [...] Achter het zwarte ras staat er niets. Volk zonder schrift, volk zonder geschiedenis, zonder filosofie, zonder enige standvastigheid... Het zal bijgevolg geen verbazing wekken dat de Conakat van een afstand gestuurd werd door de Union Katangaise, een organisatie die Europese kolonialen hadden opgericht om vastberaden te vechten tegen het afstaan van Belgisch Kongo.¹⁰⁹

De Conakat en haar *éminences blanches* bepleitten de onafhankelijkheid van Kongo, waarbij de volledige machtsuitoefening over de provincie Katanga in de handen van Katangezen dient te komen, zonder echter de onderdanen van andere provincies te verjagen [...] Wij streven het federalisme na [...] Wij willen met de Europeanen samen optreden, en met hen werken.¹¹⁰ De Conakat ontwikkelde haar strategie in minneur, want het separatisme was noch bij de Kongolese bevolking, noch in de centrale commandoposten van de koloniale triniteit populair. De Balubakat, die de Baluba van Noord-Katanga verenigde, en zich voor een unitair Kongo uitsprak, verliet de Conakat, en vormde het Katangese Kartel met de Fedeka (die de Baluba, Lulua en Basonge-immigranten uit Kasai verenigde) en met Atcar (die de Tshokwe groepeerde). De Katangese gouverneur Schöller, die de Conakat een hand boven het hoofd hield, erkende dat de separatistische ideeën van de partij haar door Europeanen werden ingefluisterd, en geenszins een wezenlijke opiniestroming tot uitdrukking brengen. In mei 1958 hadden de Afrikaanse burgemeesters van de Kongolese gemeenten van Elisabethstad zich tegen de

Katangese pers gekeerd, in een verklaring die de daaropvolgende jaren niets van haar relevantie zou verliezen: De zwarte publieke opinie van Katanga verzet zich tegen de formule van een gefederaliseerd Kongo, zoals zij zich ook tegen de formule van de autonomie van de Kongolese provincies verzet. De zwarte publieke opinie van Katanga ziet daarin een springplank naar de politiek van apartheid die in Zuid-Afrika van toepassing is.¹¹¹ Niet een open debat, maar intimidatie en provocaties waren de belangrijkste ingrediënten van de aanpak waarmee de Conakat haar politieke tegenstanders bestreed. De verkiezing en aanstelling van Victor Lundula, de latere nationalistische generaal, als burgemeester van Jadotstad (januari 1960), en Lumumba's werkbezoek aan Katanga (maart 1960) leidden tot incidenten, die minstens elf doden tot gevolg hadden.¹¹²

De Conakat werd geleid door Moïse Tshombe, Lunda en telg uit een familie van groothandelaars en plantagehouders, en door Godefroid Munongo, kleinzoon van Bayeke-koning MSiri.¹¹³ Een eigenaardig, tribalistisch en provincialistisch geïnspireerd racisme vormde het ideologische bindmiddel tussen de blanke koloniale en de conservatieve Conakat-leiders. Katanga aan de Katangezen was hun slogan, waarbij met Katangezen de blanken en zowat alle volkeren van Katanga, met uitzondering van de Baluba-migranten uit de Kasai, werden bedoeld. Dit verbond van authentieke Katangezen deed een beroep op de corporatistische reflex van blanke koloniale (tegen Leopoldstad) en van bepaalde Katangese volkeren (tegen de Kasaiëns), om voor zichzelf een geprivilegieerde positie in het nieuwe Kongo uit te tekenen. Dit perspectief, aangevuld met ondemocratische opvattingen waarbij Europeanen en tribale machthebbers onevenredig veel politieke macht naar zich toe zouden halen, diende als wisselgeld om de steun van een reeks hoofden af te kopen, en om zo een zekere sociale basis te verwerven.

ARGWAAN IN BRUSSEL EN LEOPOLDSTAD

De roep van de Conakat en van Katangese kolonisten om een verregaande provinciale autonomie werd in Brussel en Leopoldstad op argwaan onthaald. Tot aan de onafhankelijkheid was de blauwdruk die de koloniale strategen voor Kongo uitwerkten, ondubbelzinnig van unitaire snit. Een opdeling van Kongo zou immers de imperialistische rivalen in

de kaart spelen die met een begerig oog naar de Belgische kolonie keken. Leopold ii (1885-1908) en de Belgische staat (1908-1960) hadden de economische uitbating van Kongo met buitenlandse kapitalen moeten delen: weinig koloniale projecten bezaten een dergelijke graad van internationalisering als Belgisch Kongo. Koloniale maatschappijen als de Union Minière, Forminière en de Chemin du Fer du BCK vormden het trefpunt voor de Generale Maatschappij, maar ook voor groepen zoals deze van Oppenheimer, Rockefeller en Ryan Guggenheim. Tot de aandeelhouders van de Union Minière behoorden Belgische, Amerikaanse, Britse, Franse en Zuid-Afrikaanse financiers. Een ander verhelderend gegeven: terwijl Frankrijk 70% van de importbehoeften van zijn kolonies dekte, moest het kleine België toestaan dat twee derde van de invoer van zijn kolonie buiten het moederland werd aangekocht.¹¹⁴ Brussel vreesde een politieke verzilvering van deze economische krachtsverhoudingen. Koning Boudewijn zelf waarschuwde na de Rondetafelconferentie, waar het lot van Belgisch Kongo bezegeld werd, de Kongolese politici voor de intriges en de hebzucht van het buitenland.¹¹⁵ Had Parijs immers niet amper enkele maanden voor de Kongolese onafhankelijkheid herinnerd aan het recht van voorkoop dat Leopold ii in 1894 aan Frankrijk had toegestaan? In Brazzaville droomde Fulbert Youlou, een volgzame bondgenoot van Parijs, van een Kongo-rijk dat zich diep in Belgisch Kongo zou uitstrekken.¹¹⁶ Youlou leek het ideale instrument om de Franse inspiraties vorm te geven, die ongetwijfeld aangescherpt werden door de voorbereidingen om in Inga (Beneden-Kongo) een van de grootste hydro-elektrische centrales ter wereld te bouwen. Roy Welensky van zijn kant, die over Noord-Rhodesië (het latere Zambia) regeerde, deed begin 1960 de suggestie om een onafhankelijk Katanga in het Britse Commonwealth op te nemen. Hierdoor kwam de oude droom van Cecil Rhodes, die de volledige Copper Belt onder zijn macht wou brengen, weer tot leven...¹¹⁷ Bovendien had een verbrokkeld Kongo op zichzelf geen toekomst. Minister Van Hemelrijck had de mening van het gehele Belgische establishment vertolkt, toen hij verklaarde dat de balkanisering van Kongo haar voor altijd de mogelijkheid zou ontnemen om een doorslaggevende plaats in Centraal-Afrika in te nemen.¹¹⁸

De Generale Maatschappij, die ongeveer 70% van de Kongolese economie controleerde en dus veel op het spel had staan, was bijzonder gevoelig voor deze overwegingen. De Union Minière du Haut-Katanga (UMHK) was haar kroonjuweel.¹¹⁹ Katanga werd feitelijk door de UMHK

uitgebaat. De UMHK controleerde er de volledige uitbating van de kobalt-, koper-, tin-, uranium- en zinkmijnen, die tot de rijkste ter wereld behoorden. De Union Minière had 34.000 km² in concessie, en stelde 21.000 zwarte arbeiders en 2200 blanke kaderleden tewerk. Haar nettowinsten bedroegen in de jaren 50 tussen de 2,5 en 4,5 miljard bf per jaar. De afdrachten van de Union Minière waren goed voor 66% van de Kongolese staatsinkomsten.¹²⁰ De Generale laveerde bijzonder voorzichtig door het Katangese politieke mijnenveld. Erg laat, en erg geleidelijk, in de loop van de eerste helft van 1960, trokken de plaatselijke leiders van de um de Conakat-kaart. Het opkomende nationalisme en een stakingsgolf bij de UMHK in april-mei 1960, accentueerden de toenadering die de um zocht tot de Conakat.

FLIRTEN MET HET KATANGESE WAPEN

Maar het was de UMHK-leiders in die periode te doen om steun voor de vestiging van een neokoloniaal bewind in de provincie, binnen een Kongolese federale staatsstructuur, en niet om steun voor een secessionistisch project. De roep om verregaande autonomie voor Katanga was een idee dat in koloniale kringen al sinds het begin van de eeuw opgeld deed. Dit Katangees verzet tegen de megalomane centrale bureaucratie in Boma (de eerste hoofdstad van Kongo) en daarna Leopoldstad, werd vanaf het midden van de jaren 50 door uitgesproken politieke drijfveren gevoed. Elisabethstad moest gevrijwaard blijven van de nationalistische ideeën, die vanuit Leopoldstad het binnenland bereikten. Vanaf 1959 moest een grotendeels zelfstandig Katanga garant staan voor een zwak centraal bestuur in Leopoldstad, en na de verkiezingen van mei 1960 moest het een pressiemiddel vormen om Lumumba binnen de neokoloniale perken te houden.

De koloniale voorkeur voor politieke formaties die in dienst stonden van een verdeel-en-heerspolitiek; een zoektocht naar Kongolese politici, die een samenwerkingsverband tussen België en het onafhankelijke Kongo voorstonden (liefst gewaarmerkt door de koning); en, toen de regering-Lumumba eenmaal aan de macht was, de wens dit centrale gezag in Leopoldstad te verzwakken: dit alles duwde de kolonisator, van Brussel tot Elisabethstad, in de richting van steun aan de Conakat, convergentiepunt van zijn aspiraties.

Voortdurend werd in de aanloop naar de onafhankelijkheid met het Katangese wapen geflirt. Zo schreef *L'Echo de la Bourse*, een spreekbuis van het Belgische kapitaal, begin 1960: Katanga wil een waarachtig federalisme waarin haar levenswijze ongeschonden blijft, en waardoor voor haar de mogelijkheid openblijft om in samenwerking met België in voorspoed te gedijen. Waarom zou een dergelijk appel niet beantwoord worden? [...] Het zou bijzonder paradoxaal zijn mochten wij [dit appel-LdW] negeren ten voordele van leiders die in de onafhankelijkheid slechts een middel zien om elke blanke invloed weg te vagen.

De dag nadat dit artikel verscheen, schetste Lumumba voor een Belgisch publiek de draagwijdte van deze bedreiging: Diegenen die het federalisme aanprijzen, hebben het in werkelijkheid over het separatisme. Wat in Katanga gebeurt, betreft enkele kolonisten die zeggen: Dit land wordt onafhankelijk en alle rijkdommen gaan aan deze grote natie ten goede komen, aan de natie van de negers. Neen, Katanga moet een onafhankelijke staat worden, en wel op z'n wijze dat morgen het grootkapitalisme de Afrikanen economisch zal domineren. Daarin schuilt het gevaar. [...] Wij willen niet dat die onafhankelijkheid [...] aangewend wordt ten voordele van enkele financiële groepen, wij willen dat deze onafhankelijkheid alle lagen van de Kongolese bevolking ten goede komt.¹²¹

DE WETTELIJKE MACHTSGREEP VAN TSHOMBE (15 JUNI)

De verkiezingscampagne verliep in Katanga in een sfeer van intimidatie en geweld, en werd gedomineerd door de collusie tussen de Conakat en de administratie. De Conakat won de verkiezingen in Katanga. Tshombe behaalde 25 zetels, tegen 24 voor de nationalistische oppositie: de wijze waarop de provincie in kiesomschrijvingen verdeeld was, zette de stemmenminderheid van de Conakat (104.871 tegen 110.091 voor het nationalistische Kartel) om in een zetelmeerderheid.¹²² De oppositie aanvaardde de stemuitslag niet, en eiste een onderzoek naar verkiezingsfraude.

Gouverneur Schöller, die een hevig pleitbezorger van Tshombe was, wilde absoluut vermijden dat de Kongolese regering na de onafhankelijkheid de Katangese kwestie zou afhandelen. De Loi Fondamentale (Kongos voorlopige grondwet) schreef echter uitdrukkelijk maatregelen voor die een provinciaal gezagsvacuüm moesten voorkomen. Maar

Schöller en Tshombe eisten dat het Belgische parlement de Loi Fondamentale zou wijzigen. Schöller wou in een amendement de verplichting waarbij een tweederdemeerderheid, en dus de medewerking van de oppositie voor de verkiezing van de provinciale regering was vereist, omzetten in een gewone meerderheid. Zo zou de Conakat, desnoods tegen de oppositie in, nog vóór 30 juni haar bewind in Katanga kunnen installeren. Zon eenzijdige grondwetswijziging stuitte op verzet. De verkiezingen werden vervalst, of, ten minste, de resultaten worden betwist, aldus de adviseurs van het Kartel, die een voorspelling deden: De Conakat maakt zich klaar om een homogene regering te vormen en om de onafhankelijkheid uit te roepen (men vermeldt de precieze datum van 13 juni); een eventueel amendement zou in de kaart van de secessionisten spelen [...].¹²³

Toen midden juni de dreiging van de vorming van een regering-Lumumba erg reëel werd – Lumumba was op 14 juni tot informateur benoemd – verdween in Brussel elke aarzeling. Op 15 juni keurde het Belgische parlement het amendement op maat van Tshombe goed. De dag erna vormden Tshombe en de Conakat een provinciale regering: de wettelijke machtsgreep (Van Bilsen) was voltooid.¹²⁴

Een communistisch kamerlid zei profetisch, in de discussie die aan de stemming voorafging: Men stelt ons voor een wet goed te keuren onder de dreiging van een partij die verklaart klaar te staan om zich van Kongo af te scheiden. [...] Wij hebben geen enkele garantie dat diegenen die vandaag met afscheiding dreigen, dat morgen niet zullen doen met de wettelijke hulp die wij hun geven. In de dagen die aan de stemming voorafgingen, begon dit scenario zich op het terrein zelf af te tekenen. Op 11 juni vernamen de koloniale autoriteiten de Conakat-plannen om een regering van Zuid-Katanga te vormen, en op 14 juni werd zelfs de uitzonderingstoestand in de provincie afgekondigd, wegens de aanhoudende dreiging van het uiteenspatten van de provincie (Ganshof). Op 23 juni, toen in Leopoldstad het investituurdebat van de regering-Lumumba aan de gang was, dreigden woordvoerders van de Conakat nogmaals met de secessie van de provincie. De Belgische autoriteiten ontdekten daarna een nieuw complot; Tshombe wilde de onafhankelijkheid van Katanga uitroepen op 28 juni. Tshombe beloofde hieraan geen gevolg te zullen geven; waarop de koloniale overheid elke vervolging of arrestatie achterwege liet. Brussel haalde opgelucht adem: op 30 juni werd Kongo,

als geheel, onafhankelijk verklaard.¹²⁵

Toen kort daarop muiterij in het Kongolese leger uitbrak en Belgische soldaten het land bezetten, riep Tshombe de onafhankelijkheid van Katanga uit. Brussel en de blanke kolonie in Elisabethstad gooiden nu zonder aarzelen het roer om: toen de Katangese secessie was afgekondigd, stortte de УМНК prompt 1 miljard 250 miljoen bf op Tshombes rekening. Het betrof een vooruitbetaling van haar belastingen voor het jaar 1960; geld dat de regering-Lumumba toekwam.¹²⁶ Vanaf dat moment fungeerde Tshombe niet meer als tegenwicht voor Leopoldstad, maar als breekijzer voor de sloop van de Kongolese regering. Als Lumumba maar eenmaal uit de weg was geruimd, zou de weg openliggen voor een hereniging van het land.

DE BLANKE AMBTENARIJ

Tshombe was niet de enige troefkaart van Brussel. Het tweede instrument waarvan de Belgische strategen hoopten dat het Kongo in vertrouwde vaarwater zou houden, waren de intact overgedragen koloniale staatsstructuren, zoals de ministeries en het leger. De ambtenaarsfuncties waren opgedeeld in zeven rangen, waarvan de vier hoogste door (bijna 8000) blanken werden bevolkt. De laagste functies werden door (zon 11.000) zwarten uitgeoefend. Pas na de revolte van Leopoldstad, in de loop van 1959, zou ook klasse 4 voor zwarten worden opengesteld. De blanke ambtenarij was een conservatief bastion, met hart en ziel toegewijd aan het koloniale bestel waaraan ze haar bestaansreden ontleende. Een rapport van de koloniale Staatsveiligheid illustreert dit: De af te leggen eed aan de nieuwe regering verontrust hen [=de blanke ambtenaren-LdW]. Een stelling wordt in de Kasai ontwikkeld en in de andere provincies verspreid. Men kan haar zo samenvatten: De ambtenaren zijn Belgische onderdanen die trouw gezworen hebben aan de koning en aan de Belgische wetten, en dat moet volstaan. Het is de Belgische regering die hen ter beschikking van een bevriend land stelt, om het te helpen zijn ontwikkeling te vervolmaken. Het zou een dwaling zijn om van hen een eed van trouw aan de Kongolese staat te eisen. Zij zijn verbonden aan de Belgische regering en zij is het die zich voor hun loyaliteit garant moet stellen. Op het ogenblik dat deze regels werden geschreven, wees een enquête uit dat slechts 14% van de Belgen in Kongo voorstander was van centrale politieke instellingen die volledig in Kongolese handen

waren.

Monseigneur Jadot, de hoofdaalmoezenier van de Force Publique, schreef over de stemming in de blanke wijken: Men staat terecht wantrouwig tegenover de praatjes die circuleren in de op zichzelf teruggeworpen milieus, waar een echte angstpsychose verhindert om contacten met de inlandse milieus te hernemen.¹²⁷ De omslag van een koloniaal naar een neokoloniaal staatsapparaat zou dus wellicht niet zonder kleerscheuren verlopen. Het zag ernaar uit dat zelfs de meest gematigde Kongolese regering bij grote delen van de ambtenarij op achterdocht zou worden onthaald. En dat nationalistische beleidsmaatregelen op passieve weerstand, of erger, zouden stoten. De blanke ambtenaren wilden zelf kunnen bepalen of ze voor de Kongolese of voor de Belgische administratie zouden werken. Daarom bepaalde Brussel in een wet dat zij in de Belgische administratie geïntegreerd zouden worden, als zij wegens redenen onafhankelijk van hun wil onmogelijk hun loopbaan in Afrika zouden kunnen beëindigen. Deze wet verhoogde de onderhandelingsmarge van de blanke ambtenarij met de toekomstige Kongolese regering en met de zwarte ambtenaren, die voor de afrikanisering van de administraties opkwamen. De wet zou in juli 1960, na de muiterij van de Force Publique, de massale desertie van de blanke ambtenarij uit de Kongolese ministeries en parastatalen in de hand werken.¹²⁸

GENERAAL JANSSENS EN DE FORCE PUBLIQUE

De Weermacht of Force Publique bestond uit 24.000 Kongolese soldaten, geleid door 1100 Belgische officieren. Het officierskorps vormde het koninginnenstuk van de koloniale staat, en de beste wissel op een neokoloniale toekomst van het onafhankelijke Kongo. Dankzij de Force Publique, zo verklaarde minister De Schryver, heb ik geen angst voor

1 juli.¹²⁹ De Force Publique was geen leger in de klassieke betekenis van het woord. Haar oorsprong en belangrijkste bestaansreden lagen niet in de verdediging van het grondgebied tegen een externe agressor, maar in de repressie van de binnenlandse vijand. Zij werd in 1886 opgezet als een veroveringsleger, dat onder het mom van de strijd tegen slavenhandel en tribale oorlogen, Leopold ii een kolonie moest schenken in het hart van Afrika. Toen het terrein eenmaal was veroverd, werd de Force Publique een bezettingsmacht. Haar belangrijkste taak bestond er nu uit de Kongolese bevolking aan zich te onderwerpen – een taak die

tot de laatste dag van het koloniale regime werd waargenomen. Pas in 1919, na de confrontaties met Duitsland (Kameroen, Oost-Afrika), werd de Force Publique ook voorbereid op klassieke oorlogsvoering. Het officierskorps van de Force Publique had in de loop van het koloniale tijdvak een aartsconservatieve kastementaliteit ontwikkeld. Die mentaliteit werd gevoed door een rijke geschiedenis van imperialistische militaire campagnes en repressieve maatregelen tegen enig volksverzet: de verovering en pacificatie van de gebieden die vandaag Kongo/Zaire vormen onder Leopold ii; de campagnes in Oost-Afrika tijdens de Eerste Wereldoorlog; de veldtocht in Abyssinië tijdens de Tweede Wereldoorlog; en een voortdurend weerkerende cyclus van het neerslaan van muite-rijen en burgerlijk verzet, door middel van executies, lijf- en gevangenisstraffen, interne verbanningen, militaire bezettingsregimes en militaire strafwandelingen.¹³⁰

Het officierskorps stond onder leiding van generaal Emile Janssens. De persoonlijkheid van de generaal blijkt uit enkele anekdotes. In een toespraak tot de soldaten, kort na de bloedige onderdrukking van de revolte in Leopoldstad, bulderde Janssens: De ongeveer 43 doden [in werkelijkheid vielen er honderden doden; zelfs *La Libre Belgique* (12/1/59) neemt aan dat er méér dan honderd doden vielen-LdW] verdienen geen respect... Wij hebben slechts één honderdste van onze kracht gebruikt. Deze enkele doden moeten een les zijn voor hen die het geluk hadden om aan de kogels te ontkomen. En als zij zich niet koest houden, dan staan wij klaar om het spel opnieuw te spelen. Aan Kashamura verklaarde Janssens: Men moet Kasavubu ophangen en Lumumba in de gevangenis gooien. Volgens kolonel Henniquiau onderbrak Janssens woedend een cursus verkiezingen met de woorden: Men heeft de chef, de chef kiest zijn adjuncten, de adjuncten kiezen er anderen, en daaronder bevindt zich de blatende massa. En bovenaan, voor de liefhebbers, staat God!¹³¹ Janssens was geen afwijkend geval, maar een exponent van de bedrijfscultuur van de Force Publique. Het hogere officierskader van de Force Publique hing in zijn geheel een kastementaliteit aan. Bijna niemand ontsnapte er aan haar naar binnen gekeerd bestaan, gecentreerd rond haar militaire agenda en de verheerlijking van haar imperialistische en repressieve functies.

AFRIKANISERING OF REPRESSIE?

Het emancipatiestreven van de zwarte ambtenaren hield geen halt aan de poorten van de legerkampen. Ook de Kongolese soldaten eisten, in de aanloop naar de onafhankelijkheid, hun rechten op. Centraal daarbij stond de benoeming van zwarte officieren, en de vervanging van de top van de Force Publique. Brussel en Leopoldstad legden deze eisen stevast naast zich neer. Typerend voor het heersende politieke klimaat: begin 1959 weigerde zelfs het eerder progressieve en katholieke weekblad *La Relève* om een artikel af te drukken waarin professor Van Bilsen de regering opriep om afrikaniseringsmaatregelen te nemen. Toen amper enkele maanden vóór de onafhankelijkheid twee territoriale agenten in Beneden-Kongo de administratie aan Kongolezen wilden toevertrouwen, waarbij zijzelf als adviseurs zouden fungeren, werden zij zwaar terechtgewezen.¹³² Enkele maanden voor de onafhankelijkheid maakte Janssens duidelijk dat het koloniale leger ook na 30 juni ongeschonden de dienst moest blijven uitmaken: Om de klip van de machtsoverdracht en de eerste maanden van de nieuwe Staat te omzeilen moet de Force Publique, de enig beschikbare macht, ongeschonden in dienst van de Kongolese regering komen, waarbij haar kaders, haar tradities, haar discipline, haar rechtlijnige hiërarchie en vooral haar moraal ongewijzigd blijven. [...] Vandaag moet de autoriteit van de dienstdoende kaders versterkt worden [...] Men moet de revendicatieve instelling van de soldaten bestrijden.¹³³ Andere koloniale gezagsdragers, zoals de chef van de Staatsveiligheid, minister-resident Ganshof van der Meersch en luitenant-kolonel Marlière, drukten zich in dezelfde zin uit. In de publicaties van de Force Publique werden de soldaten ervoor gewaarschuwd dat de toestand van de Belgische officieren volledig verschilt van deze van de ambtenaren van de kolonie. Zij kunnen zich er niet mee tevreden stellen om technische raadgevers [van zwarte officieren-LdW] te zijn. Zij moeten integraal deel uitmaken van de hiërarchie en bevelsfuncties uitoefenen.

Een intacte Force Publique moest de sociaal-economische fundamenteën van de koloniale orde veiligstellen: Men verwacht van de toekomstige Kongolese regering dat zij de veiligheid van personen en goederen van alle bewoners van het land garandeert. Hoe zou zij dat kunnen als zij niet over het onontbeerlijke middel voor de handhaving

van de orde beschikt? [...] Het is bijgevolg niet het ogenblik om haar [de Force Publique-LdW] te ontwrichten met misplaatste vernieuwingen. Vlak voor de onafhankelijkheid schreef luitenant-kolonel Flament in dezelfde zin: De regering zal [...] onpopulaire wetten moeten uitvaardigen. [...] Meer dan ooit zal Kongo behoefte hebben aan een kracht die in staat is om [...] de orde en het respect voor de wetten, personen en goederen te doen heersen. Ook conservatieve Kongolese politici, zoals Justin Bomboko, stelden zich kandidaat om het leger voor dat doel in te zetten: Onze Force Publique staat klaar. Wij zullen geen tekenen van zwakte vertonen. En zeker niet de zwakheden die de Belgische administratie tegenover bepaalde Afrikanen had.¹³⁴

Vanaf april 1960, toen het koloniale bestel in zijn voegen kraakte, werd het leger naar het voorplan geschoven. Eenheden van de Force Publique mochten nu op eigen initiatief optreden, zonder goedkeuring vooraf van de burgerlijke overheid. In de maanden vóór de onafhankelijkheid voerde Brussel de technische uitrusting van de Force Publique nog op, met het oog op een verhoogde mobiliteit en trefkracht in kwetsbare streken zoals Beneden-Kongo. Bovendien hield België op Kongolees grondgebied de strategische militaire basissen van Kitona en Kamina achter de hand, in afwachting van een akkoord over hun toekomst met de nieuwe Kongolese regering. Militaire strategen zagen in een Belgisch-Kongolees samenwerkingsakkoord over Kitona en Kamina het sluitstuk van een blijvende controle over het Kongolese leger. Lumumba onderkende dit gevaar. Tijdens een conferentie in Brussel zei hij over de basis van Kamina: Dat is de eerste onderneming die wij zullen nationaliseren in Kongo.¹³⁵ De CRISP-onderzoekers besluiten dat in die periode onduidelijke verklaringen van de opperbevelhebber van de Force Publique, generaal Janssens, en de willekeurige arrestaties van Kongolese leiders sedert 4 januari [1959], de Kongolese politici gerechtigden om de Force Publique te beschouwen als het eerste en belangrijkste obstakel voor de onafhankelijkheid, en een groot gevaar voor hun persoonlijke veiligheid.¹³⁶

Tijdens de eerste dagen na de onafhankelijkheid leken de feiten de koloniale strategen, die het leger een belangrijke rol toekenden, in het gelijk te stellen. In Elisabethstad, waar de Force Publique zich reeds tijdens de pre-electorale periode in de zwartenvijk Albert had geïnstalleerd, wer-

den eind juni en begin juli preventieve operaties uitgevoerd.¹³⁷ Stakingen in Coquilhatstad, waar menigten barricades hadden opgeworpen, en een staking bij de strategische vervoersmaatschappij otraco (treinverkeer en scheepvaart) in Leopoldstad werden door het leger hardhandig aangepakt. In Coquilhatstad werd de avondklok ingesteld; het leger schoot er zestien stakers dood. Ook na de onafhankelijkheid maakte het leger dus aanvankelijk zijn koloniale reputatie waar. De Kongo-specialist van *La Libre Belgique* schreef op 5 juli opgelucht: De Force Publique is vandaag de enige solide instelling van het land. [...] De Force Publique maakt een kolossale indruk: goed omkaderd, goed opgeleid: de Kongo-lezen zijn gewapend om iets groots te verwezenlijken.

Professor Van Bilsen was er niet zo gerust op. Kort na de onafhankelijkheid schreef hij vanuit Brussel een lange brief aan Lumumba. Hij voerde een pleidooi voor de snelle oprichting van een kaderschool, zodat het land van de nodige Kongolese kaders kon worden voorzien. Van Bilsen schreef dat de hervorming van het Kongolese staatsapparaat onvermijdelijk was: De huidige administratie van Kongo is een koloniale administratie, uitgebouwd in functie van de noden van een regime, dat zijn prikkels en richtlijnen uit Brussel krijgt. Deze administratie moet volledig herdacht worden, aangepast aan de noden van een nationaal regime [...] Hij wees verder nog op de hypertrofie van de ambtenarij: Het aantal Belgische ambtenaren ging, in 10 jaar, van 5000 naar 10.000 eenheden [...] De noodzaak [bestaat] om het aantal buitenlandse ambtenaren met minstens 50% te verminderen [...] Het is nu reeds onmogelijk om het integrale respect van het koloniale statuut van deze ambtenaren te garanderen, al is het maar wegens de imperatieven van een noodzakelijke en snelle afrikanisering, die de promotie van Kongolezen inhoudt, zonder rekening te houden met de kwalificaties vereist door het koloniale statuut.¹³⁸

Net zoals Van Bilsens 30-jarenplan voor de ontvoogding van Kongo (eind 1955), waren zijn voorstellen van juli 1960 gericht op een soepele en geleidelijke overgang naar een stabiel neokoloniaal regime in de ex-kolonie. Maar zoals in 1955 werd Van Bilsen in 1960 door de feiten voorbijgestreefd. Nog voor zijn brief Lumumba bereikte was de Kongolese administratie, waarover hij in zijn brief sprak, feitelijk dood. Op 5 juli 1960, op dezelfde dag dat *La Libre Belgique* de loftrompet stak over de Force Publique, was de confrontatie tussen de zwarte soldaten en de legerleiding in alle hevigheid losgebarsten. Enkele dagen later hadden de

soldaten, met steun van de nieuwe regering, het leger op hun manier 'hervormd', en het blanke officierskader, en daarmee de koloniale natuur van het leger zelf, een zware slag toegebracht.

DE EXPLOSIEVE KOLONIALE ERFENIS

Ernest W. Lefever stelt terecht vast: De Republiek Kongo werd een staat voordat zij een natie werd.¹³⁹ De zwaarste last van de koloniale erfenis die op de schouders van de Kongolese leiders rustte, was dat er tijdens het 80-jarige koloniale bewind geen wezenlijke vooruitgang was geboekt op het vlak van de vorming van een nationaal bewustzijn, een nationale burgerij, en een nationale economie. Het koloniale keurslijf werkte op een dubbele, tegenstrijdige wijze op het inlandse leven in. Enerzijds werden intern-Kongolese tegenstellingen uit koloniaal eigenbelang gestimuleerd en soms zelfs uit het niets gecreëerd. Anderzijds, en soms gelijktijdig, werden traditionele samenlevingsstructuren dikwijls ontworcht. Het is van belang om de ingrijpende invloed van de koloniale politiek op de inlandse samenleving te onderstrepen, op een ogenblik dat teruggerepen wordt naar begrippen als etnie en tribalisme om actuele ontwikkelingen in Afrika te verklaren. Dergelijke concepten, ontstaan in het koloniale tijdvak, herleiden de gebeurtenissen in Afrika tot schijnbaar eeuwenoude, natuurhistorische, barbaarse fenomenen. Hun politieke functie is onmiskenbaar: zoals zij toen het koloniale juk moesten rechtvaardigen, stofferen zij vandaag pleidooien voor neokoloniale interventies.¹⁴⁰

Men kan echter niet zomaar het koloniale tijdvak uit de geschiedenis van Afrika wegcijferen. De Belgische bezetting had een ingrijpender invloed op de Kongolese samenleving dan welke historische analogie ook maar kan oproepen. De stichting van de Onafhankelijke Kongostaat zelf – de brutale, artificiële afbakening van de grenzen – veroorzaakte de uiteenscheuring van de inlandse samenlevingen. De op zijn grondgebied levende volkeren der Lunda, Tschokwe, Bakongo en Azande bewoonden gebieden die, over de Kongolese landsgrenzen heen, tot in Noord-Rhodesië, Angola, Kongo (Brazzaville), de Centraal-Afrikaanse Republiek en Soedan reikten. Ook de kunstmatige opdeling van Kongo in zes provincies zorgde voor de fragmentatie van de binnen de Kongolese grenzen levende beschavingen.

Maar ook op een lager, tastbaarder niveau zette het koloniale juk de inlandse samenleving onder zware druk. Enkele cijfers volstaan om het beeld van duurzaamheid en stabiliteit door te prikken dat met noties als gewoonterechtelijke hoofden wordt opgeroepen. De koloniale administratie organiseerde het inlandse leven in chefferieën en sectoren, die geleid werden door een Kongolese chef: de laagste ambtenaar in de koloniale administratie. Binnen deze bestuurseenheden werden de Kongolese samenlevingsverbanden samengevoegd of opgelost: samenvoeging van verschillende clans en zelfs van grotere groepen, en ontbinding of opdeling van grotere (konink)rijken. Alleen al de evolutie van het aantal chefferieën en sectoren illustreert het precaire en kunstmatige karakter van de inlandse politieke structuren onder het koloniale bewind. In 1935 waren er 2496 chefferieën en 57 sectoren; in 1945 respectievelijk 594 en 498; in 1958 waren het er 343 en 523.¹⁴¹

De verderop uiteengezette wordingsgeschiedenis van het conflict tussen Baluba en Lulua (Kasäi) toont aan hoezeer etnische tegenstellingen verweven zijn met de koloniale verdeel-en-heerspolitiek.

ETNISERING EN DESINTEGRATIE VAN HET INLANDSE SOCIALE WEEFSEL

De koloniale gezagsuitoefening zoals die elke dag in de praktijk werd gebracht hield een permanente aantasting van het inlandse sociale weefsel in. De rechtspraak, de belasting-inning, en de organisatie van opgelegde gemeenschapstaken en verplichte teelten werden op het plateland in handen van inlandse chefs gelegd. Deze chefs, die door de lokale gemeenschap zelf, of door de administratie werden aangesteld, vormden het fundament van de afrikanisering van de koloniale staat. Deze (vrijwillige, noodgedwongen of geacteerde) collaboratie met de kolonisator versterkte het autoritaire en repressieve karakter van de traditionele machtsstructuren. Dikwijls zorgde het naast elkaar bestaan van de door de administratie aangestelde chefs (*les chefs médaillés*) en de door de gemeenschap aangestelde chefs (*les chefs couronnés*) voor conflicten. De introductie van de koloniale geldeconomie doorkruiste het gemeenschapsleven niet minder. De marktprincipes leidden tot een verdere uitholling van de traditionele leefgemeenschappen, en tot een ontwrichting van hun traditionele instellingen: chef, polygamie, vrijwillige gemeenschapsdienst, clan, enzovoort.

Nog andere voorbeelden tonen aan dat etnisering – de socio-politieke opdeling van de gekoloniseerde bevolking volgens etnische criteria – een wezenlijk bestanddeel van de kolonisatie zelf was. De koloniale bedrijven deden tegen betaling een beroep op chefs voor de rekrutering van inlandse arbeidskrachten. Vooral in de periode 1934-44, toen de bedrijven hun personeelsbestand verdubbelden naar bijna 700.000 eenheden, werden chefs ertoe verplicht om op grote schaal, en in marstempo, mee te werken aan de opbouw van een arbeidsleger voor de industrie en mijnbouw. Kongo telde een naar Afrikaanse normen enorm aantal loontrekkers. In 1956 waren dat er 1,2 miljoen; 40% van de mannelijke actieve bevolking.¹⁴² De tribaal georganiseerde rekruteringspolitiek en het recente karakter van deze proletarisering en verstedelijking verklaren mede waarom aan het eind van de jaren 50 de etnische factor nog van zoon groot gewicht kon zijn, zelfs in de verstedelijkte arbeidersklasse. Door een zorgvuldig onderhouden discriminatiesysteem werden in Leopoldstad Bakongo (die als reservoir van ongeschoolde arbeidskrachten fungeerden), Bayaka en Bakusu (laatst aangekomen; semi-proletariaat), en Bangala (als eerste verstedelijkt; bedienden en geschoolde arbeiders) als concurrenten tegenover elkaar geplaatst. De paternalistische huisvestingspolitiek van de trusts bestendigde de tribale banden in de arbeiderskampen (УМНК, Symétain en Kilo-Moto) en in de nieuw opgetrokken dorpen waarin ook de families van de arbeiders gehuisvest werden (de cités van de Géomines en Forminière). Het maatschappelijk isolement en de organisatie van de Force Publique riepen eveneens tribale reflexen op. De legereenheden waren uit verschillende rassen samengesteld, waardoor elk garnizoen in wezen in etnisch vreemd gebied opereerde. Het gezinsleven en het onderwijs werden binnen de legerkampementen zelf georganiseerd, wat de integratie van militairen in het civiele leven bemoeilijkte en etnische identificaties in de hand werkte. De gigantische koloniale landroof – onteigeningen en concessies, goed voor minimaal 12,3 miljoen hectare, ofwel vier maal de oppervlakte van België – en de bijbehorende interne migratie verklaren mede de in de pers als puur etnisch afgedane wrijvingen en conflicten in Kasai, Katanga, Kivu en Beneden-Kongo sinds de onafhankelijkheid.¹⁴³

HET CONFLICT TUSSEN BALUBA EN LULUA

Het bloedige conflict tussen Baluba en Lulua in de Kasai-provincie, dat een rol zou spelen in de Kongo-crisis, vindt eveneens zijn oorsprong in de koloniale periode. Vóór de kolonisering vormden Baluba en Lulua twee clusters van gemeenschappen, die het gebied links en rechts van de Lulua-rivier bewoonden: de Bena Lulua enerzijds, en een groep van Luba-gemeenschappen anderzijds. Beide clusters maakten deel uit van eenzelfde beschaving. Zij waren samengesteld uit ingeweken Luba, die oorsprong, taal, tradities en gebruiken gemeenschappelijk hadden. De geografische scheiding tussen beide groepen leidde tot sociaal-culturele verschillen van secundaire aard. Zo spraken beide groepen elk hun dialect, die niet meer van elkaar verschilden dan het West-Vlaams en het Brabants, om maar een voorbeeld te noemen. R.P. van Zandijcke schrijft: Tot ongeveer 1870 bestond geen enkele generische term om diegenen te omschrijven die wij Bena Lulua noemen. Wanneer zichzelf zich onder een gemeenschappelijke noemer wilden thuisbrengen, dan noemden zij zichzelf Baluba-migranten, komende uit het zuiden, wat zij in werkelijkheid ook zijn. Reeds voor de koloniale bezetting onthaalden Lulua in hun streken Baluba, die de slavenhandelaars ontvlucht waren. Deze Baluba werden probleemloos in hun gemeenschappen opgenomen, wat tot vele gemengde Baluba/Lulua-huwelijken leidde.

De Baluba-migranten, de zwakste maatschappelijke laag in die periode, gingen als eersten door de knieën voor de lokroep van de sociale promotie onder de koloniale bezetting. Bij aanwervingen voor de administratie, de handel en de industrie vormden zij het uitverkoren reservoir van arbeidskrachten. Vanaf 1925 besloot de administratie, ten einde de migratiebewegingen onder controle te houden, aparte Baluba- en Lulua-dorpen op te richten. De sociaal-economische opgang van de Baluba, onder de vleugels van de koloniale triniteit, leidde in 1952 tot de oprichting van de Association Lulua-Frères, die de maatschappelijke achterstelling van de Lulua teniet wou doen. Maar van tribale conflicten was er tot in 1958 geen sprake. Zo lezen we in het jaarrapport van begin 1959 van de beheerder van Luluaburg, de hoofdstad van de provincie Kasai: Het opgewonden klimaat te wijten aan de politieke storingen die zich in de loop van het jaar ontwikkelden, heeft ertoe bijgedragen dat de verhoudingen tussen Kongolezen en Europeanen zijn aangetast. De sociale en politieke eisen van de eersten, de onverzettelijheid en het

wantrouwen van de anderen hebben een breuk in de bestaande relaties veroorzaakt [...] Het vertrouwen tussen de twee rassen is verdwenen [...] In Luluaburg blijft het belangrijkste probleem de werkloosheid. Over tribale spanningen geen woord. In april 1959 hielden de Kongolese nationalistische partijen echter een nationaal congres in Luluaburg. Na het congres hield de lokale Kongolese leider Ngalula een massameeting in de Cité, waar Baluba, Lulua, Basonge en Batetela eensgezind slogans voor de onafhankelijkheid scandeerden. Lokale Kongolese leiders bepleitten in de nasleep van het congres de ideeën van nationale eenheid en waarschuwden voor het gevaar van het tribalisme. Voor het eerst sinds 1944, toen een soldatenopstand in de stad wreed werd onderdrukt, lieten Kongolezen in de Kasai een politieke stem horen. De gebeurtenissen veroorzaakten een schok in de blanke kolonie. Vanaf dat moment waren de nationalistinnen in de Kasai en de administratie in een wedloop tegen de tijd verwickeld, waarbij de kolonisator, in het kader van zijn verdeel-en-heersstrategie de tribalisering van de Kongolese politiek beoogde.

De kolonisator veranderde zijn aanpak: hij keerde zich af van de radicaliserende elite (die in meerderheid uit Baluba bestond; tot midden 1959 was Kalonji, een Muluba, eveneens een centrale figuur in Lumumba's MNC) en probeerde een steunpunt te ontwikkelen bij de Lulua. Mukenge Kalamba, een gezagsgetrouwe chef, werd, zonder dat andere Lulua-chefs daarom hadden gevraagd, als koning van de Lulua gepromoot. In een rapport stelde een districtscommissaris voor om de Lulua als aparte etnie te erkennen (rapport-Dequenne, 8 juli 1959). Dequenne stelde voor om de Lulua het eigendomsrecht over de gronden toe te kennen; om de Baluba als vreemde etnie het vruchtgebruik van de door haar bewoonde gronden toe te zeggen; en om de politieke rechten van de Baluba in te perken. Enkele dagen voor dit rapport uitlekte, hadden nationalistinnen het Mouvement Solidaire Muluba opgericht, teneinde de gehele linguïstische Luba-groep in één beweging te verenigen. Het koloniale blad Kasai schreef op 11 juli bezorgd: Waarnemers vrezen een samengaan van de Baluba-clans [doelend op Baluba en Lulua-LdW] in een eenheidsfront. Op 3 augustus greep de Staatsveiligheid in. Zonder dat er zich incidenten hadden voorgedaan, werden 337 nationalistische leiders, allen Baluba, gearresteerd op beschuldiging van tribale agitatie. Enkele dagen later herschreef de gouverneur de geschiedenis: De rivaliteit tussen Baluba en Lulua [...] bestaat reeds sedert vele jaren en wordt sedert enige tijd door

de Baluba uitgebuit om de spanningen onder de bevolking uit te buiten en om de openbare orde te verstoren. Twee dagen na deze toespraak liet Kasai in de koloniale kaarten kijken, toen het jubelde: Vandaag weten de Europese en inlandse bevolkingen dat zij op de autoriteiten kunnen rekenen [...] De massa heeft overigens getoond dat zij voor de agitatoren doof bleef [...] Dat is een feit waarover diegenen die het waanzinnige idee aanhangen om zich met bedreigingen en acties te willen opdringen, lang kunnen nadenken. Op het ogenblik dat de Sûreté (tegen tribale agitatie) in actie kwam, organiseerden Lulua-chefs ongestoord een bijeenkomst. Daar namen zij voor het eerst als etnie een politiek standpunt in: centralisatie van de Lulua onder autoriteit van Kalamba; een pleidooi voor interne autonomie van de Lulua; ontzegging van politieke rechten aan de Baluba; en, erg betekenisvol, een afwijzing van de onmiddellijke onafhankelijkheid.

De latente, decennia oude tegenstelling tussen Baluba en Lulua, wortelend in de sociaal-economische achterstelling van de laatsten, was door toedoen van de kolonisator geëscaleerd tot een openlijk politiek conflict. De kolonisator had tegenover de opkomende nationalistische beweging een rivaliserende beweging geplaatst, die slechts interne autonomie eiste, en had tussen beide een etnisch tussenschot opgetrokken. Het kwam weldra tot bloedige confrontaties tussen Baluba en Lulua. Na de breuk tussen Kalonji en Lumumba zou Kalonji de tribalisering van de lokale politiek in de Kasai accentueren, door het MNC-Kalonji als Baluba-partij uit te bouwen.¹⁴⁴

HET RIJK VAN DE STILTE

Toen Leopold II de verschillende streken van Centraal-Afrika samenvoegde tot wat Belgisch Kongo zou worden, vervulde hij tot op zekere hoogte een unificerende, vooruitstrevende taak. Maar in de nadagen van het koloniale bestel, toen Brussel er niet meer in slaagde om zijn bevoogding op te blijven leggen, was die progressieve rol uitgespeeld. Vanaf dat moment kon slechts vrije politieke activiteit van de Kongolezen zelf een constructieve eenmakende beweging op gang brengen. De kolonisator hield echter krampachtig aan zijn politieke privileges vast. Tot in 1958, nauwelijks twee jaar vóór de onafhankelijkheid, waren politieke partijen verboden. Midden 1959 nog moest E. Glinne, na vermelding van berichten over administratieve repressie en intimidatie van Kongolese

nationalisten, zijn artikel in *La Gauche* zo besluiten: Vijf maanden na de verklaring van januari [waarbij de onafhankelijkheid in het vooruitzicht werd gesteld-LdW], moet de actievrijheid van de Kongolese partijen, met inbegrip van het Abako, nog gegarandeerd worden.¹⁴⁵ Begin 1960 nog werd een Kongolees tot zes maanden cel veroordeeld: hij had een oud nummer van het communistische dagblad *Le Drapeau Rouge* op zak. Pas in 1957 hadden Kongolezen syndicale rechten verworven... op papier. Behoudens de vakbond van Kongolese ambtenaren *APIC*, die zich in dat jaar definitief kon organiseren, werd dit recht pas na het oproer van januari 1959 beetje voor beetje afgedwongen.¹⁴⁶

De onderdrukking van politieke en syndicale rechten en vrijheden werd gecodificeerd in een alomvattend apartheidsstelsel. Een raciale opdeling van de bewoners van de kolonie bepaalde welke rechten en plichten van toepassing waren, met alomvattende consequenties die diep in het dagelijkse leven ingrepen. Van Bilsen besluit: In Kongo waren racisme, segregatie en de colour bar diep in de mentaliteit van vele blanken en in de wetten en reglementen geworteld.¹⁴⁷ Dit stelsel ging gepaard met een ongehoorde uitbuiting van de Kongolese arbeider en boer, wat koloniale superwinsten opleverde. Gouverneur-generaal Ryckmans zei hierover, in 1946: Laten wij de dingen bij hun naam noemen. Kapitaal in een kolonie plaatsen is een goede zaak doen – volkomen legitiem, dat geef ik toe, maar filantropie heeft daar niets mee te maken. De cijfers bevestigen deze stelling: in de periode 1947-58 bedroegen de gemiddelde nettowinsten (in verhouding tot de eigen middelen) van de bedrijven met hoofdactiviteit in Kongo, méér dan het dubbele van die van bedrijven met hoofdactiviteit in België.¹⁴⁸ Het racisme inzake aanwerving en loopbaanmogelijkheden, zowel in de private als de publieke sector, en de afwezigheid van voortgezette opleidingen voor zwarten, beperkten de professionele ambities van de Kongolese elite noodgedwongen tot uitvoerende functies in de administratie en de kantoren. Bij de machtswisseling in 1960 moest men vaststellen dat België er [in 80 jaar] niet in geslaagd is om ook maar één zwarte geneesheer, ingenieur, officier, landbouwingenieur of universiteitsprofessor op te leiden.¹⁴⁹ De eerste Kongolese regering illustreerde dit: zij bestond voornamelijk uit gewezen klerken, onderwijzers en medisch-assistenten. Lumumba zelf was in een vorig leven nog klerk 3de klasse bij het Centrale Bureau der Posten te Stanleystad geweest.

De onderdrukking werd gerechtvaardigd door racistische, paterna-

listische en autoritair-religieuze denkbeelden. Deze politiek werd door gouverneur-generaal Ryckmans (1934-46) samengevat in de formule *dominer pour servir* – waarmee de verstrengeling van beschaving en repressie in de koloniale orde aangegeven en uitgelegd was. Wat in koloniale kringen de *pax belgica* genoemd werd, of door critici ook wel omschreven werd als het rijk van de stilte, kwam, vanuit het standpunt van de Kongolese bevolking, neer op haar voortdurende ontmenselijking, of correcter: op haar infantilisering. De Kongolese *évolués* werden slechts hele kleine openingen geboden om hun politieke horizon te verruimen, zoals het conflict tussen de kerk (missies) en de liberale minister van Koloniën Buisseret (schoolstrijd, 1954-58). Ook de Wereldtentoonstelling van 1958 was een openbaring: Het was, in hun Home te Tervuren, die wonderlijke ontmoetingsplaats, misschien de eerste keer dat zwarten uit verschillende streken van Kongo elkaar ontmoetten, zich bewust werden van de eenheid van hun vaderland en van de noodzaak om eens zijn onafhankelijkheid te verzekeren.¹⁵⁰ De belangrijkste katalysatoren van het Kongolese bewustwordingsproces kwamen echter uit het buitenland: de Belgische nederlaag tegen Duitsland (1940); de opname van de eerste Kongolese klerken in de administratie ter vervanging van gemobiliseerde blanken; de internationale dekolonisatiebeweging en de verklaring van de Franse president De Gaulle in Kongo-Brazzaville, op 24 augustus 1958: Eenieder die voor de onafhankelijkheid kiest zal haar onmiddellijk kunnen grijpen. De metropool zal er zich niet tegen verzetten. Ten slotte moet ook de enorme werkloosheid ten gevolge van de internationale economische recessie, die in de jaren 1957-

59 de Kongolese economie door elkaar schudde, als factor worden genoemd.¹⁵¹

In het paternalistische Kongo van de jaren 50 was er geen plaats voor Kongolese politici. De kolonisator gedoogde, naast de elitaire verenigingen voor *évolués*, alleen sociaal-culturele, dikwijls tribaal gekleurde verenigingen. Gaandeweg kregen zij een parapolitiek karakter, en groeiden sommigen uit tot de eerste Kongolese politieke partijen. Tot midden 1958 waren deze verenigingen, samen met de associaties van de Afrikaanse elite (vooral oud-leerlingenbonden) en enkele koloniale persorganen, de enige vehikels waarmee Kongolezen hun embryonale politieke ambities enigszins konden uitdrukken. De verkiezingen van gemeenteraden in de provinciale hoofdsteden (1957-58) weerspiegelden, en versterkten op hun beurt, het tribale en regionalistische karakter van de inlandse poli-

tiek. De verkiezingen resulteerden in overwinningen van de volkeren die onder de koloniale paraplu het best georganiseerd waren: de Bakongo (Leopoldstad) en de Baluba (Katanga). Dikwijls met hulp uit koloniale milieus, die bevreesd waren voor een politieke emancipatie van de overwinnaars, werden er tegenmaatregelen genomen door de verliezers: respectievelijk de Bangala en Lunda. Deze verharding en bestendiging van voordien latente spanningen voortvloeiend uit sociaal-economische verschillen, zouden de latere wrijvingen en conflicten in deze provincies mede verklaren.¹⁵²

Van hun kant zochten brede bevolkingslagen soelaas in messianistische bewegingen, zoals het Kimbangisme (in de provincie Leopoldstad) en het Kitawala (Katanga, Kivu, Evenaars- en Oostprovincie). Deze bewegingen met politieke inslag vertaalden de ressentimenten van de inlandse bevolking tegen de kolonisatie in religieuze symbolen en praktijken. Deze bewegingen werden door de koloniale administratie en door de missies onderdrukt, hetgeen hun heilsboodschappen een bijkomend antikolonialistisch aureool verleende. Hier en daar ontstond een symbiose van de nationalistische beweging en deze messianismen.¹⁵³

Een van de grootste zwakheden van de nationalistische beweging was ongetwijfeld het feit dat haar eerste uitdrukkingsvorm de grenzen van het regionalistische Abako niet oversteeg. Het Abako ((1950) was de culturele vereniging der Bakongo, die gebieden in de provincie Leopoldstad bewoonden. Deze vereniging werd opgericht om hun taal, het Kikongo, te promoten. In de jaren vóór en na de onafhankelijkheid zou het Abako zijn regionale bekommernissen niet kunnen integreren in een nationaal project. Toen na de onafhankelijkheid de westerse stormloop tegen de Kongolese regering centrifugale krachten vrijmaakte, sloeg het uur van de Abakisten. In 1959 vormde het Abako nog de voorhoede van het antikolonialistische verzet; in de eerste helft van 1960 werd het daarin door Lumumba's MNC voorbijgestoken; na de onafhankelijkheid werd het een instrument van de neokoloniale restauratie en speelde het een sleutelrol in de omverwerping van de Kongolese regering. Ook de Parti Solidaire Africain (PSA) kwam voort uit een regionale culturele vereniging, de Fédération Kwango-Kwiloise. Maar de grote tribale heterogeniteit van de Kwango/Kwilu weerspiegelde zich in de leiding van de partij: Gizenga was een Mupende, Kimvay een Mumbala-Mungongo, Yumbu en Mulele waren Mubunda. Dit gaf de partij een stevige supra-tribalistische basis, en zou haar beter beschermen tegen de politiek-ideologische verwarring

die de Kongolese politici na de dood van Lumumba zou kenmerken.

DE LIMIETEN AAN DE NATIONALISTISCHE SUCCESSEN

Lumumba was een overtuigd antitribalist, die de politieke arena via supra-etnische verenigingen van évolués betrad. Maar zelfs Lumumba kon, sinds hij in Leopoldstad woonde, tot midden 1958 niet om de Federatie der Batetela heen: Het embryo van politiek leven dat in 1958 in Kinshasa [=Leopoldstad-LdW] bestond [...] was grotendeels gericht op de voorzitters van de etnische verenigingen.¹⁵⁴ Pas tijdens de eerste helft van 1959 kwam er ruimte voor de organisatorische uitbouw van de Kongolese partijen. De eerste grote meeting van Lumumba in wat het bolwerk van het MNC zou worden, Stanleystad, dateert van mei 1959. H. Weiss geeft in een interessante overzichtstabel van de Kongolese partijen voor elke partij het aantal maanden tussen de doorbraak van de partij op het platteland, en de verkiezingen zelf aan: Abako 14 maanden; PSA 9 maanden; MNC-Lumumba 6 maanden; MNC-Kalonji 6 maanden; en Balubakat 3 maanden... Pas eind 1959 waren in één regio (de provincie Leopoldstad) partijorganisaties tot op het niveau van het dorp uitgebouwd.¹⁵⁵ Het MNC wist wel een grote aanhang te verwerven, maar het werd nooit de door Lumumba zo verhoopte massapartij. 80 van de 101 provinciale zetels van het MNC kwamen uit de regio's Maniema, Sankuru of de Oostprovincie; in de rest van Kongo behaalde het MNC slechts 21 op 322 zetels. Met 35 parlamentszetels, 25% van het totaal, was het MNC veruit de grootste partij, doch zij bleef daarmee ver van een hegemoniepositie verwijderd. De tijd en de omstandigheden lieten bovendien niet toe om duurzame organisatorische banden met de bevolking te smeden. De bevolking bleef een passieve supporter van de beweging – wat dikwijls niet verder ging dan een bijna-religieuze verering van de MNC-leider. Het MNC werd nooit meer dan een kaderpartij. Het partijkader was bovendien in de breedte en in de diepte zwak ontwikkeld. Verschillende indicatoren ondersteunen deze stelling: de persoonsverheerlijking van Lumumba die regelmatig in de kolommen van het partijblad sloop; de inconsistente houding van het MNC inzake de gemeenteraadsverkiezingen van eind 1959; de rudimentaire sociaal-economische voorstellen van de partij. Ook de in juni 1960 opduikende spanningen tussen de partijafdeling in Stanleystad en haar vertegenwoordigers in de provinciale regering van de Oostprovincie wijzen op een gebrek aan cohesie

in de MNC-rangen.¹⁵⁶ Maar de nationalistische leiders worstelden niet enkel met zwakke partijstructuren. Lumumba's verwoede pogingen om de verdeeldheid tussen Baluba en Lulua in de Kasai te overkomen liepen stuk op een formidabele muur van destructieve krachten en ongunstige krachtsverhoudingen: de machinaties van de administratie, de kortzichtigheid van sommige Kongolese politici, en zijn gevangenisopsluiting – zodat in december 1959 de vooruitgang die hij in de periode april-september van datzelfde jaar had geboekt, volledig was tenietgedaan.

De politieke repressie in het koloniale Kongo, en daarna de korte, onvolmaakte aanloop naar de onafhankelijkheid, verklaren waarom de uitbouw van stevige partijpolitieke structuren, en de vorming van een supra-etnische natie verre van voltooid was. De immense uitgestrektheid van het (binnen)land, de zwakke propagandistische slagkracht van de partijen, de sabotageacties van de koloniale triniteit, en het demagogische opbod van Kongolese politici tijdens de verkiezingscampagne leidden ertoe dat het land onafhankelijk werd terwijl brede bevolkingslagen daar nog niet goed op waren voorbereid. P. Demunter, die de politisering in Beneden-Kongo bestudeerde, stelt vast dat de inlandse bevolking er zeer verschillende opvattingen over de betekenis van de onafhankelijkheid op nahield. Voor sommigen hield het de terugkeer naar de voorvaderlijke tradities in, anderen zagen de onafhankelijkheidsbeweging als een strijd tegen alle voorkoloniale en koloniale resten van de oude maatschappij. Bij velen namen legitieme toekomstverwachtingen de vorm aan van enorme illusies, dikwijls in messianistische en eschatologische beelden verpakt: De gevangenispoorten zullen geopend worden; Wij zullen geen belastingen meer hoeven betalen; Wij zullen zo rijk als de blanken zijn; De dode voorvaders zullen uit hun graf opstaan; enzovoort.¹⁵⁷ Na de moord op Lumumba zullen brede bevolkingslagen de nederlagen van de nationalistische beweging dikwijls verdringen in messianistische constructies. Zo zien we dat in het uitgesproken nationalistische Sankuru Lumumba's eliminatie overgeleverd wordt in fantastische fabels, waarin Lumumba, drager van buitengewone magische krachten, als een soort god voor altijd verder leeft.

Het ontbrak niet aan versnipperde en tegengestelde krachten in een land waar meer dan 200 volkeren een gebied met de oppervlakte van West-Europa bewoonden en 74 talen en dialecten spraken (waarvan

sommige meer van elkaar verschillen dan het Nederlands van het moderne Grieks). De ontluikende politisering leidde tot een sterkere identificatie van het individu met grotere gehelen van erg diverse pluimage: met een clan, een volk, de évolués, Kongo, Afrika. Vooral in de landelijke gebieden ontwikkelde zich onder de bevolking in de eerste plaats een verhoogd regionaal en clangebonden bewustzijn.

Deze tendens kwam ook in de verkiezingen van mei 1960 tot uitdrukking. Professor Biebuyck stelt vast dat de koloniale hoop dat de Kongolezen bij de verkiezingen van 1960 allen voor hun eigen stam zullen kiezen niet bewaarheid werd; maar dat anderzijds de nationalistische leiders niet veel verder raakten dan één of meer stammen in hun zog mee te slepen. De nationalistenvonnen het platteland voor zich, maar dikwijls enkel via een omweg – door plaatselijke chefs voor zich te winnen, die dan op hun beurt de bevolking ertoe moesten bewegen om in het stemhokje de juiste stem uit te brengen. De diepgaande afkeer van de plattelandsbevolking voor het Ancien Régime en de algemene afwijzing van collaborerende politici vertaalde zich dus dikwijls in een indirecte, oppervlakkige band tussen de nationalistische partijen en de massas. De nationalistenvkregen de tijd en de middelen niet om de plattelandsbevolking te bewegen tot een concreet, rechtstreeks engagement met de opbouw van de Kongolese natie-staat.

Maar toch moeten deze bedenkingen gerelativeerd worden. Kongo was anno 1960 zeker niet te groot om een leefbare natie-staat te vormen, maar dat proces van natievorming was op dat ogenblik nog niet voltooid. De scherpste intern-Kongolese conflicten stegen in die jaren niet boven het provinciale niveau uit, en stelden niet de Kongolese eenheidsstaat zelf ter discussie. Hoogstens herinnerden zij aan de noodzaak om aangepaste administratieve scheidingen op te trekken, in afwachting van vooruitgang in de opbouw van een natie-staat. Het werkelijke politieke gewicht van de regionaal-tribale factor in het eerste Kongolese parlement was beperkt, en nam pas in belang toe toen de buitenlandse interventie zich op de tegenstelling tussen nationalistenv en regionalisten entte, en de nationalistische opmars tot staan werd gebracht.¹⁵⁸

AFWEZIGHEID VAN EEN NATIONALE BURGERIJ EN SOCIALE ONTWORTELING

Brussel, Washington en New York waren in die jaren namelijk wanhopig op zoek naar krachten die het vacuüm dat de omvergeworpen nationalistenaalieten, zouden kunnen opvullen. Daarbij steunden zij, tegen wil en dank, op particularistische krachten, zoals een Tshombe (secessie Katanga, steunend op Lunda) of een Kalonji (secessie Zuid-Kasaï, steunend op Baluba). Want er waren doodgewoon geen burgerlijke unifiërende krachten met voldoende nationale uitstraling beschikbaar. Wieschhoff, een adjunct van de secretaris-generaal van de vn, erkende tijdens de Kongo-crisis in een besloten bijeenkomst, dat het tribalisme een centrifugale kracht vormde. Maar voor de vn-functionaris was het tribalisme ook een concrete en uitstekende factor, in die zin dat, gegeven de algehele mislukking van de administratie, deze traditionele krachten het vacuüm opgevuld hebben en, in grote mate, instaan voor de ordehandhaving [...]159 Het koloniale bestel had de opkomst van een inheemse burgerij, zelfs in haar meest rudimentaire vormen (planters, handelaars, intellectuelen), zo goed als onmogelijk gemaakt. De koloniale economie was niet opgebouwd volgens nationale doelstellingen, in dienst van de behoeften van de inlandse bevolking, maar in dienst van de vereisten van de metropool en op de wereldmarkt gericht. Zij was georganiseerd rond de export van grondstoffen en landbouwproducten (samen goed voor 82% van de exportinkomsten) – en daardoor sterk afhankelijk van de schommelingen in de wereldmarktprijzen. De trusts en de missies organiseerden zich als autarkische entiteiten in het land, als enclaves die voor hun bevoorrading een beroep deden op eigen productie of invoer uit het buitenland. Er bestond geen echt eengemaakte binnenlandse markt. De binnenlandse koopkrachtige vraag was beperkt: het gemiddeld jaarinkomen bedroeg 2100 bf per hoofd van de bevolking in Kongo, tegen 45.000 bf in België. De landbouwsector gericht op de inheemse bevolking werd verwaarloosd. De meerderheid van de plattelandsbevolking leefde van de overlevingslandbouw. Daardoor groeide het onevenwicht tussen stad en platteland: in de jaren 50 groeide het inkomen van (voornamelijk stedelijke) loontrekkers met 55%; dat van anderen met slechts 23%. De economische betrekkingen tussen de verschillende steden waren beperkt en fragiel, en de verschillende regio's van het land kenden een ongelijke ontwikkeling. De afwezigheid van

elke werkelijk nationale economische uitbouw blijkt wel uit deze cijfers: in 1958 droeg de Afrikaanse sector van de economie, die 89% van de actieve bevolking tewerkstelde, slechts voor 11% bij in de totale op de markt verhandelde economische output.¹⁶⁰ Ook de sociaal-economische infrastructuur bracht dit gegeven tot uitdrukking. Belgisch Kongo bestond uit de optelsom van grotendeels zelfstandige regio's, rond vier polen: Leopoldstad, Elisabethstad, Stanleystad, Luluaburg. De industrie was eenzijdig geconcentreerd rond de eerste twee polen. Het transportsysteem was beperkt, en volledig op buitenlandse transacties gericht (Kongostroom en spoorwegen in Katanga); ongeschikt voor een echte nationale centralisatie. De inperking van de sociale mobiliteit, en de beperkte communicatiemogelijkheden in het land vormden een belangrijk obstakel op de weg naar nationale eenmaking.¹⁶¹

Maar naast de afwezigheid van een nationale burgerij werd het Kongolese politieke toneel gekenmerkt door wat Weiss en Stengers het landelijk radicalisme noemen. De radicalisering van het Kongolese platteland was het product van de dekolonisering. Het kolonialisme had de lokale leefgemeenschappen diepgaand beïnvloed. De geldeconomie, een massale evangelisering en een sterk verspreid, maar oppervlakkig basisonderwijs gingen samen met de degeneratie van het traditionele erfgoed en met het gezagsverlies van de traditionele elite. Dat verzwakte of doorbrak de banden tussen de Kongolees en zijn sociale omgeving. Het leven van de inlanders werd gekenmerkt door sociale ontworteling. Het voorbeeld van de scholarisatie is typerend voor de verwoestende effecten van het kolonialisme. De primaire scholariseringsgraad bedroeg in 1954 37%: met dit cijfer bevond Kongo zich op het niveau van Italië. Maar slechts 1 op de 12 leerlingen maakte het lager onderwijs af, en slechts 1 op de 6 van deze laureaten volgde secundair onderwijs. De gevolgen van deze pseudo-scholarisering waren, aldus X. Mabilie, desastreus. De voorzitter van het Hof van Beroep van Leopoldstad, Rae, zei in dat verband in 1959: Het analfabetisme is nagenoeg algemeen. Dit type onderwijs, eerder gericht op de vorming van catecheten dan op een maatschappelijke promotie van de leerling, gaf de Kongolese jeugd een rudimentaire alfabetisering, ten koste van de opzij geschoven traditionele opvoedingspatronen. Toen dit kolonialisme zelf in crisis verkeerde, kwam er een gigantische maatschappelijke energie vrij.¹⁶² Het nationalisme, dat op die landelijke vloedgolf vooruitgestuwd werd, slaagde erin om een deel

van de politiek ambivalente évolués voor zich te winnen. Maar op het ogenblik dat het politieke tij ten nadele van het nationalisme keerde, zouden die évolués volkomen gedesorïenteerd raken. Bij gebrek aan een burgerlijk postkoloniaal project, zou het gros van de évolués zich zonder aarzelen in de armen van de buitenlandse interventie storten. Steunend op regionaal-tribale machtsbasissen, beperkten zij hun politieke ambities tot een figurantenrol in de nekoloniale herovering van het land. Het platteland van zijn kant zou, gebukt onder militaire terreur, na enkele jaren van ontredde weg van de gewapende opstand inslaan, en in 1963-1964 een van de grootste boerenopstanden uit de moderne wereldgeschiedenis inluiden.

Kongo bevond zich anno 1960 in een labiele evenwichtstoestand. De Kongolese economie was definitief in de internationale economie ingeschakeld, en voor haar ontwikkeling daarvan afhankelijk; anderzijds waren moderne kapitalistische verhoudingen nog niet veralgemeend. De inlandse samenlevingsverbanden waren in volle crisis, en de chefs en notabelen waren hopeloos verdeeld en daardoor niet in staat een coherente nationale politiek te voeren; anderzijds bezaten zij nog voldoende autoriteit om een modern politiek leven te bemoeilijken. Met het oog op een stabiele nekoloniale toekomst van het land vormde het tribalisme een weinig doeltreffende kracht, en cultiveerde het een hopeloos voorbijgestreefde utopie. Bovendien was een burgerlijk alternatief zo goed als onbestaande. Anderzijds waren de levenskansen van het Kongolese revolutionaire nationalisme erg broos: zijn ontwikkeling stond nog in de kinderschoenen, zijn successen waren niet geconsolideerd, en de nekoloniale krachten stonden internationaal sterk. Dit wankel evenwicht vormde de nalatenschap van het ter ziele gegane kolonialisme. De Kongolese nationalist namen zich voor om de in dit erfgoed besloten spanningen te overstijgen, en om een authentieke natie-staat op te bouwen. Toen kort daarna de Kongolese regering omvergeworpen en Lumumba vermoord was, en de prille nationalistische dromen in scherven lagen, kwamen de explosieve krachten van die koloniale erfenis vrij. Het revolutionaire nationalisme – radicaal, consequent, gewapend met een maatschappelijke visie en ondersteund door brede bevolkingslagen – was onthoofd. Op het officiële politieke toneel sloeg het uur van figuren als Kasavubu, Mobutu, Iléo, Bomboko, Adoula en Tshombe. Deze mannen waren aarzelende opportunisten, zonder maatschappijproject,

zonder brede sociale basis, en volkomen afhankelijk van het Westen. Het kostte drie maanden om de Kongolese regering te elimineren, en zeven maanden om haar centrale leider uit te schakelen. Maar het zou nog vele jaren vergen vooraleer een nieuw maatschappelijk evenwicht was gevonden. Daarbij tekenden zich de contouren af van een land dat de excessen uit de prekoloniale en de koloniale periode leek te combineren. Kongo kwam in de greep van particularistische en tribale krachten, enkel bijeengehouden door de ijzeren vuist van Mobutu, in de traditie van Leopold ii en generaal Janssens. Dit Kongo, dat in 1965 definitief vorm kreeg, en in het Zaïre van vandaag nog prominent aanwezig is, ontstond in de eerste maanden na de onafhankelijkheid, in de periode van de Kongo-crisis.

1. Een zeldzame uitzondering. Ch. dYdewalle, die in 1955 in het gevolg van Boudewijn door Kongo reisde, vernam van een missionaris de resultaten van een interne enquête onder 60 Kongolese seminaristen in de streek der Grote Meren: pro onmiddellijke onafhankelijkheid: 56 stemmen; pro uitgestelde onafhankelijkheid: 4; pro het status-quo: 0. De missionaris voegde er nog aan toe dat dit seminarie er één is dat vanuit religieus gezichtspunt ons het meeste troost en steun geeft. (p. 170) Professor J. Stengers is van oordeel dat in die periode onder de Kongolese studenten van Lovanium soortgelijke opvattingen leefden, *Le Congo*, p. 23.
2. Zie voor de stakingsgolf A. Maurel, p. 212; R. Poupart, pp. 110-111; voor okt. 1959 in Stanleystad: CRISP, Congo 1959, pp. 219-239. – Niet één soldaat voor de Union Minière was een invloedrijke slogan. C. Young, *Decolonization...*, pp. 478-479.
3. De verklaring van de bisschoppen van Kongo met de oproep om de Kongolezen in het beheer van het land te betrekken verscheen in *Le Courrier d'Afrique* van 2/7/56; in dezelfde editie stond ook het manifest van Conscience Africaine afgedrukt.
4. Zie hierover J. Meynaud, pp. 348-351; J. van Bilsen in *Ibidem*.
5. B. Verhaegen, *Lutte de classes au Congo*, pp. 32, 34. Zie ook De missies werden zwaar getroffen, in *Het Volk*, 8/1/59; *Les dégâts aux Missions et aux Ecoles*, in *La Cité*, 13/1/59; L. de Heusch, p. 287; *La Gauche*, 11/4/59.
6. *L'Echo de la Bourse*, 14/1/59; P. de Vos, *Vie et mort...*, p. 83.
7. LLB, 14/1/59; toespraak koning Boudewijn, in Th. Luykx, *Koninklijke...*, p. 92.
8. J.L. Vellut, p. 415. De rol van het hof als een van de architecten van de versnelde dekolonisatie zou vanaf juli 1960 in de doofpot worden gestopt, toen in België zowel de heersende kringen (die een nekoloniaal herstel van Kongo in gedachten hadden) als uiterst-rechts (die een koloniale herovering voorstond) de koning een grote rol toebedeelden in hun plannen voor de vestiging van een autoritair regime. Zie hierover hoofdstuk 3.
9. Regeringsverklaring in CRISP, Congo 1959, pp. 45-49; zie ook J. Meynaud, pp. 345-347. De regering-Eyskens iii was aan de macht van 6/11/1958 tot 27/3/1961.
10. De mijnproductie en de uitgevoerde landbouwproductie echter evolueerden respectievelijk van 142 naar 152 en van 136 naar 171, J.L. Lacroix, p. 296. Het aantal officiële werklozen bedroeg in Leopoldstad 12.000 in maart 1958, eind 1959 waren dat er 23.000, oftewel een vierde deel van de beschikbare arbeiders. A. Maurel, p. 170.
11. Cijfers en citaten van Scheyven in: *Exposé de Monsieur Scheyven, Ministre chargé des Affaires Economiques et Financières du Congo*, 14/2/60, in *Central Africa Project Collection*, en in CRISP, Congo 1960, pp. 100-101; Boudewijn, 21/2, in T. Luykx, *Koninklijke...*, p. 96. Twee ministers deelden de portefeuille van minister van Belgisch Kongo en Rwanda-Burundi: A. de Schryver was belast met de algemene zaken; R. Scheyven was belast met de financieel-economische zaken.
12. Kolonel Van Hoorebeke, *Relation des opérations de rétablissement de l'ordre public dans le district des Cataractes (janvier-avril 1959)*, in *La Gauche*, 18/7/59. Het district, zo groot als België, was in de greep gekomen van stakingen, scholierenprotest, en verzet tegen de belasting-inning – die militair afgedwongen werd, bij de uitbetaling van de lonen. Zie ook de rapporten van de koloniale Sûreté: F. Vandewalle en J. Brassinne, *Les rapports secrets...* i, p. 80.
13. Van Hemelrijck, Ongepubliceerd manuscript, en *Solidarité Africaine* van 26/3/60, in H. Weiss, pp. 103-104, 18-19. Later had Van Hemelrijck het over 85% van de blanken die hun medewerking hadden geweigerd aan een beleid waarvan een der essentiële doelstellingen een duurzame samenwerking tussen blanken en zwarten was, ook na de onafhankelijkheid. [...] Vele blanken in Kongo vernederden de inboorlingen, en behandelden hen mensonwaardig. In *La Cité*, 11/7/60, in *Remarques Congolaises*, 11/7/60, p. 300.
14. Er bestonden tussen Van Hemelrijck, De Schryver, de andere ministers en het hof geen fundamentele meningsverschillen over het te voeren beleid; Van Hemelrijks re-

- putatie als minister van de zwarten steunde slechts op het feit dat hij na de revolte de versnelde dekoloniseringspolitiek in gang had gezet. Zie hierover J. Stengers, *Le Congo*, p. 17; F. Monheim, *L'évolution foudroyante de la question congolaise*, in *La Métropole*, 26/2/1960.
15. J. Brassinne, in F. Vandewalle en J. Brassinne, *Les rapports secrets...* i, p. 120; zie ook pp. 72, 74, 150, 162.
16. Rapport du 13 au 19/9/59, in F. Vandewalle en J. Brassinne, *Les rapports secrets...* i, p. 150; W.J. Ganshof, pp. 392-395; *La Gauche*, 26/9/59.
17. A. Schöller, *La situation dans le district des Cataractes*, 13/8/59, in *CRISP*, Congo 1959, pp. 128-135.
18. H. Weiss, pp. 26, 126-127, 129.
19. Brief van A. Ryckmans, en verkiezingen van 12/1959, in H. Weiss, pp. 122, 133-134.
20. Rapport du 22 au 28/11/59, in F. Vandewalle en J. Brassinne, *Les rapports secrets...* ii, pp. 37-38.
21. Cijfers in *La Gauche*, 6/8/1960; commissie in A. Maurel, pp. 251 e.v.; I. Schalbroeck, p. 133.
22. *L'Indépendance*, 30/10/59; A. de Schryver, in J. Meynaud, p. 356.
23. *La Relève*, 20/2/1960.
24. Ere-gouverneur Paelinck, in *L'Echo de Stan*, 4/12/59; brief Van Cauwelaert, 15/9/59, in bundel 11.3.2/2, Archief De Schryver. Voor het abvv-standpunt, zie *CRISP*, Congo 1959, p. 275; *Le socialisme belge a empêché la guerre coloniale*, in *La Gauche*, 7/11/59. Ook het acv oefende discreet druk uit om een koloniaal avontuur te vermijden, J. Meynaud, p. 352.
25. Professor R. Derine, voorzitter van de Vlaamse Vriendenkring in Leopoldstad, schreef in *De Standaard* van 2/9/59: De kolonials hebben in het moederland en bij de Kongolezen vaak een slechte pers. [...] Zij zijn de slechte Belgen, de saboteurs van de regeringsverklaring, de uitbuiters van de arme zwarten, de voorstanders van een harde en reactionaire politiek, die de emancipatie van de inlanders zo lang mogelijk willen remmen.
26. Weekrapport van 10 tot 16/5/59, in F. Vandewalle en J. Brassinne, *Les rapports secrets...* i, p. 107. d'Aspremont-Lynden schreef na een Kongo-reis: De tijd speelt in ons nadeel. Goede verkiezingen zijn in de nabije toekomst een zekerheid. Hoe langer men ze uitstelt, hoe onzekender het resultaat wordt. Note pour Monsieur le Premier Ministre Objet: Voyage à Leopoldville, 2/9/59, in bundel 11.3.2/2, Archief De Schryver.
27. *La Bourse et le Congo*, in *La Gauche*, 5/3/60.
28. L. Bekaert, in *De Nieuwe Gids*, 20/1/60; G. Eyskens, pp. 552-553, 556. Tijdens Boudewijns Kongo-reis drukte een koloniaal het zo uit: De Kerk en de Monarchie spelen éénzelfde spel in Afrika, mijn beste. Zij verwijderen zich van de blanken om de zwarten beter in bedwang te kunnen houden. In J. Gérard, p. 94.
29. J.M. Buyi, e.a., *Position du MNC*, 20/1/60, in J. van Lierde, pp. 103-104.
30. H. Weiss, p. 41; over de Kroonraad: *De Nieuwe Gids*, 11-12/2/1961.
31. Zie voor het verloop van de Rondetafelconferentie, en voor de citaten van De Schryver: *CRISP*, Congo 1960, pp. 19 e.v. Pirenne was van 1945 tot 1951 secretaris van Leopold III. Hoewel Pirenne niet meer tot de binnenste machtskirkels van het hof behoorde, verwoordde hij zonder omwegen de heersende opvattingen van die kringen. Ik verkies de termen paleis, hof en Laken boven de koning, omdat, in politieke zin, de koning met zijn entourage één geheel vormt, en in wezen een collectieve politieke instelling is. Zie over Pirenne: J. Stengers, *Léopold III...*, pp. 199 e.v.; over zijn invloed op Boudewijn in die periode: G. Eyskens, p. 543.
32. Comte Jacques Pirenne, *Note au sujet de l'indépendance du Congo*, Bruxelles, 12/2/1960, in bundel 11.3.2/2, Archief De Schryver. Uiteindelijk werd de kwestie van het Kongolese Staatshoofd op 17/2 in een plenaire vergadering op de Conferentie zelf

beslecht. De beide Kongolese Kamers moesten nog vóór 30/6 een Staatshoofd aanduiden; desnoods zou de voorzitter van Kamer of Senaat de functie waarnemen, CRISP, Congo 1960, p. 35.

33. Dat de politieke strategen van de dekolonisatie in de loop van 1959 voortdurend aan een providentiële rol voor Boudewijn in Kongo dachten (de Heiland die boven de Kongolese en Belgische politici en hun dispuuten stond), blijkt onder meer uit het memorandum van d'Aspremont-Lynden, Schöller, Stenmans en Piron van 30/8/59, in A. Schöller, pp. 242-243; H. d'Aspremont-Lydens Note pour Monsieur le Premier Ministre, 3/9/59 en een nota van Solvay-kringen (ulb) van 9/59, beide in bundel 11.3.2/2, Archief De Schryver.

34. Note sur notre politique congolaise, in bundel 11.3.2/2, Archief De Schryver. De nota is niet gedateerd, niet ondertekend en zonder adressering, maar ongetwijfeld van de hand van De Schryver.

35. De PNP was in november 1959 met koloniale hulp opgericht om neokoloniale krachten te groeperen. De partij werd in de volksmond spottend de Parti des Noirs Payés genoemd: CRISP, Congo 1960, pp. 16-17, 1068-1069. Het kolonistenblad Eurafrica (1/1960) jubelde dat de verkiezingsuitslagen van 1959 een triomf van het gezond verstand en van wijsheid vormden. Le Stanleyvillois (27/2/60) telde 65 politieke partijen in het land. Brussel was ongetwijfeld ook het slachtoffer van zijn paternalistische visie, die hem belette om de diepgang van de radicalisatie van de Kongolese bevolking te vatten.

36. Kasavubu, brief van 29/12/59, in Congo, 16/1/60. Ook de PSA-leiding spoorde (tevergeefs) haar basis tot fiscale burgerzin aan. De PSA had in de herfst van 1959 slechts tot een boycot van de verkiezingen opgeroepen; de veralgemeende boycot van koloniale structuren was spontaan, door de bevolking zelf in gang gezet: H. Weiss, pp. 212, 243.

37. J. van Bilsen, Kongo 1945-1965, p. 143. W.J. Ganshof schrijft: De administratie had grote verwachtingen in de PNP gesteld. (p. 132). La Gauche, 6/5/60; Belgisch zakenman R. Staelens, in La Relève, 27/8/60.

38. W.J. Ganshof, pp. 367-371, 378, 385-386; Mémoire remis à M. Scheyven par les agents de l'administration des districts du Bas-Congo et des Cataractes, 1/4, in CRISP, Congo 1960, pp. 137-139; Situation à Bumba, bijlage bij een brief van Kamervoorzitter Kronacker aan De Schryver, 2/5/60, in bundel 11.3.20/1, Archief De Schryver; A. Lopes, in Eurafrica, 5/1960. De aanzwellende exodus van blanken (voornamelijk vrouwen en kinderen) vóór de onafhankelijkheid weerspiegelde de desintegratie van het bestel. In mei 1960 vertrokken er 7007 blanken (mei 1959: 3742); van 1 tot 15 juni 5602 (dezelfde periode in 1959: 2517). Sommige diensten, zoals de parketten, waren ernstig onderbemand. Eind 1959 waren er in Kongo 115.157 blanken, onder wie 89.736 Belgen: W.J. Ganshof, pp. 65, 345.

39. F. Vandewalle en J. Brassinne, Les rapports secrets... ii, pp. 85-86, 141, 154-155, 161-165; H. Weiss, pp. 3-4, 39, 41, 68, 149, 228-229; The Economist, 16/6/60.

40. De laatste 878 Kongolezen die nog als interne bannelingen in bewaakte residentiële kampen verbleven, werden vanaf april vrijgelaten. Ook gedetineerden met lichtere straffen (onder andere voor inbreuken op de electorale code, voorschriften die eenzijdig tegen de nationalistten werden gebruikt), werden vervoegd vrijgelaten. W.F. Ganshof, pp. 343-344, 348. Ganshofs voorstel om zes op de tien gevangenen vrij te laten geeft een idee van de omvang van de koloniale repressie.

41. Brief van 14/4/60. In een brief van 30/3/60 schreef de PSA-afdeling aan hcb: Moeten wij, die voor hcb werken, een tweede onafhankelijkheid vragen? [...] Probeert dit bedrijf ons te doen geloven dat de onafhankelijkheid van 30 juni uitsluitend voor de Kongolese staatsambtenaren is, of is deze voor iedereen? Wil hcb, met de aanwerving van vele nieuwe Europese werknemers, de economie van het onafhankelijke Kongo stimuleren of beteugelen? in H. Weiss, pp. 232-235.

42. Durieux, *La Situation Politique à Léopoldville*, 24/4/60 (nota aan de ministers De Schryver en Scheyven), in bundel 11.3.2/2, Archief De Schryver. Zie voor de belasting-boycot in Abako- en PSA-gebied: H. Weiss, pp. 242-243.
43. F. Vandewalle en J. Brassinne, *Les rapports secrets...* ii, pp. 105, 141, 154-155.
44. W.J. Ganshof, p. 152; CRISP, Congo 1960, p. 1069; H. Weiss, pp. xxi-xxii. De Kameruitslag (op een totaal van 137 zetels): MNC-Lumumba en bondgenoten 41 zetels, PNP en bondgenoten 15, PSA 13, Abako 12, cerea 10, MNC-Kalonji 8, Conakat 8, Kartel Balubakat 7. In W.J. Ganshof, pp. 147-148.
45. G. Eyskens, pp. 570-572.
46. P. Lumumba, *Propos de M. Patrice Lumumba*, pp. 6-9.
47. Verklaring van 19/6, in *Propos de...*, p. 19. Volgens W.J. Ganshof (pp. 254, 256) had Kasavubu tevergeefs geprobeerd om Lumumba in zijn kabinet op te nemen, ongetwijfeld om hem in een rechtse regering te isoleren en te neutraliseren. Vele van deze kandidaat-ministers zullen aan de omverwerping van de regering-Lumumba meewerken. Tshombe en Kalonji zullen haar, met de secessies van Katanga (juli) en Zuid-Kasaï (augustus) ernstig verzwakken; Kasavubu, Bomboko en Delvaux zullen een hoofdrol spelen in de staatsgrepen van september 1960.
48. W.J. Ganshof, p. 216.
49. Telegram De Seynes (Parijs) aan Hammarskjöld en Bunche, 17/6/60, n° UNPAR 206, in un Archives. Ook uit andere documenten blijkt de wens van Brussel om internationale hulp (investeringssteun) te krijgen. Zie H. d'Aspremont-Lynden, *Note pour Monsieur le Premier Ministre*, 3/9/59; en de nota van regeringsmedewerkers Willaert, Durieux, d'Aspremont-Lynden, e.a., *Réunion du 4 mars 1960*; beide in bundel 11.3.2/2, Archief De Schryver.
50. J.-Cl. Willame, *Eléments pour...*, pp. 82 e.v.; CRISP, Congo 1966, p. 156. J. Gérard-Libois en J. Heinen schrijven over deze ontwikkelingen: Heel het probleem van de toekomstige, onvermijdelijke contentieux tussen België en Kongo is [op dat ogenblik-LdW] reeds in de knoop geraakt. (p. 90) Brussel zat reeds enige tijd op zon operatie te broeden. d'Aspremont-Lynden schrijft in een nota van 9/3/60, na een onderhoud met Generale- en Union Minière-topman Robillart: Het Comité Spécial du Katanga vormt een zeer zwaar probleem. Door zijn bemiddeling zal de Kongolese staat in de praktijk de meerderheid in de Union Minière bezitten. Het is psychologisch en politiek nog mogelijk om de csk te ontbinden, wat de invloed van de toekomstige Kongolese staat in de belangrijkste van onze koloniale zaken erg gevoelig zou verminderen. Persoonlijk twijfel ik aan de mogelijkheid om op dit ogenblik zon operatie op te zetten, maar het probleem komt mij als van kapitaal belang voor. *Entretien avec Monsieur Robillart* – 8 mars 1960, in bundel 11.3.20/1, Archief De Schryver.
51. In *Remarques Congolaises*, 17/2/61, p. 63; P. de Vos, *Vie et mort...*, p. 189.
52. Boudewijn zei na afloop van de Rondetafelconferentie tot de Kongolese afgevaardigden: Wij hebben vastberaden de ongeschondenheid van uwe grenzen verdedigd, U zult op uw beurt dit erfoed moeten beveiligen tegen begerigheid van vreemde delingen die onder voorwendsel van hulpverlening van uwe onervarenheid misbruik zouden kunnen maken. Toespraak van 21/2/60, in T. Luykx, *Koninklijke...*, p. 96.
53. In zijn nota van 9/3/60 berichtte H. d'Aspremont-Lynden over zijn onderhoud met Generale-boegbeeld Robillart hierover het volgende: Mijn gesprekspartner zei me spontaan dat hij onlangs behoorlijk veel contacten in Rhodesië had, in het kader van de normale betrekkingen van de Union Minière met de Tanganyika. Hij schijnt van oordeel te zijn dat Rhodesië vandaag niet meer als een aantrekkingspool voor Kongo beschouwd kan worden, want het federalisme staat op het punt uiteen te spatten, met Zuid-Rhodesië stevig in het spoor van Zuid-Afrika, en met Nyassaland en Noord-Rhodesië die twee zwarte staten worden. Ik heb de bijzondere aandacht van mijn gesprekspartner gevestigd op de noodzaak voor alle sectoren om met kracht elke opwelling van afscheiding in Katanga te bestrijden en om daarentegen deze provincie

- voor te bereiden om de centrale spil te worden waarrond misschien eens de eenheid van Kongo zich zal moeten heropbouwen. Entretien avec Monsieur Robillart – 8 mars 1960, in bundel 11.3.20/1, Archief De Schryver.
54. Lumumba, in J. van Lierde, pp. 16, 18-19.
55. M. de Backer, Notes pour servir à l'étude... ii, pp. 38-41; A. Maurel, pp. 270-271.
56. Avant-projet de programme gouvernemental, 21/7/60, in CRISP, Congo 1960, pp. 571-573.
57. J. van Lierde, pp. 16-17. Zie voor het ontwerp van het partijprogramma MNC - Règlement d'ordre intérieur et Plan d'organisation interne, 1 of 2/1960, in Doc. ml; en L. Fierlafyn, pp. 69-72, 118-121.
58. Lumumba, 1960 doit être la fin du colonialisme et de l'impérialisme en Afrique, 19/4/60.
59. J. van Lierde, pp. 16-17, 19; B. Verhaegen, Patrice Lumumba..., p. 92.
60. Lumumba, Discours du 21/4/60, in l'Indépendance, 30/4/60.
61. Zie bijvoorbeeld de toespraak van Lumumba in Ibadan, Nigeria, 22/3/59, in J. van Lierde, p. 28. Het MNC was de enige Kongolese partij die een vakbond probeerde uit te bouwen: de Union Nationale des Travailleurs Congolais (UNTC) ((4/59, opgericht door A. Tshimanga). De untc kwam niet echt van de grond; het terrein werd reeds bezet door de utc en fgk, die respectievelijk bij het acv en het abvv aangesloten waren. R. Lemarchand, p. 265; P. Artigue, pp. 301, 329.
62. Zie hierover Lumumba, Conférence du 6/2/60, Bruxelles, in J. van Lierde, pp. 149, 153; en het Programme économique du MNC, 14/3/60, in Central Africa Project Collection.
63. Respectievelijk meeting van 1/6/59, in M. de Backer, Notes pour servir... iii, pp. 79-80; en toespraak van Lumumba aan de ulb, Brussel, 25/4/59, in J. van Lierde, p. 45.
64. Resolutie MNC, 10/1959, in l'Indépendance, 31/10/59; P. Lumumba, Par la faute et sous la responsabilité des colonialistes, Stanleyville est à feu et à sang, in Ibidem, 31/10/59; Déclaration, 27/1/60, in Ibidem, 27/1/60.
65. P. Lumumba, La situation au Congo, in l'Indépendance, 23/10/59.
66. Toespraak P. Lumumba in Ibadan, Nigeria, 22/3/59, in J. van Lierde, p. 28.
67. Exposé de M. Lumumba à la Chambre, 15/7/60, in J. van Lierde, p. 216.
68. Lumumba, Sentendre..., 11/5. Zie ook zijn 1960 doit être la fin..., 19/4/60.
69. Zie over zijn geweldloze aanpak, zijn Discours du 12/4/60 au Congrès de Coquilhatville, in l'Indépendance, 16/4/60.
70. P. Lumumba, 1960 doit être la fin..., 19/4/60. Zie ook de aanhef van het Avant-projet de programme gouvernemental, 21/7/60, in CRISP, Congo 1960, p. 570.
71. Avant-projet de programme gouvernemental, 21/7/60, in CRISP, Congo 1960, p. 576.
72. Toespraak Kashamura (meeting in Bukavu, 3/5/59), in La Gauche, 6/6/59; resoluties MNC-congres van Luluaburg, 4/60, in l'Indépendance, 9/4/60.
73. J.-P. Sartre, Préface, in J. van Lierde, p. iii.
74. B. Verhaegen, Patrice Lumumba, martyr..., p. 69.
75. P. Lumumba, Discours du 12/4/60 au Congrès Extraordinaire de Coquilhatville, in l'Indépendance, 16/4/60.
76. Cr. Young, Decolonization in Africa, p. 461.
77. Interview Lumumba, Associated Press, in LLB, 5/7/60.
78. Zie voor zijn opvattingen over het positief neutralisme: 1960 doit être..., 19/4/60.
79. Lumumba, in P. de Vos, Vie et mort..., p. 152. Zie ook J. van Lierde, pp. 133, 140.
80. P. Lumumba, La vérité sur les incidents de Stanleyville, in J. van Lierde, pp. 87-88.
81. J. van Lierde, p. 127.
82. T. Turner, Lethnie tetela..., pp. 51-52; J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, pp. 22 e.v. Tijdens zijn bezoek aan Bukavu antwoordde Patrice Lumumba in het Frans op de verwelkomingen waarvan sommige door de Bakusu in het Swahili uitgesproken waren. Hij antwoordde systematisch in het Frans om niet de indruk te geven met de Bakusu

verbonden te zijn, in tegenstelling tot Kalonji die ook naar Bukavu kwam maar de Baluba in het Tshiluba antwoordde. Lumumba [die een Mutetela is; Bakusu is de omschrijving voor Batetela in Maniema (Kivu) en Katanga-LdW] logeerde trouwens niet bij een Mutetela die hem in Bukavu uitgenodigd had, hij logeerde bij iemand van een andere stam. in B. Verhaegen, *Rébellions...ii*, p. 158.

83. Le Congrès de Lodja, in CRISP, Congo 1960. Annexes..., p. 8.

84. Les résolutions du Congrès extraordinaire de Luluabourg, in *l'Indépendance*, 9/4/60.

85. CRISP, Congo 1960, p. 1074. Zie ook B. Verhaegen, Patrice Lumumba..., pp. 94-95.

86. Editio *l'Indépendance*, 2/10/59; P. Lumumba, *Résumé de la Conférence...*, 13/4/1958, pp. 1-2, 6-7. Deze tekst toont aan dat Lumumba reeds in zijn prenatalistische periode standpunten verdedigde die hem in kringen van évolués een specifieke plaats gaf: zijn verwerping van het tribalisme en van een kritiekloos eurocentrisme, en zijn aandacht voor de opbouw van het zelfvertrouwen van het Kongolese volk.

87. CRISP, Congo 1960, p. 1072.

88. T. Turner, *A century...*, pp. 241, 558.

89. M. de Backer, *Notes pour servir...* II, pp. 42-43. In een communiqué schreef Iléo over de breuk: De standpunten die Lumumba na het verblijf van de minister [in juni-LdW]) innam, gebeurden zonder voorafgaandelijk overleg met het comité en engageren bijgevolg enkel hemzelf. CRISP, Congo 1959, pp. 169-171.

90. Lumumba, in P. de Vos, *Vie et mort...*, pp. 78-79.

91. Citaat in B. Verhaegen, *Lutte de classes...*, pp. 32, 34-35. Verhaegen becijfert hun aantal in 1960 op 140.000, waaronder 11.000 ambtenaren, 90.000 contractuele ambtenaren (Force Publique, medische diensten, enzovoort), en 25.000 onderwijzers.

92. Toespraak aan de ulb, 20/11/59, in CRISP, Congo 1959, p. 245. Het Dertigjarenplan voor de emancipatie van Belgisch Afrika, dat professor Van Bilsen eind 1955 ontvouwde, voorzag de geleidelijke ontwikkeling van een inlandse elite, die gefaseerd, en onder Belgische controle, de politieke macht over de kolonie moest overnemen. Van Bilsen werd voor zijn plan verketterd; maar al in 1958 moest hij erkennen dat de tijdsspanne van 30 jaar onhoudbaar was: Kasavubus Abako had reeds in 1956 de onafhankelijkheid geëist; niet in 1985, maar vandaag nog... A. Maurel, p. 256.

93. M. de Backer, *Notes...* II, p. 42; zie ook A. Stenmans, *Bref Aperçu de la Situation Politique au Congo*, 1/4/60, in bundel 11.3.2/2, *Archief De Schryver*.

94. W.J. Ganshof, pp. 224-225; J. van Lierde, pp. 177-178. Het valt buiten de opzet van deze studie om in te gaan op de rol van de Belgische raadgevers in deze periode; zie hiervoor J.-Cl. Willame, *Les conseillers belges dhier et daujourd'hui*, in G. de Villers, pp. 42-52; J.-Cl. Willame; Patrice Lumumba, pp. 226-229; Brief van professor Doucy (Institut de Sociologie Solvay, ulb) van 11/4/60 aan Maryse Hockers-Perin (adviseur van de nationalistische Balubakat), waarin hij het isolement van het MNC, ten voordele van een hergroepering van PSA-Abako-puna-Balubakat-Mongo-cerea voorschrijft. Brief in *Archieven van het asdoc*.

95. W.J. Ganshof, p. 291; CRISP, Congo 1960, pp. 1069-1070. Zie voor de regeringsvorming; *Ibidem*, pp. 296-301.

96. Zie voor het Vriendschapsverdrag: CRISP, Congo 1960, pp. 310-317; Groupe de travail pour l'étude des problèmes posés par l'assistance militaire et le maintien des bases métropolitaines au Congo, réuni les 14 et 15 mars 1960, sous la présidence de M. A. Holvoet, in bundel 11.3.20/1, *Archief De Schryver*.

97. Aldus J. Craeybeckx, in E. Witte, p. 353. De koning zei: De onafhankelijkheid van Kongo is de bekroning van het werk, dat door het geniale brein van Leopold II werd ontworpen [...], en Brengt de toekomst niet in gevaar door overhaaste hervormingen en vervangt de organen die België U overdraagt niet eer gij zeker zijt dat gij het beter kunt doen. [...] Vreest niet u tot ons te wenden. Wij zijn bereid u ter zijde te staan om u met onze raadgevingen te helpen, en om met u de technici en de ambtenaren te

- vormen die gij zult nodig hebben. in T. Luykx, Koninklijke..., pp. 97-100.
98. P. de Vos, Vie et mort..., p. 195. Toespraak in J. van Lierde, pp. 197-201. De toespraak werd uitgezonden op Radio Congo. Zie voor een situering ook P. Duvivier, in CRISP, Congo 1960, pp. 328-330.
99. Een missie van de Belgische Senaat legde in 1947 de omvang van de repressie bloot die het juk van verplichte culturen en taken (in 1945 nog 45 dagen per jaar) moest opleggen: De geraadpleegde personaliteiten erkennen dat jaarlijks 10% van de mannelijke bevolking tot een gevangenisstraf veroordeeld wordt. In A. Maurel, pp. 98-99.
100. W.J. Ganshof, pp. 332, 338; Mgr. Van Waeyenberg, in J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, p. 112; Brief Pater J. Steffen scj aan Mevr. Hooftmans, 20/3/93 [doc. LdW]; R.P. van Wing, in A. Maurel, pp. 89-90.
101. P. de Vos, Vie et mort..., pp. 196-197. Zie ook J. Steffen, Nawoord, in A.M. Delathuy, p. 427.
102. *Time*, 11/7; LLB, 4/7.
103. Een voorbeeld. MNC-leider Mpolo werd in oktober 1959 tot 18 dagen gevangenisstraf veroordeeld: hij had in een brief de overheid verzocht om lijfstraffen en ondervoeding in de gevangenen te onderzoeken... l'Indépendance, 6/11/59. Zie voor de tactiek van de administratie om Lumumba, die in de gevangenis zat, van andere MNC-kaders te isoleren: Allocution de Mr. Leroy, Gouverneur de la P.O., in *L'Echo de Stan*, 7/11/59. Zie voor de lijdensweg van het cerea: La Gauche, 9/5 en 6/6/59; en Kashamuras autobiografie (6/59) en zijn brief aan gouverneur Borlée (17/11/59), in Doc. adc.
104. J. de Liedekerke, Conversation avec Monsieur Benoit Verhaegen (Note du chargé de Mission), 8/6, in Archieven van het asdoc. Militaire strategen evoceren eveneens het spook van een secessie... om te pleiten voor een intacte overdracht van het koloniale leger: Lt.-kol. Flament, La Force Publique au service du Congo, 5/1960, in Central Africa Project Collection. In een brief aan Lumumba van 7/6 verdedigde Van Bilsen een regering rond Kasavubu, Lumumba en Tshombe zo: Een centralistisch initiatief zou een centrifugale golf veroorzaken. [...] Men moet Kongo opbouwen vertrekkende van haar autonome regio's. Het zou verstandig zijn als de eerste regering van Kongo een regering van nationale eenheid zou zijn, dat wil zeggen dat de belangrijkste leiders van alle regio's erin slagen tot een akkoord te komen. In A.A.J. van Bilsen, L'indépendance..., p. 175. Brief Gérard-Libois aan Adoula, ongeveer 11/6, in J. Gérard-Libois en J. Heinen, – pp. 106-108. *Le Soir, La Libre Belgique*, in l'Eglantine, Congo..., p. 53.
105. In J. Gérard-Libois, Sécession au Katanga, p. 21.
106. P. Davister, Katanga..., pp. 53, 87. R. Lemarchand schrijft dat de Conakat gesteund werd door de kolonistenvereniging ucol, de Zionistische Associatie van Elisabethstad, de krant L'Essor du Congo, en de Union Minière, wier werknemers Fréart en Beckers regelmatig aan vergaderingen van de Conakat deelnamen (pp. 242, 343). Katangas latere sterke man G. Weber schrijft: De Conakat werd vooral vanaf een afstand geleid door Achille Gavage, Joseph Onckelinx, Georges Thyssens, Jean Humblé, Rémy Calonne et François Scheerlinckx. (p. 15).
107. Zie R. Lemarchand, pp. 237-238.
108. J. Gérard-Libois, Sécession..., p. 17. De Fegebaceka had sedert midden 1958 betogingen georganiseerd, en graffiti en affiches in Elisabethstad aangebracht, tegen het federalisme en de kolonistenpartij Union Katangaise: Ibidem, pp. 23-25, 27.
109. In J. Chomé, Moïse Tshombe..., pp. 140-141, 103.
110. In CRISP, Congo 1959, p. 284.
111. A. Schöller, pp. 110-112; A. Tshenkulu, e.a., Appel à la presse belge, 19/5/58, in Archives Grootaert.
112. Etudes Congolaises, 1961 (n° 1), pp. 33, 37.
113. P. Artigue, pp. 237, 362. C. Kabuya, Nord-Katanga..., p. 49. Van belang is het feit dat handelaar Moïse Tshombe failliet ging, en een enorme schuld achterliet: Men kan

hem een programma en een gedragslijn opleggen, aldus M. Perin in *Remarques Congolaises*, 31/3/61, p. 119. J. van Lierde zei over Tshombe: Moïse is de enige neger waartegen men [= de blanken-LdW] Mijnheer zegt. In P. de Vos, *La décolonisation*, p. 176.

114. Cijfers in J. Vanderlinden, *La crise congolaise*, p. 30. Zie voor het internationale karakter van de kolonisatie van Kongo, A. Maurel, pp. 24-26, 66, 122-123, 216; J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, p. 162. De zwakte van Brussel, zowel ten aanzien van zijn concurrenten als ten aanzien van zijn kolonie (80 maal de oppervlakte van België), verklaren mede de relatief hoge autonomie van de koloniale triniteit tegenover de metropool, en ook de internationale afhandeling van de Kongo-crisis.

115. CRISP, Congo 1960, p. 57.

116. – Het Rijk der Bakongo ontstond in de veertiende eeuw. Tijdens de kolonisatie kwamen de gebieden van de Bakongo in Franse, Belgische en Portugese handen; na de onafhankelijkheid gingen zij op in respectievelijk Kongo-Brazzaville, Kongo-Leopoldstad en Angola. R. Cornevin, pp. 30 e.v.

117. J. Kestergat, *Quand le Zaïre...*, p. 247; *Echec aux appétits impérialistes*, in *Le Stanleyvillois*, 9/3/60.

118. Verklaring van 24/8/59, in A. Schöller, p. 63.

119. P. Joye en R. Lewin, p. 202. De Generale, de Bank van Brussel, en de groepen Empain en Lambert beheersten de Kongolese economie. Hun enorme economische gewicht, en de in principe in de tijd beperkte loopbaan van koloniale ambtenaren, die traditiegetrouw na hun administratieve carrière in de trusts geïntegreerd werden, verklaren mede de symbiose tussen administratie en kapitaal. Joye en Lewin drukken een lijstje af van acht ministers van Koloniën, met vermelding van hun talrijke functies in koloniale bedrijven (p. 285). Zie ook *La Gauche*, 28/2/59.

120. Cijfers voor de jaren 1958-60, in J. Chomé, *Moïse Tshombe...*, p. 292; P. Joye en R. Lewin, pp. 217-222; en J. Ziegler, *La contre-révolution...*, pp. 74-77.

121. Katanga une belle fille à courtiser, in *L'Echo de la Bourse*, 5/2/60; Lumumba, 6/2, in J. van Lierde, pp. 141-143.

122. J. Chomé, *Moïse Tshombe et lescroquerie katangaise*, p. 201.

123. In *Etudes Congolaises*, n° 1, mars 1961, p. 42.

124. J. van Bilsen, *Kongo 1945-1965*, p. 152. 98 Kamerleden stemden voor, 5 tegen, en 66 onthielden zich. Bohy verklaarde namens de bsp dat de socialistische oppositie zich onthield: De socialistische groep is ermee begaan dat de moeilijkheden waarmee de regering in Katanga worstelt, niet vergroten. *Chambre des Représentants. Annales Parlementaires. Séances du 15 juin 1960*.

125. W.J. Ganshof, pp. 391, 515-517; J. Chomé, *Moïse Tshombe...*, pp. 216 e.v.; G. Moulin (pcb), in *Chambre des Représentants... Séances du 15 juin 1960*. Zie ook A. Schöller, pp. 146 e.v.; CRISP, Congo 1960, p. 299.

126. Ch. dYdewalle, p. 163. Eind 1962 zou de toenmalige secretaris-generaal van de vn, U Thant, in een brief bij Brussel aandringen op druk op de um opdat deze haar belastingen aan Leopoldstad, en niet aan Elisabethstad zou betalen: op dat ogenblik stond de hereniging van Kongo weer op de agenda. J. Gérard-Libois, *L'opération...*, pp. 66-68. In juli 1962 had U Thant verklaard: Het probleem van Kongo is het probleem van Katanga. Het probleem van Katanga is het probleem van geldmiddelen. Het probleem van geldmiddelen is het probleem van de Union Minière. In K. Nkrumah, *Challenge...*, p. 195. In een document van het State Department (van 1966) staat te lezen: Boeken kunnen en zullen er wellicht geschreven worden over de echte rol van de УМНК in de secessiepoging van Katanga. In D. Gibbs, *Dag Hammarskjöld...*, p. 165.

127. Rapport van 13-19/3/60, in F. Vandewalle en J. Brassinne, *Les rapports secrets...*, p. 134; enquête in N. Delval, p. 61; Mgr. Jadot, in *La Relève*, 23/4/1960. Uit een brief van d'Aspremont-Lynden aan M. Willaert, de kabinetschef van De Schryver, blijkt de instelling van sommige ambtenaren: Eén mijner vrienden [...] schreef mij zopas een brief [...]: Ik signaleer de lamlendigheid van de districtscommissaris van Thysstad die

tijdens een vergadering met zijn medewerkers verklaard heeft dat hij op 30 juni een pantserswagen zou opeisen en zich zou terugtrekken zonder zich van de rest iets aan te trekken, gezien hij vrijgezel was en zijn bilokos [= zijn zaakjes-LdW] geëxporteerd had kon het hem niets bommen. Ik heb alle redenen om te geloven dat dit bericht correct is. Brief van 22/4/60, in bundel 11.3.20/1, Archief De Schryver.

128. Wet van 31/3/1960, in W.J. Ganshof, pp. 360, 362 e.v.

129. De Schryver, 2/4/1960, in C. Hoskyns, p. 83.

130. Zie voor de geschiedenis van de Force Publique: luitenant-kolonel Flament, *La Force Publique au service du Congo* in Central Africa Project Collection; voor een apologie van haar kastementaliteit: G. Weber, pp. 19-20.

131. Janssens toespraak werd door een soldaat opgetekend; de authenticiteit ervan werd nooit betwijfeld: in *La Gauche*, 17/1/59; A. Kashamura, p. 28; Henniquiau, in J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, p. 124.

132. C. Young, *Politics...*, p. 181. Van Bilsens artikel werd alsnog gepubliceerd in *La Gauche*, 31/1/59.

133. Janssens, 23/4/60, in W.J. Ganshof, p. 402.

134. *Nsango ya Bisu*, uitgave van de FP, 1/4/60, in *Le Stanleyvillois*, 2/5/60; Flament, *La Force Publique au service du Congo*, 5/60, in Central Africa Project Collection; Bomboko, in *Eurafrica*, 6/60. Bomboko was leider van het tribalistische unimo (Union des Mongo) en minister van Buitenlandse Zaken in de regering-Lumumba. Hij zou een belangrijke rol spelen bij de omverwerping van die regering, en bij de vestiging van Mobutus bewind.

135. Lumumba, 6/2/60, in J. van Lierde, p. 158.

136. CRISP, Congo 1960, p. 1076. CRISP vermeldt ook nog geruchten over een dreigende militaire coup.

137. Aldus majoor P. Perrad, p. 72.

138. Lettre à P. Lumumba, Brussel, 8/7/60, in Archives Grootaert.

139. E.W. Lefever, *Crisis...*, p. 5.

140. Etniserende analyses kwamen met de opgang van het antikoloniale verzet weer in de mode. Een type-voorbeeld vinden we terug in de sociaal-democratische krant *Le Peuple* (27/1/59): Indien de oorspronkelijke rassen plots bevrijd zouden worden van het ondraaglijke juk van België, dan zouden zij meer klaar staan om elkaar te verscheuren dan om de grond en de ondergrond te laten opbrengen. Volgens B. Piniau, die de pers van deze periode doornam, verschenen toen de eerste etnisch gekleurde analyses over de tegenstelling tussen Bangala en Bakongo, die zonder Belgische aanwezigheid op een bloedbad zou uitdraaien, pp. 136-137. Een recent voorbeeld van zoiets ahistorische, neoracistische interpretatie is de verklaring van de Rwandese burgeroorlog (1990-1994) aan de hand van de etnische tegenstelling tussen Hutus en Tutsis.

141. Cijfers in P. Demunter, *Luttes...*, p. 84.

142. B. Verhaegen, *Rébellions...* i, p. 22; X. Mabilie, p. 288. De proletariseringsgraad bedroeg in de provincies Leopoldstad, Katanga en Kivu zelfs 50%. De enorme concentratie van dit proletariaat weerspiegelt de oligopolische structuur van de koloniale economie. Op 6300 bedrijven (in 1960) stellen 10 bedrijven 20% van het proletariaat tewerk; 70 bedrijven stellen meer dan de helft van alle arbeiders tewerk. A. Maurel, pp. 166, 148, 168. Het salariaat verdeelde zich als volgt: landbouw 25, 7%; mijnbouw 8, 8%; industrie 10, 6%; bouw 10, 2%; handel 6, 2%; vervoer 7, 5%; bedienden 3, 7%; diverse 27, 3%; in L. Nagy, p. 66.

143. A. Maurel, p. 70. De landroof creëerde een enorm reservoir van goedkope arbeidskrachten voor de koloniale industrie. In het *Rapport annuel sur la colonie* (1918) lezen we dat te grote inlandse grondreserves [...] de inboorling van industriële tewerkstelling zou weghouden. In J.-P. Peemans, *Capital...*, p. 170. Deze gronden waren, voor de periode 1885-1944, als volgt verdeeld (in miljoenen hectaren): privé-bedrijven (11, 7), missies (0, 11), en kolonisten (0, 22). Ibidem, p. 180.

144. Informatie en citaten in Mabika Kalanda, Baluba et Lulua, pp. 11, 18, 27, 38, 57, 59 e.v.; zie ook een rapport van een Kongolese Kamercommissie van 31/8/60, in CRISP, Congo 1960 (Annexes...), pp. 45-50; R. Lemarchand, pp. 206-209; La Gauche, 5/9/59 en 11/6/60; M. Perin, Les Baluba sont-ils divisés?, in Remarques Congolaises, 31/3/61, pp. 117 e.v.
145. La Gauche, 6/6/59.
146. A. Maurel, p. 208; R. Poupard, p. 78; P. Joye en R. Lewin, pp. 190 e.v. abvv en acv controleerden reeds enige tijd paternalistische Kongolese vakbonden, die volledig ondergeschikt waren aan de administratie en de trusts. Beide bonden onderschreven de slogan Geen politiek in Kongo!, die het Belgische establishment eendrachtig ter harte nam. De invloed van deze bonden was marginaal: in 1956 waren 9000 arbeiders (0,73%) bij een vakbond aangesloten. Ibidem, p. 183. Eind 1958, onder invloed van de crisis van het koloniale bestel, nam het ledental van deze (van een facelift voorziene) vakbonden gevoelig toe.
147. J. van Bilsen, Kongo 1945-1965, p. 65. De bevolking werd opgedeeld in Europeanen, Aziaten, erkende en niet-erkende mulatten – volgens N. Delval (p. 43) waren er zowat 5000, van wie 500 erkende, évolués, en gewone zwarten. Type rechtspraak, gevangenisregime, toegang tot openbare gelegenheden, het recht om zich al dan niet na valavond op straat te begeven, het recht om alcoholische dranken te kopen, werd bepaald door deze indeling. Tot aan de onafhankelijkheid bleven zweepslagen als strafmaat in wetteksten fungeren, al was de straf in onbruik geraakt. Zie onder meer La Gauche, 16/5/59; P. Clément, pp. 9-11; J. van Bilsen, Kongo 1945-1965, pp. 25-29. Pas in april 1960 werd het decreet van 8/5/58 toegepast waarin werd bepaald dat zwarten door dezelfde rechtbanken terecht moesten worden als de blanken.
148. Citaat Ryckmans en cijfers in P. Joye en R. Lewin, pp. 56-57.
149. Citaat in R. Evalenko, p. 586.
150. J. Gérard, pp. 85-86.
151. Om tegemoet te komen aan de bezorgdheid van Brussel om de politiek uit de kolonie te houden, verbood Washington in 1957 Amerikaanse zwarten om zich naar Kongo te begeven, teneinde de drang naar onafhankelijkheid niet aan te wakkeren. S. Weissman, in J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, p. 278.
152. Zie voor het etniserende effect van de verkiezingen van 1957-58: H. Weiss, pp. 9-11, 30.
153. In de cités circuleerden vlugschriften met daarop Christus die de sleutels van de macht aan een zwarte geeft: B. Davidson, Les Africains, p. 273. Begin 1959 werden tijdens Kimbangistische plechtigheden collectes voor het Abako en voor de slachtoffers van de revolutie in Leopoldstad gehouden. In de Oostprovincie werden Kitawala-cellen opgenomen in het MNC. De postkoloniale politieke nederlagen gaven deze bewegingen een nieuw elan. Begin 1961 werd Kitawala-leider Kingis eerste burgemeester van Stanleystad. Zie voor een analyse van deze bewegingen: A. Maurel, Le Congo..., pp. 231-249; J. Steffen, Les leçons d'une tragédie, pp. 9, 145 e.v. Zie over religieuze symboliek in de nationalistische propaganda: L. Fierlafyn, Le discours nationaliste..., pp. 174-183.
154. B. Verhaegen, Patrice Lumumba, martyr..., p. 86.
155. Taxonomie in H. Weiss, Political Protest in the Congo, pp. 70-72.
156. Zie in dat verband de brief van een blanke vertrouweling van het MNC in Stanleystad aan E. Poncelet van 9 of 10/7/60, in Doc. adc, Archives Fond. Jacquemotte. De schrijver schetst een beeld van een enthousiaste, actieve bevolking, met een absoluut vertrouwen in het MNC, en een partijafdeling die af te rekenen heeft met misbruiken en een hypertrofie in haar technisch apparaat, en met MNC-ministers die snel wennen aan hun nieuwe elitestatus.
157. Pater J. Steffen over de campagne in de Oostprovincie: Les leçons d'une tragédie, pp. 145 e.v.; De Morgen, 26/11/94; P. Demunter, Luttes..., pp. 276-277.

158. Volkeren die in mei 1960 geen enkele politiek-etnische solidariteit aan de dag legden (Bateke, in de provincie Leopoldstad), of zich achter het unitaire nationalistische project schaarden (Bamongo), genereerden in 1961 separatistische tendensen volgens tribale lijnen: D. Biebuyck en M. Douglas, p. 7, 45-46; C. Young, *Politics...*, p. 305. De Batetela, die in Sankuru (Kasaï) in 1960-61 het MNC steunden, ontwikkelden vanaf 1962 in hun schoot politieke tegenstellingen, die zich voedden aan oude wrijvingen tussen de savanne-Batetela en de Batetela die in het oerwoud woonden: T. Turner, *A century...*, pp. 255 e.v. Zelfs de rebellie in Kwilu (1963) werd door deze politieke terugval getekend. Muleles verzetsgroep werd enkel door Bapende en Bambunda gesteund; de andere volkeren hadden hun vertegenwoordigers in het regime. Kwilu, waar de traditionele hiërarchische structuren erg zwak of verdwenen waren, werd vóór de onafhankelijkheid gedomineerd door de multi-etnische PSA. Zie H. Weiss, pp. 297-299.
159. H. Wieschhoff, 24/8/60, in P.-H. Gendebien, pp. 21-22.
160. Cijfers in J.L. Vellut, p. 409.
161. J.L. Lacroix, pp. 146-149; R. Lemarchand, p. 286. Na de revolte van januari 1959 werd men zich bewust van de explosieve problemen in de kolonie, zoals blijkt uit dit opiniestuk in *De Standaard* (3/10/59) dat de veelzeggende titel *Er moeten koppen rollen* meekreeg: Geen enkele in Kongo verblijvende blanke of geen enkele zwarte is in het bestuur van Kongo betrokken. De [nationale-LdW] bank wordt beheerd door financiers uit Brussel die zich meestal bitter weinig interesseren voor de ontwikkeling van Kongo. [...] Hoe komt het dat men het vermogen van Kongo, de 32 miljard aan aandelen in privé-maatschappijen, die hier te Brussel worden beheerd, hoe komt het dat men ze nooit heeft benut voor de ontwikkeling van Kongo? Terwijl men op de portefeuille zat en zorgvuldig de coupons van de dividenden afknipte, lopen er te Leopoldstad duizenden werklozen rond, en zijn er duizenden kinderen die zich voor de school komen aanbieden, maar die men afwijst bij gebrek aan leerkrachten en lokalen. Roept deze toestand niet om wraak?
162. H. Weiss, pp. xxiii-xxiv, 294; J. Stengers, *Le Congo*, p. 17; X. Mabilille, p. 289; Rae, in *De Standaard*, 26-27/9/59.

BRUSSEL, WASHINGTON
EN NEW-YORK
INTERVENIËREN
IN KONGO

DE MUITERIJ EN AFRIKANISERING VAN DE FORCE PUBLIQUE (4-10 JULI)

Het was in de maanden vóór de onafhankelijkheid een publiek geheim – voor Brussel was het ook een vereiste – dat het commando van de Force Publique vastbesloten was om de Kongolese regering elke wezenlijke zeggenschap over het leger te ontnemen. Generaal Janssens schrijft in zijn memoires: Vanaf 28 januari [1960 – toen tot het verlenen van de onafhankelijkheid werd besloten, LdW] ben ik ervoor blijven ijveren dat de Force Publique in zijn geheel van het Belgische naar het Kongolese regime zou overgaan.¹

Janssens was bijgevolg zeer ontstemd over het feit dat de pasbenoemde Kongolese premier in de dagen vóór de onafhankelijkheid geweigerd had publiek te verklaren dat de structuur van de Force Publique in het nieuwe Kongo intact zou blijven.² De eis van de generaal stond haaks op de aspiraties van de Kongolese bevolking, die een algehele afrikanisering van het openbare leven verwachtte. Inwilliging van Janssens eis zou ongetwijfeld tot een confrontatie tussen de bevolking en de regering hebben geleid. Lumumba had begin 1960 al een gedetailleerd plan voor de versnelde opleiding van Kongolese ambtenaren, politieagenten en soldaten voorgelegd en Brussel verzocht dit plan onverwijld uit te voeren. Andere Kongolese leiders hadden soortgelijke eisen geformuleerd, en zij werden daarin door de bevolking aangemoedigd.

In april eiste de Kongolese ambtenarenvakbond APIC het ontslag van de blanke politiecommissarissen en van de meerderheid van de ondergeschikte officieren van de Force Publique. Kongolese soldaten zouden massaal toegelaten moeten worden tot de Militaire School. In het nationalistische blad *Solidarité Africaine* schreef een woordvoerder van een groep dienstplichtigen: De rassendiscriminatie [...] leeft nog steeds voort in de FP. Waarde politieke leiders, [...] doet Uw uiterste best [...] opdat alle adjudanten door Kongolezen worden vervangen. Wij willen in geen geval samenwerken met de officieren van slechte wil, van JANSSENS (hun generaal, een zuivere antizwarte, koning der blinden) tot en

met de laagste in rang. Wij wensen hun onmiddellijke vertrek, want hun aanwezigheid na 30 juni zou de Kongolese regering slechts schade berokkenen. Hun kolonialistische mentaliteit mag niet blijven bestaan. Als onze eisen niet worden aanhoord, kan de regering op een militaire revolte in alle kampen van de FP rekenen.

Enkele weken vóór de onafhankelijkheid had het MNC, tijdens een bijeenkomst waaraan meer dan 10.000 mensen deelnamen, nog het volgende geëist: De onmiddellijke benoeming van Kongolezen op alle leidinggevende posten, zowel in de administratie als in het leger, zodat zij vanaf vandaag opgeleid worden en op 30 juni 1960 in staat zijn de leiding van het land in handen te nemen.³

DE SOLDATEN KOMEN IN BEWEGING (LEOPOLDSTAD EN THYSSTAD)

Sinds de vorming van de regering-Lumumba was een ontknoping dus onvermijdelijk geworden. De tegenstelling tussen het Kongolese nationalisme en het blanke officierskorps moest op de een of andere manier overwonnen worden. De inzet was de controle over het staatsapparaat. Premier Lumumba negeerde Janssens eis. Sterker nog: op 4 juli besloot de Kongolese regering commissies in te stellen die maatregelen moesten treffen om uit het leger, het gerechtelijk apparaat, en de administratie elk spoor van raciale discriminatie uit te wissen. Diezelfde dag eisten soldaten van Thysstad, in een petitie aan de Kongolese volksvertegenwoordigers, de afrikanisering van het leger. Ongeveer op hetzelfde ogenblik degradeerde generaal Janssens een sergeant, omdat hij [...] dezelfde voorstellen had geuit als diegene die Lumumba en [staatssecretaris van Defensie-LdW] Nyembo voorstelden. Nog altijd op diezelfde dag eiste Nyembo in een nota dat twee gestrafte soldaten op zijn kabinet zouden worden ontboden. Een confrontatie werd onvermijdelijk.⁴

Op 5 juli stelde Janssens in een brief aan de Kongolese premier een brutaal ultimatum: Als men geen einde maakt aan deze onredelijke methoden die onverenigbaar zijn met de militaire opvattingen en discipline, dan stevenen wij op een catastrofe af. [...] Het communiqué verspreid over de radio op 4 juli s avonds heeft onrust teweeggebracht

onder onze mannen. Men ondergraaft de efficiëntie van het Kongolese leger op gevaarlijke wijze, net nu het land het leger zo hard nodig heeft. Omdat ik niet de gewoonte heb mezelf tegen te spreken of in her-

haling te vervallen, verzoek ik U eerbiedig om dit schrijven te beschouwen als een laatste en plechtige waarschuwing. Daarna richtte Janssens zich tot de soldaten, om elke eis tot afrikanisering de kop in te drukken. Met deze woorden liet hij de zaak ontploffen: Ik heb U altijd de waarheid verteld. Ik heb U nooit iets beloofd. De Force Publique werkt verder zoals vroeger, waarna hij op een bord deze provocatie neerschreef: Avant Indépendance = Après Indépendance.⁵

Nog op diezelfde vijfde juli kwamen de soldaten van Leopoldstad, en daarna ook die van Thysstad in opstand (nadat officieren hadden geprobeerd om hen in te zetten tegen de muiters in de hoofdstad). De soldaten stelden drie eisen die zij onmiddellijk ingewilligd wilden zien: de vervanging van de Belgische officieren door Kongolese, soldijverhoging, en de ontwapening van blanken (die naar aloude koloniale traditie paramilitaire milities achter de hand hielden).⁶ In de daaropvolgende uren en dagen zou de Kongolese regering zich, na een kort moment van aarzeling, resoluut achter de opstandelingen scharen. Janssens, die om een Belgische militaire interventie tegen de muiters vroeg, en op 6 juli zelfs op eigen houtje twee compagnies tegen de muiters in Thysstad liet oprukken, werd door de regering ontslagen. Lumumba verbood militaire acties tegen de muiters, zorgde ervoor dat de soldaten die voor zijn residentie bivakkeerden van dekens werden voorzien, en knoopte onderhandelingen met hen aan. In een radiotoespraak op 6 juli deelde de Kongolese eerste minister mee dat Kongolese militairen op bevordering in rang konden rekenen, waardoor ook zij in principe tot de leiding van het nationale leger zouden kunnen worden toegelaten. Ook kondigde hij aan dat de regering maatregelen zou treffen tegen de Europese officieren en onderofficieren die de beroering onder de Kongolese militairen hadden veroorzaakt. Lumumba besloot met deze woorden: De regering heeft zichzelf ten doel gesteld om in alle sectoren [...] leidinggevende posten aan Kongolezen toe te vertrouwen. Alleen op die manier kunnen wij bewijzen dat Kongo werkelijk onafhankelijk is. [...] Mijn regering zal geen enkele inspanning onverlet laten opdat ons land binnen enkele maanden, enkele weken, een ander aanzicht zal hebben.⁷

Terwijl op 6 en 7 juli de rust geleidelijk weerkeerde, kwamen in Brussel de verwijten aan het adres van Lumumba los. In een hoofdartikel van *La Libre Belgique* werd de algemene graadverhoging een demagogisch procédé genoemd, en Janssens ontslag onder druk van de muiters kwam neer op het onthoofden van de Force Publique. Ganshof schreef later:

De regering ging van capitulatie naar capitulatie tegenover de eisen van de muiters; zo verspreidde zij de revolte.⁸

In de daaropvolgende dagen en weken werd een nuchtere kijk op de werkelijke oorzaak van de muiterij onmogelijk gemaakt door de paniek onder de blanken, hun massale uittocht uit Kongo, de Belgische militaire interventie, de Katangese afscheiding en de bijbehorende oorlogspropaganda. Het kan daarom geen kwaad om enkele van de eerste commentaren op de muiterij aan te halen. De reporter van La Gauche schreef in een eerste reactie, vanuit Leopoldstad: De onafhankelijkheid werd aan Kongo verleend als preventieve maatregel, om te voorkomen dat brede bevolkingslagen in beweging zouden komen en dat het land zich op het pad van een ononderbroken revolutie zou begeven. Deze berekening schijnt mislukt te zijn. De stakers van Otraco [de vervoersmaatschappij] en van Coquilhatstad, de muitereien in het leger [...] laten ongetwijfeld het begin zien van een brutaal, indrukwekkend, onweerstaanbaar ontwaken van misdeelde bevolkingslagen. Zij stellen zich niet tevreden met de politieke onafhankelijkheid. Zij wensen hun totale bevrijding, die begint met de verbetering van hun lot.

Ook de hoofdredacteur van het katholieke dagblad *Le Courrier d'Afrique* (Leopoldstad), schreef, op een ogenblik dat zijn ideologische antenne nog niet op het op til zijnde Belgische offensief tegen Lumumba was afgestemd: De onafhankelijkheid van Kongo was in de ogen van de massa slechts een pseudo-onafhankelijkheid, die men absoluut tastbaarder moest maken. Hoe zou men eigenlijk kunnen aanvaarden dat het leger [...] nog steeds onder leiding zou staan van diegenen die men tot dan toe als kolonialistisch beschouwde? Dat was een psychologische kwestie, maar ook een vraagstuk van vertrouwen. Men mag in geen geval ook maar de minste twijfel laten bestaan over de loyaliteit van de leiding van het leger. In die zin hadden de soldaten het vraagstuk begrepen. En het was in die zin dat zij, met hun rebellie, besloten om een oplossing op te leggen. De Kongolese premier deelde deze mening. Hij sprak van een staking van de soldaten; het ging niet om een opstand tegen de regering.⁹

VAN DE FORCE PUBLIQUE NAAR HET ARMÉE NATIONALE CONGOLAISE (ANC)

Vrijdag 8 juli werd een beslissende dag in de geschiedenis van het Kongolese leger. De regering, die voor de gelegenheid in het militaire kamp van de hoofdstad vergaderde, ontving er delegaties van soldaten, studenten en parlementsleden.¹⁰ Hierna maakte zij een definitief begin met de afrikanisering van het leger. Lumumba, Kasavubu, Kini en Kashamura gingen naar het hoofdkwartier van de Force Publique, en beraadslaagden er met vijf Belgische kolonels. Victor Lundula, een nationalistische leider uit Katanga, werd benoemd tot generaal en opperbevelhebber. Joseph Mobutu, een van Lumumba's medewerkers, werd kolonel en chef van de nieuwe generale staf. De soldaten wezen Kongolese officieren aan, en kozen de blanke officieren die zij als raadgevers wilden behouden. Adjudant Kokolo werd bevelhebber van Kamp Leopold.

Diezelfde dag nog, ongeveer tussen vier en zes uur in de middag, ontvingen de verschillende Kongolese legerkampen een telegram van luitenant-kolonel Marlière, met de boodschap: Ontvangt spoedig bijzondere mededeling van ministerraad vervanging Europese kaders door Kongolese kaders op alle niveaus. Bereidt psychologisch alle oso en gs [=officieren en soldaten-LdW] voor om elk incident te vermijden. Uitvoeringsmaatregelen zullen later medegedeeld worden. Die avond werd de regeringsmededeling over de onmiddellijke en volledige afrikanisering van het tot Armée Nationale Congolaise (anc) herdoopte leger per telegram aan de kampementen overgemaakt, en voorgelezen op de Kongolese radio.¹¹

Op 10 juli s ochtends lazen kolonel Henniquiau (in het Frans) en kolonel Mobutu (in het Lingala), in de studio van Radio Leopoldstad, een verklaring voor die de veranderingen in het garnizoen van Leopoldstad codificeerde, en ze aan het gehele leger oplegde. Henniquiau richtte zich tot de officieren en onderofficieren van de Force Publique: De soldaten zullen zich verzamelen en in alle rust zullen zij de chefs die zij wensen, zelf kiezen. Deze formule werd in Leopoldstad toegepast. Het probleem is opgelost, er heerst een volmaakte rust in Leopoldstad, in Thysstad, en in de garnizoenen van Beneden-Kongo. [...] Zeg aan de soldaten dat zij elk protest staken, dat al hun klachten aanhoord en aanvaard zijn. [...] De soldaten kunnen aan de Europese oversten die zij nog vertrouwen de lijst bezorgen van Europeanen die zij niet meer in de kazernes willen en

van wie zij de terugkeer naar België verlangen. De regering liet de wijze waarop de nieuwe officieren aangesteld zouden worden in het midden: door verkiezing, door graadverhoging of volgens anciënniteit.¹²

Volgens Weber wilden de Belgische officieren die in die dagen met de Kongolese regering overlegden, vooral proberen om de schade nog enigszins beperkt te houden. Zij meenden de zaak te kunnen sussen door bijvoorbeeld een grote Kongolese chef aan het hoofd van het leger te plaatsen, zodat de korpsstructuur intact zou blijven. Toen een bredere afrikanisering onvermijdelijk bleek, verdedigden de Belgische officieren een beperkte afrikanisering. De verklaringen van Henniquiau en Marlière, hun door de omstandigheden opgedrongen, werden door hun collega-officieren opgevat niet als een bevel, maar als een dringend initiatief uitgaande van een officier die op eigen houtje, zonder officieel mandaat handelt.¹³

Tegenover de vastberadenheid van de soldaten en de Kongolese regering stond Henniquiau echter machteloos. Op 9 juli was reeds duidelijk, dat de militairen [...] hun eigen opvattingen opleggen. Op het Hoofdkwartier had het Kongolese personeel reeds vergaderd en adjudant Kiembe legt het resultaat van de beraadslagingen voor. [...] In kamp Leopold ontmoeten Delvaux en Henniquiau in de refter de afgevaardigden van de eenheden. Zij stellen vast dat de Kongolezen al lijsten in handen hebben, niet enkel met Kongolezen die zij in de leiding wensen, maar ook met Europeanen die zij willen zien vertrekken. [...] Bij de mensen van Leopoldstad voegen zich weldra soldatengroepen uit Thysstad, die ook lijsten bij zich hebben.¹⁴ Dezelfde dag nog kwam Henniquiau naar Stanleystad – en kon slechts vaststellen dat de soldaten er reeds verkiezingen hadden georganiseerd. Ook de Kongolese ambtenaren van de Staatsveiligheid kozen uit hun midden hun oversten: De goede wil van deze laatsten was compleet en men moet erkennen dat zij, verkozen door hun collegas, op één uitzondering na, de meest toegewijde en bekwaamste ambtenaren van de dienst waren.¹⁵

Op 10 juli s avonds was de leiding van het leger in Kongolese handen; alleen in Katanga had men nog geen vooruitgang geboekt. Het gros van de blanke officieren werd als raadgevers aanvaard. Uit gegevens over 32 van de 50 garnizoenen (exclusief Katanga) blijkt dat 24 garnizoenen daadwerkelijk verkiezingen organiseerden. 61% van de aan verkiezing onderworpen blanke officieren (201 van de 331) werden als raadgevers behouden.¹⁶ Deze cijfers spreken voor zich: de omvorming van Force

Publique in ANC ging niet gepaard met antiblank revanchisme onder de Kongolese soldaten. Verder zal nog blijken dat door de afrikanisering van het leger de rust in de legerkampen werd hersteld. Het zijn deze aspecten van de muerij – haar constructief verloop, haar positieve gevolgen – die in de komende dagen en weken, na de blanke uittocht uit Kongo en de Belgische interventie, vergeten zouden worden – of verdraaid zouden worden door de Belgische pers.

DE BLANKE UITTOCHT (DE NACHT VAN 7 OP 8 JULI)

De afrikanisering van de Force Publique zou het politieke landschap sterk wijzigen. Was de gehele strategie van Brussel, en van de blanke gemeenschap in Kongo zelf, immers niet opgebouwd rond de Force Publique, die het behoud van de essentiële koloniale structuren in het postkoloniale Kongo moest verzekeren? Zoals te verwachten viel wakkerde het succesvolle verloop van de muerij prompt de sociale onrust aan die voor en na 30 juni in de bedrijven, gevangenissen en openbare diensten heerste. Verschillende acties hadden in de eerste levensdagen van de jonge staat de aandacht getrokken. Bij een conflict rond loonsverhogingen in Coquilhatstad trad de Force Publique aanvankelijk streng op, maar daarna vond er een verbroedering plaats tussen soldaten en stakers. En in Leopoldstad werd stakers van Otraco een onafhankelijkheidspremie van 1200 frank toegekend, waarvan zij de onmiddellijke uitbetaling eisten. In Stanleystad betoogden werklozen op 4 en 5 juli voor werk en uitkeringen. In het ziekenhuis van de stad was op 4 juli een staking uitgebroken: het zwarte personeel weigerde nog langer de prikkel te gebruiken zolang het blanke personeel dat ook niet hoefde. In verschillende gevangenissen braken opstanden uit. In de gevangenis van Luzumu, nabij de hoofdstad, waar sinds 30 juni beroering heerste rond te verwachten gratiemaatregelen van de nieuwe regering, veroordeelde het bewakingspersoneel de repressieve aanpak van de gedetineerden door de blanke directie.¹⁷

Deze algehele onrust werd al snel versterkt door het nieuwe politieke klimaat dat na de muerij was ontstaan. In het regeringscommuniqué waarin de afrikanisering van het leger werd afgekondigd, had de regering zelf het toepassingsveld van de maatregelen naar andere sectoren, zoals de administratie, uitgebreid. De Kongolese ambtenarenvakbond eiste daarop ook de afrikanisering van alle parastatalen (Otraco, Pen-

sioen- en Spaarkas, Centrale Bank, enzovoort), het vertrek van alle kolonialistische ambtenaren, en de aanwending van de loonmassa van de ontslagen blanke ambtenaren voor loonsverhogingen voor de Kongolese ambtenaren. Op 10 juli deelde het ministerie van Arbeid mee dat de regering het wettelijk minimumloon met 30% had verhoogd, en werd de ondernemers gevraagd deze verhoging aan alle werknemers toe te kennen. De dag daarop ging het personeel van de administratie, Sabena, de post en de telecommunicatie prompt in staking, voor de onmiddellijke uitbetaling van de beloofde salarisverhoging. De hoofdstad was op 12 en 13 juli het toneel van een stakingsgolf in de privé-sector. VN-topman Bunche, die in de Kongolese hoofdstad verbleef, merkte in een telegram aan de secretaris-generaal op: Stakingen gaan door en breiden zich uit, aangemoedigd en oorspronkelijk in gang gezet door succesvolle tactieken van het leger.¹⁸

De reikwijdte van de op gang gekomen omwenteling werd meer dan ooit duidelijk in de nacht van 7 op 8 juli, toen duizenden blanken de hoofdstad ontvluchtten. Een kleine groep Kongolese soldaten had in de eerste dagen van de muerij blanken mishandeld, en in de omgeving van Thysstad waren blanke vrouwen verkracht. Toen berichten hierover Leopoldstad bereikten, brak er paniek uit in de blanke kolonie. Terwijl velen op de vlucht sloegen, haalden anderen hun wapens uit de kast. Blanke burgermilities uit de koloniale tijd (de zogenaamde Corps de Volontaires Européens, CVE) werden heropgericht, en kregen van Belgische officieren toegang tot de wapendepots van de Force Publique.¹⁹ Kolonel Vandewalle schrijft: Wanneer de dageraad deze waanzinnige nacht zal verjagen, zou men geen enkele dode te betreuren hebben. [...] Een Zwitser had per ongeluk een kogel in de knie gekregen. Daniel Gaspar, van de radio, beweerde dat de muiters zijn banden doorboord hadden. Dat kon de uittocht van duizenden Belgen niet rechtvaardigen. Toch hield die uittocht geen halt. De paniek bedreigde geheel Kongo. Men had nog enkele stommiten nodig om alles te zien wegspoelen.²⁰ Deze exodus, de illegale verrijzenis van de CVE en de bewapening ervan door Belgische officieren, en de vrees voor represailles door Belgische militairen brachten op hun beurt paniek teweeg onder de Kongolese militairen. Zij waren bevreesd voor een Belgische interventie vanuit de basissen van Kamina en Kitona, en voor repressieve maatregelen van blanke burgermilities. Een spiraalbeweging kwam op gang, waarin de angst en de defensieve maatregelen aan beide zijden toenamen.²¹

De wederzijdse angst bevatte een rationele kern. In vele streken leefde in het inlandse collectieve geheugen de herinnering aan een of ander militair koloniaal ingrijpen, waarbij men soms tientallen doden te betreuren had. De blanken van hun kant, wier bestaan door een primitief racisme was gelegitimeerd, zagen de onafhankelijkheid dikwijls als een enorme afrekeningsoperatie, met de Kongolezen in de rol van inhalige concurrenten. De koloniale hadden trouwens de muiterij niet afgewacht om zich te bewapenen, zoals uit dit rapport van de koloniale Staatsveiligheid van november 1959 blijkt: Blanken vrezen de zwarten. Zij bewapenen zich en vragen bescherming van de ordehandhavers. De genomen of te nemen voorzorgen zijn bij de Kongolezen bekend die op hun beurt [...] zichzelf beschouwen als de toekomstige slachtoffers van de Europeanen. [...] De publieke orde werd in de loop van de week nochtans niet verstoord door een belangrijke gebeurtenis.²² Boven op de angst voor de Kongolese nationalist, de afschuw van de sociale agitatie, van de muiterij, en van de reactie daarop van de Kongolese regering, kwamen nu de opgeblazen berichten over de verkrachtingen. Die vormden de druppel die de emmer deed overlopen. De blanke exodus uit Leopoldstad viel samen met het begin van de overname van het leger door de zwarte soldaten, en anticepeerde, in zekere zin, op de nu onafwendbare afrikanisering van het gehele openbare leven. De uittocht zou onder de vleugels van de Belgische interventietroepen de hele julimaand voortduren.

De gebeurtenissen leidden niet tot primaire anti-Belgische gevoelens bij de Kongolese bevolking. De correspondent van France-Presse bezocht op 12 juli de volkswijken van Leopoldstad, waar 400.000 zwarten leven. [...] Ik ben de enige blanke [...] Alles lijkt normaal [...] Men bekijkt me nieuwsgierig, maar zonder enige animositeit [...] Op de marktplaats zou het moeilijk zijn om het minste teken dat een of andere agitatie voorbereid wordt, te vinden. Een functionaris van het Abako stond in zijn kantoor de reporter te woord: Wij zijn van oordeel dat de Force Publique in haar recht stond toen ze in opstand kwam, om haar legitieme eisen ingewilligd te krijgen. Zeker, dat ging gepaard met mishandelingen en betreurenswaardig geweld, maar overal zijn er weinig aanbevelenswaardige personen... Ernest Glinne, die tot 11 juli in Imocongo, een zwartenvijk in de hoofdstad, verbleef, wees op de obsessie van de Kongolezen om gewapende blanken te ontwapenen, maar ook op de afwezigheid

van elk antiblank racisme. Hij schreef: Nog maar enkele dagen geleden beschermde het Abako Europeanen in Matadi, droegen Kongolese ministers hun soldaten op gevangenen te bevrijden en verzekerden zij de Europeanen van hun voortreffelijke bedoelingen. Afgelopen maandag [11 juli-LdW] was er nog geen anti-Europees racisme in Leo. Zondagavond boden onbekende, lachende zwarten mij, zonder acht te slaan op de avondklok, een drankje aan in een kleine bar van de cité. En maandagochtend groetten ronde mamas mij uitbundig op de markt.

Op 13 juli intervenieerden Belgische paracommandos in de hoofdstad. Glinne besloot zijn verslag in *La Gauche* met de voorspelling, dat deze gemoedelijke interracial sfeer nu voor lange tijd om zeep geholpen was. Globaal genomen hadden de Kongolese bevolking en het gros van de soldaten zich correct gedragen tegenover de blanken. Dikwijls namen zij blanken tegenover ongeregelde soldaten in bescherming, zoals ook minister Ganshof erkende en een door de Belgische regering opgerichte commissie later vaststelde. De Britse ambassadeur in Leopoldstad, een virulent antinationalist, erkende later: De opstand was nooit tegen buitenlanders op zichzelf gericht – zij stond voor het beëindigen van het koloniale systeem en was gericht tegen de Belgische officieren die dat regime voor hen belichaamden.²³

Het kwam niet tot een herhaling van de opstand van begin 1959 in Leopoldstad, of tot antiblanke pogroms of massale ongereldheden in de stadscentra. Meestal beperkten de incidenten zich tot het afreageren van de koloniale onderdrukking en uitbuiting door scheldpartijen en plagerijen (zoals de inbeslagneming van brillen en schoenen, symbolen van blanke superioriteit). Vaak ging het om een ontlading van soldaten die getraind waren in de blinde uitvoering van repressieve maatregelen, die hun frustraties op blank en zwart ontlaadden – een feit dat de media dikwijls over het hoofd zagen. De zwaarste incidenten hadden zich in de streek van Thysstad voorgedaan: Vier of vijf verkrachtingen, die het werk waren van een twintigtal dronken soldaten, op een garnizoen van 4000 man en een leger van 25.000 soldaten. In *Etudes Congolaises* wordt het volgende totaalbeeld geschetst van de ongereldheden: Wat er in Kongo gebeurd is was slechts zeer uitzonderlijk het werk van de burgerbevolking, er waren nooit meer dan enkele honderden soldaten bij betrokken [...] Voor diegenen die tijdens de zomer van 1960 in Kongo verbleven of rondreisden, was het werkelijk verwonderlijk om de verdraagzaamheid, zoniet de sympathie van de Kongolese bevolking

tegenover Europeanen vast te stellen, ondanks de interventies van de Belgische troepen en de ineensstorting van elk ordehandhavingsinstrument.²⁴

ROEPEN IN DE WOESTIJN

Ambassadeur Van den Bosch zou later erkennen dat de Belgische regering geen oog en oor had voor zijn pleidooi om geen eenzijdige militaire interventie uit te voeren. Het advies was hem ingegeven door de nuchtere vaststelling dat de Kongolese politieke leiders de veiligheid van de blanke bevolking in Beneden-Kongo hadden weten te herstellen, en de nodige maatregelen hadden genomen voor de rest van het land.²⁵ Reeds op 7 juli berichtten journalisten over het herstel van de rust in de hoofdstad, waar onderhandelingen over de reorganisatie van het leger een aanvang hadden genomen. In *The Times* van 8 juli lezen we: Vandaag heerste er rust onder de soldaten in Leopoldstad. De muiters zeggen dat zij nu tevreden zijn met de afzetting van Janssens en andere Belgische topofficieren en de automatische bevordering van alle Kongolese soldaten. Ook Belga meldde in berichten van 8 en 9 juli dat de spanningen in de hoofdstad drastisch waren afgenomen: Toestand normaliseert zich. Soldaten nemen taken in kamp Leopold weer op en patrouilleren samen met ongewapende onderofficieren. Een gewezen districtscommissaris schreef over de toestand in Thysstad tussen 8 en 11 juli (de dagen vóór de Belgische aanval op Matadi): Het is volkomen rustig. De Europeanen, gerustgesteld door de zekerheid dat vrouwen en kinderen in veiligheid zijn, zijn erg ontspannen. [...] Ik ben in de gelegenheid om met de zwarte soldaten te praten, die verklaren dat zij gekregen hebben wat zij wilden: vertrek van de Europese leiding, Afrikaanse officieren, bevorderingen, soldijverhogingen.²⁶ *La Libre Belgique* (9-10 juli) kopte: De toestand in Leopoldstad neigt naar normalisatie. In dezelfde editie berichtte de krant over een communiqué van de Belgische regering van 8 juli, waarin sprake is van een rustperiode in de hoofdstad, en van orde in de andere provincies van Kongo. In een tweede communiqué van dezelfde dag werd de rust van deze namiddag zelfs toegeschreven aan de beslissingen van de Kongolese regering. Ook in de nieuwsberichten van de Belgische radio van 9 juli werden de positieve gevolgen van de regeringsbeslissingen erkend: Klimaat van ontspanning ten gevolge van het akkoord tussen de regering en de muiters. De kalmte is in Leopoldstad

weergekeerd. G. Weber, de sterke man achter de nakende Katangese secessie, schreef later dat tussen 9 en 13 juli het hoofdstedelijke legerkamp tot rust was gekomen. Weber dient zelfs te erkennen: De genomen maatregelen schijnen weldoende gevolgen te hebben.²⁷

Le Soir publiceerde later uittreksels uit een dagboek van een magistraat in de hoofdstad, waarin deze wijst op het waanzinnige werk dat Kasavubu en Lumumba in die dagen hadden verzet om de orde en de rust te herstellen.²⁸ Tekenend voor de coöperatieve houding van de Kongolese leiders was een ontwerpakkoord waarover Kasavubu, Lumumba en Swinnen, de Belgische vice-consul in Luluaburg, op 11 juli overeenstemming hadden bereikt. In twee brieven (van 11 juli) bevestigde Lumumba aan de consul de wil van zijn regering om met alle beschikbare middelen de bescherming te verzekeren van onze Belgische vrienden waarmee wij in vrede willen leven. Ik betreur, in naam van de regering van onze Republiek, de onaanvaardbare daden van bepaalde militairen tegenover Europeanen die in deze provincie leven. Onze minister van Justitie [...] heeft vandaag nog richtlijnen [...] gegeven opdat gerechtelijke stappen tegen de schuldigen kunnen worden genomen. Bovendien keurde Lumumba een regeling goed waarin werd bepaald dat Belgische soldaten, die de dag voordien ongevraagd en dus volkomen illegaal naar Luluaburg waren overgevlogen, gedurende minstens twee maanden in de Kasai-provincie zouden blijven, met als enige opdracht het ANC te helpen bij het verzekeren van de handhaving van de orde, en het respect voor personen en goederen. Lumumba eiste wel dat dit rustgevende signaal aan de blanke bevolking zou worden voorafgegaan door een verklaring van Brussel dat de Belgische troepen niet op eigen initiatief zullen optreden, maar zich zullen schikken naar de bevelen van de provinciale leiding van het ANC [...]

Toen op 12 juli Lumumba en Kasavubu echter geen toestemming kregen om in het door Belgische troepen bezette Katanga te landen, en duidelijk werd dat de Belgische interventie zich ten dienste van de Katangese secessie stelde, zegde de Kongolese premier dit ontwerpakkoord op.²⁹ Maar tot diep in augustus, zo besluiten de onderzoekers van het CRISP, deed Lumumba oproepen tot samenwerking tussen blanken en zwarten, daarbij dikwijls een onderscheid makend tussen het Belgische volk en zijn regering, of tussen de ter plaatse gebleven Belgen en diegene die naar België waren gevlucht.³⁰

Tussen 7 juli en 10 juli s ochtends ontraadden ambassadeur Van den Bosch en kolonel Gheysen, de commandant van de Belgische troepen in Kamina en Kitona, Brussel (per telex) voortdurend tot een interventie over te gaan, die niet door de Kongolese regering was goedgekeurd. Op 9 juli, s avonds, schreef kolonel Marlière, in verband met de verzoeken tot interventie in de koperprovincie, op besliste wijze aan het commando van de Belgische strijdkrachten in Kongo: De Belgische strijdkrachten mogen niet interveniëren. Morgen begeeft een Kongolees minister zich naar Elisabethstad, en hij zal de zaken er ongetwijfeld beter regelen dan vijf bataljons paracommando. Als de troepen uit de metropool interveniëren zal er een algeheel bloedbad volgen, gegeven het feit dat de Force Publique over heel Kongo is verspreid. Van den Bosch verstuurde diezelfde avond nog een boodschap naar Brussel, waarin hij meedeelde dat hij elke interventie in Katanga verbood. Deze boodschap kwam op 10 juli s ochtends, om 11.10 in Brussel aan. Op datzelfde ogenblik viel de beslissing te interveniëren. De beslissing werd goedgekeurd door minister van Defensie Gilson, premier Eyskens, en minister van Buitenlandse Zaken Wigny. Volgens Gilson verklaarde Wigny nog dat hij aarzelde om Van den Bosch onmiddellijk in te lichten. De tekst van Gilsons bevel luidde: Beantwoordt verzoek consul-generaal [=Crener, die vanuit Elisabethstad een interventie gevraagd had-LdW]. Stuur bij dageraad twee compagnies waarvan één para naar Elisabethstad. Krachtige en snelle actie. Getekend Gilson. Even later volgde er een tweede bericht: Mijn vorige flash is een bevel van de regering dat niet afhankelijk is van het akkoord van Cométo [=commando Belgische troepen in Kongo, van kolonel Gheysen dus-LdW]. Uitvoering. Gilson. Om 21.55 bereikte het bevel Kamina; om 23.10 ging de operatie van start. Het commando in Leopoldstad, dat het bevel slechts enkele uren later ontving, maar dat ondertussen vernomen had dat er vanaf de basis van Kamina vliegtuigen waren opgestegen, gaf nog tevergeefs het bevel om rechtsomkeert te maken: Indien vliegtuigen bemand [met gevechtstroepen-LdW], dan moeten zij rechtsomkeert maken want morgen komen staatshoofd Kongo en eerste minister in Elisabethstad aan. Formeel antwoord gevraagd. Zelfs toen de interventie in Elisabethstad al begonnen was, op 10 juli s ochtends, stuurde Van den Bosch nog een echte smeebede om de actie te stoppen. Ook kolonel Marlière probeerde nog telefonisch het commando tot die stap te bewegen.³¹

WAAROM EEN BELGISCHE INTERVENTIE?

De reikwijdte van de Belgische interventie lag buiten het blikveld van figuren als Van den Bosch, Marlière en Gheysen, die vanuit Leopoldstad opereerden. Brussel, Elisabethstad en Kamina gebruikten de interventie als een wapen tegen de afrikanisering van de ANC-garnizoenen in Katanga, als een ondersteuning van Tshombes secessie en van zijn bewind over de fabelachtige Katangese bodemschatten en ten slotte, als een middel om de Kongolese regering te ontwrichten. Lumumba had op 11 juli de politieke inzet van de soldatenrevolte onderstreept, toen hij haar wortels herleidde tot het systematisch verzet van [...] generaal Janssens tegen het toekennen van bevelfuncties aan Kongolese soldaten. [...] Ik heb steeds geprotesteerd tegen het onbegrip van de administratie die aan Kongo een onafhankelijkheid wou schenken zonder ook maar iets aan de oude kolonialistische structuur te wijzigen.³²

De ondubbelzinnige rol die de Kongolese regering had gespeeld in de verbrijzeling van het blanke officierskorps werd haar door neokoloniale kringen zwaar aangerekend. Weber schrijft, vervuld van afschuw en verwijzend naar Henniquiaus verklaring van 10 juli: Deze boodschap [...] zal de revolte overal introduceren waar zij nog niet bestond. [...] Enkel een doordacht optredende minister Delvaux verzette zich tegen de procedure waarbij een sovjet(raad) in de garnizoenen benoemd werd, waarbij de commandanten verkozen werden [...] De Force Publique, omkaderd door Belgen, zoals mijn ouders het bedoeld hebben, was dood.³³ Eurafica, de spreekbuis van de Belgische kolonisten, schreef in een hoofdartikel (van juli 1960): Ongetwijfeld zou eerste minister Lumumba, in plaats van vooral in de kaart van de muiters te spelen, een betere ingeving hebben gehad als hij de hulp van het Belgische leger had gevraagd om de muiterij van het Kongolese leger te onderdrukken. [...] Het resultaat [van het optreden van de regering-Lumumba-LdW] dreef de ongedisciplineerdheid ten top.

Generaal Janssens vatte in zijn rapport over de Kongolese juli-dagen de ontwikkelingen als volgt samen: De Force Publique was gedisciplineerd, had een hiërarchie, was onpartijdig, apolitiek, ernstig en eerlijk. Dit leger kon geen politiek instrument vormen in de handen van de avonturiers van het regime. Het was een onverdraaglijk tegenwicht voor hun dictatoriale tendensen. Sterker nog, door zijn opmerkelijke actie om de orde te handhaven in de 18 maanden die aan de onafhankelijk-

heid voorafgingen, kwam het als de scheidsrechter in de situatie naar voren. [...] De formele wens van de Kongolese regering [bestond eruit] zich te ontdoen van de gewapende macht die het Belgisch bewind haar ter beschikking had gesteld. In een interne nota van minister Wigny aan ambassadeur Van den Bosch, die van 10 juli dateert, uitte Brussel de vrees dat de anarchie uitgebuit zou worden door subversieve mannen die de Force Publique zouden misbruiken om er een instrument van een politieke en sociale revolutie van te maken tegen de huidige regering en de Kongolese democratische instellingen. In een andere boodschap van Wigny aan Van den Bosch, van 15 juli 1960, analyseerde hij de toestand zo: Kongo-probleem reikt verder dan geschil tussen Kongolese en Belgische regering. Conflict wordt volgens systematisch plan uitgelokt. Men begint met het verwijderen van kaders uit land, men eist vertrek troepen en evacuatie basissen, men sovjetiseert leger. Kongolese instellingen zelf vernietigd, regering niet bijeengebracht, beslissingen genomen door twee rondtrekkende personen. In die leegte Russische inplanting bezig. Lumumba vraagt aan Sovjetunie toestand uur na uur te volgen. Indien niet onmiddellijk einde gesteld aan achteruitgang en anarchie, zal totale ineenstorting erop volgen.

Veel later trekt Vanderstraeten in zijn studie deze conclusie: Men bekomt, in minder dan twee dagen [...] een revolutionaire afrikanisering waarbij aan de soldaten de willekeurige keuze van hun eigen bevelvoerders wordt overgelaten. Zon afrikanisering schept in de schoot van het leger een wezenlijk anarchistische toestand, ontnemt haar voor lange tijd elke militaire waarde, en schept in de Staat een gevaarlijk instrument van wanorde dat geen enkele andere nationale kracht zal kunnen beheersen en a fortiori kunnen gebruiken ten voordele van het land.³⁴

Het oordeel van Janssens en Wigny is gekruid met machiavellistische intentieverklaringen aan het adres van de Kongolese leiders, volgens de Koude-Oorlogsrecepten van die dagen. En ook Vanderstraetens praktische besluit is erg betwistbaar. Het dogma waarbij verkiezing van officieren gelijkstaat met anarchie belet Vanderstraeten te zien dat de militaire gezagsstructuren al sterk uitgehold waren op het moment waarop de mouterij uitbrak. De reden is eenvoudig: de autoriteitscrisis in het koloniale bestel, en de politieke gisting en agitatie hadden de discipline in de legerkampementen zwaar op de proef gesteld.³⁵ Vanderstraeten miskent de radicaliteit waarmee de zwarte soldaten de blanke bevelsstructuur af-

wezen – en dat in een organisme dat steunde op blinde gehoorzaamheid aan de officieren en op meedogenloze onderdrukking van de zwarte bevolking. Anders gezegd: de Force Publique was vanuit nationalistisch standpunt niet hervormbaar. Haar structuur moest gebroken worden, wilde de regering haar in de nieuwe maatschappij kunnen inpassen. De factoren die werkelijk op de (militaire) zwakte van het ANC in de periode juli-september 1960 wogen, worden door Vanderstraetens dogma aan het zicht onttrokken. Deze factoren zijn: de destabiliserende gevolgen van de Belgische interventie en de ontmanteling van het ANC in Katanga; de stellingenoorlog rond Katanga onder de VN-paraplu; de feitelijke verwaarlozing van het ANC in de periode half juli-eind augustus door de Kongolese regering, die op Afrikaanse blauwhelmen rekende om de Katangese secessie ongedaan te maken; en ten slotte, de constitutionele crisis en de daaruit voortvloeiende politieke gevechten om de controle over de ANC-garnizoenen.

Maar afgezien van deze bedenkingen geven Janssens, Wigny en Vanderstraeten een correcte beschrijving van de omslag in de politieke krachtsverhoudingen ten gevolge van de afrikanisering van het leger. De belangrijkste pijler van het Belgisch nekoloniaal bouwwerk was omvergeworpen. De hele constructie stond op instorten, en de blanke exodus anticipeerde op dit feit en versterkte het tegelijkertijd. Van Bilsen schreef in die dagen: Van Belgische zijde was alle hoop gevestigd op een eenvoudige veronderstelling: dat de Force Publique haar samenhang volledig zou behouden om de orde te handhaven, dat de administratie (10.000 Belgische ambtenaren) en alle technische diensten (uitsluitend door Belgen geleid) intact zouden blijven en normaal zouden blijven functioneren, en ook dat het onafhankelijke Kongo inzake monetaire, economische en diplomatieke kwesties op België zou steunen. Brussel had de Kongolese weddenschap verloren, omdat die pijlers als een kaartenhuisje waren ingestort. Ambassadeur Van den Bosch deelde natuurlijk deze strategische bekommernissen, die aan de basis van de Belgische interventie lagen. Zijn oorspronkelijke verzet tegen een eenzijdige interventie weerhield hem er trouwens niet van om de regeringspolitiek trouw uit te voeren. In de lijn van Wignys eerder vermelde boodschap van 10 juli, waarin voor een revolutionaire dynamiek werd gewaarschuwd, zou hij op 12 juli minister Bomboko laten verstaan hoe blij Brussel zou zijn wanneer hij de leiding van de regering of het leger op zich zou nemen, en dat wij hem daarbij graag zouden helpen.³⁶ Van den Bosch was dus

een gezagsgetrouw diplomaat. Maar hij stond in die dagen vóór de Belgische interventie onder grote druk van vele blanken die vreesden dat zij bij een militaire confrontatie tussen Belgische en Kongolese soldaten het gelag zouden betalen. Bovendien wist de ambassadeur dat een interventie de bruggen naar Leopoldstad zou opblazen, en zijn politieke bewegingsruimte ernstig zou inperken. Na een interventie zouden de blanken geen voet meer aan de grond krijgen in het ANC. Brussel deelde deze bekommernissen, maar oordeelde dat niet politiek-diplomatiek overleg en een compromis met Leopoldstad, maar wapengekletter en een radicale confrontatie met Lumumba de juiste strategie waren. De paniek en de blanke exodus leverden het humanitaire voorwendsel voor de interventie, de bezetting van Kongo en de Katangese secessie. De confrontatie tussen de soldaten en het officierskader in Katanga vormde haar directe aanleiding. Maar zowel het voorwendsel als die aanleiding waren symptomen van éénzelfde politiek gevecht, met als inzet de werkelijke macht in het land.

DE REVOLTE VAN 'LE TOUT ELISABETHVILLE', ONDERSTEUND DOOR EEN BELGISCHE MILITAIRE INTERVENTIE

In zijn minutieuze studie van de ontwikkelingen in die dagen schrijft L.-F. Vanderstraeten: Het is in Katanga, en in het bijzonder in de inplantingszone van de Union Minière, dat het nieuws van de muiterijen in Beneden-Kongo de grootste beroering schijnt op te wekken. Vooral in de koperprovincie moest het verloop van de soldatenrevolte van grote invloed zijn op de politieke machtsverhoudingen. In Katanga, waar de Belgische koloniale kroonjuwelen schitterden, had Tshombe met steun van de kolonisator alle macht naar zich toe getrokken. Maar een groot deel van de bevolking steunde de centrale regering en haar unitair project. Ook de soldaten – die dikwijls uit andere provincies afkomstig waren – stonden er in het algemeen achter Lumumba en de Kongolese regering. Tshombes minister van Binnenlandse Zaken Munongo, die midden juni Kamp Massart in Elisabethstad had bezocht, werd daar erg koel ontvangen, want de soldaten, aldus majoor Perrad, voorvoelden in zijn woorden de aankondiging van een onafhankelijk Katanga. Volgens Perrad werd de houding van de troepen tegenover de provinciale autoriteiten door wantrouwen beheerst. Ook Vanderstraeten concludeert dat Tshombe op slechts weinig aanhang binnen de Force Publique kon rekenen.³⁷ De Katangese kampementen, als gewapende arm van het centrale gezag, en onder direct bevel van de nationale minister van Defensie, Patrice Lumumba, bevonden zich in het centrum van het naderende politieke conflict tussen de nationale regering en de Belgisch-Katangese lobby – met of zonder een muiterij. De muiterij – of beter: de afrikanisering van de Force Publique – was niet de oorzaak van het conflict tussen Leopoldstad en Elisabethstad, maar slechts de katalysator ervan. De muiterij was de bijzondere vorm die dat conflict in de beginfase aannam, en haar eerste successen dreigden ongemeen snel en radicaal het blanke officierskorps weg te vagen. Dat korps vormde de beschermende buffer rond de Union Minière, de oogappel van Brussel, en rond Tshombe, de Kongolese dekmantel voor de voortzetting van de koloniale carrière van de УМНК.

TSHOMBE EN MATTERNE GRAVEN ZICH IN

De blanke officieren van de garnizoenen die niet onmiddellijk aan het muiten sloegen, reageerden ronduit vijandig op de berichten over de afrikanisering. Een radiotoespraak van staatssecretaris Nguvulu van 8 juli, waarin hij de genomen maatregelen uiteenzette, werd door officieren in Luluaburg beoordeeld als een echte oproep tot indiscipline of, sterker nog, als een aansporing tot rebellie tegen de blanken. De berichten werden in later opgestelde rapporten omschreven als aansporingen tot de opstand vanuit Leopoldstad.

Tshombes regering informeerde al op 6 juli bij het commando van de Belgische basis in Kamina naar de voorwaarden voor een Belgische interventie. Op 8 juli, s ochtends, vergaderden Tshombe, kolonel Matterne en de Belgische consul-generaal Crener. Marcel Matterne was commandant van de 1e van de 3 Groepen van de Force Publique. De actieradius van zijn Groep bestreek de provincies Kasai en Katanga. Matterne en de Katangese officieren voelden zich gesterkt door de vastberaden wil van de Katangese blanke kolonie en van de provinciale regering om de afrikanisering tot staan te brengen. Matterne wierp zich op als degene die de fakkel van Janssens overnam; als het verzamelpunt van de trouwe elementen van het leger. Vandewalle schrijft hierover: Nu zijn chef, generaal Emile Janssens, aan het politieke front gesneuveld was, laat Matterne in de militaire traditie weten dat hij het bevel op zich nam van de 1e en de 3e Groep, en van wat er aan trouwe troepen van de 2e kon overblijven. De bijeenkomst resulteerde in een (afgewezen) vraag voor de preventieve tussenkomst van Belgische troepen.

De vroegere vice-gouverneur (en tshombist) Schöller verzocht dezelfde dag aan premier Eyskens, per telefoon, om de vervanging van de Kongolese gendarmerie (in gebreke blijvend of daarnaar afglijdend) door Belgische soldaten. Commandant Paul Janssens, hoofd van de militaire politie van Elisabethstad, verklaarde de opstand met geweld te zullen onderdrukken. Kolonel Matterne trof, nog steeds op 8 juli, de nodige voorbereidingen: de munitie werd uit Kamp Massart weggehaald, en de verdediging van het wapendepot van Kibembe werd overgedragen aan blanke militieleden van de vroegere CVE. Toen Marlières telegram, waarin de nakende vervanging van het blanke kader werd aangekondigd, om 16u. binnenkwam, [wees] niets erop dat zij [=de berichten van

Marlière en anderen-LdW] het voorwerp uitmaakten van gelijk welke verspreiding binnen het kader, aldus Vanderstraeten. De volgende dag, op 9 juli in de namiddag, besprak het commando met enkele van onze trouwste soldaten hun integratie in de legerleiding. Toen om 19u. het telegram arriveerde waarin geboden werd het commando over te dragen aan Kongolezen, [werd] geen enkele maatregel overwogen of genomen. Kapitein Bellon verklaarde later dat hij de inhoud absurd vindt, en het in zijn zak stopt en vergeet. De enige afrikaniseringsmaatregel die genomen werd, is betekenisvol. Munongo benoemde zeventien Kongolese (onder)commissarissen bij de politie; dat korps was de enige sectie van de strijdkrachten waarin Tshombe op politieke steun kon rekenen... Bij de soldaten lagen de kaarten anders. Dat was nogmaals op 8 juli gebleken, toen Munongo de soldaten had toegesproken. Vanderstraeten schrijft hierover: Het onthaal van de soldaten is koel en zelfs vijandig. De minister wordt op gevoel onthaald.

De context waarin het conflict tussen Kongolese soldaten en blanke officieren in Kamp Massart uitbrak, is dus duidelijk. Aan de ene kant stonden de soldaten, die in meerderheid de centrale regering trouw waren. Deze soldaten waren via de radio ingelicht over de afrikanisering van het leger. Terzelfder tijd stelden zij vast dat blanke officieren en burgermilities zich achter een reeks defensieve maatregelen verschansten. Aan de andere kant stond de blanke kolonie, met in de frontlijn haar officieren: Een Europees kader, gedeeltelijk verbijsterd, ongelovig reagerend, dat probeert om de officiële verspreiding van de bevelen van Leopoldstad te vertragen, en gedeeltelijk vastbesloten is daar niet in het minst rekening mee te houden.³⁸ De officieren, Tshombe, en de kolonels van de Union Minière waren in de ban van een spookbeeld: de Force Publique, geleid door officieren trouw aan Leopoldstad, zou binnen de kortste keren ingrijpen in het conflict tussen de provinciale regering en de Katangese nationalisten. Belgische soldaten moesten deze ontwikkelingen aan de Katangese grenzen tot staan brengen. Herinneren wij eraan dat de Belgische regering op 27 juni 1960, amper drie dagen vóór de onafhankelijkheid, bij decreet het Comité Spécial du Katanga gewoonweg had afgeschaft. Het csk was de concessiehoudende maatschappij waarbinnen de Kongolese regering, als erfgenaam van de koloniale overheid, de grootste aandeelhouder was, en tweederde van de aandelen van de UMHK kon opeisen. Het engagement dat Brussel op 27 juni op zich had genomen,

zou het, in de optiek van Schöller, Crener, Matteredne en Tshombe, ook twee weken later moeten waarmaken: verzekeren dat Leopoldstad geen greep op de bodemrijksdommen van de koperprovincie zou krijgen.

DE OPSTAND VAN KAMP MASSART (9 JULI)

Het loont de moeite om het verhaal van de mouterij in de koperprovincie te laten vertellen door Guy Weber, de sterke man achter de Katangese secessie. Hier toont immers een onverdachte bron aan dat de Belgische interventie en de secessie in het verlengde lagen van de sabotage van de afrikanisering van de Katangese garnizoenen door het blanke officierskorps: Vanaf 4 juli 1960 [...] zijn er vele discussies [in Kamp Majoor Massart-LdW]. Het onderwerp der gesprekken varieert niet: de benoeming van officieren in de schoot van de zwarte troepen en de mishandelingen die de muiters [in Beneden-Kongo-LdW] beginnen. Het Europees kader reageert door over te gaan tot bepaalde benoemingen van adjudanten. [...] Op 8 juli [...] is er een boodschap van de centrale regering die de vervanging van het Europees kader voorziet. Het commando van de 1e Groep beslist om deze mededeling niet ter kennis van de troepen te stellen. Dezelfde dag [...] verklaart Munongo in het publiek dat de provinciale regering tot bepaalde benoemingen zal overgaan. Deze tussenkomst heeft geen enkel succes. [...] In de loop van de dag van 9 juli 1960 waren de troepen bijzonder onder de indruk van de verhuizing van het wapendepot van Kamp Massart. Maar de belangrijkste gebeurtenis is een gevolg van het beluisteren van een gesprek van de radiopost in Luluaburg. Een radio-operator verneemt omstreeks 19u. dat de centrale regering besloten heeft om de officieren door de soldaten te laten verkiezen. Maar de tenuitvoerlegging wordt door de reactie van het Europese kader verhinderd. Inderdaad: het is een komen en gaan van officieren en onderofficieren. [...] Het gerucht verspreidt zich onder de zwarten dat de blanken gaan aanvallen. Anderzijds stoot onderluitenant Freson op een groep muiters die duidelijk vijandig lijken. Hij voelt zich bedreigd, en opent het vuur.

Vandewalle bevestigt dit verhaal. De mouterij van Elisabethstad in juli 1960 onderscheidt zich van soortgelijke gebeurtenissen waaronder onze Force Publique geleden heeft [...] Zij was de enige die onmiddellijk werd bestreden door een handvol moedige officieren en onderofficieren. Over

8 juli schrijft hij: Matteredne woonde een vergadering bij van de provinciale regering, die door Munongo werd voorgezeten. Het idee van de onafhankelijkheid schemerde door de woorden die de ministers uitwisselden heen, maar het ogenblik leek nog niet gepast: de plaatselijke Force Publique vertegenwoordigde nog steeds een mogelijke hinderpaal voor dit project. [...] Een geschreven verzoek tot interventie door de troepen van de metropool werd opgesteld. De consul-generaal van België, de gevolmachtigde minister Henri Crener die de bijeenkomst bijwoonde, besloot om zich naar Baka [de basis van Kamina-LdW] te begeven. Diezelfde dag nog verzond Crener een telex naar Wigny, met daarin Tshombes verzoek om te interveniëren. Al diende Crener te erkennen: Toestand, hoewel gespannen, toch nog relatief gezond, echter enige agitatie FP, politie en agenten administratie. Andere Belgische prominenten telefoneerden dezelfde dag vanuit Elisabethstad met premier Eyskens om een interventie los te weken: de Belgische parlementsleden De Saegher en Fimmers, en de vroegere gouverneur van Katanga, Schöller. Kolonel Matteredne van zijn kant riep het commando van de CVE op zijn hoofdkwartier bijeen. Op 9 juli, 's middags, werden in Kamp Massart enkele gezagsgetrouwe Kongolezen tot adjudant bevorderd, maar deze maatregel werd volledig overschaduwd door het leeghalen van het wapendepot door blanke officieren. De boodschap van Leopoldstad, dat Kongolese officieren door de soldaten zelf aangewezen dienden te worden, bereikte het kamp om 19u. Haar inhoud werd onmiddellijk onder de soldaten verspreid. De spanning steeg nog. [...] Het kamp was gevuld met groepen van verdacht allooi die discussiëren. De eerste sergeant-majoor Jacob Mbilika was kandidaat-commandant van het kamp. Hij twijfelde nog: moest hij in actie komen of rustig afwachten? Het komen en gaan van officieren en onderofficieren stoorde het overleg. In deze toestand, waarbij de soldaten vastbesloten waren om het kamp te afrikaniseren, en waarbij de officieren zich voorbereidden om elke soldatenactie te onderdrukken, viel het eerste schot rond 22u.30.39

BRUSSEL INTERVENIEERT EN TSHOMBE KONDIGT DE SECESSIE AF (10-11 JULI)

Terwijl bij deze schermutselingen, in de nacht van 9 op 10 juli, vijf blanken werden gedood, kwam de Belgische militaire interventie op gang. Vanderstraeten schrijft: De kans om zonder externe hulp uit de toestand

te geraken was erg klein [...] Behalve de strijdkrachten uit de metropool was de enig mogelijke toevlucht ongetwijfeld de Kongolese centrale regering, met alle politieke gevolgen die een dergelijke tussenkomst voor Katanga zou hebben meegebracht. De Belgische minister van Defensie, Arthur Gilson, gaf het groene licht voor de interventie op 10 juli, rond 10.30 s ochtends, na een dramatisch telefoongesprek met André Schöller, die om een Belgische tussenkomst had gesmeekt. Van de Belgische basis in Kamina stegen zes vliegtuigen op, met aan boord een compagnie paras, en soldaten van het infanteriebataljon Bevrijding, en hun kapitein-commandant, Guy Weber. De soldaten landden om 6u.10: de Belgische interventie, en de Kongo-crisis, was geboren. Die 10de juli werd geïntervenieerd in drie Katangese knooppunten (Elisabethstad, Kamina-stad en Jadotstad), en in Luluaburg. Van 11 tot 18 juli werd nog op 22 plaatsen geïntervenieerd; zoals in Boma en Matadi (11 juli), Leopoldstad, Albertstad, Kabalo en Kolwezi (13 juli), Bakwanga (15 juli), Coquilhatstad en Manono (16 juli), Kindu en Boende (17 juli).⁴⁰ In die periode werden een kleine 10.000 Belgische soldaten naar Kongo overgevoerd. De volgende dag, op 11 juli, riep Tshombe de noodtoestand uit, en gelastte hij commandant Weber, officier van de troepen uit de metropool en oud-officier van de Force Publique, met de coördinatie van de veiligheidstroepen in Katanga. Enkele uren later proclameerde Tshombe op de radio de onafhankelijkheid van de provincie: Wij stellen vast dat de huidige centrale regering van Kongo uitsluitend de ontbinding van het gehele militaire en administratieve apparaat nastreeft, alsook de instelling van een terreurregime dat onze Belgische medewerkers verjaagt. Geconfronteerd met de bedreigingen die zouden voortvloeien uit een verdere onderwerping aan de willekeur en de naar het communisme neigende politiek van de centrale regering, heeft de Katangese regering besloten om de onafhankelijkheid van Katanga uit te roepen. Vandewalle schreef later: Op 11 juli riep Katanga, bevrijd van de FP, zijn onafhankelijkheid uit.⁴¹

De interventie was een flagrante overtreding van het Belgisch-Kongolese Vriendschapsverdrag, dat de goedkeuring van de Kongolese minister van Landsverdediging voor dergelijke operaties stipuleerde. In een radiotoespraak, op 10 juli s avonds, verklaarde de Kongolese premier: Wij vernemen zopas dat de Belgische regering troepen naar Kongo heeft gestuurd [...] Wij verzetten ons krachtig tegen deze maatregel die de goede betrekkingen tussen de twee landen in gevaar brengt. Wij doen

een oproep aan alle Kongolezen om onze Republiek te verdedigen tegen diegenen die haar bedreigen.⁴² De Belgische ambassadeur probeerde de interventie nog terug te draaien: Geplande krachtdadige actie kan represailles tegen 80.000 Belgen nog in Kongo uitlokken. Kolonel Gheysen van zijn kant was van oordeel dat de operatie op een monsterachtige daad draagde uit te draaien; en in Brussel uitte ook cvp-voorzitter Lefèvre bezwaren. Vroegere koloniale ambtenaren, zoals Saintraint en Ryckmans, vreesden voor een bloedbad. Ook een dertigtal Belgen

die in Thysstad waren achtergebleven stuurde op 15 juli, dus na de Belgische interventie, nog een smeekbede naar Van den Bosch om een einde te maken aan de Belgische interventie: Dat alles vergiftigt slechts de vriendschappelijke verhoudingen tussen Kongolezen en Europeanen [...] Ten gevolge van daden van bepaalde Belgische troepen die wij als ondoordacht beschouwen, groeit de haat van de Kongolezen tegenover blanken almaar aan, en het zijn de blanken die trouw zijn aan de vraag van de Republiek Kongo en van België en die op hun post gebleven zijn, die al het ongeluk en de beledigingen over zich heen krijgen [...] Aan Pourquoi Pas? vertrouwde een Belgisch ambassade lid toe dat 90% van de Belgen van Beneden-Kongo de interventie van de paras betreurt. [...] Zij beseffen nu inderdaad dat de bruggen tussen de zwarten en hen definitief zijn opgeblazen.⁴³ Dat was de mening van de Belgen die in de streek verbleven die het hardst door ongeregelde heden werd getroffen, en in wier naam de interventie werd doorgevoerd! Wie zat er dan wel achter de interventie?

DE MOTOREN EN DRIJFVEREN ACHTER DE INTERVENTIE

Guy Weber, die volgens kolonel De Vylder brandde van verlangen om [in Katanga-LdW] tussenbeide te komen, verklaarde later dat de centrale motoren achter de interventie minister van Defensie Gilson en de commandant van de Kamina-basis, kolonel Van Lierde, waren.⁴⁴ Zij waren echter niet de enigen die een interventie voorstonden. Het is een feit dat een grote groep Belgische officieren, binnen de Force Publique en op de basissen van Kamina en Kitona, grote voorstanders van een interventie waren, en dat er, zodra de muiterij was losgebroken, een sfeer pro-interventie was ontstaan in politieke, militaire en mediakringen. Op 8 juli, s avonds, waren Belgische soldaten vanuit Kisenyi (Rwanda), op initiatief van hun plaatselijke commandant, in het aangrenzende Goma (Kongo)

tussenbeide gekomen. En een Belgische interventie in Kabalo werd op 9 juli pas tijdens de operatie zelf afgeblazen, gezien haar overbodigheid.⁴⁵ De druk vanuit militaire kringen vond een gewillig

oor bij de regering en defensie-minister Gilson. Op 9 juli 's ochtends kwam in Leopoldstad, in opdracht van Gilson, kolonel Lefèvre aan. De vroegere kabinetschef van Gilson had een blanco mandaat, zoals de defensie-minister later zelf verklaarde. Hij kan in geval van noodzaak zelf beslissen en verklaren dat hij op bevel van de minister van Landsverdediging handelt, onder voorbehoud dat hij zo vlug mogelijk rapporteert.⁴⁶

Gelijktijdig met de uitbouw van het militaire interventieapparaat groeiden ook de politieke voorwaarden voor een tussenkomst die onvermijdelijk tot een krachtmeting tussen Leopoldstad en Brussel moest leiden. Vanaf 6 juli vroeg de Katangese president om een tussenkomst van Belgische troepen. Brussel werd in die dagen meermaals ingelicht over Tshombes intentie om de provincie uit de Kongolese eenheidsstaat te lichten. In *La Libre Belgique* van 7 en 8 juli voorspelde sterreporter J.K., na een gesprek met Tshombe, dat Katanga niet met een anarchistisch Kongo verbonden zal blijven. Ambassadeur Van den Bosch, die op 8 juli van Brussel de boodschap ontving dat een Belgische interventie kon worden overwogen na een verzoek van de lokale regeringen, of bij ontstentenis, van de (Belgische) consuls zelf, noteert dat Tshombe op zon interventie almaar meer aandrong; dat de Belgische consul in Elisabethstad geneigd was daarop in te gaan, en dat deze ook liet weten dat Tshombe de Katangese onafhankelijkheid wou uitroepen. Op dat ogenblik was er van incidenten in Katanga geen sprake!⁴⁷

Brussel had in die dagen geweigerd om de Belgisch-Katangese lobby tot de orde te roepen, en de officieren te sommeren om zich bij een afrikanisering, die in Leopoldstad tot rustgevende resultaten had geleid, neer te leggen. Zij gaf daarentegen haar vertegenwoordigers de vrijheid om een legale dekmantel voor een interventie te zoeken bij de provinciale autoriteiten. Op zaterdag 9 juli, omstreeks 8u., lichtte kolonel Matterne de militaire adviseur van minister De Schryver over Tshombes secessieplannen in, aldus F. Vandewalle. Eén uur later kwam de kabinetsraad samen. De koorts stijgt in Katanga, zo zei een Belgische minister die dag tegen enkele journalisten, en de *La Libre Belgique*-journalist voegde eraan toe: Men meldt [...] dat Tshombe [...] de intentie uitte om

deze provincie van de Republiek Kongo los te maken.

De beslissing om te interveniëren viel op zaterdagochtend, na overleg tussen de regering, de koning (die van vakantie teruggekeerd was), en Gillet, die niet enkel gouverneur van de Generale Maatschappij, maar ook president van de Union Minière was. Wigny liet de Belgische consul in Katanga per telex weten: Interventie Cométo in Elisabethstad imminent om kalme te verzekeren met enig doel bescherming Europeanen en om Kongolese autoriteiten op alle niveaus toe te laten om hun taak in vrede uit te voeren. Dit telexbericht, dat op 9 juli om 13u.35 aankwam, legt de politieke motieven van Brussel bloot: de Belgische regering beval een interventie in Katanga, zonder dat daarvoor op dat ogenblik een humanitair motief kon worden aangegeven, en met de bedoeling Tshombes bewind in bescherming te nemen. De beslissing werd na een vurig pleidooi van Van den Bosch en Gheysen – voorlopig – afgeblazen. Veertien uur later, in de nacht van 9 op 10 juli, toen de sabotage van de afrikanisering in Elisabethstad tot incidenten had geleid, gaf Brussel definitief het groene licht voor een interventie. Op zondagmorgen vernam de pers de interventie van Belgische troepen in Elisabethstad, ten gevolge van met aandrang geuite verzoeken van de heer Tshombe. De sociaal-democratische oppositie gaf haar goedkeuring aan de operatie: De regering moet [...] de passende maatregelen nemen om de veiligheid van de Belgische burgers in Kongo te verzekeren, aldus een communiqué van de bsp.⁴⁸

Officieel ging het om een humanitaire operatie, die naadloos aansloot bij de in de pers opgeklopte gebeurtenissen over mishandelingen en verkrachtingen in Beneden-Kongo. De interventie bleek al vlug uit te draaien op de verovering van de Katangese provincie, de bezetting van de belangrijkste centra in de rest van het land, en op het overeind houden van Tshombes regime in het afgescheiden Katanga. Reeds op 11 juli verklaarde premier Eyskens dat de operatie niet enkel de veiligheid van mensenlevens, maar ook de bescherming van bezittingen beoogde. Hij verklaarde nog: Niemand zou begrijpen dat België op dit ogenblik niet zijn belangrijkste verantwoordelijkheden zou opnemen: het redden van mensenlevens, de instandhouding van het administratieve en economische apparaat van Kongo. In zijn eigen belang, in dat van Kongo, in dat van de gehele vrije wereld, mag België daarbij niet in gebreke blijven. Luitenant-generaal Cumont, de nummer één van het Belgische leger, werd in de nacht van 11 op 12 juli naar Kongo gestuurd, met de op-

dracht, zoals hij later verklaarde, mensenlevens te redden en Katanga te ondersteunen. Op 12 juli werd een diplomatiek-technische missie, geleid door Eyskens adjunct, graaf d'Aspremont-Lynden, naar Elisabethstad gestuurd. De dag voordien had Tshombe de koperprovincie aan het gezag van Leopoldstad onttrokken. De Belgische Beurs kon zich blijkbaar terugvinden in de ontwikkelingen, want in die dagen steeg de waarde van een aandeel van de Union Minière van 1700 naar 2180 bf.⁴⁹

De beslissing om de onafhankelijkheid van Katanga uit te roepen werd genomen op vergaderingen van le tout Elisabethville (Guy Weber), op 11 en 12 juli. Daar verzamelden zich Conakat-leiders, Belgische kabinetschefs die eerder territoriale beheerders waren, [...] de leiders van de УМНК, van de БСК [Spoorwegen Beneden-Kongo/Katanga], van ami [Agence Maritime Internationale], bankiers, geestelijken [...] Weber verzekerde zijn gehoor ervan dat de orde in de provincie hersteld zou worden: Ik zal Katanga op een zilveren schotel aan president Tshombe aanbieden. D. Despas beschrijft, op basis van getuigenissen van deelnemers, de teneur van de bijeenkomst van 11 juli: De belangen van de militairen en de politici in en rond de Conakat vormden een eenheid. Men moest de onafhankelijkheid uitroepen. Het was voor de Katangese regering onmogelijk geworden om de financiële toestand vanuit Leopoldstad te regelen. De militairen, alsook minister Munongo vreesden de komst van Lumumba, die potentiële bron van onrust, naar Elisabethstad. De militairen vreesden vooral het voordeel te verliezen dat zij na hevige strijd hadden weten te bevechten: de ontwapening van de muiters. Ongegeneerd kondigde Weber op 12 juli aan dat hij zo snel mogelijk geheel Katanga in handen zou nemen. Hij had alvast een kabinetschef benoemd, en vijf departementen opgericht: militaire zaken, propaganda, bevoorrading, vluchtelingen en volksgezondheid.⁵⁰ De dag daarop gaf luitenant-generaal Cumont aan majoor Crèvecoeur het groene licht om Tshombes secessieleger, de Katangese Gendarmerie, uit te bouwen. Weber kreeg de opdracht om zichzelf te beschouwen als de militaire kabinetschef van Tshombe. Op een persconferentie verklaarde Cumont: Katanga is de parel van Kongo, en een Katanga waar de orde en de voorspoed heersen zal een voorbeeld voor de rest van het land zijn. [...] De opdracht van de Belgische strijdkrachten is de bescherming van de personen en de bezittingen van allen, blanken en Kongolezen, en daartoe stellen wij hen ter beschikking van de heer Tshombe.⁵¹

De aanslag op de Kongolese soevereiniteit kwam snel en op dramatische wijze tot uiting, toen het Katangese regime op 12 juli s avonds Kasavubu en Lumumba de toegang tot de afgescheurde provincie belette. Een Belga-reporter beschreef de scène vanuit de controletoren, waar Godefroid Munongo, Tshombes minister van Binnenlandse Zaken, in verbinding stond met het rondcirkelende vliegtuig, waarin de Kongolese president en premier zich bevonden. Het ontbrak de journalist niet aan de nodige zin voor dramatiek en evenmin aan historisch inzicht: Het was Munongo zelf die de intentie van de Katangese regering overbracht en die stelde dat in het belang van de Katangese veiligheid en van de veiligheid van Lumumba zelf, hij geen toestemming kon geven om te landen. Terwijl de Katangese regering bezig was met het herstel van vrede en rust, zo zei hij, zou in de huidige omstandigheden de aanwezigheid van Lumumba in Katanga een aansporing tot ongeregeldheden zijn. Hij voegde eraan toe dat steeds wanneer Lumumba naar Katanga gekomen was er bloed had gevloeid, en dat de grond van Katanga niet aan Lumumba toebehoorde. Zich tot Kasavubu richtend zei hij dat hij erg gelukkig zou zijn om hem te ontvangen, ja, zelfs met open armen, maar niet in het gezelschap van Lumumba. [...] Waarnemers benadrukten het historische belang van dit gesprek, dat wellicht op een of andere wijze de gehele toekomstige geschiedenis van Kongo zou beïnvloeden. Later verklaarde Weber: Indien Patrice Lumumba had kunnen landen in Elisabethstad die 12de juli 1960, indien hij de massa had kunnen toespreken en, zoals in Stanleystad, de vernietigende mystiek van de dekolonisatie had kunnen ontketen, en daarbij het schrikbeeld van verkrachtingen had kunnen oproepen wat de blanke doet vluchten; dan is het zeker dat er nooit een Katangese afscheiding tot stand gekomen was. De Kongolese leiders en de Kongolese en internationale publieke opinie waren er nu rotsvast van overtuigd dat Belgische troepen een veroveringsoorlog waren begonnen.⁵²

Sommige Belgische krachten stuurden inderdaad aan op de instelling van een militair noodregime voor geheel Kongo. Generaal Janssens zelf had, na zijn afzetting, in de nacht van 7 op 8 juli de intentie geuit om naar Luluaburg gaan om er trouwe troepen te verzamelen.⁵³ Dit plan mislukte, maar kon zeker rekenen op de steun van het officierskader van de Force Publique en van de ingezette Belgische troepen. *La Libre Belgique* eiste in haar editie van 11 juli de aanstelling van een ervaren

militair resident, die over efficiënte middelen beschikt. De volgende dag eiste de krant dat Brussel overging tot een herschikking van de regering van Leopoldstad door de verwijdering van bepaalde personen die hun onbekwaamheid en hun anarchistische neigingen hebben blootgelegd. Kranten als *Le Soir*, *La Dernière Heure*, *Het Laatste Nieuws* en *La Métropole* eisten eveneens een uitbreiding van de draagwijdte van de Belgische interventie. De sociaal-democratie zou, zonder het regeringsbeleid fundamenteel ter discussie te stellen, voortdurend wijzen op de lange-termijnbelangen van België in het nieuwe Kongo, en een nauwe samenwerking met de VN bepleiten. Zo stelde *Le Peuple* voor om Kongo misschien voor lange tijd onder een daadwerkelijke voogdij van de VN te plaatsen.⁵⁴ Brussel had in die dagen een zeer specifiek doel voor ogen: de vervanging van de nationalistische kern in de Kongolese regering, om de onafhankelijkheidsdynamiek te breken en een zekere restauratie van het blanke overwicht in het staatsapparaat door te voeren, zodat de financieel-economische, diplomatieke en militaire belangen van Brussel in de regio gevrijwaard zouden blijven. In het kader van deze neokoloniale ambities beperkte de regering-Eyskens haar korte-termijnopties tot de Katangese secessie. De ononderbroken uitbating van de fabelachtige rijkdommen van de Katangese bodem diende natuurlijk de bedrijfsbelangen van de Generale. Maar door Leopoldstad de fiscale opbrengsten van deze activiteiten te ontfangen, verzwakte de secessie de regering-Lumumba. Het Tshombe-regime, de Belgische troepen, het Belgisch consulaat en de privé-bedrijven werkten nauw samen om in de afgescheurde provincie de terugkeer van blanken te organiseren, een werkherleving te verzekeren, een eigen Katangese administratie op poten te zetten, en om de orde te handhaven. Ordehandhaving hield in wezen in: de garnizoenen ontwapenen, nationalistische militanten aanhouden, en met intimidatie elke wil tot verzet van de bevolking breken.

DE KATANGESE ORDE IN OPBOUW

Het Kongolese leger werd in Katanga volledig ontmanteld. Het garnizoen van Nzilo i, nabij Kolwezi, viel als laatste in Belgische handen. Nzilo i was na de Belgische invasie geen enkele keer uitgerukt. Er was dus geen reden voor de Belgische troepen, die officieel op humanitaire missie waren, om tegen de Kongolese soldaten op te treden. Het garnizoen maakte echter één fout: het verklaarde zijn trouw aan de rege-

ring in Leopoldstad, en weigerde tot ontwapening over te gaan. Men wou, zo schreef Weber nadien, deze haard van rebellie in Zuid-Katanga, naast de mijninstallaties vernietigen. De verovering van Nzilo i, op 22 juli, vereiste harde gevechten, en de inzet van Belgische vliegtuigen met raketlanceerders. Een Belgisch officier verklaarde dat de Kongolezen moedig vochten, en met precisie schoten. [...] Soms moesten mijn mannen lijf-aan-lijf gevechten aangaan. Volgens een Belgisch communiqué sneuvelden er twee Belgen en zestien Kongolezen, die in de pers aangegevoerd werden als muiters. Eerste minister Eyskens probeerde de aanval te rechtvaardigen met de stelling dat er blanke gijzelaars bevrijd dienden te worden. Eyskens bedoelde daarmee de drie Belgische soldaten die bij de eerste bestorming van de kazerne door de Kongolezen gevangen waren genomen...⁵⁵ Slechts 300 van de 2800 soldaten van de vroegere Force Publique werden betrouwbaar genoeg geacht om het nieuwe regime te dienen, en werden ingelijfd in de Katangese Gendarmerie. 104 leiders van de muiterij werden door uitzonderingsrechtbanken veroordeeld tot gevangenisstraffen van twee tot vijftien jaar; de gedemobiliseerde soldaten werden over de provinciegrenzen gezet.⁵⁶ De zuiveringen, deportaties en de hardnekkige repressie volstonden echter niet om het verzet tegen het Katangese regime in toom te houden. Al vlug zouden kleine incidenten de gigantische opstand van de Baluba, in het noorden van de provincie, aankondigen.

Repressie was de bestaansvoorwaarde van een bewind dat slechts een marionettenregime was. De afwezigheid van enige wezenlijke aanhang onder de Katangese bevolking voor de afscheiding was een van de redenen waarom M. Mikolajczak, de hoofdredacteur van het Katangese dagblad *l'Essor du Congo*, zich discreet, maar krachtig tegen de operatie had verzet. Op 19 juli schreef hij aan oud-gouverneur Schöller: In de geest van de Kongolezen – wat bepaalde idealistische Europeanen ook mogen denken – is de onafhankelijkheid van Katanga niet hun zaak, maar de zaak van de Europeanen. [...] De aanwezigheid van Belgische troepen zal het mogelijk maken om in dit land een normaal leven te leiden, maar het ziet ernaar uit dat deze voor een lange tijd hier zullen moeten blijven. Het is erg waarschijnlijk dat in het binnenland zich binnenkort een terrorisme zal ontwikkelen [...] Het regime waarin wij ons nestelen moet noodzakelijkerwijze een dictatoriaal regime zijn. Schöller zelf, die nochtans de hand had in Tshombes opgang ten tijde van Bel-

gisch Kongo, en een Belgische interventie in Katanga had bepleit, verklaarde zich om dezelfde reden een tegenstander van de secessie. Ook de lucide beschouwingen die P. Davister, een groot voorstander van de secessie, in de zomer van 1960 neerschreef, spreken boekdelen: Tshombe spreekt fier over het elitekader van zijn nieuwe leger. Deze verduidelijking misleidt echter niemand. Iedereen weet dat het de Belgen zijn die dit elitekader vormen en dat, indien zij rechtsomkeert zouden maken, de gehele Republiek van Katanga als een kaartenhuisje zou instorten. En in een intern VN-rapport van oktober 1961 lezen wij: Het idee dat Katangees verzet [tegen de Kongolese regering-LdW] een inheemse en Afrikaanse zaak is, is een mythe ten behoeve van buitenlandse consumptie en wordt hier achter gesloten deuren door Europeanen bespot.⁵⁷

MATADI (11 JULI) EN DE HEROVERINGSOPERATIES VAN GENERAAL CUMONT

In Katanga kwam de Belgische interventie op gang, want daar lag het gros van de Belgische koloniale kroonjuwelen. De blanke kolonie leverde de sociale kracht, en haar Kongolese stroman de politieke dekking, om die juwelen van de Kongolese regering af te schermen. Die politieke dekking, in de vorm van Tshombes verzoek om een tussenkomst, was de gewenste springplank voor de secessionistische ambities van Elisabethstad. Maar de militaire interventie hield geen halt aan de Katangese grenzen. Toen Belgische troepen eenmaal voet op Kongolese bodem hadden gezet, ontstond er een politiek-militair klimaat voor een ambitieuzere operatie. Berichten over de interventie in Elisabethstad en, dezelfde dag nog, in Luluaburg, leidden elders tot onrust in de kampementen. Ondanks het vertrek van bijna alle Europeanen, vielen op 11 juli Belgische eenheden Matadi preventief aan. De soldaten hadden de opdracht om de strategische haveninstallaties en, indien mogelijk, ook de stad zelf te bezetten. Een journalist beschrijft de operatie, waarbij twintig Kongolese mannen, vrouwen en kinderen omkwamen, als een strafexpeditie.⁵⁸ Vanderlinden schrijft dat de gevolgen verschrikkelijk zijn. Deze agressie, zonder reden en onverdedigbaar [...] kwam op een ogenblik dat bijna overal in het land er slechts sprake is van een herwonnen vertrouwen, van genormaliseerde betrekkingen tussen pas bevorderde Kongolezen en [Belgische-LdW] raadgevers die door de troepen werden verkozen. Kolonel Vandewalle schrijft dat de mislukte

inname van Matadi – de Belgische militairen trokken zich met dertien gewonden in eigen gelederen terug – slechts het gevoel van wraak kon doen ontbranden dat de Bantoes steeds had beheerst als hun bloed had gevloeid, en ook bij de muiters een gevaarlijke indruk van superioriteit kon doen ontstaan. De mislukte expeditie zou een gevaarlijke stelling ingang doen vinden; deze van de Belgische agressie en van het verraad van de kaders van de Force Publique. Volgens Vandewalle leidde Matadi (en de Kongolese beroering die op de aanval volgde) rechtstreeks tot de Belgische inname van de luchthaven van Ndjili (Leopoldstad), op 13 juli.⁵⁹

De Belgische interventie in Elisabethstad, de aanval op Matadi, de Katangese secessie, de weigering om Kasavubu en Lumumba in Elisabethstad te laten landen, de vernederingen die de Kongolese leiders in Luluaburg, Leopoldstad en Kamina moesten ondergaan, de Belgische interventie in Leopoldstad, en daarna Cumonts heroveringsoperaties in andere steden van het land – deze gebeurtenissen onthulden de Belgische agressie tegenover de Kongolese soevereiniteit, en wisten de constructieve maar broze afloop van de muiterij volledig uit.⁶⁰

Een verslag in *Time* schetst een beeld van de werkelijke instelling van de Belgische troepen, die officieel op humanitaire missie waren. Dergelijke berichten kwamen hoogst zelden door de westerse mediafilters. Aanleiding tot het artikel was het feit dat een reporter van het blad zelf het slachtoffer van een Belgische actie was geworden: Nadat zij [de Belgische paras-LdW] de luchthaven hadden veroverd, stormden zij Leopoldstad binnen, waarbij zij elke loslopende Afrikaan die zij tegenkwamen in elkaar sloegen.[...] Op het voorstel om samen met Kongolezen in de stad te patrouilleren, reageerden de paras verontwaardigd: ze wilden niet naast die zwarte apen in militaire jeeps zitten. Zij waren op schieten belust en arrogant. *Time*-correspondent Lee Griggs werd door een para beschoten, die zich daarop verontschuldigde met de woorden: In het donker dacht ik dat U een Afrikaan was.⁶¹ Enkele Kongolese ministers werden door Belgische soldaten aangehouden. Minister van Buitenlandse Zaken Bomboko werd voor makak uitgescholten. Een groepje Kongolese soldaten die blanken naar de luchthaven begeleidden werd door Belgische paras in koelen bloede vermoord.⁶² Zelfs vs-ambassadeur Timberlake zou later, in een geheime nota, erkennen dat de Belgische interventietroepen zich volledig irrationeel be-

gonnen te gedragen en zich bij vele gelegenheden slechter gedroegen dan de slechtste Kongolese troepen. VN-topman Bunche schreef in een Top Secret-telegram vanuit Leopoldstad aan New York, op 22 juli: Wij, dat is Von Horn, Samper Urquhart, Liu en ikzelf, hebben zojuist onze operatie overlopen. Wij zijn het erover eens dat het enige gemene element in de toestand de Belgen zijn. Zij kunnen zich eenvoudigweg niet slechter gedragen. Men kan een Lumumba slechts werkelijk begrijpen wanneer men ook de Belgen in Kongo kent. Twee dagen later beklagde Bunche zich, in een ander telegram, over ambassadeur Van den Bosch: Lumumba en andere Kongolezen hebben Van den Bosch als handige zondebok uitgekozen. Hij loopt erg in het oog omdat hij hier blijft hangen, lang nadat diplomatieke betrekkingen verbroken werden. Op 14 juli hadden Kasavubu en Lumumba per telegram de diplomatieke relaties met Brussel opgezegd. Zij voerden daartoe twee redenen aan: de inbreuk op het Vriendschapsverdrag dat voorzag dat Belgische troepen slechts op het grondgebied van Kongo konden worden ingezet na uitdrukkelijk verzoek van de Kongolese regering; en de aantasting van de territoriale integriteit van Kongo door de afkondiging van de Katangese secessie.⁶³

KONGOLESE REACTIES

Aan de vooravond van de Belgische interventie heerste er in de hoofdstad een gemoedelijke interracial sfeer. Die stemming sloeg na de interventie van de Belgische soldaten echter snel om. De Belgische agressie lokte op brede schaal verzet en soms – zoals in Thysstad en Boende – wraakacties tegen Belgen uit.⁶⁴ De verslaggever van *The New York Times* schreef over de toestand in de hoofdstad op 14 juli: In Afrikaanse wijken van Leopoldstad keerden de Kongolezen zich tegen hun eigen ministers om hun woede over de Belgische interventie te luchten. Zij noemden ons verraders, zo zei een minister nadat hij van dat deel van de stad was teruggekeerd. Zij jouwden ons uit en zeiden ons dat wij door de Belgen waren omgekocht.

J.K. schreef in *La Libre Belgique*: De massas zijn uiterst geprikkeld [...]. Werkloze jongerenbenden komen de paras trotseren [...] De Belgen worden met het uur een beetje meer gehaat [...] Volgens hem was een militaire confrontatie tussen bevolking en Belgische troepen waarschijnlijk. In dezelfde editie leest men nog: De dood van 3 Afrikaanse soldaten van de Force Publique, die in de loop van de nacht door de

Belgische parachutisten gedood werden, heeft vanmorgen een algemene staking in Leopoldstad in gang gezet.⁶⁵ De lokale VN-top bevestigde dit beeld in vertrouwelijke kring: Zolang Belgische troepen aanwezig zijn zal de verbittering voortduren (Bunche, 19 juli); Bij elke beweging van de Belgische troepen revolteert de Force Publique en de houding van de gemiddelde Kongolees is niet antiblank maar anti-Belgisch. (VN-generaal Alexander, 18 en 21 juli) De volkswoede (*La Libre Belgique*) en de toegenomen haat en oorlogszucht (*The Times*) tegen de Belgische bezettingsmacht drongen gematigde Kongolese politici in het defensief. De eensgezindheid tussen de bevolking en de regering rond Kasavubu en Lumumba leek totaal.⁶⁶

De nationalistische leiders verzetten zich tegen de spontane uitbarstingen van volkswoede. Typerend zijn de toesprakendie Lumumba op 19 juli in Stanleystad hield. Op dat ogenblik waren de interventies van het Belgische leger nog in volle gang, en was een Belgische interventie in Stanleystad zelf geenszins uitgesloten. Lumumba wees repressie en wraakacties af: Wie bij u komt, en zegt: laten wij deze of gene aanvallen, laten wij een blanke aanvallen, laten wij die zwarte aanvallen, want hij was lid van de [neokoloniale-LdW] PNP, diegene die dat zegt, is een vijand van onze vrijheid. En tot de soldaten zei Lumumba: Vertrouwen hebben wij voor alles in de Belgische officieren die onder ons zijn. Wij hebben vandaag een politiek conflict met de Belgische regering, maar dat mag geen invloed hebben op de verhoudingen tussen ons en de Belgen die zich in dit land vestigden, of tussen onze militairen en de Belgische officieren en onderofficieren die zich tussen hen bevinden. [...] Zij hebben de moed getoond om tussen de Kongolese militairen te blijven, omdat zij dit land nog willen dienen. Tot deze officieren zeggen wij: onze regering heeft vertrouwen in u, wij rekenen sterk op u. Op 28 augustus, toen een confrontatie met de Belgische bezettingsmacht in Katanga dreigde, zou Lumumba in Stanleystad andermaal gewelddaden tegen blanken veroordelen. De correspondent van *The New York Times* beschrijft hoe Lumumba tijdens een toespraak in het sportstadium een blanke vrouw die met een Kongolees was getrouwd, en ook een blank echtpaar dat lid was van het MNC, bij zijn toehoorders introduceerde. Volgens de krant waren de gunstige effecten op de interracial verhoudingen onmiddellijk voelbaar. De nationalistische leiders zouden deze houding niet wijzigen. Typerend hiervoor is de getuigenis van pater Steffen, die in die jaren in Stanleystad verbleef, en contacten onderhield met de hoogste

autoriteiten van de provincie. Volgens Steffen waren aanhoudingen en mishandelingen van blanken steeds het werk van ondergeschikten en werkten de autoriteiten erg goed mee bij het oplossen van problemen van benadeelde blanken. En toen in februari 1961 de dood van Lumumba in het door België bezette Katanga bekend werd gemaakt, dankten alle Europeanen van Kisangani [Stanleystad-LdW] hun leven [...] aan [de nationalistische-LdW] generaal Lundula, die maatregelen genomen had om elke gewelddaad de kop in te drukken.⁶⁷

DE BLANKE EXODUS:

EEN OPSTAND VAN DE KOLONIALE AMBTENARIJ

In de afgescheiden provincie hadden de handel, de lichte industrie, en de tinproductie erg te lijden onder de secessie. De Baluba-guerrilla die al vlug tegen Tshombes regime zou ontbranden maakte dat Tshombes macht over de provincie tot de mijnstreken beperkt bleef, en ontwrichtte in de rest van de provincie de productie en het normale economische leven. Maar de producenten van koper, zink, cadmium en kobalt konden voor 1960 uitstekende cijfers voorleggen. Ook de uitbouw van een administratief apparaat voor de kersverse staat werd methodisch aangepakt. Terwijl de massale uittocht van Belgische ambtenaren uit de rest van het land georganiseerd en aangemoedigd werd, werden zij in Katanga verplicht om op hun post te blijven. De Belgische ambtenaren die sinds de onafhankelijkheid ter beschikking van de Kongolese regering waren gesteld, kregen van Brussel, door de wet van 21 maart 1960, de garantie op reïntegratie in de Belgische administratie, wanneer zij onafhankelijk van hun wil in de onmogelijkheid zouden verkeren om hun loopbaan in Kongo voort te zetten. Op 8 juli verklaarde ambassadeur Van den Bosch dat de functionarissen in Beneden-Kongo van de voordelen van deze wet konden genieten; op 12 juli verruimde minister De Schryver het toepassingsveld van de wet tot alle ambtenaren in Kongo, met uitzondering van deze in Katanga. In die dagen werden de incidenten tussen Kongolese soldaten en blanke burgers bijgevolg dikwijls opgeschroefd – om een interventie van Belgische troepen uit te lokken of te bespoedigen, of om de concrete toepassing van deze wet af te dwingen.⁶⁸ De gespannen toestand in het bezette Leopoldstad dreef ook de ambassade naar een houding van redde-wie-zich-redden-kan. Een anonieme prominente persoon, die in Leopoldstad woonde, schreef op 22 juli in zijn dagboek:

Telkens wanneer een ambtenaar op de ambassade gaat vragen wat hij moet doen, wordt hem gezegd: Scheer je weg, vertrek onmiddellijk.⁶⁹

De leegloop van het koloniale staatsapparaat in juli 1960 vond plaats uit angst voor de terreur. De angst van de blanke in het Kongo van die dagen was meestal ongegrond, soms georganiseerd, en dikwijls opgeklapt – maar daarom niet minder reëel. De blanke uittocht was echter meer dan de uiting van een collectieve angstpsychose, die veroorzaakt werd door een diepgeworteld wantrouwen jegens de zwarten in de afgeschermden blanke wijken, waar onbegrip – en onderhuids wellicht ook collectieve schuldgevoelens – heersten. In wezen ging het om een opstand met politieke wortels. Men ziet dikwijls over het hoofd dat in de eerste helft van 1960 reeds 18.000 blanken Kongo hadden verlaten, onder druk van de Kongolese stormloop tegen het koloniale bestel en de blanke privileges. De vakbond van Kongolese ambtenaren had steeds een radicale afrikanisering van de administratie geëist. Nu de muiterij met succes was bekroond, zouden de Kongolese ambtenaren niet nalaten om ook een inhaalbeweging proberen uit te voeren. De naderende afrikanisering was, om nogmaals Vanderstraeten te citeren, het element dat het gevaar gaat concretiseren en, in zekere zin, zijn nabijheid doet beseffen.⁷⁰ De blanke ambtenarij zag haar bevoorrechte positie bedreigd en ging in staking tegen de Kongolese regering. De wet van 21 maart had haar een pressiemiddel tegen de Kongolese regering in handen gegeven en zij maakte daar nu op grote schaal gebruik van. Bovendien zouden de Belgische reddingsoperaties, volgens hun eigen logica, de bevelvoerende officieren aanzetten om een maximaal aantal personen – desnoods ongevraagd – te evacueren.⁷¹ In een brief van Van den Bosch aan de minister van Afrikaanse Zaken stelde de ambassadeur vast dat, buiten Katanga, elke ambtenaar het land verlaat of aan het verlaten is. En dan volgt deze veelzeggende zin: Eigenlijk enkel bij de organismen waar de leiding effectief het voorbeeld gegeven heeft, zoals bij de Caisse des Pensions en bij de Centrale Bank, blijven de vitale diensten functioneren – met uitzondering van Luluaburg, Matadi, Coquilhatstad en verschillende minder belangrijke centra waar elke activiteit stopgezet werd. De onderzoekers van CRISP schrijven bijgevolg terecht dat de uittocht van ambtenaren in verschillende essentiële sectoren door de hogere echelons van de administratie aangemoedigd werd.⁷²

De exodus ging gepaard met de nodige excessen. Op 14 juli meldde Belga: Radio van Leo werkt niet meer. Belgische sabotage, zeggen de Kongolezen. Technische storing, zeggen de personeelsleden. Niet de blanke technici, maar de Kongolezen hadden het bij het rechte eind. Op 13 juli berichtte de Staatsveiligheid aan Brussel: De zenders tegenover Brazza moeten hun uitzendingen stoppen. De dag daarop was aan die wens gehoor gegeven. In een nieuw bericht van de Sûreté werd gemeld: Zenders van radio in Leo zijn gesaboteerd.⁷³ In een andere brief van Van den Bosch aan de minister van Afrikaanse Zaken beschrijft hij hoe enkele koloniale ambtenaren met een lokale overheidskas, ter waarde van 1 miljoen frank, naar Kongo-Brazzaville vluchtten, en daar bovendien meegenomen Kongolese staatsbezittingen aan de plaatselijke bevolking verkochten. Maar met of zonder dergelijke excessen konden de Kongolezen deze vaandelvucht terecht opvatten als een sabotagedaad. Lumumba vertolkte in zijn toespraak tot de Kongolese Kamer, op 15 juli, deze wijd verspreide mening: De Belgen saboteren ons overal. Een voorbeeld: de leden van de provinciale regering van Kivu hebben ons opgezocht om te zeggen dat bepaalde beheerders een kasvoorraad van 2 miljoen frank hadden meegenomen. De documenten werden in de meeste diensten verbrand. Het geld verdwijnt, de technici snijden soms de communicatielijnen door of saboteren deze; het is verschrikkelijk wat er gebeurt. [...] Het is de chaos, het is de crisis. Wij hebben 5 jaar nodig om uit deze impasse te raken.⁷⁴

Ook het radioverslag over de dramatische confrontatie tussen de blanke kolonie van Luluaburg en de Belgische vice-consul van 11 juli spreekt boekdelen. De 2500 blanken die zich op de luchthaven hadden verzameld, hoorden er vice-consul Swinnen zijn akkoord met Kasavubu en Lumumba uiteenzetten. De Kongolese leiders hadden de aanwezigheid van Belgische soldaten in de Kasai aanvaard, als maatregel om de blanken gerust te stellen. Swinnen vervolgde: U hebt dus gegarandeerd de komende twee maanden onze paras aan uw zijde. Het staat u vrij om daarna de toestand te evalueren, en om een definitieve beslissing te nemen in het licht van de toestand die zich dan zal voordoen. Bijgevolg geloof ik dat een overhaast vertrek, waarbij u al uw bezittingen achterlaat, zich op dit ogenblik niet rechtvaardigt. Ik kan u verzekeren, nu ik met de autoriteiten van het land en de provincie gepraat heb, dat zij niets dan goede bedoelingen hebben (geschreeuw, gejuuw). Zij zijn vastbesloten om een eind te maken aan een toestand die zij zelf afwijzen

en die zij betreuren. (geschreeuw). [...] U loopt geen enkel gevaar meer. Onze paras zijn bij u. Waarom vanavond vertrekken? (geroezemoes, geschreeuw, gejuuw). Waarop de verslaggever zegt: De vice-consul van België staat daar, met tranen in de ogen, hij kan niet meer praten, de menigte scandeert: Naar België, naar België. Ten overstaan van de reporter uitten zwaarbewapende soldaten [uit] het gevolg van de Kongolese leiders hun verbazing over de massale uittocht van de Belgen. Zij bevestigen dat zij enkel de wapens [van de blanken-LdW] in beslag hebben willen nemen en slechts geschoten hebben omdat de Belgen gewapend waren. Zij begrijpen het massale vertrek niet en dringen erop aan dat daar een einde aan wordt gemaakt. De Belgische consul in Coquilhatstad, Adriaenssens, zei over het vertrek van 1900 van de 2000 blanken uit de stad dat de paniek nauwelijks gerechtvaardigd was.⁷⁵

Het politieke karakter van de blanke desertie uit de administratie blijkt ook uit het vertrek van alle functionarissen uit Zuid-Kivu, waar niet één Europeaan gemolesteerd was! aldus Kamervoorzitter Kronacker. Kronacker, die zelf belangen in de suikerwinning in Kivu had, vervolgt: Alle industrieën in Kivu draaien; geen enkele Europese bediende in de privé-sector heeft zijn post verlaten. De religieuze orden hebben zich ook niet verroerd.⁷⁶ De suikerbaron legde de vinger op de zere plek. De missionarissen, de kolonisten en de blanken in de privé-bedrijven waren aan dezelfde terreur – de officiële reden voor de exodus van de ambtenarij – uitgeleverd, maar zij bleven. Wat de ambtenaren echter van deze andere groepen onderscheidde was hun verregaande politieke demoralisering, onder invloed van de ontbinding van het koloniale bestel, de nakende afrikanisering van de administratie, en de uitweg die de wet van 21 maart 1960 hen bood. De 4000 religieuzen volgden in grote meerderheid de instructie van de kerk op om in Kongo te blijven. En ook in de bedrijven bleven de Europeanen in groten getale op hun post. De vereniging van kolonisten Fedacol verklaarde midden augustus dat 90% van haar leden in Kongo was gebleven.⁷⁷ Volgens een enquête bij de grote ondernemingen functioneerde op 31 juli 1960 94,5% van de bedrijfszetels. Daarvan beschikte 65% over een volledig, en 28,5% over een voldoende Europees personeelsbestand. J. Vanderlinden schrijft men kan moeilijk beweren [...] dat de privé-bedrijven Kongo in de steek gelaten hebben.⁷⁸ Tussen 30 juni en 28 juli 1960 – toen de exodus tot stilstand kwam – hadden 38.000 blanken, onder wie 9000 mannen, het

land verlaten. De exodus beperkte zich tot ongeveer 40% van de blanke kolonie, en tot minder dan een kwart van de mannen. Een meerderheid van de blanken in Kongo had de exodus dus aan zich voorbij laten gaan, in tegenstelling tot wat de media suggereerden.⁷⁹

Tegenover dit relatief gunstige beeld betreffende de sociaal-economische infrastructuur, de personeelsbezetting en de houding van het privé-kapitaal, staat de complete ontwrichting van de Kongolese publieke financiën. De inkomstenstroom droogde in de zomer van 1960 volledig op. Deze toestand weerspiegelt de implosie van de Kongolese administratie.⁸⁰ Maar de plotselinge exodus van de blanke ambtenarij zou ook op politiek vlak negatieve gevolgen meebrengen. Van de ene op de andere dag was de Kongolese regering gedwongen om 10.000 blanke ambtenaren te vervangen. Zij moest daarvoor noodgedwongen, volgens de traditionele promotieregels, uit de bovenste lagen van het Kongolese ambtenarenkader putten. Deze ambtenaren hadden in het koloniale tijdvak een meer bevoorrechte positie verworven, hadden een beperkt aandeel in de onafhankelijkheidsstrijd gehad, en waren politiek eerder conservatief te noemen. De Kongolese regering kreeg de tijd niet om een staatsbestuur uit te bouwen dat beter aan de postkoloniale eisen tegemoetkwam. Terwijl het actieve middenkader van de nationalistische beweging noodgedwongen (en dikwijls gefrustreerd) aan de kant bleef staan, zat de regering opgescheept met een eerder wantrouwig ambtenarenapparaat. In het ANC rees een soortgelijk probleem, in die kampeementen waar bij de aanwijzing van Kongolese officieren criteria als anciënniteit de doorslag gaven, en waar dus geput werd uit de rangen van anciens wier voorgeschiedenis getekend was door de kadaverdiscipline, kastementaliteit en de repressieve traditie van de oude Force Publique.

OORLOGSPROPAGANDA

De Belgen, die in die dagen onder een stortvloed van berichten over mishandelingen, verkrachtingen en chaotische taferelen werden bedolven, kregen bijna geen informatie over de wezenlijke ontwikkelingen in de Kongo-crisis. (Politiek) uiteenlopende gebeurtenissen als de soldatenopstand met als inzet de afrikanisering van het leger; het verzet van Kongolese soldaten tegen hun ontwapening door Belgische paras in Katanga en Kongolese wraakacties tegen blanken na de Belgische aanval

op Matadi werden in de pers en in verklaringen van politici van hun politieke betekenis ontdaan, en herleid tot koren op de propagandamolen tegen Leopoldstad. In het requisitoir van Brussel tegen Lumumba werd voortdurend gehamerd op de door hem veroorzaakte chaos, waarmee hij de verdwijning van de blanken uit Kongo zou beogen. Deze chaos was het schrikbeeld waarmee verschillende krachten hun politieke doelstellingen rechtvaardigden in die juli-dagen: de blanke ambtenarij, die haar repatriëring en reïntegratie in de metropool beoogde; Tshombes regime en de blanke kolonie in Katanga, die de greep van Leopoldstad op de provincie wilden elimineren; blanke officieren van de Force Publique, ontredderd door de afrikanisering, en op zoek naar het herstel van hun autoriteit, desnoods met steun van Belgische soldaten; en de neokoloniale krachten in Brussel, die het onafhankelijkheidsstreven en de Kongolese regering zelf wilden breken. De strijd tegen de chaos – en daarna: het vrijwaren van de orde in Katanga – werd het voorwendsel waarmee de publieke opinie voor deze projecten moest worden gewonnen.

De pers stroomlijnde haar berichtgeving in dienst van de Brusselse wil tot interventie met suggererende titels en opgeklapte verhalen. In die dagen kleurden westerse perslui en politici de berichtgeving over Kongo in volgens de slagzin die als titel boven een artikel in *La Libre Belgique* verscheen: Anarchie in Leopoldstad, orde in Katanga. Deze Brusselse krant schreef ongegeneerd: Men vermoordde blanke mannen en men verkrachtte blanke vrouwen bij duizenden.⁸¹ Belangrijke ontwikkelingen die niet in dit schema pasten, werden grotendeels uit het verhaal weggelaten. Informatie over de rustbrengende afrikanisering van de Force Publique in de hoofdstad (8-10 juli) en over de pacificatietournee van Kasavubu en Lumumba, over de Belgische aanval op Matadi (11 juli), over het georganiseerde karakter van de uittocht van de ambtenarij, of over de slag rond Nzilo (22 juli) paste niet in dit schema, en haalde niet, of slechts summier, vertekend of laattijdig de pers. Het opgeroepen beeld van chaos was op twee manieren functioneel. Het paste uitstekend in de propagandaoorlog tegen de nationalistische regering, die niet in staat zou zijn om te regeren. Bovendien legitimeerde dit beeld de Katangese secessie, en na de komst van de vn, de arbeidsdeling tussen Belgische troepen – die in het rustige Katanga geen hulp behoeften – en de blauwhelmen, die in de rest van Kongo genoeg katten te geselen hadden.

De wraakakties tegen blanken toonden aan dat het humanitaire voorbehoud dat Van den Bosch bij een Belgische militaire tussenkomst maakte, niet zonder grond was. De Kongolese reacties werden door politici en media ongegeneerd gebruikt in hun lastercampagne. Toen er, ten gevolge van de Belgische aanval op Matadi (11 juli) en van de bezetting van Leopoldstad (13 juli) grote beroering in de Kongolese hoofdstad ontstond, schoof de pers de schuld voor de onrust in de schoenen van Lumumba. De expeditie tegen Matadi werd lange tijd uit de westerse pers gehouden, waardoor de breed uitgesmeerde Kongolese represailles tegen blanken volkomen irrationeel leken. Dit beeld van ongecontroleerde chaos was natuurlijk dienstig om... de militaire interventie zelf te rechtvaardigen. De Kongolese reacties op de Belgische heroveringsoperaties, die in het spoor traden van de bezoeken die Lumumba en Kasavubu overal in het land brachten om orde en rust te herstellen, werden aangehaald als bewijs voor de onmacht van Lumumba om de chaos te bedwingen. *Time* schreef: Hun reis was een pijnlijke mislukking. De autoriteit van Lumumba's centrale regering reikte niet verder dan de draagwijdte van zijn stem. Zodra hij een stad of een provincie verlaten had, keerde de macht terug naar eenieder die sterk en meedogenloos genoeg was om deze te grijpen. Kranten als *La Libre Belgique* draaiden de rollen zelfs om: Lumumba is een agitator die zich van de ene naar de andere plaats begeeft om overal de brand aan te wakkeren. Die schijnbaar irrationele – want van hun context ontdane – Kongolese reacties leverden stof voor racistische commentaren. Want was het Kongolese optreden niet, om het met de woorden van minister en professor W.J. Ganshof van der Meersch te zeggen, het gevolg van de instelling van de Kongolezen, van hun uitzonderlijk vermogen om opgewonden te geraken, en ook van hun wisselend, beïnvloedbaar karakter, dikwijls niet vatbaar voor rede en nog minder vatbaar voor logica? Dergelijke stereotyperingen werden het sluitstuk van de berichtgeving over Kongo; termen als het Kongo-labyrint of kongolisering werden een synoniem van anarchie en barbarij.⁸²

KONGO HEROPBOUWEN VANUIT KATANGA

De afkondiging van de onafhankelijkheid van Katanga hielp Brussel op weg naar de verwerkelijking van een oude Katangees-koloniale droom: de herschikking van het vroegere Belgisch Kongo rond een allesoverheersend Katanga. De Belgische vertegenwoordiging in Katanga werd in handen gelegd van graaf Harold d'Aspremont-Lynden, die ontslag nam als Eyskens adjunct-kabinetschef, en van Robert Rothschild, een diplomaat van bsp-signatuur die door de Belgische ambassade in Leopoldstad werd afgestaan. Beide mannen leidden Mistebel (Mission Technique Belge), het werkelijke machtscentrum in het afgescheiden Katanga.⁸³ Brussel ontdeedde als het ware zijn politiek-diplomatieke vertegenwoordiging, en kwam met de parallelle structuur van Mistebel zeer dicht bij een erkenning van de koperstaat. Maar tot een formele erkenning zou het niet komen: de Belgische regering hield Katanga vast, als middel om een door haar beheerst, maar formeel onafhankelijk Kongo te creëren. Een hoofdartikel in *La Libre Belgique* van 12 juli zette de toon: Maar niet gelijk welke onafhankelijkheid! [...] Geen onafhankelijkheid onder leiding van de huidige regering in Leopoldstad waarvan [...] verschillende leden zich gedragen hebben als primaire en stompzinnige wilden, of als puur uitschot of als scheppingen van het communisme.[...] Burggraaf Terlinden sprak de hoop uit dat dit voorbeeld [de Katangese secessie-LdW] nagevolgd zou worden, en dat een Kivu-staat, een staat in Beneden-Kongo en nog andere zouden toetreden tot die Confederatie van Verenigde Staten van Kongo [...] (*La Libre Belgique*, 14 juli) Professor Van Bilsen, een vertrouweling van president Kasavubu, verwoordde deze aanpak op 13 juli als volgt: Zoals het gehele land heeft Katanga het recht zijn eigen lot in handen te nemen. Maar het is zeker niet in het belang van Katanga of van Centraal-Afrika dat dit land zich volledig isoleert of, wat nog erger zou zijn, steun zoekt in het racistische zuiden [Rhodesië, Zuid-Afrika-LdW]. [...] De taak van België in deze delicate zaak is duidelijk: alles doen wat mogelijk is om

de kloof die Leopoldstad van Katanga scheidt, te overbruggen. Indien onderhandelingen zouden leiden tot de vorming van een confederatie, dan mag men aannemen dat de huidige moeilijkheden tot een beter evenwicht in geheel Kongo hebben geleid. [...] Een gereserveerde houding [van België tegenover Tshombe-LdW] sluit overigens niet uit dat men begrip toont voor het standpunt en de technische noden van de regering-Tshombe.⁸⁴

De woordvoerder van de sociaal-democratische oppositie, H. Rolin, sloot zich tijdens de Senaatszitting van 19 juli bij deze visie aan: Het is evident dat de afwezigheid van erkenning [van de Katangese onafhankelijkheid-LdW] ons op geen enkele wijze verbiedt om door te gaan met het verlenen van technische hulp aan de provinciale regering van Katanga, alsook aan gelijk welke andere provinciale regering zoals wij hun die tot vandaag verleend hebben. Tijdens zijn 21-juli-toespraak verdedigde koning Boudewijn ondubbelzinnig de nieuwe Kongo-politiek. Met harde woorden aan het adres van de regering-Lumumba, en lof voor het Tshombe-regime gaf hij zijn wens te kennen om een nieuw Kongo rond Katanga op te bouwen: België had de hoop gekoesterd dat de Kongolese volkeren zichzelf konden regeren; en zij waren erin geslaagd, hadden de leiders, in wier handen dit beheer werd overgedragen, loyaal de hulp aanvaard die wij zo edelmoedig hebben aangeboden. Dit is helaas niet gebeurd. Een brutale opstand werd ontketend in de rangen van de Openbare Weermacht en sommige verantwoordelijke autoriteiten hebben – in plaats van deze muiterij te smoren – het Kongolese volk tegen de Belgen opgeruid. [...] Ganse volksstammen, geleid door eerlijke en waardevolle mannen hebben ons hun vriendschap behouden en zij smeken er ons om hen te helpen, in de huidige chaos, bij het opbouwen van hun onafhankelijkheid. Het is onze plicht te beantwoorden aan elk loyaal verzoek tot medewerking. Boudewijns toespraak codificeerde een praktijk waaraan op Afrikaanse bodem al een week werd gewerkt. De Belgische opperbevelhebber Cumont had al op 14 juli zijn ondergeschikten opgedragen om te allen prijze Katanga vast te houden. [...] Zo mogelijk Luluaburg vast te houden [...] en ervoor te zorgen dat de Kasai-provincie Katanga imiteert en zich met haar verenigt.⁸⁵

Ondertussen zochten de Belgische vertegenwoordigers naar potentiële Tshombe-imitators. Minister van Buitenlandse Zaken Wigny stuurde op 26 juli een telegram naar Elisabethstad, waarin hij verklaarde: Elke

aansluiting van andere Kongolese provincies bij Katanga moet aangemoedigd worden.⁸⁶ Tshombe zelf had niet op Wignys telegram gewacht om de nieuwe lijn in de praktijk te brengen. Hij stelde op 25 juli – toen Lumumba in het buitenland was – aan president Kasavubu en Senaatsvoorzitter Iléo voor om een toponverleg tussen niet-extremistische leiders van goede wil te organiseren, met het oog op een formule van Kongolese Staten, samengebracht in de schoot van een associatie of een confederatie. Deze optie zou begin augustus zelfs plechtig in artikel 1 van de Katangese grondwet worden opgenomen: De Staat Katanga is voorstander van het principe van de associatie met andere streken van het vroegere Belgisch Kongo [...] Hij zal onderhandelingen beginnen om met hen een confederatie, steunend op de gelijkheid van de partners, te vormen.⁸⁷ Het gezaghebbende Londense dagblad *The Times* schetste in een hoofdartikel van 13 juli helder de krachtlijnen van het westerse beleid. De strategische doelstelling luidde: Erkenning van Katanga zou op dit ogenblik voorbarig zijn, maar mag als mogelijkheid niet afgevoerd worden indien Tshombe erin slaagt zijn regime te consolideren. Later, wanneer de opwinding afgenomen zal zijn, zou Katanga zich kunnen herdefiniëren binnen een losser federaal verband met de rest van Kongo. Het doel was dus de vervanging van de regering-Lumumba door een neokoloniaal regime, gekenmerkt door machteloosheid (een losser federaal verband), en gedomineerd door Tshombe en een grotendeels zelfstandig Katanga.

Het centrale doelwit van deze strategie bleef Leopoldstad, waar een neokoloniaal bewind in het zadel geholpen moest worden. Er moest een wig worden gedreven in de regering-Lumumba. Het leek niet onzinnig om in dat verband grote verwachtingen te koesteren van Kasavubus Abako. De correspondent van *The New York Times* in Brussel schreef dat politieke waarnemers aldaar van oordeel waren dat de sleutelvraag nu is wat Joseph Kasavubu, Staatshoofd van Kongo, zal doen. Vóór de vorming van de nationale Kongolese regering bepleitte hij een federatie van grotendeels autonome staten. [...] Zij vragen zich af of Kasavubu naar zijn oorspronkelijke positie zal terugkeren en de provincie Leopoldstad, die door zijn partij gecontroleerd wordt, met Katanga zal verbinden. (26 juli) Tshombes uitgestoken hand – de opheffing van de Katangese secessie in ruil voor de politieke eliminatie van Lumumba – verhoogde de druk in Leopoldstad. De nationalistische kern rond Lumumba moest

verdwijnen; en kandidaat-afvallige ministers mochten zich bij België aanmelden. Marcel de Corte, professor moraalfilosofie aan de universiteit van Luik, schreef in een hoofdartikel van *La Libre Belgique*: Bekijk Lumumba. De man is zo goed als niet ontwikkeld. Het vernislaagje beschaving dat wij op hem aanbrachten, barst aan alle kanten open. Hij is een barbaar. [...] [Belgische-LdW] officieren [op de luchthaven van Ndjili-LdW], van wie één enkel viriel gebaar de planeet van dit ergerlijke bezinksel bevrijd zou hebben, doet hij wenen van woede. De professor kon op beide oren slapen: de uitschakeling van Patrice Lumumba stond hoog op de prioriteitenlijst van de Belgische bewindslieden. De broer van koning Boudewijn, prins Albert, vatte enkele maanden later de heersende Belgische opvattingen bondig samen: De Kongolese crisis is te herleiden tot één enkele persoon: Patrice Lumumba.⁸⁸

KONGO VERZOEKT DE VN OM TEGEN DE BELGISCHE INTERVENTIE OP TE TREDEN

Op 12 juli verstuurden president Kasavubu en eerste minister Lumumba een telegram naar de secretaris-generaal van de vn, Dag Hammarskjöld, met een dringend verzoek tot bijstand: De regering van de Republiek Kongo verzoekt de Verenigde Naties dringend om militaire bijstand. Dit verzoek wordt gerechtvaardigd door het inzetten in Kongo van Belgische troepen, in overtreding van het Vriendschapsverdrag dat België en de Republiek Kongo op 29 juni 1960 ondertekenden. [...] Wij beschuldigen de Belgische regering ervan de Katangese afscheiding zorgvuldig voorbereid te hebben, met als doel ons land in haar greep te houden. De regering, daarin gesteund door het Kongolese volk, weigert een volongen feit te aanvaarden dat het resultaat is van een samenzwering tussen Belgische imperialisten en een kleine groep van Katangese leiders. De verpletterende meerderheid van de Katangese bevolking is tegen afscheiding, die de vermoede voortzetting van het koloniale regime inhoudt. Het fundamentele doel van de gevraagde militaire bijstand is de bescherming van het nationale grondgebied van Kongo tegen de huidige buitenlandse agressie, die een gevaar voor de internationale vrede vormt. Wij benadrukken ten zeerste de uitzonderlijk dringende noodzaak voor het inzetten van vn-troepen in Kongo. In een tweede telegram, van 13 juli, werd dit verzoek, voor zover nodig, verduidelijkt: Het doel van de gevraagde hulp is niet het herstel van de interne toestand in Kongo maar de bescherming van het nationale grondgebied tegen de daad van agressie door Belgische troepen.⁸⁹

De vn besloot op dit verzoek in te gaan: de operatie Organisation des Nations Unies au Congo (ONUC) was geboren. Hierna zal blijken dat de vn-leiders en de westerse krachten in de Veiligheidsraad (vr) geenszins de bedoeling hadden om de Belgische interventie en de Katangese secessie het hoofd te bieden, waar de Kongolese regering ondubbelzinnig om had gevraagd. Maanden later zou 'H', zoals Hammarskjöld in de pers wel eens werd aangeduid, in de vr terugkomen op wat volgens

hem het doel van de VN-actie was: De bescherming van mensenlevens en bezittingen in Kongo, die bedreigd werden na de ineenstorting van het nationale veiligheidssysteem, zodanig dat de redenen die werden aangevoerd om de Belgische interventie te ondersteunen, weggenomen zouden worden.⁹⁰ De VN zou de Belgische rechtvaardiging voor zijn militaire interventie in Kongo dus overnemen. De VN wou die interventie teniet doen door haar overbodig te maken; door haar doelstellingen zelf te realiseren! Hierover volgt later meer, maar het is nuttig om eerst kort de context te schetsen waarbinnen de VN, en de westerse wereld die in haar kielzog vaarde, de ONUC-operatie organiseerde. Waarom deden Kasavubu en Lumumba een beroep op de VN, en bijvoorbeeld niet op troepen uit bevriende Afrikaanse landen, om de Belgische interventie en de Katangese secessie te bestrijden? En vooral: waarom werd voor een VN-interventie gekozen, en niet voor een rechtstreekse tussenkomst van één of meer westerse landen, in het verlengde van de Belgische interventie? Of nog anders gesteld: waarom zette de VN in Kongo (1960-64) wél een operatie op, terwijl zij dat bijvoorbeeld niet had gedaan in Algerije (1954-62), Kenia (Mau-Mau-opstand van 1953-55), Cyprus (1955-58), Cuba (1957-59) en Frans Indo-China (1947-54)?

1960: HET AFRIKA-JAAR VAN DE VN

De VN werd op 26 juni 1945 in San Francisco in het leven geroepen. Zij werd, zoals instellingen als het Internationaal Munt Fonds en de Wereldbank, door de geallieerde overwinnaars van de Tweede Wereldoorlog opgericht teneinde de moeizaam bedongen machtsevenwichten die uit de oorlog voortkwamen, veilig te stellen. Die nieuwe machtsconstellatie werd fundamenteel gekenmerkt door multipolariteit, instabiliteit en haar niet langer Europees, maar wereldomvattend karakter. Naast Washington, dat de hegemonie binnen de kapitalistische wereld opeiste, vochten de oude Westeuropese mogendheden (Londen, Parijs) voor hun vooroorlogse imperialistische prerogatieven. Terzelfder tijd ontwikkelden zich de kiemen van wat de Koude Oorlog wordt genoemd. Die Koude Oorlog was de nieuwe vorm van het oude conflict dat sinds 1917 de kapitalistische wereld tegenover de Russische revolutie plaatste, en was afgekondigd door de vs-atoombommen op Hiroshima en Nagasaki – militair-strategisch gezien een overbodige operatie, maar naar Moskou toe een belangrijk signaal. Naast het oude Oost-Westconflict,

en de strijd om de hegemonie in het westerse kamp, kwam in die jaren ook het Zuiden in beweging. De opkomende koloniale revolutie dwong de koloniale machten tot een bezinning op hun beleid van klassieke, directe overheersing. Washington, wiens bedrijven in Azië en Afrika op de koloniale monopolies van zijn concurrenten botsten, preekte – en praktiseerde min of meer in zijn Latijns-Amerikaanse achtertuin – het neokolonialisme, dat de formele onafhankelijkheid van de gekoloniseerde landen gedoogde. De vestiging van de hegemonie van de vs en de onafhankelijkheidsaanspraken van de gekoloniseerde wereld convergeerden in een neokoloniaal compromis, dat aansloot bij de vereisten van een nieuwe ontwikkelingsfase in het kapitalisme. De doorgedreven internationalisering van de kapitalistische economieën en de jacht op nieuwe afzetmarkten vereisten meer dan de plundering van de natuurlijke rijkdommen van het Zuiden. Men moest een beperkte industrialisering van de koloniën, en een zekere uitbouw van hun interne markten zien te realiseren. De uitbouw van een nationale economie in die landen vereiste een zekere liberalisering van het maatschappelijke leven – en in het verlengde daarvan lag de politieke onafhankelijkheid.

Nu de loop van de geschiedenis deze neokoloniale aanpak aan de gehele wereld scheen op te dringen, drong de vs zijn basisideeën op bij de vormgeving van de vn. De Organisatie werd opgevat als het symbool, de eerste vormgeving van een wereldgemeenschap van formeel gelijkwaardige staten. Het principe van de gelijkheid en het zelfbeschikkingsrecht van de volkeren, dat in het eerste artikel van het vn-Handvest werd verankerd, drukte dit uit. De voorganger van de vn, de Volkenbond, had na de Eerste Wereldoorlog de koloniën van de overwonnen mogendheden nog eenvoudig onder de overwinnaars kunnen herverdelen als mandaatgebieden. Nu heette het echter, volgens het vn-Handvest, dat de belangen van de volkeren die nog niet volledig zelfbestuur bereikt hebben op die van de kolonisator voorgaan, een kolonisator die de verplichting heeft om zelfbestuur te ontwikkelen.⁹¹ De fundamentele reden voor de opening naar het Zuiden was niet zozeer de wil om een echte wereldgemeenschap te vormen – een illusoire doelstelling, want die gemeenschap werd en wordt natuurlijk beheerst door de ongelijke krachtsverhoudingen tussen haar leden – maar wel het verpletterende gewicht van de koloniale revolutie. In de loop van de jaren 40 waren de machtsverhoudingen tussen kolonisatoren en gekoloniseerden in volle evolutie gekomen. Een gigantische bevrijdingsbeweging, waar meer dan

de helft van de mensheid bij betrokken was, schudde hele continenten door elkaar. Verschillende factoren verklaren de toegenomen politieke manoeuvreerruimte van de gekoloniseerde wereld in die jaren: de kracht van de dekolonisatiebeweging zelf; de tegen- en patstellingen tussen de imperialistische concurrenten tijdens de wereldoorlog; de nederlaag van Duitsland, Italië en Japan, en de liquidatie van hun koloniale rijken; en de relatieve achteruitgang van de klassieke koloniale machten (Parijs, Londen) tegenover Washington.⁹² De gebeurtenissen in de eerste naoorlogse jaren bevestigden de diepgang van deze ontwikkeling. Honderden miljoenen mensen bedienden zich van stakingen, muiterijen, bewegingen van burgerlijke ongehoorzaamheid en open oorlogen om het koloniale juk af te gooien: India (1947), China (1949), Indonesië (1949), Vietnam (1954). Sedert 1954 woedde een bevrijdingsoorlog in Algerije; de Tweede Indochinese oorlog barstte in 1957 los; en begin 1959 gooide het Cubaanse volk het halfkoloniale regime van Batista omver. De Conferentie van Bandoeng (1955) registreerde de eerste successen: 29 onafhankelijke landen uit de derde wereld, die 1,5 miljard mensen vertegenwoordigden, verklaarden er de oorlog aan het kolonialisme.

De ogenschijnlijk onstuitbare koloniale revolutie eiste voortdurend de bijzondere aandacht van de VN-strategen en de dominante mogendheden op. De VN-leiding beoogde een soepele overgang naar het postkoloniale tijdperk te bewerkstelligen, zonder kwalitatieve verzwakking van de westerse geopolitieke invloedssfeer. De secretaris-generaal van de VN zelf formuleerde het in 1960, sprekend over Afrika, zo: Ik ben van oordeel dat Afrika tot dat deel van de wereld behoort dat vandaag buiten het conflict, de competitie, de Koude Oorlog staat en, zo zou men het kunnen stellen, waaronder wij vandaag allemaal lijden, en ik zou graag dat deel van de wereld daarbuiten houden. Afrika buiten de Koude Oorlog houden wilde zeggen: de daar bestaande westerse overheersing niet ter discussie stellen door een dekolonisatie die buiten de krijtlijnen gaat van wat een neokoloniale omslag voorschrijft. Hammarskjöld wou daarom met wat hij als zijn preventieve diplomatie omschreef, het machtsvacuüm in de ex-koloniën waar nodig met VN-acties opvullen. Dat machtsvacuüm sloeg in wezen op de labiele toestand, die voortvloeide uit de conjuncturele verzwakking van de (neo)koloniale krachten, en de opgang van de antikoloniale beweging – die een revolutionaire dynamiek dreigde te ontketenen.⁹³

In die jaren had de secretaris-generaal een grote rol voor de vn in Afrika weggelegd. Bij de ambtsaanvaarding van H, in 1953, waren er vier Afrikaanse staten lid van de vn; eind 1960 zouden dat er reeds 26 zijn. 1960 was het Afrika-jaar van de vn: niet minder dan zestien staten op het zwarte continent zouden dat jaar onafhankelijk worden. Bij die gelegenheid reisde de secretaris-generaal gedurende zes weken langs de hoofdsteden van Afrika. In mei 1960 had hij alvast zijn adjunct, Ralph Bunche, voor onbepaalde tijd naar het geopolitiek belangrijke Kongo gestuurd. De maand daarvoor had een delegatie van het Abako, de partij van de latere president Kasavubu, een bezoek aan de vs gebracht, en New York en Washington ingelicht over de noden van het land. Op 6 juli, onmiddellijk na het uitbreken van de revolutie in de Force Publique, vroeg de secretaris-generaal aan Bunche om de Kongolese regering tot een officieel verzoek tot technische bijstand op het vlak van de veiligheid te bewegen.⁹⁴ In een telegram aan 'H' bracht Bunche daarop het verzoek in herinnering dat hij op 20 juni had ontvangen van Afrikaanse staten die deelnamen aan een conferentie in Addis-Abeba. Zij hadden de vn verzocht om de nodige maatregelen te nemen om de onafhankelijkheid en integriteit van Kongo te verdedigen: men vreesde een opdeling van het land onder Rhodesische invloed.⁹⁵

VAN NASSER (1956) NAAR LUMUMBA (1960)

De aandacht die de vn aan het dekolonisatieproces schonk bleef dus niet onopgemerkt. De antikoloniale beweging zelf vroeg op het vn-forum voortdurend aandacht en steun voor haar politieke aspiraties. In zekere zin kan men, om een historische analogie te gebruiken, stellen dat de derde wereld binnen de internationale politiek in de jaren 50 een positie had veroverd die de Belgische arbeidersbeweging had verworven in de Belgische politiek vanaf 1894, ten tijde van het algemeen meervoudig stemrecht. Beide bewegingen hadden door een stormloop tegen het bestel hun gedeeltelijke erkenning door de heersende machten afgedwongen en een plaats verworven in de politieke stelsels: in de Algemene Vergadering van de vn en in het Belgische parlement. Die integratie bleef zowel op het wetgevende als uitvoerende niveau erg beperkt, dankzij mechanismen als het meervoudig karakter van het stemrecht (België), en de voortdurende miskennen van het zelfbeschikkingsrecht van vele volkeren en het vetorecht van de permanente leden in de Veiligheidsraad

(vn). Bovendien was de afgedwongen gelijkheid (van staten in de schoot van de vn, van de burger tegenover de Belgische staat) van formeel-juridische aard, zonder dat de feitelijke, erg ongelijke machtsverhoudingen in gevaar kwamen. De werkelijke machtscentra bleven ondanks deze overwinningen elders liggen: in Brussel, bij de financieel-economische elite en de staatsbureaucratie; in New York, bij de dominante machten van de Veiligheidsraad en bij de enorme vn-bureaucratie en haar bijzondere organen (Wereldbank, imf, Unesco, fao, who, enzovoort). Maar deze bedenkingen brachten de derde wereld in de jaren van de Kongo-crisis, net zoals dat met de Belgische arbeidersbeweging rond de eeuwwisseling het geval was, niet af van haar succesvolle strategie, gericht op de verovering van deze representatieve fora.⁹⁶

Op de pan-Afrikaanse Conferentie van Accra (einde 1958), waar ook Lumumba aanwezig was, eisten 62 Afrikaanse organisaties in een resolutie dat de vn de erkenning van dat recht [op zelfbeschikking-LdW], in overeenstemming met het Handvest, oplegt aan de koloniale mogendheden. En de Kongolese nationalisten lieten, in navolging van hun lotgenoten elders ter wereld, in hun antikoloniale propaganda niet na te wijzen op de tegenstelling tussen de miskennis van het zelfbeschikkingsrecht van het Kongolese volk, en het feit dat Brussel dat vn-Handvest bij wet had bekrachtigd.⁹⁷ De rol die de vn tijdens de Suez-crisis speelde (1956) versterkte de reflex van het jonge Afrikaanse nationalisme om politieke leiding en hulp te zoeken bij de vn. De Suez-crisis, die een inhalig kolonialisme confronteerde met een progressief nationalisme, had een hoge symboolwaarde. Londen had Egypte een beperkte soevereiniteit toegestaan: het strategische Suezkanaal, en de Egyptische defensie en buitenlandse politiek bleven onder Brits beheer. Toen de Egyptische kolonel Nasser op 26 juli 1956 de Suezkanaalmaatschappij nationaliseerde, teneinde de door Londen en Washington ingetrokken steun voor de bouw van een strategische stuwdam te compenseren, brak er een internationale crisis uit. Eind oktober 1956 vielen Israël, en kort daarop ook Groot-Brittannië en Frankrijk, Egypte aan: Parijs en Londen eisten de terugtrekking van Egyptische troepen van het Suezkanaal en de instemming van Caïro met een militaire bezetting van enkele strategische Egyptische havensteden. Nadat Brits-Franse vetos resoluties van Washington en Moskou voor een staakt-het-vuren in de Veiligheidsraad hadden getorpedeerd, keurde de Algemene Vergadering een soortgelijke

vs-resolutie goed. Onder druk van Washington en Moskou aanvaardden Londen en Parijs één week later een wapenstilstand. Blauwhelmen namen posities van Franse en Britse troepen in Egypte over; en de volgende jaren werd een regeling voor het kanaal van kracht, waarbij de Egyptische autoriteit over het kanaal, de schadeloosstelling van de vroegere aandeelhouders en de vrije doorvaart werden geregeld. In Afrikaanse ogen had de pan-Arabische Nasser een grote overwinning tegen de koloniale machten behaald en had de vn daarbij een belangrijke rol gespeeld. Deze ervaringen versterkten de overtuiging van de jonge Afrikaanse regimes dat met assistentie van de vn heel wat vooruitgang op het terrein zelf viel te boeken.

Vele Kongolese politici deelden deze gedachtengang. De afvaardiging van het Abako naar New York, de komst van Bunche en de conferentie van Addis-Abeba hadden een bijkomende dynamiek in die zin op gang gebracht. Van Bilsen, adviseur van de latere president Kasavubu, was misschien wel de belangrijkste voorstander van deze aanpak. Vóór de onafhankelijkheid had hij er herhaaldelijk voor gepleit om voor de Kongolese ordehandhaving een beroep te doen op de vn, indien die niet met eigen middelen verzekerd kon worden, en behalve wanneer de Kongolese autoriteiten spontaan zullen verkiezen een beroep te doen op het Belgische leger. Van Bilsen dacht aan een internationale politiemacht, zowel in het belang van Kongo als van de vele Belgen die er leven, en van België.⁹⁸ De Kongolese en Afrikaanse leiders zochten in de eerste dagen van de Kongo-crisis naar middelen om het conflict in hun voordeel te beslissen. De natuurlijke oriëntatie van Afrika op de vn, en de vrees voor een snelle uitbreiding van de westerse interventie gaven Lumumba niet veel mogelijkheden buiten een verzoek tot een tussenkomst door blauwhelmen. Ook een Ghanese delegatie die op 12 juli in Leopoldstad was aangekomen, had bij de Kongolese leiders een vn-interventie bepleit. Bovendien ontdekte Lumumba diezelfde dag, bij zijn terugkeer in de hoofdstad, dat er een veel verderfelijker alternatief in de maak was. De Kongolese regering had, in afwezigheid van Lumumba en Kasavubu, de vs opgeroepen om troepen te sturen. De in Leopoldstad achtergebleven ministers – de anderen reisden het land af om de afrikanisering van het leger te begeleiden en de rust te herstellen – waren blijkbaar van mening dat, na de gebeurtenissen in Elisabethstad en Matadi, enkel deze drastische maatregel een open en totale oorlog tussen België en Kongo

kon voorkomen.⁹⁹ Lumumba had zijn gedachten dus snel op een rijtje. Dezelfde dag nog zond hij het hogervermelde telegram aan Hammarskjöld, met het verzoek om een VN-interventie.

BIJGEDACHTEN IN NEW YORK, WASHINGTON EN BRUSSEL (9-13 JULI)

Op 10 juli had de Kongolese ministerraad, voorgezeten door president Kasavubu, de VN via Ralph Bunche verzocht om militair-technische hulp bij de reorganisatie van het Kongolese leger. 'H' gaf prompt zijn toestemming voor zón VN-tussenkómt. De VN hoopte door een snelle actie een unilaterale Belgische interventie de pas af te snijden. Diezelfde dag nog vielen Belgische troepen echter Kongo binnen, en op 12 juli, om 14u., kwam in New York het telegram van Kasavubu en Lumumba aan. Dat telegram was voor Hammarskjöld een complete verrassing: Leopoldstad plaatste niet meer het herstel van de interne orde, maar de bestrijding van de Belgische agressie op de agenda.¹⁰⁰ De VN werd nu, nadat zij mede een interveniërende dynamiek in gang had gezet, opgeroepen om bijstand te verlenen – niet met technische assistentie, maar met militaire middelen. De oproep van de Kongolese leiders stond lijnrecht tegenover wat de secretaris-generaal, enkele dagen daarvoor, informeel nog had aangegeven als het enig mogelijke type van VN-tussenkómt: een zitting van de VR, die een Belgische (of een door Brussel geleide) militaire interventie zou goedkeuren! 'H' had op 9 juli, toen de reikwijdte van de gebeurtenissen tot in New York was doorgedrongen, deze veelzeggende boodschap naar Bunche verstuurd: Ik zie geen ruimte voor nuttige VN-bijdrage in huidige toestand. [...] Wat mij het meest zorgen baart [...] is mogelijkheid dat toestand zich ontwikkelt waarbij Europese militaire interventie een psychologische noodzaak wordt met [als gevolg-LdW] een instorting van Afrikaans-westerse verhoudingen en zeer ernstige gevolgen voor de gehele ontwikkeling naar onafhankelijkheid. Ik zie VR wel resoluties stemmen maar niet welke bijdrage hij zou kunnen leveren die verder gaat dan mogelijk legaliseren van een operatie, waarvan de politieke aspecten echter niet beter zouden worden door zón beslissing.

Deze wending in de aard van het Kongolese verzoek maakte een VN-tussenkómt er niet minder dringend op – gezien de vrees voor een

confrontatie tussen Belgische en Kongolese troepen en een mogelijk rechtstreeks ingrijpen van Afrikaanse landen, op verzoek van Leopoldstad. Op 13 juli, 's morgens, verzocht Hammarskjöld om de onmiddellijke bijeenkomst van de vr, daarbij refererend aan artikel 99 van het vn-Handvest. In zijn verzoek schreef 'H' dat hij een zaak onder de aandacht van de vr [moest] brengen die, naar mijn oordeel, het behoud van de internationale vrede en veiligheid zou kunnen bedreigen. Maar deze verwijzing naar de internationale dimensie van het conflict bracht de vn-leiding niet van haar oorspronkelijke opzet af. Voor 'H' bleef de interne orde van Kongo het enige aspect van de crisis waarin de vn kon ingrijpen. Diezelfde 13de juli, vóór de zitting van de vr begon, maar na een informele bijeenkomst met de vr-leden, telegrafeerde Hammarskjöld aan Bunche. In zijn telegram herleidde hij de crisis tot een binnenlands conflict: Indruk van informele discussie was dat wij positieve beslissing zullen krijgen met mogelijke onthouding van twee. [...] Principes afgeleid van unef-ervaring zullen van kracht zijn. Dus geen grootmachten, enkel recht op zelfverdediging, instructies sluiten partijdig optreden in binnenlands conflict uit. Zullen ons uiterste best doen om zo vlug mogelijk opvallend demonstratief optreden te doen maar Kongolezen zullen moeten begrijpen dat elke troepenbeweging in licht van unef-ervaring minstens één week zal vereisen. unef staat voor de peace-keeping vn-macht van de Suez-crisis: een semi-militaire macht, gericht op de naleving van een bestand, die militair niet intervenieert, maar zich bijvoorbeeld tussen de partijen opstelt.¹⁰¹ Daarmee zat H, wat de grond van de zaak betreft, op één lijn met Brussel, dat de oorsprong van alle kwaad herleidde tot het probleem van de interne orde in Kongo, en dat de secessie als een intern Kongolees dispuut afschilderde.

Westerse mogendheden voerden eveneens een pleidooi voor een vn-interventie. De vs, als dominante macht in het westerse kamp, had een bijzonder belang in het dekoloniseringsproces – en in de rol van de vn daarin. Washington mat zich sinds de oorlogsjaren een antikoloniaal imago aan. Het klassieke kolonialisme van de oude grootmachten blokkeerde en bedreigde de economische opgang van de vs. 25 tot 75% van de essentiële grondstoffen die in de Amerikaanse industrie verwerkt werden, bevond zich in de koloniën van zijn concurrenten. Bovendien botsten zijn economische superioriteit en expansieve behoeften op de protectionistische barrières die zijn westerse concurrenten in hun ko-

lonies opwierpen. In een (intern) memorandum van het State Department (1943) werd gesteld: Onze traditionele politiek met betrekking tot Afrika en het Verre Oosten, was die van de Open Deur. [...] Overzeese handel zal voor dit land méér dan ooit voorheen belangrijk zijn om onze geroemde levensstandaard te handhaven. [...] Wij hebben [...] in deze kwestie de meest vitale belangen [te verdedigen]. Een rapport van de inlichtingendiensten van de vs (1941) schreef voor: De vs dient zijn optreden te rechtvaardigen door de oprichting van een nieuw, onafhankelijk Afrika te beloven... Afrika aan de Afrikanen! [...] Er moet een Afrikaanse Bolívar komen [...] Deze antikolonialistische campagne werd vanaf het einde van de jaren 40, wegens de aanzwellende antikoloniale revolutie, niet opgeborgen, maar in mineur voortgezet.¹⁰²

De vs was bijzonder geïnteresseerd in Kongo – ondanks het feit dat rechtstreekse vs-investeringen in het land erg beperkt waren. De eerste atoombommen waren ontwikkeld met behulp van uranium uit een Katangese mijn van de Union Minière (in Shinkolobwe). Kongo leverde in 1959 een groot aandeel van de strategische grondstoffen voor de vrije wereld: 9% van het koper, 49% van het kobalt, 69% van de industriële diamanten, 6,5% van het tin. De vs zelf betrok in 1960 80% van het diamant, 75% van het kobalt, en 50% van het tantalium (voor de luchtvaart) uit Kongo. De strategische metalen uit de Katangese mijnbekkens brachten een Amerikaanse Senaatscommissie er in 1959 toe te stellen dat wegens de bijdrage van Kongo aan de industriële en militaire noden van de vs, het essentieel is dat onze toekomstige relaties met dat land ons verzekeren van de voortzetting van zijn leveringen. Bovendien, zo blijkt uit gesprekken die S. Weissman met verantwoordelijken uit de mijnindustrie van de vs voerde, wou de vs verhinderen dat het nationalistische virus zich in geheel Zuidelijk Afrika, te beginnen met de Rhodesische Copperbelt, zou verspreiden. Het was duidelijk dat Washington de geopolitieke en strategisch-economische waarde van Kongo naar waarde schatte, en de ontwikkelingen met bijzondere aandacht volgde.¹⁰³

De Amerikaanse ambassadeur in Leopoldstad, Clare Timberlake, had reeds op 9 juli 1960 – nog voor de Belgische interventie dus – een onderhoud met Ralph Bunche over de voorwaarden en een tijdschema voor een mogelijke zending van een VN-macht naar Kongo. Op 12 juli had Timberlake afwijzend gereageerd op de vraag van Gizenga, Bomboko en Nyembo om vs-soldaten naar Kongo te sturen. Timberlake en enkele

Ghanese diplomaten drongen erop aan dit verzoek tot de VN te richten.¹⁰⁴ Timberlake was van mening dat de VN een commandant voor de Belgische troepen moest aanstellen; op termijn konden de Belgen dan door anderen vervangen worden. Timberlake zat daarmee op één lijn met Brussel. De Belgische VN-vertegenwoordiger vroeg tijdens de discussie in de Veiligheidsraad van 13 juli militaire hulp van de VN, met het oog op samenwerking teneinde het herstel van de veiligheid en de bescherming van mensenlevens te vrijwaren [...] een veiligheid die vandaag enkel door de Belgische troepen verzekerd wordt [...] En nog voor de VR België formeel vroeg zijn troepen terug te trekken, verklaarde hij nog: Wanneer de VN-troepen in staat zullen zijn om de effectieve handhaving van de orde en de veiligheid van de burgers in Kongo te verzekeren, dan zal mijn regering beginnen met de terugtrekking van haar interveniërende troepen.¹⁰⁵ Brussel bepleitte dus een VN-actie, die in de lijn zou liggen van zijn militaire interventie: een actie met het oog op het herstel van de orde, waarbinnen of waarnaast de Belgische troepen een rol zouden kunnen spelen. Paul Struye zou enkele dagen later in *La Libre Belgique* de doelmatigheid van deze aanpak benadrukken: Indien de Belgische troepen, alleen gelaten, slaags waren geraakt met de onruststokers, dan zou men geriskeerd hebben de indruk te wekken dat een koloniale oorlog of een heroveringsoperatie aan de gang is. Ons land heeft niets te winnen bij dergelijke onduidelijkheid. Het voordeel van een VN-dekmantel voor een Belgische interventie was, aldus Timberlake, dat zo beren hun neus uit de Kongolese kaviaar zouden houden. Het Witte Huis dacht er precies zo over, en Timberlakes aanpak om alle verzoeken tot steunverlening naar New York te delegeren werd nadien door minister van Buitenlandse Zaken Herter en president Eisenhower goedgekeurd. De VS-ambassadeur bij de VN, Adlai Stevenson, zou in 1961, op het begin van de operatie terugkijkend, verklaren: Rechtstreekse westerse interventies neigen er op natuurlijke wijze toe om op het terrein een gevoel van afkeer op te wekken, waardoor hun efficiëntie gecompromitteerd wordt [...] Het gevolg is dat in situaties van het Kongolese type de westerse wereld bijna machteloos zou zijn indien er geen VN-macht beschikbaar was om de orde te herstellen en om de plannen van een buitenlandse macht te verhinderen [...] Een directe westerse actie zou enkel een communistische interventie hebben versneld.¹⁰⁶

De vrees dat communistische en vooral Afrikaanse beren Leopoldstad ter hulp zouden snellen was beslist niet ongegrond. Op 12 juli was

er een Ghanese delegatie in Leopoldstad aangekomen, en de dag daarop deelde de Ghanese president Nkrumah aan Hammarskjöld mee dat hij op verzoek van Lumumba een bataljon naar Kongo stuurde, maar deze troepen ter beschikking van een eventuele VN-macht stelde. En op 14 juli hadden Kasavubu en Lumumba een telegram naar Kroestjev verstuurd, met het verzoek om de toestand in Kongo van uur tot uur te volgen, met het oog op een eventuele interventie van de Sovjetunie indien het westerse kamp geen einde maakt aan de agressie tegen de soevereiniteit van de Republiek Kongo. De vrees voor zon bilaterale hulp verklaart de snelheid waarmee de VR tot een interventie overging. Amper 48 uur na de vr-beslissing zetten de eerste blauwhelmen voet op Kongolese bodem, en op 18 juli waren er reeds 3500 blauwhelmen gearriveerd, uit Ethiopië (460), Ghana (770), Marokko (1250) en Tunesië (1020).¹⁰⁷ Had Lumumba immers niet aan iedereen die het horen wilde zijn doctrine van positief neutralisme uiteengezet? Kongo zou van gelijk wie hulp aanvaarden, zolang er geen voorwaarden aan die hulp werden verbonden. De komst van de blauwhelmen zou de daaropvolgende dagen en weken dit gevaar niet wegnemen. Lumumba en Kasavubu dreigden op 17 juli opnieuw met een verzoek om Sovjetrussische militaire hulp, indien de Belgische troepen zich niet onmiddellijk zouden terugtrekken. Op 20 juli herhaalde Lumumba, na een zitting van het Kongolese kabinet, dit dreigement. Kongo deed een beroep op de Sovjetunie of gelijk welk ander land van het Afro-Aziatische blok om troepen naar Kongo te sturen – al schortte Lumumba deze beslissing op, in afwachting van de resultaten van de komende zitting van de vr.

Lumumba's opvattingen over het positieve neutralisme stonden haaks op de plannen van de westerse mogendheden, die Kongo stevig in de westerse invloedssfeer wilden houden, zijn bodemrijksdommen voor zich wilden houden en de nationalistische opmars op het continent wilden afremmen. Bilaterale steun van de Sovjetunie of Afrikaanse landen voor Kongo zou de manoeuvreerruimte van de Kongolese regering tegenover Brussel en Washington vergroten, en een neokoloniale oplossing bemoeilijken. De integratie van de Ghanese troepen in de VN-operatie, onder VN-commando, moest Lumumba beletten om zich van hun diensten te bedienen.

De relatieve eensgezindheid van de westerse wereld in de beslissing om de Belgische interventie niets in de weg te leggen en de bewegingsvrijheid van de Kongolese regering te beperken, lag dus aan de basis

van de snelle vN-tussenkoms¹⁰⁸. Een voorbeeld van de wens van de vN-leiding om bilaterale steun aan de Kongolese regering af te snijden, of minstens binnen de perken te houden van wat voor het Westen aanvaardbaar werd geacht, zien we in de informele reactie van de secretaris-generaal op het (later als een vals gerucht afgedane) bericht over

de nakende of mogelijke aankoms^t van het Poolse schip Stettin met wapens aan boord, vermoedelijk bestemd voor regering [...] wij wensen duidelijk te maken [aan de Kongolese regering, via Bunche-LdW] dat vN-macht nu belangrijkste arm van regering is bij handhaving van orde in afwachting heroprichting van Force Publique. In deze omstandigheden zijn wij van mening dat, indien schip aankomt, regering vN zou moeten vragen om ontscheping te superviseren en om tot nader order wapens in bewaring te houden.¹⁰⁹ Om Leopoldstad te ondermijnen schreef *The Times* als eerste opdracht het volgende voor: Het is van vitaal belang dat er in Kongo onmiddellijk een vN-aanwezigheid komt. [...] Verder uitstel zou [...] gelijk welk van een reeks landen waarnaar op verschillende ogenblikken oproepen tot hulpverlening werden gezonden, ertoe kunnen bewegen om op eigen houtje te reageren door zelf troepen te zenden. (15 juli) Wanneer alle hulp voor de regering-Lumumba eenmaal afgesneden zou zijn, zou de weg tot haar omverwerping (met behulp van de secessie) open liggen: Het moet zeker een doelstelling van de vN zijn om indien mogelijk buiten dit specifieke interne geschil [dat wil zeggen de Katangese secessie-LdW] te blijven. Het is zonder enige twijfel onverdedigbaar om te interveniëren ten voordele van gelijk welke partij in een burgeroorlog, zelfs indien de uitnodiging om dat te doen uitgaat van wat nog steeds beschouwd kan worden als de legitieme regering van het land. De hoofdredacteur van *The New York Times* had reeds in de editie van 13 juli deze opvattingen bijzonder kernachtig geformuleerd. De ambassadeurs-leden van de VR hadden dus, nog voor zij hun beraadslagingen over een eerste resolutie over de Kongo-crisis begonnen, ondubbelzinnig kennis kunnen nemen van de limieten die het westerse blok voor ONUC had uitgetekend: 'Het komt niet aan de vN, en zeker niet aan de vs toe om aan Kongo eenheid op te leggen of om afscheiding te ondersteunen.'

NAAR EEN CONFRONTATIE MET LUMUMBA

Het oorspronkelijke verzoek tot tussenkomst van de Kongolese president en premier werd in de diplomatieke cénakels van het VN-hoofdkwartier ingeruild voor een compromis waarbij de secretaris-generaal tegemoetkwam aan de bekommernissen van Washington en Brussel. Op 13 juli, nog voor de VR zijn zitting begon, verzekerde Hammar skjöld de Belgische ambassadeur bij de VN ervan dat de term Belgische agressie niet in een VN-resolutie zou voorkomen. De ambassadeur van zijn kant beloofde de VN-aanwezigheid in Kongo te zullen verwelkomen.

DE VR-RESOLUTIE VAN 14 JULI

Op 14 juli, in de vroege ochtend, gaf de Veiligheidsraad het groene licht voor een tussenkomst in Kongo. Acht landen stemden voor de resolutie, nul tegen; China, Frankrijk en Groot-Brittannië onthielden zich. De enorme druk vanuit Afrikaanse hoek teneinde een VN-tussenkomst te bereiken, bracht de Sovjetunie ertoe om, na eerst voor een uitstel van de debatten gepleit te hebben, met de VS voor de resolutie te stemmen.¹¹⁰ Het werd een vaag en ruim mandaat (G. Abi-Saab); Hammar skjöld kreeg zo goed als carte blanche (J. Lash) om te handelen volgens de standpunten die hij tijdens de debatten verdedigd had. In de resolutie staat te lezen dat de VR de Belgische regering oproept om haar troepen van het grondgebied van de Republiek Kongo terug te trekken. De secretaris-generaal van zijn kant diende in overleg met de regering van de Republiek Kongo de nodige maatregelen te treffen om deze regering van de nodige militaire hulp te voorzien tot op het ogenblik waarop de nationale veiligheidsstroepen, dankzij de inspanningen van de Kongolese regering en met de technische ondersteuning van de VN, in staat zullen zijn om, naar de mening van de regering, volledig hun taken te vervullen. Afgaande op een lezing van de resolutie was de Belgische tactiek dus mislukt. Brussel had immers geprobeerd om VN-goedkeuring te ver-

werven voor zijn humanitaire interventie, en daar was geen sprake van. Toen ook zijn poging om Belgische troepen als deel van een VN-macht formeel erkend te krijgen mislukte, zat er voor Brussel niets anders op dan een de facto erkenning van zijn bezettingsmacht af te dwingen door een samenwerking met de VN-troepen op het terrein te realiseren, ten einde het herstel van de veiligheid en de bescherming van mensenlevens te vrijwaren.¹¹¹ Maar uit het verloop van de zitting blijkt dat die Belgische nederlaag in de VR slechts schijn was. De secretaris-generaal had in de discussie die aan de stemming voorafging immers aangegeven hoe hij het mandaat zou invullen. Die verklaring was juridisch erg belangrijk, want in de resolutie zelf wordt zij in aanmerking genomen als een document waarop het mandaat berust.

In die verklaring zei de secretaris-generaal over de Belgische interventie: De moeilijkheden die zich in Kongo voordoen [...] hebben betrekking op het behoud van de orde in het land en op de bescherming van mensenlevens. Maar deze moeilijkheden hebben een belangrijk internationaal aspect, want zij zijn van dien aard dat andere landen ze niet kunnen miskennen. [...] Het is duidelijk dat de enig geldige en duurzame oplossing van het probleem erin bestaat om de traditionele regeringsinstrumenten, in de eerste plaats de veiligheidsdiensten, in staat te stellen de toestand het hoofd te bieden. De Belgische regering heeft in Kongo troepen gestationeerd die daar dienen te blijven om levens te beschermen en de orde te handhaven. Het komt niet aan de secretaris-generaal toe om zich over dit optreden en zijn legale en politieke aspecten uit te spreken, maar ik moet besluiten uit de mededelingen van de regering van Kongo dat de aanwezigheid van deze troepen een bron is van interne, en potentieel ook van internationale spanning. In die omstandigheden kan de aanwezigheid van Belgische troepen niet aanvaard worden als een bevredigende tijdelijke regeling, in afwachting van het herstel van de orde door de nationale veiligheidstroepen. En hij vervolgde met een verwijzing naar de telegrammen van Lumumba en Kasavubu: Het is in dit kader dat ik persoonlijk het verzoek tot militaire bijstand wens te zien, dat door de regering van Kongo tot mij werd gericht. [...] Men zou moeten besluiten dat, indien de VN zou optreden zoals voorgesteld wordt, de Belgische regering de mogelijkheid zou zien om zich terug te trekken.¹¹²

‘H’ negeerde niet alleen het Kongolese verzoek tot bijstand tegen de Bel-

gische agressie en de Katangese secessie. De Belgische interventie zelf, die duidelijk een overtreding van het internationale recht en van het Handvest is (G. Abi-Saab), werd door de secretaris-generaal zelfs niet veroordeeld. Sterker nog: door de Belgische argumentatie – waarbij de Kongo-crisis draait om de bescherming van mensenlevens en handhaving van de openbare orde – over te nemen, creëerde Hammarskjöld ruimte voor feitelijke samenwerking tussen Belgische troepen en blauwhelmen, en gaf hij de Belgische regering een alibi die haar belangrijke tijdswinst kon opleveren, en op termijn zelfs de VN tegenover de Kongolese regering kon plaatsen.¹¹³ De VN zou trouwens in de loop van haar interventie herhaaldelijk Belgische troepen achter de hand houden. Zo spraken de VN-bevelhebbers Bunche en Von Horn met generaal Gheysen af dat de laatste Belgische soldaten Leopoldstad uiterlijk op 23 juli zouden verlaten, maar Von Horn beloofde officieus dat hij niet zou aarzelen om hen terug te roepen indien hij dacht dat hij hulp nodig had.¹¹⁴

Hammarskjölds interpretatie van het mandaat lag in de lijn van het verloop van de debatten in de VR, en in zekere zin ook van de resolutie zelf. De resolutie maakte duidelijk dat de VN-actie geen *peace enforcement action* zou worden waar men in de Kongolese verzoeken om bijstand op doelde. Een exacte juridische basis voor het VN-optreden ontbrak in de resolutie, maar het was duidelijk dat die rechtvaardiging niet kon worden gevonden in de artikelen 41 en 42 van het Handvest. Deze hebben betrekking op acties tegen een agressor, en werden in het Koreaanse precedent aangevoerd. ONUC spiegelde zich aan *peace-keeping actions* van het type Suez en Libanon, waarbij de VN niet als een soldaat, maar als een brandweerman was opgetreden.¹¹⁵ De chef van de Belgische diplomatie, Pierre Wigny, verklaarde op 14 juli in de Kamer niet zonder enige grond dat de resolutie, om begrepen te kunnen worden, bij de Sovjetamendementen gevoegd moet worden die verworpen werden [...] Die amendementen behelsden een veroordeling van de Belgische interventie; de eis dat de Belgische troepen zich onmiddellijk en onvoorwaardelijk zouden terugtrekken; en de bepaling dat de VN-macht uitsluitend uit Afrikaanse contingenten zouden bestaan. De politieke aard van de beslissing om in Kongo te interveniëren was dus, afgaande op het verloop van de debatten, Hammarskjölds verklaring, en de resolutie zelf, duidelijk. De Belgische interventie werd niet gekarakteriseerd als een daad van agressie; de VR en de secretaris-generaal gaven haar, in zekere zin, zelfs enige juridische grond. Bovendien werd

niet bepaald wanneer de Belgische troepen zich uiterlijk moesten terugtrekken. De weg naar collectieve dwangmaatregelen tegen Brussel was dus afgesneden, en de Belgische regering verwierf de juridische vrijheid om zelf het tempo en de condities te bepalen waaronder zij haar troepen zou terugroepen. In die omstandigheden, aldus een mededeling, laat de Belgische regering aan de Kongolese regering weten dat zij de resolutie aanvaardde [...] en dat de Kongolese regering er belang bij had om haar eveneens te aanvaarden. Op 15 juli, de dag na de stemming in de vr, maakte minister van Defensie Gilson de volgende richtlijn over aan generaal Cumont: behoud van het interventierecht telkens wanneer het leven van Belgen bedreigd is, en inzake Katanga, bezetting van alle belangrijke centra, meer bepaald Kolwezi en de stations van Sakania en Dilolo. Op 16, 17 en 18 juli zou Cumont dan zijn herovering van Kongo organiseren.¹¹⁶

Tijdens de daaropvolgende dagen werd dit juridisch kader verfijnd. Hammarskjöld schreef in zijn Eerste Rapport aan de vr van 18 juli dat ONUC geen partij mag worden in gelijk welk binnenlands conflict, en dat de blauwhelmen zich moeten houden aan het verbod om gelijk welk initiatief te nemen waarbij een beroep wordt gedaan op wapens. De secretaris-generaal erkende in zijn rapport nog dat ONUC zou kunnen worden opgevat als een orgaan dat ter beschikking van de regering wordt gesteld voor de handhaving van de orde en de bescherming van mensenlevens, maar hij voegde eraan toe dat de operatie onder zijn exclusieve leiding kwam; en dat de vereisten van autonomie en neutraliteit impliceerden dat ONUC noch in concurrentie, noch in samenwerking met de Kongolese regering mocht optreden. Hammarskjöld verduidelijkte daarop de politieke lijn van de vn: Het was de ontbinding van die regeringsinstrumenten voor de handhaving van wet en orde die een toestand hadden gecreëerd die leidde tot een gevaar voor vrede en veiligheid, die een tussenkomst van de vn rechtvaardigen. [...] Of al dan niet gesteld werd dat de vn geconfronteerd werd met een conflict tussen twee partijen was in deze omstandigheden naar mijn mening wettelijk niet essentieel voor de rechtvaardiging van de interventie. [...] De vn-macht staat bijgevolg niet onder het bevel van de regering en mag geen [...] partij worden in gelijk welk intern conflict [...] Samengevat: de grondregels die ONUC zouden leiden, waren de autonomie van de vn, ook ten aanzien van de Kongolese regering; de niet-inmenging in binnenlandse aangelegenheden; en het verbod op het gebruik van actief

geweld, behalve bij zelfverdediging. Op het terrein zelf werd de centrale politieke doelstelling van de Belgische interventie gerespecteerd. De VN ontplooipte geen troepen in Katanga; de actieradius van ONUC beperkte zich tot de andere Kongolese provincies, waar blauwhelmen de Belgen moesten aflossen in hun taak als ordehandhavers.¹¹⁷

DE VR-RESOLUTIE VAN 22 JULI

In een nieuwe, unaniem goedgekeurde resolutie nam de VR op 22 juli een dubbele beslissing. Enerzijds verzoekt [de VR] de Belgische regering om vlug de resolutie van de Veiligheidsraad van 14 juli 1960 betreffende de terugtrekking van haar troepen toe te passen, en machtigt hij de secretaris-generaal om met dat doel de nodige actie te ondernemen; anderzijds verzoekt [de VR] alle staten af te zien van elke actie die zou kunnen leiden tot het verhinderen van het herstel van de openbare orde en de gezagsuitoefening door de Kongolese regering, en ook zich te onthouden van elke actie die de territoriale integriteit en de politieke onafhankelijkheid van de Republiek Kongo zou kunnen ondermijnen. In zijn toelichting verklaarde Hammarskjöld dat het VN-mandaat duidelijk op het geheel van het grondgebied van Kongo van toepassing is [...]. De VN-macht [...] is gemachtigd in uitvoering van zijn taken zich toegang te verschaffen tot alle delen van het grondgebied. Op het eerste gezicht kwam de resolutie tegemoet aan de grootste zorg van Leopoldstad: het herstel van de territoriale integriteit van het land. Het ging echter om weinig meer dan om een principeverklaring. De resolutie legde geen bindende vervaldatum op: de terugtrekking van de Belgische troepen diende vlug te gebeuren, en niet onmiddellijk of zo snel mogelijk, zoals sommigen hadden voorgesteld.¹¹⁸ In een brief van 23 juli aan de Belgische vertegenwoordiger bij de VN schreef de secretaris-generaal: Zoals ik u reeds mondeling uitlegde, deel ik uw interpretatie van de resolutie in die zin dat de VN niet alleen het verzoek tot terugtrekking maar ook de noodzaak van het beschermen van levens voor ogen moet houden. Ik ben van mening dat deze dubbele verantwoordelijkheid van de VN tot uitdrukking komt in de keuze van de term vlugge terugroeping. [...] Ik neem akte van uw standpunt dat de Belgische strijdkrachten tot taak hebben om, in antwoord op gerechtvaardigde oproepen, tussenbeide te komen ter bescherming van mensenlevens. Ik neem aan dat men niet tot een dergelijke actie zou willen overgaan zonder de verantwoorde-

lijken van de VN-macht op de hoogte te brengen, om hen de kans te geven zelf met de nodige snelheid tussenbeide te komen, om het zo voor u overbodig te maken om te interveniëren. Men mag veronderstellen dat u het nooit aangewezen of gepast zou vinden om ter bescherming van levens tussenbeide te komen op een plaats waar de VN zich reeds bevindt, tenzij u daar door de VN om verzocht wordt.¹¹⁹

Tijdens de zittingen van de Veiligheidsraad, op 20, 21 en 22 juli, herhaalde Hammarskjöld zijn opvatting dat de Katangese kwestie een intern grondwettelijk conflict betrof, waar de VN zich niet in te mengen had. De secretaris-generaal weigerde dus de samenhang tussen de Belgische interventie en de secessie te erkennen. Voor de Kongolese regering was het essentieel dat de politieke wortels van dit probleem dat haar voortbestaan bedreigde, werd erkend: de secessie was geen intern conflict, maar een door Belgische troepen veroorzaakte en overeind gehouden aanslag op de soevereiniteit van het land. De Kongolese premier omschreef het probleem tijdens een radiotoespraak van 19 juli als volgt: België dat gisteren de onafhankelijkheid van Kongo erkende, saboteert die onafhankelijkheid vandaag. [...] De Belgische regering die in de grondwet bepaalde dat Kongo, met zijn zes huidige provincies, een ondeelbare en onlosmakelijke politieke eenheid vormt, is dezelfde regering die, met het behoud van de Union Minière als enig doel, de afscheiding van Katanga heeft uitgelokt.¹²⁰ Hammarskjölds opvatting over de secessie plaatste de wettige regering en een kleine, door Brussel gesteunde groep van provinciale leiders, die zich flagrant in de onwettelijkheid bevonden, op hetzelfde politiek-juridische niveau. Volgens Hammarskjöld waren Lumumba en Tshombe politieke kemphanen die in een grondwettelijk dispuut waren verwikkeld. Door deze kwestie in de resolutie onaangeroerd te laten, volgde de VR daarin stilzwijgend de secretaris-generaal. De VN gaf dus aan Tshombes ongrondwettelijke aanspraken enige legitimiteit. Het werd almaar duidelijker dat de Katangese secessie zich, ondanks ONUC, consolideerde, en dat de onverklaarde oorlog van Brussel tegen Leopoldstad geen strobreed in de weg werd gelegd.

De afwezigheid van een tijdschema inzake Katanga woog op de politieke conjunctuur in Kongo. Elke dag dat de secessie langer duurde, werden de sociaal-economische levenskansen van de Kongolese regering kleiner, en werd het Katangese voorbeeld voor sommigen aantrekkelijker. De producten van de afgescheiden provincie werden via de

Benguela-spoorweg naar Angola geëxporteerd, of verlieten het land via Noord-Rhodesië: alle staatsinkomsten uit deze export vloeiden naar Elisabethstad. Bovendien viel de Katangese vraag naar landbouwproducten en goederen uit Kivu en Kasai weg, en moest Kongo zijn eerder uit Katanga betrokken producten elders, in harde deviezen, aankopen. De CRISP-onderzoekers schrijven terecht: De Katangese secessie [...] vormt de werkelijke reden voor de ineenstorting van de openbare financiën tijdens de maanden augustus en september.[...] Geen enkele regering, in geen enkel land ter wereld, zou 15 dagen na haar ontstaan kunnen afrekenen met fenomenen zoals de muiterij van de Force Publique, de volledige verdwijning van het officierskorps, het vertrek van bijna alle hoge ambtenaren en de secessie van haar rijkste provincie.¹²¹ Deze vaststelling krijgt een nog dramatischer karakter wanneer men rekening houdt met het feit dat het land op de vooravond van de onafhankelijkheid virtueel failliet was. En dat, volgens een brief die een kabinetsmedewerker aan de vooravond van de onafhankelijkheid aan minister De Schryver had geschreven, de Belgische regering bovenop de door haar beloofde 2,7 miljard bf ondersteuning 3 miljard extra nodig zou hebben (op straffe van het zich op de hals halen van de gerechtvaardigde wrok van de Kongolese regering) indien men niet elke kans wil verliezen om de vruchten te plukken van de vriendschapspolitiek die tot vandaag tegenover Kongo gevoerd werd.¹²²

De vn, die naar Kongo was geroepen was om de wettige regering te helpen de soevereiniteit over het gehele grondgebied te herstellen en te vrijwaren, ontwikkelde zich dus tot een instrument waarmee de regering tot een compromis met het illegale regime in Elisabethstad en zijn beschermheren gedwongen moest worden. Tshombe, door Belgische soldaten en ambtenaren overeind gehouden, bevond zich daarbij in een machtige positie. De kloof tussen het initiële verzoek van Leopoldstad en de feitelijke invulling van het vn-mandaat blijkt symbolisch uit een Top Secret-telegram van de secretaris-generaal van 24 juli, waarin deze de vn-bevelvoerders op het terrein opdraagt om anti-oproermateriaal achter de hand te houden: de omslag naar een bezettingsmacht, die zich zonodig tegen de Kongolese bevolking keert, werd voorbereid. Tshombe zag al vlug in dat hij er veel mee te winnen had als hij dit spel mee zou spelen. Hij verklaarde klaar te staan om elk ontwerp van confederatie te bestuderen, en hij richtte een plechtige oproep tot de vn om haar goede diensten aan te wenden met het oog op het leggen van de noodzake-

lijke contacten met alle andere regio's van Kongo. Hierbij dient goed verduidelijkt te worden dat Katanga de voorwaarden van de door België opgelegde Loi Fondamentale [dat wil zeggen de Kongolese eenheidsstaat-LdW] verwerpt, want geen enkele verwijzing naar deze wet kan de onafhankelijkheid van de centrale regering rechtvaardigen.¹²³

Tien dagen ONUC hadden Kongo feitelijk onder VN-voogdij gebracht – wat in geconcentreerde vorm tot uitdrukking kwam in Hammarskjölds onuitgesproken eis dat Leopoldstad en Elisabethstad een compromis zouden sluiten. De voorzieningen in de VN-resoluties van 22 juli en 9 augustus zouden de VN-leiders achter de hand houden om te kunnen stellen dat in het kader van de noodzaak tot het bewaren van de internationale vrede en veiligheid – de relatie tussen de VN en Kongo, zoals 'H' veel later verklaarde, niet alleen van contractuele aard is, maar bovenal gestuurd wordt door beslissingen van de Veiligheidsraad die een bindend karakter hebben. Geen enkele regering, ook de regering op het terrein niet, zou bijgevolg door een unilateraal optreden kunnen bepalen op welke wijze de aangenomen beslissingen van de Raad toegepast moeten worden, of dat zij onderbroken of in hun toepassing opgeheven moeten worden [...].¹²⁴ ONUC verzwakte de Kongolese regering op een drievoudige wijze. Zij ontnam haar essentiële soevereiniteitsrechten, zoals interne ordehandhaving en zeggenschap over het VN-optreden in Kongo. Bovendien eiste de VN dat alle buitenlandse hulp via ONUC zou verlopen, waardoor Kongo het recht werd ontnomen om bilaterale hulp te ontvangen. En door de Katangese afscheiding te bevriezen handhaafde de VN de sociaal-economische ondermijning van het land, en suggereerde zij zo dat zij een feitelijke vrijbrief voor andere secessies gaf, wat de politieke cohesie van het land en van Lumumba's kabinet zwaar op de proef stelde.

EERSTE SCHERMUTSELINGEN IN DE STELLINGENoorlog (15 JULI-2 AUGUSTUS)

Tijdens de eerste dagen van de VN-interventie in Kongo, toen een akkoord voor de terugtrekking van de Belgische paras uit de hoofdstad tot stand kwam, vertrouwde de Kongolese bevolking geheel op de VN. De reporter van *The New York Times* schreef: Stralende Afrikanen troepten vandaag samen rond pas aangekomen VN-soldaten, en riepen Verjaag de Belgen. [...] Voor vele Kongolezen betekent de aankomst van de VN-troepen het einde van de Belgische overheersing over haar vroegere kolonie. Afrikaans respect voor en verwachtingen in de VN, zo merkt de correspondent van *The Times* op, blijken uit de omvangrijke menigten van stilzwijgende Kongolezen die zich de hele dag verzamelen voor het grote hotel waarin de organisatie haar hoofdkwartier heeft gevestigd. Zelfs *La Libre Belgique* erkende dat de spanning in de hoofdstad sterk was afgenomen: De toestand op straat begint zich onder bescherming van de VN te normaliseren. Maar in de coulissen, of ver van de Royal, het hotel dat in de hoofdstad als hoofdkwartier van ONUC fungeerde, resulteerden de verschillende politieke doelstellingen van de VN-leiding en de Kongolese regering in de eerste wrijvingen en conflicten. Generaal Alexander, de Britse bevelhebber van de Ghanese blauwhelmen, werd bij zijn aankomst in Leopoldstad, op 13 juli 's avonds, opgewacht door de Belgische generaal Gheysen, die hem onmiddellijk naar de vs-ambassade bracht. Alexander had nog geen enkel contact gehad met de Kongolese autoriteiten...¹²⁵ Twee dagen later bereikte Alexander met Gheysen en Van den Bosch een akkoord om de Kongolese soldaten in Leopoldstad te ontwapenen. Ook in Thysstad en Luluaburg ontwapenden VN-troepen ANC-eenheden. Lumumba liet deze maatregelen echter snel opheffen. Aan de Ghanese brigadier-generaal Otu verbood hij om nog ANC-soldaten te ontwapenen, eraan toevoegend: Indien de VN niet voor hem zou optreden, dan zou hij zijn troepen zelf nodig hebben.¹²⁶

Tijdens het Kamerdebat van 15 juli had Lumumba de politieke inzet van de crisis als volgt omschreven: Omdat wij een nationalistische

regering vormen, die slechts de belangen van het vaderland voor ogen heeft, proberen diegenen die onze rijkdommen begeren de anarchie uit te lokken en de leden van de regering te demoraliseren om uiteindelijk de bevolking tegen ons op te zetten en onze regering te doen vallen. Zij zullen zich dan van marionetten bedienen die niet zullen aarzelen om blind gelijk welk akkoord te tekenen waarbij Kongo onder buitenlandse overheersing komt. Verwijzend naar de debatten in de VR en naar een mededeling waarin Brussel verklaarde slechts op die plaatsen te vertrekken waar het door blauwhelmen vervangen wordt (omdat de Belgen niet meer kunnen blijven, doen zij een beroep op hun bondgenoten in de VN om hen af te lossen), zei Lumumba dat de VN-troepen slechts welkom waren op voorwaarde dat zij zich naar de beslissingen van de Kongolese regering schikken, en eiste hij de onmiddellijke terugkeer van de VN-troepen [...] indien het juist is dat zij hier komen optreden overeenkomstig met België getroffen afspraken [...].¹²⁷ Ondertussen maakten de Belgische troepen niet alleen geen aanstalten om het land te verlaten, maar organiseerde generaal Cumont op 16, 17 en 18 juli heroveringsoperaties in Coquilhatstad, Kindu (waar Lumumba zelf, op 13 en 14 juli, de orde had hersteld), Goma, Banningstad, Libenge, Boende en Gemena.¹²⁸ Lumumba en Kasavubu lanceerden op 17 juli een ultimatum: zij zouden Sovjetrussische hulp inroepen indien de VN de Belgische troepen niet had verwijderd op 19 juli. Op 19 juli verklaarde Kasavubu bitter: Wij herstellen overal waar wij komen de orde, maar telkens weer laten wij de Belgen de onrust aanwakkeren.¹²⁹ De Belgische pers, in die dagen als één man gemobiliseerd voor de Katangese zaak, stond bijzonder wantrouwig tegenover de VN: deels omdat ONUC elke herovering van Kongo onmogelijk maakte; deels omdat zij constateerde dat de vijanden van de secessie binnen de VN ageerden en al hun hoop stelden in de Organisatie. Maar minister van Buitenlandse Zaken Wigny bekeek de zaak nuchterder, en verklaarde tevreden over de eerste week van samenwerking tussen de VN en België: De secretaris-generaal [...] kan slechts lof toegezwaid worden, en de dankbaarheid van België behoort hem volledig toe. Wij blijven hem ons vertrouwen, dat nooit beschaamd werd, schenken.¹³⁰

Het Kongolese ongenoegen over de ontwikkelingen baarde Hammarskjöld en Bunche zorgen. Op 17 en 18 juli wisselden zij telegrammen uit over het Afrikaanse ongeduld inzake het uitblijvende vertrek van Belgi-

sche troepen, en uitten zij hun vrees voor de komende debatten in de vr over de kwestie. 'H' schreef aan Bunche: Ik heb, via [de Tunesische vn-ambassadeur] Slim de vijf vertegenwoordigers van de Afrikaanse staten die troepen leveren aangespoord om met hun staatshoofden mogelijke contacten met Lumumba te bespreken, daarbij opmerkend dat zij, als bijdragende landen, door zijn kritieken erg getroffen worden, en dat, betreffende mogelijke Russische interventie deze in hoge mate hun positie bemoeilijkt en de succesvol op gang gebrachte operatie in gevaar brengt. Ik heb Slim duidelijk gemaakt dat Kongo moet kiezen tussen Afrikaanse solidariteit en de Sovjetunie en, in het algemeen, tussen de vn en de grootmachten. Hammarskjöld verwierp in naam van de Afrikaanse solidariteit bilaterale steun van Moskou – of van Ghana, Guinea, of gelijk welk ander land – aan Leopoldstad. Eind juli, tijdens Lumumba's reis naar Noord-Amerika, wimpelden de vs en Canada elk verzoek tot bilaterale hulpverlening af.¹³¹ Zij stelden dat alle hulp voor Kongo via de vn moest lopen. De vn-leiding van haar kant maakte de Kongolese premier duidelijk dat onuc haar hulpverlening onafhankelijk van de Kongolese regering zou inzetten. Terwijl de wettige Kongolese regering en haar (potentiële) bondgenoten aan banden werden gelegd, bouwde Brussel in Katanga onverstoord Tshombes regime op. Op 30 juli zei A. Gizenga, de Kongolese vice-premier, tijdens een receptie in Leopoldstad in aanwezigheid van Hammarskjöld, hierover het volgende: Vooreerst: wij begrijpen niet, het Kongolese volk begrijpt niet dat wij, de slachtoffers van een agressie, die hier thuis zijn; wij, die een beroep deden op gewapende internationale troepen; dat wij systematisch en methodisch ontwapend worden terwijl de aanvallers, de Belgen, die zich hier bij ons op veroverd terrein bevinden, nog steeds hun wapens en hun vernietigingskracht opslaan en bij zich houden, en slechts verzocht worden om zich te hergroeperen in bepaalde gebieden van ons land, die men Belgische basissen durft te noemen. [...] Wij zien hoe de troepen van de vn toelaten dat de afscheiding van Katanga zich consolideert en dat de Belgen zich er gedragen alsof zij in veroverd gebied zijn, onder de bedrieglijke dekmantel van een Katangese provinciale pseudo-regering die wij, wettige regering van de Republiek Kongo, vervallen hebben verklaard.¹³²

‘H’ NEEMT DE LEGITIEME DOELSTELLINGEN VAN TSHOMBE TER HARTE

Voor de vn-leiders was de Kongolese regering slechts een van de bouwstenen, naast andere, waarmee een nieuw Kongolees machtsevenwicht bereikt moest worden. In een telegram van 18 juli van de vs-missie van de vn aan het State Department werd verslag uitgebracht van een gesprek tussen Hammarskjöld en Lodge, de vs-ambassadeur van de vn. Daarin staat te lezen dat ‘H’ niet voorzag dat Katanga een groot probleem zou worden. Hij wou, zodra de vn haar positie in de rest van Kongo had geconsolideerd, een gezant naar Tshombe sturen om de intrede van de vn in Katanga te regelen. Tshombe zou dan wellicht avances doen in de richting van Leopoldstad om enige autoriteit voor zichzelf te redden. Hammarskjöld benadrukte nog dat hij niet wou dat het vn-optreden Lumumba op een kunstmatige wijze zou versterken, en dat Lumumba niet erg sterk stond en wellicht niet aan de macht zou blijven. Beide kwesties – de Katangese secessie en de positie van Lumumba – waren nauw met elkaar verbonden. Het was duidelijk dat voor het welslagen van het project – een compromis tussen Leopoldstad en Elisabethstad – een gevoelige verzwakking van de nationalistische component van de Kongolese regering was vereist. Dat die klap toegediend kon worden, leek geen ijdele hoop. In een Top Secret-telegram van Bunche vernam Hammarskjöld reeds op 14 juli: Kanza heeft me in vertrouwen laten weten dat minister van Buitenlandse Zaken Qmboko [=Bomboko-LdW] heeft gezegd dat hij de bedoeling heeft om wegens ontevredenheid af te treden. De secretaris-generaal stuurde op 18 juli een gecodeerd telegram naar Elisabethstad. De boodschap was gericht aan Zijne Excellentie de Heer Tshombe, Elisabethstad, Katanga. Hammarskjöld verklaarde dat de hereniging van het land het uitgangspunt voor ONUC was. Maar Tshombes regime vormde daarbij een belangrijke bouwsteen en gesprekspartner: Ik neem nota van uw edelmoedige uitnodiging om op het geschikte ogenblik, en op een aan de omstandigheden aangepaste wijze, naar Elisabethstad te komen. Ik zou kunnen overwegen om rechtstreeks contact aan te knopen. Op 26 juli stuurde Hammarskjöld aan zijn adjuncten in Leopoldstad deze boodschap: Tshombe heeft vandaag zijn uitnodiging herhaald en het zou kunnen dat ik alleen naar Elisabethstad moet gaan om hem prestigieuze mogelijkheid tot terugtrekking te geven, en, wat belangrijker is, om hem een vorm van garantie te geven dat hij zijn per-

soonlijke politieke toekomst of de legitieme doelstellingen die hij verdedigt niet in gevaar brengt door VN-troepen te aanvaarden.¹³³

New York zat met deze visie op één lijn met Washington en Brussel, die rond Katanga een herschikt, nekoloniaal Kongolees bewind wilden opbouwen. Op 29 juli besprak De Seynes, Hammarskjölds adjunct, de kwestie met Wigny in Brussel. Tijdens die bijeenkomst verklaarde de Belgische minister van Buitenlandse Zaken: Wij dringen erop aan dat de VN geen voordeel van rechtswege of een feitelijk voordeel aan Lumumba geeft. [...] Men mag niet vooruitlopen op de oplossing die de Kongolezen zullen geven aan het probleem van de betrekkingen tussen Leopoldstad en Elisabethstad: die oplossing zal misschien de vorm van een confederale staat aannemen, maar het zou onaanvaardbaar zijn dat men van bij het begin en vóór elke onderhandeling het principe van de Kongolese eenheid naar voren schuift. [...] De VN heeft de mogelijkheid om invloed uit te oefenen op de Kongolese leiders opdat zich een wijziging in de regeringsploeg voordoet.¹³⁴ De VN-leiders staken in de wandelgangen hun mening blijkbaar niet onder stoelen of banken. De Franse VN-ambassadeur noteert dat na Lumumba's vertrek uit New York, op 2 augustus, het secretariaat van de VN van oordeel was dat de positie van zijn regering precair, en de tegenstellingen tussen de 35 ministers van zijn kabinet hevig leken. [...] Volgens het secretariaat kwam het er op aan om een afwachtende houding aan te nemen en om de elementen die tegenover Lumumba de gematigdheid vertegenwoordigden, niet te ontmoedigen. Diezelfde dag ging er een telegram van het State Department naar de Belgische ambassade in Brussel, met de boodschap dat Washington zal doorgaan met in Kongo op zoek te gaan naar meer vertrouwenwekkende elementen [dan de Kongolese premier-LdW] die het verdienen om ondersteund te worden.¹³⁵

Eind juli, begin augustus besloot de VN-leiding inzake Katanga een initiatief te nemen, juist om dit lange-termijnproject niet in gevaar te brengen. Als niets werd ondernomen inzake Katanga, aldus VN-functionaris en Hammarskjölds latere biograaf Urquhart, dan bestond er het risico dat Lumumba [...] zijn omvangrijke demagogische macht zou gebruiken om de kwestie in de straten van Leopoldstad aan te kaarten. En hij besluit: Zonder enige vooruitgang in Katanga zouden de gematigde politici in Leopoldstad, van wie de politieke toekomst van Kongo afhing, van het toneel verdwijnen. Erger nog, de centrale regering zou er

niet voor terugschrikken om een reeks van gewelddadige acties, met verschrikkelijke gevolgen, te ondernemen, en bijkomend was er de mogelijkheid dat de Kongolese regering de Katangese kwestie aan de VR zou voorleggen en een frontale aanval tegen België, de VN en de secretaris-generaal zou inzetten. In dat geval zouden de Afrikaanse leden van de Raad verplicht worden om op z'n wijze partij te kiezen dat het enige gevolg een volledige mislukking van de VN-aanpak van de crisis zou zijn. De Kongolese regering zou daarop bijna zeker proberen om bilaterale militaire steun te verwerven met het oog op de afhandeling van het Katangese vraagstuk [...] Als België zich in deze situatie verplicht zou voelen om tegenmaatregelen te nemen, dan leek het onwaarschijnlijk dat een bredere oorlog, of minstens iets in de lijn van het Koreaanse conflict, vermeden zou kunnen worden.¹³⁶

DE VS EN LUMUMBA

De houding van Brussel tegenover Lumumba was ongetwijfeld een belangrijke factor in het besluitvormingsproces van het Witte Huis wat zijn aanpak van de Kongo-crisis betrof. Had de vroegere kolonisator immers niet de nodige ervaring, praktische knowhow en de experts op het terrein om een oordeelkundig besluit te kunnen nemen? Washington daarentegen betrad in Kongo zo goed als onbekend terrein, waar alleen de taalbarrière al voor een enorme handicap zorgde. De eerste ondubbelzinnige oproep tot actie tegen Lumumba kwam er op 19 juli, in een telegram van William Burden, de vs-ambassadeur in... Brussel. De boodschap was gericht aan het State Department: Regering-Lumumba bedreigt onze vitale belangen in Kongo en Afrika in het algemeen. Een belangrijk doel van onze politieke en diplomatieke actie moet daarom zijn de vernietiging van regering-Lumumba zoals nu samengesteld. Burden stelde voor om Lumumba in Afrika af te schilderen als een instrument van de Sovjetunie, die naar dat continent een nieuwe en ergere vorm van het blanke imperialisme wou brengen; om het Kongolese parlement aan te moedigen om Lumumba af te zetten; en om de provinciale regeringen te overtuigen om een vorm van centraal gezag met uitsluiting van Lumumba op te bouwen. Burden wou na de uitschakeling van Lumumba Kasavubu opvoeren als verzamelpunt van meer gematigde en opbouwende elementen.

CIA-chef Dulles liet zijn mening horen op 22 juli, tijdens een vergadering van de Nationale Veiligheidsraad van de vs. Op die bijeenkomst, die door president Eisenhower zelf werd voorgezeten, zei hij dat de vs met Lumumba geconfronteerd werd met een persoon die een Castro was, of erger. Fidel Castro! Geen andere persoon kon in die dagen meer huiver opwekken in het Witte Huis dan de man die de Sovjets tot in de Amerikaanse achtertuin bracht.¹³⁷ Hoe dan ook: of Lumumba nu een naïeve, gemanipuleerde arrivist, een radicale nationalist of een communist was, deed er niet zoveel toe. Te midden van een pre-revolutionaire

chaos – een land op oorlogsvoet, met ineengestorte staatsstructuren, afhankelijk van buitenlandse hulp, met buitenlandse kandidaat-donoren van verdacht allooi bij de vleet – leek Lumumba niet de geknipte premier om Kongo in de westerse invloedssfeer te houden. De vs plaatste resoluut het strategische probleem op de agenda: de verwijdering van de radicale ministers uit de centrale regering of, indien dat niet anders kon, de omverwerping van de regering in haar geheel. De verdediging van het regime in Elisabethstad – nuchter bekeken een conjunctureel gegeven, een tactische kwestie – werd daaraan ondergeschikt gemaakt. De ambassadeurs van de vs in Brussel en Leopoldstad bepleitten ondubbelzinnig het propageren van de Kongolese eenheid; Katanga erkennen zou snelste en efficiëntste weg kunnen zijn om zelfs onze vrienden in goc [=Kongolese regering-LdW] van ons te vervreemden en om grootste deel van Kongo in communistische armen te gooien.¹³⁸ Daarmee waren de krijtlijnen van de vs-strategie uitgetekend; en Washington zou zich de hele Kongo-crisis lang aan dit scenario houden.

In afwachting van een opening om Lumumba politiek te elimineren, wou de vs koste wat het kost elke manoeuvreerruimte van de Kongolese regering beperken. Sovjetrussische steun voor Lumumba moest absoluut verhinderd worden. Kalb schrijft dat het ultimatum van Lumumba en Kasavubu om zonodig een beroep te doen op Sovjetrussische troepen hun [=de vs-strategen-LdW] oorspronkelijke overtuiging versterkte dat de vn snel de Belgische troepen dient te vervangen, teneinde de Russen de pas af te snijden. Washington besloot dus om druk op Brussel uit te oefenen om zijn troepen terug te trekken, in de aanloop naar de zitting van de vr van 20 tot 22 juli. De Belgische regering deelde de geopolitieke overwegingen van haar bondgenoot. Maar Eyskens diende, anders dan Eisenhower, ook rekening te houden met historisch gegroeide bijzonderheden, zoals het gewicht van Belgische kapitaalbelangen in Katanga, en de nu opgezweepte publieke opinie die de Katangese zaak aanhing. Bovendien was in die zomerdagen van 1960 Katanga de enig zekere voet aan de grond voor de ex-kolonisator in zijn vroegere wingewest, wat reacties ontlokte in de zin van het spreekwoord Beter één vogel in de hand... Erg betekenisvol was bijvoorbeeld het standpunt van L'Echo de la Bourse, dat zich niet tevreden stelde met economische hulp voor Katanga, maar opriep om langs diplomatieke kanalen de internationale erkenning van het Katangese feit na te streven. De beurskrant bepleitte haar zaak zonder daarbij Leopoldstad uit het oog te verliezen: Het is

zéér waarschijnlijk dat het succes van een autonoom Katanga, door ons gepatroneerd, in de nabije toekomst in de ogen van andere Kongolezen het meest veelzeggende pleidooi zal vormen voor de hervatting van de dialoog met België.¹³⁹

Zo ongeveer op het moment dat de Veiligheidsraad werkte aan zijn tweede resolutie over Kongo (22 juli) was er dus een *modus vivendi* – of beter: een taakverdeling – tussen de vs, België en de vn tot stand gekomen, in het nadeel van de Kongolese regering. In de door Leopoldstad gecontroleerde provincies losten blauwhelmen de Belgische troepen af. Brussel hield in Katanga een marionettenregime overeind, en hergroepeerde onder diplomatieke vlag zijn voorposten in Leopoldstad en Brazzaville voor subversieve acties tegen de regering-Lumumba. Washington centraliseerde zijn antinationalistisch geschut in de vs-ambassade van de Kongolese hoofdstad, waar ook de andere westerse ambassadeurs kwamen overleggen. Terzelfder tijd bewerkte de vs de vn-leiding in New York. De vn overkoepelde, in zekere zin, deze acties, en garandeerde, dankzij de inschakeling van Afrikaanse contingenten in onuc, haar façade en sluitstuk: de steun van de Afro-Aziatische wereld, en mede daardoor ook van Moskou, voor de operatie. Door de handhaving van wet en orde in Kongo naar zich toe te trekken, door bilaterale hulp voor Leopoldstad de pas af te snijden en door de Kongolese regering op dezelfde grondwettelijke voet te plaatsen als de machthebbers in Elisabethstad, had Hammarskjöld het onuc-mandaat zo uitgebouwd dat Washington en Brussel zonder veel problemen hun strategische doelstellingen onder de vn-mantel konden nastreven. Lumumba, die een beroep had gedaan op de vn om Tshombes secessie te beëindigen, werd nu geconfronteerd met blauwhelmen die zich in naam van de ordehandhaving zouden kunnen verzetten tegen een burgeroorlog met als inzet Katanga, en dus bezwaar zouden kunnen aantekenen tegen het beëindigen van de secessie! onuc wierp zich op als scheidsrechter tussen Leopoldstad en Elisabethstad, in een machts spel waarvan Washington en Brussel de uitkomst bij voorbaat hadden geprogrammeerd: de omverwerping van de regering-Lumumba.

1. E. Janssens, *Au fil...*, p. 428.
2. Janssens beschreef later de toestand op 1/7 als volgt: Tot vandaag heeft Lumumba nog niet de publieke verklaring afgelegd die ik hem, vanaf 23 juni, gevraagd had af te leggen, en waar ik hem sedertdien dikwijls aan herinnerd heb. Het was echter nodig, het was onontbeerlijk, dat de Kongolese regering urbi et orbi verklaart dat de Belgische officieren hun volledige autoriteit zouden behouden na 30 juni., *J'étais le général Janssens*, p. 207.
3. *Que pense-t-on de la Force Publique?*, in *Solidarité Africaine*, 2/4; *Assemblée Générale Extraordinaire du MNC*, Stanleystad, 22/5, in *Le Stanleyvillois*, 23/5.
4. *Radiomededeling van 4/7*, in *CRISP*, Congo 1960, p. 374; W.J. Ganshof, p. 407; E. Janssens, *Premier Compte Rendu des Événements au Congo Belge au début de juillet 1960*, Brazzaville, 8/7/60, in bundel 11.4.9.7, *Archief De Schryver*. Nyembo, Note à Mr. Delestienne, Léo, 4/7, als bijlage van brief Janssens aan De Schryver van 25/7, in *Ibidem*.
5. *CRISP*, Congo 1960, pp. 372-374. In de Kamer zei cvp-voorzitter Théo Lefèvre dat Janssens brief was geschreven op een toon die geen enkele minister zou kunnen aanvaarden van een militair, *Le Peuple*, 12/7/60. In die dagen fungeerde Janssens als zondebok voor het Belgische aandeel in de crisis. Janssens verwoordde echter gewoon de opvattingen van het officierskorps; op 5/7 hadden andere commandanten zich in dezelfde zin tot hun troepen gericht: L.-F. Vanderstraeten, p. 144; zie ook luitenant-kolonel Pairoux, in *LLB*, 18/7/60. De bevindingen van de commissie-De Ryke, die in aug.-sept. 1960 de mouterij onderzocht, zijn tot vandaag geheim. Het rapport werd echter gepubliceerd in het *Bulletin du CRAOCA*, 1/85, pp. 47-82. Janssens toespraak van 5/7 wordt in het rapport ongelukkig genoemd, maar ook een bijkomstig feit: Het fenomeen [de mouterij-LdW] had zich vroeger of later kunnen voordoen, ten gevolge van andere omstandigheden. (p. 73).
6. Zie het verslag van ex-districtscommissaris W. Carels, *La mutinerie de Thysville*, in *CPE* 1, pp. 640 e.v. Ik spreek over een mouterij in de zin van een collectieve opstand tegen het gezag – in dit geval niet de regering, maar het blanke officierskader.
7. Lumumba, *Propos de...*, p. 37; *CRISP*, Congo 1960, p. 377; J.-Cl. Willame, *Patrice Lumumba*, p. 132.
8. Hoofdartikel *LLB*, 7/7; W.J. Ganshof, p. 413.
9. E. Glinne, *Les masses congolaises bougent!*, in *La Gauche*, 9/7/60; G. Makoso, in *Le Courrier d'Afrique*, 9-10/7; Lumumba, in L.-F. Vanderstraeten, p. 141.
10. De soldaten probeerden, vooral in het begin van de revolte, hier en daar embryonale soldatenraden op te richten. Zowat overal duiden zij afgevaardigden aan, of wierpen bepaalde soldaten zich als woordvoerders op: A. Maurel, p. 303; I. Scott, p. 51. In Bukavu en Goma (Kivu-Maniema) zouden soldatenraden tot diep in 1961 de garnizoenen feitelijk leiden: B. Verhaegen, *Rébellions...* ii, p. 170.
11. *Une déclaration du Conseil des Ministres*, 8/7, in *Archieven van het asdoc*. Zie voor de ontwikkelingen in die dagen, *CRISP*, Congo 1960, pp. 404 e.v.; Th. Kanza, *Conflict...*, pp. 191-192; en L.-F. Vanderstraeten, p. 245.
12. *Message du colonel Henniquiau aux officiers et sous-officiers de la Force Publique*, le 10 juillet 1960, in *Archieven van het asdoc*.
13. L.-F. Vanderstraeten, pp. 237 e.v., 245, 258, 453.
14. L.-F. Vanderstraeten, p. 242; zie ook J.-Cl. Willame, *Patrice Lumumba*, p. 150.
15. Brassinne, in F. Vandewalle en J. Brassinne, *Les rapports...* i, p. 25.
16. L.-F. Vanderstraeten, pp. 247-257, 331, 454.
17. Zie voor de agitatie in deze periode: *LLB*, 8/7; *Le Stanleyvillois*, 6 en 7/7; *l'Eglantine*, Congo, p. 39; interview met Dr. Dricot, in *LLB*, 22/8; L.-F. Vanderstraeten, pp. 133, 136; *Vives interventions APIC*, in *Archives Grootaert*.
18. P. Bouvier, p. 295; telegram Bunche, 12/7, nr. 48, in un *Archives*.
19. L.-F. Vanderstraeten, pp. 193-194; *CRISP*, Congo 1960, p. 1081. De *CVES* waren een

officieel steunpunt van het koloniale leger; zo werden zij begin 1959 voor de repressie van de revolte van Leopoldstad ingezet: kolonel Van Hoorbeke, in La Gauche, 18/7/59. J. Vanderlinden wijst op het alarmerende en onjuiste karakter van de radiobERICHTEN van het inr, die de blanke paniek aanwakkerden; Van den Bosch verzocht op 8 juli dat Brussel daartegen zou optreden: La crise congolaise, p. 149.

20. F. Vandewalle, Mille..., fasc. 1, p. 37.

21. Zie voor een beschrijving van de spiraalbewegingen van paniek in Kongolo, Lulua-burg en Elisabethstad: L.-F. Vanderstraeten, pp. 217-225, 261-307, en Notes dun officier au Ruanda-Urundi, in LLB, 18/7 en 19/7.

22. Rapport van 22 tot 28/11/59, in F. Vandewalle en J. Brassinne, Les rapports secrets... ii, p. 38.

23. F.P.-bericht in LLB, 13/7; La Gauche, 16/7; Commission d'Information, rapport van 22/10/60, in W.J. Ganshof, pp. 430, 452; I. Scott, p. 52. Gerepatrieerden uit Matadi getuigden hoe de zwarte bevolking monseigneur Van den Bosch tegen ongeregelde soldaten in bescherming nam: LLB, 12/8/60.

24. J. Chomé, Lascension..., p. 40. B.V. in Etudes Congolaises, juin-juillet 1963, p. 79. Volgens L.-F. Vanderstraeten vond tussen 5 en 8/7 een 40-tal verkrachtingen plaats, beperkt tot Madimba-Inkisi en Matadi. Het totale aantal verkrachtingen in de hele periode liep volgens hem op tot een 100-tal. Bij de slachtoffers waren een 30-tal officiersvrouwen uit Thysstad, en 15 vrouwen uit Djolu, die na de Belgische aanval op Matadi (11/7), op 11 en 12/7 tijdens wraakacties verkracht werden (p. 449). M. Niedergang schrijft dat de zwarte muikers gemakkelijk honderden Europeanen hadden kunnen ombrengen. De waarheid gebiedt te zeggen dat zij dat niet hebben gedaan. [...] De misdaden zijn het werk van een handvol muitende soldaten [...] De bevolking en de boeren nemen slechts uitzonderlijk aan de pesterijen tegen blanken deel. (p. 18) Op 11/7 meldde Belga: De zaak beperkt zich tot een reeks plagerijen en enkele schandalige mishandelingen, maar er is niet één dode, niet één zwaar gewonde. Soortgelijke (zelfde) commentaren verschenen in Le Peuple, 11/7, en LLB, 12/7; in B. Piniau, p. 221. Zie over de achtergrond van de gebeurtenissen, over de plaats van de blanke vrouw in het koloniale bestel: P. Bouvier, pp. 291-292; N. Delval, pp. 46-58.

25. J. van den Bosch, pp. 54-61.

26. The Times en Belga, in C. Hoskyns, pp. 90, 92; W. Carels, La mutinerie de Thysville, in CPE 1, p. 642; Belga, 8 en 9/7, in Min. des Aff. Afr., Bureau de centralisation des Renseignements, n° 11/28 en 39, in bundel 11.4.15/1, Archief De Schryver.

27. G. Weber, p. 36; radioberichten in L.-F. Vanderstraeten, pp. 544, 244-246; Le Courrier d'Afrique, 9-10/7.

28. Le Soir, 28/7 en 5/8/60, in B. Piniau, p. 227.

29. Remarques Congolaises, 27/10/60, pp. 443-448; P. Bouvier, pp. 296-297; CRISP, Congo 1960, pp. 445, 1084.

30. CRISP, Congo 1960, pp. 605-606.

31. Chronologie en alle citaten in L.-F. Vanderstraeten, pp. 335-346.

32. P. Lumumba, toespraak in Beneden-Kongo, in Le Stanleyvillois, 12/7/60.

33. G. Weber, pp. 20, 36.

34. Janssens, Deuxième compte-rendu des événements au Congo Belge au début de juillet 1960, 17/7/60, pp. 125-126; Wigny, 10/7, in J. van den Bosch, p. 62; Wigny, 15/7, in L.-F. Vanderstraeten, p. 413; Ibidem, p. 456.

35. Min. des Aff. Afr., Causes effondrement de la Force Publique, 13/8/60, in bundel 11.4.9.7, Archief De Schryver; Rapport... De Ryke, pp. 55-61. Een voorbeeld, geciteerd door Vanderstraeten zelf. Toen sergeant-majoor Fataki, die Lumumba eind 1959 gearresteerd had, vernam dat Lumumba begin 1960 uit de gevangenis ontslagen was, zei hij: Nu moet ik sterven of een hartstochtelijke lumumbist worden. (p. 492). Zie voor de toegenomen ongehoorzaamheid in de FP-gelederen in het eerste trimester van 1960: Ibidem, pp. 117-118. De voortrekkers van de muiterij moeten vooral gezocht

- worden onder de in 1960 aangeworven rekruten; bij diegenen die dicht bij de burgerbevolking stonden en frisse ervaringen uit het burgerleven in de kampen brachten. Zie hierover majoor A. Ralet, pp. 38-80. Na de afname van de sterkte van de FP met 4000 eenheden in 1958, waren er na de revolte van januari 1959 weer massaal jonge soldaten aangeworven: Een groot aantal oude soldaten, gestaald door discipline, werd vervangen door jonge, meer ontwikkelde elementen, die meer open stonden voor nieuwe ideeën, en die een vruchtbaarder terrein voor politieke agitatie vormden [...] Rapport... De Ryke, pp. 54-55.
36. J. van Bilsen, interview met de Catholic Herald, 17/7, in *Le Courrier d'Afrique*, 30-31/7/60. Op 15 juli stuurde Wigny een gezant, A. Wendelen, naar Leopoldstad om de levensvatbaarheid van een regering-Bomboko af te tasten. Ook Iléo werd in die periode benaderd. J. van den Bosch, pp. 73, 78, 109-110.
37. L.-F. Vanderstraeten, pp. 187, 261, 229; P. Perrad, Elisabethville..., p. 73.
38. Alle citaten en chronologie in L.-F. Vanderstraeten, pp. 547, 283, 229-230, 277-278, 552; Vandewalle over Matteredne in F. Vandewalle, *Face aux Mutins*, deel 1, p. 17. Zie ook D. Despas, *Le grand soir...*
39. G. Weber, pp. 47-48; F. Vandewalle, *Face aux Mutins*, delen 1 en 2, pp. 15-22 en pp. 22-28. Zie ook Rapport... de Ryke, p. 79.
40. L.-F. Vanderstraeten, pp. 307, 335 e.v.; J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, p. 177; W.J. Ganshof, p. 460.
41. Tshombe, verklaringen van 11/7, in J. Burlion, pp. 29, 31; F. Vandewalle, *Face...*, deel 2, p. 28.
42. Lumumba, in CRISP, Congo 1960, p. 411.
43. Telegram Van den Bosch en gespreksnotities Gheysen, 10/7, in L.-F. Vanderstraeten, pp. 343-344; Gesprek met Saintraint en Ryckmans, 7/7, opgetekend door B. Verhaegen; brief Belgen aan Van den Bosch, 15/7; beide in Archieven van het asdoc; *Pourquoi Pas?*, 29/7.
44. Weber werd enkele dagen na de interventie tot majoor aangesteld. G. Weber, pp. 55-56, 66, 84, 86, 100. Kolonel De Vylder, in L.-F. Vanderstraeten, p. 388.
45. L.-F. Vanderstraeten, pp. 187, 225, 228-230. In Rwanda-Burundi werd de Force Publique preventief ontwapend: kolonel Van Damme, in *La Libre Belgique*, 14/7.
46. Interview Gilson, in L.-F. Vanderstraeten, p. 337.
47. J. van den Bosch, pp. 46-47.
48. Chronologie en citaten van 9 en 10/7, in *La Libre Belgique*, 11/7; J. Chomé, *La crise...*, pp. 171-172; F. Vandewalle, in D. Despas, p. 29; telex Wigny van 9/7 aan H. Créner, in L.-F. Vanderstraeten, pp. 281, 338.
49. Eyskens, in CPE 1, p. 647; Cumont, in L.-F. Vanderstraeten, p. 408; IEglantine, p. 47; Rem. Congolaises, 16/7/60, p. 301.
50. D. Despas, p. 82; Weber in CRISP, *Courrier Hebdomadaire*, 22/7/60. Later verklaarde Cumont: Tshombe was de voorzitter. Maar Weber dicteerde de beslissingen. In P. De Vos, *La décolonisation*, p. 175.
51. Cumont, in L.-F. Vanderstraeten, pp. 389, 409; CRISP, Congo 1960, pp. 722-723.
52. Belga, 12/7, in C. Hoskyns, pp. 99-100; G. Weber, pp. 67-68; *Essor du Congo*, 14/7, in *Etudes Congolaises*, n° 1, mars 1961, p. 53.
53. E. Janssens, *Jétails...*, p. 227.
54. CRISP, *Courrier Hebdomadaire*, 15/7/60, p. 15; *Le Peuple*, in B. Piniau, p. 243.
55. J. Chomé, *Moïse Tshombe...*, pp. 339-345; L.-F. Vanderstraeten, pp. 393-394, 593; G. Weber, p. 90; D. Despas, p. 101. Voor geheel Kongo, over de gehele periode, registreerde men 12 gedode Europeanen (burgers en officieren van de Force Publique), 6 doden bij de interveniërende troepen, en 70 gedode Kongolezen. L.-F. Vanderstraeten, pp. 447-448.
56. C. Young, *Politics...*, p. 453; P.-H. Gendebien, p. 149; D. Despas, pp. 101-102.
57. Mikolajczak, in A. Schöller, Congo 1959-1960, pp. 200-201; P. Davister, Katanga p.

- 102; VN-rapport, wellicht van 23/10/61, in D.N. Gibbs, Dag..., p. 165.
58. L.-F. Vanderstraeten, pp. 354-356; Daily Telegraph, 21/7, in R. McKown, Lumumba, p. 120. Volgens Etudes Congolaises (3/1961, p. 62) kwamen er 20 mensen om; Vanderstraeten houdt het op 18 doden (p. 593).
59. J. Vanderlinden, La crise..., p. 156; F. Vandewalle, Face..., p. 28; F. Vandewalle, Mil-le..., fasc. 1, pp. 71, 87.
60. C. Young, Politics..., pp. 318-319. Lumumba en Kasavubu reisden het land af, ten-einde de gemoederen te bedaren. Hun Belgische piloot, die soms in hun naam valse boodschappen verstuurde, leidde op 14/7, op bevel van Cumont, het vliegtuig, dat op weg was naar Stanleystad, af naar Leopoldstad: J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, pp. 186. Bij hun terugkeer in de hoofdstad schepten de adjunct-directeur-generaal van Sabena, Gaston Dieu, en de kabinetschef van minister Ganshof, Etienne Gutt, [...] er een boosaardig plezier in om hen door de hal te leiden; de [Belgische-LdW] vluchtelingen jouwden hen stevig uit, spuwden in hun richting, een van hen ging zelfs aan Lumumba's baardje trekken. Tijdens een van de vluchten kreeg de piloot, die als enige over een zuurstofmasker beschikte, het bevel om tot een hoogte van 5000 meter te stijgen – zonder het beoogde resultaat. Bij een ander incident op Ndjili dienden de president en de premier in een Sabena-vrachtwagen plaats te nemen die de [Belgische-LdW] vluchtelingen dooreen schudden en bijna omvergooiden, onder het onbewogen of eerder glimlachende oog van de paracommandos. J. van den Bosch, pp. 99-100. Volgens *The Times* (15/7) omcirkelden Belgen de Kongolese leiders, en scandeerden: Op uw knieën. Op uw knieën. Anderen riepen: Breek hun nek! Zie ook Pourquoi Pas?, 22/7; en Lumumba's toespraak van 15/7, in J. van Lierde, pp. 212 e.v. L.-F. Vanderstraeten omschrijft de herovering van Kongo als volgt: Deze richtlijnen [van Brussel-LdW] gaan overigens, vanaf de 10de, duidelijk verder dan wat de redding van in gevaar verkerende Belgen vereist. Zij neigen ernaar het behoud en het herstel van de orde en het vrijwaren van de infrastructuur te verzekeren, door een brede bezetting van het land en zijn gevoelige punten. België reageert hier alsof het nog de plicht en het recht had om in Kongo te interveniëren en alsof [...] het de zaken weer in handen wilde nemen [...] (p. 458).
61. *Time*, 25/7. De lokale correspondent van *The New York Times* (15/7) bevestigde dit verhaal.
62. Getuigenissen van respectievelijk kolonel Henniquiau en inr-correspondent Chaidron, in J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, p. 155.
63. C. Timberlake, in National Security File, 27/1/61, Dep. of State, in D.N. Gibbs, The Political..., p. 82; Bunches telegram aan Hammarskjöld, 22/7, n° B-169; Top Secret-telegram Bunche aan Hammarskjöld, 24/7, n° B-193. Zie ook Bunches telegram van 16/8, n° B-486, in un Archives. Telegram Kasavubu en Lumumba, 14/7, in J. van Lierde, pp. 211-212; brief Lumumba aan Van den Bosch, 15/7, in dag 13/1.6.1.1. Technisch gesproken had Kongo de diplomatieke betrekkingen slechts opgeschort.
64. J. Gérard-Libois, J. Stengers en F. Vandewalle, in P. de Vos, La décolonisation, pp. 142 e.v.
65. NYT, 15/7; *La Libre Belgique*, 16-17/7.
66. Record of meeting held in Dr. Ralph Bunches office, 19/7, in dag 13/1.6.1.1; Alexander aan Gheysen, in Min. des Aff. Afr., Bureau de centr. des Rens., 18/7, n° 05/88, Affetra, in bundel 11.4.15/1, Archief De Schryver; Alexander, Situation in the Congo, 21/7, in dag 1/2.2.1; *La Libre Belgique*, 18/7; *The Times*, 15 en 16/7; Alexander leidde het Ghanese leger (7000 man), in wiens officierskorps zich 100 Britse officieren bevonden.
67. Lumumba, 19/7, in J. van Lierde, pp. 245-250; toespraken 28/8, opgetekend door W. Okumu, pp. 204, 214; NYT, 30/8; J. Steffen, Les leçons d'une tragédie, pp. 5 e.v.
68. Zie voor het dikwijls opgeschroefde karakter van de noodoproepen en verslagen van blanken: L.-F. Vanderstraeten, deel 2, hoofdstukken 3 en 5. De Kongolese radio en de Kongolese operatoren van het radionet van het ANC van hun kant dikten dikwijls

de gevolgen van de Belgische interventie aan.

69. In *Le Soir*, 29/7; zie ook P. Davister, *Ouvrons le dossier fuite!*, in *Pourquoi Pas?*, 7/10/60. Tussen 9 en 28/7 werden 34.484 Belgen gerepatriceerd; er bleven 20.000 blanken in Katanga, en in de rest van het land nog 30 à 35.000: *La Libre Belgique*, 3/8.

70. Cijfers en citaat in L.-F. Vanderstraeten, pp. 261, 475, 454-455.

71. Zie hierover L.-F. Vanderstraeten, p. 442.

72. Brief van Van den Bosch van 23/7/60, n° 1278, in *Archieven van het asdoc*; CRISP, Congo 1960, p. 1082.

73. Belga, 14/7, n° 11/73; *Sûreté*, 13/7, n° 11/51; en *Sûreté*, 14/7, n° 11/64, in *Min. des Aff. Afr.*, Bureau de centralisation des Renseignements, in bundel 11.4.15/1, *Archief De Schryver*.

74. Fenaux beschrijft ook andere facetten van de vlucht: Territoriale beheerders duwden vrouwen en kinderen opzij om zo vlug mogelijk een plaats te bemachtigen in de vliegtuigen of boten [...] Belgische officieren en onderofficieren van de Force Publique vermoedden zich als kelners nadat zij hun wapens in de wcs verstopt hadden om vlug te kunnen inschepen [...] (pp. 5-6). Brief Van den Bosch, 23/7, n° ata/1287, in *Archieven van het asdoc*; toespraak Lumumba, in J. van Lierde, p. 230.

75. Radio-uitzending inr, in *Remarques Congolaises*, 27/10/60, pp. 446-448; LLB, 28/7. Zie voor een schets van het vertrek van de functionarissen – hun smoezen, de opgeblazen incidenten, de diefstal van staatsbezittingen, het overhaaste karakter ervan (Als eerste in België aankomen, als eerste bediend worden, zeiden de Belgische ambtenaren): P. Masson, pp. 118 e.v.; *Le Courrier d'Afrique*, 28/7; LLB, 29/7 en 4/8. Een vertrouweling van minister De Schryver heeft het over het moreel van functionarissen in Katanga, dat aangetast was door het uitblijven van sancties tegen sommigen die hun post verlaten hebben terwijl hun veiligheid niet direct bedreigd was. Hij geeft enkele voorbeelden die over de tong gaan: De Hoofdcommissaris van Politie van Elisabethstad die naar Rhodesië gevlucht is, en er leugenachtige en alarmerende verklaringen over de toestand afgelegd heeft, zoals ik heb over lijken gereden en Elisabethstad staat in brand; van de commandant der Brandweer van Elisabethstad die gevlucht is met de brandweerwagens van zijn dienst; [...] [van zijn collega-LdW] van Jadotstad die dezelfde houding aangenomen heeft. Rapport à Monsieur le Ministre des Affaires Africaines, Eville, 29/7, in bundel 11.5.2/1, *Archief De Schryver*.

76. Kronacker, in P. Masson, p. 124. Uit een verslag van H. d'Aspremont-Lynden over zijn onderhoud met Robillart, topman van de Generale, blijkt hoezeer de privé-sector reeds vóór de onafhankelijkheid bezorgd was over wat Robillart het echte verval van de administratie noemde. Robillart bepleitte een energiek, zelfs brutaal herstel en de absolute noodzaak om de aflossing van de administratie vanaf nu voor te bereiden. De gouverneur-generaal en de provinciegouverneurs, met uitzondering van deze van Katanga en Kivu, zijn duidelijk niet tegen hun taak opgewassen. Dat geldt ook voor een gedeelte van het hogere kader. Entretien avec Monsieur Robillart – 8 mars 1960, 9/3/60, in bundel 11.3.20/1, *Archief De Schryver*.

77. Lettre de l'épiscopat belge relative aux problèmes du Congo, 25/7, in LLB, 26/7. De meerderheid der missionarissen is op post gebleven, zonder speciale bescherming, Une interview de Mgr. Mojaisky-Perrelli, Délégué apostolique au Congo, in *Le Courrier d'Afrique*, 19/7. Fedacol, in LLB, 20-21/8/60.

78. J. Vanderlinden, *Contribution...*, pp. 45-46, 56-61.

79. L.-F. Vanderstraeten, pp. 475, 454-455. De economische indicatoren bevestigen deze schets. De mijnbouwsector deed het in de tweede helft van 1960 in het gehele land goed: de cijfers voor december 1960 voor koper, kobalt, diamant en goud benaderden of overtroffen de maandgemiddelden van 1959. Inzake de landbouwproductie valt op hoe weinig de exportgerichte gewassen (behoudens de katoenteelt, een door de kolonisator opgelegde teelt) onder de crisis geleden hadden: *Min. des Aff. Afr.*, Rapport sur la situation économique de la République du Congo, 2/61, in *Archieven*

van het asdoc. De cijfers voor de industriële productie in Leopoldstad en Beneden-Kongo evolueerden als volgt (respectievelijk voor het eerste en tweede semester van 1960, en voor de eerste 9 maanden van 1961, met index 1959=100): 95, 7 - 87, 6 - 102, 4. Voor de landbouwproductie evolueerden de cijfers 20: 104 - 104 - 93. Een onderzoek van de tewerkstelling in 85 industriële en commerciële bedrijven met meer dan 100 werknemers in Leopoldstad bevestigt deze tendens. De instandhouding van de productie (aanbod) verklaart wellicht mede de relatief beperkte inflatie in de periode. Cijfers in *Etudes Congolaises*, 1962/2, pp. 4-8, 10, 20-21. De toegenomen werkloosheid tijdens de eerste maanden van de crisis is dan ook niet toe te schrijven aan een ineenstorting van de economie, maar vooral aan het ontslag van het huispersoneel van de gerepatrieerde blanken, en aan een tewerkstellingsafname in sectoren als bouw en metaal, wier belangrijkste cliënten blanke consumenten en ondernemers waren.

80. *Etudes Congolaises*, 1962/2, p.12; M. Merlier, *L'économie congolaise...*, p. 25. Een VN-expert stelde begin september vast dat de uitvoer nog aanzienlijk was, maar dat de deviezenopbrengst uit deze transacties niet terug naar het land gebracht werden: rapport van 5/11/60, in CPE 2, pp. 809, 797.

81. LLB, resp. 18 en 23-24/7. Historicus R. Cornevin schrijft: Sedert de Kongolese onafhankelijkheid is er een voortdurende vertekening tussen de werkelijke gebeurtenissen en hun weerklank in de pers en de radio. Waarom zijn tientallen doden in Nigeria 3 regels op bladzijde 8 waard, terwijl gelijk welke dronkemanstwist in Leo 3 kolommen op bladzijde 1 vult? (p. 6). Nog een voorbeeld: in de verklaring die Eyskens op 11/7 in de Kamer aflegde, werd de afrikanisering van het ANC zelfs niet vermeld... L.-F. Vanderstraeten, pp. 258-260. De afrikanisering herinnerde te veel aan de uitwassen van het koloniale bestel, en kon bovendien op een zekere sympathie in de publieke opinie rekenen. De stelling van de uitgelokte chaos door Lumumba wordt typisch verwoord in het Rapport... De Ryke, pp. 72-75, 82. In de volgende regels verradt de commissie echter haar politieke opvattingen: Zouden de gebeurtenissen niet een andere wending hebben genomen indien, rekening houdend met de mogelijkheid van een muerrij, de geesten voorbereid waren op het gebruik van trouw gebleven of beschikbare elementen? Het is ongetwijfeld hachelijk om dat achteraf te stellen, maar nochtans kan men zich erover verwonderen dat geen enkele richtlijn in dat verband gegeven was. (p. 80) Deze passage werpt een licht op de propaganda van die dagen: Lumumba was een onruststoker, omdat hij niet voor de repressie tegen de soldaten gekozen had – net zoals hij willekeurig optrad als hij zich niet bij de bemoeienissen van Brussel wou neerleggen, of dat hij brutaal of barbaars was wanneer hij de gecamoufleerde oorlog van Brussel en de verhullende ideologie die daarmee samenging, blootlegde.

82. *Time*, 25/7; *La Libre Belgique*, 18/7; W.J. Ganshof, p. 417. B. Piniau, p. 75. De pers putte nu volop uit een waaier van racistische denkbeelden die de koloniale overheersing gerechtvaardigd hadden, en die sedert de opgang van het antiekoloniaal verzet opnieuw en vogue waren.

83. F. Vandewalle spreekt over een spookregering belast met het oplossen van de problemen van uitvoering: Mille..., fasc. 1, p. 132.

84. Appel à l'ONU et assistance loyale, 13/7, in A.A.J. van Bilsen, *L'indépendance...* 186-187. In een brief aan Tshombe van 20/7 herhaalde Van Bilsen deze gedachten, er bij Tshombe op aandringend dat deze de VN zou verzoeken om een bemiddelingsmissie tussen de regering van Leopoldstad en deze van Katanga te aanvaarden. In *Ibidem*, pp. 198-201.

85. Rolin, in CPE 1, p. 727; Boudewijn, in T. Luykx, *Koninklijke toespraken*, pp. 101-102; Cumont, in L.-F. Vanderstraeten, p. 409, en in F. Vandewalle, Mille..., fasc. 1, pp. 99-100. Volgens F. Vandewalle was het Cumonts droom om Kongo met de wapens te heroveren. Mille..., fasc. 1, p. 155.

86. In CRISP, Congo 1960, p. 740. Op 17/7 had d'Aspremont verklaard dat België bereid was om dezelfde hulp [als diegene die Katanga ontvangt-LdW] te verlenen aan

- alle andere provincies van Kongo die er om zouden verzoeken: LLB, 18/7. G. Eyskens schreef later over de toestand: De Kongolese regering [...] leidde een spookachtig bestaan en het was niet ondenkbaar dat ze van het toneel zou verdwijnen. In dat geval was het niet gewaagd te denken dat Katanga als motor kon fungeren voor het hergroeperen van de politieke krachten in Kongo. (p. 583).
87. Tshombe, in CRISP, Congo 1960, p. 740; grondwet van 4/8, in CPE 1, p. 762. De tekst was opgesteld door de Luikse professor Clémens.
88. De Corte, in *La Libre Belgique*, 27/7; Albert, Associated Press in *La Libre Belgique*, 3/10/60 en in *Le Peuple*, 3/10/60.
89. In Min. van Buitenlandse Zaken (Nederland), pp. 98-99.
90. Déclaration du Secrétaire Général des Nations Unies, 7/12/1960, in CPE 2, p. 909.
91. J. Larus, pp. 547-548; The New Encyclopaedia Britannica, Chicago/London, 15th Edition.
92. De oorlogsinspanning die elders bijdroeg tot de geboorte van de koloniale revolutie leidde in Kongo, tijdens de laatste oorlogsjaren, tot zware sociale onrust: boerenopstanden in het oosten (1944), onlusten bij dokwerkers in Matadi (1945), agitatie langs de spoorlijn Matadi-Leo, en een mouterij van de Force Publique in Luluaburg (1944). De koloniale overheid reageerde met militaire wandelingen en bezettingen, interne verbanningen en gevangenisstraffen. Een honderdtal muiters uit Luluaburg werd gefusilleerd of opgehangen. A. Maurel, p. 241.
93. H, verklaring van 8/3/60, in B. Urquhart, pp. 386-387. Professor Jacobson omschrijft de vn-doelstelling als een poging om de mogelijkheden voor Sovjetinvloed in het dekolonisatieproces te beperken en om de Sovjetunie bij de koloniale afhandeling uit te sluiten. Soms gebeurde dit onder de dekmantel van het weren van de Koude Oorlog. (p. 41). Met Sovjetinvloed bedoelt hij, in het dominante westerse codetaaltje, in wezen een echte dekolonisatie.
94. M.-Cl. Smouts, p. 104.
95. Telegram Bunche aan H, 8/7, n° 20, in un Archives.
96. De analogie kan nog verder worden doorgetrokken: de heersende klasse in Brussel en de hegemonische wereldmachten in New York vatten die fora ook op als instrumenten om revolutionaire krachten in de bestaande orde te integreren.
97. Resolutie Accra, in *La Gauche*, 10/1/59; open brief van het MNC aan minister De Schryver, in *L'Indépendance*, 25/9/59.
98. Conférences à Présence Africaine, 13/11, en 8 et 9/12/59, in A.A.J. van Bilsen, *L'Indépendance...*, pp. 111-112. Elders zei hij: De aanwezigheid van de vn zou voldoende gewicht in de schaal werpen om de tijdelijke gevolgen van de politieke leegte op te heffen [...] en om bijvoorbeeld de Rhodesische en Franse ambities tegen te houden. Ibidem, p. 143.
99. Appel aux troupes américaines par MM. Gizenga, Bomboko et Nyembo, 12/7, in CRISP, Congo 1960, pp. 542-543.
100. B. Urquhart, p. 395. Zie ook Hammarskjölds brief van 13/7 aan de vs-ambassadeur bij de vn, Henry Cabot Lodge, in dag 1/5.1.2. Hammarskjölds militaire adviseur, I.J. Rikhye, schrijft dat het Kongolese telegram als een complete verrassing kwam [...]. Het meeste dat verwacht had kunnen worden ten gevolge van de activiteiten van de Belgische troepen was een protest bij de vn wegens de overtreding van het Vriendschapsverdrag. (p. 6).
101. Telegram 'H' aan Bunche (Leo) van 9/7, n° 21; brief 'H' van 13/7, in B. Urquhart, p. 396; telegram 'H' aan Bunche van 13/7, niet genummerd, ref. 3800-512-osg; P.R. Baehr en L. Gordenker, p. 86. Telegrammen in un Archives.
102. Memo, 9/43, en rapport, 12/41, in D.N. Gibbs, *The Political Economy...*, pp. 64-65.
103. Cijfers in S. Weissman, pp. 28, 31 e.v. Doc. Senaatscommissie, in *l'Églantine*, pp. 46-47. vs-financiers hadden zich nog vóór de Kongolese onafhankelijkheid stevig in de beheerraad van de Tanganyika Concessions ingewerkt. Hierdoor verwierven zij de

controle over de strategische spoorlijn tussen Benguela en Lobito, die een rechtstreekse toegang tot de Katangese rijkdommen, zonder de omweg langs Leopoldstad mogelijk maakte. Hierna zal blijken dat er in de aanloop naar de VN-interventie intensieve contacten bestonden tussen de vs en de VN, zowel in New York als in Leopoldstad zelf.

104. J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, pp. 317-318; P.-H. Gendebien, pp. 25-26.

105. Verklaringen Loridan, in CPE 1, p. 675; L. Gordenker, p. 266.

106. P. Struye, in *La Libre Belgique*, 18/7; telegram Timberlake, 10/7/60, in M. Kalb, p. 7; Stevenson, in P.-H. Gendebien, p. 244.

107. Telegram Kasavubu/Lumumba, in W.J. Ganshof, pp. 477-478; cijfers in H, Premier Rapport, 18/7, in CPE 1, p. 707.

108. Brief Kasavubu en Lumumba aan Bunche, 17/7; nota Lumumba, 20/7; telegram van Bunche aan H, 20/7, ongenummerd; alle doc. in dag 13/1.6.1.1. De vr-resoluties van 14/7, 22/7 en 9/8 werden alle goedgekeurd door de vs, de Sovjetunie, Argentinië, Ceylon, Ecuador, Polen en Tunesië. Londen onthield zich op 14/7; Parijs onthield zich op 14/7 en 9/8. Geen enkel land stemde tegen een van de resoluties. E.W. Lefever, *Crisis...*, pp. 20-21. Frankrijks stemgedrag was ingegeven door de vrees dat onuc een precedent zou vormen voor tussenkomsten in zijn Afrikaanse achtertuin; Parijs was van oordeel dat de resoluties te kritisch voor België waren: zie hierover A. Bérard. Op 5/9/60 maakte De Gaulle van de aanslepende Kongo-crisis gebruik om te verklaren dat, eerder dan een VN-operatie, een directe interventie van de vs, Groot-Brittannië en Frankrijk verkieslijker was geweest, in B. Urquhart, p. 451.

109. Telegram 'H' aan Bunche, 16/7, n° 94 in un Archives. 'H' gebruikte pan-Afrikaanse retoriek om Afrika voor de operatie te winnen, en om Afrikaanse bilaterale hulp voor Leopoldstad af te wijzen: Deze operatie zou moeten leiden tot een versterking van de gemeenschap van Afrikaanse naties, alsook tot een versterking, in het kader van de vn, van de banden die hen verbinden met de internationale gemeenschap. Het zou volkomen ongerechtvaardigd zijn om de actie van de vn te interpreteren als een tussenkomst door aan de regio vreemde naties in Kongo, die zich van de vn als van hun instrument bedienen [...]. Volgens mij is deze operatie dus in eerste instantie een uitdrukking van de wil en de mogelijkheden van Afrikaanse staten om hun hulp in het kader van de vn te geven [...] Premier Rapport, 18/7, in CPE 1, p. 705.

110. D.N. Gibbs, *Comment fut scellé...*; J. Lash, *Monsieur H.*, p. 203. Op 13/7 had Moskou een harde verklaring afgelegd, gericht tegen Timberlake die (met hulp van de Amerikaanse Bunche) werkt aan plannen om de interventie van de westerse machten achter het vaandel van de vn uit te breiden. Maar op 15/7 had Kroestjev zich, in een boodschap aan Kasavubu en Lumumba, neergelegd bij het klemmende Afro-Aziatische verzoek om een VN-operatie: De Sovjetunie [...] heeft voorgesteld dat de vn maatregelen neemt om een einde te maken aan de agressie [...]: *Gouvernement Soviétique*, pp. 13, 19.

111. G. Abi-Saab, p. 20; J. Lash, *Monsieur H.*, p. 202; vr-resolutie en verklaring Loridan in de vr van 13/7, in CPE 1, pp. 677, 675. Mongi Slim, de Tunesische indiener van de ontwerp-resolutie, en enig Afrikaans lid van de vr, zei over zijn ontwerp dat het doelbewust vaag wilde zijn met betrekking tot bepaalde punten teneinde te vermijden dat in de schoot van de Veiligheidsraad een controverse zou ontstaan die het debat zou doen aanslepen in P.-H. Gendebien, p. 41. Slim, die een sleutelrol in de crisis speelde, werkte nauw met 'H' samen. Slim zat op één lijn met de Tunesische president Bourguiba, die een conservatief nationalisme voorstond, gericht op de inpassing van de postkoloniale staten in de invloedssfeer van het democratische en liberale Westen, H. Bourguiba, *Le Nationalisme: Meilleur antidote du Communisme*, in *Eurafrica*, 2/61.

112. *Déclaration*, 13/7, in CPE 1, pp. 670-672; zie ook G. Abi-Saab, p. 13.

113. Later zei 'H' over de resolutie van 14/7: Deze resolutie bepaalde niet uitdrukkelijk dat de VN-macht de openbare orde moest handhaven, maar het lag duidelijk in de context besloten dat dat haar essentiële functie zou zijn. Het doel van de Belgische in-

terventie werd omschreven als het herstel van de veiligheid op het [Kongolese-LdW] grondgebied, tegen de wil van de Kongolese regering. De Katangese secessie werd gemakshalve over het hoofd gezien: verklaring van 7/12/60, in CPE 2, pp. 911-912. Aan een journalist zou 'H' eens toevertrouwen: Precies zoals een dichter met woorden werkt, bewerkt de diplomaat woorden, bedient er zich van zoals van een sleutel zonder dat deze noodzakelijkerwijze als passe-partout fungeert. In A. Stenmans, p. 148. Volgens Lefever bezat hij de gave van weloverwogen dubbelzinnigheid; zijn biograaf Lash citeert een Frans diplomaat, die het had over een meester in berekende onduidelijkheid, in *Uncertain...*, p. 30.

114. Von Horn, in M. Kalb, pp. 16, 25; zie ook J. van den Bosch, p. 129. Eyskens schrijft hierover: De VN- en Belgische troepen zouden samenwerken [...] Gheysen [...] deelde aan Brussel ook mee dat de Belgische strijdkrachten het recht behielden tussenbeide te komen bij ernstige moeilijkheden. (p. 582) Zie ook het VN-rapport Record of meeting held in Dr. Ralph Bunches office, 19/7, in dag 13/1.6.1.1. Medio augustus beloofde 'H' aan Wigny dat bij ernstige problemen in Katanga, en vooraleer de volledige VN-macht ter plaatse was, hij als tijdelijke maatregel een beroep zou doen op Belgische troepen: M. Kalb, p. 47.

115. S. Hoffmann, p. 333. 'H' zou op 21/8 in de VR het ontbreken van een verwijzing naar deze artikelen inroepen, om te stellen dat hij niet gemachtigd was om met gewapende troepen in een intern geschil tussen te komen, R. Simmonds, p. 41.

116. Verklaringen van Wigny en van de regering, respectievelijk in CPE 1, p. 681; LLB, 15/7. De verworpen Sovjetrussische amendementen staan afgedrukt in CPE 1, p. 677; Gilson, in CRISP, Congo 1960, pp. 557-558.

117. Politionele actie en, in tweede orde, de reorganisatie van het ANC, waren de taken die de VN-leiding zichzelf oplegde: P.-H. Gendebien, pp. 40, 45-46. H, Premier Rapport, 18/7, in CPE 1, pp. 702 e.v.

118. VR-resolutie, 22/7, in CPE 1, p. 760. LLB schreef dat men vlug in brede zin moet begrijpen, op een ogenblik dat, volgens een verklaring van Eyskens, er ons nog steeds oproepen bereiken vanuit vele plaatsen waar wanorde heerst [...]. In Franse regeringskringen was men volgens waarnemers van oordeel dat vlug geenszins onmiddellijk betekent. Uiteindelijk is het 'H' die, samen met de regering in Brussel, de vrijheid behoudt om de tekst te interpreteren. (23-24 en 25/7).

119. Brief van 'H' aan W. Loridan, 23/7, in dag 1/5.1.2, in un Archives.

120. P. Lumumba, *Propos de...*, p. 49.

121. CRISP, Congo 1960, p. 1068. Zie ook C. Hoskyns, pp. 284-285. Een voorbeeldje hoe de secessie het land financieel deed leegbloeden: Katanga blijft tegen betaling in Kongolese franken kleine hoeveelheden goederen kopen van Kongo met inbegrip van buitenlandse producten door deze laatste geïmporteerd. Katanga is zo in staat om een deel van zijn importbehoeften te dekken door Kongolese deviezenreserves weg te draineren. Telegram Linner (Leo) aan Macfarquhar, 22/10/60, n° ONUC 1924, in un Archives.

122. Brief aan minister De Schryver van 23/6, in J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, p. 201. Behoudens een kleine som gestort in juli zou Brussel alle verdere stortingen blokkeren.

123. Telegram van 'H' aan Bunche en Von Horn, 24/7, n° 348 in un Archives; M. Tshombe fait appel aux bons offices de l'ONU, in *Le Courrier d'Afrique*, 3/8/60.

124. 'H', verklaring in het Adviescomité voor Kongo, 9/3/61, in P.-H. Gendebien, pp. 49-51.

125. NYT, 19/7; *The Times*, 20/7; *La Libre Belgique*, 18/7; Th. Kanza, Conflict in the Congo, pp. 205 e.v.

126. Verklaring Lumumba aan Otu, 19/7, in C. Hoskyns, p. 138. Timberlake steunde Alexanders voorstel om het ANC te ontwapenen. Bunche daarentegen verzette zich tegen het plan: M. Kalb, p. 23. Begin 8/60 had Alexander in een rapport aan de Ghanese

president Nkrumah zijn plan van 15/7 weer bovengehaald, en de progressieve integratie van het ANC in de VN-macht voorgesteld. Nkrumah maakte per brief van 9/8 dit voorstel bekend aan 'H' en Bunche, die dit plan verwierpen: de VN-macht, zo schreef Bunche op 21/8, zou niet lang kunnen overleven te midden van een vijandige bevolking, ook al was hij van mening dat een gereorganiseerd en gedisciplineerd Kongolees nationaal leger een essentieel probleem is. Nkrumah/Alexander, in brief van Nkrumah aan H, 7/12/60, in CPE 2, p. 905; Bunche, in P.-H. Gendebien, pp. 149-153. Wellicht wou de VN-top op dat ogenblik Leopoldstads militaire arm niet versterken, gezien de dreigende operatie van de Kongolese regering tegen de afgescheiden provincies.

127. Exposé de M. Lumumba à la Chambre, 15/7, in J. van Lierde, pp. 230-233.

128. Generaal Gheysen kon me geen enkele geldige rechtvaardiging geven voor de interventie in Coquilhatstad, aldus J. van den Bosch, pp. 116-117. Cumont schreef in zijn notas dat het politieke idee achter deze acties de bevrijding van Kivu was, en dat voorbereidingen voor de inname van Stanleystad getroffen dienden te worden: L.-F. Vanderstraeten, pp. 414-415. In Kivu-Maniema was er geen enkel zwaar incident voorgekomen. [...] De toestand zou pas echt verslechteren [...] na de aankomst van de Belgische parachutisten. B. Verhaegen, *Rébellions...* ii, pp. 126-127. In Kivu woonde een goed georganiseerde blanke kolonie die droomde van een Katanga-bis. In Kivu-Maniema hadden de nationalistes alle parlementszetels veroverd.

129. In A. Stenmans, p. 21. Zie ook J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, pp. 322-325. 'H' vertrouwde de Britse ambassadeur in Kongo I. Scott toe dat de Belgen in ruime mate verantwoordelijk waren voor de hysterische paniek in die dagen: Ibidem, p. 334.

130. Wigny in vr, 20/7, in CPE 1, pp. 745 e.v.; J. Gérard-Libois, *L'Opération...*, p. 7. Zie voor een overzicht van de samenwerking tussen Belgische en VN-troepen: *Observations du gouvernement belge*, 7/12/60, in CPE 2, pp. 921-922.

131. Telegram Bunche aan 'H' en vice versa van 17/7, resp. n° 96 en 114; telegram 'H' aan Bunche, 18/7, n° 116. Aggressive retoriek begon de telegramberichten bij te kleuren: Slim dacht dat zij hier één week scholing voor voornamelijk gast [=Lumumba-LdW] nodig zouden hebben om hem in een emotionele toestand te brengen waarin hij een bijdrage zou kunnen leveren: telegram van 'H' aan Bunche, 21/7, n° 213. VN-topman Cordier erkende het (juridische) drijfzand waarop de VN-aanpak steunde: Het is moeilijk voor ons om de lijn te volgen dat Kongolese regering geen rechtstreekse hulp, van waar die ook komt, kan aanvragen. De regering zal, wat begrijpelijk is, niet met dergelijke politiek akkoord gaan tenzij zij ervan overtuigd zijn dat het doorsluizen [van hulp-LdW] door de VN doeltreffend zal zijn inzake omvang, aard en duur: telegram aan 'H' en Bunche, 29/7, n° 505. Alle VN-telegrammen in un Archives.

132. CRISP, Congo 1960, p. 615. Lumumba drukte zich in een brief van 1/8, gericht aan de voorzitter van de vr, in dezelfde zin uit: in L. Volodine, pp. 50-52.

133. Telegram vs-missie bij vn, 18/7, in M. Kalb, pp. 32-33; telegram van Bunche aan H, 14/7, n° 45; en de telegrammen van 'H' aan Tshombe van 18/7; zonder nummer; en van 'H' aan Bunche en Von Horn, 26/7, n° 389, in un Archives.

134. C. Schuurmans, Chef de Cabinet, *Compte Rendu dun entretien entre M. le Ministre des Affaires Etrangères et M. de Seynes, Secrétaire Général adjoint des Nations Unies*, Brussel, 29/7/60, in bundel 11.5.2/1, Archief De Schryver.

135. A. Bérard, p. 102; telegram State Dep. nr. 317 van 2/8, in J.-Cl. Willame, *Eléments pour...*, pp. 25-26.

136. B. Urquhart, pp. 416, 414-415.

137. Telegram Burden en citaat Dulles, in M. Kalb, pp. 27-29. Burden was tevens directeur van twee kopermaatschappijen in Rhodesië: S. Weissman, pp. 48 e.v. In die jaren beschikte Washington over vier specifieke Task Forces om vier strategische problemen op te lossen: Kongo, Berlijn, Cuba en Vietnam. E.W. Lefever, *Uncertain Mandate*, p. 75.

138. Telegram Burden aan het State Department, 12/7, in M. Kalb, p. 31. Op 13/7 verklaarde het State Department zich voorstander van de Kongolese eenheid. De vs-

consul in Elisabethstad ontving de boodschap dat de vs echter niet vijandig tegenover Tshombe stond. De vs wilden Katanga wel erkennen, maar Washington kon het zich, gezien zijn relaties met Leopoldstad en de vN, niet veroorloven om hierin leiding te geven. Ibidem, p. 32.

139. M. Kalb, p. 30. Le Katanga. Point lumineux dans la nuit congolaise, in *L'Echo de la Bourse*, 28/7. Sommige auteurs zoals L. Mosheje benadrukken de economische tegenstellingen tussen Belgisch en vs-kapitaal. Zij stellen dat de Katangese koperproductie belang had bij stabiliteit; en Tshombe stond daar garant voor. De concurrerende kopermaatschappijen (in handen van vs-kapitaal) zouden eerder aansturen op chaos, om de Katangese productie te verstoren. Ondanks conjuncturele wrijvingen en propagandistische retoriek streefden de regeringen van de vs en België echter dezelfde strategische doelen na.

DE OMVERWERPING
VAN DE REGERING
LUMUMBA

BRUSSEL ROERT DE OORLOGSTROM: DE KONGOLISERING EN BOUDEWIJNS ZAKENKABINET

LUMUMBA: ERGER DAN HITLER?

De Belgische interventie werd ondersteund door een gigantische media-campagne. De verslaggeving van de activiteiten aan het front was selectief en werd gelardeerd met zeer negatieve berichten over de Kongolese leiders. Het voornaamste doelwit van deze uitzinnige campagne was, naast Lumumba, de Kongolese minister van Informatie, Anicet Kashamura – de Joseph Goebbels van Centraal-Afrika (M. Duyzings). Deze nijd werd veroorzaakt door het feit dat hij de Kongolese radio controleerde; de radio was het enige regeringsinstrument dat in die dagen nog intact in handen van de nationalisten was. *La Libre Belgique* aarzelde niet om de sabotage van Radio Leopoldstad door vertrekkende technici te omschrijven als een verstandige daad.¹ Invloedrijke waarnemers van het Kongolese politieke toneel, zoals de CIA, rekenden, naast Lumumba en Kashamura, ook Antoine Gizenga, Maurice Mpolo, Pierre Mulele, en Joseph Mbuyi tot de radicale kern van de regering.² Maar het was Patrice Lumumba die de volle laag kreeg. Zo schreef *La Libre Belgique*, spreekbuis van de koloniale triniteit, op het ogenblik dat Lumumba nog aan de vorming van een regering werkte: Velen betreuren de opkomst van deze dubbelzinnige man. Men kan niet vergeten dat hij vroeger een zware inbreuk op het strafrecht pleegde, toen hij bediende was bij de post van Stanleystad. [...] Het staat vast dat Lumumba zonder veel scrupules de zijde van Moskou zal kiezen als hij daar belang bij heeft... Kortom, deze man is ongrijpbaar en grillig, uiterst behendig in het gelijktijdig warm en koud blazen.³

De Kongo-crisis zou de pers er niet toe aanzetten om meer nuances in de berichtgeving te brengen. Sinds de Belgische interventie werd de Kongolese eerste minister afgeschilderd als wansmakelijk uitschot, een boosaardig bandiet, die het verdiende om vogelvrij verklaard te worden, een dictator, een gevaarlijk demagoog, een paranoïde onevenwichtige, een communistisch agent, enzovoort. Tot de dieptepunten behoorde een commentaar in *La Libre Belgique* op Lumumba's verblijf in Blair

House, de officiële residentie voor buitenlandse staatshoofden die een bezoek aan de vs brengen: In Blair House verzorgt een oude dame de gasten. Zij is blank. Hopelijk overkomt haar niets.⁴ In deze campagne volgde men een oud koloniaal recept. Alle moeilijkheden met de gekoloniseerden werden tot een extern, soms zelfs tot een communistisch complot herleid. De Belgische regering rechtvaardigde haar optreden vanaf 14 juli met verwijzingen naar de buitenlandse oorsprong van de moeilijkheden.⁵ De conservatieve populaire pers zou de gebeurtenissen (de muiterij, de verkrachtingen, de exodus van de blanke ambtenarij) herleiden tot een anti-Belgische, subversieve beweging. Een van de vele voorbeelden. Eind 1960 citeerde regeringssecretaris

A. Stenmans in alle ernst voor de prestigieuze Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen uit een onderschepte boodschap waarin Lumumba aan de nationalistische leiders in Stanleystad opdroeg om alle inwoners van de Republiek als schapen bij de neus te nemen en hen te leiden naar [...] de eerste fase van de dictatuur. Deze vervalsing eindigde met de woorden Leve de Sovjetunie. Leve Kroestjev. Na de dood van Lumumba schreef La Gauche niet zonder reden: Het is niet zeker [...] of Hitler door de Belgische burgerlijke pers ooit met evenveel razernij en heftigheid werd behandeld als dat met Patrice Lumumba het geval was.⁶

Deze vorm van berichtgeving is minder irrationeel dan hij op het eerste gezicht lijkt. Lumumba stond in die weken weliswaar onder grote spanning. Hij moest diep in zijn reserves tasten om dag en nacht in touw te blijven. Maar hij was geen onevenwichtige: dat beseften de westerse strategen zeer goed. Zo schreef VN-topman Bunche, in tempore non suspecto: Had goed gesprek met Lumumba de 4de [juli] s namiddags. Kanza, Linner en Liu aanwezig. Wij gedrieën akkoord dat gesprek erg bemoedigend was en wij allen hadden ook een vrij gunstige indruk van de man. Hij was zakelijk, intelligent, geïnformeerd, gevat en zeer eerlijk. Hij staat positief tegenover multilaterale hulp en hoopt op snelle actie. Analisten wisten dat Lumumba geen communist was, en zij beseften dat de Sovjetunie praktisch gesproken niet in staat was om, tegen de wil van het Westen in, beslissende hulp aan de Kongolese regering te verlenen – als Moskou dat al had gewild. vs-minister van Buitenlandse Zaken Herter stelde al vroeg dat de dreiging van een interventie van Sovjettroepen in Kongo slechts bluff kon zijn – een mening die *The Times* volkomen onderschreef.⁷ Maar terzelfder tijd beseften zij ook dat de Kongolese premier zich niet voor hun neokoloniale karretje zou laten spannen,

dat zij het niet met hem op een akkoordje konden gooien. Zijn engagement met de Kongolese bevolking maakte hem (vanuit neokoloniaal oogpunt) onbeheersbaar, en dit gegeven verklaart de oorlogsretoriek, verklaart waarom hij werd afgeschilderd als ongrijpbaar, grillig, onevenwichtig, communistisch, een agent van Moskou... Ernstige auteurs benaderen Lumumba vanuit dezelfde optiek. Zo omschrijft B. Urquhart Lumumba's onafhankelijkheidsspeech als een eerste aanwijzing van de opvliegende en wispelturige natuur van de nieuwe eerste minister. En volgens hem getuigde het van een obsessie dat Leopoldstad erop bleef hameren dat de Belgische troepen zich uit het land moesten terugtrekken, óók uit Katanga. J.-Cl. Willame heeft het in dat verband over Lumumba's ongeduld, zijn politiek van permanente spanning, zijn bezetenheid om het terrein te bezetten [...] – waarbij over het hoofd wordt gezien dat de secessie elke financieel-economische heropleving van het land in de kiem smoorde, en ook in andere gebieden

secessionistische krachten in het leven riep. Lumumba's principiële opstelling, zijn anti-imperialisme zonder nuanceringen, bestempelt Willame als met het hoofd omlaag in de valstrik stormen die zijn kopigheid en zijn ongeduld voor hem hadden gezet.⁸

De portrettering van de nationalistische leiders was stereotiep. Hun uitspraken en daden werden per definitie als onredelijk bestempeld. De Kongolese leiders zouden aan spionitis lijden en zij zouden complotten met Moskou smeden. Inmiddels staat echter onomstotelijk vast dat de ontwrichting van Leopoldstad van beslissende invloed is geweest op de uitkomst van de Kongo-crisis. Ook toen al werd door sommigen erkend dat Brussel een bedenkelijke rol speelde. Zo schreef *The Times* dat Patrice Lumumba onverantwoordelijk leek, maar dat de Belgen eveneens lichtzinnig optraden: Het is in ruime kring bekend dat Belgen in de afgelopen weken VN-armbanden gebruikt hebben zonder toestemming. En het is moeilijk om in hun wens om een parachutisteneenheid te behouden in de luchthaven [van Leopoldstad-LdW], iets anders dan een provocatie te zien. (17 augustus) Naast de complottheorieën en de psychiatrisering was er nog een derde manier om Leopoldstad in een kwaad daglicht te stellen, namelijk door te verwijzen naar de Bantoecultuur. Sinds de verschijning van Placide Tempels *La Philosophie Bantoue* was deze pseudo-wetenschappelijke etnologische theorie het sluitstuk in de rechtvaardiging van de koloniale overheersing en onderdruk-

king: Bantoes reageren impulsief, emotioneel en kinderlijk; de superieure westerlingen laten zich leiden door rationaliteit, orde, proportie en symmetrie.⁹ Lumumba, Kashamura, Gizenga en de Kongolese bevolking werden gekongoliseerd: hun opvattingen en daden werden geïdentificeerd vanuit typisch Kongolese oorzaken – vanuit hun inferioriteit.¹⁰ De Kongolezen waren echter niet de enige slachtoffers van de propaganda-oorlog van die dagen. Extreme stigmatiseringen van vrijwel alle actoren in de crisis tonen aan hoe groot de belangentegenstellingen soms waren en hoe belangrijk het bewerken van de publieke opinie was. President Eisenhower, die in de ogen van de uiterst rechtse John Birch Society te weinig enthousiasme voor de Katangese secessie aan de dag legde, werd door deze organisatie als een zuivere communist gebrandmerkt. Toen de VN eind 1961 tot militaire acties overging om de Katangese secessie te beëindigen, en de anti-VN-stemming bij de Katangese lobby het kookpunt bereikte, werd de VN-macht in die kringen omschreven als Het Rode Leger met blauwmutsen. Het respectabele blad van de Europese mijnbaronnen, het Londense Metal Bulletin, schreef dat de VN werd voortgeduwd door het dollarimperialisme van de VS. Ook *La Libre Belgique* had het over de VN als de stoottroepen van het Amerikaanse imperialisme. De Katangezen in de VS zelf konden dit argument natuurlijk moeilijk gebruiken. Zij hadden het, alluderend op Hammarskjölds nationaliteit, over de invloed van het Zweedse imperialisme binnen de VN.¹¹

GESCHAARD ROND DE KONING

De politieke klasse, geschaard rond koning Boudewijn, bewerkte de publieke opinie zodanig dat deze vóór de Katangese secessie was. Het bewaken van de nationale eensgezindheid rond het Kongo-vraagstuk, onder de vleugels van Laken, was een voortdurende zorg van de strategen in Brussel en Leopoldstad – zowel voor als na de onafhankelijkheid.¹² De Belgische sociaal-democraten zouden daarbij voor problemen kunnen zorgen, omdat de bsp een antikoloniaal ideaal aanhing. Bovendien zat de partij sinds 1958 in de oppositie, en droeg zij dus geen verantwoordelijkheid voor het beleid. Ideologische en partijpolitieke overwegingen moesten echter veld ruimen voor de verdediging van wat van wezenlijk belang was voor het gehele bestel: zonder kleerscheuren de klip van de Kongolese onafhankelijkheid omzeilen. Van Bilsen schreef, eind 1959, over deze conformistische opstelling van de bsp-leiding: De

socialistische partij was al even traag als de cvp om de realiteit te aanvaarden die een ontvoogdingsbeleid opdroeg. Heeft zij zich niet gedurende vier cruciale en niet te recupereren jaren [in de regering Van Acker, van 1954 tot 1958-LdW] achter het kolonialistische beleid, het immobilisme en de doctrine van de Belgisch-Kongolese gemeenschap van Buisseret en Pétillon geschaard? Op 13 januari [1959] heeft de bsp zich, net zoals Van Hemelrijck, niet gerealiseerd dat het onontbeerlijk was dat het ontvoogdingsprogramma van een volledige timing, tot aan de onafhankelijkheid, voorzien moest worden. Hoewel de regeringsboodschap zelfs niet de notie van een verantwoordelijke Kongolese regering vermeldde, hebben de socialisten niet het minste bezwaar geuit... De fundamentele eensgezindheid van de politieke klasse blijkt wel uit het feit dat de koning reeds in de aanloop naar de Kongolese onafhankelijkheid een tripartiete regering voorstond, met de bsp. Premier Eyskens, die een rooms-blauwe regering leidde, had hierover naar eigen zeggen scherpe gedachtenwisselingen met de koning.¹³

De Kongo-crisis veranderde niets aan die eensgezindheid, integendeel: zij versterkte die nog. Henri Rolin (bsp) verklaarde op 19 juli vanuit de oppositiebanken van de Senaat: Wij werden geconfronteerd met een terugval naar de barbarij [...] De interventie van de troepen vanuit de metropool was in die omstandigheden onvermijdelijk. En hij besloot: De socialisten, zoals alle Belgen, verheugen zich erover dat er tenminste één provincie in Kongo is waar een relatieve rust heerst. [...] Wij allen zijn president Tshombe erkentelijk voor het bereiken van dit resultaat. Ik ben de eerste om te erkennen dat wij de staat Katanga niet moeten tegenwerken. De chaos in grote delen van de rest van Kongo vormt een waardevolle ondersteuning voor de politieke doelstellingen van Tshombe. Dit verklaart ongetwijfeld waarom een deel van de bevolking die hem vijandig gezind was, hem nu steunt.¹⁴

De eenheid van de natie kreeg koninklijke steun en aanmoediging, en Laken gaf ondubbelzinnig aan waartoe die eenheid moest worden aangewend. Tijdens zijn 21-juli-toespraak veroordeelde koning Boude-
wijn in niet mis te verstane bewoordingen de regering-Lumumba, en gaf hij met zijn waardering voor Tshombe zijn wens te kennen om Kongo rond Katanga herop te bouwen. De koning liet geen kans onbenut om het Katangese regime te behandelen alsof het om de vertegenwoordiging van een erkende staat ging. Op 3 augustus 1960 ontving hij drie Katangese ministers. Zij verbleven op het kasteel van Hertoginnedal, waar tra-

ditiegetrouw officiële buitenlandse delegaties logeren. Op 11 november leidde hij in aanwezigheid van vertegenwoordigers van het Tshombe-regime een plechtigheid bij het graf van de Onbekende Soldaat. En op 6 december 1960 ontving hij in Laken president Tshombe in audiëntie. Diezelfde avond ontving Tshombe uit handen van de Belgische minister van Afrikaanse Zaken het prestigieuze Grootlint van de Kroonorde. Het heeft de koning behaagd u deze onderscheiding toe te kennen, aldus minister d'Aspremont-Lynden, als uiting van de erkentelijkheid van België voor de moed van president Tshombe.¹⁵

Het hof speelde een belangrijke rol in het dekolonisatieproces. Boudewijn plaatste zichzelf daarmee in de voetsporen van zijn voorgangers, die sinds de stichting van de Onafhankelijke Kongostaat door Leopold ii een rijke traditie van eigengereide initiatieven in de Belgische koloniale politiek hadden ontplooid, en met succes verdedigd. Dit blijkt onder meer uit het feit dat, ten tijde van Belgisch Kongo, acht van de veertien leden van de raadgevende, doch belangrijke Koloniale Raad door Laken werden benoemd; de zes anderen werden door het parlement aangeduid.¹⁶ Voorbeelden van Boudewijns eigenzinnige optreden in de jaren 1959 en 1960 zijn er legio, zoals blijkt uit de memoires van Gaston Eyskens, uit Jean Stengers boek *L'Action du Roi en Belgique depuis 1831*, en uit vele documenten die voor dit onderzoek zijn geraadpleegd. De koninklijke radiotoespraak van 13 januari 1959 was Boudewijns eigen initiatief, en werd één uur voordat het parlement kennis nam van de regeringsverklaring inzake Kongo uitgezonden. Alleen de premier had de tekst vooraf kunnen inzien. Een ingrijpend koninklijk initiatief, met belangrijke gevolgen, aldus specialist van de Belgische monarchie professor Stengers. Het duidelijke, directe taalgebruik in de koninklijke verklaring zette Brussel definitief op de weg van de dekolonisering, en mobiliseerde de royalistische groepen die de politieke scheiding met de kolonie anders ongetwijfeld als een uitverkoop aan de kaak zouden hebben gesteld. Stengers besluit: Alles goed overdacht, is de toespraak van 13 januari 1959 [...] wellicht de belangrijkste daad van de heerschappij [van Boudewijn-LdW].¹⁷ In april 1959 verwierp Boudewijn de regeringsbeslissing om gouverneur-generaal Cornelis te vervangen door R. Scheyven – wat cvp-voorzitter Théo Lefèvre in de Kamerfractie van zijn partij deed opmerken dat de Kroon dekken een goede zaak is, maar ook: Het moet nu uit zijn. Over het ontslag van minister van Belgisch Kongo

Van Hemelrijck toonde Boudewijn, aldus Eyskens, zich erg tevreden. De koninklijke Kongo-reis van eind 1959 was eveneens een overduidelijk persoonlijk initiatief waaraan de regering, voor het voldongen feit gesteld, gedwongen is dekking te geven (Stengers). Begin 1960 beval de koning een ongewone bijeenkomst van de Kroonraad. Zijn toonaangevende rol in de Belgische Katanga-politiek liep uit op zijn voorstel om zelf het Belgische beleid te gaan verdedigen in de VR (van 21 juli). Ten slotte probeerde het hof om in augustus 1960 de regering-Eyskens door een zakenkabinet te vervangen.¹⁸

Twee fundamentele zaken verklaren de ongewoon openlijke initiatiefzin van het hof. In de eerste plaats is het zo dat het koningshuis het knooppunt vormde van een financieel-economisch web, dat het hof en de Belgische politieke elite met elkaar verbond rond de verdediging van de koloniale portefeuille. Dat hoeft niet te verbazen, aangezien de ontaars- en ontwikkelingsgeschiedenis van België, de dynastie, de Société Générale en Belgisch Kongo nauw met elkaar verstrengeld zijn. Type-rend feit: pas in 1871 werden bij koninklijk besluit de statuten van de Société Générale gewijzigd, waardoor de benoeming van de gouverneur van de Maatschappij uit handen van de koning werd genomen!¹⁹ De koloniale maatschappijen die onder Leopold ii groot werden vormden een belangrijke katalysator in de ontwikkeling van de Generale Maatschappij. Leopold ii had daartoe zelf de aanzet gegeven. In 1906 had hij de zakenwereld – na eerdere projecten met de groepen Empain en Lambert – definitief in zijn Kongo-onderneming betrokken, door samen met de Generale drie maatschappijen op te richten die gigantische concessies verkregen: de Union Minière, de Compagnie du Chemin de Fer (BCK), en de Forminière. Na de overname van Leopolds Onafhankelijke Kongo-staat door België zette deze symbiose zich door, totdat Leopold iis holding Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie (ccci, 1887) en de koloniale maatschappijen van Albert Thys, Leopold iis vroegere medewerker en ordonnantie-officier, in de jaren 10 en 20 onder controle van de Generale kwamen.²⁰

Om er een idee van te geven hoe dat financieel-economisch netwerk er rond 1960 uitzag, volgt hier een opsomming van functies. De grootmaarschalk van het hof, Gobert d'Aspremont-Lynden, is commissaris van de Generale Maatschappij, en beheerder van de Compagnie Maritime Belge en van de Compagnie du Katanga. Sinds 1955 vertegenwoordigt hij, samen met ere-grootmaarschalk prins Amaury de Mérode, het

koningshuis in het college van 12 commissarissen, dat het hoogste orgaan van de Generale vormde. Goberts neef Harold leidt de Belgische Technische Missie in Katanga. Harolds zoon is beheerder van de Compagnie du Katanga. Graaf Robert Capelle, ex-secretaris van Leopold iii, is commissaris van de Union Minière en van de Compagnie des Chemins de Fer et d'Entreprises. Jean-Pierre Paulus, de vroegere adjunct-kabinetschef van Boudewijn is beheerder van de Union Minière en van de Société Immobilière Commerciale et Agricole du Congo. Minister De Schryver is beheerder van de Usines Réunies Scheerders et Van Kerkhove. De zonen van W.J. Ganshof van der Meersch zijn respectievelijk directeur van de Chase Manhattan Bank, en voorzitter van de American Eurafrican Development Corporation en verbindingsman tussen J.H. Whitney and Co en Dillon, Read and Co. Vice-premier Lilar is de vroegere voorzitter van Titan Anversois et des Ateliers de Léopoldville. Jean van Houtte is lid van het adviescomité van de Banque de Paris et des Pays-Bas. Kamervoorzitter en baron Kronacker vindt J. van Houtte bij hogervermelde bank terug, en is voorzitter van Sucraf en beheerder van Lever, Cultures au Congo belge en de Plantations de Bokonge. Minister Scheyven is beheerder van de Société Commerciale et Minière (Cominière), Agrifor, Elakat, Sogefor en Sogelec (alle behorende tot de Generale Maatschappij). Scheyvens neef is A.E. Janssen, voorzitter van de Société Belge de Banque (Solvay). P. Wigny, minister van Buitenlandse Zaken en ex-minister van Koloniën, is beheerder van Cominière, Brasseries, Limonaderies et Malteries Bralima, en van maatschappijen van de Groepen Lambert en Empain. Zijn vroegere kabinetschef, Léon Brueneel is voorzitter van de Mines d'Or de Kilo-Moto, en beheerder van de Compagnie du Katanga, van de Cie Financière Africaine, van de Forces du Bas-Congo, enzovoort. Baron de Vleeschauwer van Brakel, minister van Landbouw en ex-minister van Koloniën, is voorzitter van de Compagnie Congolaise de l'Hevea, en beheerder van onder meer Asahan Culture, Sobemi, Cobega, International Machinery Corporation, en van Savory et Moore. Deze opsomming is slechts het spectaculaire topje van de ijsberg. Want bijna alle hoge ambtenaren van Afrika zijn ook terug te vinden in de beheersorganen van de grote koloniale maatschappijen.²¹ De politieke conclusie is onontkoombaar: de politieke klasse, inclusief het hof, had een rechtstreeks en groot materieel belang bij de afwikkeling van de Kongo-crisis.

Maar er is nog een andere reden waarom men zich rond de koning

schaarde, een reden van conjuncturele aard. De grondwettelijke monarchie is een compromis tussen het absolutisme en de democratische verworvenheden van de Franse Revolutie: de koning regeert niet, maar heerst. Als sluitstuk van de drie gescheiden machten, die in hem weer verenigd worden, als symbool van de staat zelf, is hij geroepen om een centraliserende, scheidsrechterlijke rol in de maatschappij te spelen. Deze tendens wordt, naar historische analogie, omschreven als de cesaristische of bonapartistische rol van de koning in het bestel.²² In tijden van grote politieke crisis, wanneer het burgerlijk-parlementaire stelsel door contradictorische sociale krachten verzwakt of verlamd wordt, en de dominantie van de heersende klasse in gevaar komt, stuurt die klasse op een bonapartistische bijsturing aan. Om de tegenstellingen te overstijgen, wordt de roep om een sterke regering, om een zakenkabinet, om een sterke man, die zich niet verbrand heeft aan de alledaagse politiek, dan luider. In de hoogtijdagen van de Kongo-crisis, toen de politieke klasse in zijn geheel voor de crisis verantwoordelijk werd gesteld, en toen revanchistische sentimenten bij brede bevolkingslagen samenvielen met de zoektocht naar een aangepaste neokoloniale strategie, radicaliseerde de traditionele politiek snel. Een harde kolonialistische lijn voor de militaire herovering van Kongo zou nooit op massale steun van de Belgen kunnen rekenen: manifestaties in die zin mobiliseerden maximaal 3000 personen.²³ Maar in legerkringen, bij ex-officieren van de Force Publique, en in conservatieve kranten met een enorme oplage zoals *La Libre Belgique*, leefde de optie om in Kongo een militair resident aan te stellen. Uit niets blijkt dat het hof een voorstander van zoiets was. Ongetwijfeld deelde de koning de mening van de regering dat een zachte herovering van Kongo (via steun aan Katanga, om dan rond de koperprovincie een nieuwe eenheid op te bouwen), verkieslijk was. De VN-interventie in Kongo – waarvoor Brussel zijn steun had uitgesproken – maakte elk direct militair ingrijpen in de interne politieke keuken van Leopoldstad vanuit internationaal oogpunt trouwens onmogelijk.

Maar anderzijds mag men niet vergeten dat Boudewijns grote initiatiefzin in de jaren 1959 en 1960 niet was ingegeven door het verlangen om het Kongolese volk het recht op zelfbeschikking te verlenen. Het hof voerde in die jaren een gedurfd, bijna agressief beleid om Brussel en de koloniale triniteit voor de sprong naar de Kongolese onafhankelijkheid te winnen... om van de Kongolese politici neokoloniale garanties af te dwingen, die het essentiële van de koloniale onderneming moesten vrij-

waren. Zo schreef de koning, bezorgd over de radicalisering van de Kongolese politiek, in september 1959 aan zijn eerste minister dat men er in Kongo voor moest zorgen dat de onaantastbare rechten die onze pioniers hebben geschapen [...] gehandhaafd blijven. En hij voegde eraan toe dat de voortzetting van de associatie van België en Kongo – dus een beperkte onafhankelijkheid voor de ex-kolonie, onder blijvende controle van Brussel – voor alles verzekerd moet worden. Waarop Boudewijn met gevoel voor dramatiek besloot: Indien – dat God dat verhoede – wij het weergaloze patrimonium dat het genie van Leopold ii ons nagelaten heeft, en dat tot vandaag het voorwerp van onze trots vormt, zouden moeten verliezen, dan zou België er een onberekenbaar moreel en materieel nadeel door oplopen, en de verantwoordelijken voor dergelijke opgave [abandon-LdW] zouden zich een unanieme afkeuring op de hals halen. Drie maanden later zei Boudewijn tegen

P. Leroy, de gouverneur van de Oostprovincie, die de wens had geuit om in een onrustig Stanleystad bijkomende machten te verkrijgen om de rust te herstellen: Al goed! Neem ze. Ik dek u. Tijdens datzelfde bezoek aan Kongo vertrouwde de koning hem nog met droefheid toe: Wij gaan Kongo in schande opgeven.²⁴ En de in hoofdstuk 1 besproken nota van graaf Pirenne, van 12 februari 1960, illustreert nogmaals de grote initiatiefzin en de enorme neokoloniale ambities van het hof in het dekolonisatieproces.

BOUDEWIJN WIL EEN ZAKENKABINET

Het paleis, knooppunt van de industrieel-financiële elite van het land, en gedreven door uitgesproken neokoloniale ambities, manoeuvreerde zich tijdens de Kongo-crisis naar de voorgrond van het politieke toneel. Het paleis zelf had veel te verliezen, maar ook andere krachten duwden het hof als de providentiële redder naar voren: bepaalde conservatief-katholieke milieus, de koloniale trusts, het officierskader van de Force Publique – met uitlopers in bepaalde legerkringen.²⁵ Boudewijn fungeerde op dat ogenblik als referentiepunt voor de klassieke, deftige rechterzijde, maar ook voor de voorstanders van een extraparlamentaire, harde kolonialistische lijn. Beide stromingen hadden in hun politieke plannen een belangrijke rol weggelegd voor de vorst. De laatste zag Boudewijn koning van een herboren Belgisch-Kongolese Unie worden; de eerste meende dat hij een bonapartistisch regime kon garanderen dat, minder

afhankelijk van het parlement, een radicaal soberheidsbeleid kon doorvoeren. De Belgische economie worstelde met een verouderd industrieel apparaat, dat eenzijdig was gericht op de productie van halffabrikaten, en het patronaat maakte zich zorgen over de crisis van de staatsfinanciën. Vanuit die hoek werden, nog vóór de Kongo-crisis uitbrak, de zwakheden van het parlementaire stelsel benadrukt, dat onder te grote druk van de vakbonden zou staan: CRISP gewaagde zelfs van een echt offensief, gevoerd in kranten als *La Libre Belgique*, *Le Soir* en *l'Echo de la Bourse*. De Kongo-crisis vormde de dekmantel waaronder dit patronale offensief nu echt op gang kwam.²⁶ De Belgische ondernemers stelden een radicaal soberheidsprogramma voor. De belangrijkste ingrediënten waren de sluiting van steenkoolmijnen en het snoeien in overheidssubsidies en sociale-zekerheidsuitkeringen. Het voorstel vond gehoor bij de regering. Premier Eyskens verklaarde: Wij moeten rekening houden met de gevolgen van de catastrofe van Kongo, waarop hij een soberheidsprogramma, dat later als de Eenheidswet bekend zou worden, aankondigde (Gazet van Antwerpen, 28 juli). Bevreemd voor de macro-economische weerslag van de Kongo-crisis, hadden velen echter twijfels over de slagkracht van de regering-Eyskens. Velter, de nummer één van Fabrimetal, de federatie van patroons uit de metaalnijverheid, schreef op 1 augustus: De enig mogelijke remedie is een terugkeer naar de essentiële regels van de hiërarchie, van het leidinggeven, van de notie van de Staat en van de burgerzin [...] ²⁷ De Kongo-politiek en de bestrijding van de algemene crisis van het bestel die eruit leek voort te vloeien – het diskrediet van de politieke klasse; de dreigende economische crisis, vereisten een nieuwe, krachtige hand aan het regeringsroer.

Het invloedrijke *La Relève* schreef in haar editie van 30 juli: Men moet de Kongolezen, die Lumumba vandaag omver moeten werpen als ze morgen niet tot zijn slachtoffers willen behoren, steunen. Een dergelijk beleid [...] veronderstelt eenheid in de bevelvoering over de buitenlandse actie van België: diplomatie, leger, technische ondersteuning... [...] Deze regering [Eyskens-LdW] kan ons slechts naar een liquidatie op zijn Indonesisch leiden. Als zij aanblijft zullen wij de beker der schande tot op de bodem leegdrinken. En op dat ogenblik zal het binnenlandse herstel, dat de voorwaarde voor en misschien de prijs van een verstandige standvastigheid in Kongo is, niet meer mogelijk zijn. Het feit dat koning Boudewijn zich eind juli officieel liet vertegenwoordigen op een plechtige herdenkingsmis, georganiseerd door het neofascistische

cadba (Comité d'Action et de Défense des Belges d'Afrique), dat onder meer eiste dat alle macht in handen van de koning zou worden gelegd, gaf aan in welke richting delen van de heersende klasse naar stabiliteit zochten.²⁸ Ook de audiëntie die de koning op 30 juli aan generaal Janssens toestond, was veelbetekend. De generaal was de man van de harde lijn, voorstander van een militaire herovering van Kongo en was afgeschreven door de regering-Eyskens, die weigerde om hem na zijn terugkeer uit Kongo te ontvangen.²⁹ De roep om een krachtige hand werd in kranten als *La Libre Belgique* en *Le Soir* ondersteund met pleidooien voor een autoritaire inkleuring van het politieke bestel. Het publiek werd opgeroepen om de nationale vernedering en de schaamte van Belg te zijn te overwinnen, en om de vaderlandslievendheid en de trouw aan de koning te versterken. In invloedrijke kringen begon men de vervanging van de regering-Eyskens door een zakenkabinet te overwegen.

Het paleis gaf in augustus 1960 een concrete vorm aan dit idee. Op 6 augustus 1960 sprak Boudewijn met de top van *La Libre Belgique* en *Le Soir*. Deze kranten voerden een echte campagne tegen de zwakke regering-Eyskens, wat aansloot bij de koninklijke wens om de regering te vervangen door een kabinet met figuren zoals Van Zeeland en Ganshof, die het Belgische Kongo-beleid ontoereikend vonden. Ook de secretaris-generaal van de navo, P.-H. Spaak, en de rector van de Luikse universiteit, M. Dubuisson, stonden op Boudewijns verlanglijst. CRISP noemt ook nog Maurits Naessens, topman van de Banque de Paris et des Pays-Bas. Een unanieme regering weigerde echter goedschiks op te stappen, en op 10 augustus, tijdens een dramatische ontmoeting op het paleis, liet Eyskens Boudewijn weten dat de koning weliswaar het recht had om zijn ministers te ontslaan, maar dat de belaagde premier weigerde om zelf zijn ontslag te geven – waarop Boudewijn inbond.³⁰ Verschillende krachten hadden zich tegen een gespierd regime uitgesproken: de arbeidersvleugel van de cvp, cvp-voorzitter Lefèvre, en de sociaal-democratische familie. Léo Collard had in zijn Kongo-rapport voor de Algemene Raad van de bsp, op 18 juli, reeds gewaarschuwd dat zolang wij er zijn, er in België geen plaats zal zijn voor een antidemocratisch avontuur. Op 29 mei hebben wij 150.000 betogers in de straten van Brussel gemobiliseerd. Wij kunnen nog beter doen.³¹

De mislukte poging van 10 augustus nam echter de maatschappelijke oorzaken van de roep om een sterke regering niet weg. La Relève drong

aan: Wij willen niet meer weten van een nieuwe regering-Eyskens-Lilar. Het land, daar zijn wij zeker van, zou haar uitspuwen. En het gehele regime zou riskeren met haar ten onder te gaan. (27 augustus) Al vlug zou blijken dat Eyskens gereorganiseerde regering, die begin september aantrad, aan de patronale verzuchtingen tegemoetkwam. Gewapend met een zwaar soberheidsprogramma (zon 11 miljard frank bezuinigingen en nieuwe belastingen), opgenomen in de Eenheidswet, stevende de regering af op de vuurproef van de algemene staking van de winter van 1960-61.³² Bij de ministers was er één opvallende nieuwkomer. H. d'Aspremont-Lynden, voorheen chef van Mistebel, werd minister van Afrikaanse Zaken – een feit dat niet onopgemerkt voorbij zou gaan aan Elisabethstad en Leopoldstad.

DE VN NEEMT DE KATANGESE SECESSIE IN BESCHERMING (27 JULI-15 AUGUSTUS)

HAMMARSKJÖLD IN BRUSSEL (27 JULI)

Op 27 juli ontmoette de secretaris-generaal van de VN in Brussel het Belgische kernkabinet. Eyskens schrijft hierover in zijn memoires: Hammarskjöld had begrip voor de Belgische houding en erkende dat de VN-troepen niet over de middelen beschikten om overal waar nodig was op te treden. Anderzijds wees hij erop dat elke interventie van Belgische troepen de spanning in Kongo deed toenemen. [...] Hij waarschuwde de regering ervoor ook niets te ondernemen in het voordeel van de erkenning van de Katangese onafhankelijkheid, omdat een Oost-Westconfrontatie dan niet meer weg te denken was.³³ Brussel was dat overigens niet van plan. Diezelfde 27ste juli ontvouwde minister Wigny nogmaals de Belgische aanpak: De eenheid van Kongo is een feit dat België erkent. Maar wij stellen vast dat de anarchie en de chaos zich over geheel Kongo verspreiden. Wij beschouwen dat als een nieuw feit. Kongo is opgeblazen. [...] Wij zijn niet van plan ons in zijn binnenlandse aangelegenheden te mengen. [...] De VN heeft evenmin dat recht. Brussel koos niet voor de definitieve onafhankelijkheid van Katanga, maar voor de heropbouw van Kongo rond Tshombe, en Hammarskjöld kon zich daar mee verzoenen. De politieke conclusie die zich uit Hammarskjölds bezoek aan Brussel opdrong luidde immers, aldus enkele vs-telegrammen, dat Brussel de verzekering kreeg dat 'H' geen VN-troepen naar Katanga zou sturen voordat het pad diplomatiek geëffend is.³⁴

In Kongo zelf echter koesterde men heel andere verwachtingen. De vr-resolutie van 22 juli scheen de Kongolese regering op haar wensen te bedienen, door de ondermijning van de fundamentele pijler onder Tshombes regime – de terugtrekking van de Belgische troepen – in het vooruitzicht te stellen. Lumumba verklaarde zelfverzekerd: Indien de Belgische troepen zich zouden terugtrekken, dan zal het probleem opgelost zijn, want Tshombe vertegenwoordigt niet de bevolking van Katanga. [...] De grote meerderheid van de bevolking van Katanga ver-

oordeelt de poging tot afscheiding.³⁵ Bunche probeerde nog op 25 juli Leopoldstad te sussen, door de intrede van ONUC in Katanga als een technisch-militaire kwestie voor te stellen: Wij volgen een prioriteitenplan voor het inzetten van de VN-troepen, waarbij wij eerst naar die plaatsen gaan waar er het meeste onrust is en waar er onrust dreigt. Te gepasten tijde zullen wij de VN-troepen overal in het land inzetten, ook in Katanga, wanneer de troepen en de vliegtuigen om hen te vervoeren, beschikbaar zijn. Het betreft een militaire operatie, geleid door militairen, die gevoerd moet worden in functie van militaire doelen, en niet van politieke.³⁶ Ondertussen overdacht de secretaris-generaal in een vertrouwelijk telegram hoe hij Tshombe zou kunnen garanderen dat hij zijn persoonlijke politieke toekomst of de legitieme objectieven die hij verdedigt niet in gevaar brengt door VN-troepen te aanvaarden. De tijd begon te dringen. Op 31 juli schreef Lumumba, vanuit New York, een brief aan de voorzitter van de Veiligheidsraad: Ik maak u er attent op dat tot vandaag geen enkel contingent van de VN-troepen zich naar Katanga heeft begeven omdat de Belgische regering zich daartegen verzet, met als enig doel het consolideren van de secessie die zij in deze provincie heeft ontketend [Het gedrag van België] is in tegenspraak met de pertinente resoluties die de VR aannam. [...] De bedoeling van de Belgische regering is het land te desorganiseren, zodat onze regering en onze bevolking met vele economische en financiële moeilijkheden worden geconfronteerd. Om slechts één voorbeeld aan te halen, de Belgische regering heeft onlangs onze goudreserves die zich in de zetel van onze centrale bank in Kongo bevonden, weggenomen. Dit werk van economische verstikking wordt ook in vele andere sectoren gevoerd. [...] De bevolking van Katanga verwerpt krachtig de afscheidingspogingen. Het huidige doel van de Belgische regering en enkele groepen die zich achter haar verschuilen, is het bewerkstelligen van het uiteenvallen van Kongo, om zo ons land onder de duim te houden. Er bestaat geen enkel Kongo-probleem, tenzij dat van de onmiddellijke terugtrekking van de Belgische troepen van het hele Kongolese grondgebied.³⁷

‘H’ STELT BOUDEWIJN GERUST (31 JULI)

Toen de secretaris-generaal, na zijn Brusselse tussenstop, op 28 juli in de Kongolese hoofdstad aankwam, werd hij er opgewacht door een enthousiaste menigte van enkele duizenden, gewapend met spandoeken

met slogans als Leve de vn! Weg met de koloniale! Weg met Tshombe – Kongo blijft één staat! De komende ontwikkelingen zouden deze verwachtingen echter danig op de proef stellen, en ernstige waarnemers wisten dat. Zo voorspelde de hoofdredacteur van *La Libre Belgique* op 26 juli dat de vn zich tevreden zou stellen met het naar Katanga sturen van een afvaardiging of van symbolische, uit blanke soldaten samengestelde detachementen. Hammarskjöld zelf schreef vanuit Leopoldstad in een vertrouwelijk telegram aan zijn medewerkers in New York, over zijn gesprekken in Brussel: Mijn algemene formule luidde coopération sans collaboration wat ten volle begrepen maar niet gewaardeerd werd. In een daarop aansluitend telegram verduidelijkte hij de meningsverschillen tussen Brussel en New York inzake Katanga. De discussie draaide om tactische verschillen, waarbij de factor tijd centraal stond: Zij vonden dat ik als belangrijke factor in rekening zou moeten brengen dat Europese bevolking een massale exodus van het Leopoldstad-type uit Elisabethstad zou opzetten; [...] Belgisch tactisch besluit komt, zoals kaarten nu liggen, eigenaardig genoeg overeen met het mijne, en waarbij elke zet op het terrein voorafgegaan moet worden door contacten noodzakelijkerwijze met Tshombe en mogelijk ook met invloedrijke Europese vertegenwoordigers. Dit zou enig uitstel in overname betekenen, wat prijs zou vormen voor vermijden van mogelijke toestand in Katanga die omvangrijke vn-operatie van het Leopoldstad-type, met inbegrip van het draaiend houden van de economie, noodzakelijk zou maken. Van mijn kant wees ik op internationale aspecten en evidente daarmee verbonden grote politieke risico's als reden voor snelle terugtrekking uit Katanga [...]38

Eind juli gaf Bunche, die met Tshombe zou gaan onderhandelen, aan Wigny nogmaals de nodige garanties: Ik zal proberen om een onderhandelingspositie te bewerkstelligen waarbij, in redelijke mate, zowel Tshombes positie wordt veiliggesteld alsook de veiligheid van de Europese bevolking wordt gegarandeerd. Twee dagen later, op 31 juli, herhaalde 'H' in een Top Secret-telegram aan Cordier, een van zijn topmedewerkers, deze, in overleg met Elisabethstad uit te voeren doelstellingen: Vreedzame intrede van vn-troepen, redelijke bescherming van Tshombes positie en veiligheidsbescherming voor de Europese bevolking. In een tweede Top Secret-telegram liet hij Cordier weten dat Bunche in de vuurlijn werd gestuurd: Indien mogelijk met Belgische intentieverklaring als achtergrond gaat Ralph naar Elisabethstad om modaliteiten

voor toepassing van Belgische intenties te bespreken [...] Dit mag niet formeel in richtlijnen voorkomen maar wordt natuurlijk verondersteld te gebeuren en belangrijkste reden voor Ralphs vertrek te zijn. Ik bid tot God dat dit delicaat uitgebalanceerde plan werkt, maar er zijn vele en zeer ernstige maars te overwinnen. Ik kan niet verder gaan met het oog op het op gang krijgen van onderhandelingen in Elisabethstad en de bescherming van Tshombe: dat zou de hele zaak slopen [...] Alsjeblief zorg ervoor dat met de nodige discretie de inhoud van dit telegram, alsook de inhoud van elke boodschap uit Brussel die wij bij ontvangst onmiddellijk zullen doorsturen, onmiddellijk aan [vs-minister-LdW] Herter bezorgd wordt.³⁹

Op 31 juli ontving Hammarskjöld aan zijn ontbijttafel in de Kongolese hoofdstad een brief van koning Boudewijn. Daarin benadrukte het paleis dat, bij een vn-intrede in Katanga, de sociaal-politieke orde in de koperprovincie intact diende te blijven: In de mate echter dat de troepen van de vn de Belgische strijdkrachten zullen aflossen, zou ik graag de verzekering krijgen dat deze troepen onmiddellijk zouden kunnen reageren op de noodoproepen die zij zouden kunnen ontvangen van Belgen die in het land verspreid zijn. Maar, onafhankelijk van dit humanitaire aspect van het probleem, vrees ik de gevaren van een economische ineenstorting van Kongo. Dat moet te allen prijze vermeden worden. [...] Gezien de wanorde die vandaag in Kongo heerst, en waar de totale onmacht van de politieke instellingen van de jonge staat het ergste doet vrezen, moet men verhinderen dat er zich een willekeurige gerechtelijke organisatie vestigt. [...] Terwijl de anarchie heerst in de andere provincies van Kongo bepalen orde en rust het leven in Katanga. [...] Een terugtrekking van de Belgische troepen uit Katanga zou op dit moment tot gevolg hebben dat er onzekerheid wordt gecreëerd onder de Belgische bevolking. En de chaos zou zich naar deze provincie uitbreiden. [...] Tegemoetkomen aan Boudewijns wensen (verhinderen dat een willekeurige gerechtelijke organisatie zich vestigt in Katanga) vereiste dat de Kongolese regering elke soevereiniteitsaanspraak op Katanga werd ontzegd. In zijn antwoord stelde de secretaris-generaal de vorst gerust. 'H' onderstreepte de noodzaak om de resolutie van de vr wat betreft Katanga toe te passen, zo mogelijk na een rechtstreeks contact met voor-aanstaande personen in de provincie, met het oog op de voorbereiding van het behoud van de kalmte die onze troepen moeten verzekeren. [...] ⁴⁰ Ondertussen had de Belgisch-Katangese lobby zijn pressiemid-

delen op de VN op scherp gesteld. Op een vergadering van Mistebel, de vakbonden, de Union Minière en de BCK was in Elisabethstad overeengekomen dat er een collectief vertrek georganiseerd zou worden indien de Belgische troepen zich zouden terugtrekken. Anders gesteld: de lobby zou zo nodig zelf de chaos organiseren, indien zijn verzuchtingen niet aanhoord werden.⁴¹

SCHADUWBOKSEN IN ELISABETHSTAD

Hammar skjöld, die in Leopoldstad verbleef, ving op 2 augustus alarmerende signalen op. Lumumba zou gematigde ministers zoals Bomboko en Kanza willen ontslaan, en hij zou ook militaire acties van het ANC overwegen. De tijd drong voor H: Lumumba werd op 4 augustus in Leopoldstad verwacht. Urquhart schrijft: Als inzake Katanga niets werd ondernomen, dan bestond er het risico dat Lumumba, in de wolken over zijn tournee langs verscheidene hoofdsteden, zijn omvangrijke demagogische macht zou gebruiken om de kwestie in de straten van Leopoldstad aan te kaarten. Tijdens een bijeenkomst met Kongolese ministers, op 2 augustus, engageerde 'H' de VN. Geconfronteerd met een extremistisch kabinet zag hij zich verplicht om een precieze datum naar voren te schuiven: de eerste blauwhelmen zouden op 6 augustus in Katanga arriveren.⁴² Zijn adjunct, H. Wieschhoff, had dezelfde dag vanuit Brussel gemeld dat België zich niet tegen de uitvoering van de vr-resolutie zou verzetten: de Belgische regering gaf discreet – want zij was bevreesd voor de publieke opinie – haar fiat aan een VN-intrede in Katanga, waarvan de voorwaarden besproken moesten worden met Tshombe en de blanke kolonie in de provincie.⁴³ Een zelfverzekerde Wigny liet op 2 augustus ex-ambassadeur Van den Bosch, die zich nog steeds in Leopoldstad bevond, discreet weten wat de volgende stap zou kunnen zijn: Een nieuwe Rondetafel, onder voorzitterschap van de secretaris-generaal, met als onderwerp de vervanging van de voorlopige Loi Fondamentale, die in zijn ogen vervallen was, door een andere structuur, wellicht van confederale aard, en voorgesteld door de Kongolezen zelf. Het kwam de VN toe om dat resultaat te bereiken, enerzijds door contact te leggen tussen de centrale regering en Tshombe, waarvan de realiteit en de wettelijkheid zopas gerechtvaardigd werden, anderzijds door de centrale regering niet enkel tot Lumumba te beperken, maar door rekening te houden met de andere provinciale entiteiten, zoals bijvoorbeeld het Abako

en de Evenaarsprovincie.⁴⁴

Op 4 augustus vertrok Bunche naar Elisabethstad. Vice-premier Gizenga, die Hammarskjöld had verzocht om Bunche door enkele Kongolese ministers te laten vergezellen, ving bot: de secretaris-generaal had hem duidelijk gemaakt dat hij zich plaatste boven wat in zijn ogen interne conflicten waren. Na gesprekken van Bunche met Tshombe, die de komst van blauwhelmen categorisch afwees, blies 'H' op 5 augustus de actie af. De secretaris-generaal vroeg een nieuwe zitting van de vr aan, om zich over de gebeurtenissen uit te kunnen spreken. P. Davister schreef: In Katanga had men niet veel tijd nodig om de publieke opinie ervan te overtuigen dat de zaak in kannen en kruiken was. Een vertegenwoordiger van Goliath kwam een praatje maken met David in persoon! Meer was er niet nodig om alle hoop aan te wakkeren, en een glunderende Tshombe wachtte niet tot Bunche bij 'H' over zijn Katangese gesprekken verslag had uitgebracht om officieel aan te kondigen dat de afgevaardigde van de vn zijn argumenten had aanvaard. Ik had het voorrecht om de dag na deze als historisch bestempelde dag door de president van de Republiek Katanga ontvangen te worden. Naar al zijn bewonderaars die hem hun gelukwensen overbrachten, riep Moïse Tshombe met de blijdschap van een kind: Wij hebben gewonnen!⁴⁵ Hammarskjöld had gehoopt dat zijn principeverklaring inzake de politieke consequenties van de intrede van ONUC in Katanga, die Brussel via verschillende kanalen had bereikt, voor Tshombe volstond. Elisabethstad eiste echter, aangemoedigd door de verregaande toegeeflijkheid van de vn-leiders, waterdichte garanties in een akkoord tussen de vn en de (op die wijze zo goed als internationaal erkende) Katangese staat, alvorens er sprake kon zijn van de komst van blauwhelmen. Hammarskjöld boog voor deze eis.

De enkele honderden opgetrommelde werklozen, die tijdens Bunches bezoek als rekruten van de Katangese strijdkrachten werden gepresenteerd, en die Tshombes eis militaire kracht moesten bijzetten, wogen ongetwijfeld niet door in de beslissing om de geplande vn-intrede in Katanga af te blazen. Op dat ogenblik was Tshombes leger immers, om de woorden van Van den Bosch te gebruiken, eenvoudigweg onbestaande. Bunche had, in een vertrouwelijk rapport van 4 augustus, vanuit Elisabethstad geschreven: Inzake georganiseerde militaire actie, geloof ik dat er weinig is dat Tshombe kan doen [...]; en hij had het over Tshombes bluf inzake mogelijk verzet tegen een vn-optreden in de

provincie. Tshombe zou weinig vermogen tegenover de imposante VN-macht: op 31 juli bevonden er zich reeds meer dan 11.000 blauwhelmen in Kongo, en hun aantal groeide nog elke dag. Bij zijn terugkeer uit Elisabethstad verklaarde Bunche aan zijn chef dat Tshombe een marionet was die door de Belgen gemanipuleerd werd, dat hij geen enkele beslissing nam die niet door de Belgen ingefluisterd was, dat hij geen enkele officiële vergadering bijwoonde zonder dat er ook een Belg aanwezig was, en dat hij zonder de Belgen de macht niet had gegrepen. Van den Bosch, die dit verslag optekende, voegt er droog aan toe: Bijgevolg besluiten dat hij zich zonder de Belgen niet zou kunnen handhaven, was slechts een kleine stap.⁴⁶

Journalisten waren al eerder tot soortgelijke conclusies gekomen:

De schertsvertoning van de Katangese onafhankelijkheid wordt met de dag aandoenlijker. Tshombe, de zelfverklaarde president, is vandaag veel meer onderworpen aan Belgische ambtenaren dan vóór de Kongolese onafhankelijkheid, toen hij een onbekend politicus was. Zijn regime is volledig afhankelijk van Belgische wapens, mannen en geld. Zonder die steun zou zijn regering hoogstwaarschijnlijk vlug neergehaald worden.⁴⁷ De werkelijke macht in Katanga werd uitgeoefend door de Belgische Technische Missie, geleid door het trio d'Aspremont, Rothschild en Clémens. Bij het herlezen van een (geheime) brief van Monsieur Katanga (graaf d'Aspremont) aan Tshombe van 2 augustus, waarin d'Aspremont de werking van de Missie uiteenzette, wordt duidelijk hoezeer de Katangese regering door Belgen werd gecontroleerd. De brief was een soort ontwerp van protocol tussen de Missie en Tshombe. De alomvattende taakomschrijving die d'Aspremont de Belgische raadgevers daarin meegaf noopte hem ertoe Tshombe te verduidelijken dat hij natuurlijk het recht [had] om niet enkel bij de Technische Missie meningen en adviezen in te winnen, al voegde hij eraan toe dat het mij voor het welslagen van onze Missie als onontbeerlijk voorkomt, dat deze volledig op de hoogte wordt gehouden van alle voorstellen en ontwerpbeslissingen van de Katangese regering. Men deed zelfs geen poging om de schijn op te houden: uit een lijst van begin september blijkt dat negen van de dertien kabinetschefs van het regime Belgen waren.⁴⁸

Hammaršköld was dus, met het principiële akkoord van Brussel voor ogen, niet door het mogelijke militaire weerwerk van Tshombe van zijn stuk gebracht. Evenmin was hij overweldigd – of zelfs maar verrast – door Tshombes verzet. Reeds op 3 augustus had 'H' in de

Kongolese hoofdstad, via Van den Bosch, een boodschap van Tshombe ontvangen, waarin deze zijn eerste reactie op de plannen over een VN-intrede in Katanga aan de secretaris-generaal overbracht. Het was een boodschap van resoluut verzet.⁴⁹ 'H' vroeg prompt aan Van den Bosch om de Belgische Missie in Katanga gerust te stellen. Van den Bosch noteert bij dit verzoek: De secretaris-generaal was vast van plan om hem [Lumumba-LdW] elk politiek voordeel te ontzeggen, en bijgevolg om te beletten dat de bezetting van Katanga [door de VN-LdW] de daar heersende orde en welvaart in gevaar zou brengen.⁵⁰ De volgende dag liet Hammarskjöld Tshombe weten dat hij bereid was om elke verzekering te geven dat de intrede van deze militaire eenheden geen inmenging betekent in de binnenlandse aangelegenheden van de Republiek Kongo met inbegrip van haar provincies.⁵¹ Tijdens het onderhoud van Bunche met Tshombe op 4 augustus in de Katangese hoofdstad, opende Bunche het gesprek met deze mededeling: De VN streeft hier [in Kongo-LdW] slechts twee doeleinden na en deze zijn omschreven door de resoluties van de VR van 14 en 22 juli. In de eerste plaats, daar waar zij bestaan, de regeringsautoriteiten bij te staan om de interne veiligheid te handhaven. [...] En vervolgens het land van een technische assistentie voorzien [...] Volgens Bunche was het volgende te verwachten indien Tshombe geen VN-troepen zou toelaten: De unanimiteit die in de VR bestond zal gebroken worden [...] Het vraagstuk zal door de AV opgenomen worden [...] De VN-macht die zich hier bevindt zal desintegreren en zal vertrekken, maar Afrikaanse elementen van deze macht zullen blijven, niet als onderdeel van een VN-macht maar als bondgenoten van Lumumba. [...] Er zal een burgeroorlog komen [...] De enige uitweg voor Tshombe, aldus Bunche, was dus het vertrek van de Belgische troepen en de komst van blauwhelmen: Ik stel vast dat hier de rust heerst en dat het kalm is en ik feliciteer u daarvoor [...] Zult u behoefte hebben aan militaire en niet-militaire internationale steun wanneer de Belgische troepen het land verlaten hebben? Indien u deze hulp nodig hebt, dan zou de VN u deze kunnen leveren en zij zou dat veel beter kunnen dan gelijk welk land in het bijzonder [...] De bevolking zou hen [VN-troepen-LdW] hartelijk ontvangen als zij zou weten dat deze hier zonder politiek doel gekomen zijn. [...] De VN komt hier niet om zich met uw zaken te bemoeien, maar om u te helpen op de twee terreinen die ik eerder heb vermeld.⁵²

Samengevat: Hammarskjöld en Bunche bliezen de geplande intrede van ONUC in Katanga af, niet vanwege het te verwachten militaire verzet

van het bewind van Elisabethstad, en evenmin vanwege onverwachte, bijkomende obstakels die Tshombe hen voor de voeten gooide. Integendeel: 'H' had in de dagen voor het afblazen van de actie duidelijk gemaakt dat Tshombe op politiek vlak volledige genoegdoening kon krijgen. De secretaris-generaal gunde zichzelf enkele bijkomende dagen om met Tshombe een gedetailleerd akkoord te sluiten, omdat hij dat politiek noodzakelijk en mogelijk achtte. Dit uitstel was niet zonder gevaar, gezien de groeiende ergernis bij de Kongolese regering over verder getalm inzake Katanga. Maar 'H' liep in die dagen over eieren. Hij moest, gezien de verhitte gemoederen in Leopoldstad, Accra en Conakry, erg discreet tewerk gaan, en zijn politieke capitulatie voor Tshombe zo goed mogelijk verbergen. Anderzijds wou hij de blanke kolonie in Katanga per se vooraf verduidelijken wat de politieke draagwijdte van een VN-intrede was. Hij vreesde immers ongecontroleerde reacties van de Belgisch-Katangese lobby na een VN-intrede – een golf van paniek, een exodus, een ineensstorting van het openbare leven in Katanga – wat de weg zou vrijmaken voor het herstel van Lumumba's autoriteit in de provincie. Die lobby moest ondubbelzinnig duidelijk gemaakt worden dat de intrede van de blauwhelmen hem juist ten goede kwam. Dat vereiste vele informele contacten, en tijd – en dus een uitstel van de VN-intrede. Hammarskjöld ging er daarbij van uit dat de VR zijn vertragsingsmaneuvers niet zou veroordelen, en dat Leopoldstad de geplande VR-zitting zou afwachten alvorens tot actie over te gaan, en zich dus in de praktijk met uitstel zou verzoenen.

DE VR-RESOLUTIE VAN 9 AUGUSTUS

Hammar skjöld nam een risico met het uitstel.⁵³ Interne VN-rapporten bevestigden dat de aanhoudende Belgische interventie in Katanga de animositeit onder de Kongolese bevolking aanwakkerde.⁵⁴ In een telegram aan Cordier, van 3 augustus, erkende de secretaris-generaal dat elk uitstel de Kongolese regering tot zelfstandige actie kon verleiden: Binnen enkele dagen, en zeker, indien mogelijk vóór ems [=Lumumba's-LdW] terugkeer moet ik nog een zet doen die extremisten troefkaart inzake basisvraagstuk [=Kamina, Katanga-LdW] ontnemt. [...] Gehele zaak hier is subtiel evenwichtsspel [...] Als wij ons door risicos laten afschrikken schijnt het resultaat vast te staan: een dictatoriaal regime met duidelijke lijn schijnbaar gewenst door Kongolese volk zelf gefrus-

treerd door omstandigheden en als reactie op moeilijkheden opgelopen tijdens eerste internationale contacten met ons.⁵⁵

Zon ontwikkeling was niet denkbeeldig. Ghana had op 6 augustus verklaard dat de Kongolese regering op haar militaire steun kon rekenen, indien er geen vn-oplossing voor Katanga uit de bus zou rollen. De dag daarop vroeg Lumumba aan de vr om waarnemers naar Kongo te sturen, die op de onmiddellijke en volledige terugtrekking van Belgische troepen uit Katanga moesten toezien. Op de 38ste verdieping van het vn-hoofdkwartier, waar Hammarskjöld en zijn staf huisden, viel er geen tijd meer te verliezen. Terwijl de coalitie rond de secretaris-generaal haar eerste barsten begon te vertonen, polariseerde de politieke toestand in Kongo – waar Leopoldstad zijn geduld begon te verliezen, en Elisabethstad zich door de ontwikkelingen in zijn secessie-ijver gesterkt zag. Op verzoek van 'H' kwam de vr opnieuw bijeen, op 8 en 9 augustus. In een resolutie (9 stemmen voor, 0 tegen, 2 onthoudingen) werd de Belgische regering gevraagd om onmiddellijk haar troepen uit de provincie Katanga terug te trekken, onder voorwaarden die door de secretaris-generaal worden bepaald, en om op alle mogelijke manieren aan de toepassing van de resoluties van de vr mee te werken. Terzelfder tijd bevestigde de vr opnieuw dat de vn-macht in Kongo geen partij zal kiezen of op gelijk welke wijze zal interveniëren of gebruikt zal worden om het resultaat van gelijk welk intern conflict van constitutionele of andere aard te beïnvloeden.⁵⁶ De formele druk van de vn op de Katangese lobby werd dus verhoogd. Terzelfder tijd verklaarde de vr uitdrukkelijk en officieel dat de vervanging van Belgische soldaten door blauwhelmen in Katanga geen invloed op de relaties tussen Leopoldstad en Elisabethstad zou hebben. De resolutie gaf de secretaris-generaal dus carte blanche; hij kon voortgaan op de ingeslagen weg. De Britse consul in Elisabethstad liet Tshombe prompt weten: Deze resolutie schijnt rekening te houden met de essentiële voorwaarde [van Tshombe-LdW], te weten dat de intrede van de vn-troepen in geen geval zou betekenen dat Katanga opnieuw de controle van de centrale regering opgelegd zou krijgen. Van Bilsen schreef later: De vr had [op 9 augustus-LdW] impliciet, maar zeer duidelijk aanvaard dat de vn in Kongo het status-quo van de secessie van Katanga zou eerbiedigen [...] Dit standpunt van de vr kwam tegemoet aan de Belgische positie, die gericht was op het beschermen van Katanga.⁵⁷

Deze ontwikkelingen legden een tijdbom onder het Kongolese ka-

binet. Hammarskjöld wist heel goed dat zijn Katanga-politiek de centrifugale krachten in Kongo aanzwengelde. In een reeds eerder aangehaald Top Secret-telegram (van 31 juli) signaleerde hij dat de Kongolese regering zware druk uitoefende om de secessie ongedaan te maken, en gaf hij de achterliggende politieke reden hiervoor aan: Tijdens vergadering deze namiddag met het [Kongolese-LdW] kernkabinet, alle tijd besteed aan Katanga [...] Erg moeilijk om iets te bereiken, want inzake deze kwestie reikt, tegenover de heethoofden, het tegenwicht van de gematigden niet verder dan mij enige ademruimte voor gemaneuvreer te geven. Katangees front is absoluut verenigd in kabinet en atmosfeer is eerder gespannen. Andere moeilijkheden opgeworpen door onwil om gelijk welke beweging te aanvaarden die ofwel separatisme in Katanga zou kunnen versterken, ofwel koren op de molen van separatistische bewegingen zou zijn, gedeeltelijk aangemoedigd door Belgische vertegenwoordigers (dit is een feit), in andere provincies. In de aanloop naar de vr-zittingen van 8 en 9 augustus had Hammarskjöld in zijn Tweede Rapport geschreven dat Het probleem [van de vn-intrede in Katanga-LdW] niet ligt bij de wens van de autoriteiten van de provincie om zich van de Republiek Kongo af te scheiden. Het gaat om een constitutioneel conflict [...] voor hen [gaat het er om om] constitutionele oplossingen te zoeken die verschillen van een strikt unitaire formule, bijvoorbeeld een vorm van federale structuur die de provincie een grotere autonomie garandeert dan deze die vandaag wordt voorzien. [...] Het gaat hier om een intern politiek probleem waarin de vn als organisatie natuurlijk niet betrokken mag raken. De intrrede van de vn in Katanga mag ook niet een standpuntbepaling in het conflict waarover ik zonet sprak, inhouden. Professor S. Hoffmann noteert hierbij: Of hij dat nu al dan niet bedoelde, de secretaris-generaal stelde zo de politieke legitimiteit van de Loi Fondamentale en de autoriteit van de centrale regering die uit die wet voortvloeide, ter discussie. [...] Indien de grondwettelijke grondslagen zelf van Kongo op die wijze gesteld werden, dan konden de gevolgen niet anders dan noodlottig zijn.⁵⁸

Lumumba, op de terugweg van zijn reis naar Noord-Amerika, had Kasavubu hiervoor gewaarschuwd. In een telegram van 7 augustus schreef hij, over het afblazen van de geplande vn-intrede van 6 augustus: Verneem weigering sturen vn-troepen naar Katanga. Deze houding speelt in de kaart van de secessie. Diezelfde dag verstuurde Abako-leider Diomi een telegram naar de vn, waarin de oprichting aangekondigd

werd van een regering van Beneden-Kongo, in het kader van een op-nieuw op te bouwen, federaal Kongo. Terzelfder tijd werd een concentratie van Abako-kaders in Thysstad aangekondigd. En in Coquilhatstad stelden conservatieve lokale Kongolese politici voor om in de Evenaarsprovincie een onafhankelijke republiek, verbonden met Tshombe te vormen.⁵⁹ *La Libre Belgique* jubelde bij deze ontwikkelingen: Het succes dat Tshombe bij de VN behaalde versterkt krachtig de federalistische stellingen in Kongo. [...] Abako [...] steunt nu de stelling van Tshombe. Het MNC van Kalonji, die de Baluba-gebieden in Kasai controleert, doet hetzelfde. Een soortgelijke beweging tekent zich duidelijk af in de Evenaarsprovincie en in Kivu. (8 augustus) De Kongolese regering reageerde in de nacht van 8 op 9 augustus: zij sloot de Belgische ambassade en de consulaten, en kondigde de noodtoestand af. Op 9 augustus riep Albert Kalonji als hoogste chef van het volk der Muluba met Belgische hulp de onafhankelijkheid van Zuid-Kasai uit. Kalonjis staat kreeg al vlug de spotnaam de Republiek van de Forminière mee, zo genoemd naar de dochteronderneming van de Generale Maatschappij die er de diamantwinning controleerde.⁶⁰ Op 10 augustus verklaarde Senaatsvoorzitter Iléo in Leopoldstad, gesterkt door de gebeurtenissen: Kongo is geen volk, Kongo bestaat uit verschillende volkeren, het is een geheel van grote etnische groepen die elk een volk vormen.⁶¹

DE BEVRIEZING VAN DE SECESSIE

Hammar skjölds formele toezegging aan Tshombe dat een VN-intrede in de provincie geen inmenging in de binnenlandse aangelegenheden van de Republiek Kongo zou inhouden, werd op 9 augustus door Elisabethstad beantwoordt. De verregaande voorwaarden die Tshombe aan zoon VN-intrede verbond, illustreren hoezeer hij de voorbije dagen aan zelfvertrouwen en lef had gewonnen. Tshombe eiste onder meer VN-hulp bij het neerslaan van het ontkiemende nationalistische verzet in Katanga: Belgische eerstaanwezende verbindingsofficier in Leopoldstad liet [VN-] kolonel Berthiaume de 9de informeel weten dat wat volgt voorwaarden zijn waaronder Tshombe zich niet tegen intrrede VN-troepen in Katanga zou verzetten: [...] 2) Dat VN zich in geen geval zou mengen in [de activiteiten van-LdW] autoriteiten Katanga, met betrekking tot de politie, de Gendarmerie en de rechtbanken [...] 3) Dat VN-troepen actief zouden samenwerken [met het regime-LdW] bij de handhaving

van wet en orde 4) Dat vn-troepen niet uit communistische of crypto-communistische landen zoals Ghana zullen komen; 5) Dat vn rekening moet houden met het uiteenspatten van Kongo, dat wil zeggen dat de onafhankelijkheid van Katanga beschouwd moet worden als één stap naar een Kongo gestructureerd in federale zin.⁶² Op 10 augustus stelde 'H' aan Tshombe voor om op Katangese bodem een openhartige gedachtenwisseling te hebben, met het oog op onze wens om bij te dragen aan een vreedzame afloop, met bescherming van de democratische rechten van allen. 'H' kondigde ook aan dat er met hem twee bataljons Zweedse blauwhelmen zouden meereizen. Tshombe aanvaardde het voorstel. Dezelfde dag had de secretaris-generaal al in een Top Secret-telegram aan Bunche voorspeld: Zie niet in hoe hij [=Tshombe-LdW] neen kan zeggen [op vn-voorstellen-LdW], waarop hij aankondigde de Kongolese regering te snel af te willen zijn: Vertrek hier vanavond met Heinz, Bill en Berendsen, met Boeing 707 van regering-vs. Aankomst Leo vrijdag 12 augustus 01.00 plaatselijke tijd. [...] Enkel Bomboko en Kanza kennen echte plan en geen bezwaren geuit door Gizenga of Katangese minister Justitie (eerlijk gezegd, ik gaf hen geen kans te protesteren). [...] Met symbolische eenheden in Estad vrijdag, geloof ik niet onder sterke druk te staan om onmiddellijk grotere eenheden aan te moeten voeren.⁶³ In een nota van 11 augustus verfijnde Tshombe zijn voorwaarden. Hij stelde nu zelfs de inzet van een groot aantal blauwhelmen voor: De getalsterkte van de vn-troepen moet voldoende zijn opdat zij hun taak aankunnen en moet, bijgevolg, minstens gelijk zijn aan deze van de Belgische troepen. Hun aflossing kan slechts geleidelijk gebeuren. [...] De vn-troepen kunnen geen passieve houding aannemen wanneer er een duidelijke bedreiging bestaat voor het leven en de goederen van personen, of dat nu om Katangezen of Europeanen gaat. Tot haar troepen [=de Katangese Gendarmerie-LdW] voldoende uitgerust zijn, moet de vn aan haar troepen de hierboven uiteengezette houding opleggen.⁶⁴

De secretaris-generaal wou de Kongolese regering dus voor een voldongen feit plaatsen. Op weg naar Katanga zag hij, tijdens zijn tussenstop in Leopoldstad, af van een ontmoeting met de Kongolese regering – ondanks het verzoek hierom van de Kongolese premier.⁶⁵ 'H' arriveerde op 12 augustus in Elisabethstad. Op de luchthaven waar de Katangese vlag was gehesen, werd hij opgewacht door Tshombe en een menigte die slogans als Leve Tshombe! Leve het onafhankelijke Katanga! riep. De se-

cretaris-generaal, die zijn intrek nam in een gastenverblijf van de Union Minière, verklaarde nog dezelfde dag, tijdens een onderhoud met de leiders van de secessie: De vn waarvan ik de vertolker ben kan u verstrekkende waarborgen geven die zeer ver gaan inzake verschillende punten opgenomen in uw memorandum. Wat die punten betrof verwoordde Munongo met brutale directheid de bekommernissen van het regime: De troepen van de vn die hen [=de Belgische troepen-LdW] zullen vervangen, zouden op dezelfde wijze als zij moeten optreden tegenover de Katangese regering. Zij moeten ons in staat stellen om elke inmenging van de centrale regering in de aangelegenheden van Katanga te beletten. De volgende dag volgde er een tweede vergadering. Tshombe, die onder tussen Hammarskjölds aide-mémoire over de toepassing van de vr-resolutie van 9 augustus had gelezen, zei: Het is met grote voldoening dat wij een zeer grote overeenstemming vaststellen tussen uw en onze interpretaties wat betreft het probleem dat in Katanga gesteld wordt. 'H' ging op alle eisen van Tshombe in, behalve één: Het enige punt waarmee ik niet akkoord kan gaan is: De vorming van gezamenlijke patrouilles van de Katangese strijdkrachten en de vn, maar hij voegde er onmiddellijk aan toe: Maar daaraan kunnen coördinatie en samenwerking tegemoetkomen. De operaties kunnen aan elkaar gekoppeld worden. Op de vraag wat de vn zou doen als Leopoldstad Katanga zou aanvallen, antwoordde de secretaris-generaal: In het geval dat u oproept zouden de troepen van de vn niet onverschillig kunnen blijven en wat dit domein betreft komt mij uw positie als sterker voor dan deze van Lumumba. Inzake Kamina, de basis die op Katangese bodem lag, en voor geheel Zuidoost-Kongo van militair-strategisch belang was, zei hij nog: Wees reeds erg gelukkig dat deze basis niet zal dienen als toevlucht of actiemiddel van Lumumba tegen Katanga. De twee basissen [Kamina en Kitona-LdW] zullen onder de exclusieve bevoegdheid van de vn vallen die er alle verantwoordelijkheid voor zal dragen.⁶⁶

In de discussies over de terugtrekking van de Belgische troepen uit Katanga gaf de vn-leiding, met miskenning van elk soevereiniteitsrecht van Leopoldstad, haar goedkeuring aan een verlengd verblijf van de Belgische militairen die Tshombes secessieleger moesten opbouwen. Generaal Gheysen verklaarde tijdens een vergadering met vn-officieren, waar de komst van de blauwhelmen werd ingevuld, dat de Belgische officieren van de Gendarmerie op verzoek van de Katangese regering ter beschikking werden gesteld en bijgevolg onder hun bevel staan. vn-

generaal Rikhye antwoordde dat dit een regeling tussen Katanga en België betreft en de officieren bijgevolg kunnen doorgaan met hun dienst in de Gendarmerie zolang als de regering dat wenste.⁶⁷ De achtergelaten Belgische officieren, en de bij de Katangese regering gedetacheerde Belgische ambtenaren en adviseurs zou geen strobreed in de weg worden gelegd. Zij vormden de ruggengraat van Tshombes Katanga, en de belangrijkste westerse troefkaart in de machtsstrijd met de regering in Leopoldstad. In een telegram van 6 september verfijnde de Belgische minister van Afrikaanse Zaken de camouflage-operatie. De uit het Belgische leger gedetacheerde militairen kregen de opdracht om insignes van de Force Publique te dragen, zodat zij konden doorgaan voor ter beschikking gestelden, in uitvoering van... de Loi Fondamentale.⁶⁸ Ongeveer 230 Belgische officieren werden in Tshombes strijdkrachten geïntegreerd. Vanaf september zouden nog andere militairen aangetrokken worden om Tshombes wankelende regime te hulp te komen: huurlingen uit België, maar ook uit Frankrijk, Rhodesië, Groot-Brittannië en Zuid-Afrika.

Bunche overhandigde Lumumba op 12 augustus het memorandum dat Hammarskjöld op datzelfde ogenblik concreet invulde met Tshombe. Hierin stond dat het politiek-constitutionele conflict tussen Leopoldstad en Elisabethstad, als de Belgische troepen zich eenmaal teruggetrokken zouden hebben, het onderwerp van onderhandelingen tussen beide partijen moest uitmaken. De VN zou buiten deze discussie blijven. Zo mocht de VN-macht niet aangewend worden om Tshombes regime tot een bepaald beleid te bewegen, en kreeg Leopoldstad het verbod opgelegd om VN-faciliteiten te gebruiken om tegen de wil van Tshombe in civiel of militair personeel naar Katanga te brengen. Anderzijds kon de VN Lumumba niet verbieden om zelf initiatieven inzake Katanga te nemen.⁶⁹ Op 13 en 14 augustus losten de eerste blauwhelmen Belgische troepen in Elisabethstad af. Vanaf dat moment vormde de VN niet enkel politiek, maar ook militair een buffer tussen de Kongolese regering en het Katangese bewind. Pierre Davister beschrijft de reacties in Elisabethstad als volgt: Dit was meer dan men mocht verwachten. De ploeg van Aspremont-Lynden en Rothschild ontplofte van vreugde [...] De volledige Katangese oplossing berustte tot vandaag op een formidabele bluf die leidde tot iets dat uniek is in de menselijke geschiedenis. Was het niet zo dat de secretaris-generaal van de VN het aanvaardde om officiële onderhandelingen aan te knopen met een niet-erkende staat? [...]

Lumumba heeft – en dat is zeker – het spel verloren. Professor Abi-Saab besluit dat de voorwaarden van de VN-intrede in Katanga het Tshombe gemakkelijk maakten om de regeling te aanvaarden. Want op dat ogenblik waren de Belgische troepen, die de Force Publique al ontwapend hadden, grotendeels op non-actief gesteld. [...] De terugtrekking van de Belgische gevechtstroepen kon zelfs laten uitschijnen dat de Katangese afscheiding minder rechtstreeks afhankelijk van België was: Hammarskjöld's spelregels [...] zouden onvermijdelijk leiden tot de consolidatie van de Katangese secessie als een voldongen feit, door de krachtsverhoudingen tussen de strijdende partijen te bevriezen en op basis daarvan op te treden.⁷⁰ Brussel en Elisabethstad waren ingenomen met de regeling: feitelijke consolidatie van de secessie; blauwhelmen als obstakel voor het herstel van de territoriale integriteit onder leiding van Leopoldstad; en op termijn de triomfantelijke terugkeer van Tshombe in het unitaire kader. De Belgische minister van Buitenlandse Zaken verklaarde in de Kamer tevreden: Dankzij zijn hardnekkigheid, maar ik kan ook zeggen dankzij onze diplomatieke voorzichtigheid, ziet Tshombe zich erkend.⁷¹

Het verloop van de onderhandelingen in Elisabethstad toont aan dat de secretaris-generaal voor Tshombe boog uit politiek-strategische overwegingen, en niet vanwege Tshombes militaire macht. Hij respecteerde de geopolitieke doelstellingen die de westerse belangen in de regio veilig wilden stellen. Was 'H' nog niet voldoende geïnformeerd over Katanga, zoals Urquhart ter verdediging inroept? In geen geval. De secretaris-generaal, die in die dagen op het terrein over een macht van 11.000 blauwhelmen beschikte, wist wat iedereen wist, en wat in de pers dagelijks werd geschreven. Tshombes mobilisatie werd als bluff afgedaan, en de beperkte volkssteun voor Tshombe en d'Aspremont werd zonder omwegen blootgelegd: Men spreekt over een referendum [teneinde de Katangese secessie te legitimeren-LdW]. Als men wil dat het een succes wordt, dat de Union Minière dan hoog spel speelt, haar lonen verhoogt en de regering-Tshombe rijkelijk van kredieten voorziet waarmee deze vlug een grote sociale politiek en een landbouwbeleid opzet. [...] Hoe dan ook, men zou ten minste moeten vermijden de indruk te wekken dat men zich tevreden stelt met het subsidiëren van de leiders.

In die dagen drukten de kranten verschillende artikelen af over de explosieve verhouding tussen de Katangese bevolking en het regime van Elisabethstad: in het noorden (in Kongolo); in het noordoosten (Tanganyika-district); en in het westen (in Dilolo, waar het regime naar eigen

zeggen acht Tshokwe doodde). De correspondent van *Le Monde* schreef midden augustus, nadat hij de antitshombistische regio's in Katanga had opgeteld: Men kan zich afvragen of de invloed van de heer Tshombe zich zeer binnenkort niet zal beperken tot zijn hoofdstad, waarbij de rest van Katanga in handen van de sympathisanten van Lumumba valt.⁷² De secretaris-generaal was hiervan op de hoogte. Had Bunche hem niet al op 21 juli vertrouwelijk medegedeeld: Tshombe is een marionet en niets meer dan dat. In werkelijkheid vertegenwoordigt hij relatief weinig mensen? 'H' zelf stelde tijdens zijn verblijf in Elisabethstad in augustus het repressieve en artificiële karakter van Tshombes Gendarmerie vast. In een vertrouwelijk telegram schreef hij hierover: De meest deprimerende indruk was dat het zogenaamde Nationale Leger (van 500 man) het meest elementaire oordeelsvermogen mist. Bij het aanpakken van Kongolezen is het klaarblijkelijk beïnvloed door Belgische koloniale tactieken. Om de echte overlast die zich ontwikkelde rond de ons ter beschikking gestelde woning te stoppen riep ik het tot internationaal gebied uit [...]; wij kunnen echt niet toestaan dat vn gecompromitteerd wordt door slechte manieren van Force Publique hen aangeleerd door Belgen en nu uitgevoerd onder Belgische officieren.⁷³

DE CONFRONTATIE TUSSEN HAMMARSKJÖLD EN LUMUMBA (14 EN 15 AUGUSTUS)

De afhandeling van het Katangese probleem was mijlenver verwijderd van wat de vr-resolutie van 14 juli Hammarskjöld had opgedragen; om in overleg met de regering van de Republiek Kongo de nodige maatregelen te nemen om deze regering van de nodige militaire hulp te voorzien tot op het ogenblik waarop de nationale veiligheidstroepen, dankzij de inspanningen van de Kongolese regering en de technische ondersteuning van de vn, in staat zullen zijn om, naar de mening van de regering, hun taken volledig te vervullen. Na het onderhoud tussen Bunche en Tshombe in Elisabethstad, stelde Lumumba vast dat die resolutie niet gerespecteerd werd. In plaats van haar optreden te coördineren met dat van de wettige regering, onderhandelde de vn met de Belgische regering, rechtstreeks verantwoordelijk voor de tragische toestand in Katanga; met de Belgische officieren die als raadgevers van Tshombe uitgezonden werden; en met Tshombe, een verrader van het vaderland en stroman van de Belgen.⁷⁴ Op 12 augustus zei Lumumba tegen Bunche dat hij ook fel zou protesteren tegen de aankomst in en het vertrek uit Leopoldstad van de secretaris-generaal zonder de regering in te lichten of de eerste minister te ontmoeten. Hij was van oordeel dat de secretaris-generaal de Kongolese regering over het hoofd zag, terwijl in de eerste vr-resolutie besloten lag dat er overleg gepleegd moest worden. Hij kon niet begrijpen waarom de secretaris-generaal Tshombe wel, maar de eerste minister van de centrale regering niet had ingelicht over zijn komst. In hetzelfde gesprek nam Lumumba de eerste stappen naar een verwijdering van de vn uit het land: Lumumba stelde voor dat het ANC, en niet de vn, het toezicht op de luchthaven [van Ndjili-LdW] zou waarnemen. Hij zei dat de vn-troepen niet meer nodig waren zodra de Belgen zich hadden teruggetrokken. Op 13 augustus, tijdens een bijzondere kabinetszitting, besprak de Kongolese regering de voorbereiding van de intrede van de centrale regering in de afgescheiden provincies, de reorganisatie van het ANC, en het verzet tegen Hammarskjölds aanpak van de Katan-

gese kwestie. De Kongolese nationalisten konden uit de ontwikkelingen slechts de conclusie trekken die kolonel Vandewalle veel later als volgt verwoordde: Eén zaak stond vast: tot aan de definitieve opstelling van de Kongolese grondwet en de goedkeuring ervan door Katanga zou het status-quo gehandhaafd blijven op basis van de Katangese grondwet. Het stond Katanga vrij om onderhandelingen aan te gaan of om dat te weigeren, met elke regering van het vroegere Belgisch Kongo of van een gedeelte daarvan. Deze regeling [...] zou het Katangese regime consolideren. Zij zou schadelijke gevolgen hebben voor Lumumba.⁷⁵

Op 14 en 15 augustus ontstond er zich een dramatische briefwisseling tussen de Kongolese premier en de secretaris-generaal van de vn. 'H' was op 14 augustus in de Kongolese hoofdstad aangekomen, en hij had minister van Buitenlandse Zaken Bomboko laten weten dat hij de Kongolese regering wou inlichten over de ontwikkelingen. Het kwam echter niet tot een ontmoeting, maar wel tot een verbeterde briefwisseling tussen Lumumba en Hammarskjöld. Voor Lumumba was het duidelijk dat de vn in haar tussenkomst in Kongo niet als een neutrale organisatie dient op te treden, maar dat de Veiligheidsraad al zijn middelen ter beschikking van mijn regering dient te plaatsen. Lumumba protesteerde tegen Hammarskjölds gesprekken met Elisabethstad, waarin hij Tshombe politieke garanties had gegeven zonder hierover vooraf met de Kongolese regering te overleggen. Het was duidelijk dat de vn zich in het conflict tussen Leopoldstad en Elisabethstad mengde, en de blauwhelmen gebruikte om het resultaat ervan te beïnvloeden, wat formeel verboden wordt door de resolutie [van 9 augustus-LdW]. De Kongolese premier vroeg ook om alleen Afrikaanse en Kongolese troepen naar Katanga te sturen, en om vn-vliegtuigen ter beschikking te stellen voor het vervoer van Kongolese militairen en ambtenaren naar de koperprovincie.⁷⁶ In een eerste schriftelijke reactie weigerde de secretaris-generaal het over de kwestie te hebben (Ik heb geen enkele reden om hier in discussie te treden); en in een tweede repliek liet Hammarskjöld, zoals *The Times* het verwoordde, zelfs duidelijk doorschemeren dat hij betwijfelde of Lumumba het recht had om, zoals deze beweerde, in naam van zijn regering te spreken.

In een brief van 15 augustus schreef Lumumba aan de secretaris-generaal, deze briefwisseling afsluitend: Uw brief geeft helemaal geen antwoord op de precieze vragen en op de concrete voorstellen die in mijn brieven van 14 en 15 augustus staan. Omdat ik en public de ma-

neuviers aan de kaak heb gesteld die ertoe geleid zouden hebben dat uitsluitend Zweedse troepen naar Katanga waren gestuurd [...], dáárom heeft u zojuist besloten om Afrikaanse troepen naar deze provincie te sturen. Na de stemming van de laatste resolutie [in de vr-LdW] heeft u uw reis naar Kongo met 24 uur uitgesteld, uitsluitend om te kunnen onderhandelen met Pierre Wigny, minister van Buitenlandse Zaken van België, beheerder van mijnbouwmaatschappijen in Kongo en een van de samenzweerders van de Katangese secessie. Antoine Gizenga heeft u met aandrang verzocht om onmiddellijk contact op te nemen met mijn regering bij uw aankomst in Leopoldstad, voordat u zich naar Katanga zou begeven. Ik heb daar persoonlijk nog op aangedrongen, in de brief die ik u op 12 augustus bezorgde. De wettelijke regering van de Republiek volledig negerend, heeft u in New York een telegram gestuurd naar Tshombe, hoofd van de Katangese rebellie en agent van de Belgische regering. Volgens Tshombe heeft u volledig ingestemd met de eisen van de Belgen zoals die door Tshombe werden geformuleerd. Gezien alles wat voorafgaat, hebben de regering en het volk van Kongo hun vertrouwen in de secretaris-generaal van de VN verloren. Wij vragen bijgevolg vandaag nog aan de Veiligheidsraad om onmiddellijk een ploeg van neutrale waarnemers naar Kongo te sturen [...]. Deze waarnemers zullen de onmiddellijke en volledige uitvoering van de resoluties van de VR van 14 en 22 juli en 9 augustus 1960 tot opdracht hebben.⁷⁷

Lumumba verbrak in zijn laatste brief niet alle banden met de VN, maar de breuk met de dagelijkse leiding van de VN leek totaal. Op 17 augustus verklaarde Lumumba dat de repressie die het Belgisch-Katangese regime uitoefende op de Katangese bevolking door een samenzwering van de stilte aan de aandacht van de wereld werd onttrokken. De Kongolese regering kan een dergelijke toestand in het land niet laten voortduren. De regering van de Republiek zal binnenkort haar intrede doen in Katanga. Zij is in staat om met haar eigen nationale leger, waarbij zich het gehele volk voegt, binnen één week de orde in Katanga te herstellen. De Kongolese zaak is in de eerste plaats onze eigen aangelegenheid. Het komt aan geen enkele natie toe om ons de les te lezen of om ons de wegen die wij moeten volgen, aan te wijzen. Aan het adres van de VN verklaarde hij: Indien men ons niet wil helpen zoals wij het wensen, indien men ons verzoek om militaire bijstand wil uitbuiten voor andere politieke doeleinden, dan staan wij klaar om van dit verzoek af te zien.⁷⁸ Lumumba bleef in die periode proberen om Afro-Aziatische

steun te mobiliseren teneinde de VN-leiding te isoleren, onder druk te zetten en tot toegevingen te dwingen. De eis van de kabinetsraad van 16 augustus (de onmiddellijke terugtrekking van de Europese troepen van de VN en hun vervanging door Afrikaanse troepen); Lumumba's verzoek om troepen van Guinea en de VAR (de Egyptisch-Syrische Unie) naar Katanga te sturen; en Lumumba's verwijzing naar banden tussen gezagsdragers van België, Zweden en de VN, zijn voorbeelden van deze aanpak. In dezelfde lijn bevestigde de Kongolese regering op 20 augustus opnieuw haar vertrouwen in de VN en de VR, en vroeg zij de VR om Hammarskjöld in de pas van de eerder aangenomen Kongo-resoluties te dwingen.⁷⁹

De wijze waarop de Kongolese regering haar aanpak onder woorden bracht, had echter haar keerzijde. Lumumba had bijvoorbeeld de VR-resolutie van 9 augustus in zeer positieve bewoordingen verwelkomd. Dit had onder de Kongolese bevolking illusies in ONUC aangewakkerd. Nu Lumumba hierop terugkwam veroorzaakte dat ontredde en onbegrip onder de Kongolese bevolking in de weken die daarop volgden.⁸⁰

EEN GEVECHT MET ALS INZET

DE OVERLEVING VAN DE KONGOLESE REGERING

De breuk tussen de secretaris-generaal van de VN en de Kongolese premier was niet het gevolg van betreurenswaardige misverstanden, zoals het socialistische Kongolese blad *Emancipation* schreef. Deze confrontatie mag evenmin verklaard worden vanuit emotionele oprispingen van de Bantoe Lumumba, zoals dikwijls wordt geschreven.⁸¹ Het conflict kwam voort uit de tegenstrijdige antwoorden van twee grote maatschappelijke krachten op één centrale vraag. Die centrale vraag betrof de staatsmacht in Kongo, en was opgeworpen door de nationalistische verkiezingsoverwinning, de muiterij van de Force Publique, de afrikanisering van het Kongolese leger en, als tegenreactie daarop, door de Belgische militaire interventie en de secessie van Katanga. Wie zou de staatsmacht in Kongo in handen krijgen? Volgens degenen die steun gaven aan de wettig aangestelde regering en haar parlementaire meerderheid, dienden de Belgische troepen zich terug te trekken, en moesten de secessionisten zich aan het centrale gezag onderwerpen. Tot deze groep behoorden brede bevolkingslagen in het land, vele Afro-Aziatische staats- en regeringsleiders, de Sovjetunie en China. De publieke opinie

in de derde wereld onderschreef dit. Het antwoord van de vn, de dominante westerse machten en de kapitaalgroepen met grote belangen in Katanga en de gehele regio verschilde fundamenteel van dit standpunt. Het parlement, de regering en de voorlopige grondwet van Kongo werden door deze krachten opzijgeschoven. De wettige regering werd elke soevereiniteitsaanspraak op de afgescheiden provincie ontzegd, en werd opgedragen om met Tshombe tot een vergelijk te komen; tot een compromis – óók over een nieuwe blauwdruk voor de grondwettelijke structuur van het land. Gezien het sociaal-economische gewicht van de koperprovincie en de buitenlandse steun aan Elisabethstad, stond Tshombe in een machtige positie, en dreigde elk compromis voor de Kongolese regering op een totale capitulatie uit te draaien. Voor de vn waren Katanga en Tshombe bouwstenen voor een Kongolese hereniging. Voor Lumumba was de Katangese secessie een doodsb bedreiging die de krachtsverhoudingen tussen de regering en haar neokoloniale opposenten steeds verder in het voordeel van de laatsten omhoog. Tussen beide standpunten was geen compromis mogelijk. Lumumba en Hammar skjöld waren in een wedloop tegen de tijd verwickeld, waarvan de overleving van de Kongolese regering en de structuur van de jonge staat zelf de inzet waren.⁸²

Kongolese leiders als Lumumba en Gizenga, die de Kongolese soevereiniteit over het land – over het gehele land – belichaamden, vormden een obstakel voor de uitvoering van Hammar skjöld's beleid. Reeds vroeg, zoals in dit telegram van 'H' van 1 augustus, blijkt dat de vn-leiders de overtuiging waren toegedaan dat de nationalistische ruggengraat van de regering gebroken moest worden: De volgende boodschap zal morgen namens mezelf mondeling door Wieschhoff aan Wigny overgebracht worden [...] Na een reeks vergaderingen hier met het kabinet en de kabinetsleden, heb ik een behoorlijk duidelijk beeld van de interne politieke dynamiek in de centrale regering. De twee of drie mannen die als gematigden gekarakteriseerd zouden kunnen worden en die in elk geval integriteit, intelligentie en nationaal verantwoordelijkheidsgevoel bezitten, begrijpen, geloof ik, ten volle mijn benadering van het Katanga-vraagstuk en van het Kongo-probleem in het algemeen. Echter, de overgrote en luidruchtige meerderheid heeft een zeer emotionele en onverzoenlijke houding tegenover Katanga, zelfs zo erg dat de gematigden hun kant moeten kiezen inzake doel en timing met oog op behoud invloed inzake methoden en voorzorgsmaatregelen. Ik beschouw dat vanwege hen niet

als een teken van zwakte maar als een onvermijdelijke weerspiegeling van de gegevens van de situatie: met het oog op het mij helpen daar waar hulp gegeven kan worden – dat betreft de voorwaarden – moeten zij openlijk de zijde kiezen van de extremisten inzake de andere punten. [...] Tot op het ogenblik dat het Katanga-probleem onder controle is [...] ben ik er zeker van dat er een voortdurend afglijden naar extremisme in het kabinet is en een voortdurende verzwakking van diegenen waarop, volgens mijn overtuiging, de politieke toekomst van Kongo, voor zover die mogelijk is, gebouwd moet worden.⁸³

Nadat de breuk met Lumumba een feit was, richtte de secretaris-generaal een brief aan Kasavubu, met daarin een nauwelijks verholen politieke boodschap: Ik betreur ten eerste dat de zware last die op de schouders van de VN rust mij niet toegelaten heeft om u te ontmoeten tijdens mijn korte bezoeken aan Leopoldstad. [...] Het is met grote spijt dat ik vaststel dat misverstanden zich voordeden die zelfs aanleiding gaven tot beschuldigingen die mij erg raken, omdat zij een gebrek aan vertrouwen aantonen die, gezien de verwezenlijkingen van de Organisatie, zonder grond zijn. [...] Gezien mijn groot vertrouwen in uw wijsheid ben ik ervan overtuigd dat u erin zult slagen om de stevige grondslag te leggen die de samenwerking tussen de VN en de Republiek vereist. [...] Uw diep verantwoordelijkheidsgevoel kennende vertrouw ik erop dat u de grote gemeenschappelijke onderneming die zo goed gestart is, tot een goed einde zult brengen. Ik was opgetogen dat ik de hulpmiddelen van de VN ter beschikking van de Republiek kon stellen, en ik zou daar graag mee doorgaan, op voorwaarde dat wij kunnen vaststellen dat de Republiek ons het vertrouwen schenkt dat zich boven overwegingen van nationaliteit en ras stelt, en dat noodzakelijk is om het doel te bereiken. De overwegingen van nationaliteit en ras zijn een toespeling op Lumumba's eis dat ONUC meer een Afro-Aziatische aangelegenheid zou worden. Op 16 augustus bevestigden VS-diplomaten in een intern telegram dat de secretaris-generaal op een definitieve confrontatie met Lumumba afstevende. 'H' was blijkbaar tot het besluit gekomen dat de inspanning van de VN niet voort kon gaan met Lumumba aan de macht. Een van beiden moest vertrekken.⁸⁴

DE AFRO-AZIATEN KIEZEN PARTIJ

DE VEILIGHEIDSRAAD VERGADERT (21 EN 22 AUGUSTUS)

Op 21 en 22 augustus hield de VR zijn vierde vergadering over de Kon-go-crisis. De secretaris-generaal verwierp de Kongolese kritiek, op een ogenblik waarop de VN-troepen zich over het hele Kongolese grondge-bied aan het verspreiden waren. Nu de Belgische troepen zich geleidelijk uit Katanga terugtrokken riep 'H' de Kongolese regering en de illegale regimes van Elisabethstad en Bakwanga op om plaats te nemen aan de onderhandelingstafel: Andere hoofdstukken moeten volgen, maar zij slaan op de opbouw van de Staat en op het leggen van de fundamenteen waarop een evenwichtig politiek, economisch en sociaal leven voor de bevolking kan worden gebouwd. [...] De VN, die zo de eenheid van het grondgebied en de bevolking tot uitdrukking brengt, heeft overal tot taak de orde en de veiligheid te handhaven, zo een beschermende schut-ting creërend waarachter het Kongolese volk de weg naar de vrede zou moeten kunnen terugvinden en de regerings- en administratieve vor-men zou moeten kunnen ontwikkelen waaronder het wenst te leven.⁸⁵ Hammarskjöld slaagde erin om Lumumba's verzoek tot aanstelling van een ploeg van neutrale waarnemers (die de secretaris-generaal feitelijk opzij moest schuiven) te ontkrachten. De VR volgde hem in zijn voorstel om een Adviescomité bij het secretariaat-generaal op te richten. In dit comité zetelden de landen die contingenten voor de VN-macht lever-den. Het zou als doorgeefluik fungeren van Hammarskjölds inzichten en beslissingen, en vormde voor hem een middel om zich tegenover Lu-mumba te verzekeren van de goedkeuring en de steun van de Afrikaanse staten die in de interventiemacht vertegenwoordigd waren, en om Gui-nea en Ghana te verhinderen om een autonome actie te voeren buiten of in haar schoot.⁸⁶

De zitting van de VR was voor de VN-leiding dus naar wens verlo-pen. 'H' vatte in een telegram aan Bunche de afloop als volgt samen: 'Bijeenkomst VR half uur geleden beëindigd. Zaken ontwikkelden zich [...] tot een grotere parlementaire nederlaag voor Lumumba dan ik had

betracht. Volgens Kanza zal de afwezigheid van enig resultaat vanuit Lumumba's oogpunt "het onmogelijk maken voor de secretaris-generaal om terug naar Leo te komen", alsof dat een offer was. Wij zullen nog een flinke weg moeten afleggen xxxxx en er zullen ongetwijfeld enkele slachtoffers vallen, maar wij hebben belangrijke ronde gewonnen en zullen natuurlijk onverminderd zelfde lijn blijven volgen. Russische houding is opmerkelijk omdat deze inhoudt dat hun positie inzake Lumumba zwakke steun in woorden, geen steun in internationale actie betekent. Hoop dat Lumumba dit begrijpt. [...] Ik vermoed dat jullie het in Leo nog moeilijker zullen krijgen, maar je kunt werkelijk de mening toegedaan zijn dat het doel de last verantwoordt.⁸⁷ Urquhart besluit over de debatten: Ondanks verbale steun voor Lumumba, hadden noch de Afrikaanse staten, noch de Russen echt zin om actief partij te kiezen voor Lumumba in zijn dispuut met Hammar skjöld. [...] In de praktijk verwierp de Raad Lumumba's standpunt, en Hammar skjöld's wezenlijke autoriteit inzake de leiding van de operatie werd niet ernstig aangetast. Ondertussen meldde d'Aspremont-Lynden in een Top Secret-telegram aan Brussel dat de heropbouw van Kongo vanuit Katanga concrete vorm aannam. Tshombe had twee dagen met vertegenwoordigers van MNC-Kalonji, puna en Abako geconfereerd. Zij hadden enigszins voorbarig een akkoord bereikt over de omverwerping van de regering-Lumumba en de vorming, in Katanga, van een Kongolese confederale regering.⁸⁸

HET OFFENSIEF TEGEN BAKWANGA, DE MARS OP NOORD-KATANGA

De aandacht was nu naar Kongo zelf verlegd, waar de Kongolese regering, door de VN in de steek gelaten, besloten had om zo mogelijk met Afrikaanse hulp, maar desnoods alleen, de secessies af te handelen. Na zijn bezoek aan de VS, waar duidelijk was geworden dat er van New York en Washington geen heil te verwachten viel, wendde Lumumba zich nadrukkelijker tot Afrika. Begin augustus, op de terugweg van New York, zocht hij intensief naar Afrikaanse steun. Hij benadrukte in toespraken en tijdens gesprekken in Tunesië, Marokko, Guinea en Liberia de noodzaak van continentale solidariteit. Zich van Hammar skjöld's argumentatie bedienend, schreef hij in een telegram van 6 augustus aan Kasavubu: Wij zullen zelf het probleem van Katanga regelen want het gaat om een binnenlandse aangelegenheid van ons land en de VN kan slechts

op ons verzoek interveniëren. Wij weten ons verzekerd van de militaire en rechtstreekse steun van de Afrikaanse landen. Met die wetenschap voer ik onderhandelingen over akkoorden en alle Afrikaanse landen staan klaar om ons te helpen. Diezelfde dag kwam het tot toezeggingen van Guinea. In een gemeenschappelijke mededeling van Lumumba en Touré stond te lezen dat ONUC Katanga onverwijld moest binnentrekken; in geval van weigering of uitstel stelt de regering van de Republiek Guinea onmiddellijk het geheel van de Guinese strijdkrachten uitsluitend ter beschikking aan de regering van de Republiek Kongo, in het kader van de Afrikaanse solidariteit, en met het oog op de vrijwaring van de Kongolese territoriale integriteit [...] Op 8 augustus volgde een soortgelijk engagement van Ghana.⁸⁹

Toen 'H' medio augustus zijn Katangese kaarten op tafel had gelegd, sloeg in Leopoldstad het uur van de actie. In uitvoering van een unaniem goedgekeurde beslissing van de Kongolese regering vroeg Lumumba aan de Sovjetunie vliegtuigen, vrachtwagens, wapens en bemanning om de secessies van Katanga en Zuid-Kasaï ongedaan te maken.⁹⁰ ANC-opperbevelhebber Lundula eiste alle beschikbare Sabena-toestellen op. Kort daarop, op 22 of 23 augustus, vertrok een 1000-tal ANC-soldaten naar de Kasaï. De Kongolese regering was, als vertegenwoordiger van een soevereine natie, volkomen gerechtigd om op te treden tegen secessies die, volgens Hammarskjöld zelf, intern-Kongolese aangelegenheden waren, en die niet enkel de regering naar het leven stonden, maar ook de verkozen instellingen en de staatsstructuur zelf: De opgang van het federalisme dat Kongo opzweept is niet enkel een doctrine, aldus *Le Figaro*, maar vooral het enige middel om zich te ontdoen van het MNC van Lumumba, dat de enige Kongolese partij met aanhang in het gehele land is, terwijl de andere partijen, plaats- of stamgebonden, zonder macht blijven op het nationale niveau.⁹¹

Zonder op groot verzet te stuiten namen ANC-eenheden in de nacht van 26 op 27 augustus Bakwanga, Kalonjis hoofdstad, in. Twee dagen later was er aan de secessie van Zuid-Kasaï de facto een einde gekomen. In uitvoering van een tweede beweging, richting Katanga, moest één groep regeringssoldaten van Stanley stad overgevlogen worden naar

Luluaburg, om via de Kasaï naar Katanga op te rukken; een tweede groep zou via Kivu naar Noord-Katanga optrekken. Lumumba was op 28 augustus in Stanley stad aangekomen. Hij riep er de bevolking op om vrijwilligers voor de operatie te leveren. Op een massabijeenkomst zei

hij: Het is niet uit plezier of gemakzucht dat ik u opnieuw naar een gevecht van het kaliber dat wij in 1959 voerden, zou leiden. Maar ik moet u ervoor waarschuwen dat ik, indien een nieuwe vuurproef ons lot wordt, dat met de grootste vreugde zal aanvaarden, dat ik zal doen wat ik aanvoel wat juist is, en het land zal de bijkomende voldoening kennen te beseffen dat het geen levens neemt, maar dat het levens geeft; dat het niet het Belgische volk doet lijden, maar dat het zelf lijdt.

De luchtbrug Stanleystad/Luluaburg mislukte: de Sovjetrussische Ilyouchines werden in Luluaburg buiten werking gesteld, toen de VN omstreeks 5 september weigerde hen van brandstof te voorzien.⁹² De tweede groep vertrok begin september uit Stanleystad. Al vlug bereikten zij de grens met Katanga, en rukten zij op naar Kongolo, in Noord-Katanga, waar de bevolking uitgesproken antitshombistisch was.⁹³ Het korps zou omstreeks 8 september in Noord-Katanga vastlopen. De verwarring was groot in die dagen. Op 1 september had kolonel Mobutu het ANC-offensief in de Kasai afgeblazen, zonder zijn chefs, generaal Lundula en minister van Landsverdediging Lumumba hierover te consulteren. Mobutus zet viel samen met het opduiken van vertrouwelijke berichten dat een staatsgreep tegen Lumumba in de maak was.⁹⁴ Toen Lumumba op 5 september eenmaal als premier was afgezet, zouden de nieuwe politieke en militaire machthebbers in Leopoldstad, met VN-hulp, hemel en aarde bewegen om de ANC-eenheden terug te trekken. Tot overmaat van ramp worstelden de regeringssoldaten met logistieke problemen.⁹⁵ Tegenstrijdige maatregelen in de omgeving van Lumumba zelf (zoals het plan van zijn medewerker Serge Michel om de ANC-aanval op Katanga af te blazen) en Mobutus coup van 14 september leidden tot de terugtrekking van het ANC. De aftocht, en daarna de instelling van neutrale VN-zones aan de Katangese grenzen zouden de directe dreiging voor Tshombes regime (tijdelijk) wegnemen.⁹⁶

Was Lumumba werkelijk van plan om de secessies militair ongedaan te maken? Het stond vast dat Kalonjis troepen geen partij waren voor het ANC, en de geruisloze inname van Bakwanga ondersteunt de stelling dat zonder de politieke ontwikkelingen in Leopoldstad het ANC de secessie van Zuid-Kasai met gemak vernietigd zou hebben. De Katangese secessie daarentegen was een ander verhaal. Er waren nog steeds Belgische troepen in Katanga; en het nationalistische verzet in Katanga zelf was al wel in beweging gekomen, maar had zich nog niet ontwikkeld tot de gigantische opstand die de volgende maanden Tshombes regime naar

de keel zou grijpen. Ook Brussel was er, getuige een telex van Wigny van 25 augustus, aanvankelijk gerust op. Wigny erkende dat er een dreigende militaire concentratie van Lumumba op handen was. Maar de minister pleitte voorlopig voor terughoudendheid: De burgeroorlog zou voor de krachten [van Lumumba-LdW] in een ongunstige verhouding starten en Belgische hulp [aan Tshombe en Kalonji-LdW] zou buitenlandse hulp aan Lumumba rechtvaardigen.⁹⁷ Anderzijds kon het Leopoldstad niet ontgaan zijn dat de Gendarmerie nog geenszins de genadeloze machine was die het in de lente van 1961 zou worden – een realiteit die onder meer tot uitdrukking komt in de vernietigende kritiek van Tshombes adviseur Weber op de militaire kwaliteiten van het secessieleger in die dagen.⁹⁸ Bovendien had de opstand van Albertstad (Katanga) op 22 en 23 augustus, waartegen zelfs Belgische troepen ingezet moesten worden, aangetoond dat het smeulende verzet tegen Tshombe snel groter werd. De pers berichtte ook over verbroederings tussen blauwhelmen (uit Mali) en de rebellen in de stad. Met een beginnende volksopstand en sympathiserende VN-troepen als mogelijke bondgenoten in Katanga zelf, zag de militaire toestand er voor de Kongolese regering aan het Katangese front dus heel wat gunstiger uit. Het lijkt, samengevat, daarom niet erg waarschijnlijk dat, in hoofde van de nationalistische ministers, het ANC-offensief tot de onmiddellijke vernietiging van de Katangese secessie moest leiden. Hammarskjöld schreef in een telegram van 2 september dat Leopoldstad de actie volgens hem had opgevat als pogingen om secessionisten van de Kalonji-lijn weg te jagen.⁹⁹ Dit oordeel ligt wellicht dicht bij de waarheid.

Het offensief was geen roekeloze alles-of-niets-gok, maar een berekende zet, met kans op slagen inzake vijf doelstellingen. Eén: de secessie van Kasai ongedaan maken; twee: de hoofdstedelijke oppositie in het gelid houden; drie: de beginnende interne revolutie tegen Tshombes regime aanmoedigen; vier: de politieke collusie tussen de VN, Tshombes regime en de Belgische troepen blootleggen en vijf: deze coalitie openbreken en de Afrikaanse staten tot concrete steun bewegen. Van deze vijf doelstellingen werden de eerste, derde en vierde gerealiseerd. Vooral het succes wat het derde punt betreft mag onderstreept worden. Het offensief van het ANC tegen Katanga viel in vruchtbare bodem. De operatie vormde het definitieve startsein voor de Baluba-guerrilla, die in Katanga spectaculaire successen boekte op 5 september, toen een Katangese patrouille vernietigd werd, en daarna, op 13 en 14 september, toen duizenden strij-

ders Manono innamen. Daarmee werd een periode geopend waarin nationalistische troepen uit Stanleystad, de Baluba-guerrilla in Noord-Katanga, en de nationalistische bevolking van Maniema-Kivu die de Baluba een toevluchtsoord en uitvalsbasissen leverden, een voortdurend levensgevaar voor de secessie gingen vormen. De Balubaguerrilla zou in de komende maanden Tshombes regime aan het wankelen brengen, en zou pas in 1961, met massale buitenlandse hulp, tot staan gebracht worden.¹⁰⁰ De militaire dynamiek noopte Brussel ertoe, in de weken na Wignys eerder geruststellende telegram van 25 augustus, zijn mening te herzien. Op aandringen van Mistebel dreef de Belgische regering haar leveringen aan Tshombe op, en zou zij zich zelfs genoodzaakt zien om zichzelf en de VN zware diplomatieke schade toe te brengen door het vliegverbod, dat de VN na Lumumba's afzetting had ingesteld, te doorbreken.¹⁰¹ ONUC-generaal Rikhye erkende later de gunstige militaire dynamiek in de ANC-operatie, ondanks de verwijdering van Lumumba's regering, en voegde eraan toe dat de VN-leiders alle mogelijke druk op Kasavubu en Mobutu uitoefenden om het ANC tot staan te brengen – een wens waar de nieuwe machthebbers op ingingen. Tekenend voor de kritieke militaire toestand van Elisabethstad is wel dit telegram dat Hammarskjöld op 22 september aan zijn adjuncten overmaakte: Wij zouden zelfs het luchttransport van ANC-eenheden [uit Katanga-LdW] kunnen rechtvaardigen, op voorwaarde dat zon luchtbrug deel uitmaakt van noodzakelijke steun aan ONUC om vrede en orde te handhaven en niet uitgelegd kan worden als dienstig voor partijdige politieke doeleinden.¹⁰²

Maar het tweede en vijfde doel van de operatie werden niet gerealiseerd. Tijdens de tweede helft van augustus waren de westerse pogingen om een alternatief voor de Kongolese regering op te zetten reeds vergevorderd. Terwijl uit het buitenland aangevoerde regeringsvijandige pamfletten de hoofdstad overspoelden, en het Abako vanaf 20 augustus de legale of illegale verwijdering van Lumumba eiste, werd op de andere oever van de Kongostroom, in Brazzaville, gewerkt aan de omverwerping van de regering, wat zou uitlopen op de staatsgrepen van 5 en 14 september.¹⁰³ Het offensief van het ANC zou ook pijnlijk duidelijk aan het licht brengen dat de Afrikaanse regimes, ondanks hun retoriek, niet bereid waren om de VN en de westerse mogendheden het hoofd te bieden. Zij lieten Lumumba vallen. Samengevat: het ANC-offensief was niet de oorzaak van Lumumba's val, maar de katalysator van een

onvermijdelijke confrontatie. Bij die confrontatie zou Lumumba in het zand bijten. Maar het moeizame karakter van de uitschakeling van de Kongolese regering in september, en de ontwikkelingen in de maanden daarna, zullen aantonen dat de politieke terugkeer van Lumumba niet onmogelijk was. In dat geval zou het ANC-offensief wellicht in een ander daglicht geplaatst worden; als een politiek en militair keerpunt in de Kongo-crisis.

DE PANAFRIKAANSE CONFERENTIE (25-31 AUGUSTUS)

Lumumba had een belangrijke politieke reden om snel tewerk te gaan aan het militaire front. De premier wou dat het ANC in actie kwam terwijl de pan-Afrikaanse top in Leopoldstad (25-31 augustus) nog aan de gang was, teneinde van de Afrikaanse bondgenoten concrete solidariteit los te weken. Officieel Afrika schrok er echter voor terug om de VN tegen de haren in te strijken. Geen enkel buitenlands staatshoofd ging in op de oproep van Lumumba om deel te nemen aan de conferentie. Slechts tien van de vijftien uitgenodigde landen stuurden een delegatie. De Afrikaanse afgevaardigden aanvaardden unaniem een boodschap van waardering voor Bunche, de afscheidnemende nummer één van ONUC. En bij de Kongolese premier drongen zij erop aan om met ONUC tot een vergelijk te komen. *The Times* noemde de conferentie een opmerkelijke overwinning voor het gematigde Afrikaanse gedachtengoed en de formele afwijzing van het grootste deel van de opvattingen van Lumumba. [...] Er waren berichten dat in de coulissen vele afgevaardigden hun Kongolese collegas onder druk hadden gezet om met Tshombe, de president van de provincie Katanga, te onderhandelen, in plaats van burgeroorlog en nog meer chaos te riskeren door te proberen hem militair te verslaan. [...] Behalve misschien de Guineanen, zijn er hier weinig vertegenwoordigers van welke nationaliteit ook die bereid zijn om een goed woordje voor Lumumba te doen.¹⁰⁴

De nationalistische idealen wogen blijkbaar niet op het concrete beleid. Een typisch voorbeeld is de opstelling van Ghana. Lumumba en de Ghanese president Nkrumah hadden op 8 augustus in een gemeenschappelijke verklaring aangekondigd dat zij in het geval dat de VN er niet in zou slagen om een volledige en onvoorwaardelijke terugtrekking van Belgische troepen uit geheel Kongo te realiseren, een Gemeenschappelijk Militair Opperbevel zouden oprichten om een snelle terugtrek-

king van deze troepen uit Kongo te bewerkstelligen.

De Ghanese president zou Lumumba er daarna echter voortdurend toe aansporen om zich met ONUC te verzoenen. Op 19 augustus, toen de breuk tussen de Kongolese premier en de secretaris-generaal op het publieke forum beland was, drukte Nkrumah Lumumba op het hart zich op de consolidatie van zijn positie in de Kongolese hoofdstad te concentreren, en om voor de rest te rekenen op de goede wil van de VN en op de politieke steun van Ghana. *The Times* schreef over de Ghanese opstelling tijdens de pan-Afrikaanse conferentie: Wat Ghana betreft: een regeling van de kwestie-Katanga is nu een zaak van compromissen, eerder dan van onverzettelijkheid.¹⁰⁵ Toen in de loop van september de krachtsverhoudingen zich wijzigden in het voordeel van het trio Kasavubu/Mobutu/Tshombe, werd Lumumba's internationale oproep om de Kongolese regering te hulp te snellen, niet beantwoord. Nkrumah hield Lumumba voor dat hij op een compromis moest inzetten; ja, zelfs dat hij aan een Realpolitik moest werken, ook met de meest hardnekkige politieke tegenstanders. P.-H. Gendebien besluit: Zijn aanhangers [van Lumumba-LdW] zullen nooit zover gaan dat zij hem reële steun, dat wil zeggen meer dan diplomatieke of verbale steun, zullen verlenen.¹⁰⁶

Uit een aide-mémoire van 15 augustus, dat zich in Hammarskjölds archief bevindt, blijkt dat de secretaris-generaal vanuit een besef van de voor hem gunstige krachtsverhoudingen de confrontatie met Lumumba aanging. En dat daarbij de houding van de Afro-Aziaten een grote rol speelde: De ervaring van de VN toont aan dat een militair potentieel van ongeveer vijftien tot zestien bataljons [...] in de huidige situatie een minimum is voor de handhaving van de openbare orde. Indien de VN-macht zich zou moeten terugtrekken [na een conflict met, of op verzoek van de regering-Lumumba-LdW], dan zou Kongo wellicht niet, ik herhaal: wellicht niet kunnen rekenen op de militaire steun van meer dan twee Afrikaanse staten wier mogelijkheden zelf beperkt zijn en die niet in staat zouden zijn om de functies van de VN-macht op zich te nemen. Deze activiteiten kunnen niet verzekerd worden met, misschien, vijf bataljons die een uitgebreide logistieke ondersteuning ontberen. Het valt te voorzien dat de hulp geleverd door andere staten van Afrika beperkt zou zijn [...]¹⁰⁷ De debatten in de VR, de pan-Afrikaanse top, en latere ontwikkelingen bevestigden de politieke positie van officieel Afrika. Over de Egyptische president Nasser zei de secretaris-generaal op 30 september – dus na Lumumba's afzetting: Mijn eregast voor diner

vanavond werd gevaccineerd tegen lumumbitis en zou infectie kunnen hebben maar die heeft hem nog geen koorts bezorgd. Al wat hij nu eigenlijk wil is sterke regering zonder invloed Oost of West, welke ook de topfiguur is. 'H' zou Dayal later in vertrouwen over de neutralistische leiders meedelen: Er is een wereld van verschil tussen wat er publiek wordt gezegd en de opvattingen die achter gesloten deuren worden geuit.¹⁰⁸

IN DE STEEK GELATEN DOOR NEW YORK, ACCRA EN MOSKOU

De ontwikkelingen in de eerste helft van augustus bezegelden, vanuit het oogpunt van Leopoldstad, het politieke failliet van ONUC, en liepen uit op de breuk tussen Lumumba en H. Eind augustus lieten de Afrikaanse bondgenoten hun Kongolese partner in de steek: zij kozen partij voor de vn, en dus niet voor Lumumba. Beide ontwikkelingen waren nauw met elkaar verbonden. De Kongolese beslissing om een beroep te doen op de vn was eigenlijk een compromis; het was het resultaat van een stilzwijgend bondgenootschap tussen een argwanende Lumumba en een brede coalitie van Kongolese en Afrikaanse politici, die op vn-steun aanstuurden. Een vn-interventie leek in die juli-dagen, vanuit Leopoldstad bekeken, een redelijk alternatief voor een open Kongolees-Belgische oorlog of voor een directe interventie van andere westerse troepen. Lumumba ging ervan uit dat hij zou kunnen rekenen op de Afrikaanse solidariteit, zowel binnen als buiten het kader van de vn. Dit was een even grote misrekening als de veronderstelling, of de hoop, dat de vn tot een neutrale politiek bewogen kon worden. Begin augustus kon Lumumba, op de terugreis van zijn bezoek aan New York, in een zestal Afrikaanse hoofdsteden nog op de Afrikaanse solidariteit rekenen – althans in verbale vorm. Maar eind augustus, toen het tot een openlijke breuk tussen Lumumba en Hammarskjöld gekomen was en het militaire initiatief van Leopoldstad daadwerkelijke steun vereiste, haalde politiek Afrika bakzeil. De pan-Afrikaanse retoriek die in Accra hoogtijdagen had gekend – werd daar niet de oprichting van een Afrikaans vrijwilligerslegioen, dat de onafhankelijkheid van de Afrikaanse volkeren moest verdedigen in het vooruitzicht gesteld? – leek een eeuwigheid weg. De dominante westerse machten en de vn-leiding die een compromis met Tshombe voorstonden, wogen op de positie van de Afrikaanse, Aziatische en Latijns-Amerikaanse landen, die voor een

vreedzame coëxistente met het Westen kozen. Lumumba stond geheel alleen op het Afrikaanse politieke schaakbord. Deze dubbele politieke misrekening, die Lumumba ervan weerhield om de Kongolese bevolking zelf te mobiliseren, zou de Kongolese regering isoleren, het lot van Lumumba bezegelen, en het voorlopige einde van het georganiseerde Kongolese nationalisme inluiden.¹⁰⁹

Maar hoe zat het dan met de Sovjetrussische steun aan Lumumba? Wat de westerse pers en politici in hun propagandaslag tegen Lumumba ook beweerden: Moskou ondernam geen echte pogingen om de Kongolese nationalisten daadwerkelijk bij te staan. M. Kalb, die de gebeurtenissen nochtans interpreteert vanuit het Oost-Westconflict, erkent: Kroestjev had zijn prestige aan een VN-aanpak verbonden. In de afgelopen maand hadden zijn vertegenwoordigers samen met de VS voor compromisresoluties gestemd die door de Afro-Aziatische groep werden gesponsord. Hij hoopte dat de VN aan Lumumba's noden tegemoet zou komen en dat dit directe militaire Sovjethulp overbodig zou maken. [...] Zelfs indien Kroestjev bereid was geweest om Hammarskjölds langzaamaan-politiek te aanvaarden, dan bleef het feit staan dat Lumumba daartoe niet bereid was. Kroestjev had medio augustus slechts schoorvoetend vliegtuigen, trucks en bemanning ter beschikking van Leopoldstad gesteld, ervan uitgaande dat een weigering in Afrikaanse kringen slecht zou overkomen. Toen de daaropvolgende maanden zou blijken dat de Afrikaanse wil en macht om de VN in neutrale richting te duwen, erg beperkt was, en dat zelfs de openlijke neokoloniale lijn van ONUC de Afrikaanse leiders er niet toe bewoog om Kroestjevs persoonlijke aanval op de secretaris-generaal te ondersteunen, zou het Kremlin zich bij de ontwikkelingen neerleggen. Moskou zou zich tot onbeduidende, vooral verbale steun aan het Kongolese nationalisme beperken, en zou zich, toen er eenmaal een neokoloniaal bewind onder leiding van Adoula aan de macht kwam in Leopoldstad (augustus 1961), er snel mee verzoenen.¹¹⁰

KASAVUBU: 'DE PLANT' KOMT IN ACTIE (5 SEPTEMBER)

WASHINGTON, NEW YORK EN BRUSSEL MAKEN ZICH OP VOOR EEN CONFRONTATIE

Nu de breuk tussen Hammarskjöld en Lumumba was bezegeld, kwam de vs in actie. Op 17 augustus telegrafeerde vs-ambassadeur Timberlake naar Washington: Wij geloven dat Lumumba de overhand heeft, en als hem de weg niet versperd wordt, zal hij zeer spoedig de oppositie neutraliseren of uitschakelen. Timberlake was van oordeel dat het niet eenvoudig zou zijn om Lumumba te vervangen, want er was niemand met nationale uitstraling in de oppositie.¹¹¹ De volgende dag vergaderde in Washington de Nationale Veiligheidsraad, onder voorzitterschap van president Eisenhower. Er werd benadrukt dat Lumumba de vn onder geen beding uit Kongo mocht manoeuvreren. Op die vergadering pleitte de president, zonder het met zoveel woorden te zeggen, maar ondubbelzinnig, voor de uitschakeling van Lumumba.

Op 19 augustus gaf Bissell (de CIA-chef Covert Operations) aan Devlin (CIA-Leopoldstad) het groene licht voor de vervanging van de Kongolese premier door een pro-westerse groep. Op 24 augustus meldde Devlin dat er niet onmiddellijk een Kongolese hand gevonden werd die Lumumba uit kon schakelen: Ontmoedigend nieuws: anti-Lumumba leiders benaderden Kasavubu met een plan om Lumumba te vermoorden, maar Kasavubu verwierp het, met de uitleg dat hij afkerig was van geweld en dat er geen andere leider van voldoende formaat was om Lumumba te vervangen. Twee dagen later bevestigde CIA-baas Dulles de opdracht in hoogsteigen persoon in een telegram aan Devlin: In leidende kringen hier trekt men ondubbelzinnig het besluit dat indien [Lumumba-LdW] aan het bewind blijft, het onvermijdelijke resultaat in het beste geval chaos, en in het slechtste geval de voorbereiding van communistische overname van Kongo zal zijn, met verschrikkelijke gevolgen voor het prestige van de vn en voor de belangen van de vrije wereld in het algemeen. Bijgevolg hebben wij besloten dat zijn verwijdering ons belangrijkste doel moet zijn en dat dat onder de huidige voorwaarden grote prioriteit moet krijgen in onze geheime actie.¹¹²

Eind augustus sprak de Noord-Amerikaanse pers openlijk over de noodzaak van een westers optreden tegen Lumumba. In artikelen werd verwezen naar interne rapporten van het State Department, waarin gesteld werd dat een communistische machtsovername onvermijdelijk leek, als Kongo niet vlug gepacificeerd werd. Bissell verklaarde later: De CIA bedacht een waaier van methoden om zich van Lumumba te ontdoen, in de zin van hem fysiek te vernietigen, hem buiten gevecht te stellen, of zijn politieke invloed uit te schakelen. Een wetenschapsman van de CIA, Sidney Gottlieb, kreeg in die periode de opdracht om biologisch materiaal te verzamelen voor de moord op een niet nader genoemde Afrikaanse leider.¹¹³

Terwijl de CIA scenarios voor Lumumba's eliminatie schreef, zat ook ambassadeur Timberlake niet stil. Midden augustus had hij in een telegram al laten weten dat Kasavubu een politieke nul zal blijven zolang Lumumba actief is. Hij sprak met lof over Iléo, Bomboko en Kalonji, maar erkende dat zij in de parlementaire arena tegen Lumumba wellicht tekortkwamen. Timberlake had in die dagen nog reserves bij een extraparllementair optreden tegen Lumumba. Hij vreesde dat een aanslag tegen Lumumba één probleem uit de wereld zou helpen, maar er vele nieuwe zou scheppen. Gizenga, de vermoedelijke opvolger van Lumumba is onder dezelfde invloed van communistische adviseurs; de theorie van het Belgische complot zou opnieuw gevoed worden en de VN zou ook beschuldigd worden van nalatigheid, misschien zelfs van medeplichtigheid.¹¹⁴ Timberlake bewerkte noodgedwongen, en met weinig succes, de Kongolese president. Kalb vertelt: Telkens wanneer Timberlake, vergezeld door zijn Franssprekende tweede secretaris, Frank Carlucci, Kasavubu bezocht [...] om hem ervan te overtuigen dat Lumumba een bijzonder gevaarlijk persoon was, dan zei Kasavubu [...] niets. [...] Timberlake merkte in een somber telegram aan Washington op: Ik bekken dat ik het geheim nog niet heb ontdekt waarmee Kasavubu tot actie bewogen kan worden.¹¹⁵

De VN-leiders deelden de in Washington heersende opvatting dat Lumumba politiek uitgeschakeld diende te worden. In een telegram van 26 augustus, uitgaande van de VS-missie bij de VN, werd gemeld dat Hammarskjöld er meer dan ooit van overtuigd was dat de crisis snel een hoogtepunt zou bereiken en dat Lumumba gebroken moet worden. De Christian Science Monitor van 1 september schreef dat VN-diplomaten in New York, die een poging om Lumumba uit te schakelen verwacht-

ten, verklaard hadden dat er weinig tranen gelaten zouden worden als de poging zou lukken.¹¹⁶ Bunche hield New York via gecodeerde telegrammen uitvoerig op de hoogte van mogelijke acties tegen Lumumba. Zo verzond hij op 21 augustus dit bericht: Bomboko informeerde mij op 21ste dat Kasavubu nu aan het observeren is, Abako toelaat om zijn standpunten uit te drukken, zijn tijd afwacht. [...] Hij zegt dat Lumumba's kracht volslagen negatief is, grotendeels steunend op haat jegens Belgen. Met Belgische kwestie aan het verdwijnen, werd vn gekozen om die te vervangen. Bomboko hoopt Veiligheidsraad zal sterke vn-actie en jouw standpunt goedkeuren. Hij hoopt dat de vn hard is tegenover regering, zelfs in die mate dat er geweld gebruikt zal worden.¹¹⁷

In een telegram aan Bunche van 30 augustus schreef een optimistische secretaris-generaal: Uw [telegram] 690. Ik stel vast: 1. dat Bomboko gisteren het lef had om em [=Lumumba-LdW] per brief met onplezierige waarheden aan te spreken, 2. dat Senaat zich pro-vn manifesteerde, 3. duidelijke opstelling in pan-Afrikaanse conferentie, en 4. dat jij, Ralph, werd ontvangen door Kasavubu samen met Bomboko en dat Kasavubu het lef had te spreken over bepaalde ministers in een betekenis die inging tegen publieke verklaringen van em. Niet zo slecht! Hammarskjöld hernam het thema in een telegram van 1 september: Er is één bladzijde die omgeslagen moet worden en dat is die van Lumumba, Gizenga en Gbenye met hun volslagen misvatting over hun rechten m.b.t. de vn en hun rol in de wereld. Wij zullen natuurlijk geen behoorlijk werk doen vooraleer de eerste minister tot grondwettelijkheid gedwongen wordt. De naderende confrontatie werd ook aangekondigd door de woordkeuze in de telegrammen uit die periode. Zo schreef Bunche, in een telegram van 25 augustus: Onze opstelling [i.v.m. de eis van Leopoldstad om de controle over de luchthaven van Ndjili in handen van het ANC te leggen-LdW] deed hen een stap terugzetten, maar zij zullen het opnieuw proberen. Dat staat vast. Lumumba is roekelozer dan zijn generalen. Zoals Hitler!¹¹⁸

Op 26 augustus verklaarde Lumumba op een persconferentie dat de blauwhelmen zich uit Kongo moesten terugtrekken zodra de Belgische troepen het land hadden verlaten. De vn, aldus Lumumba, was enkel gevraagd om de Belgen te verdrijven, en hij voegde eraan toe: Wij willen geen nieuwe bezetting. In een Top Secret-telegram aan Bunche liet 'H' weten dat hij een verzoek uit Leopoldstad tot terugtrekking zou af-

wijzen. De VN zou in Kongo blijven totdat Lumumba voor Tshombe had gebogen. Diezelfde dag nog kondigde de VN een versterking van de VN-macht aan, en vertrok Hammarskjölds adjunct, de Amerikaan Andrew W. Cordier, naar Leopoldstad. Hij vertrok, volgens *The New York Times*, voor een algemeen onderzoek van de toestand, en zou één week tot tien dagen in Kongo blijven.¹¹⁹ Andrew Cordier verving Ralph Bunche, die zich in de ogen van de Kongolese regering volledig gediscrediteerd had.¹²⁰ Cordier zou slechts voor een korte periode aanblijven, in afwachting van de komst van de nieuwe speciale vertegenwoordiger, de Indiër Rajeshwar Dayal: dit maakte hem voorbestemd om wat hijzelf noodzakelijke maar onpopulaire maatregelen zou noemen, te bedenken.¹²¹ Cordier moest onderzoeken wat mogelijk was, en hij zou voorwaar zijn tijd niet verliezen. Met Cordier als tussenpersoon zou Kasavubu de Secretaris-Generaal vinden.

Het dreigement van de Kongolese premier dat hij ONUC uit zou wijzen was één aspect van het probleem Lumumba. Maar vooral het offensief van het ANC tegen Kalonji had Lumumba definitief veroordeeld in New York. Toen er eind augustus, bij gevechten tussen ANC-soldaten en aanhangers van Kalonji in de Kasai, ook tientallen burgers omkwamen, verklaarde Hammarskjöld tijdens de zitting van het Adviescomité van 2 september: Gezien de problemen die door het bloedbad in Bakwanga blootgelegd werden, moet de VN-macht de opdracht krijgen om, zondig met geweld, tussenbeide te komen om de slachting van burgers, zowel van plaatselijke als van Europese oorsprong, te verhinderen, omdat het verbod tot tussenkomst in interne conflicten niet beschouwd kan worden van toepassing te zijn bij de doelloze slachting van burgers of bij gevechten voortvloeiend uit tribale vijandelijkheden. Het principe van niet-inmenging in binnenlandse aangelegenheden was voor de secretaris-generaal niet van toepassing in wat hij een geval van ontluikende genocide noemde. Dat was, aldus Gendebien, een der zwaarste beschuldigingen die hij ooit uitte [...] Het werd duidelijk dat het VN-secretariaat zich zou inspannen om de verwijdering van Lumumba te ondersteunen.¹²² In een telegram van dezelfde dag droeg de secretaris-generaal Cordier op om de Kongolese regering duidelijk te maken dat er zekere limieten zijn aan acties, zelfs in een toestand van burgeroorlog waarbij wij niet herhaal niet passieve toeschouwers kunnen blijven, omdat vanuit humanitair oogpunt de acties algemeen erkende principes van oorlogvoering, van mensenrechten en van elementaire menselijke wel-

voeglijkheid schenden; [...] wanneer, in grensgevallen, men onmogelijk enig verband kan zien tussen gruweldaden tegen burgers en politieke doeleinden nagestreefd in een burgeroorlog, dan zou wereldopinie zeker niet herhaal niet begrijpen dat algemene principes van niet-inmenging ons doen afzien van duidelijk gerechtvaardigde actie. Volgens Urquhart kreeg ONUC met dit telegram het groene licht om zonodig met geweld VN-troepen tussen de partijen te plaatsen, en het ANC-offensief te stoppen. Generaal Rikhye schreef later dat vooruitlopend op een invasie van Katanga door het ANC, onze troepen nieuwe posities innamen om de toegang naar Katanga vanuit Kivu en Kasai te versperren.¹²³ De VN zou dus zonodig blauwhelmen inzetten om te verhinderen dat de centrale regering haar autoriteit over de koperprovincie zou herstellen.

De Belgische bewindslieden hadden, door Katanga uit Kongo weg te snijden, de positie van Lumumba danig verzwakt. Maar ook in Leopoldstad bleven zij niet werkloos toekijken. De levensvatbaarheid van Tshombes regime leek op termijn immers hopeloos klein, en Brussel betaalde een hoge diplomatieke prijs voor zijn steun aan het pariastaatje. In zijn *Memoires* schrijft Gaston Eyskens: Jef van Bilsen belastte ik op 18 augustus met een geheime opdracht bij de Kongolese president Kasavubu, van wie hij juridisch adviseur was. Ik liet hem verstaan dat Kasavubu Lumumba aan de deur moest zetten.¹²⁴ Begin september werd een van de sterke mannen achter Tshombe, graaf d'Aspremont-Lynden, de nieuwe minister van Afrikaanse Zaken in Eyskens gereorganiseerde regering. Dat was een duidelijk signaal: Brussel bleef op oorlogsvoet met Leopoldstad. Stilaan kwam Kasavubu tot het besluit dat hij partij zou moeten kiezen in het conflict. Aan de ene kant stond de Kongolese regering, waarbinnen Lumumba vocht voor een unitair en nationalistisch programma. Aan de andere kant tekende zich een formidabele coalitie af, die met de secessies de fundamenteën van een neokoloniaal en confederaal alternatief had gelegd.

De belangrijkste Kongolese steunpunten van deze coalitie waren Tshombe, de leiding van het Abako en de kerkelijke hiërarchie. Kasavubus oorspronkelijke machtsbasis, het Abako begaf zich in augustus meer en meer in de illegaliteit. Op 20 augustus verklaarde zijn vice-president dat Lumumba met legale of illegale middelen verwijderd diende te worden. Op hetzelfde moment hadden jeugdleiders van het Abako en het MNC-Kalonji een onderhoud met Tshombe in Elisabethstad. Abako stond onder grote invloed van Fulbert Youlou, die in Kongo-Brazzaville

droomde van een Bakongo-rijk langs weerszijden van de Kongostroom, en als draaischijf van de westerse hulp aan antinationalisten fungeerde.¹²⁵ Malula, de bisschop van Leopoldstad, vormde het speerpunt van de antinationalistische oppositie. Reeds op 20 juli, op een ogenblik dat de intimiderende aanwezigheid van de Belgische troepen zich nog steeds deed gelden, had Malula de eerste belangrijke Kongolese aanval op de regering-Lumumba in gang gezet. Verwijzend naar de berichtgeving van de Kongolese radio had Malula verklaard: Wanneer in een land de vrijheid niet meer bestaat, dan spreekt men niet meer van democratie, maar van een dictatuur.¹²⁶ Het Kongolese regeringsprogramma voorzag de strikte scheiding tussen kerk en staat, en absolute godsdienstvrijheid: De Republiek Kongo zal een democratische lekenstaat zijn, geregeerd door het volk en voor het volk. In een land dat tot dan toe beheerd was door innig samenwerkende missies, trusts en koloniale ambtenaren, en waar het katholicisme de facto de staatsgodsdienst vormde, zou een consequente toepassing van deze burgerlijk-democratische principes een omwenteling veroorzaken. Malula fulmineerde tegen deze opvattingen: Het laïcisme is afval van de westerse beschaving, in Kongo ingevoerd door de vijanden van God [...] De secularisatie is een aanslag op het religieuze leven van het bantoevolk wiens private, familiale en publieke leven volledig doordrongen is van het religieuze gevoel. Ik doe een plechtige oproep [...] om het atheïstisch materialisme te verwerpen als het ergste van alle slavernijen en als fundamenteel tegengesteld aan alle religieuze tendensen van de bantoeziel.¹²⁷ Malulas spreekbuis, het Kongolese dagblad *Le Courrier d'Afrique*, bestreed de regering als de waterdrager van het communisme in Kongo. De hoofdredacteur van de krant noemde Tshombe de Katangese eerste minister, de regering-Lumumba daarentegen werd als het regime omschreven. Eind augustus, begin september opteerde Kasavubu voor dit neokoloniale front, na een periode waarin hij de regering had gedoogd.

KASAVUBUS COUP VAN 5 SEPTEMBER

Kasavubu en de mensen in zijn omgeving hadden besloten om Lumumba op 5 september af te zetten. De president droeg die dag zijn Belgische raadsman Jef van Bilsen op om bij de VN de onmiddellijke sluiting van het radiostation en alle luchthavens te bepleiten. Kasavubu telefoneerde naar Andrew Cordier, de nieuwe VN-chef in Kongo, en gaf de hoorn aan

Van Bilsen. Cordier zei tegen Van Bilsen dat hij hem verwachtte. Van Bilsen kwam rond 19u.30 op het VN-hoofdkwartier aan. In zijn boek *Kongo 1945-1965* schrijft Van Bilsen hierover: De VN-vertegenwoordigers wezen erop dat zij niet mochten tussenkomen in binnenlandse aanlegenheden en dat, als de president het initiatief kon behouden, de aanwezigheid van de VN en de blauwhelmen in zijn voordeel kon spelen. Ik maakte duidelijk dat de president niet over de machtsmiddelen beschikte om deze politiek uit te kunnen voeren, en dat ik het gevoel had dat hij werkelijk op de VN rekende. Elders, zo lezen we in een intern vs-rapport, voegde Van Bilsen aan dit verhaal nog toe dat Cordier hem zei dat hij het nodige zou doen. Cordier zei hem ook nog: Officieel moet ik kunnen zeggen dat u mij deze brieven [met de verzoeken van Kasavubu om VN-steun-LdW] binnen een half uur gaf – dus na Kasavubus radio-boodschap.¹²⁸ Cordier was achter de schermen druk in de weer geweest met de voorbereiding van een alternatief voor Lumumba, en was vastbesloten om op dit cruciale ogenblik Kasavubu een duwtje in de rug te geven. Op 1 september, en opnieuw op 3 september, had Kasavubu tegen Cordier gezegd dat hij het voornemen had om Lumumba af te zetten. Op 3 en 4 september werd er in VN-kringen druk over de te volgen strategie overlegd.¹²⁹ Op 5 september, s namiddags nog, had Kasavubu hem zijn intenties herhaald, en Cordier verwittigd dat hij diezelfde avond, om 20u.30, zou ingrijpen.¹³⁰ Die avond las Kasavubu zijn boodschap op de radio voor: de president deelde mee dat de eerste minister werd afgezet. Hij riep, met een verwijzing naar het ANC-offensief tegen Zuid-Kasai en Katanga, het leger op om eens en voor altijd alle broederstrijd te staken en om tijdelijk de wapens neer te leggen, en beloofde het ANC ook alle salarissen waarop het recht heeft, en het voedsel waaraan het sommigen ontbrak. Ook verzocht hij de VN om de taak van de orde- en vredeshandhaving op zich te nemen. Bij decreet ontsloeg hij naast Lumumba nog zes andere ministers: Mwamba, Gbenye, Kashamura, Bolamba, Gizenga en Lumbala. Enige tijd later was Lumumba op de radio te horen: hij verwierp Kasavubus actie, en zette op zijn beurt de president af. In een dramatische oproep bezweerde Lumumba de VN om zich niet van haar missie af te wenden, om zich niet te mengen in het geschil dat de regering vandaag tegenover Kasavubu stelt. Wij zullen dat zelf op een democratische wijze regelen, in de schoot van ons parlement, in het kader van onze nationale instellingen.¹³¹

DE ROL VAN DE VN: STEUN AAN KASAVUBU...

Maar in zijn memoires beschrijft vn-generaal Von Horn de algemene sfeer op het vn-hoofdkwartier na Kasavubus radiotoespraak als er een van opluchting, bijna van tevredenheid. Vandaag beschikken wij over documenten die aantonen dat Hammarskjöld zelf in de dagen en uren voor en tijdens Kasavubus staatsgreep niet alleen op de hoogte was van de ontwikkelingen, maar dat hij ook Cordier het groene licht had gegeven om een interventie ten voordele van de president uit te voeren. Twee dagen voor de coup ontstond er zich deze conversatie, per telex, tussen 'H' en Cordier. Cordier schreef: Jij zult ons steeds voor ogen staan wanneer wij deze zaak stap voor stap aanpakken. Ik had gedetailleerde en volledige vergadering met onze vier generaals en de hogere civiele staf deze voormiddag. Waarop Hammarskjöld reageerde: Jij zou met een toestand van volledige ontbinding van gezag geconfronteerd kunnen worden wat je in een noodtoestand zou plaatsen waarbij het naderbij komen ervan je recht zou geven op grotere activiteit bij bescherming van wet en orde. Cordier besloot: Dit is een fantastische doop voor Dyal – het water is hier dieper – hij zal helemaal nat worden – ja dat is een goede opmerking om mee te eindigen.¹³² De avond van de coup zelf, kort nadat Kasavubu in actie was gekomen, telegrafeerde Hammarskjöld aan Cordier: Wij zijn van mening dat jij het recht hebt om, binnen de grenzen opgelegd door algemene principes, de lijn te volgen die ik zaterdag [3 september] aangaf, d.w.z. dat recht op liberale interpretatie zich automatisch verruimt in noodtoestand. Waarop de secretaris-generaal zijn telegram beëindigde met deze woorden: Mag ik een onverantwoordelijke opmerking toevoegen: dat verantwoordelijke personen op het terrein zich kunnen veroorloven om, binnen kader van gebiedende principes, te doen wat ik, als ik het zelf zou doen, niet zou kunnen rechtvaardigen – het risico lopen om geen erkenning te krijgen wanneer het er niet meer toe doet. Het omfloerste taalgebruik kan de boodschap niet verhullen: in een noodsituatie overstijgt de macht van Cordier (verantwoordelijke personen op het terrein) de bevoegdheden van ONUC, en heeft hij het recht om acties te ondernemen die politiek wenselijk maar wettelijk betwistbaar zijn, en daardoor afgewezen kunnen worden, maar dan wel slechts wanneer het er niet meer toe doet – dus wanneer zij hun effect reeds bewezen hebben; wanneer Lumumba al uitgeschakeld is.¹³³

Onmiddellijk na Lumumba's radiospeech telegrafeerde de secreta-

ris-generaal deze boodschap aan Cordier: Staatshoofd heeft duidelijk gezag krachtens artikel 22 om de eerste minister te ontslaan en om nieuwe eerste minister te benoemen. [...] Eerste ministers schijnbare poging om Staatshoofd, wiens persoon krachtens Artikel 19 onschendbaar is (wat overigens belangrijk feit is voor VN in verschillende opzichten) te ontslaan, en om volksregering op te richten is extraconstitutioneel, en plaatst eerste minister hors la loi. Algemeen legaal besluit is dat in huidige omstandigheden VN gedwongen is om te handelen waarbij Staatshoofd enig duidelijke legale autoriteit is. Kort daarop verzond Hammarskjöld een tweede telegram, waarin hij reageerde op nu officieel bij ONUC binnengelopen verzoeken van de Kongolese president. Kasavubu verzocht de VN in drie brieven de verantwoordelijkheid voor de handhaving van wet en orde over te nemen; VN-bescherming voor zichzelf; en de onmiddellijke sluiting van het radiostation en van de Kongolese luchthavens voor alle luchtvervoer dat niet onder VN-vlag gebeurde. De secretaris-generaal schreef: VN zal doorgaan met uitvoeren taak behoud wet en orde in overeenstemming met vr-mandaat. Bijgevolg zullen bescherming bieden zoals verzocht in eerste brief en algemene opdracht vermeld in tweede brief uitvoeren. [...] Inzake maatregelen voor sluiten luchthavens, enz., waarnaar verwezen in derde brief; dit moet uitgevoerd indien VN-commando dat beschouwt als een bijdrage tot vermijden van ongeregeldheden; waarbij, natuurlijk, toestand beoordeeld wordt en VN-actie rekening houdt met opvattingen van de president. Algemene lijn is dat wij positie blijven handhaven van geen inmenging in politiek conflict en voor onszelf het beslissingsrecht reserveren inzake de nodige te nemen stappen om wet en orde te vrijwaren maar dat, volgens noodwendigheden, wij gepast rekening zullen houden met de opvattingen van het Constitutionele Gezag dat bepaald moet worden zoals aangegeven in ons [voorgaande telegram] 1552.134

Cordier deed daarop wat Kasavubu en Hammarskjöld van hem verwachtten. Kasavubu kreeg de gevraagde bescherming, en de VN sloot, met het oog op de ordehandhaving, het radiostation en de luchthavens. Cordier berichtte in een telegram aan 'H' over de instructies die hij VN-commandanten meegaf om geweld te gebruiken in het geval van wettige zelfverdediging, of in het belang van de handhaving van wet en orde, [...] daarbij rekening houdend met het vraagstuk van ernstig gevaar voor zijn troepen, eraan toevoegend: Verder kunnen wij niet gaan als wij de toestand gunstig willen beïnvloeden en toch binnen de grenzen van ons

vN-mandaat willen blijven.¹³⁵ In een ander telegram bouwde Cordier de verdediging van het vN-optreden op door te stellen: Wij hebben geen partij gekozen, maar de Constitutionele fractie heeft ervoor gekozen om de vN-lijn te volgen. Daarom, terwijl al onze activiteiten conform het vN-mandaat zijn, dragen zij bij tot [realisatie van-LdW] doelstellingen uiteengezet en gewenst door Constitutionele autoriteiten. Cordier voegde er nog aan toe dat de andere fractie daarentegen voortdurend vN-steun vroeg voor doeleinden die tot conflicten zouden leiden, en dus ingingen tegen het vN-mandaat om vrede en orde te bewaren.

Hammarskjöld repliceerde in twee telegrammen waarin hij Cordiers argumentatie bijschaafde (wij weten hoe een der partijen alles kan verdraaien voor propagandadoeleinden): ONUC heeft algemeen mandaat om wet en orde te handhaven. [...] Ernstige ongeregeldeheden kunnen zich voordoen indien bevolking bewerkt en verdeeld wordt, wat zou kunnen leiden tot toestand waarin zij [=ONUC-LdW] machteloos zou kunnen worden. Dit [verhinderen-LdW] kan enkel gebeuren door radiogevecht voor de geesten te stoppen, en daarom is tijdelijk sluiten van radiostation noodzakelijk ter ondersteuning van inspanning vN in uitvoering van mandaat. Uit dit betoog blijkt duidelijk dat maatregel geen standpuntinname in constitutioneel conflict inhoudt. Het is bijgevolg consequent gericht tegen alle partijen die publieke opinie bewerken tijdens periode waarin deze aangevuurd zou kunnen worden tot acties die op gevaarlijke wijze de openbare orde bedreigen. [...] Echter, bij het nemen van de maatregel tot sluiting van het radiostation, heeft de vN vastgesteld dat dit in overeenstemming is met inzichten die het Staatshoofd heeft geuit inzake taken van de vN krachtens zijn mandaat om wet en orde te handhaven.¹³⁶ Enkele uren later volgde een nieuw telegram van de secretaris-generaal, die (terecht) vreesde dat Kasavubus afzettingsbesluit zonder de tegenhandtekening van een minister uitgevaardigd was, en dus onwettig zou zijn. Hij begon met de opmerking dat zijn bedenkingen over de constitutionele toestand behulpzaam kunnen zijn in discussies maar natuurlijk niet voor formele overhandiging bedoeld zijn. Hij erkende: Vanuit legaal standpunt beseffen wij dat sommige opgeworpen vragen zeer controversieel zijn. Maar hij vervolgde: Zelfs indien tegenhandtekening als noodzakelijk beschouwd wordt voor volledige wettigheid, kan Staatshoofd zijn intenties aankondigen om zijn prerogatief uit te oefenen zonder grondwet te overtreden. Franse praktijk vereiste bij aankondiging van aanwijzing nieuwe eerste minister door

Staatshoofd niet tegenhandtekeningen alhoewel daaropvolgend formeel uitgevaardigd decreet tegenhandtekeningen droeg. Daarop maakte 'H' opnieuw duidelijk dat hij de politieke winst uit de gebeurtenissen wilde consolideren: Er is zeker geen voorziening in de Loi Fondamentale die eerste minister toestaat om Staatshoofd te ontslaan. En dat is volgens ons absoluut beslissend. [...] Bijgevolg is het nog steeds gepast voor vn om Kasavubu als Staatshoofd te beschouwen.¹³⁷

De volgende dag telegrafeerde Hammarskjöld dat de vs-missie bij de vn had laten weten dat minister Bomboko Kasavubus decreet mede had ondertekend en vervolgens, achtervolgd door nationalisten, naar de vs-ambassade in Leopoldstad was gevlucht. De vs verzocht de vn in te gaan op Bombokos wens om hem naar Kasavubus residentie (waar Kasavubu verondersteld werd aan een nieuwe regering te werken) te escorteren. In een telegram had vs-ambassadeur Timberlake aan het State Department geschreven: Ik heb de bedoeling om Bomboko tijdelijk minister van Buitenlandse Zaken te laten blijven, en om hem te beschermen als mij dat lukt. Verder verzocht Timberlake nog dat men er bij de vn op zou aandringen om antinationalistische politici onder vn-bescherming te plaatsen. De secretaris-generaal gaf daarop, in de lijn van Washingtons verzoek, een bevel aan Cordier dat, in het licht van latere ontwikkelingen, het verdient om in het achterhoofd gehouden te worden. Op 7 september luidde dat bevel van H: Bomboko zou gezien omstandigheden veilige begeleiding door vn moeten krijgen zoals dat geldt voor elke burger bedreigd door geweld onafhankelijk van zijn officiële status en van waar hij naartoe wil gaan.¹³⁸ Slechts een paar weken later zou Lumumba, die in zijn door Mobutus soldaten omsingelde residentie klem zat, ONUC verzoeken om hem naar Stanleystad te brengen. De vn-leiders zouden dit verzoek afwijzen. Verder zal nog blijken dat de vn begin december zelfs weigerde om Lumumba, die uit zijn residentie ontsnapt was en door Mobutus soldaten opgejaagd werd, bescherming te verlenen. Deze beslissing om Lumumba niet te gunnen wat in september Bomboko wel gegund werd, zou leiden tot de gevangenneming van de Kongolese premier, die half januari zou uitlopen op de moord op de nationalistische leider.

De sluiting van het Kongolese radiostation en van de luchthavens waren radicale maatregelen, onbetwistbaar in het voordeel van Kasavubu, en in het nadeel van Lumumba. Sinds enige tijd opereerde vanuit Kongo-Brazzaville een krachtige antinationalistische radiozender;

Lumumba beschikte niet over een soortgelijk kanaal om zijn aanhang in Leopoldstad en daarbuiten te kunnen mobiliseren. De sluiting van de luchthavens voor alle niet-vN-toestellen doorkruiste niet alleen het offensief van de nationalistische troepen tegen de secessies van Zuid-Kasaï en Katanga, maar hield hen ook honderden kilometers van het strijdtoneel in de hoofdstad verwijderd. Bovendien belette de maatregel dat figuren zoals generaal Lundula en Cleophas Kamitatu, de voorzitter van de provinciale regering van Leopoldstad, die zich op dat ogenblik buiten de hoofdstad bevonden, de regering te hulp kwamen.¹³⁹ Terwijl de nationalistische monddood werden gemaakt, zonden Lumumba's tegenstanders vanuit Brazzaville en Elisabethstad, met Franse en Belgische steun, hun programmas de ether in, wat Accra een bitter commentaar ontlokte: Zo wordt Ghana gebruikt om Lumumba's handen achter zijn rug te binden, terwijl een permanent lid van de Veiligheidsraad [=Frankrijk-LdW] de toelating krijgt om hem te geselen.¹⁴⁰ Rond de residentie van de president legden blauwhelmen een veiligheidscordon aan. Dat de vN-leiders hand in hand werkten met Kasavubu en zijn omgeving, blijkt ook uit de volgende telegrammen van Cordier aan Hammarskjöld. In een eerste telegram (gedateerd 6 september, 10u.44) schrijft hij: In brief van president betreffende bewaking radiostation was het niet duidelijk dat hij wou dat wij het sluiten, maar eerder dat wij het bewaken. Wij houden onmiddellijk een vergadering om een nieuwe mondelinge boodschap van president te overwegen met daarin verzoek harder beleid. Het is natuurlijk onmogelijk om gebruikers te selecteren, daarom, geloof in noodzaak om het voor alle gebruikers met inbegrip van vN te sluiten. In een tweede telegram, twee uur later verstuurd, lezen wij: Betreffende bezoek 15 vliegtuigen [Cordier had vernomen dat vliegtuigen met nationalistische soldaten waren opgestegen uit Stanleystad, op 5 september om 21u.30-LdW]. Deze informatie was hier gisterenmorgen [op voorhand dus-LdW] bekend en maakt deel uit van vele aspecten globaal beeld die beslissing opdroegen zelfs wanneer voorbereiding door initiatiefnemer [=Kasavubu-LdW] verre van voltooid was.¹⁴¹ Deze telegrammen zijn duidelijk: de vN-leiding anticipeerde op de gebeurtenissen, en dicteerde mede de verschillende initiatieven van de president (de initiatiefnemer)!

De partijdigheid van de vN-leiders blijkt ook uit de woordkeuze in de vele telegrammen die in die dagen tussen New York en Leopoldstad werden uitgewisseld. Kasavubu werd steevast aangeduid als het Staats-

hoofd, of het Grondwettelijke Gezag; Lumumba daarentegen werd zelfs niet meer eerste minister genoemd. Op 6 september telegrafeerde de secretaris-generaal naar Cordier deze richtlijn over het beantwoorden van Lumumba's brieven aan de vn: Techniek inzake antwoord [...] is memo zonder adressering overhandigd aan Kanza. [...] Ik denk daarbij meer aan ons archief dan aan hoffelijkheid tegenover bepaald individu. Het zou goed zijn om in staat te zijn om later, indien nodig, antwoorden te publiceren die geacht zijn verzonden te zijn vóór een aanval in het parlement [op de vn inzake haar houding tegenover Lumumba-LdW].¹⁴² De 38ste verdieping van het vn-hoofdkwartier in New York had Lumumba als premier afgeschreven. De betrekkingen met hem werden alleen maar onderhouden om de publieke opinie niet te beroeren.

... EN STEUN AAN TSHOMBE

Op 7 september werd de partijdigheid van de vn definitief blootgelegd, toen een Sabena-toestel ongehinderd in Elisabethstad kon landen. Volgens een Katangees woordvoerder had het negen ton wapens aan boord, en maakten de vluchten deel uit van een permanente luchtbrug tussen België en Katanga...¹⁴³ De telegrammen die de vn-posten in Leopoldstad, Elisabethstad en New York op 7 en 8 september uitwisselden over Tshombes behoefte aan luchttransport, tonen onbetwistbaar aan dat de vn Tshombes regime ondersteunde. Op 7 september gaven Cordier en Von Horn (ONUC-Leopoldstad) geen gehoor aan het verzoek van Berendsen (ONUC-Elisabethstad) om de luchthavens voor Tshombe open te houden: Wij zijn van oordeel dat het onmogelijk is om betreffende ons beleid inzake luchthavens in Elisabethstad een ander principe te aanvaarden dan datgene dat voor de rest van het land geldt. Je moet bijgevolg overgaan tot het sluiten van de luchthaven. Nieuwe ontwikkelingen kunnen de sluiting tot een korte periode beperken. Er volgde onmiddellijk een tweede telegram waarin Hammarskjöld deze aanpak goedkeurde: Bevestig instructie. Opblazen zou gewoon aantonen dat Tshombe niet begrijpt wat zijn centrale belangen [= de omverwerping van Lumumba-LdW] zijn. ONUC-Elisabethstad drong echter aan. Op 8 september had ONUC Tshombe verboden om de luchthaven te gebruiken, en het regime had bijzonder ontstemd gereageerd. Elisabethstad zat in grote militaire nood, nu de oprukkende ANC-eenheden zich met de op gang gekomen Baluba-guerrilla dreigden te verbinden. Diezelfde

dag telegrafeerden Byrne en Berendsen aan Hammarskjöld: Tegenover vastberadenheid van Katangezen om luchthaven te openen [...] delen wij troepen en luchtcontrolediensten mee dat zij het gebruik van luchthaven niet mogen toelaten, behoudens beperkt gebruik voor vluchten Katangese regering, indien zij het negeren van basisbevel handhaven. Waarop de VN-leiding vanuit Leopoldstad reageerde: Autoriteiten Katanga zouden advies moeten krijgen om transport over land te gebruiken om hun veiligheidskrachten op peil te houden. Elisabethstad mocht geen precedent creëren dat Lumumba zou toestaan te verzoeken dat vluchten hernomen worden ter ondersteuning van zijn burgeroorlogsoperaties in Kasai.

Hammar skjöld verzond omstreeks dezelfde tijd een nieuw telegram naar Byrne en Berendsen. 'H' gaf nu het groene licht voor een inbreuk op de VN-richtlijnen, indien dat de strategische belangen van Tshombe zou dienen: Bevel [tot sluiting luchthavens in geheel Kongo-LdW] gehandhaafd [...] Wanneer je gedwongen wordt antwoord aan autoriteiten te geven [...] dan zou je, indien bevel nog steeds algemeen geldig is, zoals ik vrees dat dit het geval zal zijn, hen moeten zeggen (a) dat bevel gehandhaafd blijft; (b) dat wij het in Estad niet met militaire middelen kunnen afdwingen; (c) dat zij volledige internationale verantwoordelijkheid moeten dragen voor naast zich neerleggen van ons bevel, welke ook hun redenen daartoe zijn; (d) wij kunnen onder geen enkele herhaal geen enkele omstandigheid betrokken raken bij gelijk welke hulp aan hun logistieke vluchten. Waarop de secretaris-generaal bij het pleidooi van Byrne en Berendsen noteert: Stammenprobleem, noodzaak voor logistieke vluchten enz. zoals naar voren gebracht door Katangese mensen is erg gelijklopend met acties en argumenten Lumumba betreffende Zuid-Kasai. Zij zullen internationaal niet zwaar wegen. De noodzaak van onze de facto berusting in Estad, alhoewel onder scherp protest en met duidelijk aangeven van hun verantwoordelijkheid, verzwakt overal onze opstelling, vooral met verhalen overal in de pers over Belgische wapen-invoer. Op 9 september stegen twee vliegtuigen uit Elisabethstad op om de aanval van nationalistische troepen op Noord-Katanga af te slaan, zonder dat ONUC dat verhinderde. Volgens J. Gérard-Libois dreigde op dat ogenblik de Gendarmerie zonder deze luchtsteun nabij Kongolo een nederlaag tegen het ANC op te lopen.¹⁴⁴

Op 8 september volgde Rajeswar Dayal Andrew Cordier als hoofd van ONUC op. Cordier was acht dagen in Kongo geweest. In twee

maanden tijd had ONUC twee topambtenaren verbrand: eerst Bunche, en daarna Cordier. Beiden hadden zich tegenover de Kongolese regering onmogelijk gemaakt. Een gewezen hoge VN-diplomaat, C. Cruise O'Brien, schreef later: Als Cordier niet zo energiek was opgetreden, had de steun die Lumumba op dat beslissende ogenblik had kunnen ontvangen, aanzienlijk kunnen zijn. Het prestige van Lumumba zou zich nooit meer herstellen van de slagen die hem toegediend werden, niet enkel door Kasavubu en zijn diplomatieke bondgenoten, maar ook door de VN-macht. O'Brien wijst op de tegenstelling tussen Cordiers actie van

6 september, en de vr-resolutie van 9 augustus, waarin ONUC het verbod was opgelegd om het verloop van elk binnenlands conflict, van constitutionele of andere aard, te beïnvloeden. Deze resolutie, die de regering-Lumumba en het illegale regime van Tshombe op dezelfde hoogte plaatste, werd, aldus O'Brien, ingeroepen om het regime van Tshombe te beschermen, maar ze bleef zonder gevolg wat betreft de

bescherming van Lumumba [tegen Kasavubus staatsgreep-LdW] Dr. Bunches scrupules en Cordiers vastberadenheid hadden naar dezelfde politieke resultaten geleid: de val van Lumumba en de versterking van Tshombe.¹⁴⁵ Door Kasavubu te helpen met de eliminatie van Lumumba had Hammarskjöld in de eerste plaats Tshombe geholpen. Tshombe kon nu overwegen om, als speerpunt van het antilumumbisme en sterkste pion van het Westen, het leiderschap in de neokoloniale Kongolese coalitie op te eisen.

In een telegram van 10 september kwam Kasavubu woorden te kort om Hammarskjöld te danken: Uw rapport van afgelopen nacht in de Veiligheidsraad stelt terecht illegaliteit en zelfs onbestaandheid van zogenaamde regering-Lumumba, evenals legitiem gezag van het Staatshoofd, vast. Kongolese volk feliciteert u daarvoor en dankt u. De pers schetste in die dagen ondubbelzinnig het aandeel van de VN in de ontwikkelingen. De *Christian Science Monitor* schreef: Waarnemers hier zeggen over datgene wat de VN eigenlijk doet, het volgende: helpen om Patrice Lumumba uit de premierszetel van Kongo te verjagen, interveniëren om een algehele burgeroorlog te voorkomen, en proberen om de Sovjetunie haar belangrijkste instrument om Midden-Afrika te onderwerpen, uit handen te rukken. *The Times* stelde: Daar staat de VN dan, ogenschijnlijk zoals altijd in het midden, maar zichtbaar naar één richting overhellend. Eén week later kon men in *La Libre Belgique* lezen: Als Kasavubu en Iléo uiteindelijk de overwinning zullen behalen die zij

verdienen, dan zullen zij dat aan de VN te danken hebben. Zonder de VN zou Lumumba met de enkele honderden die hem trouw bleven, binnen enkele uren de controle herwonnen hebben. Dayal, die op 5 september in Leopoldstad was gearriveerd, beseftte dat hij met Cordiers optreden geassocieerd zou worden. Volgens Urquhart werd Dayal in die dagen door de gebeurtenissen van zijn stuk gebracht [...] even overwoog hij om ontslag te nemen, maar [...] de noodzaak om de VN-operatie te handhaven als enig potentieel element van stabiliteit deed hem van mening veranderen.¹⁴⁶

DE SCHADE NA DE STORM

De VN was op beslissende wijze tussenbeide gekomen in de krachtmeting tussen de president en de premier. Maar de VN beoogde niet de totale politieke eliminatie van Lumumba. Omdat hij op brede maatschappelijke steun kon rekenen, moest hij wel betrokken worden in het ontwerp van een politieke regeling. Bovendien was de uitkomst van de coup zelf erg onzeker – zoals op 7 en 8 september bleek, toen zittingen van de Kongolese Kamer en Senaat Lumumba's positie aanmerkelijk versterkten. De VN-leiders werden dus tot uiterste voorzichtigheid aangespoord. VN-functionaris Jean David, die op 4 september als adviseur van Kasavubu was aangesteld, had onmiddellijk na de coup contacten gelegd om een compromis tussen beide leiders, maar wel volgens de nu opnieuw geschudde kaarten, te bewerkstelligen. Wat de VN-leiding met dat compromis bedoelde, blijkt uit een telegram van Cordier en Dayal, van 7 september. Daarin hebben zij het over de krijtlijnen waarbinnen Jean David een voor de VN aanvaardbare regeling moest uitwerken: Wij zetten ons volledig in voor deze [ontwerp-]afspraken omdat één daarvan grondslag levert voor eliminatie steun bezoeker. Wat de andere betreft, indien goed toegepast, dat zou minstens een kans op betere beslissingen in geest van meer samenwerking opleveren en, daarom, op grotere mate van internationaal vertrouwen. Deze afspraken eveneens uitstekend, indien niet nagekomen, als basis voor VN-actie. De VN wou een nieuwe, door het Westen goedgekeurde Kongolese regering (grotere mate van internationaal vertrouwen), waarbinnen de nationalistische invloed aan banden gelegd was (geest van meer samenwerking), en die elke bilaterale hulp, in de eerste plaats van Moskou (steun bezoeker), zou ontberen, en garanties voor de afdwingbaarheid ervan door de VN

zou opleveren.

Hammar skjöld gaf het bevel om de eventuele heropening van radio-station en luchthavens als onderhandelingswapen te gebruiken; als concessies, zoals hij het op 10 september stelde. Omdat ik de wens heb geuit om noodmaatregelen zo vlug mogelijk op te heffen, zouden er regelingen bereikt moeten worden die wederzijds bevredigend zijn en wederzijdse garanties geven [...] Dit is de snelste weg voor Lumumba om een oplossing te bereiken en moet daarom verkocht worden als concessie. Wij wensen niet huidige ontwikkelingen te doorkruisen met stappen die plotseling één partij zowel propaganda-opening als militaire bescherming (door mogelijke aanvoer van trouwe troepen) zou geven; dit zou erg duidelijk in de kaart van een der partijen spelen.¹⁴⁷ De politieke lijn in deze richtlijnen is overduidelijk: Kasavubus staatsgreep had Lumumba in een zwakke positie gedrukt; de VN mocht geen maatregelen nemen die Lumumba's positie zouden versterken; Lumumba moest in een zwakke positie gehouden worden en van daaruit tot een compromis gedwongen worden. In ruil zouden de noodmaatregelen van de VN opgeheven worden, en zou het politieke leven hervat kunnen worden.

Hammar skjöld's aanpak van de regeringscrisis had een rationele grondslag. In de dagen en weken na Kasavubus coup bevestigden verschillende berichten, zoals dit telegram van Dayal, dat Lumumba's positie erg was verzwakt: Lumumba likt zijn wonden en schijnt wat gelouterd te zijn. Zijn alarmerende brieven bevestigen dat hij gedemoraliseerd is en dat hij bang is om vermoord te worden. Zijn persoonlijke staf desintegreert en van zijn kabinetschef Kandolo wordt verondersteld dat hij zich bij de nieuwe commissaris voor Binnenlandse Zaken [in Mobutus regering-LdW] heeft gevoegd. Serge Michel werd uitgewezen en vertrok gisteren en mevrouw Blouin schijnt ook op vertrekken te staan. Grootout [=Grootaert-LdW] schijnt wat hij wellicht als een zinkend schip beschouwt, in de steek gelaten te hebben.¹⁴⁸ 'H' veronderstelde dat Lumumba's tegenstanders in deze omstandigheden de belaagde premier een wurgende omhelzing zouden aanbieden, en dat Lumumba zelf daarop in zou gaan. De VN-leiding had echter niet gerekend op de vastberadenheid van het Westen om met Lumumba af te rekenen. De westerse krachten achter Kasavubu en Mobutu stuurden aan op een definitieve confrontatie met de nationalist. Zij bezagen de zwakte van hun pionnen met afgrijzen, en vreesden de morele integriteit, de politieke vastberadenheid en vechtlust, en de enorme aanhang van Lumumba. Zij

verwierpen elk compromis, zelfs met een aan banden gelegde Lumumba. Mede onder druk van de internationale publieke opinie werd de VN-leiding dus gedwongen om op 13 september het radiostation en de luchthavens weer voor civiele, humanitaire en vredelievende doeleinden open te stellen, nog voordat de politieke toestand in Leopoldstad zich had gestabiliseerd in een bevredigend compromis.¹⁴⁹ Wellicht speelde ook de kritieke militaire toestand van Tshombes regime in Noord-Katanga een rol in de beslissing om de luchthavens te heropenen. Deze toestand, die Brussel en Elisabethstad op 7 en 9 september had verleid tot inbreuken op het VN-vliegverbod, en wat de VN-leiders aan zware internationale kritiek had blootgesteld, verbeterde er in die dagen niet op, en de VN verwachtte elk ogenblik nieuwe overtredingen en dus een verdere uitholling van het vliegverbod. In deze omstandigheden telegraferde ONUC-Elisabethstad op 17 september of zij Tshombe mochten toestaan om militaire luchtoperaties uit te voeren: Nieuws afkomstig van Malibataljon kwam net binnen: verdere opmars van vijf ANC-compagnieën tot minder dan 40 kilometer van Kongolo. Wij vragen toestemming om de luchthavens te mogen openen voor militair gebruik als deze opmars zich doorzet.¹⁵⁰ Uiteindelijk zou slechts een politiek-militair akkoord tussen ONUC en Tshombe over de instelling van een neutrale zone – dat is: een rebellenvrije zone – in het noorden van de provincie (akkoord van 17 oktober) de dreiging wegnemen en het regime de benodigde adempauze geven voor de uitbouw van zijn Gendarmerie, met inzet van massale buitenlandse hulp en mankracht.

De weg naar de omverwerping van de regering-Lumumba liep via een keten van ongrondwettelijke acties, waarin de VN een doorslaggevende rol speelde. Door de secessie van Katanga de facto te erkennen, had de VN bijgedragen tot de secessie van Zuid-Kasaï, en had zij andere centrifugale krachten in het land aangespoord om eveneens het pad der ontmanteling van de Kongolese staat te bewandelen. In een tweede fase werd de VN ingezet om de Katangese secessie in bescherming te nemen. In een derde fase werd het werk in Leopoldstad afgemaakt, door Kasavubus staatsgreep tegen de regering-Lumumba te ondersteunen. Kasavubus actie was vanuit meerdere oogpunten ongrondwettelijk. Vooreerst was zijn besluit illegaal krachtens artikel 20 van de Kongolese grondwet, dat voorzag dat elk rechtsgeldig besluit van het staatshoofd medeondertekend diende te worden door een minister. En zelfs de dag erna, toen

Delvaux en Bomboko bereid waren gevonden om te tekenen, bleven er de artikelen 43, 44 en 45, die voorschreven dat het aan het parlement toekwam om een minister of de regering te ontslaan, en dat, in afwachting van de vorming van een nieuwe regering, de aftredende regering de lopende zaken afhandelt. Weliswaar was er ook artikel 22, dat woordelijk het in onbruik geraakte artikel 65 van de Belgische grondwet hernam (De koning benoemt en ontslaat zijn ministers), en waarop Kasavubu en zijn aanhang zich beriepen. Dit juridisch dispuut kon uiteindelijk slechts in een wet of door een grondwetswijziging beslecht worden, aangenomen door... het parlement waarvan Lumumba het vertrouwen genoot. In afwachting van een definitieve uitspraak door het parlement leed het echter niet de minste twijfel dat de Belgische wetgever bij het opstellen van de Loi Fondamentale een parlementair regime met een politiek onverantwoordelijk Staatshoofd, naar Belgisch model, voor ogen had. Dat was de conclusie van de onderzoekers van het CRISP; en dat is de conclusie, nog voor de onafhankelijkheid, in tempore non suspecto dus, van grondwetspecialist François Perin, van minister R. Scheyven, van de chef van de koloniale Staatsveiligheid, en van vele anderen. E. Luard schrijft in zijn standaardwerk over de geschiedenis van de VN: Van Kasavubus optreden [...] kan met reden worden gezegd dat de wijze waarop hij zijn macht aanwendde, zonder zich aan het parlement te onderwerpen, gelijk stond met een misbruik van de grondwet.¹⁵¹ De VN, België en de VS hadden het politieke toneel van het parlement naar de straat verplaatst; naar de brute machtsverhoudingen, uitgedrukt in soldaten, bataljons en munitie. Daar werd Lumumba opgewacht door VN-generaals, Belgische officieren in de afgescheiden provincies, en door Joseph-Désiré Mobutu...

NAAR DE EERSTE STAATSGREEP VAN MOBUTU (14 SEPTEMBER)

LUMUMBA DREIGT HET INITIATIEF TE HERNEMEN

Kasavubus coup was amper afgekondigd, of Lumumba dreigde al het initiatief te hernemen. Op 6 september telegrafeerden Cordier en Dayal dit bericht naar New York: Twee betogingen waren voor deze namiddag voorzien, één voor elk van beide hoofdrolspelers. Lumumba blies betoging te zijner gunste af en verpletterde persoonlijk betoging voor andere partij.¹⁵² De belaagde nationalistische leider wou blijkbaar elk voorwendsel wegnemen dat de voor de dag daarop geplande Kamerzitting in de weg zou kunnen staan. Op 7 september hield Lumumba voor de Kongolese Kamer een magistrale toespraak tegen de balkanisering van het land, en tegen Kasavubus coup. De Kamer verwierp de wederzijdse afzetting van de president en de eerste minister, met 60 tegen 19 stemmen. De Senaat verwierp de dag erna, met 41 stemmen tegen 2, alleen Kasavubus beslissing. Dezelfde dag vormde de Kamer een commissie die beide leiders moest verzoenen. vs-ambassadeur Timberlake, de actiefste antinationalist op het Kongolese toneel, diende te erkennen dat deze stemuitslagen niet het resultaat waren van intimidatie, maar van wat hij bestempelde als meesterlijke demagogie door Lumumba. Elders schreef hij over Lumumba's toespraak: Lumumba in topvorm vernietigde de tegenwerpingen van de oppositie. [...] Kasavubu kwam er bespottelijk uit. In een telegram beoordeelde Dayal de uitkomst van de Senaatszitting als volgt: Kasavubu is politiek sterk verzwakt; formeel blijft hij echter op post. [...] De ontwikkelingen van de dag hebben Lumumba's positie ten zeerste versterkt [...] ¹⁵³ Iléo, Kasavubus kandidaat-premier, zou zelfs geen poging ondernemen om een nieuwe regering aan het parlement voor te stellen. Sterker nog: toen Jef van Bilsen op 10 september telefonisch bij de Kongolese president informeerde naar de samenstelling van de regering, bleek dat daarover nog geen beslissing was genomen! In een telegram van diezelfde dag aan 'H' erkende Kasavubu dat de nieuwe regering nog niet samengesteld was, en voegde hij eraan toe: In afwachting enkel de regering samengesteld uit Iléo als

eerste minister en de ministers van de oude ploeg die niet ontslagen werden, is legitiem en wettelijk.¹⁵⁴

In een geheime nota waarschuwde de CIA dat Lumumba's uitschakeling niet onomkeerbaar was: Lumumba in de oppositie is bijna even gevaarlijk als wanneer hij aan de macht is. CIA-chef Dulles verklaarde in een brief van president Eisenhower, op 7 september: Lumumba leek in elk van deze gevechten altijd de overhand te halen. Kalb schrijft dat functionarissen van het Witte Huis zo wanhopig waren dat Gordon Gray, een medewerker van Eisenhower, de directeur van de CIA aanporde om tot krachtadige actie over te gaan.¹⁵⁵ Terwijl Washington en de vs-ambassade in Leopoldstad plannen uitwerkten om het tij te keren, vond Timberlake de tijd om op 9 september Dayal te bezoeken. De vs-ambassadeur beschreef de politieke krachtsverhoudingen als volgt: Timberlake zei dat Kasavubu zijn kans gemist had en nu politiek onbruikbaar was. Het onmiddellijke gevaar bestond erin dat Lumumba de vrijheid zou krijgen om een dictatoriale politiestaat op te richten. Het beste wat men in de gegeven omstandigheden kon verhoppen was een poging om terug te keren naar de toestand vóór Kasavubus mislukte verklaring van afgelopen maandag [5 september-LdW], al zou dat niet gemakkelijk zijn.¹⁵⁶ De westerse gezanten waren de wanhoop nabij: Kasavubus coup dreigde te verworden tot een mislukte verklaring, waarvan Timberlake hoopte dat men ze zonder schade teniet kon doen... Ook Brussel, dat bij monde van Eyskens en Wigny Kasavubus coup prompt had goedgekeurd, stuurde aan op bijkomende maatregelen. Op 10 september verklaarde de Belgische minister van Buitenlandse Zaken aan zijn vertegenwoordiger in Brazzaville, waar het Westen een antinationalistisch bruggenhoofd had uitgebouwd: De autoriteiten hebben de plicht om Lumumba onschadelijk te maken. De minister liet in het midden hoe dit gerealiseerd zou moeten worden.¹⁵⁷

De secretaris-generaal van de vn, die het plan had opgevat om Lumumba aan een nekoloniaal kabinet te binden, was bijzonder voorzichtig, nu de Afro-Aziatische wereld en de Sovjetunie met groeiend wantrouwen de ontwikkelingen in Leopoldstad en New York gadesloegen. Aan een vs-functionaris vertrouwde hij op 6 september toe dat hij probeerde van Lumumba af te raken zonder zijn eigen positie of die van de vn te compromitteren door extraconstitutionele acties. Verder zei hij nog dat Lumumba het gevecht kon winnen, en dat hij in dat geval zijn houding moest kunnen uitleggen en verdedigen ten overstaan van

de av en de vr. Om de afgevaardigden van het Afro-Aziatische blok te vertederen, aldus M. Kalb, verklaarde 'H' hen dat hij ontzet was over Cordiers optreden. Maar ook de secretaris-generaal dacht aan bijkomende maatregelen tegen de ex-premier. Op 9 september verklaarde Hammarskjöld bitter tegen de nieuwe vs-ambassadeur bij de vN, James J. Wadsworth: Als Kasavubu maar een beetje moed had gehad, dan had hij Lumumba afgelopen maandag [=op 5 september-LdW] al gearresteerd kunnen hebben. 'H' zei hem dat hij er nog steeds van overtuigd is dat hij Lumumba moet breken. Hammarskjöld dacht dat hij daartoe in staat was, al is het bijzonder moeilijk om Hitlers te breken wanneer de alternatieven Hindenbergs zijn.¹⁵⁸

De storm van kritiek op de vN-steun aan Kasavubu bracht 'H' in een benarde politieke positie. Dit verleidde hem ertoe in de vr deze verklaring af te leggen: Volgens de grondwet heeft de president het recht om het mandaat van de eerste minister in te trekken [...] De grondwet machtigt echter onder geen enkele voorwaarde de eerste minister om het Staatshoofd te ontslaan. De politiek-constitutionele toestand in Kongo omschreef hij als volgt: Enerzijds was er een Staatshoofd dat de vN dient te erkennen en wiens rechten door de verklaringen van de eerste minister niet vervallen waren, maar anderzijds was er een kabinet dat bleef voortbestaan, maar waarvan het hoofd zichzelf in scherp conflict met het Staatshoofd had geplaatst. Over de sluiting van het radiostation en de luchthavens verklaarde 'H' dat de vN de handhaving van de openbare orde wou verzekeren. Hij erkende dat het ging om twee maatregelen met grote draagwijdte, en voegde daaraan toe: Ik werd daarover niet geraadpleegd, maar ik ondersteun de genomen maatregelen volledig. Lumumba riposteerde in een brief van 10 september: Dit standpunt van de secretaris-generaal is in tegenspraak met de soevereine beslissingen die het Kongolese parlement aannam, waarbij het illegale decreet van Kasavubu tijdens 2 stemronden, en telkens met een omvangrijke meerderheid, werd geannuleerd. [...] Het staatshoofd kan geen regering benoemen zonder het parlement; en evenzo moet er bij afzetting een beroep op dezelfde procedure gedaan worden. De Wetgevende Kamers hebben daarop verklaard: de regering met aan haar hoofd eerste minister Patrice Lumumba, en het staatshoofd, Kasavubu, werden allebei afzonderlijk door het parlement aangesteld; enkel dit laatste heeft het recht om zowel de ene als de andere af te zetten. Zich steunend op het vertrouwen in de regering dat unaniem door het parlement – enig soe-

verein orgaan van het land – goedgekeurd werd, protesteert de regering van de Republiek opnieuw tegen de inmenging van secretaris-generaal Hammarskjöld in de binnenlandse aangelegenheden van de Kongolese natie [...] Waarop Lumumba vernietigend uithaalde: Het is niet aan de secretaris-generaal van de VN om de grondwet te interpreteren: dat is een zaak van het Kongolese parlement.¹⁵⁹

Lumumba verhoogde de druk. Op 11 en 12 september probeerde hij het radiostation te heropenen, maar Ghanese blauwhelmen verhinderden dit. Na hevig protest van Lumumba dreigde Nkrumah de Ghanese troepen ter beschikking van de Kongolese regering te stellen als het radiostation niet heropend werd. Op 12 september kwam dan onder leiding van Dayal een akkoord tot stand tussen Lumumba, Kasavubu en leiders van het parlement om het radiostation en de luchthavens te openen. Lumumba bleef in die dagen terrein winnen. Op 13 september gaf een zitting van de Kongolese Verenigde Kamers volmachten aan de regering-Lumumba.¹⁶⁰ Ondertussen bleef de militaire pressie van nationalistische troepen op Noord-Katanga aanhouden, en bleek de regering-Iléo, die door Kasavubu was aangetrokken, in de woorden van Dayal, een ongrijpbaar spook. De VS wou nu snel handelen. Was Wadsworth, de VS-ambassadeur bij de VN, immers niet van mening dat verzoenings-schemas tussen de president en de eerste minister Lumumba bijna zeker zouden helpen? The Wall Street Journal drukte haar ongerustheid uit over de capaciteiten van de traag optredende Kasavubu en de pacifistische Iléo om het land bijeen te houden. Nu het parlement het initiatief dreigde te hernemen, stond de uitschakeling ervan op de agenda. Kasavubu opende op 14 september de tweede fase van de operatie, die op 5 september begonnen was. Hij verdaagde alle zittingen van het parlement voor een periode van één maand.¹⁶¹ De president had gesproken, maar de enige kracht die in staat was om het werk af te maken, waren legereenheden.

DE TIJD VAN DE KOLONELS WAS GEKOMEN

De ijzeren logica van de nekoloniale interventie leidde naar een militaire dictatuur. Want Lumumba uitschakelen vereiste de liquidatie van het parlement, waarin hij op een stevige meerderheid kon rekenen. Op 11 september waarschuwde het blad Congo: Het hoofd van de huidige regering ontslaan betekent het land doelbewust in de chaos storten. Wij

zouden graag willen weten wie de formateur is die op dit ogenblik voldoende stemmen in het parlement zou kunnen verzamelen om zijn regering op te leggen. Of men het nu leuk vindt of niet, onze huidige eerste minister is de enige die in staat is om een parlementaire meerderheid, die naam waardig, te verzamelen... Kasavubu trok de nodige conclusies uit de ontwikkelingen, en verzocht generaal Kettani, de VN-adviseur van het ANC, om het ANC te reorganiseren, en om een presidentiële wacht van ongeveer 1000 man op te richten. Dat was op 9 september. Kettani hield de boot voorlopig af.¹⁶² De tijd van de kolonels was gekomen; en hun woordvoerder was Joseph-Désiré Mobutu: een gelegenheidskolonel, ex-informant van de Belgische Staatsveiligheid, en protégé van Kettani.

Een VN-woordvoerder sprak in Leopoldstad de hoop uit dat het ANC onder controle gebracht zou kunnen worden door het stevige optreden van generaal Kettani [...] Sommige eenheden worden op dit ogenblik gereorganiseerd, aldus de verslaggever van *The Times*. Enkele dagen later berichtte het Londense dagblad vanuit Leopoldstad: Op dit ogenblik wordt aangenomen dat de meerderheid van het leger hier partij kiest voor kolonel Mobutu, de stafchef, die klaarblijkelijk een akkoord met president Kasavubu heeft gesloten en besloten heeft om VN-hulp voor het leger te aanvaarden. Lumumba geniet nog de steun van generaal Lundula en misschien ook, in het beste geval, van een compagnie. VN-bronnen geloven dat de rest geen problemen meer zal opleveren. [...] Vanochtend werden hier in Kamp Leopold nog meer uitbetalingsparades, gefinancierd door de VN, gehouden, en het schijnt vast te staan dat het grootste deel van het leger in dit district geneutraliseerd werd, terwijl een deel daarvan op het punt schijnt te staan om openlijke steun aan president Kasavubu te bekennen. Ook *Time* benadrukte in een artikel dat vóór Mobutus coup geschreven was, de praktische samenwerking tussen de VN en ANC-eenheden: Hammarskjöld had besloten om in Leopoldstad op te treden. Plotseling verdwenen de ANC-soldaten die Lumumba had opgedragen om sleutelposities te bewaken. In het anders naar overal uitzwermende Kamp Leopold ii stapelden soldaten hun wapens op, daarbij de woedekreten van Lumumba negerend. Achter de rug van de premier om hadden Kongolese legerleiders en VN-officieren eigen regelingen getroffen: wapens moesten in centrale arsenalen opgeborgen blijven, en een staakt-het-vuren werd voorzien in de campagne tegen Katanga. [...] De premier, die feitelijk reeds zijn luchthavens en

zijn radiostations waren afgenomen, dreigde nu een premier zonder leger te worden. [...] Voor de VN was dit alles een sprong in duistere politieke wateren, en veel meer dan wat haar oorspronkelijke architecten zich ooit hadden voorgesteld. De VN probeerde de acties van de premier, die haar oorspronkelijk had uitgenodigd, teniet te doen.¹⁶³

In deze periode werd Mobutu gemaakt. M. Kalb schrijft: Mobutus naam begon regelmatig in Timberlakes telegrammen voor te komen nadat Kasavubu Lumumba ontslagen had, op 5 september, toen de vraag opkwam wie van beide rivalen de steun van het leger zou winnen. Tijdens de turbulente periode tussen 5 en 14 september drongen Amerikaanse functionarissen, gealarmeerd door Kasavubus onvermogen om op eigen kracht Lumumba's politiek talent te bestrijden, er bij Mobutu op aan om zich achter Kasavubu te scharen, en verzekerden zij hem van Amerikaanse steun indien hij dat deed. Op 7 september had Mobutu de VS-ambassade bezocht, en er bij Timberlake zijn betekenisvol beklag gedaan over de aanwezigheid van Sovjetrussische technici in het Leopoldkamp.¹⁶⁴ Bovendien liet Mobutu in die dagen na om Lumumba te helpen het radiostation weer in bezit te krijgen. De kolonel probeerde de ANC-troepen in Kasai terug te sturen. Op 13 september bevond Mobutu zich bij Kasavubu, die hem tot opperbevelhebber van het ANC promoveerde, ter vervanging van generaal Lundula. Onder de vleugels van Lumumba had Mobutu tweemaal aangetoond dat hij het geschikte profiel bezat om een autoritaire rol te vervullen. Zowel bij de opening van de pan-Afrikaanse conferentie in Leopoldstad, op 25 augustus, toen een antinationalistische betoging de openingssessie wou verstoren, als enkele dagen daarna, bij de inname van Bakwanga (Kasai) door het ANC, bewees Mobutu dat een genadeloos optreden hem niet afschrikte. In beide gevallen was hij verantwoordelijk voor ongemeen harde repressieve acties tegen civiele opposanten en zelfs tegen onschuldige burgers – iets waarvoor de schuld door de VN en de internationale pers uitsluitend op de schouders van de Kongolese premier werd gelegd.¹⁶⁵ Verschillende auteurs wijzen erop dat Lumumba's entourage van het dreigende gevaar op de hoogte was, en dat Lumumba de intentie had om Mobutu te vervangen door Maurice Mpolo, die hij op 13 september tot luitenant-generaal benoemde.¹⁶⁶

MOBUTU NEUTRALISEERT DE POLITICI EN HET ANC-OFFENSIEF TEGEN TSHOMBE

Op 14 september, s avonds, kondigde Mobutu op de radio aan dat hij de politici neutraliseerde tot 31 december 1960. De kolonel had daarbij president Kasavubu, de twee rivaliserende regeringen van Lumumba en Iléo en het parlement op het oog: De politici zullen aldus de tijd krijgen om tot een akkoord te komen zodat zij beter het hogere belang van het land kunnen dienen. [...] Het gaat niet om een militaire staatsgreep, maar eerder om een vreedzame revolutie; geen enkele militair zal de macht grijpen. Wij zullen een beroep doen op neutrale Kongolese technici en op buitenlandse technici, door ons gekozen, om het land van de chaos te redden. Onder leiding van ex-minister Bomboko, die al een hand in Kasavubus coup had, vormde een groep jonge studenten op 19 september het college van algemene commissarissen. Tot dit college behoorden figuren als Boboliko, Lihau, Ndele, Cardoso en Tshisekedi. Vele van deze technici koos Mobutu uit de Vereniging van Kongolese Studenten in België. Tekenend voor de opvattingen van deze vereniging was haar persbericht van 8 september, waarin zij verklaarde dat Lumumba de macht ontnomen moest worden: Indien Lumumba de macht behoudt, dan zullen wij geen enkel probleem hebben met de separatistische houding van Tshombe en van anderen. Wij zullen hen dan aanmoedigen totdat het land volledig uit elkaar spat.¹⁶⁷

Tshombe was verrukt over de septembercoups. Hij had Leopoldstad reeds de dag na Kasavubus staatsgreep de hand gereikt, en had een oproep gedaan om een grondwetgevende conferentie te organiseren, die tot de oprichting van een confederatie van de gebieden van het oude Kongo zou moeten leiden. In een telegram had hij laten weten: Ik aanschouw met ontroering de moed van iedereen die op dit ogenblik in Leopoldstad of in Zuid-Kasaï vecht om definitief de tiran Lumumba opzij te schuiven. Katanga staat aan hun zijde en zal hen helpen. Rothschild, de nieuwe chef van Mistebel, onderstreepte de verhoogde aanspraken die Katanga als centrum van een nieuw, nekoloniaal Kongolees regime kon laten gelden; want de feiten hadden op uitzonderlijke wijze het leiderschap van Tshombe, als verdediger van de politieke wederopbouw van het vroegere Belgisch Kongo op een confederale basis, versterkt.¹⁶⁸ Daarom ging Tshombe in die periode niet in op de avances van Kasavubu en Iléo om een antinationalistisch kabinet te komen versterken. Eli-

sabethstad stelde zich niet tevreden met een simpele regeringswijziging, maar ijverde voor een Rondetafel die de Loi Fondamentale opzij moest schuiven en een nieuwe staatsstructuur, gedomineerd door Katanga, moest bekrachtigen. Deze afwachtende houding ongetwijfeld ook versterkt door de vrees voor een terugkeer van Lumumba op het politieke toneel – veranderde niet wezenlijk na Mobutus coup.

Mobutus machtsgreep versterkte wel op significante wijze de pogingen van Hammarskjöld, Dayal en VN-generaal Rikhye om de nationalistische bedreiging van Tshombes regime weg te nemen. Op 9 september had de secretaris-generaal in de VR herhaald wat hij eerder had geschreven over de gebeurtenissen in Zuid-Kasaï: met de Conventie met betrekking tot genocide voor ogen, kan dat [de VN] verplichten om tijdelijk militaire eenheden te ontwapenen die [...] een obstakel vormen voor het herstel van de openbare orde. 'H' zou zo nodig met inzet van blauwhelmen de opmars van de nationalistische troepen een halt toebrengen, zoveel was wel duidelijk. Op 10 september kon Dayal Hammarskjöld echter melden: ANC heeft bevel gegeven tot onmiddellijk staakt-het-vuren aan grens Kasaï-Katanga. Jij moet onmiddellijk contact opnemen met Tshombe en Kalonji en een staakt-het-vuren van hun troepen overeenkomen. [...] Zij hebben alles te winnen bij samenwerking met het oog op voorkomen van invasie van hun territorium wanneer de politieke crisis stabiliseert in Leo.¹⁶⁹ Kasavubus staakt-het-vuren werd echter niet door de ANC-troepen aanvaard. De militaire situatie aan het Katangese front verslechterde voor Tshombe, zoals uit dit telegram van Dayal en Von Horn, van 14 september blijkt: 1. Bevestigde rapporten ontvangen over ANC-troepenbeweging in Noord-Katanga. Ongeveer één ANC-bataljon 400 man met zware en medium mortieren trok langs weg Kabombara-Kongolo. Ondersteunende macht van ongeveer 300 ANC [...] bereidt zich volgens rapporten voor op aanval tegen Kongolo binnen 48 u. Hun uitrusting, gedrag en discipline gerapporteerd als goed. Zij staan op vriendschappelijke voet met het [VN-]Mali-bataljon. 2. Algemene toestand in Manono schijnt snel te verslechteren, met burgerlijke overheid onbekwaam om gelijk welke actie te ondernemen. Ongeveer 100 plaatselijke bewoners [...] vielen vandaag een peloton van Katangese gendarmes aan. Zes plaatselijken gedood. Deze beweging is wellicht anti-Tshombe en probeert misschien om naar het noorden te trekken om verbinding te leggen met de ANC-troepen die van Kivu naar het zuiden bewegen. Dayal en Von Horn stelden voor de soldij van de ANC-soldaten

uit te betalen, op voorwaarde dat zij zich zouden terugtrekken: 3. Wij nemen gepaste maatregelen. Mobutu wordt via Kettani benaderd om commandant ANC-Stanleystad te bevelen om staakt-het-vuren te respecteren. [...] Wij hadden beloofd om het ANC in de streek van Kindu [in Kivu] van voedsel te voorzien. Zij worden eraan herinnerd dat dit luchttransport zal worden opgeschort indien hun deel van de overeenkomst niet wordt gerespecteerd. De machtsgreep van de kolonel die deze VN-regeling ter harte nam, droeg bij tot het einde van de militaire campagne van het ANC. Op 18 september ging Mobutu met de hele operatie akkoord, en het ANC-offensief verzandde. Op 17 oktober bekroonde de VN deze ontwikkelingen in een akkoord met Elisabethstad. Er zouden in Noord-Katanga neutrale zones komen waarbinnen alleen VN-troepen getolereerd zouden worden. Tshombe had een soortgelijk voorstel van VN-topman Berendsen in september nog afgewezen, niet zonder grond opwerpend dat dit zou leiden tot het feitelijk ter discussie stellen van de Katangese soevereiniteit over een deel van het grondgebied. Praktische overwegingen kregen echter al vlug de overhand op principiële bezwaren: Deze akkoorden zouden de Katangese secessie ademruimte geven en haar toelaten zich te stabiliseren en te consolideren, aldus P.-H. Gendebien.¹⁷⁰

De bevolking nam in die dramatische septemberdagen een afwachende houding aan. Het volk blijft toekijken, en weigert zich te mengen in de strijd der groten, zo merkte Kamitatu later op. De Kongolezen waren niet of slecht geïnformeerd: de sluiting van het radiostation reduceerde de informatie in wezen tot de artikelen van het regeringsvijandige dagblad *Courrier d'Afrique* en tot wat de antinationalistische radios vanuit Brazzaville de ether instuurden. Zonder de aanwezigheid van goed uitgebouwde partijen, vakbonden of andere volksorganisaties was het in de volkswijken bijzonder moeilijk om zicht op de ontwikkelingen te krijgen.¹⁷¹ De gebeurtenissen waren het product van schijnbaar ongrijpbare en ongenaakbare actoren in Washington, New York en Brussel, die handelden via diplomatieke intriges en discreet overleg in de hoofdstedelijke salons. Angst en twijfel grepen de gewone Kongolees naar de keel. De razendsnelle ontwikkelingen na de onafhankelijkheid vormden een keten van demoraliserende nederlagen en desoriënterende wendingen: de initiële terreur van muitende Kongolese soldaten, die gezien werd in het licht van de vlucht van de blanke kolonie; de leegloop van de administratie en de Belgische bezetting van het land; de dreigende oor-

log, gesymboliseerd in Matadi en de machtsgreep van Tshombe; de toegejuichte komst van de VN-macht, al snel gevolgd door ontgoocheling en vijandigheid tegenover ONUC (een nieuwe bezettingsmacht); de ondermijnende oppositie vanuit Brazzaville, en de openlijke vijandigheid van de kerkelijke hiërarchie tegen de regering; de noodtoestand (vanaf 8 augustus), gekoppeld aan repressief optreden tegen stakers en betogers; de plotselinge toename van de werkloosheid in juli, en de gestage achteruitgang van de economische toestand sedertdien. Bovendien liet Lumumba het in de eerste dagen na Kasavubus coup na, overtuigd als hij was van zijn politiek en grondwettelijk gelijk, en van zijn absoluut meesterschap in de parlementaire arena, om ondubbelzinnig de soldaten en de bevolking op te roepen om tegen de coup-plegers in opstand te komen.¹⁷² Het zou nochtans verkeerd zijn te concluderen dat de bevolking apathisch was geworden. Vandewalle schrijft in zijn *Mille et quatre jours* over de toestand aan het einde van de maand september 1960: De anti-Belgische vijandigheid bij de Kongolese massa was sinds de interventie van de Belgische troepen slechts toegenomen. Waarnemers die uit Leo, Stan en Bukavu kwamen getuigden van de tegenstelling tussen ex-kolonisators en ex-gekoloniseerden. Het was zinloos te geloven dat het nieuwe regime deze houding die het Abako en het MNC hadden uitgebuit, op korte termijn zou wijzigen.¹⁷³ Het lijdt geen twijfel dat dit feit de tandem Kasavubu/Mobutu ertoe verplichtte zijn buitenlandse steun – die zijn enig werkelijke steun was – discreet, en mondjesmaat aan te spreken, en daardoor aan zijn structurele zwakte bijdroeg. De bevolking had de omverwerping van Lumumba niet belet; maar tegelijkertijd stond zij niet toe dat het nieuwe regime zijn bewind consolideerde. De bevolking zou overigens al vlug proberen om opnieuw een stem in het kapittel te verwerven – wat Mobutu ertoe bracht om voor het eerst op grote schaal zijn repressieve capaciteiten te demonstreren.

MOBUTUS COUP: DE ROL VAN DE VN

De uitgesproken rol van de VS en de CIA in die dagen waarin de kolonels op het politieke voorplan traden, en de conflicten tussen ONUC en Mobutus regime in de weken en maanden na diens coup, vertroebelen enigszins het zicht op de rol die de VN in de gebeurtenissen van september speelde. De VN had blijkbaar geen tastbaar aandeel in Mobutus coup, vergelijkbaar met haar rol in de eerste staatsgreep van 5 september. Kalb vermeldt in dat verband dat in de dagen na 5 september het State Department het nieuws ontving dat kolonel Mobutu Iléo en andere tegenstanders van Lumumba in Kasavubus residentie opzocht. Wadsworth gaf deze informatie op 9 september aan Hammarskjöld door, die de zaak echter afdeed met de woorden: Mobutu heeft geen invloed. Dayal van zijn kant zou, naar eigen zeggen, volledig verrast zijn door Mobutus machtsgreep.¹⁷⁴ Deze verklaringen sluiten aan bij het beeld dat F. Monheim schetst van Mobutu in die dagen: een eerder grijze, bemiddelende figuur, voortgeduwd door zijn collega-officieren – een Bonaparte, die binnen het legerkorps met zijn voorstel tot neutralisatie van de politici de radicalen (hang de politici op!) en de neutralen met elkaar wilde verzoenen. Mobutu verpersoonlijkte in zekere zin de politieke heterogeniteit van het jonge officierskader van het ANC, dat van alle kanten benaderd en opgevrijd werd.¹⁷⁵ Anderzijds valt het echter op dat niet enkel Lumumba's entourage de ontwikkelingen voorvoelde. Ook kolonel Sinclair, de militaire attaché van de Britse ambassade in Leopoldstad, verklaarde aan C. Hoskyns dat hij verscheidene dagen op voorhand wist dat iets dergelijks gepland werd. Bijgevolg, zo concludeert Hoskyns, schijnt het erg ongewoon te zijn dat Kettani, die in het kamp, naast Mobutu, woonde, geen idee had van wat er gaande was. Hammarskjölds militaire adviseur, generaal Rikhye, die bij Dayal was toen Mobutu op 14 september 's avonds zijn coup kwam aankondigen, schrijft dat de VN-leiders verrast waren over het initiatief. Maar hij voegt eraan toe: Wij beiden hadden de kansen op een militaire staatsgreep

besproken [in de dagen vóór 14 september-LdW], wetende hoe hevig de westerse ambassades Mobutu opvrijden.¹⁷⁶

Een ernstige analyse moet de samenhang tussen de gebeurtenissen als uitgangspunt nemen. Wij hebben gezien dat Mobutus coup eigenlijk Kasavubus actie van 5 september vervulde; beide acties zijn twee bedrijven in hetzelfde drama. De acties van 5 en 14 september waren complementaire operaties, met éénzelfde doel en steunend op dezelfde sociale krachten: de uitschakeling van de wettig aangestelde regering en het parlement via neokoloniale politici en segmenten van het officierskorps.¹⁷⁷ De stormloop tegen de Kongolese regering duwde, gezien de afwachtende houding van de bevolking, en de afwezigheid van een geloofwaardig burgerlijk alternatief, de militairen naar het voorplan. De eerste uiting van deze tendens naar militarisering van de Kongolese politiek vinden we natuurlijk in de Katangese secessie terug. De centrale politieke betekenis van Tshombes triomf lag in de ontwapening van de Lumumba-getrouwe garnizoenen in de provincie, en in de uitbouw van een Belgische bezettingsmacht. Daarna werden de Belgische eenheden vervangen door een gecamoufleerde bezettingsmacht: de Katangese Gendarmerie, recht gehouden door Belgische militairen, daarna aangevuld met huurlingen. De secessie van Zuid-Kasaï, van de republiek van de Forminière, opende een tweede front tegen de Kongolese eenheidsstaat. Kasavubu verlegde op 5 september het strijdtoneel naar het hart van de Kongolese instellingen zelf. Met VN-hulp slaagde hij erin om zonder kleerscheuren zijn intentie te uiten om Lumumba af te zetten: verder kwam hij niet. De definitieve uitkomst van zijn coup lag in handen van het ANC, in de eerste plaats bij de garnizoenen van Leopoldstad en Thysstad. Het was daar dat de CIA, de Sûreté en bepaalde officieren Mobutu naar voren schoven, tussen 5 en 14 september.

GENERAAL KETTANI

Kalb vermeldt als de voornaamste architecten van Mobutu Lawrence Devlin (CIA-Leopoldstad), VN-commandant Von Horn, en de Marokkaanse VN-generaal Kettani die Mobutu bijna als zijn eigen zoon beschouwde. Mobutu zelf bestempelde Kettani als mijn militaire adviseur en mijn beste vriend. La Relève schreef kort na Mobutus staatsgreep: Men kan van Joseph Mobutu houden of niet, maar men moet erkennen dat hij zich als een instrument van zeer grote kwaliteit heeft ontpopt

op het ogenblik dat hij in handen viel van een Afrikaan van superieure klasse, de Marokkaanse generaal Kettani.¹⁷⁸ De VN en de Kongolese regering waren op 23 augustus 1960 overeengekomen om Kettani en zijn staf te belasten met de opleiding, training en reorganisatie van het ANC. Kettani verwierf daardoor een sleutelpositie tussen Lumumba en de legertop, en H. Bunche en Von Horn waren erg enthousiast over deze regeling.¹⁷⁹ Kettani kon steunen op het enorme militaire apparaat van ONUC: een hoofdkwartier, het equivalent van 20 bataljons, genietroepen, verbindingsdiensten, bevoorradings- en transporteenheden, een veldhospitaal, een postdienst en een luchtvloot van 33 vliegtuigen en 8 helikopters. Op 19 augustus bevonden er zich bijna 15.000 blauwhelmen in Kongo, onder wie 3250 Marokkanen.¹⁸⁰ De generaal wist hoe men zich aan neokoloniale scenarios diende aan te passen. Kettani had zichzelf tijdens wo ii in het Franse leger onderscheiden, aldus Dayal, en hij voegt eraan toe: Rond hem hing de aura van een grand seigneur en hij leefde zoals een pasja. Ook Tshombes sterke man was bijzonder opgetogen over de generaal. Weber schreef in zijn dagboek over het bezoek van Kettani aan Elisabethstad, op 3 februari 1961, aan de vooravond van zijn terugkeer naar Marokko: Deze officier maakte een zeer sterke indruk. Men bevindt zich hier in aanwezigheid van een Frans officier. Onder de militaire fauna die tot vandaag de Katangese regering benaderde, is generaal Kettani zonder enige twijfel degene die het meeste vertrouwen inboezemt.¹⁸¹

De greep van de Marokkaanse generaal op de ANC-garnizoenen in Leopoldstad en Thysstad werd concreet op 1 september, toen Kettani de eerste paracommando-eenheid van het ANC oprichtte. Deze eenheid werd een van de militaire pijlers onder Mobutus bewind, en zou later tot zijn pretoriaanse wacht uitgroeien.¹⁸² Hammarskjölds adviseur, VN-generaal Rikhye schrijft: Mobutu [...] probeerde zijn controle over hen allen [= de politici-LdW] te vestigen met de VN-hulp die onder leiding van generaal Kettani [verschaft werd]. Deze hulp stelde Mobutu in staat om de controle te verwerven over de militaire politie en de trouw te verwerven van de commandant van het garnizoen van Thysstad, die de enige gepantserde eenheid van het ANC leidde. Het was de loyaliteit van deze troepen die de coup van september 1960 mogelijk maakte. Op 5 september, omstreeks 23u., had Cordier aan 'H' gemeld dat Mobutu 4000 ANC-soldaten verzamelde in Kamp Leopold. Hij vroeg de manschappen om rustig en gedisciplineerd te blijven. Adjunct-stafchef ko-

lonel Kiombe wendde zich tot Kettani en vroeg om instructies. Kettani gaf hem het advies het ANC buiten de huidige politieke crisis te houden. Het spreekt vanzelf dat de optie om het ANC buiten de crisis te houden, de praktische invulling was van het streven van de VN om wet en orde te handhaven. Het politieke gevolg was natuurlijk de bevrozing van de toestand in het voordeel van de initiatiefnemer en tijdelijke winnaar in de crisis, Kasavubu. Even later volgden deze geruststellende woorden van Cordier: Middernacht en geen incidenten gerapporteerd, noch per telefoon noch door rondtoerende autos. ANC blijft rustig en gedisciplineerd. Mobutu kwam 10 minuten langs voor overleg. Kettani doet schitterend werk met ANC. Hele ploeg presteert wonderbaarlijk. Rond 2u. 's morgens volgde deze verduidelijking: Alles rustig. Geen incidenten. Dankzij Kettani adviseerde Mobutu 4000 ANC-manscapen die in Kamp Leopold verblijven om kalm en gedisciplineerd en buiten de politieke strijd te blijven. [...] Ik feliciteerde Mobutu uitgebreid voor zijn beleid als belangrijke bijdrage tot vrede in dit land. Ik benadrukte ook de positieve waardering van Kasavubu voor hem, wat ik uit de eerste hand had. [...] Na kort gesprek [...] verbond ik voordeel van uitstekende opleiding onder Kettani en hemzelf aan terechte zorg voor loon en voedsel ANC-soldaten. Er werd afgesproken dat Mobutu Kasavubu zou ontmoeten. Kasavubu was in bed (vreemd land). Kreeg net bericht dat hij geweigerd heeft hem te ontmoeten. Ik stuurde Rikhye en Liu snel naar residentie om te verzekeren dat deze ontmoeting, die ik als belangrijk beschouw, zou doorgaan. [...] Wij zijn ervan overtuigd dat Kasavubu hem graag zou ontmoeten.¹⁸³

SOLDIJ EN VOEDSEL VOOR HET ANC

Op aanraden van generaal Kettani bezorgde ONUC op 6 september voedselpakketten aan het ANC. Verder werd beslist om het ANC financieel te gaan ondersteunen. Cordier vroeg die dag, volgens zijn telegram aan 'H', aan vs-ambassadeur Timberlake 1.000.000 dollar tegen vandaag, via vn. Alsjeblieft zorg ervoor dat deze zaak opschiet. Timberlake dacht dat het geen problemen zou opleveren. Het zou nogmaals Kettani moeten zijn die, via mij, erop toe moet zien dat dit passend wordt afgehandeld. Meteen telegrafeerde Hammarskjöld dat deze geldsom op een rekening bij de Banque du Congo gestort zou worden, en aangewend moest worden om via Kettani bij te dragen in de kosten voor soldij en voedsel van

ANC. Wij staan deze actie toe als maatregel ter ondersteuning van wet en orde. De aankondiging van de uitbetaling volstond opdat de soldaten op 9 september niet ingingen op Lumumba's verzoek om de luchthaven van de hoofdstad opnieuw onder Kongolese controle te brengen. De VN betaalde de soldij aan de soldaten van Leopoldstad uit op 10 september, in aanwezigheid van generaal Lundula, kolonel Mobutu, en VN-generaal Kettani.¹⁸⁴ De adjunct-stafchef van het ANC had de VN-leiding laten weten dat de ANC-officieren Kasavubu als opperbevelhebber gehoorzaamden, in afwachting van de vorming van diens nieuwe regering, geleid door Iléo. Volgens Dayals verslag zei de ANC-officier: ANC voert impliciet Kasavubus bevelen uit door wapens neer te leggen en ter zake resultaat van politiek overleg af te wachten. ANC heeft volste vertrouwen in VN en het kwam VN-troepen toe om wet en orde af te dwingen. [...] Lumumba heeft niet minste interesse getoond voor welzijn en belangen ANC dat noch soldij noch voedsel heeft gekregen en aan alles een gebrek heeft. De suggestie (of, zo men wil, de chantage) aan het adres van de VN-leiders was duidelijk.¹⁸⁵

Terwijl Kongolese politici en buitenlandse ambassades, op zoek naar middelen om Lumumba omver te gooien, zich tot het ANC richtten, werd de VN-steun aan het ANC een instrument om politieke trouw te kopen – en om zo de politieke ontwikkelingen in het land te beïnvloeden. Binnen de leiding van het ANC trad Mobutu naar voren, en aanvaardde – daarbij generaal Lundula en zijn minister van Defensie negerend – de politieke opties van de VN. De soldaten verkregen dankzij Mobutu en ONUC soldij en voedsel. In ruil schonken zij hun vertrouwen aan Mobutu, die de VN de trouw van het ANC garandeerde. In dit proces won Mobutu niet enkel aan vertrouwen bij de manschappen; ook zijn zelfvertrouwen groeide: Vandaag leidde kolonel Mobutu de parade van het gehele ANC-garnizoen van Leopoldstad in aanwezigheid van Kettani, Lundula en brigadebevelhebbers van het ANC. Mobutu sprak de troepen toe en zei hen dat hun zorgen over waren dankzij de goede zorgen van de VN. De VN nam maatregelen om hen te betalen en om hen van voedsel en andere noodzakelijke dingen te voorzien. ANC moet buiten politiek blijven [...] De parade was bijzonder dramatisch en de sfeer uiterst gespannen, want de manschappen waren er zich van bewust dat zij formeel ontwapend zouden worden. Mobutus aankondiging had bezielend effect en er kwam een reusachtig applaus. Afstand tussen Mobutu en Lundula wordt duidelijk maar Mobutu wint aan karakter. Hij staat

open voor advies.¹⁸⁶

Ook buiten Leopoldstad probeerde Mobutu het officierskorps aan zijn kant te krijgen. Dit lukte in Luluaburg (Kasaï) door de betalingen van de soldij te garanderen – al was de positie van de officieren die hem trouw waren bijzonder wankel, vanwege de uitgesproken nationalistische houding van de soldaten en de lokale bevolking. In Stanleystad zetten mobutistische officieren begin oktober 1960 een minicoup op. De daaropvolgende revolte van de troepen werd door de VN gepareerd met soldijbetalingen, wat Mobutus autoriteit over de soldaten enigszins herstelde. Na de aankomst van Lundula in Stanleystad, eind oktober, keerde het tij echter in het voordeel van de nationalistenv.¹⁸⁷ De VN-steun aan Mobutu werd door andere financiers met aanzienlijke bedragen aangevuld.¹⁸⁸ Dayal schreef later: VN-verbindingsofficieren die zich in de omgeving van Mobutu ophielden rapporteerden dat westerse militaire attachés de kolonel soms bezochten met uitpuilende koffers vol in dik bruin papier gewikkelde pakjes die zij gediensig op zijn tafel plaatsten. Wij wisten niet wat erin zat, maar konden het niet nalaten ernaar te raden. Volgens Dayal verklaarde Mobutu hem dat het geld afkomstig was van Belgen die het land verlaten hadden... De secretaris-generaal zelf ontweek handig duidelijke antwoorden op vragen van Nasser en Nehru over de band tussen Mobutus opkomst, de VN-steun aan het ANC en de vroeger zo verguisde bilaterale hulp van derden aan het ANC. 'H' was zich ten volle bewust van de levensgrote contradictie tussen de abstracte principes uit de VN-propaganda en de praktijk van ONUC: – Je ziet onmiddellijk hoe deze zaken omgezet kunnen worden in erg schadelijke propaganda indien wij niet, in een vroeg stadium, duidelijk maken hoe met elkaar te verbinden en hoe te onderscheiden: enerzijds, onze vastberadenheid om erop toe te zien dat troepen betaald worden, om hen kalm, gedisciplineerd te houden [...] en anderzijds, onze weigering om de VN als politiek instrument te laten gebruiken in belang van gelijk welke partij, al was het maar door toe te laten zich de verdienste toe te eigenen dat lonen betaald worden.¹⁸⁹ P.-H. Gendebien concludeert terecht over deze periode dat Mobutus staatsgreep vooral mogelijk werd gemaakt door de betalingen van de soldij die Mobutu van de trouw van het garnizoen van Leopoldstad verzekerden. De als atheïstisch bekend staande Mobutu had een andere verklaring voor zijn eerste successen. Hij had tijdens zijn actie, die de volle steun van de kerkelijke hiërarchie genoot, zijn weg naar Damascus gevonden: Geen ingever vanuit de

coulissen? zo vraagt de journalist. De kolonel denkt even na, aarzelt, en bekent dan: – Ja, zegt hij, het is de goede God die me bezielt.¹⁹⁰

MOBUTU EN DAYAL PLAATSEN LUMUMBA IN VERZEKERDE BEWARING

Mobutu hield een boven de partijen staand discours aan. Hij verklaarde neutraal te blijven in het conflict tussen Kasavubu en Lumumba, en het roer over te nemen totdat de politici hun gekibbel opzijgeschoven hadden. Deze uitspraken waren meer dan een afleidingsmaneuver. De kolonel was in politieke zin natuurlijk niet aseksueel. Tekenend voor de politieke voorkeur van zijn regering van neutrale technici, was dit incidentje: commissaris Cardoso eindigde zijn radiotoespraak van 20 september met de woorden *Vive le Colonel Mobutu!*, maar ook met *Vive le Chef de l'Etat!* De neutralistische façade werd opgezet vanuit het besef dat de sociale basis voor een antinationalistisch regime in september 1960 bijzonder smal en wankel was. De belangrijkste acteurs in het drama wisten dat de uitkomst van de operatie die Kasavubu begonnen was, verre van vaststond. Dat blijkt ook uit dit bericht van Cordier, getelegrafeerd in het vuur van de actie, op 5 september 's avonds: Waardeer jouw [telegram-LdW] 1546. Wij volgen lijn die je aanwijst met de omzichtigheid en het voorbehoud die kunnen opduiken indien wij geconfronteerd worden met een inactieve grondwettelijke regering en een effectieve de facto regering.¹⁹¹

Amper drie dagen na zijn coup werd Mobutu aan zijn intrinsieke zwakte herinnerd, toen de cia hem waarschuwde voor een moordcomplot dat nationalistische militairen, onder leiding van majoor Pakasa, tegen hem beraamden. Met de hulp van VN-militairen werd Pakasa gearresteerd. Op 20 september werd er op Mobutus residentie geschoten; drie dagen later belegerden 400 soldaten zijn residentie, en eisten zij hun soldij op. F. Monheim, Mobutus hagiograaf, schrijft over deze periode: Al deze emoties hebben de zenuwen van Mobutu verschrikkelijk op de proef gesteld. In vijf dagen tijd vermagerde de kolonel 15 kilo... Hij is zo zenuwachtig dat hij er niet meer toe komt te eten; whisky daarentegen houdt hem overeind: hij drinkt daarvan één, dan twee flessen per dag.¹⁹² In een interview benadrukte monseigneur Jadot, de

aalmoezenier van de koloniale Force Publique, dat twee maanden na Mobutus coup verschillende onderdelen van de strijdkrachten, zelfs in de hoofdstad, nog onder nationalistische invloed stonden. Bovendien bleef de bevolking in Leopoldstad in de greep van antikolonialistische sentimenten. De Belgische adviseurs die na Mobutus coup de nieuwbakken neokoloniale officierskaste moesten vormen en ondersteunen, dreigden op verzet van de soldaten te stoten: Zij [= de officieren-LdW] wensen technici om hen te helpen om hun leger weer op te bouwen en hun voorkeur gaat duidelijk naar de Belgen uit. Maar het is niet zeker dat de soldaten de terugkeer van Belgische militaire technici overal zullen toelaten. Want zij herinneren zich, vooral in Beneden-Kongo, wat zij bestempelen als het onder handen nemen van Matadi [de Belgische aanval van 11 juli-LdW].¹⁹³ In oktober kwam Mobutu met zijn familie een week in het VN-hoofdkwartier logeren, uit angst voor een aanslag. Later zou Mobutu aan P. Davister het volgende toevertrouwen over zijn strijd met Lumumba: Niemand begreep dat ik een uitputtingsoorlog wou. Men mag niet vergeten dat ik in het begin nergens zeker van was. Er waren te veel tegenstrijdige clans actief en men diende te wachten totdat deze verschillende fracties zich in één enkele leider herkenden. Het was moeilijk, erg moeilijk om daartoe te komen.¹⁹⁴

Elke kwalitatieve vernieuwing van een politiek regime leidt onvermijdelijk tot een omvorming van de strijdkrachten – en als dat niet gebeurt, zullen de oude legerstructuren het nieuwe regime tot een aanpassing dwingen. Toen de regering-Lumumba aan het bewind kwam, werd de contradictie tussen haar nationalistisch programma en de koloniale officierskaste in het voordeel van de regering overwonnen, dankzij de muiterij en de afrikaniseringsmaatregelen. Het oude officierskorps werd gebroken, en de blanke officieren werden vervangen door verkozen of aangeduide Kongolese officieren. Kort daarop plande de regering een tweede fase in de hervorming van het leger. Zij wou de troepen vernieuwen met jonge rekruten, die niet getekend waren door de cultuur en traditie van de oude Force Publique.¹⁹⁵ Na zijn coup ontkwam ook Mobutu niet aan de noodzaak om het leger te hervormen, maar nu in repressief-autoritaire zin. Uit de getuigenis van een presidentieel kabinetslid blijkt dat Mobutu eind september, begin oktober in zekere zin zijn aanhang in het leger nog moest opbouwen: officieren werden vervangen door anderen en vele nieuwelingen hadden nog nooit een geweer gedragen of geladen; sommigen werden naar militair-technische

posten gekatapulteerd, met als enige criterium hun politieke opvattingen, d.w.z. hun tribale oorsprong.¹⁹⁶ Volgens VN-generaal Rikhye begon Mobutu pas begin november zijn machtsbasis in het ANC te consolideren.¹⁹⁷ Zonder de passieve steun, of de wederzijdse neutralisatie van de belangrijkste actoren op het Kongolese politieke toneel was de kolonel dus geen lang politiek leven beschoren. Vandaar dat Mobutu, in de woorden van Willame, afwisselend de intimidatie en de bemiddeling hanteerde. Waar nodig bemiddelde hij. Zijn gezanten praatten met Kasavubu, Tshombe en met Lumumba. Mobutu zou zelf op 22 en 26 september een voorstel voor een nationale Rondetafel doen. Waar mogelijk hanteerde de kolonel repressieve maatregelen om de nationalistische krachten te verzwakken. Op 18 september, de dag dat Kasavubu en Lumumba dicht bij een verzoening kwamen, liet Mobutu voor het eerst aan de vs-ambassade weten dat hij Lumumba en verschillende van zijn getrouwen zou laten arresteren. De dag daarop vroeg hij om de uitlevering van Gizenga, die zich in de ambassade van Guinea schuilhield. *The Times* typeerde de toestand in die dagen raak en profetisch, toen zij Mobutu bejubelde als de man die Lumumba tot vandaag op de meest doeltreffende wijze een halt heeft toegebracht – gesteld dat dit mogelijk zou zijn zonder de dood van Lumumba.¹⁹⁸

LUMUMBA: EEN VIRTUELE GEVANGENE (DAYAL)

Lumumba's tegenstrevers stonden uiterst zwak, zelfs in de hoofdstad: op 15 september slaagde het Abako er niet in om meer dan 300 antinationalistische betogers op de been te brengen. In die dagen, toen een parlementair of informeel bezegeld compromis verder en verder verwijderd leek, begon Lumumba verschillende keren de bevolking van Leopoldstad op te zoeken. Bijkomende maatregelen drongen zich op. Op 21 september stuurde Mobutu soldaten uit om Lumumba te arresteren, maar Ghanese blauwhelmen verhinderden dit. Op 25 september maakte Lumumba een lange tocht per auto in de Afrikaanse wijken van Leopoldstad. Kort daarop vonden er betogingen plaats in de straten van de stad. Tijdens zijn laatste uitstapje, op 9 oktober, hield hij verschillende publieke toespraken, voor een enthousiaste menigte. Volgens *The New York Times* riep Lumumba de bevolking op om zich achter hem te scharen; juichende menigten begroetten hem, probeerden hem aan te raken, en noemden hem de redder.¹⁹⁹ Na een nieuwe aanhoudingspoging, op

10 oktober, hield Mobutu Lumumba's residentie permanent omsingeld. Lumumba werd nu door een dubbele gordel van militairen beschermd: de binnenste cirkel bestond uit blauwhelmen; de buitenste uit soldaten van het ANC. De omsingeling kwam tegemoet aan de wens van de neokoloniale coalitie, die Lumumba van zijn achterban wilde afsnijden. Lumumba was een politieke balling in eigen land geworden.

Maar ook de VN-leiding was tevreden met de regeling. Het dubbele kordon hield de deur open voor de VN-leiders die geloofden dat Lumumba in de opvulling van het machtsvacuüm betrokken moest worden. In afwachting nam zijn feitelijk huisarrest de vrees van de VN-leiders weg voor een eventuele terugkeer van Lumumba naar Stanleystad. Lumumba had op 17 september, in een brief aan Nkrumah, de intentie geuit om de regeringszetel naar Stanleystad te verplaatsen, en het is niet onwaarschijnlijk dat de VN-leiding hiervan op de hoogte was. Hoe dan ook: Ik hoop dat iedereen in Leo zich realiseert, zo schreef een VN-functionaris vanuit de hoofdstad van de Oostprovincie, dat Lumumba's aankomst hier, of zelfs een eenvoudige toespraak van hem, de toestand in een half uur kan doen omslaan.²⁰⁰ Volgens F. Vandewalle kwam het rond de 12de oktober tot een akkoord tussen VN-generaal Rikhye, Mobutu en Bomboko, rond deze formule: Lumumba zal niet gevangen gezet worden maar overgebracht worden naar een meer discrete residentie en politiek inactief gemaakt worden. Timberlake schreef in een telegram geruststellend dat Lumumba's fysieke isolatie zijn politieke dood zou betekenen. Dayal meldde Hammarskjöld: Lumumba [...] is eigenlijk een virtuele gevangene in zijn huis, zonder vrije toegang tot wie dan ook, en zonder telefoon. Enkele weken later zou Dayal de weigering van de VN om Lumumba aan Mobutu uit te leveren, op principiële gronden verdedigen: De actie [om Lumumba te arresteren-LdW] ontbeerde duidelijk een rechtsgeldige dagvaarding, omdat er geen poging ondernomen was om de voorzieningen van de grondwet betreffende bepaalde parlementaire procedures vereist voor het toestaan van de aanhouding van een afgevaardigde [...] na te komen. Alhoewel ONUC niet de bevoegdheid had om de binnenlandse wetten te interpreteren, kon zij evenmin van haar opdracht afzien teneinde een willekeurige militaire aanhouding die neerkwam op een daad van politiek geweld, te vergemakkelijken.²⁰¹ Kort daarop zou de VN-leiding de ex-premier laten weten dat de VN-bescherming (en de hierboven aangehaalde principes) enkel golden zolang Lumumba in zijn residentie verbleef. Lumumba kon dus op VN-be-

scherming rekenen... zolang hij politiek inactief bleef. De Belgische pers nam de bescherming van Lumumba op de korrel. Maar de regering-Eyskens reageerde nuchterder. Zij apprecieerde de rol die de VN-leiders in de ontwikkelingen van september speelde, en wou vermijden dat de Afrikaanse landen hun steun voor ONUC zouden opzeggen.²⁰²

Op 16 oktober ontmoette Mobutu Tshombe, in de Katangese hoofdstad. Tshombe had voortdurend een antinationalistisch verbond, als voorafspiegeling van een rond Katanga opgebouwde confederatie, bepleit. Iléo had, op een ogenblik dat de regering-Lumumba nog in het zadel zat, met een oproep voor de organisatie van een verzoeningsconferentie daartoe de deur geopend. Mobutu bewierookte in Elisabethstad de Katangese gendarmes; Tshombe van zijn kant beloofde Mobutu economische, morele en financiële steun. Een discussie over de toekomstige structuren van het land werd er in het vooruitzicht gesteld. Westerse optimisten bespeurden in de ontwikkelingen dus positieve signalen die in de richting van een nationale wederopbouw binnen neokoloniale grenzen wezen. Maar kort daarop zou het nationalistische gevaar verrijzen in Stanleystad, waar Lumumba's vice-premier Gizenga druk doende was om een tegenregering op te zetten. Rikhye, die in november Dayal als speciale vertegenwoordiger verving, zou suggereren om, na Lumumba, ook Gizenga in de ijskast te stoppen. Rikhye telegrafeerde op 19 november naar New York: Wij kunnen er niet mee doorgaan om vuurtjes te doven die Gizenga aansteekt en hem tegelijkertijd tegen moord beschermen. [...] Zijn voortdurende aanwezigheid in Stanley blijft gevaar voor vrede. Mogelijke oplossing is hem naar Leo te vliegen en hem in zijn residentie te bewaken. Maar het was al te laat: de dag daarop meldde Rikhye dat de nationalisten het pleit blijkbaar hadden gewonnen binnen de strijdkrachten van de stad.²⁰³

1. M. Duyzings, p. 67; LLB, 20, 21 en 22/7. Tot vandaag weerklinken er echos van deze campagne. Zo verdedigt Zaire-specialist M. Ruys nog steeds de mythe dat Kashamura over de radio een oproep deed tot moord op Belgen (p. 16). Zie voor Kashamuras radiobeleid: F. Vandewalle, *Mille...*, fasc. 1, pp. 54, 139; Radio Broadcasts under the direction of Mr Anicet Kashamura, 10/8/60, in Central Africa Project Collection.
2. CIA-rapporten van 3/8/60 (Factors Underlying Recent Congo Developments) en van eind 8/60 (Congo Problems), in Archiven van het asdoc. In het tweede rapport is ook sprake van Muleles adjunct Th. Bengila; beiden zullen in 1964 weer opduiken, aan het hoofd van de opstand in Kwilu tegen het regime van Kasavubu en Mobutu.
3. Une désignation inquiétante, in LLB, 15/6.
4. LLB, 29/7; B. Morue, Lumumba à travers la presse belge; en B. Piniau, pp. 237 e.v.
5. Verklaringen Wigny en Eyskens, 14/7, in CPE 1, pp. 678 e.v. In P. de Vos, *La décolonisation*, p. 120, doen J. Gérard-Libois en F. Vandewalle de complottheorie af als een mythe; als de vrucht van de verbeelding.
6. A. Stenmans, pp. 79-80; *La Gauche*, 4/3/61. Vele valse documenten zijn opgenomen in *Comm. de Coord., Documents...*, 1960. Deze documenten werden gretig door de pers overgenomen: zie bijvoorbeeld Het bewijs dat Lumumba zijn tegenstanders wil uitmoorden, na hen gruwelijke foltering te hebben doen ondergaan, om zijn dictatuur te vestigen, in *Het Volk*, 18/10/60.
7. Telegram Bunche (Leo) aan H, 5/7/60, n° 16, in un Archives; *The Times*, 22/7; zie ook *NYT*, 22/7. In een toespraak van 21/9/61 maakte vs-senator Humphrey brandhout van de mythe dat Lumumba een complot met de communisten smeedde: Congressional Record, in *Remarques Congolaises*, pp. 461 e.v.
8. B. Urquhart, pp. 391, 404; J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, pp. 406, 471-472. Willames subtiel antinationalistisch pamflet is gekruid met neoracistische beelden: Lumumba houdt palavers (palabres) wanneer hij de rust wil herstellen; en later, wanneer hij de secessies wil aanpakken, wordt hij een razende (un enragé) (pp. 182, 187). Volgens Willame had Lumumba de secessies door de VN moeten laten afhandelen, en had hij zich na Kasavubus staatsgreep van 5/9 tijdelijk moeten terugtrekken, in afwachting van een oplossing onder VN-toezicht: pp. 196, 406, 472. In dit boek wordt aangetoond dat een dergelijke oplossing de nationalistische ideologisch ontwapend zou hebben, en hun positie ten opzichte van de neokoloniale coalitie – die slechts haar politieke vernietiging op het oog had – onherstelbaar verzwakt zou hebben. Lumumba was niet bereid om de strategische, lange-termijnopties aan politiek opportunisme op te offeren. Hij wees zijn politieke zelfmoord af, al beseftte hij welk risico hij liep. In november zei hij: Ik zal misschien moeten sterven voor de eenheid en de onafhankelijkheid van het land. Misschien zal ik aan Kongo een ultieme en grote dienst moeten bewijzen, door mijn leven op te offeren. Afrika heeft martelaars nodig., in *Ibidem*, p. 437.
9. Deze begrippen weerspiegelen de tegenstelling tussen het geformaliseerde privébezit, de geldeconomie en de kapitalistische ruil- en productieverhoudingen die de kolonisator introduceerde en de eerder collectieve productie- en bezitsvormen van de zwarte leefgemeenschappen: M. Kalanda, *La remise...*, pp. 129 e.v. Zie voor een kritiek van analyses vanuit de invalshoek van de Bantoecultuur: J. Blommaert, Lumumba, Hammarskjöld,...
10. 'H' zou op subtiel wijze de techniek van de kongoliserings gebruiken om de afzetting van Lumumba door Kasavubu (5/9/60) te rechtvaardigen. Factoren als de internationale interventie en de groeiende tegenstelling tussen conservatieve en consequente nationalistische komen in het stuk niet voor: Het moeizame proces van compromissen, verzoening, het overstijgen van persoonlijke vijandschappen en dergelijke was nog niet voltrokken voordat het [land] een onafhankelijk politiek leven was begonnen. [...] Inderdaad, toen Kongo ontstond, werden allerlei soorten spanningen in het politieke systeem ingebouwd, en de belangrijkste spanningen werden vertegenwoordigd door de vier personen Kasavubu, Lumumba, Bolikango en Tshombe. [...] Zoals u

weet, kregen de middelpuntvliedende krachten in een vroeg stadium de overhand – en ik geloof dat dat op een erg natuurlijke wijze gebeurde. In un Advisory Committee on the Congo, 1/10/60, in dag 1/5.0.1.1.

11. Dit Zweeds imperialisme sloeg ook op de banden van het mijnconcern lamco met sommige vn-leiders: D.N. Gibbs, *The Political Economy...*, pp. 138-139; D.N. Gibbs, *Dag Hammarskjöld...*, pp. 168-169.

12. Zie in dat verband het memorandum van d'Aspremont-Lynden, Schöller, Stenmans en Piron van 30/8/59, in A. Schöller, pp. 242-243; H. d'Aspremont-Lydens *Note pour Monsieur le Premier Ministre*, 3/9/59 en een nota van Solvay-kringen (ulb) van 9/59, beide in bundel 11.3.2/2, Archief De Schryver; en Boudewijns ulb-toespraak *Un appel du Roi en faveur de solutions unanimes*, 20/11/59, in CRISP, Congo 1959, pp. 244-245.

13. *La querelle du Colloque et de la Table ronde*, 11/11/59, in A.A.J. van Bilsen, *L'Indépendance...*, pp. 98-99; G. Eyskens, p. 589. Gedurende de hele 20ste eeuw verdedigden sociaal-democratische tenoren zoals Vandervelde, Spaak en Simonet onwrikbaar een humanistisch verpakte, (neo)koloniale lijn.

14. In CPE 1, pp. 720-728.

15. Persartikelen, in J. Chomé, *Moïse Tshombe...*, pp. 270-272.

16. C. Young, *Politics...*, pp. 24-26. J. Stengers geeft vele voorbeelden van de inmenging van de dynastie in het koloniale beleid (benoeming ministers van Koloniën, gouverneurs, enzovoort). *L'Action du Roi...*, pp. 23, 53-54, 55-56, 138, 153-155.

17. J. Stengers, *L'Action du Roi...*, pp. 176-177. Zie ook CRISP, *Courrier Hebdomadaire*, 23/1 en 6/2/59.

18. Zie voor deze, en andere voorbeelden van Boudewijns interventies: G. Eyskens, pp. 525, 542-544, 550, 553, 560-561, 583, 589, 594, 976, 980; *La Gauche*, 19/11/60; T. Lefèvre, in J. Stengers, *L'Action...*, pp. 154, 176-177. Van Hemelrijck was in conflict gekomen met Boudewijn (en volgens sommigen ook met Leopold iii), die weigerde om gouverneur-generaal Cornelis te laten vallen. In die periode werd Leopold iii ervan beschuldigd via Boudewijn verder te regeren. In juli 1959 kondigde Leopold zijn verhuizing uit het kasteel van Laken aan: P. de Vos, *Vie et mort...*, pp. 109-110.

19. J. Stengers, *L'Action du Roi...*, pp. 149-150. Hij schrijft ook nog: Als er in de ontwikkeling van de geschiedenis één enkele zekerheid is geweest, dan is het wel deze: zonder het initiatief van Leopold ii, enkel uit zijn persoonlijkheid opborrelend, zou er in Afrika noch Kongo, noch een Belgische kolonisering zijn geweest. (p. 23).

20. Zie hierover P. Joye en R. Lewin, pp. 19 e.v., 202 e.v.; P. Joye in J. Stengers, *Le Congo*, p. 33.

21. Lijst opgesteld naar H. Gaus (ed.), pp. 190-195; *Biographie Belge d'Outre-Mer*, vii-a, pp. 16 e.v.; E.M., *Qui contrôle la Société Générale?*, in CRISP, *Courrier Hebdomadaire*, 8/5/59; P. Joye en R. Lewin, pp. 284 e.v.; P. Joye en E. Glinne, in *l'Eglantine*, p. 20; *Fiche biographique* de R. Scheyven, in Doc. pcb; R. de Preter.

22. Zie hierover L. Hancké, in *De Morgen*, 20/6/95; en J. Stengers, *L'Action du Roi...*, pp. 54-55, 78, 120-121.

23. CRISP, *Courrier Hebdomadaire*, 29/7/60, p. 7. Vele Belgen stonden erg kritisch tegenover kolonialen en hun affairistische reputatie: B. Piniau, p. 103.

24. Brief Boudewijn aan Eyskens, 4/9/59; en verklaringen aan P. Leroy, in J. Stengers, *L'Action du Roi...*, pp. 177, 186. La Relève (26/11/60) schrijft dat in 1959 Boudewijn generaal Janssens, die voor sterke man doorging, ondersteunde.

25. J. Stengers benadrukt het belang van de in 1831 ingestelde, en tot 1949 gehandhaafde gewoonte om in tijden van oorlog, of wanneer het leger op voet van oorlog gebracht wordt, het militaire commando in handen van de koning zelf te leggen, zoals in 1870, 1914-18, en 1939-40, en op de instandhouding van de bijzondere militaire rol van de koning onder Boudewijn, via zijn Maison militaire, een soort schaduwkabinet van Defensie: *L'Action du Roi...*, pp. 92-93, 101-105.

26. *La Crise du Régime*, in CRISP, *Courrier Hebdomadaire*, 24/6/60.

27. De Société Générale zou een studie publiceren, waarin het verlies van Kongo voor de Belgische economie geraamd werd op een vermindering van het bnp met 5%, van de buitenlandse inkomsten met 10%, van de fiscale ontvangsten met 3%, en van de vernietiging van 66.000 banen: Lincidence d'une rupture complète..., 27/9/60, in J.-Cl. Willame, *Éléments...*, pp. 36-37; Velter, in *l'Eglantine*, p. 50; zie ook La Gauche, 6/8/60.
28. Le pari existe d'une certaine bourgeoisie belge, La Gauche, 30/7/60.
29. F. Vandewalle, *Mille et quatre jours*, fasc. 2, p. 157.
30. J. Stengers, *L'Action du Roi...*, pp. 70 ev.; J. Smits Nawoord in G. Eyskens, p. 975; CRISP, *Courrier Hebdomadaire*, 9/9/60; en het Memorandum van de persdienst van de psc van 30/9, in *Pourquoi Pas?*, 21/10/60.
31. L. Collard, *Situation au Congo*, in *l'Eglantine*, p. 12.
32. De algemene staking barstte enkele dagen na Boudewijns huwelijk met Fabiola (14/12/60) los.
33. G. Eyskens, p. 584. De notities van minister De Schryver over de ontmoeting met 'H' maken duidelijk dat de VN-topman sympathiek tegenover het Belgische standpunt stond: Mr. H: Het uitgangspunt van mijn voorstellen in de VR was de bescherming van bedreigde blanken; de spanning in Kongo brengt gevaren voor mensenlevens met zich mee. [...] Wij zijn er nog maar twee weken [...] Die eerste fase is natuurlijk eerder die van de aflossing van Belgische troepen; maar weldra zal het de fase van de veiligheid in het algemeen zijn. – En verder: De Schryver: [...] De Belgen staan ter beschikking om met de VN te handelen, om [...] te redden. Mr. H: Erg interessant idee [...] – Notities van 27/7, in bundel 11.5.1.2, Archief De Schryver. Naar buiten toe wou 'H' afstand houden: Een te intieme relatie met de Belgen zou volgens hem de doodskus voor de VN hebben betekend – aldus het *Compte rendu* entretien Wigny/Hammarskjöld, 27/7, in J. van den Bosch, pp. 178-179.
34. P. Wigny, in *L'Echo de la Bourse* en LLB van 28/7. Telegrammen van VS-missie bij VN, en van VS-ambassade in Leopoldstad van resp. 30 en 28/7, in M. Kalb, p. 39.
35. Persconferentie van P. Lumumba in Londen, 23/7, in LLB, 25/7.
36. Réponses aux questions posées par M. le Vice-Président du Conseil des Ministres de la République du Congo, Leopoldstad, 25/7/60, in dag 13/1.6.1.1.
37. Telegram van 'H' aan Bunche en Von Horn, 26/7, n° 389, in un Archives; Lumumba, Lettre à M. le Président du Conseil de sécurité des Nations Unies, 31/7, in dag 13/1.6.1.1.
38. *The Times*, 29/7; telegrammen van 'H' (Leo) aan Cordier (New York), 29/7, n° B-242 en B-243, in un Archives.
39. Boodschap Bunche aan Wigny, 29/7, in telegram van Bunche aan Cordier, 31/7, n° B-258; en Top Secret-telegrammen van 'H' (Leo) aan Cordier, 31/7, n° B-272 en B-273, in un Archives.
40. Brief Boudewijn, 28/7, in telegram van 'H' (Leo) aan Cordier, 31/7, n° B-278; antwoord van H, in zijn telegram aan Cordier, 1/8, n° B-281, in un Archives. B. Urquhart vermeldt de brief (pp. 413-414).
41. Akkoord van 30/7, in Min. des Aff. Afr., Bureau de centr. des Renseignements, 3/8/60, n° 50/102, Belga n.a. 16, in bundel 11.4.15/3, Archief De Schryver.
42. B. Urquhart, p. 416; G. Abi-Saab, p. 29; H, *Deuxième Rapport*, 6/8, in CPE 1, pp. 772 e.v.
43. B. Urquhart, p. 415.
44. P. Wigny, 2/8, zoals opgetekend door J. van den Bosch, p. 227.
45. P. Davister, Katanga, p. 117.
46. J. van den Bosch, pp. 225, 229; R. Bunche, Report from Elisabethville, Katanga, 4/8, en Addendum van 5/8, in dag 1/5.1.2.; zie ook M. Kalb, pp. 42-43; F. Vandewalle, *Mille...*, fasc. 2, p. 168. Pas op 28/7 had d'Aspremont een expert (commandant Crèvecoeur) ter beschikking van Tshombe gesteld om een Katangees leger uit te bouwen. Later verklaarde Bunche dat de VN met een offensieve actie [...] erg gemakkelijk het probleem van de Katangese secessie in 1960 had kunnen afhandelen [...] R. Bunche,

- The un Operation in the Congo, p. 418. Op 31/7 bevonden er zich in Kongo 11.155 blauwhelmen, uit Ethiopië (1860), Ghana (2412), Guinea (741), Ierland (678), Liberia (225), Marokko (2465), Zweden (623), Tunesië (2151). Cijfers in CPE 1, p. 712.
47. The Daily Telegraph, 27/7, in R. Simmonds, p. 123.
48. H. d'Aspremont-Lynden, Lettre à Tshombe, 2/8/60, in Remarques Congolaises, 9/12/64, pp. 509-510. Lijst kabinetscheffs in C. Hoskyns, p. 281.
49. Brief Belgische ambassadeur, 3/8, in telegram 'H' aan Cordier, 3/8, n° B-332, in un Archives; zie ook H, Deuxième Rapport, 6/8, in CPE 1, p. 774.
50. 'H' vroeg hem het volgende over te brengen: a) de VN-macht in Katanga zou uitsluitend uit Ieren, Marokkanen en Zweden bestaan; b) de aflossing van de Belgische troepen zou in fasen, en in een geest van samenwerking gebeuren; c) er bestond geen bezwaar tegen de handhaving van Mistebel in Elisabethstad. J. van den Bosch, pp. 215-216, 223.
51. Hammarskjöld, Deuxième Rapport, 6/8, in CPE 1, p. 775.
52. Mijn cursivering, LdW. Compte rendu intégral de l'entretien entre Mr Bunche, Secrétaire Général Adjoint des Nations Unies et Mr le Président du Gouvernement du Katanga, Elisabethstad, 4/8, in F. Vandewalle, Mille..., fasc. 2, pp. A.31- A.45.
53. In de nacht van 4 op 5/8 had 'H' in een handgeschreven nota aan Bunche laten weten: Jij weet natuurlijk dat ik in de nesten zit als wij Simba [=de codenaam voor de VN-intrede in Katanga-LdW] afblazen zonder herkenbare en zichtbare reden en zonder onmiddellijke alternatieve actie hier, in B. Urquhart, p. 420.
54. Tension against Belgian Nationals, Ghana Police Services, 5/8/60, n° leo/18/60, in dag 1/2.2.1.
55. Waarop 'H' in één zinnetje de draagwijdte van de komende VN-intrede in Katanga onthult: Vandaag stonden wij aan de rand van een Korea [...] Op lange termijn hebben we te doen met een China-probleem. Telegram (vanuit Leo) aan Cordier, 3/8, n° B-318. Zie ook zijn telegrammen aan Cordier van 1/8, n° B-282 en B-282A, in un Archives.
56. G. Abi-Saab, p. 34. Uit Herters archieven blijkt dat de ontwerp tekst van Hammarskjölds interventie tijdens de debatten door de vs-afgevaardigde bij de VN, Henry Cabot Lodge, geschreven was: Telephone Calls, 8/8/60, Christian A. Herter Papers, in D.N. Gibbs, The Political Economy..., p. 93.
57. Note de A.G. Evans, Consul britannique, à Tshombe, 9 of 10/8, in F. Vandewalle, Mille..., fasc. 2, p. B.4; L'alternative congolaise: la balkanisation ou l'ONU, 5/2/61, in A.A.J. van Bilsen, l'Indépendance..., pp. 212-213.
58. Top Secret-telegram van 'H' (Leopoldstad) aan Cordier, 31/7, n° B-272, in un Archives; H, Deuxième Rapport, 6/8, in CPE 1, pp. 772 ev.; S. Hoffmann, pp. 336-337.
59. Telegram Lumumba en informatie in F. Vandewalle, Mille..., fasc. 2, pp. 169-171, 188.
60. LLB, 8/8; Persconferentie A. Kalonji in... Elisabethstad, 9/8, in LLB, 10/8. P. Davister schrijft: Forminière waarvan, alles wel beschouwd, Bakwanga [de hoofdstad van Zuid-Kasaï-LdW] het leengoed is. Tot vandaag heeft zij het spel gespeeld [...] in deze klucht van een Republiek, gebouwd van wind en zand, even fragiel en kwetsbaar als een kaartenhuisje. Het spel spelen, wat is dat? Gewoon Kalonji gebouwen voor zijn ministeries geven, een mooie woning voor zijn residentie, en voor zijn eerste behoeften cheques met cijfers die een indrukwekkend aantal nullen bevatten. Katanga, p. 190. Kalonji was op diplomatiek niveau een nog grotere paria dan Tshombe. Zelfs 'H' kon zich informeel soms niet van enig ironisch commentaar onthouden: Loridan heeft ons op de hoogte gesteld van het feit dat Brussel een dringende oproep voor VN-bescherming uit Bakwanga ontvangen heeft met het oog op de bescherming van tweehonderd Europeanen en zestig miljoen dollar mijnbelangen die als bedreigd werden opgegeven. Telegram aan Bunche, 25/8, n° 1229, in un Archives.
61. Iléo, AFP-bericht, in Y. Benot, p. 153; CRISP, Congo 1960, pp. 662-663. Deze oppositie tegen Lumumba zou uiteindelijk nogal beperkt blijven: Ibidem.

62. H, Deuxième Rapport, in CPE 1, p. 775; telegram Bunche aan H, 9/8, n° B-406, in un Archives.
63. Brief 'H' aan Tshombe, 10/8, in dag 1/5.1.2; Top Secret-telegram 'H' aan Bunche, 10/8, n° 807 in un Archives.
64. Position du Gouvernement Katangais à l'égard de l'occupation du Katanga par les troupes de l'ONU, et à l'égard des problèmes posés dans les territoires de l'ancien Congo belge, 11/8, in F. Vandewalle, Mille..., fasc. 2, p. B.21. Zie ook Tshombes 10 voorwaarden voor de VN-intrede in Katanga van 10/8, in CPE 1, p. 825.
65. Zie voor Lumumba's verzoek Déclaration faite à la presse, 10/8, in dag 13/1.6.1.1. Op 12/8 verklaarde Bunche aan Lumumba dat de omstandigheden [...] het onmogelijk hadden gemaakt om deze aankomst [van 'H' in Leo] te gepaste tijde aan te kondigen [...] Het uur van zijn aankomst te Ndjili was slechts minder dan één uur op voorhand bekend. Nota Bunche van 15/8, in dag 13/1.6.1.1. In een brief van 14/8 aan 'H' schrijft Lumumba over zijn onderhandelingen met Tshombe: U treedt op alsof mijn regering, hoedster van de wettelijke autoriteit en als enige gerechtigd om met de VN in relatie te treden, niet zou bestaan., in CPE 1, p. 791.
66. Compte rendu analytique entretiens du 12/8/60 entre le Secrétaire Général des nu et le Gouvernement du Katanga, in F. Vandewalle, Mille..., fasc. 2, p. B.23; Compte rendu analytique de la seconde réunion de M. Hammarskjöld et du Gouvernement du Katanga en date du 13/8/60, in Ibidem, pp. B.37-47; J. Gérard-Libois, L'Opération..., p. 10. In een telegram van 1/9, n° 1463 aan Cordier en Von Horn (Leo) deelde 'H' zijn beslissing mee om Belgische technici op de basis van Kamina te behouden, ten einde de basis en ook VN-toestellen te onderhouden – tenzij Cordier en Von Horn van oordeel zouden zijn dat dergelijke regeling publieke reactie zal veroorzaken die voldoende krachtig is om onze luchtoperaties negatief te beïnvloeden. In un Archives.
67. Meeting between un Military Representatives and Representatives of the Belgian Army, 13 August 1960 at Elisabethville, in dag 1/5.1.2. Eind juli waren er, volgens minister Gilson, nog 2000 Belgische soldaten in Katanga. Tot op dat ogenblik waren er bij de Belgische interventietroepen 50 doden (waaronder 41 ten gevolge van een vliegtuigongeluk), en 68 gewonden te betreuren. *The Times*, 30/7/60. De laatste Belgische gevechtseenheden zouden Katanga op 9/9 verlaten: R. Higgins, p. 214.
68. J. Gérard-Libois, Sécession..., pp. 180, 183. Weber erkende later in *La Dernière Heure* (20/4/63) dat de Belgische militairen niet onder bevel van Tshombe stonden, zoals Brussel steeds had volgehouden, maar een opdracht uitvoerden, opgelegd door de minister van Afrikaanse Zaken, en allen door de Belgische regering bezoldigd werden. Zoals de militairen van alle landen, bleven zij ter beschikking van hun regering.
69. B. Urquhart, pp. 425-426.
70. P. Davister, Katanga..., pp. 154, 156; G. Abi-Saab, pp. 45-46. Zie ook B. Urquhart, p. 428; of A.A.J. van Bilsen, *L'Indépendance...* De VN [...] beschermde nu feitelijk de secessie van Katanga: pp. 212-213.
71. Wigny, 17/8, in CPE 1, p. 847. De opvolger van H, U Thant, zou het zo samenvatten: De integriteit van Kongo werd op symbolische wijze hersteld door de intrrede, met goedkeuring van Tshombe, van VN-troepen in Katanga in augustus 1960. [...] De VN-macht heeft zich ononderbroken vastgeklampt aan het voorkomen van de burgeroorlog en aan het creëren van een klimaat van veiligheid waarin de Katangese provinciale autoriteiten met de centrale regering discussies zouden kunnen beginnen met het oog op de vreedzame reïntegratie van Katanga in de Republiek. Rapport, 8/5/63, in *Etudes Congolaises*, 1963, n° 6, p. 5.
72. Alle citaten in LLB, 3, 4, 5 en 8/8; *Le Monde*, in *La Gauche*, 20/8/60. Er is sprake van de heer Tshombe: Lumumba moest deze aanspreektitel ontberen.
73. Telegram Bunche aan H, 21/7, n° B-159; telegram 'H' (Leo) aan Cordier, 14/8, n° B-452, in un Archives.
74. Déclaration faite à la presse le 7.8.1960 par M. Patrice Lumumba, Premier Ministre de la République du Congo, à bord de l'avion qui lamenait de Monrovia à Accra, in

Central Africa Project Collection.

75. Bunche, Notes on conversation with Mr. Lumumba on 12 August 1960, in dag 1/5.1.2; Procès-Verbal de la Réunion du Conseil National Extraordinaire du 13 août 1960, in Central Africa Project Collection; F. Vandewalle, Mille..., fasc. 2, p. 196.

76. B. Urquhart, p. 429; G. Abi-Saab, pp. 36-37, 45-47.

77. *The Times*, 16/8. 'H' begon zijn tweede repliek als volgt: Ik heb uw brief van 15 augustus, in antwoord op mijn brief van dezelfde dag, goed ontvangen. Ik veronderstel dat uw brieven door de ministerraad werden goedgekeurd en dat u mijn antwoorden aan de ministerraad mededeelt. De 6 brieven [3 van H, 3 van Lumumba] van 14 en 15/8 werden opgenomen in CPE 1, pp. 790-795. Zie voor een uitstekende analyse van de dynamiek in de briefwisseling: J. Blommaert, Lumumba.... Midden in dit schriftelijke gevecht, op 14/8 s avonds, schreef 'H' in een telegram aan Cordier: Kwam terug van Elisabethstad en Kamina om situatie Leo te aanschouwen in zijn krankzinnige glans. [...] 1. Katanga was een zeer succesvolle operatie. [...] Ik vrees geen complicaties, noch van Katangese, noch van Belgische zijde, tenzij Lumumba's agenten te actief worden, in dat geval zou het erg delicaat kunnen worden. [...] Het probleem Katanga is herleid tot slechts één punt: de haat en de angst van de persoon Lumumba. Dus het is noch een zaak van secessie noch van verzoek om belangrijke grondwettelijke hervormingen. Enkele uren later schreef hij in een ander telegram: Het geschetter en de razernij in Leopoldstad rijmt op het Shakespeareaanse citaat dat ik in gedachten heb, want het gaat werkelijk om een verhaal verteld door een idioot. Ik ben er echter van overtuigd dat idioten breken zoals beroemd Shakespeareaans prototype op voorwaarde dat rede consequent gehandhaafd wordt. Telegrammen 'H' (Leo) aan Cordier, 14/8, n° B-452, en 15/8, n° B-453, in un Archives.

78. Lumumba, persconferentie van 17/8, in L. Volodine, pp. 65-69. Bunche bestemde Lumumba's woorden als praatjes uit de goot van de Kongo-demagoog: telegram aan H, 20/8, n° B-570, in un Archives.

79. Procès-Verbal de la Séance du Conseil des Ministres du 16 août 1960, in Central Africa Project Collection; brief Lumumba van 19/8, in dag 13/1.6.1.1. Note complémentaire au memorandum du Gouvernement..., 20/8/60, in Central Africa Project Collection.

80. P. Lumumba, Déclaration faite à la presse le 10 août 1960, in dag 13/1.6.1.1.

81. Lumumba trad instinctmatig op, terwijl Hammarskjöld een systeem had opgebouwd: F. Vandewalle, Mille..., fasc. 2, p. 200. Emancipation, 20/8.

82. Wieschhoff, Hammarskjölds adjunct, ontving in New York in de loop van de maand augustus twee jonge Kongolese academici, Lihau en Cardoso. Hij vroeg hen om de idee van een verzoening tussen Leopoldstad en Elisabethstad te verspreiden. Een derde (anoniem gebleven) Kongolees werd met hetzelfde doel in Genève benaderd. Deze drie figureren in de regering die Mobutu na zijn coup aanstelde. Interview met betrokkenen in P.-H. Gendebien, p. 74. Later zou 'H' zo ver gaan om te verklaren dat, in afwachting van de reïntegratie van Katanga in Kongo, Katanga, in zekere zin, zijn onafhankelijkheid zou kunnen laten gelden! Comité Consultatif, 13/10/60, in Ibidem, pp. 58-59.

83. Telegram 'H' (Leo) aan Cordier, 1/8, n° B-282. Op 4/8 liet 'H' zich ontvallen: Ik vrees dat er niemand herhaal niemand aan Kongolese zijde is die rede en autoriteit combineert wat mij zou toelaten om zaak af te tasten voordat poging tot formulering [in verband met vn-intrede in Katanga-LdW] ondernomen wordt. Top Secret-telegram van 'H' (Leo) aan Cordier, n° B-348, in un Archives. De boodschap is duidelijk: Lumumba bezat autoriteit, maar geen redelijkheid; voor Bomboko en anderen lagen de kaarten omgekeerd.

84. Brief van 'H' aan Kasavubu, 15/8, in dag 1/5.1.2; telegram van de vs-missie bij de vn, 16/8, in M. Kalb, p. 51. 'H' hoopte dat figuren als Kasavubu en Bomboko de nationalist in de Kongolese regering in het defensief zouden duwen: Commentaren op uitwisseling van brieven met Lumumba. Je stelt vast dat ik deur op kier laat, d.w.z.

het antwoord op mijn brief aan [Kasavubu via] Bomboko, dat zou kunnen leiden tot het bijeenroepen, door president Kasavubu, van een buitengewone zitting van de voltallige regering, met inbegrip van de provinciale presidenten. Dat zou nu Lumumba's enige uitweg zijn uit complete krachtmeting met bekende gevolg. Echter, in een krankzinnige wereld haalt de rede het niet noodzakelijk. Telegram van 'H' (Leo) aan Cordier van 15/8, n° B-466, in un Archives.

85. Verklaring van 21/8, in CPE 1, pp. 891-898. Na een bijtend antwoord van A. Gizenga voelde 'H' zich verplicht om te verklaren dat wij noch de intentie, noch het recht hebben om ons te richten tegen gelijk welke beweging van de centrale regering om haar autoriteit over Katanga te laten gelden, in Ibidem, pp. 904-909.

86. A. Bérard, p. 118; zie ook B. Urquhart, p. 437.

87. xxxxx bedekt de woorden om deze man te breken, die gelooft dat hij kan [drie of vier onleesbare woorden-LdW]; deze woorden werden uit de definitieve tekst geschrapt. Top Secret-telegram aan Bunche, 22/8, n° 1102, in un Archives.

88. B. Urquhart, pp. 434-435; telegram Codé en Très secret van H. d'Aspremont-Lyn-den (Eville) aan Belext Brussel, 22/8, n° 364, in bundel 11.5.2/1, Archief De Schryver.

89. Telegram van 6/8, toespraken en communiqués in P. Lumumba, *Propos de...*, pp. 68-75; Lumumba en Touré, *Communiqué commun*, Conakry, 7/8, in CRISP, Congo 1960, p. 63; K. Nkrumah, *Challenge...*, pp. 29 e.v.

90. Procès-Verbal de la Réunion du Conseil National Extraordinaire du 13 août 1960 en Procès-Verbal de la Séance du Conseil des Ministres du 16 août 1960, in Central Africa Project Collection; F. Vandewalle, *Mille...*, fasc. 2, p. 200; brief Lumumba van 15/8, in CRISP, Congo 1960. Annexes..., p. 56. Moskou stelde 15 vliegtuigen, 100 trucks en 175 bemanningsleden ter beschikking van Leopoldstad. In die dagen drongen de vs-ambassadeur in Kongo, en bepaalde (Britse) tofficiëren van het Ghanese vn-contingent aan op de complete ontwapening van het ANC: zie hierover de telegrammen van Bunche aan 'H' van 20/8, n° B-550 en B-561, in un Archives. Het ging om een voorstel dat reeds midden juli even opgedoken was. 'H' en Bunche oordeelden echter dat de politieke risico's van zon actie te groot waren.

91. Brief Lundula, 21/8, in telegram Bunche aan H, 23/8, n° B-598, in un Archives; Le Figaro, in G. Dinant, p. 65.

92. J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, p. 192. Inzake Lumumba's bezoek aan Stanleystad, zie NYT, 30/8/1960. Toespraak Lumumba, opgetekend door W. Okumu, pp. 204, 214. Volgens S. Michel waren er 40.000 toehoorders in Stan (p. 151).

93. J. Chomé, *Le gouvernement...*, pp. 40-41. Zie ook W. Okumu, die in die dagen in Zuid-Kasaï was (p. 180); en C. Hoskyns, pp. 190, 218.

94. F. Monheim, Mobutu, p. 115. In een telex schrijft de Belgische consul Dupret (Brazzaville) dat Youlou hem op 2/9 binnen de 10 dagen een staatsgreep aankondigde. Kasavubu, zonder dat hij er aan deel wil nemen, was op de hoogte. Een nieuwe muiterij tegen Lumumba was mogelijk. F. Vandewalle, *Mille...*, fasc. 2, p. 210

95. Tshombe daarentegen putte uit het materiaal dat de Belgische troepen in juli op het ANC hadden veroverd. De volledige luchtvloot van de Force Publique was in zijn handen: J. Gérard-Libois, *Sécession...*, p. 139. Uit een brief van Tshombes defensie-minister van 11/10/60 blijkt dat Avikat op die datum beschikte over 2 dc-3, 1 Héron, 8 Dove,

2 Alouettes, en 1 of 2 Sikorski-helikopters gehuurd van Sabena: in F. Vandewalle, *Mille...*, fasc. 3, p. 336. De uitrusting werd regelmatig aangevuld met leveringen via het Tanganyika-meer en via de lucht.

96. Het plan van Michel was op 13 en 14/9 aan Lumumba, Kamervoorzitter Kasongo en Nkrumah overgemaakt, en wordt samengevat in zijn Note pour Monsieur Thomas Kanza, 19/9, in Archieven van het asdoc. De tekst luidt: Eerder dan Katanga met geweld en met Ilyouthines te heroveren, moet de vn belast worden met de bescherming van de buitengewoon commissaris, zodat hij zijn ambt kan waarnemen. [Deze persoon moest worden aangesteld door de regering, teneinde de orde in Katanga te

handhaven en om nieuwe verkiezingen uit te schrijven-LdW].

97. Telex Wigny, 25/8, n° 153, in F. Vandewalle, Mille..., fasc. 2, p. 221. Wellicht deelden de VN-leiders dit oordeel. New York had Kalonjis pariaatschap wellicht al lang als onverdedigbaar opgegeven, en het ANC werd niet in staat geacht om Elisabethstad ernstig te bedreigen.

98. Op 13/9 schetste Weber in een brief aan Tshombe, Mistebel, en de leiding van de Gendarmerie de lamentabele toestand van de troepen: geen leiding, geen discipline, geen moreel, een gehypothekeerd kader – men heeft nieuw bloed nodig, zonder koloniale vooroordelen. Weber erkende verder dat, om een leger die naam waardig te vormen, er een zwarte commandant moest worden aangesteld en een zekere afrikanisering van het kader moest worden doorgevoerd: in F. Vandewalle, Mille..., fasc. 2, pp. 275-276, C.14-15. De militaire zwakte van het regime zou de komende maanden niet wezenlijk veranderen. Op 30/9 verstuurde Rothschild een telegram naar Brussel, met de mededeling: De terugtrekking van de Belgische omkadering zou [...] de Katangese Gendarmerie met ineenstorting bedreigen. In Ibidem, p. C.23. Op 8/10 volgde een telex van Vanden Bloock, Estad, aan Wigny, met een soortgelijke inhoud: F. Vandewalle, Mille..., fasc. 3, p. 312.

99. Over Albertstad, zie *The Times*, 24/8 en LLB, 24 en 25/8; telegram 'H' aan Cordier (Leo), 2/9, n° 1496-1497, in un Archives.

100. Zie voor een overzicht van de Balubakat-acties in september: J. Gérard-Libois, *Sécession...*, pp. 146-148. De VN sprak van een instorting in Manono [...] Wij staan misschien op de rand van volledige ineenstorting van wet en orde in Noord-Katanga, onafhankelijk of staakt-het-vuren aan grens met Kivu gehandhaafd blijft. Telegram van Byrne, Berendsen (Estad) aan Dayal, Von Horn (Leo), 15/9, n° 111, in un Archives. Zie hierover ook hoofdstuk 5. Berendsen werd in augustus un Civilian Representative voor Katanga – een nieuwe functie in het ONUC-organogram, die de bijzondere plaats van Katanga in de operatie uitdrukte.

101. Bovendien hield Brussel, in weerwil van het akkoord met de VN, op 4/9 nog steeds 650 paras in Kamina achter de hand: F. Vandewalle, Mille..., fasc. 2, pp. 221 e.v. Op 1/9 schreef 'H' hierover: De Belgen schorten hun belofte [om zich terug te trekken-LdW] met vijf of zes dagen op om hun positie in Usumbura te versterken met een paracommando bataljon dat daar tot vandaag niet nodig is geweest! Telegram 'H' aan Berendsen, 1/9, n° 29, in un Archives.

102. I.J. Rikhye, p. 115; telegram 'H' aan Dayal, 22/9, n° 2071, in un Archives. Ook J. Gérard-Libois erkent de voor Leopoldstad gunstige dynamiek in de operatie: *Sécession...*, p. 139. In die periode bracht de benarde militaire situatie Elisabethstad er zelfs toe om krijgers van trouwe stamchefs te bewapenen: Ibidem, pp. 177-178.

103. Pamfletten met teksten zoals: Kongolezen, Lumumba zal uw vrouwen aan Rusland verkopen, of Men heeft aan Lumumba duizenden diamanten gegeven, voor uw vrouwen zijn er duizenden tranen. F. Vandewalle noteert hierbij: De Europese inspiratie was overduidelijk. Mille..., fasc. 2, p. 206. De acties werden vanuit Brazza gecoördineerd door Lahaye (Belgische Staatsveiligheid) en zijn Franse (Delarue) en Amerikaanse (Devlin) collegas. Marlière was de verbindingspersoon tussen Leo en Brazza. Zie over de antinationalistische Radio Makala, die vanuit Brazza opereerde, en voor de samenzweringen die daar opgezet werden: Ibidem, pp. 206-207, C.1-3, C.22-25.

104. *The Times*, 1/9. Zie ook Ph. Decraene, p. 55; P.-H. Gendebien, p. 64.

105. Verklaring Nkrumah/Lumumba, Accra, 8/8; brief Nkrumah aan Lumumba, 19/8, in K. Nkrumah, *Challenge...*, pp. 29-33; *The Times*, 1/9.

106. Gouvernement de la République du Congo aux Gouvernements frères, 7/9, in dag 13/1.6.1.1; brieven van Nkrumah aan Lumumba van 12/9, in CRISP, Congo 1960, pp. 908-913; P.-H. Gendebien, p. 255. S. Michel, ex-persattaché van Lumumba, beschrijft in een interview (1981) de perfide rol van Kettani, van Habib Bourguiba jr., de Tunesische ambassadeur in Kongo, en van Irving Brown, de nr. 2 van de vs-vakbondskoepel afl-cio. Bourguiba zei hem midden augustus dat Lumumba niet meer in staat was

om de regering te leiden, dat hij strikt genomen geen enkele bondgenoot had, dat het een opgehitste was. Over Brown zei hij: Hij toonde ons zijn bundels bankbiljetten, biljetten van 100 \$[...]. Na zijn doortocht [...] hadden MNC-afgevaardigden hun kinderen naar Zwitserland gestuurd, naar zeer dure colleges [...]. Deze afgevaardigden onthielden zich of stemden tegen Lumumba [...] tijdens de stemming van september. [...] Zijn antenne ter plaatse was de ambassade van Tunesië. Interview in Archieven van het asdoc.

107. Aide-mémoire, 15/8, in dag 1/5.1.2. In dat verband kan nog opgemerkt worden dat de Ghanese blauwhelmen voor hun bevoorrading afhankelijk waren van de Britse Royal Air Force.

108. Telegram 'H' aan Dayal, 30/9, n° 2266, in un Archives; H, in R. Dayal, p. 100. Zie over Nkrumah: J. Lash, Monsieur H., p. 227; en over de gematigde informele opstelling van Nasser en Touré: B. Urquhart, pp. 461-462.

109. S. Michel zegt: Er bleef niemand meer over [om Lumumba te steunen-LdW]. [...] Uiteindelijk, wie geloofde in die Afrikaanse solidariteit? Wel, de vader, Nkrumah, maar niet met dat geloof in de actie zoals Patrice en Patrice alleen dat had. Veel later, Amilcar Cabral [...] Eigenlijk: die Afrikaanse solidariteit, die Afrikaanse revolutie, die Afrikaanse eenheid waarover iedereen sedert lang praat; de enige die er zich op beriep en die verwachtte dat zij concreet werd, dat was Lumumba. Eigenlijk is hij vooral daarvan het slachtoffer geworden. Interview met J. Doneux, 1981, in Archieven van het asdoc.

110. M. Kalb, pp. 55-56. Zie over de rol van de Sovjetunie in de Kongo-crisis, en voor een beoordeling van Lumumba's beleid in die maanden, ook hoofdstuk 5 en het besluit.

111. Telegram van 17/8, in M. Kalb, pp. 51-52.

112. Vergadering Nationale Veiligheidsraad, volgens de getuigenissen van vice-minister van Buitenlandse Zaken Dillon en staflid R. Johnson, in sicr, in M. Kalb, pp. 53-55. Telegrammen van 24 en 26/8, in Ibidem, pp. 61-62, 64-65.

113. M. Kalb, pp. 64-66.

114. Telegram van 17/8, in M. Kalb, p. 52.

115. Telegram van 19/8, in M. Kalb, p. 61. De Sûreté had al op 14/8 gemeld dat Kasavubu [...] aan Fulbert Youlou gezegd zou laten hebben dat hij tegen het beleid was dat Lumumba voerde: in Min. des Aff. Afr., Bureau de centr. des Rens., 14/8/60, n° 05/393, Sûreté, in bundel 11.4.15/3, Archief De Schryver. In de volgende maanden zou zowel vs- als vn-personeel aangeven wanhopig te worden in de zoektocht naar een valabel alternatief voor Lumumba. Op 7/9 zei vn-topman Wieschhoff tegen een vs-functionaris over Kasavubu: Hoe kan je een revolutie maken met zulk materiaal?: telegram van de vs-missie bij de vn, 7/9, in M. Kalb, p. 81. Medio september telegrafeerde Timberlake bitter dat Kasavubu elke dag meer en meer als een plant reageert.: Ibidem, p. 87. In een rapport van eind september schrijft het State Department, na een gesprek van een ambtenaar met Van Bilsen: Kasavubu komt over als voorzichtig, komt traag in beweging, en is niet bijzonder intelligent. Samengevat, hij is dikwijls een plant. Rapport n° 373A, in Archieven van het asdoc.

116. M. Kalb, p. 68; Christian Science Monitor, in S. Weissman, p. 90. B. Urquhart vat de opvattingen van 'H' over Lumumba samen: Een onevenwichtige en onverantwoordelijke man met gevaarlijke dictatoriale neigingen, die bovendien door verscheidene buitenlandse krachten werd gebruikt voor hun eigen doeleinden. (p. 506) Volgens J. Lash bestempelde 'H' Lumumba als een dictator in wording die in zijn strijd voor de macht bereid was om Kongo en de vn te vernietigen: Monsieur H., p. 213.

117. Telegram Bunche aan H, 21/8, n° B-580. In een Top Secret-telegram van 25/8 (n° B-627) meldde Bunche aan 'H' nog andere plannen: – Iléo zei me in vertrouwen dat minstens 13 ministers tegen Lumumba waren maar dat niet durfden te tonen. Hij zei dat hij Lumumba nu niet omver kon werpen, maar dat hij hem kon dwingen om sommige van zijn ministers te vervangen [...], in un Archives.

118. Top Secret-telegram 'H' aan Bunche en Cordier (Leo), 30/8, n° 1366; telegram 'H' aan Cordier (Leo), 1/9, n° 1437-1438; telegram Bunche aan 'H' van 25/8, n° B-619, in un Archives.
119. In een commentaar op Lumumba's woorden steigerde de krant. De VN mocht Kongo slechts verlaten wanneer haar taak volledig uitgevoerd was. En volgens de interpretatie van secretaris-generaal Hammarskjöld, die door de Veiligheidsraad aanvaard was, zal die taak slechts volledig uitgevoerd zijn wanneer het Kongolese volk in staat is volgens democratische procedures de regeringsvorm te bepalen waaronder zij wil leven.: NYT, 27/8; telegram 'H' aan Bunche, 26/8, n° 1278, in un Archives.
120. Lumumba weigerde om Bunche nog langer te ontmoeten: R. Dayal, p. 20. Zie hierover ook de telegrammen van Bunche (Leo) aan Hammarskjöld van 24 en 25/8, B-603 en B-617, in un Archives.
121. G. Abi-Saab, pp. 59, 66. Abi-Saab schrijft: Cordiers nauwe banden met de vs-ambassadeur in Kongo, Clare Timberlake, waren zowel in diplomatieke als in VN-kringen in Leopoldstad in wijde kring bekend.
122. H, in un Advisory Committee on the Congo, 2/9, in dag 1/5.0.1.1. 'H' nam het woord genocide tweemaal in de mond: op 2/9, en tijdens de zitting van 9 en 10/9 van de vr: P.-H. Gendebien, p. 73. De repressie die het Tshombe-regime uitoefende zou Hammarskjöld op vergaderingen van de VN nooit in dergelijke bewoordingen veroordelen.
123. Telegram van 'H' aan Cordier, 2/9, n° 1496-1497, in un Archives; B. Urquhart, p. 438; I.J. Rikhye, p. 102. Zie ook Hammarskjölds Vierde Rapport, 7/9, in CPE 2, p. 618.
124. G. Eyskens, p. 586. Dit belet Eyskens niet om op de volgende bladzijde, p. 587, te stellen dat zijn regering vasthield aan het eerder ingenomen standpunt van niet-inmenging in de binnenlandse Kongolese aangelegenheden! J. van Bilsen bevestigt zijn boodschappersrol: Kongo 1945-1965, p. 160.
125. Youlou was door Parijs aan het hoofd van Kongo-Brazzaville geplaatst. Op 15/8/60 was het land officieel onafhankelijk geworden. Timberlake schreef in een telegram van 21/9 dat Iléo, Kasavubu kandidaat-premier, financiële hulp ontving van Youlou. In een telegram van 24/9 schreef de zaakgelastigde van de vs in Brazzaville, A. Lukens, dat hij meer geld nodig had om de lumumbistische krachten te bestrijden. Hij schreef ook dat het parlement van Brazzaville 20.000 \$ had vrijgemaakt om antilumumbisten in Brazza op te vangen, en om kleine omkoopoperaties te financieren: M. Kalb, p. 99. Youlou zou na de moord op Lumumba verklaren: Men mag opgelucht geloven dat de communisten een steunpunt verloren hebben. [...] [De dood van] Lumumba bedroeft me niet. in M. Hippolyte, p. 194.
126. In LLB, 20/7.
127. Un appel de Mgr. Malula aux élites congolaises, in LLB, 3/8; LLB, 6-7/8. Zie ook CRISP, Congo 1960, pp. 684-685. De kerkelijke hiërarchie steunde actief de balkanisering van het land. Tshombe, die de secessie rechtvaardigde als een wapen tegen het atheïsme en communisme van Leopoldstad, werd gesteund door de aartsbisschop van Elisabethstad. En met de steun van mgr. Nkongolo werd Kalonji tot Mulopwe (koning) van Zuid-Kasaï gekroond. In zijn toespraak tot de Kamer van 7/9 verwees Lumumba expliciet naar het regeringsproject om de Lovaniumuniversiteit, die onder auspiciën van de ucl functioneerde, in een staatsuniversiteit om te vormen, als een van de aanleidingen voor Kasavubu staatsgreep: Th. Kanza, Conflict..., pp. 299-300.
128. J. van Bilsen, Kongo 1945-1965, p. 164; M. Kalb, pp. 73-74; State Department, rapport n° 373A, in Archieven van het asdoc.
129. Contact Cordier/Kasavubu van 1/9, in een rapport van 23/9: M. Kalb, pp. 73-74. B. Urquhart schrijft dat Kasavubu op 3/9 een brief gaf aan Cordier waarin stond dat Lumumba al ontslagen was; Cordier weigerde de brief aan te nemen. Kasavubu verzocht toen om de sluiting van het parlement, wat Cordier eveneens negeerde. Toen vroeg hij of de VN 25 personen kon arresteren; Cordier weigerde opnieuw, en bleef bij zijn weigering toen Kasavubu dat aantal tot 1 terugbracht, waarvan Cordier veronder-

stelde dat het om Lumumba ging (pp. 440-441). Generaal I.J. Rikhye bevestigde later dat Cordier hem op 3/9 verwittigde van Kasavubus geplande coup, en dat op 4/9 alle VN-commandanten op de hoogte werden gebracht, en dat toen alle opties werden besproken (pp. 88-89).

130. B. Urquhart, pp. 440-442; J. van Bilsen, *Kongo 1945-1965*, p. 162. Het VN-personeel in Leo was opgedragen op 5/9 niet uit te gaan. Een (anonieme) hoge VN-ambtenaar verklaarde: Wij waren allen op voorhand op de hoogte en wij waren er verrukt over: in C. Hoskyns, p. 201. Dayal, die op 5/9 in Kongo aankwam, schrijft dat Cordier hem voorbereidde: Binnen enkele uren werd een aankondiging [van Kasavubu-LdW] verwacht, en de VN werd in gereedheid gebracht om de schok te trotseren. (p. 28).

131. Kasavubu, in CRISP, Congo 1960, pp. 818-819; Lumumba, in J. van Lierde, p. 328. De Britse officier van de Ghanese blauwhelmen die aan het radiostation de wacht hielden verklaarde na Lumumba's radiorepreek: Ik had instructies om te allen prijze te verhinderen dat hij zou spreken. Maar dat was onmogelijk zonder hem neer te schieten. (*The Times*, 6/9) Later zou Timberlake opmerken: Lumumba trok zich niet met fatsoen terug. (p. 105).

132. C. von Horn, p. 208; Teleprinter conversation between Mr. Cordier and the Secretary General, 3/9/1960, 11 am, in dag 1/2.2.1.

133. Telegram 'H' aan Cordier, Dayal (Leo), 5/9, n° 1562, in un Archives. Zie ook G. Abi-Saab, p. 62; R. Dayal, p. 39.

134. Telegrammen van 'H' aan Cordier (Leo) van 5/9, n° 1552 en 1553, in un Archives.

135. Telegram Cordier aan H, 5/9, n° B-797. Het telegram eindigt als volgt: Plaatselijke commandanten erg tevreden met nieuwe instructies. Timberlake belt om het half uur, dringt erop aan dat wij het uitvechten. Twee dagen later voegde Cordier deze bittere opmerking over de vs-ambassadeur in een telegram: Hij wil dat wij alle moedige en roekeloze dingen doen, terwijl hijzelf geen greintje moed heeft. Telegram aan H, 7/9, n° B-840, in un Archives.

136. Telegram Cordier aan H, 6/9, n° B-809; telegrammen 'H' aan Cordier, 6/9, n° 1567 en 1569, in un Archives.

137. Telegram Hammar skjöld aan Cordier, 6/9, n° 1583, in un Archives.

138. Telegram Timberlake, in M. Kalb, p. 77; telegram van 'H' aan Cordier en Dayal, 7/9, n° 1598. Cordier liet dezelfde dag nog weten dat VN-functionarissen Timberlake bezocht hadden om het escorte te regelen, maar dat de vs hem ondertussen al zelf vervoerd had: telegram van 7/9, n° B-840, in un Archives. Kasavubu decreet, dat medeondertekend werd door Bomboko en Delvaux, verscheen op 5/10 in de *Moniteur Congolais*: J. van Bilsen, *Kongo 1945-1965*, p. 165.

139. ONUC hield de vliegtuigen aan de grond, en haalde ook alle wapens en munitie eruit: telegram Dayal aan H, 9/9, n° B-869. In een telegram aan Dayal, 10/9, n° 1707, erkende H: Onze positie inzake radio is niet erg sterk gezien sentimentaliteit in Veiligheidsraad. In un Archives. In een interview (1971) met M. Kalb zei Cordier dat, gegeven de wispelturige houding van de massas in Leopoldstad, de weerspannigheid van de 5000 soldaten in de hoofdstad, en de aanwezigheid van 15 Sovjetvliegtuigen die pro-Lumumba-troepen door het land vervoerden [...] zijn maatregelen een burgeroorlog verhinderden en misschien honderden mensenlevens hebben gered. (p. 74).

140. In *The Times*, 14/9.

141. Telegrammen Cordier aan 'H' van 6/9, n° B-807 en B-809, in un Archives.

142. Telegram 'H' aan Cordier van 6/9, n° 1582, in un Archives.

143. Bericht van Reuter, in CRISP, Congo 1960, p. 770; J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, p. 194.

144. Telegram Cordier, Von Horn (Leo) aan Berendsen (Estd), 7/9, n° B-837; telegram 'H' aan Berendsen, 7/9, n° 37; telegram Byrne, Berendsen aan H, 8/9, n° 96, telegram Dayal, Von Horn (Leo) aan Byrne, Berendsen, 8/9, n° B-856; telegram 'H' aan Byrne, Berendsen, 8/9, n° 40, in un Archives. Zie ook J. Gérard-Libois, *Sécession...*, p. 153; J. Gérard-Libois, *Lopération...*, p. 15. Zie voor de samenwerking tussen ONUC en

Tshombe in die weken, ook hoofdstuk 5.

145. C. Cruise O'Brien, *To Katanga...*, pp. 93-94.

146. Telegram Kasavubu aan H, 10/9, in dag 13/1.6.1.1, in un Archives; *Christian Science Monitor*, 7/9, in C. Hoskyns, p. 208; *The Times*, 7/9; LLB, 15/9; B. Urquhart, p. 446.

147. Telegram Cordier, Dayal aan H, 7/9, n° B-838, en telegrammen 'H' aan Dayal, 10/9, n° 1707, 1708 en 1728, in un Archives.

148. Telegram Dayal aan H, 22/9, n° B-1060. Zie bijvoorbeeld ook Dayals telegram, 4/10, n° B-1171, waarin hij meldt: Dertig MNC-afgevaardigden van de Oostprovincie gaven gisteren niet langer hun steun aan Lumumba en geruchten doen de ronde dat dollars daarbij geholpen hebben, wat Timberlake ontkent. In un Archives.

149. Dayal, *Additif au Message* du 11/9, in CPE 2, pp. 641-642. Die opheffing kwam er nadat Lumumba, die op zijn parlementaire meerderheid rekende, de VN verzekerd had dat hij een vreedzame regeling van het geschil beoogde. 'H' schreef Dayal op 10/9, met een verwijzing naar de storm van kritiek op Cordiers optreden, dat de situatie zelfs aan deze zijde [van de oceaan-LdW] zijn moeilijke momenten met zich meebrengt: telegram n° 1707, in un Archives.

150. Telegram Byrne, Berendsen (Estad) aan Dayal, Von Horn (Leo), 17/9, n° 114; zie ook telegram Dayal, Von Horn aan 'H' van 14/9, n° B-965, in un Archives.

151. CRISP, F. Perin, R. Scheyven, in CRISP, Congo 1960, pp. 104-135, 306; F. Vandewalle en J. Brassinne, *Les Rapports...* ii, p. 211; E. Luard, p. 243. Zie ook R. Dayal, p. 32. Lumumba zelf had, eveneens in tempore non suspecto, het parlementarisme van de Loi Fondamentale in twijfel getrokken, en zijn voorkeur voor een presidentieel regime geuit: M. Lumumba annonce: un changement de régime, in *Le Stanleyvillois*, 5/7/1960.

152. J. van Lierde, p. 333; telegram Cordier, Dayal aan 'H' van 6/9, n° B-823, in un Archives.

153. Timberlake, respectievelijk in Kalb, p. 78; en in Dok. Dep. of State, 27/1/61, in D.N. Gibbs, *The Political...*, p. 95; telegram Dayal aan H, 8/9, n° B-861, in un Archives. Volgens Dayal was het ondubbelzinnig een triomf [voor Lumumba-LdW], en het werd duidelijk dat hij in het parlement onweerstaanbaar was: in M. Kalb, p. 40. Toespraak Lumumba in CRISP, Congo 1960, pp. 828-848.

154. Van Bilsen was in die dagen naar Brazzaville gevlucht; er liep tegen hem een aanhoudingsbevel van de afgezette regering wegens zijn aandeel in de coup: J. Van Bilsen, *Kongo...*, pp. 165-169. Telegram Kasavubu aan H, 10/9, in dag 13/1.6.1.1. Diezelfde 10/9, s avonds, maakte Kasavubu een lijst met ministers in de regering-Iléo bekend, met daarop o.m. Bomboko, Adoula, Bolikango, Kalonji, Moanda en Bolya: CPE 2, p. 636.

155. Dulles; Gray, 8/9; in M. Kalb, p. 77-78. De CIA meldde ondertussen dat een prominent anti-Lumumba politicus tijdens een gesprek over vs-hulp aan de nieuwe machthebbers had laten doorschemeren dat de fysieke uitschakeling van Lumumba werd overwogen: Ibidem.

156. Telegram Dayal aan H, 9/9, n° B-874, in un Archives.

157. Les autorités constituées ont le devoir de mettre Lumumba hors d'état de nuire, in G. Heinz en H. Donnay, p. 31. Volgens J.-Cl. Willame werd deze boodschap daarna regelmatig herhaald, ook aan de Belgen die zich in de entourage van Mobutu ophielden: Patrice Lumumba, p. 463. Wigny had nog op de avond van de coup verklaard: Dankzij Kasavubu zal Kongo wellicht de interne vrede en de rust terugvinden. Eyskens had op 7/9 verklaard dat Kasavubu het grondwettelijke recht had om Lumumba af te zetten, in J. Chomé, *Le gouvernement congolais...*, pp. 46, 50.

158. vs-missie bij VN, telegrammen van 7 en 10/9, in M. Kalb, pp. 80-82.

159. H, 9/9; brief Lumumba, 10/9, in CPE 2, pp. 630-635, 637-638. 'H' beantwoordde deze brief niet. G. Abi-Saab schrijft dat hij zich realiseerde dat hij de wettelijkheid overschreden zou kunnen hebben. Sedertdien zou hij er zorgvuldig op toezien zich niet meer over het interne grondwettelijke vraagstuk uit te spreken. (p. 68).

160. Een meerderheid van de aanwezige parlementsleden, (88) keurde de maatregel goed. Een groot deel van de 225 afgevaardigden was echter – onder meer wegens de

sluiting van de luchthavens – niet aanwezig. Volgens CRISP waren maximaal 94 afgevaardigden aanwezig, en was vanuit formeel juridisch standpunt het quorum niet bereikt. Sedert de secessies van Katanga en Zuid-Kasaï, en de boycot van het parlement door de Conakat en het MNC-Kalonji, had de regeringsmeerderheid het vereiste quorum vastgesteld op 65 parlementairen (op een totaal van 137). CRISP, Congo 1960, pp. 861-862.

161. R. Dayal, p. 61; telegram Wadsworth, 12/9, in M. Kalb, p.83; Wall Street Journal, 13/9, in S. Weissman, p. 95; Moniteur Congolais, in W.J. Ganshof, p. 303.

162. Congo, 11/9, in CRISP, Congo 1960, p. 851; Kasavubu, zoals opgetekend door Dayal, in een telegram aan H, 10/9, n° B-877, in un Archives.

163. *The Times*, 8 en 13/9; *Time*, 19/9.

164. Over de rol van de CIA in die dagen, zie M. Kalb, pp. 92-94; V. Marchetti (CIA) in D.N. Gibbs, *The Political...*, p. 96; Marlière en Lahaye in J. Brassinne, *Enquête...* i, p. 15; J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, p. 416. Een van de eerste beleidsdaden van Mobutu was een symbolische boodschap van erkentelijkheid aan de vs: op 16/9 werden de ambassadeurs van Moskou en Praag uitgewezen.

165. Zie voor Mobutus verantwoordelijkheid voor beide operaties, J. Brassinne en J. Kestergat, p. 55; J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, p. 378.

166. J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, p. 403; Cl. Kamitatu, pp. 69-60.

167. Mobutu, in CRISP, Congo 1960, p. 869. Vele van deze commissarissen, alsook mannen als Iléo en Kalonji, bekleedden tot in de jaren 90 topfuncties in Zaïre. De Groep van Binza, genoemd naar de heuvel buiten Kinshasa, waar het kamp van de paracommandos lag en waar Mobutu resideerde, bepaalde vanaf dat moment, in nauwe samenwerking met vs-functionarissen, het beleid. In die Groep zaten Mobutu, Nendaka, Ndele, Bomboko en Kandolo. Cl. Kamitatu, pp. 98-99; W. Geerts, pp. 171-172. J. Chomé, *Le gouvernement congolais et l'onu*, p. 55.

168. Telegram Tshombe aan Brussel, 6/9, en telex Mistebel, 8/9, in J. Gérard-Libois, *Sécession...*, pp. 301-303, 145.

169. H, rapport van 7/9, en verklaring van 9/9, in CPE 2, pp. 618, 631 e.v.; R. Simmonds, pp. 82-83; telegram Dayal aan 'H' van 10/9, n° B-876, in un Archives.

170. Telegram Dayal, Von Horn aan H, 14/9, n° B-965; zie ook het telegram van 'H' aan Dayal, Von Horn, 18/9, n° 1928, in un Archives. Zie ook J. Gérard-Libois, *Sécession...*, p. 178. In zijn Eerste Rapport (21/9) schreef Dayal dat dankzij de goede diensten van de VN [...] de vijandelijkheden aan de grens Katanga-Kasaï virtueel beëindigd werden; en dat ONUC in die periode maatregelen nam om het vrachtvervoer per trein door de provincie Kasaï naar Katanga [...] te verzekeren. In CPE 2, pp. 672, 680. Tshombe, in CRISP, Congo 1960, p. 794; P.-H. Gendebien, p. 72.

171. Cl. Kamitatu, p. 66; zie ook het interview met Jean Terfve en Albert de Coninck, in *Le Drapeau Rouge*, 8/10. Tekenend voor *Le Courrier d'Afrique*: in een van de nummers zou het blad Lumumba de Afrikaanse Hitler noemen. (13/10).

172. Op 14/9, om 14u.15, zond de radio een opgenomen toespraak van Lumumba uit, waarin hij de soldaten feliciteerde voor hun loyaliteit tegenover de regering en hen aanspoorde om discipline op te brengen, zich tegen verdeeldheid te verzetten, en hen aanmoedigde in hun taak van pacificatie. Dayal, die dit bericht aan 'H' overmaakte, vermeldt in hetzelfde telegram dat 40 ANC-officieren op dit ogenblik in Kamp Leo in vergadering bijeen zijn. Op die bijeenkomst werd Mobutus coup beraamd... telegram Dayal van 14/9, n° B 967, in un Archives. Zie ook Cl. Kamitatu, pp. 65 e.v.

173. F. Vandewalle, *Mille et quatre jours*, fasc. 2, p. 261. Zie ook het interview met mgr. Jadot, in LLB, 16/11/60.

174. H, in telegram van de vs-missie bij de VN, 10/9, in M. Kalb, p. 94; zie ook J.-Cl. Willame, *Éléments...*, p. 28; R. Dayal, p. 64.

175. In een telegram van 6/9 schreven Cordier en Dayal: Mobutu kwam binnen in eerder verwarde toestand. Hij staat duidelijk onder zware druk [van de nationalistisch-LdW]. Hij meldde klachten betreffende sluiting van (1) Radiostation, (2) Opstelling

- van wacht aan postkantoor, (3) Sluiting luchthavens, (4) Onvermogen van Russisch vliegtuig met generaal Lundula om hier vandaag te landen. [...] De afspraken [waarbij, inzake het postkantoor en de radio, het ANC binnen, en de VN buiten de wacht optrokken, maar waarbij het radiostation gesloten bleef-LdW] stelden hem tevreden, dat lijdt geen twijfel, als succesvertoning tegenover strenge instructies. Hij uitte vervolgens zijn vaste voornemen om morgen ontslag van post te nemen. Wij spanden ons in om te proberen hem dat te ontraden.: telegram aan H, n° B-822, in un Archives.
176. F. Monheim, Mobutu..., pp. 131-132: C. Hoskyns, p. 215; I.J. Rikhye, p. 95. F. Vandewalle noemt bij diegenen die sedert enkele dagen op de hoogte zijn van Mobutus naderende coup: Kettani, ONUC-ambtenaren, de Britse militaire attaché Sinclair, en ongetwijfeld Marlière, Lahaye (Sûreté) en Dupret, de Belgische consul in Brazza: Mil-le..., fasc. 2, p. 271. Marlière was in augustus adviseur van Mobutu geworden.
177. Daarom is het correcter om, in plaats van over een dubbele staatsgreep, te spreken over een staatsgreep in twee etappes.
178. M. Kalb, p.409; Mobutu tegenover een AFP-journalist, 19/9, in C. Hoskyns, p. 222; La Relève, 24/9/60.
179. P.-H. Gendebien, p. 155. Zie voor de enthousiaste reacties van de VN-leiders op Kettanis benoeming, de telegrammen uitgewisseld tussen 'H' en Bunche, 20/8, n° B-552 en 1066; zie ook de brief van Lumumba aan H, 22/8, in dag 13/1.6.1.1, in un Archives.
180. Op 19/8 bevonden er zich in Kongo 14.491 blauwhelmen, uit Ethiopië (2547), Ghana (2389), Guinea (744), Ierland (1317), Liberia (225), Mali (574), Marokko (3250), Soedan (390), Tunesië (2427), Zweden (628). Cijfers in H, Deuxième Rapport, Add. n° 10, in CPE 1, p. 799. Dayal gaf in een telegram van 5/12 een overzicht van de omvangrijke bijdrage van ONUC aan de stroomlijning van het ANC: 2) Ongeveer 200 Marokkaanse officieren en mannen werden ter beschikking gesteld voor de opleiding van het ANC. In de hoogste rangen werd een aantal officieren tewerkgesteld om te helpen bij de oprichting van het ministerie van Defensie, en enkele officieren en soldaten bij de opbouw van een generale staf voor Hoofdkwartier ANC. In de eenheden te velde werden manschappen uit garnizoen Thysstad gegroepeerd in 2 pelotons die bijzondere opleiding kregen en positieve resultaten tentoonspreidden. In Leopoldstad werd op beperkte schaal 1 bataljon paracommando opgericht. [...] 3) In gebieden waar andere dan Marokkaanse troepen gelegerd waren, werd steun bij routinetraining geleverd door plaatselijke VN-garnizoenen. Dayal meldt nog dat deze militair-technische bijstand begin oktober virtueel tot stilstand kwam, met uitzondering van de levering van 2 vliegtuigen voor paracommandos; en dat de afname van de belangstelling voor VN-steun samenviel met een toename van Belgische invloed bij de stafchef [...] Meer dan 200 officieren werden voor opleiding naar België gestuurd. Telegram aan H, n° B-1606, in un Archives.
181. R. Dayal, p. 23; G. Weber, p. 127. Hammarskjölds biograaf moet erkennen dat Kettani (een der beste generaals van de VN) koel werd ontvangen bij zijn terugkeer naar zijn geboorteland: J. Lash, Monsieur H., p. 257.
182. Zie hierover een telegram van Dayal aan 'H' van 9/9, n° B-862. Na Mobutus coup waren de paracommandos de eersten om in het kader van het VN-programma voor militaire scholing een opleiding te ontvangen. Dayal erkende later, op 26/11, dat de VN daarmee een terreurwapen in Mobutus handen had geduwd: Zoals we geveesd hadden heeft de paracommando-training, ondanks Kettanis aandrang, enkel gediend om het zelfvertrouwen en agressiviteit van de troepen te vergroten. VN-rapport, 5/11/60, in CPE 2, p. 812; Rapport de l'Association Belge pour les Nations Unies, 6/1961, in Ibidem, p. 1133; telegram Dayal aan H, 26/11, n° B-1518, in un Archives.
183. I.J. Rikhye, p. 320; telegrammen Cordier aan H, 5/9, n° B-795, B-799 en B-800-801, in un Archives.
184. Telegram Cordier aan H, 6/9, n° 801; telegram 'H' aan Dayal, Cordier (Leo), 6/9, n° 1593, in un Archives.

185. Telegram Dayal aan 'H' van 8/9, n° B-858. Zie ook R. Dayal, p. 34; M. Kalb, p.96. Ook Kasavubu wist welk deuntje hij moest zingen: op 9/9 liet hij, bij monde van zijn secretaris, aan Mobutu weten dat hij wenste het ANC te betalen en te voeden [...] en, in het algemeen, de ontberingen en moeilijkheden van het ANC te verlichten aldus Dayal, in een telegram aan 'H' van 9/9, n° B-863, in un Archives.
186. Telegram Dayal, Von Horn aan H, 10/9, n° B-878, in un Archives.
187. Volgens C. Hoskyns betaalde de VN in oktober aan het ANC in de Oostprovincie 13 miljoen frank (p. 244). I.J. Rikhye bevestigt dit (p. 99). De (nationalistische) regering van de Oostprovincie, die in september de soldij voor de soldaten van Stanleystad zelf voorgeschoten had – omdat sommige soldaten zouden weigeren om met VN-geld overtuigd te worden, aldus Finant – stootte daarentegen op een njet van de VN toen zij haar vroeg om dit bedrag terug te betalen, telegram Dayal aan 'H' van 30/9, n° B-1137, in un Archives.
188. In een telegram aan 'H' van 21/9, n° B-1052, meldde Dayal: Zoals eerder gemeld, Mobutu wordt assertiever en heeft meer zelfvertrouwen. Wij zullen natuurlijk alle invloed die wij hebben uitoefenen om hem op het rechte pad te houden, ofschoon de financiële prikkel er niet langer meer is. Dat weerhield de VN er niet van om ook na 14/9 soldij en voedsel aan het ANC in Leopoldstad uit te delen: telegrammen Dayal aan H, 7 en 9/10, n° B-1193 en B-1211, in un Archives.
189. R. Dayal, p. 66. 'H' schreef, na een gesprek met Nasser: Eregast van vanavond vroeg verschillende keren wie de troepen [van Mobutu-LdW] betaalde. Ik kon in grootste oprechtheid lammetje zijn. De dag daarop schreef H: Nehru vroeg gisteren wie nu het ANC betaalt, welke de verklaring is voor het feit dat het ANC zijn loyaliteit van Lumumba afgewend heeft en wat de band is tussen onze financiële steun en autoriteit Mobutu. Bijgedachten achter deze vragen zijn duidelijk. Mijn antwoord bestond uit schets van eerste betaling (van tiende) [...] en verder gezegd dat inzake toestand vandaag, het mij gewoon niet duidelijk is hoe zaken geregeld waren (dit laatste is, zoals je weet, volledig juist, alhoewel schijnbaar ontwijkend, omdat wij enkel toevallige en onvolledige informatie hebben wat ons geen beeld geeft of, en in welke mate, VN-fondsen rechtstreeks betrokken zijn, en onder welke vlag en hoe deze betaald zouden kunnen zijn in specifieke gevallen.): Telegrammen 'H' aan Dayal van 30/9, n° 2266, en van 1/10, n° 2311, in un Archives.
190. P.-H. Gendebien, pp. 77-78; Mobutu, in *Pourquoi Pas?*, 25/11/60.
191. Cardoso, in C. Hoskyns, p. 238. Telegram Cordier (Leo) aan 'H' van 5/9, n° B-796, in un Archives. Zie voor Mobutus neutralisme, zijn verklaringen van 14/9 en 29/9: J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, p. 431.
192. F. Monheim, Mobutu, pp. 148-149. Zie over de incidenten NYT, 19/9; sicr, in M. Kalb, p. 97; Dayals telegrammen aan 'H' van 22 en 23/9, n° B-1060 en B-1066, in un Archives.
193. Dit antiekolonialisme keerde zich ook tegen de vn: Op alle niveaus, zowel burgerlijke als militaire, leeft een haat voor alles wat de blauwe helm, muts of armband draagt. De zwarte heeft de indruk dat zijn land door de vn bezet wordt. Interview met mgr. Jadot, in LLB, 16/11/60.
194. Mobutu aan Davister, in *Pourquoi Pas?*, 25/11/60; zie ook R. Dayal, pp. 66-67. Dayal noemde Mobutu in 3/1961 de zwakste van alle sterke mannen die hij ooit had ontmoet. In M. Hippolyte, p. 184. In september en oktober bereidde de vs zich op alle eventualiteiten voor: hij versterkte zijn zeemacht voor de Kongolese kust met 500 mariniers en amfibievoertuigen. Doc. Dep. of State, 27/1/61, in D.N. Gibbs, *The Political Economy...*, p. 95.
195. Procès-Verbal de la Réunion du Conseil National Extraordinaire du 13 août 1960 en Procès-Verbal de la Séance du Conseil des Ministres du 16 août 1960, in Central Africa Project Collection.
196. P. Julien Dema, in *Remarques Congolaises*, 8/3/62, p. 82. Lumumba beschrijft dit proces, in een brief aan de voorzitter van de AV van de VN van 11/11, in dag 1/5.1.2.

De zuivering van het officierskorps was nochtans reeds onmiddellijk na Lumumba's afzetting, op 5/9, begonnen, toen een promotiegolf in het ANC op gang kwam: verklaring van Kasavubus secretaris, in een telegram van Dayal aan H, 9/9, n° B-863, in un Archives.

197. I.J. Rikhye, p. 131. Zelfs in 2/1961 moest de VN nog mobutistische officieren in Lu-luaburg in bescherming nemen tegen nationalistische soldaten en de bevolking van de stad, die in opstand gekomen waren na de aankomst van 200 soldaten uit Stanleystad: Ibidem, pp. 205-206. Gizenga consolideerde de nationalistische suprematie over de strijdkrachten van Stanleystad door een massale rekrutering van jongeren voor het ANC, (eind oktober, begin november 1960): C. Hoskyns, p. 290. De antinationalistische officieren slaagden er wèl in de leider van de provinciale regering, J.-P. Finant, te arresteren en naar Leopoldstad over te brengen. Ibidem, pp. 240-241.

198. Volgens F. Vandewalle waren de commissarissen Tshisekedi en Ndele de eersten om rond 26/9 voor te stellen om Lumumba's residentie te omsingelen. Mille..., fasc. 2, p. 291. *The Times*, 19/9.

199. *The Times*, 16/9; Comm. de Coordination, La République... (Septembre 1960), p. 17; G. Heinz en H. Donnay, p. 37; NYT, 10/10, in M. Kalb, pp. 135-136.

200. Brief Lumumba, in K. Nkrumah, Challenge..., pp. 61-63; brief van P. Dufour (ONUC-Stanleystad) aan B. Urquhart (ONUC-Leo), 12/9, in dag 1/2.3.

201. F. Vandewalle, Mille..., fasc. 3, p. 323; Timberlake, telegram van 13/10 aan Washington, in M. Kalb, p. 138; telegram Dayal aan H, 19/10, n° B-1275, in un Archives. Dayal, Tweede Rapport, 2/11, in Min. van Buitenlandse Zaken (Nederland), p. 246.

202. J. Gérard-Libois, L'opération des Nations Unies..., p. 15.

203. Iléo, Senaat, 31/8, in Études Congolaises n° 2, mai-juin 1961, ontmoeting Mobutu-Tshombe in CRISP, Congo 1960, p. 969; telegrammen Rikhye (Leo) aan H, 19/11, n° B-1473 en B-1475, en van 20/11, n° B-1376, in un Archives.

SLEUTELN
AAN EEN
ALTERNATIEF

EEN TUSSENTIJD'S OVERZICHT: DE DESINTEGRATIE VAN KONGO

Patrice Lumumba bleef ook na Mobutus staatsgreep en ondanks zijn huisarrest, het Kongolese politieke toneel beheersen. Alle politieke blauwdrukken uit die periode draaiden in wezen rond de vraag: welke politieke plaats moet voor Lumumba en de nationalistische stroming gereserveerd worden in het toekomstige Kongo? De nieuwe machthebbers slaagden er immers niet in om hun bewind te consolideren. De versnelde desintegratie van het land na de staatsgrepen van september wordt treffend geschetst in het Tweede Rapport van Rajeshwar Dayal, die Andrew Cordier in september als speciale vertegenwoordiger van de secretaris-generaal was opgevolgd. In dat rapport analyseert de eerste man van ONUC de toestand in Kongo tijdens de maanden september en oktober 1960. Dayal brengt daarin naar eigen zeggen de onverbloemde feiten.¹ Indirect vormt deze tekst dus ook een tussentijds overzicht van twee maanden VN-interventie in Kongo.

DE GEWAPENDE BENDEN VAN MOBUTU

Het politieke vacuüm, gecreëerd door de omverwerping van de regering-Lumumba, hield het land in zijn greep. Kort na Mobutus coup had Dayal geschreven: Omstreeks midden september [...] hadden de constitutionele crisissen de ineenstorting van de regeringsstructuur zelf veroorzaakt; deze wordt vervangen door groepen die naar de macht dingen.² Anderhalve maand later was het probleem nog niet opgelost: Aan de oorsprong van de huidige verwarring en desintegratie in Kongo ligt het feit dat er geen uitzicht is op een politieke oplossing. [...] Een doeltreffende centrale regering is onbestaande, maar ook de provinciale regeringen worden dikwijls door interne strijd verscheurd. Steeds weerkerende arrestaties en wisselingen van politieke leiders, willekeurige toewijzing van politieke autoriteit met de steun van eenheden van het ANC, de afwezigheid van effectieve uitrusting en gekwalificeerd personeel in

de provinciale ministeries, het virtuele bankroet en de afwezigheid van enig uitzicht op inkomsten – dit alles weerspiegelt de politieke desorganisatie in de provinciale hoofdsteden. De algemene context waarin het neokoloniale alternatief voor Lumumba zich ontwikkelde, is duidelijk: De belangrijkste, meest verontrustende, zelfs alarmerende, ontwikkeling [...] was de voortdurende en dikwijls snelle ontbinding van wet en orde. De belangrijkste factor in deze ontbinding was het voortdurend gebrek aan discipline in de ANC-troepen, die zich in toenemende mate schuldig maakten aan illegale daden van allerlei aard. Het gevolg hiervan was dat landen als India, een der niet-gebonden staten die 'H' actief steunden, eisten dat de VN zou optreden tegen het ANC, dat nu omschreven werd als de gewapende bendes van Mobutu.³

Volgens Dayal werden de moeilijkheden veroorzaakt door Mobutus staatsgreep: Het opduiken van het leger op het politieke toneel vormde een nieuwe bedreiging van de vrede en veiligheid, en verhinderde feitelijk vreedzame politieke activiteit. In plaats van dat het ANC enige mate van veiligheid of stabiliteit zou verzekeren, werd het de belangrijkste aanstoker van wetteloosheid. Deze macht, verspreid over verschillende centra in het land, zonder samenhangende leiding of controle, ongedisciplineerd en onbetaald en zwaar bewapend, begon het recht in eigen handen te nemen. [...] In Leopoldstad [...] voerde het een klimaat van terreur in dat het leven van de gemeenschap dreigt te verlammen. Dayal bespreekt verder het illegale karakter van Kasavubus decreten (het naar huis sturen van het parlement, de installatie van Mobutus college), en omschrijft de tandem Mobutu/Kasavubu als een regime dat in de praktijk enkel op militaire macht steunt.⁴

Yves Benot wijst er terecht op dat Mobutus soldaten niet zomaar ongedisciplineerd waren, maar naar de indiscipline gedreven werden. De terreurdaden van het ANC, en de willekeur ervan, moesten de bevolking in het gareel houden. In oktober en november herstelde de bevolking in Leopoldstad en omgeving zich enigszins van de angst en de passiviteit die de ontwikkelingen teweeggebracht hadden. Zo trok er op 14 oktober een indrukwekkende steunbetoging voor Lumumba door de hoofdstad.⁵ Op 23 oktober leidden confrontaties tussen ANC-eenheden en nationalistinnen in de hoofdstad, volgens politiebronnen, tot de dood van tien burgers; pas vier dagen later was de rust hersteld. Zelfs het katholieke weekblad *Présence Congolaise*, dat voortdurend de uitschakeling van alle onrustzoekers eiste, moest erkennen dat het ANC misbruik

maakte van huiszoekingen door zich te buiten te gaan aan diefstallen, verkrachtingen en mishandelingen. Het schrikbewind in de volkswijken van de hoofdstad, en de martelingen en moorden in het nieuwe gevangenenkamp van Binza volstonden echter niet om de oppositie binnenskamers te houden. Begin november werd een spontane staking bij de strategische vervoersmaatschappij *otrac* door repressie en massaontslagen van stakers ongenadig verpletterd. Kort daarop dwongen protestbetogingen Mobutu ertoe om provinciaal president Kamitatu, die hij de dag voordien gearresteerd had, weer vrij te laten.⁶ Volgens Kamitatu was dit groeiende volksverzet de reden waarom Mobutu er niet in slaagde om in die periode zijn militair bewind te consolideren. Ook Benoît Verhaegen verwijst naar zware confrontaties tussen de nationalistische bevolking en ANC-soldaten in Kwango-Kwilu, waar de PSA van Kamitatu en Gizenga haar machtsbasis had, als een van de manieren waarop de verbroekeling van de macht naar het einde van 1960 toe bleek.⁷

Bovendien bleven de nationalistische leiders, ondanks de uitschakeling van het parlement en Lumumba's interne verbanning, hun stem laten horen. J. Okito bezorgde, namens de parlementaire meerderheid, een memorandum aan Dayal. Deze tekst bevatte een ongemeen scherpe kritiek op het VN-optreden. Okito schreef dat de verderfelijke inmening van de functionarissen van de VN in de politieke huishouding van Kongo gedurende lange tijd de wetgevende en uitvoerende organen van het land verlamd hebben, waardoor het land in de anarchie gestort werd [...]. Onder het voorwendsel dat het om binnenlandse aangelegenheden van het land gaat, blijft de VN tegenover deze toestand inactief; en door de ongerechtvaardigde bezetting van de nationale luchthavens, belet zij de wettige regering de eenheid van het land en het herstel van de orde in het land te realiseren. Okito riep de VN op om met de regering-Lumumba samen te werken, opdat het parlement onmiddellijk bevrijd en beschermd zou worden door de VN-troepen. Verder eiste hij dat de radio en de luchthavens uitsluitend ter beschikking van de wettige regering gesteld zouden worden. Indien de VN niet aan deze eisen tegemoetkwam, moesten Afro-Aziatische troepen zich ter beschikking van de regering stellen om haar, buiten het kader van de VN, te helpen om het land te pacificeren en om de nationale integriteit te vrijwaren.⁸ De omverwerping van de Kongolese regering was relatief gemakkelijk verlopen. Maar de opbouw van een stevige sociale basis voor het nieuwe bewind bleek een ander paar mouwen te zijn...

Wij, Belgen, zijn terug aan de macht

Na Mobutus coup namen de westerse ambassades de politieke touwtjes in Leopoldstad in handen. Dayals berichten aan 'H' laten daarover geen twijfel bestaan: Rikhye zag Mobutu gisteren in zijn nieuwe hol, een vorstelijke Belgische villa met uitzicht op de stroomversnellingen en door Mobutu opgeëist samen met andere woningen in de buurt, voor hemzelf en het ANC. Betekenisvol genoeg, enige niet-Kongolezen toegelaten te wonen in het gebied zijn Britse en USA militaire attachés. [...] Ik ontmoette Mobutu [...] Hij is in wezen een zwak figuur met goede bedoelingen maar geteisterd door zijn bandeloos leger en vooruitgeduwd door bepaalde kringen. In het zog van de dubbele staatsgreep van september nestelden zich ook Belgen opnieuw in de stad. Nu Lumumba uitgeschakeld was, verklaarde de Belgische regering zich bereid om de terugkeer van blanken aan te moedigen.⁹ In Leopoldstad steeg volgens Dayal de Belgische populatie van 4500 in juli naar minstens 6000. [...] Een werwingsbureau voor Kongo werd in Brussel opgericht [...]. Het doel van dit bureau is blijkbaar steun te verlenen aan de heroprichting van een Belgisch ambtenarenkader, voornamelijk op het politieke vlak.¹⁰ Een intern VN-document van oktober stelde: De Belgen hebben enig succes geboekt in het herstel van hun politieke, of, in elk geval, van hun administratieve invloed in Leopoldstad [...]. De meest treffende gebeurtenis van de afgelopen weken [...] was de installatie van M. Tshibamba in het ministerie van Volksgezondheid, die, na zijn benoeming als algemeen commissaris op 20 september een half dozijn Belgische adviseurs met zich meebracht. [...] Een van hen zei tegen een VN-ambtenaar dat er geen behoefte meer was aan hun adviesteam, omdat wij, Belgen, weer aan de macht zijn. Belgische officieren omkaderden Mobutus troepen. Mobutu had volgens Dayal 36 Kongolezen voor een militaire opleiding naar België gestuurd. Zij ontmoetten er hun Katangese collegas in de militaire schoolbanken.¹¹

In Katanga bleef de toestand ongewijzigd Belgisch. In de koperprovincie, aldus Dayal, is de Belgische invloed alomtegenwoordig. Virtueel alle belangrijke burgerlijke en veiligheidsposities zijn ofwel direct bezet door officiële met de Belgische nationaliteit, ofwel gecontroleerd door Belgische adviseurs van recent aangestelde en dikwijls onervaren Kongolese officiële.¹² In de strijd tegen de nationalistische rebellen in

Noord-Katanga ging het regime zich te buiten aan regelrechte oorlogsmisdaden. In Luena gingen Katangese militairen over tot standrechtelijke executies: 68 Baluba-gevangenen werden afgeslacht. De brutale repressieve operatie en de raids van de Katangese Gendarmerie op de steden Niemba, Kabalo en Mitwaba dreven de plaatselijke bevolking naar de grens van de wanhoop. Vanaf eind oktober gooide Tshombe huurlingen in de strijd. Zij werden de verschrikkelijken genoemd. Ze richtten onder de slechtbewapende Baluba enorme slachtpartijen aan.¹³ In de zogenaamde Zelfstandige Staat van Zuid-Kasaï is er ook een omvangrijke Belgische aanwezigheid. De nadruk ligt er tegenwoordig op oorlogsachtige voorbereidingen, geleid door een zekere kolonel Crèvecoeur, die optreedt in Belgisch uniform, en wordt bijgestaan door een andere Belg, kolonel Levaux. Er is geen zichtbaar tekort aan geweren. Bovendien worden er wapens vanuit Katanga binnengebracht [...].¹⁴ Nadat Kasavubu op 23 september het nationale leger opdracht had gegeven zich uit Zuid-Kasaï terug te trekken, bezetten de troepen van Kalonji het terrein opnieuw. Zij maakten zich schuldig aan herhaaldelijke uitvallen en repressieve acties [...]. De door Belgen geleide troepen van Kalonji brandden het dorp Malunda plat, en vermoordden de inwoners. Op 13 december illustreerde Hammarskjöld zelf voor de vr de ontbinding van Kalonjis rijk als volgt: Tussen 250 en 300.000 mensen sterven op dit ogenblik letterlijk de hongerdood in het zuiden van Kasaï, dagelijks sterven er naar schatting 200 mensen van de honger.¹⁵

Dayals Tweede Rapport veroorzaakte een schok in de westerse hoofdsteden. Wat was de politieke betekenis van dit zorgvuldig voorbereide rapport over het nieuwe regime in Leopoldstad, en over de rol van Brussel daarin? Waarom openbaarde Hammarskjöld datgene wat Dayal zelf in een vertrouwelijk telegram omschreef als een dossier over de woeste en willekeurige activiteiten van het ANC dat op vernietigende wijze zal bewijzen dat het ANC feitelijk een gevaar vormt en de mythe sloopst waarbij Mobutu als de sterke man van Kongo en het ANC als een stabiliserende factor in de toestand afgeschilderd worden? Waarom publiceerde de VN-leiding een rapport dat, nog steeds volgens Dayal, bij publicatie een ontknoping met Mobutu zou uitlokken, iets waarop wij voorbereid zijn? En waarom zou de publicatie van dit vernietigend openhartig rapport (Urquhart) niet, zoals Dayal verhoopte, ten koste van Mobutu gebeuren, maar mede aan de basis liggen van Dayals ontslag als de eerste man van ONUC?¹⁶

OPGELEGDE VERZOENING OF RADICALE CONFRONTATIE?

Tot aan de uitschakeling van de Kongolese regering kenden de relaties tussen Washington en New York een harmonieus verloop. Maar in de loop van september, toen de vraag naar het alternatief voor de omvergeworpen regering brandend actueel werd, ontstonden er tussen de VN-leiders en het Witte Huis belangrijke tactische meningsverschillen. De afwijzende reacties van Washington en Brussel op Dayals Tweede Rapport illustreerden de groeiende kloof binnen het internationale bondgenootschap. Twee documenten werpen een helder licht op die ontwikkeling. Het eerste is een telegram van de secretaris-generaal aan zijn vertegenwoordiger in Leopoldstad; het tweede document is een nota van Jef van Bilsen aan president Kasavubu.

HAMMARSKJÖLDS TELEGRAM VAN 2 OKTOBER

De krachtlijnen voor het nieuwe VN-beleid werden door de secretaris-generaal uiteengezet in een telegram van 2 oktober. Hammarskjöld schreef aan Dayal: Gisteren vergadering Adviescomité. [...] Ambassadeur India opende de discussie door te zeggen dat [...] het noodzakelijk zou zijn om terug te vallen op grondwettelijke autoriteit van parlement als kader voor bijeenkomst politieke leiders. Dit viel samen met mijn eigen opvattingen en ik onderschreef reactie ruwweg in volgende bewoordingen [...]. Parlement was uitweg naar democratische vertegenwoordiging van het volk en grondwettelijk initiatief zou, indien mogelijk, uit die hoek moeten komen; echter, sprekend over parlement bedoelde ik noodzakelijkerwijze het gehele parlement en niet zon 90/100 leden die in Leopoldstad toevallig opduiken na de oproep van de een of andere partij. Dat betekent dat het voor de VN geoorloofd is om te proberen, in uitvoering van haar mandaat, voorwaarden te scheppen voor een officiële bijeenkomst van parlement met volledige deelneming van alle fracties. Daartoe zouden wij de noodzakelijke veiligheid moeten garanderen

aan mensen die naar Leopoldstad reizen en zouden wij voorts moeten proberen om mensen daarvoor warm te maken. Wij zouden discreet morele druk op politieke leiders moeten uitoefenen om samen te werken om voltallige parlementszitting samen te krijgen en om te zorgen voor opbouwende werkzaamheden in parlement [...]. Toen ik dat zei had ik aanhangers van zowel Kasavubu als van Lumumba en Tshombe of van gelijk wie in gedachten. [...] Persoonlijk denk ik dat Tshombe de oplossing van het probleem kan vormen. Ik overweeg het om hem te lijmen door persoonlijke benadering waarbij ik een beroep op zijn patriottische gevoelens verbind aan zijn wens politiek te overleven nu Belgische steun praktisch volledig verdwenen is en wellicht binnenkort actief uitgeschakeld kan worden. Mijn wens zou zijn dat Kasavubu zou meewerken aan deze poging om Tshombe in het gareel van de definitieve grondwettelijke autoriteit van parlement te krijgen [...] De dag voordien had de secretaris-generaal, tijdens de bijeenkomst van het Adviescomité, verklaard: Zolang de Belgen daar [=in Katanga-LdW] waren, zou er separatisme zijn, want Tshombe zou dan om zo te zeggen vanuit een krachtspositie onderhandelen. 'H' zei dat die Belgische elementen [...] die een zekere mate van kunstmatige kracht vertegenwoordigen moesten vertrekken omdat zij het evenwicht in de situatie verstoren; zij vormen een soort tussenkomst in het natuurlijke proces van politieke ontwikkeling. [...] Tshombe is niet fundamenteel tegen eenheid. [...] Door de kunstmatige krachten af te breken en door [...] de controversen tussen individuele leiders glad te strijken, zou een toestand geschapen worden waarin Tshombe gedwongen zou worden om zijn standpunt te wijzigen, want het gaat niet om een principieel standpunt. [...] Zij moeten werkelijk gedwongen worden om samen te komen [...] En Hammarskjöld besloot met een pleidooi voor een sterke regering gebaseerd op normale procedures, hereniging, verzoening.¹⁷

Zeker: een steeds erg voorzichtige secretaris-generaal legde niet alle kaarten op tafel in deze gecodeerde telegrammen, en ook niet in de vertrouwelijke vergaderingen van het Adviescomité. Maar toch drukt dit telegram precies uit wat VN-functionaris en Kasavubu-adviseur J. David onmiddellijk na Kasavubus coup nastreefde: een nieuw, nekoloniaal kabinet, steunend op een parlementaire meerderheid, en opgebouwd rond de as Kasavubu-Tshombe. De rol van Lumumba zou hierin stevig aan banden zijn gelegd. Deze optie werd ook na Mobutus coup door de VN aangehouden, en werd door Dayal als volgt aangeprezen in zijn

Tweede Rapport: De enige twee instellingen wier fundamenteën nog overeind staan, zijn het ambt van het Staatshoofd en het Parlement. Indien de eerder vermelde minimumvoorwaarden van niet-inmenging en veiligheid verzekerd konden worden, zou dat de leiders van het land in staat stellen om vreedzame politieke oplossingen te zoeken, door bemiddeling van deze twee instellingen. [...] Dan zou er een kans bestaan dat één enkele regering van verzoening, die alle belangrijke belangen vertegenwoordigt, het licht zou zien. Bij de uitvoering mochten Tshombes belangen niet over het hoofd gezien worden. In een telegram dacht Dayal daar hardop over na. Tshombe zou wellicht de garantie willen krijgen dat Katanga niet zou worden meegezogen in de politieke chaos in de periode waarin deze onderhandelingen over de grondwet zouden plaatsvinden. Er zou misschien een stilzwijgende overeenkomst kunnen komen, onderschreven door Afro-Aziaten, dat de facto positie in afwachting niet fundamenteel gewijzigd zou worden, behalve wat betreft, in verboden categorieën, uitwijzing van Belgen en passende vervanging door technisch personeel vn.¹⁸ De vn beoogde een regering die met enige geloofwaardigheid en krediet de chaos zou kunnen overstijgen. Het kwam er daarom op aan om de opgeroepen oppositiekrachten te bundelen tot een constructieve kracht. Zon regering was slechts denkbaar in een parlementair kader. En precies over dat parlement, met op de achtergrond de Kongolese massas en een groot deel van de internationale publieke opinie, hing de schaduw van Patrice Lumumba...

VAN BILSENS NOTA AAN KASAVUBU

Dit perspectief botste op verzet van het Witte Huis, dat met afschuw de zwakte van zijn mannetjes in Leopoldstad aanschouwde, en van de Belgische regering, die haar politieke herintrede in de Kongolese hoofdstad organiseerde, niet om een nieuwe start in haar relaties met Kongo te maken, maar om die op de proef te stellen en om in het politieke vacuüm te springen.¹⁹ Washington en Brussel mikten onverdroten op de versterking van hun pionnen. Nadat de Kongolese regering was uitgeschakeld, betraden zij ongegeneerd het politieke toneel van de hoofdstad. Zij bestreden er naar believen, rechtstreeks of via hun lokale vertrouwenspersonen, de nationalistische wortel en de stok, omkoperij en terreur waren dagelijkse kost.²⁰ De organische zwakte van de Kongolese burgerlijke krachten rond Kasavubu verhinderde elk uitzicht op

een parlementaire overwinning tegen de nationalisten. Mobutus college van commissarissen zou zich met moeite overeind kunnen houden, en de uitbouw van een nationalistische pool in Stanleystad gaf de nationalistische beweging een concreet perspectief: de heropbouw van het land vanuit de Oostprovincie. In die context schoven de westerse machten Hammarskjölds optie opzij, en stuurden zij aan op een radicale confrontatie met de nationalisten. Tekenend voor deze evolutie is een beleidsnota van Jef van Bilsen ten behoeve van Kasavubu, van 2 oktober. Van Bilsen, die dichter dan Hammarskjöld op het terrein zat, begreep wat de secretaris-generaal slechts in de loop van de maand november ten volle zou begrijpen: de antinationalisten hadden de Rubicon overgestoken, en zouden niet rusten voor de politicus en het symbool Lumumba vernietigd was. De nota van Van Bilsen verdient vanuit verschillende oogpunten bijzondere aandacht. In de maalstroom van de Kongo-crisis had Van Bilsen antennes in alle belangrijke milieus. De adviseur van de Kongolese president had uitstekende contacten met Kongolese politici, met VN-leiders en met de Belgische premier. In de periode voor en na Lumumba's uitschakeling ontmoette hij alle belangrijke acteurs in het drama, zoals Kasavubu, Cordier, Eyskens, Iléo, Bomboko, de tshombisten, Bunche, Wieschhof, Generale-topman Vanderstraeten, enzovoort. Van Bilsen had dus een geprivilegieerde positie van waaruit hij de westerse actie in Kongo in die maanden goed kon overzien.²¹ De nota geeft duidelijk aan dat hij in die dagen op een confrontatie aanstuurde, terwijl hij zogenaamd een verzoening tussen Kasavubu, Lumumba en Tshombe voorstond. Het radicale antinationalisme dat als een rode draad door de nota loopt illustreert hoezeer de politieke posities zich aftekenden rond de vraag: met of zonder Lumumba?²²

Kasavubu's adviseur begint zijn nota met een reisverslag over zijn recente besprekingen in Brazzaville, New York en Brussel. Hij beschrijft Brazzaville als een nest van intriges, en stelt in een understatement vast dat er een vorm van stilzwijgende alliantie tot stand gekomen is tussen uw zaak en Belgische autoriteiten en groepen.²³ Van Bilsen schrijft dan dat er geen enkel bezwaar is dat er discreet bepaalde ondersteuning van waar ook komt. Maar het zal moeilijk zijn om op termijn de noodzakelijke discretie te bewaren, indien de huidige crisis – wat ik vrees – nog verschillende maanden aansleept. Daarop citeert Van Bilsen uit een gesprek dat hij in New York met Bunche had: In werkelijkheid was er geen regering meer in Leopoldstad: Lumumba was door u afgezet en door

Mobutu verjaagd, Iléo was er niet in geslaagd om de macht effectief in handen te nemen, terwijl de jonge mensen [het college-LdW] geen echte regering vormden. Van Bilsen concludeert: Bij de VN viel het mij op dat het wettelijke Kongo [=Kasavubus bewind-LdW] diplomatiek even geïsoleerd is als... België. In Brussel verzekerde Gaston Eyskens hem van de Belgische gehechtheid aan de eenheid van Kongo: zonder Belgische steun, aldus Eyskens, zou een onafhankelijk Katanga geen 2 jaar standhouden. Verder zouden de Generale Maatschappij en de Union Minière niet unaniem de secessie steunen, maar enkel het behoud van de orde door Tshombe, en zij zouden zich niet verzetten tegen een akkoord met Leopoldstad.

Na dit verslag buigt Van Bilsen zich over de politieke toestand in Kongo. De Katangese secessie had het politieke evenwicht gebroken, omdat u achtergelaten werd, geheel alleen geconfronteerd met Lumumba. Omdat Lumumba onbewust, geloof ik, het spel van de Sovjetpolitiek in Afrika speelde, heeft u, op 5 september, besloten om te reageren, daarbij binnen de grenzen van uw grondwettelijke bevoegdheden blijvend. Maar hij schrijft ook: Uw beslissing van 5 september heeft een zware binnenlandse krachtmeting aan het licht gebracht en definitief onvermijdelijk gemaakt. Van Bilsen herinnert Kasavubu eraan dat hij geen voorstander van de afzetting van Lumumba was, want volgens hem was een gematigde coalitie van Kasavubu, Lumumba, en Tshombe noodzakelijk. Maar nu stelt Van Bilsen: De geschiedenis zal verklaren dat u gelijk had en dat u goed gehandeld heeft, dat u Kongo en de VN en Afrika gered heeft, op voorwaarde dat u nu als overwinnaar uit de krachtmeting naar voren komt. Indien ik mijn vroegere adviezen en mijn voortdurende wens voor verzoening van vóór 5 september in herinnering breng, dan is dat om vandaag met nog meer kracht te verklaren, nu de strijd begonnen is, dat geen enkel compromis mogelijk is voordat u erin zal slagen om de controle over de toestand volledig te verwerven. Elk compromis met de vroegere eerste minister zou op dit ogenblik een nederlaag voor u betekenen en zou in zijn voordeel uitdraaien. [...] Het grootste probleem, op dit ogenblik, bestaat er dus in om ertoe te komen om onverkort uw wettige regering op te leggen en om de vroegere regering en zijn bondgenoten volledig uit te schakelen. (Daarna zal het opnieuw mogelijk worden om te onderhandelen, als dat volgens de politieke vereisten van het moment nodig is.)²⁴

In de lijn van Bunches analyse bespreekt Van Bilsen de politieke be-

tekenis van Mobutus coup: De leegte en de anarchie [na 5 september-LdW] hebben de geboorte veroorzaakt of toegelaten van een derde macht, vertegenwoordigd door kolonel Mobutu en het college van algemene commissarissen. De staatsgreep van kolonel Mobutu heeft zeker niet de legale regering aan de macht gebracht. Hij heeft haar zelfs de weg versperd. Hij bezat nochtans een dubbele verdienste: deze van het in zekere mate herstellen van de eenheid van het leger, dat op het punt stond zich te ontbinden in groepen die verschillende politici steunen; en vooral heeft kolonel Mobutu de ontslagen regering van de macht verjaagd en verdreven, en daardoor een einde gesteld aan haar feitelijke autoriteit. [...] Kolonel Mobutu heeft u een grote dienst bewezen. Waarop Van Bilsen de zwakte van het college benadrukt, dat geen gezag in het land heeft, en volledig afhankelijk is van kolonel Mobutu. Het college is een administratief college, geen regering. Met andere woorden, de regeringscrisis duurt voort. Deze crisis mag niet aanslepen, aldus Van Bilsen, want dat zou ten voordele van Mobutu, of van Lumumba, of van een compromis tussen beiden verlopen. Daarom stelt Van Bilsen voor om, in afwachting van een grondwettelijke conferentie, Tshombe voor Kasavubu te winnen: Indien u erin zou slagen om snel de verzoening met de leiders van Katanga uit te lokken; indien u de VN aan uw kant zou kunnen plaatsen, dan zouden kolonel Mobutu en het leger ophouden om neutraal te zijn en zouden zij noodzakelijkerwijze ook aan uw kant staan, waarop u terstond de legale regering zou kunnen installeren. In de daaropvolgende bladzijden volgen dan concrete suggesties, zoals het voorstel om samen met Mobutu en Tshombe een bijeenkomst in Kamina te organiseren, en het afsluiten van een samenwerkingsconventie met de VN, waarbij de VN het staatsbestuur voor zes of acht maanden zou overnemen. Daardoor zou het lot van het VN-optreden moreel verbonden worden met uw regering, en dus zou u zo de VN aan uw zijde scharen.

Of Van Bilsen de nieuwe opvattingen van het Kasavubu-kamp deelde, dan wel zich om tactische redenen in soortgelijke zin uitsprak, zoals hij in een nawoord bij deze nota, in de Franstalige versie van zijn boek over de dekolonisatie schijnt te suggereren, is hier niet van belang. Wat telt, is de strategische omslag in de positie van Kasavubu en zijn omgeving, zoals Van Bilsen die in de nota vertolkt en bepleit. De fundamentele politieke lijn in het document is zonneklaar: de coalitie met Lumumba was definitief verbroken, en vervangen door een lijn van con-

frontatie, beheerst door de dynamiek om het – eenmaal in de ring – uit te vechten, en getekend door het besef van de organische zwakte van het eigen kamp, en de noodzaak om aan het ANC te plakken. Dat alles werd vertaald in een pleidooi om een blok te vormen tussen Kasavubu, Mobutu en Tshombe, met uitsluiting van Lumumba. Kasavubu, en daarna Mobutu, hadden de oorlogsvlag gehesen, en alle argumenten (en sociale krachten) ten voordele van een compromis met de nationalisten waren weggevaagd. Enkele dagen nadat Van Bilsen zijn nota aan Kasavubu had laten bezorgen schreef Dayal aan 'H' een eerste reactie neer: Van Bilsen [...] adviseert Kasavubu geen enkel compromis te aanvaarden voordat volledige controle over de toestand verzekerd is. Hij is van oordeel dat het belangrijkste probleem van het ogenblik erin bestaat dat Kasavubu erin moet slagen zijn wettelijke regering op te leggen en de vorige regering en zijn bondgenoten volledig moet uitschakelen. In een ander telegram van dezelfde dag schreef Dayal: Van [var-ambassadeur-LdW] Ghaleb vernam ik dat enige tijd geleden een telefoongesprek werd onderschept van Van Bilsen vanuit New York, waarin hij Kasavubu adviseerde zich van Lumumba te ontdoen tegen 15 oktober.²⁵

WASHINGTON FLUIT DE SECRETARIS-GENERAAL TERUG

De polarisering van de Kongolese politiek, aangemoedigd en georganiseerd vanuit Washington en Brussel, noodzaakte de VN ertoe de optie van een parlementair bezegelde verzoening op te bergen. Op 10 oktober schreef Dayal nog zelfverzekerd vanuit de Kongolese hoofdstad: Wij raken in een toestand waarin Mobutu, en Bomboko die zich nu bij hem gevoegd heeft, gekortwiekten zullen moeten worden. De openlijke ondersteuning die zij van sommige westerse missies hebben genoten heeft hier heel wat schade berokkend. [...] In de huidige context zou de willekeurige arrestatie van politici het effect hebben dat jouw pogingen om de Afro-Aziaten te verenigen, jouw zoektocht naar vreedzame oplossingen tenietgedaan zouden worden. Dezelfde dag nog vervolgde Dayal met dit bericht: Het is duidelijk dat Bomboko door Timberlake voortgeduwd wordt en hij heeft op zijn beurt de zwakke Mobutu voortgeduwd. Zou er iets ondernomen kunnen worden om Timberlake in bedwang te houden? Negen dagen later klonk het eerder berustend: Er is opnieuw sprake van om overijld een bijeenkomst van het rompparlement bijeen te roepen, wellicht om opnieuw vertrouwen aan de regering-Lumumba

te schenken. Ik ontmoedig deze zet die geen nuttig praktisch gevolg zal hebben. Maar de inspanningen om een algemene oplossing te zoeken op basis van een opnieuw aangezwengeld voltallig parlement worden ernstig geschaad door Mobutus optreden. Geleidelijk aan groeide het besef in alle VN-geledingen dat de regisseurs van het Kongolese drama, die zich niet in Leopoldstad, maar in Washington en in Brussel bevonden, onder de dekmantel van ONUC een andere agenda afwerkten. Het waren Tshombe en Iléo die de limieten blootlegden van wat de westerse machten aanvaardbaar achtten. Eind september verklaarde Tshombe tegen een journalist van AFP: De verdwijning van Lumumba van het politieke toneel is de onontbeerlijke voorwaarde voor een herneming van onze betrekkingen met Leopoldstad. Iléo vertaalde deze eis als volgt: Het is niet door de hand van Lumumba te schudden dat Kasavubu de Kongo-crisis zal oplossen. Zelfs als hij dat deed zou het probleem van Katanga en Zuid-Kasaï onopgelost blijven.²⁶ De confrontatiepolitiek van Kasavubu, Mobutu en Tshombe en hun broodheren werd gevoed door het besef van de zwakte van het eigen kamp tegenover Lumumba. De partners in de neokoloniale boot wilden ook hun onderhandelingspositie tegenover elkaar versterken. Geen vredesbesprekingen en toegevingen, maar de versterking van de eigen posities beheerste de politieke agendas. De lijn van Hammarskjöld en Dayal daarentegen was er een van gecontroleerde verzoening. De VN-leiders stonden bloot aan de enorme druk van de publieke opinie in de derde wereld. In oktober, toen de tandem Kasavubu/Mobutu nog uiterst zwak was, en Lumumba zijn wonden likte, leek er ruimte te bestaan om onder VN-auspiciën een voor het Westen aanvaardbare verzoening te bewerkstelligen. Mobutu staat volgens rapporten onder aanzienlijke druk van sommige van zijn officieren en hij schijnt in een reis naar New York enzovoort een kans te zien om weg te raken. Indien hij vertrekt zou dat wel eens het einde voor hem kunnen betekenen [...]. Het zal gemakkelijker zijn om met een steviger figuur dan met de slappe Mobutu af te rekenen.²⁷ In die context wekt de gespierde taal in Dayals telegrammen uit de periode geen verbazing: Mobutu werd door Rikhye geconfronteerd met meer details over de barbaarsheden van het ANC en [Rikhye-LdW] zei dat dit niet langer getolereerd zou worden en dat wij ons genoodzaakt zouden zien om het ANC zonodig met geweld van de straten te vegen.²⁸ Hammarskjölds telegram van 2 oktober formuleerde de beleidslijnen; Dayals rapport van 2 november was er een concrete uitvoering van. Hammar-skjöld wikte,

maar Washington en Brussel hielden aan hun eigen aanpak vast, en zouden er, tot aan de dood van Lumumba, anders over beschikken.

In een officiële reactie op Dayals Tweede Rapport boorde het State Department elke parlementaire combinatie de grond in: Het parlement [...] is onbekwaam om op te treden ten gevolge van de heersende omstandigheden. De vs nam ook afstand van Dayals opmerkingen over de Belgische adviseurs: Wij hebben het volste vertrouwen in de goede trouw van België in zijn wens om Kongo te hulp te komen. Wij kunnen bijgevolg het besluit tot het tegendeel, dat in verschillende delen van het rapport schuilt, niet aanvaarden. Deze verklaring was erg betekenisvol: voor het eerst sinds de oprichting van ONUC nam de vs publiekelijk afstand van het vn-secretariaat en dat was een van de zeldzame keren dat dat tijdens Hammarskjölds mandaat gebeurde.²⁹ Hammarskjöld was van oordeel dat Kasavubu niet met Tshombe zou samenwerken zolang hij een beroep kon doen op de Belgen. Alle hulp diende via vn-kanalen verleend te worden, om Tshombe en Kasavubu tot een verzoening te dwingen. 'H' had in een brief aan Tshombe verklaard: Indien wij de Belgische factor volledig zouden kunnen lokaliseren en uitschakelen, indien wij een verzoening tussen Katanga en de rest van het grondgebied van de republiek Kongo in gang zouden kunnen zetten, dan zou de toestand in Leopoldstad aanmerkelijk kunnen verbeteren.³⁰ Dayal vertolkte in zijn Tweede Rapport een soortgelijk standpunt.

Zoals New York trokken ook Brussel en Washington na de septembercoups de kaart van de heropbouw van Kongo, rond de as Leopoldstad-Bakwanga-Elisabethstad. Maar zij hadden daar geen haast mee, want zij hadden, niet in dezelfde mate als de vn, af te rekenen met de druk van de internationale publieke opinie. Brussel wou bovendien de voor de Katangese zaak opgezweept Belgische publieke opinie niet bruuskeren, en wilde evenmin de economische activiteiten in Katanga door onbehoedzame verklaringen of maatregelen in gevaar brengen.³¹ Georiënteerd op een gestage aanmaak van de bouwstenen van een herenigd Kongo, was de Belgische factor uitermate nuttig vanuit het oogpunt van de vs. Belgische steun aan het regime in Leopoldstad was complementair aan steun aan Tshombes Katanga. Rothschild, na het vertrek van d'Aspremont naar Brussel de Belgische topman achter Tshombe, kwam in september tot het besluit dat men terecht kon stellen dat het verzet van Katanga tegen Lumumba de overleving van de oppositie tegen Leo en de omverwerping van de eerste minister in grote mate mogelijk had

gemaakt. Zolang de dreiging van Lumumba's politieke come-back niet definitief geweken was, zou Brussel, onder het goedkeurende oog van Washington, zowel Kasavubu als Tshombe blijven ondersteunen. vs-minister van Buitenlandse Zaken Herter was dus verbijsterd over Hammarskjölds verzoek al het Belgisch personeel uit Kongo terug te roepen. Voor de vs, die buiten het Kongolese parlement naar stabiliteit zocht, was een versterking van de tandem Kasavubu/ Mobutu een zaak van primair belang. Washington riep de vn en België bijgevolg op om samen te werken in het voordeel van de volkeren van Kongo.³²

BRUSSEL EIST DE DEFINITIEVE ELIMINATIE VAN LUMUMBA

De Belgische tactische zwenking van steun aan Katanga naar een heropbouw van Kongo via de as Elisabethstad-Leopoldstad-Bakwanga vertaalde zich onder meer in een voorschot van 500 miljoen bf aan de Centrale Bank van Kongo, op 28 september. In die periode werd ook beslist dat Katanga vanaf nu zelf militaire leveringen en operaties moest betalen. Midden oktober werd in Katanga de Belgische Technische Missie vervangen door diensten die wat minder opzichtig tewerk gingen.³³ De spreiding van de Belgische steun over Elisabethstad en Leopoldstad leidde op 8 oktober tot een eerste zure oprisping van Tshombe. In een brief dreigde hij met het verbreken van de betrekkingen met Brussel, dat er nu in Belgisch-Katangese kringen van beschuldigd werd dubbel spel te spelen.³⁴ De vs, België, maar ook de vn wilden Tshombe niet laten vallen. Tshombe had nog een belangrijke rol te vervullen; hij moest het neokoloniale karakter van de regering van een herenigd Kongo garanderen. Betekenisvol in dat verband is een brief van koning Boudewijn aan Tshombe, van 28 oktober 1960. De warme sympathiebetuiging voor Tshombe, en de veroordeling van Lumumba spreken voor zich: Mijnheer de President, ik was erg ontroerd door uw brief van 6 oktober waarin u mij onderhoudt over de gevoelens van gehechtheid die u blijft voelen voor België en zijn dynastie. Sedert mijn grootoom, Koning Leopold ii, de gebieden van het vroegere Belgisch Kongo voor de beschaving heeft opengesteld, is het lot van zijn volkeren, zoals u weet, een der belangrijkste bekommernissen van de Vorsten die de Belgische troon hebben bezet. [...] Een associatie van tachtig jaren zoals deze die onze beide volkeren heeft verenigd, schept affectieve banden die zo hecht zijn dat zij niet ontbonden kunnen worden door het beleid van één enkele

man. [...] Zoals u in uw brief schrijft vormt Katanga een oase van vrede, een bruggenhoofd vanwaaruit het mogelijk zal zijn om de verbreiding van het communisme in Afrika te stoppen. Het is dit beleid [...] dat u ertoe brengt om met de andere provincies van Kongo een federalistische formule te bespreken. België [...] kan zich niet weerhouden om bijzondere gevoelens inzake zijn lot [van Kongo-LdW] te koesteren. Dat staat mij toe om u hier te zeggen hoezeer ik de inspanningen waardeer die u ononderbroken levert met het oog op een politiek van verstandhouding tussen de verschillende leiders van het vroegere Kongo [...] Ik uit de wens dat de wereldopinie weldra uw inspanningen op hun juiste waarde schat en dat zij de eer bewijst die toekomt aan Katanga en aan zijn Leider in het bijzonder.³⁵ De uitschakeling van Lumumba bleef in die periode de allesoverheersende doelstelling, zoals blijkt uit een telegram van Harold d'Aspremont-Lynden aan Mistebel, van 6 oktober. Daarin heeft de nieuwe minister van Afrikaanse Zaken het over het gerucht dat er een nationaal kabinet met Munongo als vice-premier, en met MNC-ministers, in de maak zou zijn. Zijn woorden kondigden niet een terugkeer naar de toestand vóór 5 september, maar de moordpartij van 17 januari 1961 aan: Bijzonder gevaarlijk want neigt in mijn ogen feitelijk naar het indirect aanvaardbaar maken van Lumumba [...]. Belangrijkste na te streven doelstelling in het belang van Kongo, Katanga en België is natuurlijk de definitieve eliminatie van Lumumba. De lezer zal zich herinneren dat minister Wigny op 10 september een soortgelijke richtlijn uitvaardigde. Zoals zijn collega gaf d'Aspremont zijn medewerkers de vrijheid om zelf een praktische oplossing van het probleem te bedenken.³⁶

De laatste maanden van 1960 werden beheerst door diplomatiek getouwtrek tussen Leopoldstad, Elisabethstad, Washington en Brussel. Toen de separatistische ultras in Katanga zich eind november leken in te graven, volgde er een geheim Belgisch memorandum aan het adres van Tshombe, met de opdracht om een akkoord met Leopoldstad te sluiten, geïnspireerd door de volgende doelstellingen: behoud van de economische eenheid, financiële solidariteit tussen de verschillende regio's, formule van politieke eenheid. Het steekspel tussen Kasavubu, Mobutu en Tshombe over de toekomstige staatsstructuur, en de manoeuvres rond (mogelijke) Rondetafelconferenties, waren in wezen debatten over het aandeel dat de verschillende neokoloniale fracties in de staatsruif van een herenigd Kongo zouden hebben, met op de achtergrond het

onopgeloste vraagstuk van Lumumba's plaats in z'n constructie.³⁷ Op 24 november maakte Leopoldstad, in de personen van Adoula, Massa en Delvaux, zijn opwachting in de Katangese hoofdstad. Ambassadeur Timberlake zou eind november, in het gezelschap van trompettist Louis Armstrong, een officieel bezoek aan Tshombe brengen. In dezelfde periode deden verschillende officiële delegaties uit de vs de Katangese hoofdstad aan: de adjunct van de vice-minister van Buitenlandse Zaken, de senatoren Frank Church en Frank Moss, en Edward Kennedy, de broer van de toekomstige president. In een telegram aan Dayal liet Hammarskjöld zich ontvallen: Geloof dat het echte spel nu, en overigens de gehele tijd al, gespeeld wordt tussen veel grotere machten en prominente personen dan deze die in de Kongolese schijnwerpers staan.³⁸ Het onbehagen van New York met de status-quo kwam niet voort uit diepe politieke meningsverschillen. J. Gérard-Libois schrijft dat de conflicten tussen de vn en het Katangese bewind in de laatste maanden van 1960 verbale incidenten bleven. In de praktijk had de vn op twee beslissende momenten de zijde van Elisabethstad gekozen. In september had de vn, in weerwil van een vliegverbod, Katangese vliegtuigen laten opstijgen om het ANC-offensief in het noorden van de provincie te stoppen. En op 17 oktober ondertekenden de vn en Elisabethstad een akkoord over de neutralisering van guerrillagebieden. Tekenend voor de bezorgdheid van ONUC over Tshombes politieke gezondheid is wel deze uitspraak die vn-generaal Von Horn zich later liet ontvallen: Het kwam me als behoorlijk waanzinnig voor om zelfs maar te overwegen om een goed georganiseerde staat zoals Katanga te verbrokkelen.³⁹

Wat de vn-leiders echter eveneens zorgen baarde, was de mogelijke consolidatie van de verschillende machtscentra, wat uiteindelijk de nationale wederopbouw zou bemoeilijken – en een regeling voor de kwestie Lumumba op de lange baan zou schuiven. De factor tijd speelde immers in het voordeel van de feitelijke machthebbers: Het is vrij duidelijk, aldus Rikhye, die in november Dayal als hoofd van ONUC verving, dat Mobutu aan formaat wint, en elke dag die verloren gaat doordat het voortdurend mislukt om de leiders samen te brengen zal hem bijkomende kracht geven. Er zou gemakkelijk een toestand kunnen ontstaan waarbij hij zo stevig verschanst zit dat het moeilijk zou kunnen worden om hem daaruit te werken.⁴⁰ Kasavubu bevel tot uitwijzing van Ghanese diplomaten uit Kongo, uitlopend op een militaire confrontatie tussen Mobutus soldaten en blauwhelmen aan de Ghanese ambassade, eind novem-

ber, was een ernstige aanwijzing voor de groeiende aanspraken van het regime. In een telegram van 23 november legde Rikhye de vinger op de wonde: Mobutu heeft van hen allen [Kasavubu, Tshombe,...-LdW] de grootste winst geboekt. Hij heeft enorme steun gekregen van Kasavubu en het college. [Kasavubu] realiseert zich dat steun van het leger het gemakkelijkste wapen is waarmee hij de hoofdstad en daarmee de rest van de Republiek onder de duim kan houden. vs in bijzonder en andere grote westerse machten zijn openlijk op het toneel verschenen om hun jassen aan Mobutus kapstok te hangen want zij beschouwen hem als de enige stabiliserende factor en hopen dat hij met hun steun sterker zal worden en de meest dominerende factor in Kongo zal blijven.⁴¹ Ondertussen versterkten de nationalistten hun machtsbasis in Stanleystad, dat tot voorlopige zetel van de Kongolese regering werd uitgeroepen.

De vn berustte noodgedwongen in deze ontwikkelingen, die haar nochtans – dit alles voltrok zich onder haar ogen, en dikwijls in haar naam – zware morele schade berokkende. Hammarskjöld waagde zich vanaf november niet meer buiten de krijtlijnen die het Witte Huis had uitgezet. Toen begin december, nadat Lumumba gearresteerd en mishandeld was door Mobutus soldaten, de internationale druk op het tot stand brengen van een constitutionele oplossing groter werd, wees Hammarskjöld stappen in die zin af. Pas na Lumumba's dood zouden de vn, de vs en België het licht op groen zetten voor een operatie van nationale verzoening, volgens de lijnen die 'H' in zijn telegram van 2 oktober had geschetst. Het is de gewijzigde opstelling van de dominante machten in de neokoloniale combinatie sinds de septembercoups, die het mogelijk maken om de zwenking van de vn-leiding – misschien niet het zwakkere, maar politiek toch het meest kwetsbare broertje in deze coalitie – in november te verklaren. Enkel zo kan men de rationaliteit begrijpen van wat een aandachtig waarneemster als C. Hoskyns bestempelt als de verblinding van de vn-leiding ten gevolge van haar vijandigheid ten opzichte van de ex-premier – een vn-leiding die verweten wordt niet méér gedaan te hebben om een verzoening tussen Kasavubu en Lumumba tot stand te brengen.⁴²

NIEUWE FRONTEN IN DE STRIJD TEGEN LUMUMBA: DE ALGEMENE VERGADERING VAN DE VN EN DE CIA

Washington lag op de loer om elke mogelijke verzoening tussen Lumumba en Kasavubu te torpederen. Onder druk van soldatenonrust en van sommige legerofficieren, waren in de entourage van Kasavubu en Mobutu krachten in die zin aan het werk. Toen Thomas Kanza, de vertegenwoordiger van de afgezette Kongolese regering bij de vn, op 19 september (voorbarig) die verzoening aankondigde, telegrafeerde het State Department onmiddellijk naar Timberlake de opdracht om Kasavubu aan te sporen om gelijk welk akkoord publiek te ontkennen. Anonieme Kongolese ambtenaren bevestigden later dat Kasavubu van een verzoening afzag na een telefoontje dat er kwam op het ogenblik dat Mobutu, vn-topman Linner en de Amerikaanse en Britse ambassadeurs in vergadering bijeen waren.⁴³ Jean David, de vn-adviseur die tussen Kasavubu en Lumumba had bemiddeld, werd uit Leopoldstad verwijderd. De vs gooide in die dagen bovendien nog andere wapens in de strijd: zijn diplomatieke apparaat in New York en zijn geheime diensten in Kongo zelf.

DE ALGEMENE VERGADERING

BUIGT ZICH OVER KONGO (20 SEPTEMBER)

De internationale aandacht verplaatste zich na de machtsgreep van Kasavubu en Mobutu naar New York. Tot dan toe beperkten de formele discussies over Kongo zich binnen de vn tot bijeenkomsten van de vr. Op 20 september echter opende de Algemene Vergadering van de vn haar 15de zitting. De politieke aandacht voor het evenement was groot. De Sovjetunie, die in een diplomatiek gevecht met de vs was verwickeld, had de staatshoofden van de derde wereld opgeroepen om persoonlijk aan de sessies deel te nemen. Het Afro-Aziatische blok, een broze coalitie van jonge postkoloniale staten, was er prominent aanwezig. Op de sprekerslijst stonden onder meer Kroestjev, Eisenhower,

Macmillan, Tito, Castro, Nkrumah, Sukarno, Nasser, en Sekou Touré. Ook Lumumba wou de vergadering toespreken. Hij had de VN verzocht om hem een vliegtuig ter beschikking te stellen zodat hij zijn zaak voor de AV kon bepleiten. De VN bezat geen vliegtuigen die transatlantische vluchten aankonden, en legde de vraag aan de VS voor. In een informele boodschap aan Wadsworth drukte 'H' de hoop uit dat de VS onmogelijk aan Lumumba's verzoek zou kunnen voldoen. De VS legde Lumumba's verzoek naast zich neer.⁴⁴ Daarop besloten Thomas Kanza en Maurice Mpolo Lumumba's verdediging in New York op zich te nemen. Timberlake zorgde ervoor dat zij geen Amerikaans inreisvisum kregen. In een telegram aan 'H' stelde Dayal laconiek vast: Timberlake vastbesloten om geen enkele lumumbist New York binnen te laten zodat Kasavubu alle voordeel heeft.⁴⁵ De vergadering keurde nog tijdens de openingsdag een resolutie over de Kongo-crisis goed, met 70 stemmen tegen 0, en 11 onthoudingen. De resolutie was vaag. De VN-top en de westerse wereld interpreteerden haar als een goedkeuring van het gevoerde VN-beleid. De Afro-Aziaten, die wel bedenkingen bij het gevoerde Kongobeleid hadden, maar niet echt een politiek alternatief tegen de westerse wil in wilden doordrukken, legden zich neer bij een resolutie die de kool en de geit wilde sparen. De landen uit de Afro-Aziatische wereld zagen de goedgekeurde resolutie als een aansporing voor de VN en de Kongolese leiders om energiever op te treden, met het oog op verzoening.⁴⁶

De AV kon verdere discussie over – en opheldering van – de Kongokwestie niet ontlopen. Nog tijdens de openingsdag van de zitting was de jonge staat als lid van de Organisatie in haar schoot opgenomen. Zowel Kasavubu als Lumumba eisten echter de VN-zetel op. Op 28 oktober legden acht Afro-Aziatische landen, waaronder Ghana, Guinea, Marokko, Egypte en India, een ontwerpresolutie voor waarin de regering-Lumumba voorlopig werd erkend, in afwachting van een definitieve uitspraak van de AV op basis van een rapport van de Geelofsbriefvencommissie. Bovendien werd de secretaris-generaal verzocht om alle noodzakelijke maatregelen te nemen om zo vlug mogelijk de bijeenkomst van het Kongolese parlement te promoten, en om zijn veiligheid te verzekeren. Vier dagen nadat dit voorstel was voorgelegd, publiceerde Dayal zijn Tweede Rapport, waarin de nadruk werd gelegd op de noodzaak van een terugkeer naar de wettelijkheid, en op verzoening van de verschillende politieke fracties. En op 5 november besloot het Adviescomité voor Kongo om, in uitvoering van de eerder goedgekeur-

de av-resolutie, een Verzoeningscommissie naar Kongo te sturen. Haar mandaat voorzag dat de Commissie zich zal inspannen om te helpen opdat beslissingen genomen zouden worden met het oog op een spoedig herstel van de parlementaire instellingen in de Republiek Kongo. De snelle reactie van de westerse mogendheden op deze gebeurtenissen, die een terugkeer van Lumumba op het politieke toneel in de hand dreigden te werken, was gigantisch.⁴⁷

NOGMAALS DE CIA

Omstreeks dezelfde tijd waarin de av in New York haar werkzaamheden begon, schakelde de CIA de moordoperaties tegen Patrice Lumumba in een hogere versnelling. De CIA-chef in Leopoldstad, Devlin, vreesde op elk moment de politieke terugkeer van de Kongolese leider: Enige oplossing is hem zo vlug mogelijk van het toneel te verwijderen. Op 19 september kondigde het hoofdkwartier in een Top Secret-telegram aan Devlin de spoedige komst van Joe uit Parijs aan. Joe was dr. Sidney Gottlieb, een CIA-wetenschapper. Later getuigde Gottlieb dat hij met een gifkoffertje naar Kongo was gestuurd om met Devlin een operatie op te zetten, indien het op een veilige manier kon... om Lumumba ofwel ernstig buiten gevecht te stellen, ofwel te elimineren. Gottliebs rol in dit scenario bestond uit het leveren van technische ondersteuning.⁴⁸ Op 21 september onderstreepte CIA-directeur John Foster Dulles, tijdens een vergadering van de Nationale Veiligheidsraad, en in aanwezigheid van president Eisenhower dat Lumumba [...] een groot gevaar bleef zolang hij niet uit de weg was geruimd. Drie dagen later zou Dulles, in een persoonlijk ondertekend telegram, de vs-ambassade in Leopoldstad van alle nodige dekking verzekeren: Wij willen elke mogelijke vorm van steun verlenen voor de uitschakeling van Lumumba teneinde elke mogelijkheid van zijn terugkeer in de regering, of indien hij faalt in Leopoldstad, zijn installatie in Stanleystad of elders te beletten. Vanaf oktober zou de CIA op een tweevoudige manier aan Lumumba's uitschakeling werken. Enerzijds werkte de CIA aan een eigen operatie; anderzijds werden Kongolezen gescreeend voor een mogelijke moordaanslag op Lumumba, waaraan de CIA dan logistieke steun zou verlenen. Gottlieb liet begin oktober, na een kort verblijf in Kongo, een partij gif in Leopoldstad achter. Begin november verstuurde de CIA een uiterst gevoelig telegram naar Devlin, met de boodschap dat dit bericht verwerkt moet worden

tot cryptische onontbeerlijke notities en vernietigd na eerste lezing. Het telegram meldde de spoedige komst van een buitenlander met een criminele achtergrond, en gerekruteerd in Europa. De huurmoordenaar luisterde naar de codenaam qj/win, en was tot alles in staat. qj/win zette op 21 november voet op Kongolese bodem. Kort daarop zou Lumumba uit zijn residentie ontsnappen, om daarna in Mobutus handen te vallen – waardoor de CIA elke kans ontnomen werd om het eigen moordplan uit te voeren. qj/win werd teruggeroepen; Devlin verklaarde later dat hij het gif in de Kongostroom gooide.⁴⁹

DE AV STEUNT KASAVUBU (24 NOVEMBER)

Ondertussen was de diplomatieke strijd in de VN-gebouwen in alle hevigheid losgebarsten. Kasavubu werd naar New York overgevlogen, en op 8 november bepleitte hij zijn zaak voor de av. Kasavubu had in zijn delegatie vertegenwoordigers van de afgescheiden provincies (Katanga, Zuid-Kasaï) opgenomen, wat, naar zijn zeggen, u een idee geeft van de eenheid die ik rond mij heb verzameld. Op 9 november schortte de av, op voorstel van Ghana, het debat over de erkenningskwestie op, teneinde de kansen van de Verzoeningscommissie, die binnenkort naar Kongo zou vertrekken, niet op voorhand tot nul te reduceren. De kansen van een pro-Kasavubu-meerderheid binnen de av waren sinds het begin van de zitting onder druk van de vs sterk toegenomen. De voormalige Frans-Afrikaanse gebieden zaten, met uitzondering van Mali en Togo, op een pro-westerse lijn, wat de eenheid en de slagkracht van de Afro-Aziaten ernstig aantastte. De vs zette een enorme diplomatieke campagne in gang, aldus G. Abi-Saab, met maximale diplomatieke druk en dwang als ingrediënten. De Ierse voorzitter van de av legde de beslissing van de av naast zich neer, en plaatste de erkenningskwestie opnieuw op de agenda. Op 18 november, en daarna opnieuw op 22 november, stemde een meerderheid van de av nu vóór een onmiddellijke beslissing inzake het geschil. Een analyse van de stemmenverschuivingen tussen 9, 18 en 22 november toont aan, aldus C. Hoskyns, dat de meerderheid van de landen die hun stemgedrag gewijzigd hadden behoorde tot de landen die gevoelig waren voor druk uitgeoefend door het westerse bondgenootschap.⁵⁰ Op 24 november erkende de av, na een stormachtig debat, met 53 stemmen tegen 24, met 19 onthoudingen, Kasavubus delegatie als de wettige vertegenwoordiger van de Republiek Kongo. Le Monde

noemde de stemuitslag een succes ten gevolge van de grote Amerikaanse knuppel; *The Observer* had het over intens Noord-Amerikaans en westers gelobby achter de schermen. Dayal omschreef de gebeurtenissen later als een van de meest in het oog springende voorbeelden van de massale en georganiseerde toepassing van bedreigingen en pressie – gecombineerd met lokmiddelen – om lidstaten anders te laten stemmen. Sekou Touré, de president van Guinea, had op 21 november al de vinger op de wonde gelegd: Wat is het nut van het Adviescomité voor Kongo, indien, ondanks zijn unanieme opinie, één delegatie – die van de vs – het uitstel van het debat over de toestand in Kongo kan beletten? Midden december nam de av in een principeverklaring in scherpe bewoordingen afstand van het kolonialisme.⁵¹

MOEIZAAM SLEUTELN AAN EEN NEOKOLONIAAL BEWIND

Hammar skjöld uitte discreet zijn verzet tegen Kasavubus diplomatiek succes. In een telegram aan Dayal schreef hij, net voor de formele stemming in de av: Zetelen van delegatie hier, gecombineerd met verschillende stappen ter plaatse leidend naar vergroten Mobutus zelfvertrouwen, kan wellicht een toestand geschapen hebben waarbij Mobutu zichzelf stevig in het zadel acht, in feite Kasavubu beschermt en onder dekking van nieuw prestige van president steunt op de verzonnen efficiëntie van ANC en op de werkelijke financiële kracht van bepaalde buitenstaanders. Zijn biograaf en topmedewerker, B. Urquhart, schrijft: Hammar skjöld wist goed dat [...] deze partijdige beslissing, waardoor ten gevolge van westerse druk de av formeel achter een van de fracties in het politieke conflict in Kongo geplaatst werd, een dilemma op de spits dreef dat Hammar skjöld door de hele Kongo-operatie heen had achtervolgd, namelijk dat hij afhankelijk was van de Afrikaanse landen voor troepen en politieke steun en van het Westen voor financiële en logistieke steun, die beide onontbeerlijk waren voor het welslagen van de vn-operatie. In plaats van het stimuleren van verzoening en het verminderen van partijdigheid had de beslissing van de av zowel de politieke crisis in Kongo aangewakkerd als de tegenstellingen tussen de leden in de vn zelf.⁵² Het Amerikaanse geweld had politiek Afrika uit elkaar gescheurd: tien Afrikaanse landen hadden vóór, zes landen hadden tegen Kasavubu gestemd; zeven hadden zich onthouden; twee hadden niet aan de stemming deelgenomen. Deze polarisatie vertaalde zich al vlug ook buiten de av. In de debatten van het Adviescomité borrelden scherpe tegenstellingen tussen de Afrikaanse staten op. En in Kongo zelf verbrak het Mobutu-regime de diplomatieke betrekkingen met Ghana, Marokko en de var, vanwege hun lumumbisme.

Dit meningsverschil tussen de vn-leiding en het Witte Huis was niet van fundamentele aard: in het voorafgaande is genoegzaam aangetoond hoe beiden de voorafgaande maanden hadden samengewerkt om Lu-

mumba's positie uit te hollen. Zowel New York als Washington zochten hun bouwstenen voor een stabiel neokoloniaal bewind bij dezelfde Kongolese politici. Dat de vn en de vs een heel eind weegs met elkaar konden oplopen, blijkt uit een telegram van de vs-missie bij de vn van 29 oktober. De secretaris-generaal liet Washington weten dat het erg zou helpen indien de vs Kasavubu zou aansporen om Mobutus bewind met een soort van burgerlijke regering aan te kleden. 'H' stelde voor om Iléo als premier te benoemen, want Bomboko miste stabiliteit. Hammarskjöld stelde wel voor om een dergelijke regering aan het oordeel van het parlement te onderwerpen. Hij waarschuwde ervoor dat er geen oplossing gevonden kon worden als er geen rekening werd gehouden met Lumumba, maar hij drong er niet op aan om Lumumba in de regering op te nemen.⁵³ 'H' had geen vertrouwen in de duurzaamheid van Mobutus macht, zoals blijkt uit zijn telegram aan Dayal: Geloof in de mogelijkheid om over enige tijd gespreid waardevolle werkzame verhouding met Kasavubu-Bomboko-groep op te bouwen, op voorwaarde dat buitenstaanders ingetoomd kunnen worden en geen illusies toegelaten worden zich te ontwikkelen inzake de efficiëntie van het ANC. Dayal antwoordde instemmend: Wij gaan akkoord met jouw besluit om een werkzame verhouding met Kasavubu en Bomboko uit te bouwen en het aan Linner en zijn adviseurs over te laten om relaties met de commissarissen te onderhouden of te ontwikkelen. [...] Wij zijn eveneens van oordeel dat een te nauwe band van Kasavubu-Bomboko-groep met Mobutu en het ANC op lange termijn schadelijk zou zijn.

Zowel Hammarskjöld als Herter rekenden op figuren als Kasavubu, Bomboko en Tshombe; en geen van beiden gunde de Kongolese nationalist een belangrijke rol in hun plannen. Geen van beiden zag wat in Lumumba's voorstellen, zoals hij die op 11 november deed via een journalist van de Indian Express: een nieuw kabinet met een bredere basis; gesprekken met Tshombe op voet van gelijkheid, met het oog op een akkoord; maar ook respect voor de Kongolese grondwet: Hij zou de wettige eerste minister blijven tot op het ogenblik dat het parlement hem de laan uitstuurt. De oplossing van het probleem ligt in de opening van het parlement.⁵⁴

STEEDS OPNIEUW: HET PROBLEEM LUMUMBA

Lumumba en de nationalistisch gezinde bevolking waarvan hij een symbool was, vormden nog steeds een machtsfactor in de Kongolese politiek. De vertegenwoordiger in de VN van Togo verwoordde, na de stemming van 24 november, deze realiteit als volgt: Wij vechten niet voor de persoon Lumumba maar voor het principe van wettelijkheid en van een parlementaire regering, een principe dat door de stemming in de AV duidelijk werd geschonden. Zelfs als Lumumba morgen verdwijnt, zullen de krachten die hij vertegenwoordigt niet verdwijnen en vroeg of laat zal men, indien men een stabiele vrede in Kongo wil, met deze krachten tot een vergelijk moeten komen. En op 8 december, enkele dagen nadat Lumumba in Mobutus handen was gevallen, zou de vertegenwoordiger van Mali, die op de zitting van de VR uitgenodigd was, in dezelfde zin verklaren: Lumumba is méér dan een man; hij is een symbool. Hij belichaamt de aspiraties van een geheel volk – van miljoenen Kongolezen, van de Kongolese revolutie.⁵⁵ Zolang de regering-Lumumba in het zadel zat, verliep het optreden van de VN en de westerse machten zonder veel wrijvingen. Zij waren eensgezind verenigd rond één doelstelling: de verzwakking, de ondermijning en de omverwerping van de Kongolese regering. Afgezien van Katanga, waar Brussel Tshombes regime consolideerde, nam de VN in die periode het initiatief, en speelde het Westen een ondersteunende rol. Onmiddellijk voor, en in de maanden na de omverwerping van de regering-Lumumba, verhoogden de westerse machten hun rechtstreekse interventies. Vanaf dat moment bewerkten zij krachten die de plaats van de Kongolese regering moesten innemen. Onder de paraplu van de VN kwam het tot een conflictuele samenwerking van Washington en Brussel met het secretariaat-generaal. Er bestond ook nu eensgezindheid rond één centrale doelstelling: de installatie van een stabiel nekoloniaal regime in Leopoldstad. Maar dit doel liet ruimte voor verschillende varianten. Een nekoloniaal bewind: met of zonder Lumumba? En indien met Lumumba, in hoeverre moest de nationalistische beweging dan eerst verzwakt worden? Was een voorafgaandelijk akkoord met Tshombe onontbeerlijk? In een parlementair kader of, de Loi Fondamentale omzeilend, op een Rondetafelconferentie? Op al deze vragen gaven New York, Washington, Brussel, Parijs en Londen, afhankelijk van hun specifieke belangen, doelstellingen, tradities, en de kwaliteit van hun pionnen op het Kongolese schaakbord, niet

altijd op elkaar afgestemde antwoorden. De VN-leiding was bijzonder ontstemd over de brutale openlijke inmenging van het Westen, die de geloofwaardigheid van ONUC als grootmachtvrije operatie danig op de proef stelde. 'H' beklagde zich hier discreet, maar herhaaldelijk over, zoals blijkt uit een brief van 30 september 1960 aan secretaris-generaal van de navo Paul-Henri Spaak, waarin hij sprak over alle echte moeilijkheden en misverstanden, gecreëerd door bepaalde machten die ijverig een offensief in functie van hun eigen doeleinden opzetten [...]. Enkele maanden later kaartte een getormenteerde secretaris-generaal de kwestie opnieuw aan in de VR zelf, toen hij zei dat ONUC niet door kan gaan als het van alle kanten belaagd wordt door verschillende leiders en fracties in Kongo, die in staat zijn om deze of gene lidstaat, of groep van lidstaten, tot daden tegen de VN aan te zetten en bereid zijn om, om welke reden dan ook, de operatie onder een storm van kritiek en verdachtmakingen te brengen.⁵⁶

De VN-leiders waren erg gevoelig voor het prestige van Lumumba in Afro-Aziatische kringen. In de derde wereld volgden miljoenen de Kongo-crisis op de voet, en hun solidariteit en medeleven met de afgezette Kongolese premier ontlokten de politieke verantwoordelijken in die landen harde verklaringen. Zo zei de Marokkaanse vertegenwoordiger in de VR, tijdens de zitting van 10 december: Ik was aanwezig op de laatste twee zittingen van dit [Kongolese-LdW] parlement [...]. Ik hoorde parlamentsleden hun steun aan de regering betuigen; en ik hoorde ook leden van de oppositie, die vrijuit en met overtuiging spraken. Met een overweldigende meerderheid schonk het parlement de wettige regering zijn vertrouwen en bevestigde het haar mandaat opnieuw. [...] Dat is de rechtsgeldige en onbetwistbare uitdrukking van de wil van het Kongolese volk. De volgende ochtend werden een honderdtal soldaten met helmen en machinegeweren in aanslag en een oude tank met een roestige loop tegenover het parlamentsgebouw geplaatst. De verkozen vertegenwoordigers van het volk werd belet om hun beraadslagingen voort te zetten en om hun taken op te nemen. De voorzitter van de Kamer en de Senaat [...] vroeg [de VN] om de wettelijkheid te verdedigen en om toe te laten dat grondwettelijke kwesties op de normale wijze worden afgehandeld. Wat was het resultaat? Welk ook het voorwendsel was – dat het een binnenlandse aangelegenheid was of iets anders – het is een feit dat het parlement na die dag niet meer bijeengekomen is. [...] De stem van het volk werd gesmoord. [...] Wij waren altijd van mening

dat de handhaving van de orde [door de VN-LdW] meer dan een negatieve of defensieve taak was. Die taak impliceert ook het verhinderen van alle inbreuken op de vrijheid. Vrede en orde hebben geen betekenis als de instellingen van het land niet normaal functioneren. Kasavubu en Mobutu werden beschermd. Waarom werd het parlement niet ook beschermd?⁵⁷

Dergelijke toespraken, in de Veiligheidsraad, in de nationale parlementen, tijdens solidariteitsbetogingen, zetten de VN-leiders onder grote druk. Zij waren van oordeel dat er vlug een gematigde coalitie, met daarin een weer opgeviste Lumumba, tot stand moest komen. Zoniet leken een burgeroorlog, een internationale polarisatie, het wegsmelten van de Afro-Aziatische steun aan de VN, de terugtrekking van verschillende contingents uit de VN-macht en de desintegratie van ONUC zo goed als onontkoombaar. Vandaar ook dat H, na de stemming van 24 november, toen een verzoening verder af leek dan ooit, Dayal deze (bijna pathetische) opdracht telegrafeerde: Wanneer je morgen Kasavubu ontmoet mogen de volgende punten benadrukt worden. [...] Indien hij niet zou opschieten [met voorbereidingen om VN-Verzoeningscommissie in Kongo te ontvangen-LdW] zou hij ernstig terrein verliezen bij alle Afrikanen, met inbegrip van de meest gematigden. [...] De zaak is van groot belang omdat Kasavubu voor zijn nationaal en internationaal prestige niet kan steunen op machten buiten Afrika. [...] Anders zal het verwerven van een zetel in de AV niets meer zijn dan een pyrrusoverwinning. De zetel is waardevol indien hij hem gebruikt om het voordeel van de twijfel, dat hij nu van gematigde Afrikaanse staten geniet, om te zetten in actieve aanvaarding en vertrouwen. Anders zal dat beschouwd worden als niets meer dan een inhoudsloos maneuver met vreemde steun van grootmacht wat uiteindelijk als een boemerang zou kunnen terugkeren.⁵⁸

Toen Lumumba begin december in handen van Mobutus soldaten viel, filmde en fotografeerde buitenlandse journalisten hoe de Kongolese leider werd mishandeld. De VS-ambassadeur probeerde nog tevergeefs de verspreiding van de beelden, die, aldus zijn telegram aan Herter, het effect van een atoombom zouden hebben, tegen te gaan. De beelden misten hun uitwerking niet: de internationale verontwaardiging veroorzaakte een schokgolf die tot in de VN-gebouwen in New York werd gevoeld. Zelfs uitgesproken neokoloniale Afrikaanse regimes zagen zich nu verplicht om zich van het VN-beleid te distantiëren. Men

begreep niet waarom Hammarskjöld, die in Kongo over een enorm interventieapparaat beschikte, wél Belgen in Stanleystad kon beschermen, maar Lumumba, die parlementaire onschendbaarheid genoot, niet. De dreigende terugtrekking van verschillende Afro-Aziatische contingenten uit de operatie toonde aan dat zelfs een verzwakte Lumumba incontour-nable was. Op 2 december stuurde 'H' een telegram naar Dayal, met in een bijlage een boodschap voor Kasavubu: Voor Dayal. De emotionele spanning rond de zaak-Lumumba is hier omvangrijk en als de zaak uit de hand loopt of snelrecht toegepast, zouden gevolgen ook voor VN en ONUC zeer slecht kunnen zijn. Wij zitten in het midden van een buitengewoon ingewikkelde en voorwaar politiek gevaarlijke toestand. De dag daarop luidde het in een vervolg op de boodschap voor Kasavubu dat de behandeling van Lumumba strikt legaal en binnen de grenzen van een eerlijk proces moest plaatsvinden.⁵⁹

De zittingen van de VR en de AV in december registreerden de groeiende kloof tussen landen die ONUC steeds gesteund hadden, zoals de VAR, India en Marokko enerzijds, en de secretaris-generaal anderzijds. De eersten drongen aan op een actieve interventie van de VN, die moest leiden tot de vrijlating van Lumumba, de bijeenroeping van het Kongolese parlement, en de ontwapening van Mobutus soldaten.⁶⁰ De secretaris-generaal moest erkennen dat het college een autoriteit was die geen enkele fundering in de grondwet van Kongo heeft. Maar anderzijds bleef hij hameren op de VN-principes van niet-inmenging en geweldloosheid, en vermeed hij de netelige kwestie van het Kongolese parlement aan te kaarten, toen hij stelde dat de missie van de VN erin bestond om een kader te scheppen waarin het Kongolese volk zou kunnen komen tot de vorming van een stabiele regering, die in het gehele land over voldoende gezag beschikt. Midden december besprak de AV een ontwerp-resolutie van Ceylon, Ghana, India, Indonesië, Irak, Marokko, VAR en Joegoslavië, waarin gesteld werd dat de VN vanaf nu haar mandaat volledig dient uit te voeren, en waarin de onmiddellijke vrijlating van alle politieke gevangenen, in het bijzonder diegene die parlementaire onschendbaarheid genieten, de onmiddellijke samenroeping van het parlement, het verhinderen dat gewapende eenheden en personen in het politieke leven interveniëren en materiaal of andere hulp uit het buitenland [...] werden gevraagd. Hammarskjöld verzette zich tegen dit soort voorstellen.⁶¹ De nationalistische stroming was nog te sterk om haar reeds probleemloos – dat wil zeggen: met goedkeuring van Washington – in een

nieuwe Kongolese combinatie te integreren. De av slaagde er niet in om, voordat zij op 21 december haar werkzaamheden opschortte, een meerderheid voor gelijk welke ontwerp-resolutie inzake de Kongo-crisis te vinden. De Vergadering kwam niet verder dan een (impliciete) steun-betuiging aan het gevoerde beleid, toen zij te elfder ure de nodige gelden voor de voortzetting ervan vrijmaakte.

HAMMARSKJÖLDS DILEMMA

Hammarskjöld verzette zich tegen wat hij omschreef als het met geweld tenietdoen van de autoriteit van het Staatshoofd. 'H' weigerde om zich de prerogatieven van de Kongolese president toe te eigenen (door de grondwet af te dwingen en het parlement samen te brengen), of door op te treden tegen diegenen die door zijn autoriteit werden gedekt (zoals Mobutu). Zelfs G. Abi-Saab, wiens boek een apologie van de vn-operatie in Kongo vormt, tekent bezwaar aan bij deze argumentatie. In artikel 70 van de grondwet werd immers bepaald: De opschorting tijdens de zitting der Kamers, uitgesproken door het Staatshoofd, kan niet langer dan de termijn van één maand bedragen, noch mag zij hernieuwd worden tijdens dezelfde zitting zonder de goedkeuring van de Kamers. Kasavubu had op 14 september de zittingen van het parlement voor één maand opgeschort; vanaf 15 oktober konden de Kamers dus, grondwettelijk gesproken, hun werkzaamheden hervatten.⁶² In het Adviescomité kwam de vertegenwoordiger van Nigeria in die zin tussen-beide: De secretaris-generaal zei hier dat de vr de troepen niet gevraagd heeft om de grondwet te verdedigen. Dat kan zijn. Echter: wanneer de resolutie opdracht gaf om wet en orde te handhaven, dan zie ik niet in hoe zij in Kongo wet en orde kunnen handhaven zonder de handhaving van de bestaande wetten en de grondwet. [...] Het parlement werd opgeschort maar volgens de grondwet kan de president dat slechts voor één maand. [...] De vn zou de aandacht van de president van Kongo moeten vestigen op het feit dat die periode voorbij is en dat de voortdurende opschorting van de wetgevende kamers van de Republiek Kongo niet in het belang van het behoud van wet en orde in die staat kan zijn. Abi-Saabs besluit luidt terecht: Dit betekent dat, indien de vn het vervoer en de veiligheid van de parlementsleden kon verzekeren, deze zouden kunnen samenkomen krachtens de Loi Fondamentale zelf, zonder dat de vn zich daarbij welk constitutioneel recht ook zou toe-eigenen. [...] Het

vervoer en de bescherming van de parlementsleden tijdens de zittingen [...] zou kaderen binnen de normale functie van de handhaving van wet en orde waarbij geen militair initiatief vereist was. Waarop Abi-Saab, die zoekt naar een verklaring voor Hammarskjölds weigering, eerst een zwak juridisch argument uitprobeert, maar dan een verklaring aanreikt die de fundamentele partijdigheid van de secretaris-generaal impliceert: Het is mogelijk dat Hammarskjöld de rechtsgeldigheid van het argument niet duidelijk inzag; [...] of dat hij van oordeel was dat hulp bij het samenroepen van het parlement met middelen die binnen het kader van het VN-mandaat vallen op zichzelf geen interventie zou vormen, maar dat wel door haar gevolgen zou zijn, in de mate dat de lumumbisten de sterkste groep in het parlement vormden, maar daarbuiten niet meer.⁶³

Hammarskjölds standpunt had niets vandoen met juridische spitsvondigheden. De VN, die de stragische doelen van de VS en België deelde, legde zich bij de westerse aanpak neer. Die dekte de confrontatie met de nationalistenvan, die buiten het parlementaire kader uitgevochten werd. Hammarskjöld respecteerde de opvatting van de VS, zoals die vanuit Leopoldstad geventileerd werd. Betreffende het ANC, aldus Dayal over zijn gesprek met Timberlake, kon hij niet meer zeggen dan dat het in augustus ontwapend had moeten worden maar dat vandaag niet aan hen geraakt mocht worden omdat de zaak zeer politiek was geworden.⁶⁴ Achter de schermen probeerde de VN-leiding de westerse machten er op discrete wijze van te overtuigen dat zij de scherpe kantjes van hun interventie moesten afslijpen, en hun Kongolese supporters tot enige toegeeflijkheid moesten bewegen. Maar de praktijk van de VN bleef nauwgezet binnen de grenzen van wat de westerse interventie in Kongo voorschreef. De discrete houding van de VN-leiding inzake de stemming in de AV van 24 november is daarvan een voorbeeld. Een ander voorbeeld betreft de weigering van de VS om, in de aanloop naar die stemming, Thomas Kanza, die de regering-Lumumba bij de VN vertegenwoordigd had, een visum voor de VS te verlenen, zodat Kanza niet aan de voorbereidende gesprekken en debatten kon deelnemen. Hammarskjöld weigerde hierover een publiek standpunt in te nemen. Sterker nog: informeel zag hij, politiek gesproken, geen vuiltje aan de lucht: Terwijl het ons beleid is om het vertrek uit Leopoldstad te vergemakkelijken van belangrijke personen die naar New York wensen te komen, is het moeilijk om meer te doen dan onze stem te laten horen bij de verantwoordelijke ambtenaren want vraagstuk van uitgifte paspoorten overstijgt onze

bevoegdheid. Op een strikt persoonlijk vlak betreuren wij de toestand waarmee Kanza is geconfronteerd.⁶⁵

In die omstandigheden had de VN-leiding niet veel meer keuze dan op het terrein zelf, in de woorden van Dayal, nuttige officiële betrekkingen te onderhouden met Mobutus regime.⁶⁶ ONUC liep in die maanden de westerse poppenspelers en hun marionetten achterna. Zij had zich in juli en augustus enthousiast met Tshombe verzoend, en sedert september was dat ook het geval met Kasavubu en Mobutu: eerst met overtuiging, daarna schoorvoetend en noodgedwongen. Dat leidde soms tot een pathetische opbodpolitiek: Kettani dringt er hard op aan dat wij parachutesprongen voor ANC organiseren. [...] De Franse militaire attaché is erg bedrijvig en wij denken dat hij aangeboden heeft om Mobutus mannen voor parachutesprong naar Brazzaville over te brengen. Wij kunnen ons moeilijk nog meer invloed van buitenaf op het ANC veroorloven. [...] Indien wij deze sprongen morgen niet regelen, zullen wij waarschijnlijk onze klanten aan de winkel aan de andere kant van de rivier verliezen.⁶⁷ ONUC had zich bij de realiteit van het college neergelegd. Met deze berusting wou de VN-leiding het Westen en Kasavubu niet tegen ONUC in het harnas jagen, in de hoop enige invloed te kunnen uitoefenen. Want Kasavubu verpersoonlijkte in die conjunctuur de politieke strohalm van de operatie: de hoop op een constitutionele oplossing, rond de president, met neutralisatie van het ANC.

In antwoord op een bericht van Dayal, waarin deze wanhopig melding maakte van een reeks vijandige daden van het nieuwe regime in Leopoldstad tegen ONUC, en suggereerde om daarvan een lijstje op te stellen, schreef de secretaris-generaal: Met de gesuggereerde lijst in mijn hand zou ik graag eerst en vooral Washington en Londen willen alarmeren. Ik geloof niet dat het trio Kasavubu-Mobutu-Bomboko onder de indruk zou zijn van onze dreigementen om even ondubbelzinnig te reageren als dat in deze vijandige daden gebeurde, maar ik geloof oprecht dat hun aanhangers, misschien met uitzondering van België, een beetje bezorgd mogen zijn indien wij zouden dreigen om de lendendoek weg te nemen.⁶⁸ Dayal ging enkele dagen later nog een stap verder, toen hij probeerde vast te stellen welke consequentie er getrokken moest worden uit de onontwarbare tegenstellingen waarin ONUC, als aanhangsel van de westerse interventie, verzeild was geraakt: Indien de grootmachten, die elk op hun manier de VN-operatie bestrijden of ondermijnen, ervan overtuigd konden worden dat zij niet elk hun eigen politieke oplossing

op moeten dringen, maar het aan de VN moeten overlaten om [...] een vorm van nationale eenheid op te bouwen, dan kon de operatie misschien voortgaan. Maar omdat deze machten reeds extreme en onherstelbare stappen hebben ondernomen, is het niet te verwachten dat de westerse groep de onbaatzuchtigheid die vereist is aan de dag zal leggen, of dat de oosterse groep zijn gefrustreerde ambities in het gebied zal opgeven. Waarop Dayal provocerend besloot: Daarom kan in laatste instantie misschien het standpunt ingenomen worden dat ONUCs belangrijkste taak onder het mandaat vervuld werd met de terugtrekking van de Belgische troepen en met het redden van het land van dreigende instorting, en dat ONUC daarbij de verantwoordelijkheid voor de handhaving van de wankele onafhankelijkheid van het land overlaat aan de Kongolezen zelf die daarvoor de steun krijgen van door hen uitgekozen veronderstelde vrienden.

Maar dat was precies wat de VN nooit zou doen: de bescherming van de Belgisch-Amerikaanse interventie – de echte bestaansreden van ONUC voor het Westen in die periode – wegnemen.⁶⁹ Want ondanks wrijvingen en agressieve retoriek waren de westerse machten, inclusief Brussel, in wezen opgetogen met ONUC. Zelfs voor de hardliners van het nieuwe regime in Leopoldstad gold dat, zoals ook Dayal vaststelde: Diegenen die ons gekritiseerd en lastiggevallen hebben zijn unaniem van oordeel dat de VN niet mag vertrekken. De westerse missies hebben in Stanleystad een demonstratie van ons nut gezien. [Waar ONUC met succes intervenieerde, nadat met represailles tegen blanken gedreigd was indien Lumumba niet vrijgelaten zou worden-LdW] [...] Het Kongolees nieuwsagentschap sprak, scherp afwijkend van zijn gewone doen, over de grote rol van de VN-troepen in het behoud van vrede in sleutelregio's zoals Noord-Katanga, Oostprovincie en Kasai die voedingsbodem voor terrorisme en burgeroorlog zouden vormen indien de VN-troepen teruggetrokken worden.⁷⁰

De Afro-Aziatische contingents waren onontbeerlijke elementen van de VN-operatie waaronder het Westen opereerde. Washington deelde de zorg van de VN-leiders dat de terugtrekking van die contingents absoluut vermeden moest worden. Maar de VS vreesde Lumumba's terugkeer op het politieke toneel, en de dynamiek die hij teweeg kon brengen. Washington werkte dus buiten het parlement aan een stabiel antinationalistisch bewind. Kasavubu had daartoe, daarin door de VS aangemoedigd, een bescheiden eerste stap gezet, door op 29 september

Mobutus college te beëdigden.⁷¹ Mobutu kondigde op 4 december aan dat het college, dat hij tot eind 1960 had aangesteld, vanaf 1 januari 1961 als voorlopige regering verder zou regeren. Deze regering zou niet voor het parlement verschijnen, en moeten aanblijven totdat een Rondetafel richting had gegeven aan de nationale verzoening.⁷² Nu aangekondigd werd dat het regime ook in 1961 het parlement wou neutraliseren, leek elke grondwettelijke oplossing van de crisis – die nu ook een crisis van de VN zelf werd – verder af dan ooit.

DE MEDEPLICHTIGE NEUTRALITEIT VAN DE VN: DE 'CIVILIAN OPERATION'

In wezen vormde de Kongo-crisis een gevecht om de controle over de sociaal-economische infrastructuur en de bodemschatten van het land. Het hoeft daarom niet te verbazen dat Brussel al zeer vroeg, omstreeks 20 juli, via Belgische technici een bescheiden aanwezigheidspolitiek in Leopoldstad voerde. Brussel beoogde zo vooral de Belgische lange-termijnbelangen veilig te stellen van al te opdringerige neokoloniale concurrenten die onder de VN-vlag voet aan de grond zouden krijgen. Een tweede beweegreden wortelde in het besef dat hulpprogrammas een belangrijk pressiemiddel op de Kongolese regering vormden. Uit een vertrouwelijk rapport blijkt dat Brussel nog vóór de onafhankelijkheid de intentie had om de structurele zwakte van de overgedragen Kongolese staatsfinanciën als wapen te gebruiken om, via een technische en financiële ondersteuning, Kongo aan het vroegere moederland te binden: Als Kongo eenmaal onafhankelijk is, zal het de economische en financiële hulp moeten vragen, eerder dan dat deze door België aangeboden wordt. Dit plaatst ons bij toekomstige onderhandelingen zowel inzake geld als personeel in een machtige positie, want dat staat ons toe om de kaart van ons economisch nut te trekken.⁷³ Wegens de precaire financiële toestand van de jonge staat – in het budget van 1960 was er een tekort van 3,245 miljard bf voorzien – had Brussel een subsidie van 2 miljard in het vooruitzicht gesteld. In juli ontving Leopoldstad nog 196 miljoen, maar in augustus werd niets meer overgemaakt. Had premier Eyskens immers niet op 26 juli gezegd dat België enkel nog hulp zou verlenen aan die regio's waar orde heerste? Bovendien had Brussel in de maand juli elke deviezencontrole tussen de twee landen achterwege gelaten, zodat de deviezenreserves van Kongo waren weggesmolten.⁷⁴ Terwijl Leopoldstad financieel werd drooggelegd, stroomde de hulp naar Katanga, waar de Belgische regering en de Union Minière Tshombe aan een administratie en een leger hielpen.

Na de afscheiding van het rijke Katanga, en de Belgische uittocht

uit de rest van Kongo, was de Kongolese administratie ingestort, was elke fiscale inning verdwenen, en was het sociaal-economische leven op korte termijn bedreigd. De jonge Kongolese regering stond onder zware druk, en zolang er in Leopoldstad geen regering opstond die waterdichte politieke garanties voor het overleven van de westerse belangen kon geven, moest het land aan de rand van de financieel-economische afgrond worden vastgenageld. Eind juli ontstond een verhelderend onderhoud tussen Wigny en De Seynes, een adjunct van Hammarskjöld. Wigny maakte bezwaar tegen de repatriëring van 60 miljoen bf – een bedrag dat zich in Brussel bevond, en dat aan de Kongolese staat toebehoorde. De minister van Buitenlandse Zaken was van oordeel dat deze fondsen minstens even nuttig zijn voor een economie die klaar staat om te draaien, zoals dat het geval is in Katanga. De Seynes antwoordde niet afwijzend; hij raadde enkel aan om niet op de ontwikkelingen vooruit te lopen, maar integendeel, om te temporiseren. Tijdens onderhandelingen in Genève (augustus 1960) waar de Centrale Bank van Belgisch Kongo en Rwanda-Burundi werd opgesplitst, verwierpen Brussel en het imf de oprichting van een Nationale Bank van Kongo. Er kwam een Monetaire Raad waarin de vn en de vroegere Centrale Bank het voogdijschap waarnamen.⁷⁵ Het Westen en de internationale instellingen waren vastbesloten om ook op het financiële vlak de Kongolese soevereiniteit aan banden te leggen – zolang Lumumba in Leopoldstad de premierstoel bezet hield. Hoe bewoog ONUC zich tegenover de financieel-economische aspecten van de Kongo-crisis?

Het burgerlijke deel van ONUC oogde heel wat minder spectaculair dan de militaire operaties, de politieke propagandagevechten, de coups en de (zorgvuldig uitgelekte) diplomatieke indiscreties. Mede daardoor kreeg de un Civilian Operation in die dagen veel minder aandacht in de media, en ook in de latere Kongo-literatuur wordt zij stiefmoederlijk behandeld. Toch was het civiele gedeelte van ONUC een van de twee benen waarop de operatie zich voortbewoog. Van juli 1960 tot december 1961 was dit deel van de operatie goed voor 21 miljoen dollar: een groot bedrag voor een Afrikaans land anno 1960. Ik wil hier daarom even ingaan op de politieke betekenis van de Civilian Operation. Naast een ruwe schets van de evolutie ervan tijdens de jaren 1960-61, worden hier vragen behandeld als: welke politieke cultuur heerste er in de vn-administratie, zowel in Kongo als in New York, en welke politieke impulsen gingen ervan uit? En wat de eigenlijke Civilian Operation betreft: wat

was de politieke weerslag van de zoektocht van de VN naar de benodigde fondsen voor ONUC? En, bekeken vanuit de uitgavenzijde: wat waren de effecten van de burgerlijke en financiële acties van ONUC op het politieke krachtenveld in Kongo zelf?

DE VN-BUREAUCRATIE

Het topkader van de VN-bureaucratie was ideologisch een relatief homogeen blok, gevormd en ontwikkeld in de invloedssfeer van de vrije wereld. Dag Hammarskjöld ((1905) zelf stamde uit een Zweeds aristocratisch geslacht, dat een weelderig, 15de-eeuws kasteel nabij Uppsala bewoonde. Voor deze streng protestantse familie werden sedert eeuwen topposities in de overheidsadministratie en in het leger vrijgehouden. Hammarskjölds vader was verschillende keren minister geweest. Dag zelf had, voordat hij in 1953 de stoel van secretaris-generaal van de VN ging bezetten, in Zweden uiteenlopende functies waargenomen. Hij was er docent politieke economie aan de universiteit van Stockholm, secretaris en later president van de Zweedse Rijksbank, onder-staatssecretaris van Financiën, vice-minister van Buitenlandse Zaken en minister zonder portefeuille. Hij was tevens lid van de Koninklijke Academie van Zweden. Professor De Senarclens zegt over de secretaris-generaal: Door het milieu waaruit hij afkomstig was, zijn professionele vorming, zijn overtuigingen, zijn religieuze gevoeligheden, zijn levenswijze belichaamt hij de visie van de neoliberale wereld die aan de basis lag van de oprichting en de ontwikkeling van de Wereldorganisatie.⁷⁶ De sleutelposities in het VN-apparaat in New York werden bezet door Canadezen, Amerikanen, Zweden, Britten, Nieuw-Zeelanders en Italianen. Arkadiev, de Sovjetrussische adjunct-secretaris-generaal van de VN, kreeg geen toegang tot Kongo-materiaal, aldus de latere VN-vertegenwoordiger in Katanga, Conor Cruise O'Brien. VN-functionarissen herinneren zich dat Arkadiev systematisch uit Hammarskjölds stafvergaderingen werd geweerd wanneer gevoelige onderwerpen, zoals Kongo, op de agenda stonden. Wie wel op het beleid van het secretariaat-generaal woog was de Noordamerikaan Heinrich Wieschhoff; feitelijk de éminence grise achter Hammarskjöld. De Fransman Philippe de Seynes leidde het departement van Economische en Sociale Zaken; de Brit David Owen de raad van Technische Assistentie. De eerste speciale vertegenwoordiger van Hammarskjöld was de zwarte Noord-Amerikaan Ralph Bunche.

In zijn memoires schrijft de Zweedse VN-generaal Von Horn over Bunche doelstellingen: Omdat Lumumba's bekende communistische sympathieën al geleid hadden tot oproepen voor Sovjethulp, moeten wij [=VN-LdW] klaar staan om elke unilaterale tussenkomst van buitenaf te verhinderen. Bunche, Cordier (de tweede speciale vertegenwoordiger) en Wieschhoff vormden samen de harde kern van de Kongo-club, de informele denktank van Hammarskjöld. De Afro-Aziatische landen, die als lumumbistisch bekend stonden, werden in deze kringen als de Mau-Mau omschreven.⁷⁷

De Civilian Operation werd geleid door Sture Linner. Linner stond, samen met generaal Carl von Horn, die de troepen onder zijn hoede had, onder het rechtstreekse bevel van de speciale vertegenwoordiger van de secretaris-generaal. Linner, Von Horn en 'H' waren landgenoten. Von Horn was compromisloos pro-westers en anticommunistisch. Hij twijfelde nogal aan de kwaliteiten van de Kongolezen en was steeds bereid om te sympathiseren met de Belgische houding en om het Belgische standpunt zonder verder onderzoek te aanvaarden. Een andere VN-generaal, de Britse bevelhebber van de Ghanese blauwhelmen, Alexander, vertrouwde de Belgische generaal Gheysen op 18 juli toe dat onder impuls van Lumumba communisten sleutelposities in het ANC verwierven; de conclusie van het onderhoud luidde: Westerse positie in gevaar.⁷⁸ Ook Afro-Aziaten die topposities bezetten waren ondubbelzinnig pro-westers. Over de Marokkaanse generaal Kettani en de Indiër Dayal heb ik het elders. Een ander voorbeeld is de Indische generaal Indar Jit Rikhye. Rikhye was militair adviseur van 'H' van juli 1960 tot 1964; bezette topposities in de ONUC-macht, en was, gedurende Dayals bezoek aan New York, van 3 tot 23 november 1960, waarnemend speciale vertegenwoordiger. Rikhye, die zich tijdens de Tweede Wereldoorlog in de 8ste Indische divisie van het Britse leger had onderscheiden, was niet minder een Brits officier dan Kettani een Frans militair was.⁷⁹

De civiele operaties van ONUC waren, met figuren als S. Linner en V. Umbricht, stevig in westerse handen. Sture Linner was een Zweeds zakenman; hij en Bunche bevonden zich al sinds mei 1960 in Kongo. Victor Umbricht, een eminent Zwitsers bankier, was aangetrokken als financieel adviseur van ONUC. D.N. Gibbs toont in zijn studies de verwevenheid aan van topkaders van de VN, de regering van de VS en de CIA met grote multinationale bedrijven, dikwijls met indirecte belangen in Kongo. Hij vermeldt onder meer dat Dag Hammarskjölds broer,

Bo Gustav, directeur was van lamco, een conglomeraat van zes Zweedse mijnbedrijven met belangen in Afrika. Drie andere topfiguren van de vn, onder wie Linner, bezaten eveneens leidende functies in lamco.

De penetratie van de vs in de bureaucratie van de vn werd zorgvuldig georganiseerd. Eén week voordat 'H' officieel de start van het civiele gedeelte van ONUC aankondigde, werd er een telegram van het State Department naar de vs-ambassadeur in Kongo gezonden, waarin gevraagd werd een lijst op te stellen van gevoelige jobs waarvoor een bijzondere inspanning gewettigd kan worden om te proberen om deze aan vs of ander niet-communistisch personeel toe te kennen.⁸⁰

WIENS BROOD MEN EET...

Het enorme Noord-Amerikaanse gewicht drukte op een tweevoudige wijze zijn stempel op de structuur en werking van vn en ONUC. Zo is er, naast de personeelspost, ook nog het inkomstenprobleem: een kwestie die de vn-leiders rechtstreeks confronteert met de enorme financiële macht van Washington. De Kongo-operatie slurpte naar vn-normen ongekende massas geld op. Bovendien leidden de politieke meningsverschillen met Brussel en Moskou ertoe dat er van die kant geen medefinanciering van ONUC verwacht kon worden. De vn-leiders werden zo al vlug geconfronteerd met het dreigende bankroet van ONUC, dat de vn zelf in zijn val dreigde mee te sleuren: De Organisatie zal het boekjaar 1961 met een praktisch lege kas aanvatten, zo verklaarde 'H' op 21 november 1960. Verwijzend naar ONUC, de belangrijkste uitgavenpost van de vn, waarschuwde hij: Ofwel neemt zij [de vn-LdW] [...] vlug de gepaste maatregelen om de kosten te dekken, ofwel moet zij maatregelen nemen om de militaire operatie te beëindigen en om de politieke ommezwaai die hiervoor vereist is tot stand te brengen. Deze toestand maakte de vn vragende partij in Washington, traditioneel een financiële steunpilaar van de Organisatie.⁸¹ Er zijn verschillende anekdotes bekend over de inzet van het financiële wapen door de vs om de vn op de lijn van het Witte Huis te houden. Zo meldde Bunche eind augustus dat een ontevreden Timberlake ermee dreigde de dollarkraan te laten dichtdraaien. En J. Lash onthult dat Charles Bohlen, Herters rechterhand, die na de septembercoups van de vn een actievere ondersteuning van Kasavubu en Mobutu eiste, zich niet geneerde om er openlijk aan te herinneren dat het de vs was die gevraagd werd om zowat de gehele operatie te re-

gelen en te betalen, wat Hammarskjöld razend maakte. Hammarskjöld kreeg een duwtje in de rug, toen de vs zich prompt na Mobutus coup bereid verklaarde om 40% bij te dragen van de 100 miljoen dollar die de secretaris-generaal voor de Kongo-operatie wou inzamelen.⁸² Tijdens de zitting van de AV van 21 april 1961 zou de vs een vrijwillige bijdrage van 15 miljoen dollar achter de hand houden, als wisselmunt voor de goedkeuring van een bepaalde resolutie. De vs betaalde uiteindelijk 168 miljoen dollar; bijna de helft van de kosten van het militaire gedeelte van de operatie.⁸³

Zoals de vn het brood van de vs at, zo moest Lumumba gedwongen worden om uit de hand van de vn te leven. Terwijl Tshombe met Belgische bilaterale hulp overeind gehouden werd, eisten Washington en New York dat alle betrekkingen van Kongo met de buitenwereld zich beperkten tot relaties met de vn. De aangeboden hulp van ONUC impliceerde exclusiviteit: de vn eiste het monopolie over elke hulp aan Kongo op. Op 1 augustus bevestigde 'H' deze aanpak vanuit Leopoldstad. In een telegram aan Labouisse liet hij Washington weten dat er op dat ogenblik geen ruimte was voor welke Noord-Amerikaanse steun dan ook, onder gelijk welke vorm, aan de regering-Lumumba: Ik ben er ten zeerste van overtuigd dat dit niet het moment is voor regeringsorganisaties en zelfs niet voor rechtstreekse steun onder gelijk welke vorm, die zij kunnen leveren. Bijgevolg politiek, organisatorisch en in het algemeen moeten alle remmen in werking treden op blauwogige jongens, of dat nu al dan niet onder 50 sterren is.⁸⁴ De secretaris-generaal stuurde op 3 augustus deze boodschap aan Cordier: De financiële mislukking van Lumumba's missie [naar Noord-Amerika-LdW] moet beantwoord worden voordat deze zijn gevolgen op politieke oriëntatie hier laat gelden. In die dagen won de harde lijn binnen het Kongolese kabinet voortdurend aan invloed, ten gevolge van het zich aankondigende bondgenootschap tussen Hammarskjöld en Tshombe. De secretaris-generaal wou een tegenzet doen, nu Lumumba door het Westen met een kluitje in het vn-riet was gestuurd.

Nog diezelfde dag schreef H: Inzake financiële vraagstuk. Ik vraag Harry [Wieschhof] om [vs-vice-minister van Buitenlandse Zaken-LdW] Dillon te benaderen met mijn suggestie, waarvan ik het belang nadrukkelijk onderstreep, om een manier te vinden om in de komende dagen krediet van redelijke omvang, zegge 100 miljoen, te vinden via mezelf voor regering (minister Buitenlandse Zaken) als bijdrage voor

heropbouw van Kongo, zonder voorwaarden natuurlijk. Dit kan je dwaas lijken, maar je kunt informatiemateriaal dat ik je gegeven heb gebruiken als achtergrond voor mijn zeer ernstig voorstel. Twee dagen later maakte Labouisse melding van een vs-toelage van vijf miljoen dollar voor ONUC.⁸⁵ Medio augustus kwam, na de regeling inzake Katanga, het conflict tussen Hammarskjöld en Lumumba tot een eerste hoogtepunt. In die omstandigheden liet Labouisse weten: Secretaris-generaal van oordeel dat actie inzake vijf miljoen toelage voor enkele dagen opgeschort zou moeten worden. Zal adviseren wanneer toestand opklaart. De VN wou dus ongebonden financiële assistentie aan de Kongolese regering beperken. Steun werd enkel overwogen als onderdeel van een politieke strategie, om de nationalistische component van de regering te verzwakken; en eventuele steun zou overhandigd worden aan de gematigden in het kabinet, zoals minister van Buitenlandse Zaken Bom-boko.⁸⁶

De VN-leiders gooiden inzake hulp aan Kongo de traditionele werkingsregels van de VN overboord. Het betrof, in de woorden van Wil-lame, een hulp die zich zou situeren buiten en zelfs boven de Kongolese autoriteiten. Volgens de geplogenheden moest VN-hulp verstrekt worden door de gespecialiseerde organismen van de VN (unesco, World Health Organization, International Civil Aviation Organization, World Metereological Organization, enzovoort). Maar de VN-leiding bepaalde dat deze organismen hun hulp niet autonoom maar in het kader van ONUC (dat wil zeggen: onder leiding van Linner) zouden leveren. Ter beschikking gestelde VN-adviseurs werden niet in de Kongolese administratie opgenomen, maar door ONUC gegroepeerd in een Raadgevende Groep van ONUC zelf. Hoskyns noemt deze procedure revolutionair, want de gespecialiseerde organismen treden onafhankelijk van de VN op en staan normalerwijze onder geen enkele controle van de VN. 'H' wuifde pleidooien voor een directe inschakeling van technici in de Kongolese administratie weg met de opmerking dat de VN de indruk diende te vermijden dat de Organisatie de administratie van het land overnam en de Kongolese soevereiniteit wou aantasten.⁸⁷ Toen eind augustus ANC-eenheden, in hun offensief tegen Kalonji, verwickeld raakten in guerrillagevechten, en de VN opgeroepen werd om hun voedsel te leveren, verwierpen Bunche en Cordier het voorstel, tenzij zij hun wapens zouden neerleggen. [...] Wij kunnen onder geen beding voedsel leveren aan vechtende legerelementen betrokken in burgeroorlog.⁸⁸ Deze aan-

pak zou zich in de loop van september veralgemenen tot een consistente politieke lijn, waarbij het ANC soldij en voedsel aangeboden werden om – elke militaire confrontatie met Kalonji en Tshombe te beletten, en om verzet tegen de staatsgrepen van september de kop in te drukken. Het regime van Kasavubu en Mobutu zou daarna volop van bilaterale westerse hulp genieten, zonder dat New York – na de terechtwijzing van Washington inzake Dayals Tweede Rapport – daartegen in het verweer zou komen.

De economische en financiële toestand verbeterde vanaf oktober 1960, onder meer dankzij de technische hulp van VN-experts. Begin oktober werd onder VN-leiding een Monetaire Raad in het leven geroepen. De Raad was een Nationale Bank in spe. Bovendien werd op die datum een controle op buitenlandse handels- en wisseloperaties ingesteld. Eind oktober, pas na de eliminatie van de regering-Lumumba, stelde de VN 5 miljoen dollar aan deviezen ter beschikking van Leopoldstad, teneinde invoertransacties te dekken.⁸⁹ Dat was de periode waarin, volgens de onderzoekers van het CRISP, een efficiënte samenwerking tussen de commissarissen en de technici van de VN tot stand kwam. Hammar-skjöld zelf had het, inzake de betrekkingen tussen ONUC en de terugkerende Belgen in Leopoldstad, over passieve coördinatie en over een indirecte associatie bij het toepassen van wat eigenlijk Belgische beslissingen zouden zijn. In datzelfde telegram erkende H: Wij weten dat het Kongolese budget zwaar deficitair is. Wij hebben gebedeld om geld om het te subsidiëren en wij subsidiëren het zelf op verscheidene manieren met onze erg bescheiden middelen. Wie betaalt er de ongeveer 3000 Belgische technici [...]? Over welke fondsen beschikken de commissarissen en Mobutu? Kan men verdedigen dat wij gelijk welk onderdeel van het budget subsidiëren als dat door indirecte transfer zou betekenen dat wij Belgische technici subsidiëren die buiten het VN-kader optreden en in feite tegen VN-advies binnengehaald werden?⁹⁰ Einde 1960 reageerde 'H' kregelig nadat hij vernomen had dat de ambassadeurs van zes West-Europese landen in Leopoldstad aan hun regeringen voorgesteld hadden om Kongo voor een bedrag van 60 miljoen dollar aan economische hulp te verlenen. In een telegram zei hij: De timing van het voorstel valt samen met pogingen om het regime van Mobutu op te bouwen [...] Er is geen wettelijke basis voor een verzoek om alle economische hulp door de VN te laten verdelen [wat nochtans, ten tijde van de regering-Lumumba, een VN-eis was-LdW] [...] Ik zie niet in waarom geen for-

mule gevonden zou kunnen worden waarbij deze hulp politiek neutraal, onder de VN-vlag, geleverd zou kunnen worden. Wij zien dus hoe het civiele gedeelte de keerzijde vormt van het politiek-militaire gedeelte van de operatie: op dat ogenblik poogde ONUC de politieke aanspraken van het regime in Leopoldstad terug te brengen tot een van de bouwstenen, naast Stanleystad en Elisabethstad, voor de heropbouw van een eengemaakt Kongo.⁹¹

Het is evident dat, wat ook de specifieke politieke lijn van de VN-leiding is, de conservatieve effecten van VN-interventies automatisch voortvloeien uit het feit dat hier een vreemd lichaam, bemand met sociale ingenieurs, zich op een crisisgevoelige samenleving ent. Professor Jacobson stelt vast dat door de bureaucratie te versterken, door haar trainingsprogrammas heen, het effect van de Civiele Operaties [van de VN-LdW] wel eens de versterking van autoritaire en centraliserende tendensen in Kongo zou kunnen zijn. En hij besluit: Het is duidelijk dat het civiele gedeelte van de VN-operatie in Kongo ertoe diende om vs-doel-einden na te streven en dat, vanuit het standpunt van de vs, de tactiek om eerst te steunen op een multilaterale instelling als kanaal voor vs- en andere hulp, en daarna, als de crisis voorbij zou zijn, over te stappen naar meer normale bilaterale patronen, bewezen heeft voordelig te zijn. [...] Het valt moeilijk te geloven dat een bilateraal of exclusief westers programma de vs-belangen even goed gediend zou hebben.⁹²

HOE LUMUMBA'S TRIOMFTOCHT NAAR STANLEYSTAD EINDIGDE IN MOBUTUS DODENCEL

Begin december werd de politieke toekomst van Lumumba weer brandend actueel. De afgezette premier had op 27 november zijn door blauwhelmen bewaakte en door Mobutus soldaten omsingelde residentie incognito verlaten. Met enkele getrouwen probeerde hij Stanleystad te bereiken, waar Gizenga, de vroegere vice-premier, en Lundula, de vroegere legerchef, de nationalistische krachten hergroepeerden. Deze actie was hem niet ingegeven door een gril van het ogenblik. Lumumba had zeer snel na de septembercoups begrepen dat zijn tegenstanders op een definitieve confrontatie aanstuurden, ondanks de bemiddelingspogingen die er in die dagen werden opgezet. Of, om het met Van Bilsen te zeggen, dat Kasavubus coup een zware binnenlandse krachtmeting [...] definitief onvermijdelijk had gemaakt. Reeds op 17 september had Lumumba, in een brief aan de Ghanese president, geschreven: Kasavubu wenst geen verzoening, en verkiest het om het spel van de imperialisten tegen Afrika mee te spelen. [...] Alles wordt gedaan om de Republiek Kongo te verstikken en onder voogdij van de westerse machten te plaatsen. Waarop Lumumba zijn plannen uiteenzette: Alle agitatie is vandaag volledig in Leopoldstad geconcentreerd. De verhuizing van de zetel van de regering naar Stanleystad zal de imperialistische intriges vrijdelen, want men zal onmiddellijk zien dat Kasavubu geïsoleerd is en dat het land niet met hem akkoord gaat. [...] De ambassade van Ghana dient onmiddellijk naar Stanleystad te verhuizen. Echter, ik zou u graag willen verzoeken om de strijd in de VN voort te zetten. U zult militaire versterkingen naar Stanleystad moeten sturen. Kongo en Ghana moeten samen strijden totdat de definitieve overwinning is bereikt.⁹³ Een gekooide Lumumba nam in de daaropvolgende periode een voorzichtige houding aan. Pas twee maanden later voegde hij de daad bij het woord – op het ogenblik dat elke hoop op een kentering in de situatie in Leopoldstad verdwenen was, toen de machtsstrijd binnen de legerkampen in de Oostprovincie in het voordeel van de nationalisten beslecht was,

en toen in New York gebleken was dat een vooruitgang op het internationale forum een hopeloze illusie was. Na de stemming in de av op 24 november was voor Lumumba elke wettelijke terugweg naar de macht definitief versperd: alleen een herovering van Leopoldstad vanuit de Oostprovincie leek nog realistisch.

EEN TRIOMFTOCHT

In een telegram berichtte Dayal over zijn ontmoeting met Kasavubu, Bomboko, Iléo en Ndele op 29 november, twee dagen na Lumumba's verdwijning: Mijn ondervragers waren geobsedeerd door Lumumba's ontsnapping [...] Bomboko was duidelijk het meest bezorgd en bijzonder opgewonden over de mogelijkheid dat Lumumba Stanleystad zou bereiken. De machthebbers in Leopoldstad hadden reden tot zorg. In een eerste reactie had Dayal, in een telegram aan zijn chef, verklaard: Als Lumumba erin slaagt om in Stanleystad te raken, dan verandert de situatie ogenblikkelijk. De enthousiaste reactie van de bevolking van Stanleystad op de aankondiging van Lumumba's komst liet inderdaad veronderstellen dat Lumumba zeer snel een stevige tegenregering zou kunnen vestigen in de Oostprovincie, Noord-Kasaï, Kivu, Noord-Katanga, en in gebieden in de Evenaarsprovincie en in de Provincie van Leopoldstad. Timberlake erkende later dat Lumumba meer dan waarschijnlijk in staat geweest zou zijn om de controle over de centrale regering opnieuw te veroveren vanuit die gunstige positie, indien hij Stanleystad ooit had kunnen bereiken. Hammarskjöld bedacht intussen welke maatregelen hij zou treffen. Hij verklaarde tegen Wadsworth, de vs-ambassadeur bij de vn, dat hij, indien Lumumba zijn doel zou bereiken, vn-troepen tussen Stanleystad en Leopoldstad zou plaatsen. Volgens de secretaris-generaal was Mobutus leger niet opgewassen tegen de troepen van Stanleystad.⁹⁴

Het konvooi dat uit drie autos bestond, en waarin ook Lumumba's vrouw en één kind zaten, ging slechts moeizaam vooruit: hevige regenval en wegversperringen hielden Lumumba op. Bovendien werd hij overal aangemaand zijn aanhangers toe te spreken. Zo kwam de groep op 29 november, 's morgens, in Bulungu aan. Heinz en Donnay schrijven: De vluchtelingen willen zich bevoorraden maar een inwoner herkent P. Lumumba. Het nieuws verspreidt zich als een lopend vuurtje en om 10u.30 wordt P. Lumumba praktisch gedwongen om voor een

bijzonder enthousiaste Afrikaanse menigte een publieke meeting in het centrum te geven: hij spreekt over de moeilijkheden in Leopoldstad; hij gaat niet naar Stanleystad als een vluchteling maar om de bevrijding van het nationale grondgebied en de bescherming van het volk op zich te nemen. Op 30 november, terwijl een auto hersteld werd, sprak hij in Mangaï de massa toe. s Avonds arriveerde Lumumba in Brabanta, waar andere reizigers naar Stanleystad hem opwachtten: Pierre Mulele, Rémy Mwamba, Valentin Lubuma en Gabriel Yumbu. Op 1 december bereikte Lumumba Port Francqui, in de Kasaï. Nabij Mweka werd de groep opgehouden: De districtscommissaris, de verkozenen en de plaatselijke autoriteiten wachten hen op: de massa wacht op de eerste minister en wil dat hij hen toespreekt.⁹⁵

Lumumba's reis naar Stanleystad werd een triomftocht, maar daarvoor ook het begin van het einde. Dayal hield Hammarskjöld van uur tot uur op de hoogte: Hij bereikte de streek van Kikwit waar hij vurige aanhangers heeft. Pongo, de hysterische veiligheidschef, heeft in een Sabena-helikopter de achtervolging ingezet. Heinz en Donnay schrijven dat Mobutu voor de opsporing van Lumumba technische hulp inriep van een Europese luchtvaartmaatschappij. Men leverde hem zowel het toestel als de Europese piloot, een specialist in verkenningsvluchten op lage hoogte. [...] De veiligheidsdiensten van Katanga en Zuid-Kasaï werden gewaarschuwd.⁹⁶ Op 1 december, tegen middernacht, werd Lumumba nabij Lodi onderschept door een ANC-eenheid. Lumumba, Mulele, Lubuma en Kemishanga hadden in een prauw de Sankuru-rivier overgestoken, terwijl op de andere oever onder meer Lumumba's vrouw en zoontje op de terugkeer van het bootje wachtten. Lumumba werd opgepakt nadat hij teruggekeerd was om zijn vrouw en kind op te pikken. Volgens de enen wist hij niet, volgens de anderen wist hij wel dat Mobutus soldaten op de andere oever waren aangekomen, en kwam hij terug om de achterblijvers vrij te praten – iets wat aanvankelijk ook scheen te lukken. Pierre Mulele, die op de andere oever was achtergebleven, vluchtte naar Stanleystad. Op 2 december werd Lumumba in Port-Francqui uitgeleverd aan Gilbert Pongo, adjunct van Nendaka, de chef van Mobutus Staatsveiligheid: Op dat ogenblik zal een daar aanwezige Europeaan, die in het bijzonder had bijgedragen aan de opsporing, G. Pongo sterk aanraden om P. Lumumba onmiddellijk naar Katanga over te brengen, waar hij terecht zou worden voor misdrijven of misdaden van gemeen recht. Pongo hield zich echter aan zijn instructies: Lu-

mumba werd per dc-3 van Air-Congo naar Leopoldstad overgevlogen, onder de ogen van Mobutu en perslui mishandeld in het paracommandokamp van Binza, en daarna opgesloten in het legerkamp van Thysstad. Ondertussen had het college van commissarissen vergaderd. In het proces-verbaal van de zitting lezen we: Een groot aantal leden stelt voor dat de heer Pongo gepromoveerd wordt tot een hoge militaire rang, vanwege zijn verdiensten... De zitting wordt om 17u. opgeheven zodat bepaalde commissarissen zich naar het vliegveld kunnen begeven om de aankomst van het grote konijn [codenaam voor Lumumba-LdW] bij te wonen.⁹⁷

HAMMARSKJÖLD LOOG:

BLAUWHELMEN LEVERDEN LUMUMBA AAN MOBUTU UIT

Het loont de moeite om bij de film van deze gebeurtenissen stil te staan. Laten we terugkeren naar Mwaka, waar op 2 december s ochtends (dus nog voor Lumumba aan Pongo werd uitgeleverd) het konvooi met de gevangenen aankwam. Daar gebeurde het volgende, (opgetekend door Heinz en Donnay): Gebruik makend van een verminderde waakzaamheid van de bewakers van het ANC, stuift de chauffeur van P. Lumumba [met de auto] naar het kamp van de Ghanezen van ONUC. Volgens de versie van deze chauffeur [...] zou een Ghanees luitenant [...] P. Lumumba hebben uitgelegd dat hij niet de opdracht had om hem in bescherming te nemen. Kongolese soldaten komen dan ter plaatse, vinden Lumumba, slaan hem met de kolf van hun geweer en nemen hem mee. Ghanees soldaten, die in opstand kwamen tegen de houding van hun officier, bevrijden de andere vluchtelingen, gevangenen en bedreigden in het centrum van Mwaka, maar hun laattijdige tussenkomst kan de Kongolese premier niet meer redden.⁹⁸ Tot vandaag bleef dit een van de versies van de gebeurtenissen, zonder dat afdoende bewijsmateriaal werd aangevoerd om de verklaring van Lumumba's chauffeur te kunnen aanvaarden of verwerpen. Hammarskjöld zou later alle VN-verantwoordelijkheid in de gebeurtenissen categorisch afwijzen. De schuldvraag is belangrijk, want Lumumba's gevangenneming is uitgelopen op de moordpartij van 17 januari 1961. Een intern ONUC-document en een gecodeerd telegram van Dayal maken het echter mogelijk om vandaag met zekerheid te kunnen zeggen dat de VN direct verantwoordelijk was voor de arrestatie van de Kongolese premier.⁹⁹

Op 30 november stuurde het commando van de Ghanese brigade in Luluaburg instructies, met afschrift aan ONUC-Leopoldstad, naar het Ghanese regiment in Tshikapa, waar Pongo op dat ogenblik naar Lumumba zocht. In die instructies werd het regiment opgedragen om neutraal te blijven in de jacht op Lumumba, en ook: Indien Lumumba aankomt, neem hem in beschermende hechtenis indien gevaar arrestatie of last veroorzakend. Vanuit Leopoldstad volgde deze terechtwijzing van generaal Von Horn, opperbevelhebber van de VN-strijdkrachten, aan Luluaburg: Geen herhaal geen actie mag door u ondernomen worden met betrekking tot Lumumba. Wij waren voor zijn persoonlijke veiligheid enkel in zijn huis in Leopoldstad verantwoordelijk. Het werd altijd zo opgevat en bekend gemaakt dat hij zich op eigen risico buiten zijn huis zou wagen. In Dayals telegram aan de secretaris-generaal van 1 december wordt Von Horns terechtwijzing bevestigd. Dayal vermeldt dat de VN-eenheden op het terrein instructies gekregen hadden om geen informatie over achtervolgden of achtervolgers aan de tegenpartij te bezorgen, en vervolgt dan: [De Ghanezen] meldden gisteren terloops hun bedoeling om Lumumba in beschermende hechtenis te nemen wanneer daarom verzocht werd. Wij hebben duidelijk standpunt ingenomen dat hij enkel in zijn residentie onder ONUC-bewaking stond en dat ONUC-dekking of bescherming bij nastreven van zijn doeleinden niet toegelaten kan worden, en dat ONUC volledig van zijn activiteiten afgescheiden moet worden. Andere regels zouden alleen toegepast kunnen worden indien in specifieke omstandigheden individuele levens in gevaar zouden zijn; bescherming zou enkel gegeven kunnen worden als stap naar herstel vrede. Von Horns bevel werd door Luluaburg overgemaakt aan het Ghanese regiment in Port-Franqui, op 1 december. Diezelfde dag werd ONUC-Leopoldstad tweemaal door het Ghanese commando in Luluaburg gerustgesteld met de boodschap dat haar richtlijn opgevolgd werd. In de tweede boodschap meldde Luluaburg ook nog: Positie Lumumba besproken met ANC-commandant Kasai [...]. Overeengekomen dat VN niet zou interveniëren in wettelijke aanhouding Lumumba door ANC.

Over de gebeurtenissen in Mweka, waar een Ghanees peloton gelegerd was, schreef het Ghanese commando dit verslag: 12. Lumumba kwam in Mweka aan op 1 december, omstreeks 15u. Hij overlegde enkele uren in het Rest House, en hield daarna een toespraak voor een bevriende menigte tegenover de administratieve gebouwen. Hij reed daarop

naar het Grand Hotel waarna de VN-troepen geen kennis meer hadden van zijn activiteiten. 13. Op 1 december, om 19u.15, kwamen ongeveer 40 ANC'ers van Port-Franqui op de locatie van het Ghanese peloton aan, ervan overtuigd dat Lumumba daar in bescherming werd genomen. Men toonde hen dat dat niet het geval was. 14. Op 2 december, om 7u.30 s ochtends, bevond de bevelhebber van het Ghanese peloton zich nabij de ingang van de verblijfplaats van zijn peloton toen hij drie autos met hoge snelheid over de weg zag rijden. Zij stopten op enige afstand van de weg en er ontstond een handgemeen. Lumumba werd door ANC uit zijn auto gesleurd, geslagen met geweerkolven, kreeg klappen en werd geschopt. De pelotonbevelhebber van Ghana beval zijn mannen stelling te nemen rond de auto en de mishandeling te stoppen. Lumumba werd daarop in een auto geduwd en snel weggereden in de richting van Luluaburg. Waarop het rapport vervolgt: Ondertussen in Luluaburg, een centrum van sympathieën pro-Lumumba, werd overeengekomen tussen VN, provinciale president en ANC dat, om onrust te vermijden, Lumumba zou vertrekken met minimum publiciteit en maximum snelheid. Deze regeling was echter overbodig, omdat Lumumba naar Port-Franqui werd gebracht – en van daar naar Leopoldstad. Het rapport, dat, erg betekenisvol, in de titel spreekt over de arrestatie van Lumumba op 2 december, vat de gebeurtenissen als volgt samen: De eerste reactie [van de Ghanese brigade-LdW] toen zij vernam dat Lumumba de VN-bescherming in Leopoldstad had verlaten was dat hij in beschermende hechtenis genomen zou worden indien er een gevaar voor arrestatie of letsel bestond. Zij vroegen om bevestiging van dit beleid en ontvingen zeer duidelijke instructies dat onder geen beding gelijk welke actie met betrekking tot Lumumba genomen mocht worden. Deze instructies werden streng nageleefd.

Het ONUC-rapport, de verklaring van Lumumba's chauffeur, en Dajals telegram staan haaks op Hammarskjölds bewering dat Lumumba's bescherming buiten het mandaat van de VN viel, en in strijd was met het principe van het niet-gebruik van (actief) geweld, omdat Lumumba's bescherming een militair initiatief vereist zou hebben. Op 2 december, s ochtends, was Lumumba immers (opnieuw) in vrijheid, en waren Ghanese blauwhelmen aanwezig bij zijn (tweede) arrestatie: zij maakten een eind aan de mishandelingen, maar weigerden hem in bescherming te nemen en stonden zijn aanhouding toe, conform de richtlijnen van hun oversten. Bovendien brengen deze documenten scherp aan het licht dat

de verklaring die 'H' na Lumumba's dood in de vr aflegde, een leugen inhield: Lumumba ontsnapte uit zijn residentie [...] zonder dat de vn kon weten waar hij zich bevond en bijgevolg zonder dat de Organisatie in de gelegenheid was om hem te beschermen. Hij werd in het binnenland aangehouden zonder dat de vn enigszins de mogelijkheid had om zich daar tegen te verzetten, gezien het feit dat zij de toestand niet onder controle had.¹⁰⁰

REACTIES OP LUMUMBA'S GEVANGENNEMING

De opluchting was groot in Leopoldstad, nu Lumumba in Thysstad opgesloten zat. Later schreef Von Horn, over de sfeer op het vn-hoofdkwartier: De meesten onder ons waren terecht van oordeel dat er nu een werkelijke kans bestond dat Kongo enigszins tot rust zou komen. Eerlijk gezegd, als Lumumba Stanleystad bereikt had, dan had heel Kongo in vlammen kunnen opgaan. Volgens Wadsworth was Hammarskjöld van oordeel dat Gizenga de toestand in Stanleystad zonder Lumumba niet kon uitkristalliseren. Mobutu verklaarde al even voorbarig: Met Lumumba is het gedaan en de agitatiepool Stanleystad is in theorie geneutraliseerd. Het vooruitzicht op een bevrijde Lumumba, aan het hoofd van een nationalistische regering in Stanleystad, had in de vier uithoeken van het land de gemoederen opgezwepen; en Mobutu reageerde met een offensief tegen de nationalististen. Pierre Mulele had op 26 november een massameeting in Kikwit (Kwilu) georganiseerd, om het terrein voor Lumumba's doortocht voor te bereiden. Twee dagen later al begonnen Mobutus soldaten de gendarmerie van Kikwit van lumumbisten te zuiveren.¹⁰¹ Toen de bevolking daarop een betoging organiseerde, was Mobutus antwoord een politiek van meedogenloze repressie. Het ANC terroriseerde gedurende drie dagen de bevolking van de stad, onder het oog van de 600 Marokkaanse blauwhelmen. Een journalist van *Le Soir* schatte dat er van de 15.000 inwoners nog 500 overbleven: De rest is gevlucht, of verdwenen. [...] Kikwit is dood. [...] Men heeft de dood van 12 burgers en van één Kongolese onderofficier vastgesteld. Maar men vermoedt dat er nog tientallen lijken in de brousse, in de omgeving van de stad liggen. Pro-Lumumba betogers in Leopoldstad, en nationalistische soldaten in de Evenaarsprovincie, botsten in die dagen eveneens op soldaten van Mobutu.¹⁰² De zich hergroeperende nationalististen trokken hun conclusies uit de ontwikkelingen. Op 12 december riep Gizenga

Stanleystad tot de nieuwe Kongolese hoofdstad uit, en installeerde hij er de centrale regering. Van 15 tot 18 december vergaderden de staatshoofden van de vroegere Frans-Afrikaanse gebieden in Brazzaville. De Kongolese antinationalistische leiders Kasavubu, Tshombe en Kalonji waren er persoonlijk aanwezig. Mobutu werd er vertegenwoordigd door zijn militaire adviseur, de Belgische kolonel Marlière. Verder liepen er nog in de kijker: de legerchef van Kalonji; de Franse ex-koloniaal Gilet; Tshombes schaduw en adviseur Guy Weber; en de adviseur van president Fulbert Youlou, Charles Delarue. Een eventuele deelneming van Lumumba aan een toekomstige Rondetafelconferentie werd er van tafel geveegd. De meningen over zijn lot waren echter grondig verdeeld. Sommigen wilden hem in Thysstad gevangen houden; anderen wilden hem aan Kalonji of Tshombe uitleveren. Een goede verstandhouding kleurde de gesprekken. De conferentie keurde een tekst goed waarin de deelnemers hun gelukwensen overmaakten aan Dag Hammarskjöld die zich in de geest van het Handvest van de VN heeft ingespannen om de uitbreiding van de Koude Oorlog naar dit deel van het continent te verhinderen.¹⁰³

Gezien de euforische stemming in Brazzaville vreesde de VN, die Lumumba in reserve wou houden voor de vorming van een stabiele coalitie in Leopoldstad en die ook internationale repercussies wou vermijden, geweldpleging en standrechtelijke justitie tegen de ex-premier. Die vrees was niet ongegrond: Dayal walgde van de houding van de westerse ambassadeurs in Leopoldstad, die geenszins een matigende invloed op het Kongolese regime uitoefenden inzake de behandeling en de lotsbestemming van de gevangene van Thysstad. Hammarskjöld zelf schreef, in een brief aan de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken J. Luns, bijzonder bitter over de algemene houding van het Westen in die maanden: Ik zou niet oprecht zijn als ik niet mijn teleurstelling zou noemen wanneer ik deze houding bezie van mensen waarmee ik mezelf verbonden voel... De toekomst van de wereld, en van het Westen, hangt in de huidige conjunctuur af van de kwaliteit van de houding van het Westen.¹⁰⁴ Kamitatu ontmoette 'H' op 4 januari 1961. De secretaris-generaal was de dag voordien in de Kongolese hoofdstad aangekomen, waar betogingen ten gunste van Lumumba hem hadden opgewacht. Toen Kamitatu hem een brief wou overhandigen waarin Lumumba protesteerde tegen de omstandigheden waarin hijzelf en negen andere nationalisten gevangen gehouden werden, wordt hij rood, en vraagt hij me om de brief aan zijn kabinetschef te bezorgen. Hammar-skjöld's gène drukte een diep poli-

tiel probleem uit. Een neokoloniaal Kongo met Lumumba leek geen haalbare kaart. Maar een Kongo zonder Lumumba (zonder een levende Lumumba) kon slechts op drijfzand berusten. *The Times* drukte het dilemma van New York, Brussel en Washington kernachtig uit: De enige politicus die enige aanspraak kan doen gelden op de leiding van een centrale regering is Lumumba, wiens geloofsbrieven twijfelachtig zijn, wiens persoonlijkheid onvoorspelbaar is, en die zich nu zowat volledig geëngageerd heeft met één kamp in de Koude Oorlog. Afgezien van de persoon van Lumumba is het twijfelachtig of Kongo in staat is onder gelijk welke omstandigheden als een eenheid voort te bestaan.¹⁰⁵

RAJESHWAR DAYAL: GEPLET TUSSEN WASHINGTON EN ACCRA

ONUC werd in die periode geleid door Rajeshwar Dayal, de speciale vertegenwoordiger van de secretaris-generaal. Onder zijn bevel stonden het hoofd van het civiele deel van de operatie en de bevelhebber van de blauwhelmen. Dayal was officieel op 8 september in dienst getreden; Ralph J. Bunche (13 juli-27 augustus) en Andrew W. Cordier (27 augustus-6 september) waren hem voorgedaan. Bunche en daarna Cordier hadden zich zwaar verbrand bij de ondermijning van de nationalistische regering. Het zag ernaar uit dat het voorlopige resultaat van die sloping, het nieuwe regime in Leopoldstad, hun opvolger eveneens een korte carrière in ONUC toewenste. Mobutu en Kasavubu hadden op 26 oktober het vertrek van Dayal geëist, en Dayals rapport van 2 november was niet van die aard dat het hun afwijzende houding zou milderen. Vanaf december weigerde Kasavubu om Dayal nog langer te ontvangen. Dayal was zeker geen lumumbist. Hij was een topdiplomaat uit de omgeving van Nehru, die zelf een oude vertrouwde vriend van de secretaris-generaal was, en ondanks een onhandelbare publieke opinie, India voluit in de operatie inzette.¹⁰⁶ Dayal had herhaaldelijk Cordiers actie om de Kongolese radio en luchthavens te sluiten een betreurenswaardige noodzaak genoemd. En in vertrouwelijke berichten bestempelde hij Ghana en Guinea als extremisten.¹⁰⁷

EEN WITTE RAAF IN DE LEIDING VAN DE OPERATIE

Dayal was echter niet blind voor de schaduwzijden van het kolonialisme, en hij durfde dat ook onder woorden te brengen – iets wat hem tot een witte raaf in de VN-leiding maakte. Het volgende telegram, waarin hij beschrijft hoe de nieuwe machthebbers in Leopoldstad het nalieten een einde te maken aan de schaamteloze uitbuiting uit het koloniale tijdvak, illustreert zijn bewogenheid: 1. Een van onze experts, Vittorio Bolis, legde onlangs een rapport neer over zijn bevindingen inzake de

mijnbouw, mijnvoorraden en problemen in de Kasai- en Kivu-provincies. Het is een zeer interessant rapport door de informatie die het geeft over het doolhof van onregelmatige fiscale transacties en ontwijkingen van de Forminière, de Chemin de fer du Bas-Congo aux grands lacs africains (CFL), de Chemin de fer du Bas-Congo et du Katanga (БСК) en van andere dochters van de Empain-groep en van de Generale Maatschappij. Ik kan mij goed de verrukking voorstellen waarmee dit rapport in bepaalde landen gelezen zou worden. 2. Mijn reactie was er natuurlijk niet een van plezier maar van extreme verwondering. Het is één zaak het bestaan van onregelmatigheden te vermoeden en een andere om er op verpletterende wijze mee geconfronteerd te worden. Het rapport toont, inter alia, het volgende aan: (A) de 50 tot 60 miljoen frank aan belastingen die in uitvoering van de bestaande mijnwetgeving door de mijnmaatschappijen van Kivu jaarlijks aan de Kongolese regering betaald moeten worden, worden niet betaald. In feite werd sedert 1902 nog nooit belasting betaald. In plaats daarvan betalen de maatschappijen omvangrijke vergoedingen aan de CFL, waaraan alle mijnrechten in de Kivu in dat jaar overgedragen werden door de toenmalige onafhankelijke Kongostaat, in ruil voor het aanbod van CFL om het huidige spoorwegnet met eigen fondsen aan te leggen. (B) Krachtens artikel 90 van de fundamentele mijnwet dienen alle concessies, of delen daarvan, die binnen een periode van 3 jaren niet uitgebaat werden terug te keren naar de regering behalve in gevallen van force majeure. Alhoewel omvangrijke streken in de CFL-concessie, waarvan verondersteld wordt dat deze belangrijke metaalvoorraden bevatten, nooit uitgebaat werden, verkreeg de maatschappij van de regering de toestemming om hen te behouden via de hogervermelde ontsnappingsclausule. (C) De belastingen op de winsten van de Bakwanga-mijnen (geschat op 550 miljoen) worden betaald aan de zelfstandige Staat van Zuid-Kasai en niet aan de centrale regering of aan de regering van de Kasai-provincie. (D) De boeken van de Belgische bedrijven die in Kongo actief zijn worden niet doorgelicht door onafhankelijke boekhouders. 3. In het licht van wat voorafgaat, verbaast het niet dat het Commissariaat der mijnen in Leopoldstad onlangs een telegram stuurde naar zijn plaatselijke vertegenwoordigers, hen opdragend om niemand, met inbegrip van VN-functionarissen, informatie inzake mijnbouw te geven. Een afschrift van het telegram werd aan Bolis getoond.¹⁰⁸ Maar wat vooral de toorn van Washington en Brussel opriep, was Dayals pleidooi voor een nieuwe regering met Kongolese nati-

onalisten. De rapporten van Dayal en VN-generaal Rikhye over het ANC, die door een collectief – door een support staff – van hoge VN-functie-narissen waren geschreven, stoffeerden de VN-optie voor een nationale verzoening.¹⁰⁹ Dayal en de andere VN-leiders deelden de westerse zorg voor de installatie van een stabiel neokoloniaal regime. Maar zij dachten dat dit onmogelijk zonder (een politiek verzwakte) Lumumba kon: dat was de centrale politieke boodschap uit Dayals rapporten. Deze optie werd door Washington verworpen.

VERBITTERING EN WOEDE

Dayals verbittering over de westerse aanpak in die maanden bleek on-verholen uit zijn telegrammen aan New York: De dag werd gevuld met bezoekers, Scott, Timberlake, enz. [...] Over Belgische sabotageactiviteiten hier ventileerde hij [Timberlake-LdW], tot mijn verbazing, gebrek aan informatie. [...] Het is buitengewoon hoe deze gezanten, die beter zouden moeten weten, van vrolijkheid schateren bij elke zweem van tegenslag die de VN incasseert. [...] De houding en activiteiten van Timberlake hebben de Belgen moed en steun gegeven. Het is noodzakelijk dat de Amerikanen naar letter en geest met de VN samenwerken; zij moeten in het gareel gebracht worden. Tegenover de groeiende irritatie van zijn vertegenwoordiger, aan de overzijde van de oceaan, liet Hammarskjöld (zeer zelden) aanvoelen dat New York evenmin veel vermocht tegen de Amerikaans-Belgische tandem: Deze morgen had ik lange vergadering met Kasavubu [...]. Atmosfeer in dit stadium deed mij geloven dat hij zou samenwerken [met de Verzoeningscommissie-LdW]. 's Middags bracht ik hem naar Adviescomité waar hij duidelijk een minder positieve vertoning bracht [...]. Er was iets gebeurd tussen beide gelegenheden en je kunt zelf wel raden wie deze éminences grises geweest zouden kunnen zijn. Ik kan niet nalaten dat in verband te brengen met duidelijk belang van bepaald land om ons buiten de deur te werken en om het toneel voor eigen vrijwilligers te reserveren.¹¹⁰

Op 5 december zond Dayal, met amper ingehouden woede, dit telegram aan zijn superieur: Wij stellen vast dat opnieuw drie miljoen dollar aan hulp beschikbaar gesteld wordt. Wij allen zijn ervan overtuigd dat het niet het geschikte ogenblik is om dit geschenk te overhandigen, omdat het uitgelegd zou kunnen worden als een beloning voor de slechte behandeling van ons personeel, voor het vergieten van bloed van VN-

soldaten en voor de algemene houding van vijandigheid tegenover ons. [...] Wij moeten [...] een beleid voeren waarbij de zogenaamde Kongolese leiders met hun verantwoordelijkheden geconfronteerd worden. En wij mogen hen niet helpen wanneer het hen goed uitkomt, en wanneer dat niet het geval is, toelaten dat wij heen en weer geslingerd worden. Het beleid van het aanbieden van de andere wang moet nu herzien worden. Een geschrokken Hammarskjöld schortte de financiële transfer op. Maar hij voegde er enkele bedenkingen over de beperkte bewegingsruimte van ONUC aan toe: Wij gaan akkoord inzake noodzaak om onze technische steun te herzien maar wat personeel betreft vrezen wij dat de bedreiging wat hol zou kunnen klinken omdat grote aantallen technici in Leo zijn en ook redelijk belangrijk voor onszelf zijn (communicatie e.d.). Het is ook mogelijk voor Kongolezen om het nodige bedrag vast te krijgen omdat leveranciers daar aanwezig zijn; in dat verband kunnen we niets meer doen dan het feit uit te roken dat zij dergelijke leveranciers hebben.¹¹¹ Toen Dayal en Linner anderhalve week later vragen stelden over het nut van het werk van financiële adviseurs in dienst van het regime (de dreigende financiële crash afwenden kon enkel de zelfverzekerdheid, en dus onverzoenlijkheid in bepaalde kringen vergroten) antwoordde de secretaris-generaal met deze abrupt afgebroken woorden: Wij moeten éézelfde, consistent beleid aanhouden en improvisaties op gelijk welk punt onverstandig. Ik ben mij bewust van zo goed als ondraaglijke voorwaarden waarin grootste deel van ons werk geleid wordt, maar, maar ¹¹²

Dayal stond onder druk van de blauwhelmen op het terrein. En nergens waren de contradicties in het beleid van ONUC beter voelbaar dan bij de blauwhelmen zelf, die dagelijks met de gevolgen ervan geconfronteerd werden. Zo telegrafeerde Dayal op 12 december dit bericht naar New York. Het telegram kwam er aan op een ogenblik dat de tv-beelden van Lumumba's mishandeling nog vers in het geheugen lagen, en na een VN-tussenkomst in Stanleystad waar gedreigd was met represailles tegen blanken indien Lumumba niet vrijgelaten zou worden: Kettani is ongelukkig over ontwikkelingen in Oostprovincie en uitte ontevredenheid over ONUCs duidelijke inspanningen om de Europese bevolking daar te beschermen in tegenstelling tot onze meer neutrale houding tegenover ongeregeldeheden onder de Kongolezen. [...] [Hij] zei dat zijn officieren en soldaten niet de enorme inspanning van ONUC konden begrijpen om Belgische levens te redden [in Stanleystad-LdW] wanneer het uitgere-

kend dezelfde personen waren die de gehele VN-inspanning in Kongo ondermijnden. Deze mening werd vanmorgen ook door leden van vele contingenten bij onze operationele staf geuit [...]. Deze ontwikkeling aan de basis van de macht kan niet gemakkelijk genegeerd worden.¹¹³ Een lucide Dayal aanschouwde de ravages die de westerse interventie had aangericht: De huidige structurele toestand hier komt overeen met datgene waarvoor de westerse missies zich ingezet hebben: Mobutu en het ANC zijn oppermachtig; Kasavubu werd gerevitaliseerd; de commissarissen worden als een de facto regering niet bestreden, tenzij door ONUC; Lumumba zit in de gevangenis. Maar kan dit alles leiden tot orde en stabiliteit in het land? Het ANC is in de praktijk nog steeds verdeeld, in het gehele land [...] Lumumba's aanhouding is voorbestemd om reacties uit te lokken [...] De toestand is, naar mijn oordeel, fundamenteel instabiel, ook al kan het aan de oppervlakte lijken dat deze uitgekristalliseerd is ten voordele van Mobutu en zijn bondgenoten.

Deze heldere analyse leidde echter niet tot praktische conclusies. De politieke lijn van Dayal, zoals die spreekt uit de honderden telegrammen die hij in die periode aan 'H' verstuurde, stelde de fundamentele krachtsverhoudingen in Kongo, zoals die in de nasleep van de septembercoups het licht zagen, niet ter discussie. Dayal eiste niet de onvoorwaardelijke vrijlating van Lumumba, of dat het Kongolese parlement vrijelijk over een politieke uitweg zou kunnen beraadslagen. Zijn fundamentele zorg ging uit naar de lange-termijngevolgen van de politieke impasse op ONUC, en zijn remedies beperkten zich tot een tactische bijsturing van de Amerikaans-Belgische aanpak: Indien de afglijding naar een militaire dictatuur zou voortgaan [...] dan is het zeer onwaarschijnlijk dat de meerderheid van de landen die contingenten leveren zouden doorgaan met het ondersteunen van een regeringsvorm die zij vervloeken. Onze militaire operatie zou onmiddellijk instorten [...]. Zullen de machten die behulpzaam waren bij het in beweging brengen van de actuele tendensen de ineenstorting van de VN-operatie aanmoedigen? Want zonder een minimum aan veiligheid (die het ANC onmogelijk kan verschaffen) zou zelfs de technische-bijstandsoperatie virtueel onmogelijk worden.¹¹⁴ De irritatie van de VS over deze dissonante stem leidde tot druk op 'H' om Dayal te ontslaan. Op 25 mei 1961 zou de VN aankondigen dat Dayal opgevolgd werd door Linner.¹¹⁵

DE MOORD OP LUMUMBA, MPOLO EN OKITO (17 JANUARI 1961)

DE DREIGING VANUIT STANLEYSTAD NEEMT TOE

Kort voor Kerstmis schreef de secretaris-generaal een telegram aan Dayal, waarin hij zijn medewerkers voorbereidde op een langdurige stellingenoorlog, terwijl achter de schermen de westerse machten naarstig zouden blijven voortwerken aan de versterking van de posities van hun supporters: Globaal is mijn besluit dat voor ons een periode van diplomatiek gegoochel ligt die behoorlijk lang zou kunnen duren – tenzij de Mobutus zich gaan roeren.¹¹⁶ Leopoldstad zou inderdaad, en al vlug, in beweging komen, daartoe aangespoord door de toenemende dreiging vanuit Stanleystad. De nationalistische krachten, die in de Oostprovincie hun bewind hadden geconsolideerd, wonnen in de laatste weken van 1960 behoorlijk aan terrein. Gizengas troepen veroverden op kerstdag zonder slag of stoot Bukavu, de hoofdstad van de Kivu-provincie. De pre-revolutionaire chaos die Kivu, en dan vooral de streek van Maniema, vanaf eind juli overspoelde, breidde zich nog uit. Een tegenaanval van Mobutus troepen, op nieuwjaarsdag, eindigde in een compleet fiasco. De dag daarop kwam Kashamura in Bukavu aan; in januari en februari probeerde hij er een nationalistisch regime te vestigen. Op 7 januari stootte een nationalistische strijdmacht van 600 soldaten door naar Manono, in Noord-Katanga, waar zij aansluiting zochten bij de Baluba-guerrilla. Dezelfde dag nog werd in Manono de nationalistische provincie van Lualaba opgericht. In een memorandum aan Tshombe van 5 januari wees kolonel Vandewalle erop dat Katanga de dreigende invasie van nationalistische troepen niet alleen kan afslaan. Vandewalle bepleitte de dringende noodzaak om militaire steun van de VN en Mobutu los te peuten.¹¹⁷

Tshombes bewind stond eind 1960 nog steeds op lemen voeten. Hij werd uitsluitend door buitenlandse hulp in het zadel gehouden. Een tekenend cijfer: eind januari 1961 telde de Gendarmerie 1 Europeaan tegen 12 Afrikanen; vóór de onafhankelijkheid was die verhouding in de koloniale

Force Publique 1 op 25.¹¹⁸ De toestand waar Katanga zich begin 1961 in bevond beantwoordde nog steeds aan wat de Belgische diplomaat Rothschild op 11 november 1960 geschreven had: De [Belgische-LdW] omkadering is een essentieel en beslissend bestanddeel van de ordehandhaving in Katanga. Haar terugtrekking zou binnen 24 u. leiden tot de ineenstorting van de Gendarmerie en zou kort daarop gevolgd worden door de ineenstorting van de regering-Tshombe. Canup, de v.s.-consul in Elisabethstad, schetste in een ontluisterend telegram van 5 januari de lamentabele toestand van Tshombes leger. Majoor Weber had de consul uitgelegd dat Tshombe het vertrouwen in zijn eigen troepen verloren had: zij waren herhaaldelijk ongedisciplineerd, meegezogen in stammentwisten, en in toenemende mate wantrouwig tegenover blanke officieren – zo zeer zelfs dat zich verschillende kleine muiterijen hadden voorgedaan. Tshombe had daarom ingestemd met de organisatie van een volledig blanke compagnie die in België, Frankrijk, enzovoort gerekruteerd diende te worden, en die als bescherming diende op te treden wanneer de Afrikaanse troepen uit de pas zouden lopen. Tshombe had Weber nog toevertrouwd: In dergelijke zaken vertrouw ik enkel blanken. De buitenlandse steun zou op alle terreinen voortdurend blijven toenemen.¹¹⁹ De vroegere chef van de koloniale staatsveiligheid, die op 5 november voet op Katangese bodem had gezet, schrijft over de toestand midden januari: Meer en meer werd het regime beschouwd als de zaak van een honderdtal Katangezen verkocht aan de blanken. Deze visie verbreidt zich bij de mensen die oorspronkelijk van Katanga zelf afkomstig zijn [de Lunda e.d., Tshombes basis-LdW]. De anderen waren reeds sedert lang daarvan overtuigd. La Relève schetste begin 1961 een somber toekomstperspectief voor Tshombe waarbij zijn onafhankelijke staat niets meer zal bevatten dan kopermijnen, verdedigd door Belgische officieren [...]. Tshombe handhaafde zich uitsluitend dankzij het uitoefenen van terreur in de gebieden die nog onder zijn controle stonden.¹²⁰

Ondertussen drongen Gizengas troepen de Evenaarsprovincie binnen. Nationalistische krachten reorganiseerden zich in het noorden van de Kasaïprovincie; Luluaburg werd bedreigd. M. Kalb vat samen: Globaal bekeken controleerden krachten loyaal aan Lumumba midden januari bijna de helft van het Kongolese grondgebied. Tot overmaat van ramp stortte in de loop van de maand januari Mobutus college in. Het regime in Leopoldstad was sinds midden december zo goed als verlamd, wegens de nakende financiële catastrofe. Erg betekenisvol was het ul-

timatum dat het antilumumbistische weekblad van het Abako aan het zieltogende college had gesteld. Abako zal gelijk welke democratische regering vanaf 1 januari steunen. Elke andere regering zal beschouwd worden als usurpator van de macht. Lumumba's enorme populariteit kwam in die dagen, bij het bezoek van Kasavubu en Mobutu aan Coquilhatstad, nogmaals aan het licht. In de stad, die als een bolwerk van het regime werd beschouwd, stelden waarnemers de lauwe reactie en de magere opkomst van de plaatselijke bevolking voor het hoge bezoek vast. Er waren zelfs nationalistische slogans in de menigte te horen.¹²¹ Ook internationaal bewoog de toestand in het voordeel van de nationalisten. In Casablanca vergaderden begin januari vertegenwoordigers van onder andere Marokko, Ghana, Guinea, Mali en de VAR. De Casablanca-groep eiste van de VN een terugkeer naar de legaliteit in Kongo; zoniet zouden de betrokken landen hun contingenten uit ONUC terugtrekken, en Gizenga van daadwerkelijke steun voorzien.¹²²

MUITERIJ IN THYSSTAD (13 JANUARI)

Voor Kasavubu en Mobutu kondigde eind 1960 dus niet het uur van de verzoening maar dat van een militaire overlevingsstrijd aan. Gezien de krachtsverhoudingen besloot het State Department het plan van Mobutu en Timberlake te steunen: geen militaire aanval op de Oost-provincie, maar een blokkade. De blokkade, die op 20 december van kracht werd, moest volgens Timberlake binnen 2 tot 4 weken tot een economische ineenstorting van Stanleystad leiden. Volgens Dayal was de blokkade echter een boemerang, die Leopoldstad ernstiger beschadigde dan Stanleystad.¹²³ Een wanhopige Mobutu maakte zich op voor een militair ingrijpen. Met de goedkeuring van Brussel werden Mobutus soldaten op 30 december van Luluaburg naar het Belgische mandaatgebied Rwanda-Burundi gevlogen. Belgische militairen brachten hen nog 150 kilometer verder, tot nabij Bukavu waar zij zich... zonder slag of stoot aan de nationalistische troepen overgaven. Brussel had, door het VN-mandaatgebied in de actie te betrekken, de VN en zichzelf aan zware diplomatieke kritiek blootgesteld. Maar een wanhopige Belgische regering had geen keus: Eyskens schreef later dat de regering [...] rekening hield met de mogelijke comeback van Lumumba. Dat vooruitzicht stemde de regering zeker niet gelukkig.¹²⁴ Timberlake rapporteerde in een telegram van 6 januari, enigzins ontuchtend, dat gelijk welke mi-

litaire operatie van enige omvang door Mobutus leger weinig kans op succes had zonder de hulp van buitenlandse experts, vooral op het vlak van logistiek en planning. Op 10 januari bespraken Bomboko en Rothschild in Parijs de voorwaarden die er aan Belgische hulp aan Mobutus leger gesteld zouden worden. Ook het heraanknopen van diplomatieke betrekkingen tussen Brussel en Leopoldstad stond op de agenda. Bombokos verzoek om Belgische steun werd door de regering besproken. De Belgen eisten de voorafgaandelijke steun van de vs, die echter de politieke risico's van een openlijke militaire steun aan Mobutu op dat ogenblik onaanvaardbaar achtte.¹²⁵

Terwijl de toestand aan het front er voor Leopoldstad niet op verbeterde, begon Kasavubus politieke positie zelf te wankelen. Kamer-voorzitter J. Kasongo, die halverwege december nog had toegezegd om tot een regering onder leiding van Iléo te willen toetreden, eiste nu de vrijlating van Lumumba. Begin januari had hij in een brief aan 'H' in bijtende bewoordingen elke oplossing via een Rondetafelconferentie verworpen: Alsof het Kongolese volk, door vrijelijk zijn parlement te kiezen, daarmee niet tegelijkertijd zijn leiders heeft aangeduid. [...] De Kongolese crisis die in wezen een crisis van de wettelijkheid is, zal noch in de dictatuur van het leger, noch in een zogenaamde Rondetafelconferentie een oplossing vinden. De oplossing ligt in het herstel van het parlement in zijn grondwettelijke bevoegdheden. Dit, en Gizengas recente successen deden Timberlake in een telegram somber besluiten dat de kansen op de installatie van een gematigde regering, die een maand geleden redelijk waren, aanzienlijk zijn afgenomen.¹²⁶

Deze golf van verzet beroerde ook het leger. Op 12 en 13 januari brak er in het garnizoen van Thysstad, waar Lumumba gevangen zat, een revolutie uit. Het kampement herbergde een gepantserde brigade, die als een elite-eenheid van het regime bekend stond. De soldaten eisten van de Kongolese president de vrijlating van Lumumba, de vorming van een nieuwe regering en een verhoging van de soldij. Lumumba werd gedurende enkele uren op vrije voeten gesteld. Bovendien weigerde de kampcommandant nog langer de bewaking van Lumumba en zijn medestanders te verzekeren.¹²⁷ De onvrede in het ANC was niet van recente datum. Dayal had begin december al gemeld dat er volgens de Marokkaanse blauwhelmen, die in Thysstad opereerden, beroering bestond onder de ANC-soldaten over Lumumba's behandeling, eraan toevoegend dat het dispuut nog niet afgesloten was. Ook de geprivilegieerde situatie van

gendarme-eenheden en van de paracommandos waarop kolonel Mobutu meer en meer ging steunen (CRISP) vormde een bron van onvrede voor de andere militairen. Een vijftigtal soldaten werd aangehouden; en later, op 5 februari, zouden nog eens 40 nationalistische soldaten naar andere eenheden overgebracht worden.¹²⁸ Lumumba leek zijn greep op de soldaten te verstevigen. Had de gevangene niet met de officieren van het garnizoen een kerstmaal gedeeld? Bovendien zag Mobutu zich genoodzaakt om op 7 januari met ontevreden soldaten van Kamp Nkokolo (Leopoldstad) te onderhandelen, en ook de daaropvolgende dagen bleef het garnizoen erg onrustig. Ook daar groeide Lumumba's invloed, zoals Dayal op 18 januari, de dag na Lumumba's transfer naar Katanga, zou schrijven: De reden om Lumumba uit te leveren aan de genade van Tshombe is dat zij hem een opofferend geschenk willen aanbieden. Ze doen het ook wegens de zich ontwikkelende pro-Lumumba stemming in het Thysstad-garnizoen en trouwens ook in Kamp Nkokolo. In een tweede telegram signaleerde Dayal dat het regime het tij met bankbriefjes probeerde te keren: De financiële toestand wordt opnieuw chaotisch met Ndele op ziekenverlof in Zwitserland en de soldij van het ANC in Thysstad opgetrokken van 1200 Kongolese frank naar 4200 plus 1700 ter vervanging van rantsoenen, wat een sneeuwbaaleffect teweeg moet brengen. Tegen Adoula verklaarden de VN-leiders: De groeiende oncontroleerbaarheid van de soldaten in het land [...] kan niet verholpen worden door steeds opnieuw de soldij te verhogen, want er zouden steeds opnieuw vragen voor nog meer volgen, wat het land financieel zou doen leegbloeden. Veel later schreef Dayal, samenvattend: Er bevond zich in Kasavubus Kongo geen enkele gevangenis die veilig genoeg was om hem [Lumumba-LdW] vast te houden.¹²⁹

PANIEK IN LEOPOLDSTAD EN WASHINGTON

In die dagen brak er, aldus M. Kalb, in vs-kringen een echte paniek uit over een mogelijke politieke terugkeer van Lumumba. Kasavubu, Mobutu, Bomboko en Nendaka hadden, onmiddellijk na het uitbreken van de muerij, Lumumba in zijn cel opgezocht en hem een ministerpost in een regering, geleid door Iléo, aangeboden. Lumumba weigerde: hij verklaarde de vrijheid enkel te aanvaarden als hoofd van de wettige regering.¹³⁰ De houding van het Witte Huis en zijn Kongolese vrienden in die weken wordt goed samengevat in een resumé van Kalb van de eer-

ste kabinetsvergaderingen die de nieuwe Amerikaanse president, John Kennedy, eind januari voorzat. Op dat ogenblik was Lumumba al aan Tshombe uitgeleverd: Zij geloofden niet dat Kasavubu er ooit mee akkoord zou gaan om het parlement samen te roepen. Zij begrepen uitstekend waarom hij en de andere antilumumbistische politici het idee verwierpen: alle rapporten van de ambassade en de CIA gaven aan dat, zelfs indien zij met een solide antilumumbistische meerderheid vertrokken, Lumumba gemakkelijk de situatie in zijn voordeel kon doen omslaan, indien hij uit de gevangenis vrijgelaten zou worden en aan de vergaderingen zou mogen deelnemen. Lumumba domineerde nog steeds het Kongolese politieke toneel, zelfs vanuit zijn gevangenis in Katanga (waar hij verondersteld werd te zijn).¹³¹

Op 13 januari stuurde vs-diplomaat en CIA-agent Devlin een alarmearend telegram naar Washington: [CIA] Station en ambassade geloven dat huidige regering binnen enkele dagen kan vallen. Resultaat zou bijna zeker chaos en terugkeer [van Lumumba] naar de macht zijn. Hij besloot met de woorden: Weigering drastische stappen vandaag zal leiden tot nederlaag van beleid [van de vs] in Kongo. In een telegram van 15 januari vatte Dayal de toestand als volgt samen: 1. Kettani vertelt me een erg triest verhaal over de recente gebeurtenissen in Thysstad waar muitende soldaten alle officieren opsloten en hun vrouwen en zelfs kleine kinderen verkrachtten. [...] 2. Algemeen wordt hier gedacht dat Lumumba's vrijlating slechts een kwestie van dagen is. [...] 3. Aanvoelend dat de toestand op gelijk welk moment radicaal zou kunnen veranderen, hebben Bomboko en zijn vrienden hun laatste wanhopige kaart getrokken in Kasavubus brief waarin mijn terugroeping gevraagd wordt en waarin hun onmogelijke verzoek om militaire VN-tussenkoms in hun voordeel voor de verovering van Oostprovincie en Kivu wordt gedaan.¹³² *Le Courrier d'Afrique* schreef: Men moet toegeven dat het deel van de koek [van het land-LdW] dat nog tot [de invloedssfeer van-LdW] de hoofdstad behoort werkelijk verwaarloosbaar is. [...] Men moet de toestand onder ogen durven zien [...] Wat absoluut nodig is [...] is een gezag dat handelt. De verantwoordelijken van de centrale regering moeten zich herstellen en hun afwachtende houding, die dodelijk is voor henzelf en voor het land, van zich af leggen. (10 januari) *Présence congolaise*, dat nauw tegen monseigneur Malula aanleunde, en goede contacten met de Kongolese president onderhield, schreef op 14 januari onder de kop Een alarmkreet: Hoe het land te redden? [...] Men moet iets doen, en

vlug. Het blad eiste de transfer van Lumumba naar Elisabethstad, in het belang van de persoonlijke veiligheid [van de gevangene-LdW] en de openbare orde in de provincie Leopoldstad. Dezelfde dag deelden Kongolese functionarissen aan Devlin mee dat Lumumba naar Bakwanga (Kasaï) zou worden gebracht. Geen enkele vs-diplomaat in Leopoldstad verzette zich tegen het plan, dat voor Lumumba een zekere (en gruwelijke) dood in handen van Kalonji zou betekenen.¹³³ Op 16 januari, of de dag erna, werd Lumumba's bestemming gewijzigd in Elisabethstad, Katanga: men vreesde moeilijkheden in Bakwanga, waar Ghanese blauwhelmen de luchthaven controleerden. In Elisabethstad werd Lumumba opgewacht door Munongo, die maanden eerder al aangekondigd had welk lot Lumumba op Katangese bodem zou ondergaan: Als hij bij ons komt, dan doen wij wat de Belgen niet hebben kunnen doen, dan zullen wij hem doden.¹³⁴ In de stad was het terrein in afwachting schoongeveegd: tussen 14 en 17 januari werden er, als voorzorgsmaatregel, ongeveer 500 nationalisten opgepakt.

DE MOORD EN HAAR NASLEEP

Op 17 januari werden Patrice Lumumba, Maurice Mpolo en Joseph Okito door Mobutus commissarissen Ferdinand Kazadi en Jonas Mukamba, en enkele Baluba-soldaten, per dc-4 naar Elisabethstad gevlogen en aan Tshombe uitgeleverd. Aan de stuurknuppel zat een Belgische piloot. De dag daarop schreef Pierre Davister vanuit Elisabethstad: President Kasavubu en kolonel Mobutu hebben er gelukkig niet lang over gedaan om te begrijpen dat Leopoldstad opnieuw begon te bewegen en dat de tijd drong, erg drong, om zich van een hinderlijk personage te ontdoen. Een vliegtuig van Air Congo landde dus op de luchthaven van de Katangese hoofdstad, met aan boord een waardevol pakje voor president Tshombe, goed vastgebonden en zichtbaar gehavend tijdens de reis: Patrice Lumumba zelf. [De gevangenen werden tijdens de vlucht gemarteld-LdW]. [...] Dit is het bewijs, zo zegt men, dat Katanga vastberaden de leiding op zich neemt en vanaf nu de heroveringsoperaties van lumumbistische gebieden op zich neemt. De gevangenen werden naar een afgelegen villa gebracht, gemarteld en dezelfde avond nog terechtgesteld. Volgens Brassinne en Kestergat hebben twee Belgen, de gebroeders Soete, de lijken weggewerkt. Gerard Soete, die staande houdt dat hij zelf niets met de lugubere operatie te maken had, onthulde later dat daarbij gebruik werd

gemaakt van een ijzerzaag, benzine en zwavelzuur. Een VN-commissie die de dood van Lumumba, Mpolo en Okito had onderzocht, besloot: De Commissie beschouwt als waarheidsgetrouw, de essentiële punten van de versie volgens dewelke de gevangenen omgebracht zouden zijn op 17 januari 1961 na hun aankomst, in een villa nabij Elisabethstad, en zeer waarschijnlijk in aanwezigheid van bepaalde leden van de regering van de provincie Katanga, namelijk Tshombe, Munongo en Kibwe.¹³⁵

Lumumba's transfer naar Elisabethstad roept associaties op met de gebeurtenissen van begin 1960, toen Lumumba ook al als gevangene naar de hoofdstad van het koper was gebracht. Een koloniale rechtbank had hem toen, wegens opruiing, tot 6 maanden gevangenis veroordeeld. Lumumba moest die straf in Katanga uitzitten, omdat zijn aanwezigheid in een cel in Stanleystad een voortdurende bedreiging voor de orde en rust zou vormen. Begin 1960 verbleef Lumumba amper enkele dagen in een Katangese cel: de druk van de Kongolese afgevaardigden op de Rondetafel hadden de koloniale overheid tot zijn vrijlating gedwongen. Twaalf maanden later had het neokoloniale offensief de nationalistische beweging zware slagen toegebracht, en haar opmars tot stilstand gebracht: de Katangese secessie, de omverwerping van de Kongolese regering, de installatie van het bewind Mobutu/Kasavubu... Deze ontwikkelingen bezegelden het lot van Patrice Lumumba en zijn medestanders. Drie sleutelfiguren van het Kongolese nationalisme waren geëlimineerd: de charismatische centrale leider (Lumumba), en nationalistische referentiepolen in het parlement (Okito) en het leger (Mpolo). Lumumba zelf had eerder verklaard: Als ik morgen sterf, dan is het omdat een blanke een zwarte bewapend zal hebben. Lumumba was nog geen 36 jaar geworden; ongeveer even oud als Maximilien Robespierre, die andere grote voorvechter van de moderne natie-staat.¹³⁶

Gedurende enkele weken trokken Tshombe en Munongo een rookgordijn op. Zij hielden staande dat Lumumba levend en wel in de gevangenis zat. In New York verklaarde VN-topman Wieschhoff geruststellend dat Lumumba niet in levensgevaar verkeerde, want Kongolezen hadden niet de traditie hun politieke leiders te vermoorden. Binnenskamers, in een telegram aan Dayal, hield Hammarskjöld er een andere mening op na: Waar dit toe kan leiden is maar al te duidelijk.¹³⁷ De internationale publieke opinie was evenmin Wieschhoffs mening toegedaan, en de storm van verontwaardiging over de gebeurtenissen bracht Marokko, Guinea, de VAR en Indonesië er eind januari toe om hun terugtrekking

uit ONUC aan te kondigen. Op 13 februari maakte het Katangese regime ten slotte officieel de dood van de drie nationalisten bekend. Met de hulp van Belgische officieren en adviseurs werd een scenario verzonnen en opgevoerd waarbij de drie mannen, na een vluchtpoging, door dorpsbewoners vermoord zouden zijn. Het bericht van de dood van Lumumba was in Leopoldstad, waar Mobutu ondertussen tot generaal-majoor bevorderd was, het startsein tot een golf van willekeurige aanhoudingen, standrechtelijke executies, represailles en gewelddaden (B. Verhaegen). Adoula, minister van Binnenlandse Zaken in de op 9 februari gevormde regering-Iléo verklaarde de ongeregeldeheden met energie te zullen onderdrukken. De moord vormde het voorlopige hoogtepunt van de westerse interventie, die corruptie, chantage en bruut geweld in de Kongolese politiek had geïntroduceerd. *L'Echo de la Bourse* drukte ongetwijfeld de dominante stemming in Belgische vooraanstaande kringen uit, toen zij de dood van Lumumba als een zaak van natuurlijke rechtvaardigheid bestempelde, en er onomwonden aan toevoegde: Het valt ons erg zwaar om verdrietig te zijn [...] zonder huichelachtig te zijn.¹³⁸

De internationale publieke opinie was ervan overtuigd dat de rol van België in het drama verder reikte dan die van passieve supporter. In Caïro werd de Belgische ambassade bestormd en verwoest. In een 30-tal steden, van Washington tot London, werd er betoogd; in Caïro, Belgrado en Accra kwam het daarbij tot zware ongeregeldeheden. Regerings- en staatsleiders sloten zich met harde verklaringen aan bij deze schokgolf van massale verontwaardiging. Zo hoorde het Ghanese volk zijn president op de nationale radio verklaren: Drie van onze broeders en vrijheidsstrijders werden omgebracht. Zij werden gedood omdat de VN, die Patrice Lumumba als eerste minister zelf had uitgenodigd om wet en orde te vrijwaren, niet enkel faalde in de handhaving van wet en orde, maar ook de wettige regering van Kongo alle andere middelen tot bescherming ontzegde. De moord op Patrice Lumumba en zijn twee collegas is uniek omdat voor het eerst in de geschiedenis de wettige heerser van een land werd gedood met de onverholen goedkeuring van een wereldorganisatie waarin die heerser vertrouwen stelde. In plaats van wet en orde te handhaven verklaarde de VN zichzelf neutraal tussen wet en wanorde en weigerde zij om gelijk welke steun te verlenen aan de wettige regering bij het onderdrukken van de muiters die in Katanga en Zuid-Kasaï de macht hadden gegrepen. Toen de regering van Kongo, met het oog op het vervoer van haar troepen tegen de rebellen, enkele

burgerlijke vliegtuigen en burgerlijke vrachtautos van de Sovjetunie ontving, ontstaken de kolonialistische machten in de vn in woede. Terzelfder tijd bewaarden zij een discrete stilte inzake de levering van Belgische wapens en de uitbouw van Belgische militaire troepen ten dienste van de rebellen. [...] Toen Lumumba [na de coup van Kasavubu-LdW] het volk over de radio wou toespreken om uit te leggen wat er gebeurd was, verhinderde de vn hem het spreken met geweld, zagezegd in het belang van wet en orde. Zij gebruikte echter niet datzelfde geweld om de muiters van het Kongolese leger te verhinderen om in Leopoldstad de macht te grijpen en een volkomen illegale regering te installeren. [...] De vn keek toe terwijl de zogenaamde Katangese regering, die volledig door België gecontroleerd wordt, vliegtuigen en wapens aanvoerde vanuit België en andere landen zoals Zuid-Afrika, die er belang bij hebben om de vrijheid in Afrika te onderdrukken. De vn stond in feite oogluikend toe dat er een onafhankelijke Katangese staat werd opgericht, alhoewel dit in tegenspraak is met de eigen resoluties van de vr. Ten slotte; de vn die haar autoriteit kon aanwenden om Patrice Lumumba te verhinderen dat hij op de radio sprak, was, zo beweerde zij, niet in staat om zijn arrestatie door muiters, of zijn uitlevering via de luchthavens die onder vn-controle stonden, aan de door België gedomineerde regering van Katanga te verhinderen. De correspondent van The Observer beschreef de sfeer in New York als volgt: Op de kleine informele dodenwakes voor Patrice Lumumba slikten de Afro-Aziatische afgevaardigden bij de vn hun drankjes door alsof zij een bittere smaak in de mond hadden. Zelfs de verstandigsten onder hen lieten hun toespraken door deze bitterheid bezoedelen, op het ogenblik dat zij de naam van Hammarskjöld uitspraken. Op 15 februari verstoorde een betoging van aanhangers van Lumumba zelfs een zitting van de Veiligheidsraad.¹³⁹

DE VERANTWOORDELIJKHEID VAN BRUSSEL EN NEW YORK

In de literatuur wordt deze ontknoping meestal afgedaan als een zaak tussen Kongolezen, een afrekening onder Bantoes, waar het Westen niets mee te maken had. De werkelijkheid is enigszins anders. De Belgische betrokkenheid bij de transfer van Lumumba naar Katanga staat vast. Volgens kolonel Vandewalle waren de volgende Belgen in Leopoldstad op de hoogte van het plan: A. Cordy, adviseur van Bomboko; A. Lahaye, agent van de Belgische Staatsveiligheid en adviseur van D. Kandolo; G.

Denis, juridisch raadgever van Kasavubu; en L. Marlière, adviseur van Mobutu. J. Brassinne en J. Kestergat schrijven dat kolonel Marlière (Leopoldstad) op 14 januari dit bericht aan commandant Verdickt (Elisabethstad) had doorgeseind: Vraag akkoord van Jood [Tshombe-LdW] om Satan [Lumumba-LdW] te ontvangen. Brassinne en Kestergat geven een lange lijst met namen van personen die Lumumba op de luchthaven van Elisabethstad hadden opgewacht: Munongo, Kibwe, Kitenge, Vandewalle, Weber, Verdickt, Gat, Protin, Michels, Segers, Tignée, Granellet, Leva,... Wat zich heeft afgespeeld tussen 17u., toen de gevangenen van de luchthaven weggevoerd werden, en 23u., toen zij vermoord werden, is nog steeds niet volledig opgehelderd. Volgens Brassinne en Kestergat waren de volgende personen zeker aanwezig bij de moord: de Katangese ministers Tshombe, Kitenge, Munongo, Kibwe; politiecommissaris Pius Sapwe; zeventien Katangese militairen en agenten, en vier Belgen: politiecommissaris Verscheure, kapitein Gat, luitenant Michels, en brigadier Son. Frans Verscheure en Julien Gat leidden respectievelijk de Katangese politie en de militaire politie. Deze segmenten van het Katangese veiligheidsapparaat hadden de hele operatie in handen.¹⁴⁰

Maar ook het hoogste politieke niveau was bij de operatie betrokken. Tshombe en zijn Belgische entourage stonden aanvankelijk weigerachtig tegenover het idee om Lumumba over te dragen. Elisabethstad vreesde dat een transfer zware politieke repercussies voor het wankelende pariaatstapje mee zou brengen. De Belgische minister van Afrikaanse Zaken, graaf d'Aspremont-Lynden, verstuurde daarom op 16 januari een telegram naar Tshombe, met het verzoek om de transfer van Lumumba naar Katanga te aanvaarden: Citaat. Minaf [ministerie Afrikaanse Zaken-LdW] Aspremont dringt persoonlijk aan bij president Tshombe opdat Lumumba in de kortst mogelijke tijdsspanne naar Katanga overgebracht zou worden. Einde citaat. Gelieve mij op de hoogte te houden. Minaf. En minister van Buitenlandse Zaken Wignys betrokkenheid bij de pogingen om Lumumba's uitlevering aan Tshombe of Kalonji te regelen blijkt uit diens telegram van 18 januari aan Elisabethstad: Boodschap Kandolo werd direct naar Katangese autoriteiten verstuurd om hen te vragen om hun verzet inzake transfer Lumumba naar Katanga opnieuw te bekijken. Gezien Katangese terughoudendheid akkoord bemiddeld voor transfer vandaag nog naar Bakwanga. Operatie gaat door zonder medeweten vn. Wigny De opwerping van J. Brassinne en J. Kestergat dat Tshombe reeds toegezegd had om Lumumba in ontvangst te nemen,

nog voordat hij d'Aspremonts boodschap had ontvangen, is politiek irrelevant. De mogelijkheid om Lumumba en andere nationalisten aan Tshombe uit te leveren was reeds eerder besproken, zoals blijkt uit deze voorbeelden. Zo had het Belgische consulaat in Brazza op 23 september 1960 een telegram naar Brussel gezonden, met daarin de vraag van Kasavubu om Mpolo en Gizenga aan Tshombe uit te leveren. Op 3 december, één dag nadat Lumumba in handen van Mobutu was gevallen, had Rothschild vanuit Brazzaville een telegram naar Brussel gestuurd, met daarin deze mededeling: Het schijnt dat autoriteiten Leopoldstad contact zullen opnemen met autoriteiten Katanga om akkoord van deze laatsten te verkrijgen met oog op transfer Lumumba naar gevangenis Katanga. Op 24 december 1960 had het Belgisch consulaat in Brazza een boodschap aan Elisabethstad gezonden, met daarin het formele verzoek van Bomboko om Lumumba naar Katanga te mogen overbrengen (besmetting soldaten Thysstad valt te vrezen); dit initiatief werd dezelfde dag nog per telegram aan Brussel medegedeeld. En op 4 januari 1961 vestigde een gealarmeerd Brussel de bijzondere aandacht van Leo op de rampzalige gevolgen van een bevrijding van Lumumba. Brussel, Brazzaville, Leopoldstad en Elisabethstad werden dus niet op snelheid genomen in deze zaak. En zij wisten goed van elkaar wat elke partij over een eventuele transfer dacht. Maar er is meer: d'Aspremonts telegram van 16 januari, waaruit onomstotelijk blijkt dat de Belgische regering de transfer van Lumumba naar Elisabethstad bepleitte, woog rechtstreeks op de afloop van het drama, die 17de januari.¹⁴¹

Uit Brassinnes en Kestergats boek *Qui a tué Patrice Lumumba?* blijkt dat de Belgische kopstukken in Elisabethstad luttele minuten na de aankomst van Lumumba bijeenkwamen. Kort na 17u. verzamelden de hoogste officieren van de Gendarmerie zich op het Hoofdkwartier: Vandewalle (volgens Brassinne le patron occulte van de Gendarmerie, en dus ook van Katanga), Smal, Weber, Perrad, en daarna ook Verdickt. En kort daarop vond de dagelijkse bijeenkomst van het Bureau-Conseil de l'état du Katanga plaats, met professor René Clémens, kolonel Frédéric Vandewalle, majoor Guy Weber, commandant René Smal, en de adviseurs René Grosjean en Jacques Brassinne. Dit Bureau vormde het werkelijke machtscentrum in Katanga, en het leidt geen twijfel dat een energiek ingrijpen Lumumba, Mpolo en Okito had kunnen redden. Minister d'Aspremont had in een dienstbevel van 3 januari Vandewalle het gezag over alle Belgische militairen in Katanga toevertrouwd. De kolo-

nel was dus bij machte om het verdere verloop van de gebeurtenissen te bepalen. Het Bureau vergaderde met kennis van zaken: de leden ervan hadden de aankomst van Lumumba bijgewoond, en de mishandelingen die hij onderging lieten geen twijfel bestaan over het nakende lot van de ex-premier. Vandewalle was ervan overtuigd dat de executie van de gevangenen nog hoogstens een kwestie van uren was. De Bureauleden hadden vroeger reeds tegen de komst van Lumumba naar Katanga gepleit, en beseften dat de moord op Lumumba het lot van het Katangese avontuur dreigde te bezegelen. Maar er werd geen enkel initiatief genomen door het Bureau. Brassinne en Kestergat schrijven: Maar wat valt er te doen, behalve het resultaat van de beraadslagingen van de Katangese regering, die bij de president zal bijeenkomen, af te wachten? De Belgische kopstukken gingen gewoon naar huis, terwijl hun ondergeschikten in de daaropvolgende uren, volgens de richtlijnen van het regime, de moord organiseerden.

De reden is eenvoudig. Vandewalle en Weber wisten dat Lumumba's integriteit niet bepaald bovenaan het prioriteitenlijstje van Brussel stond. Hadden de ministers Wigny en d'Aspremont niet al vanaf september en oktober 1960 laten weten dat Lumumba onschadelijk gemaakt moest worden – ja, dat hij definitief moest worden geëlimineerd? Brassinne erkent dat de Bureauleden die 17de januari niet onkundig waren van het feit dat d'Aspremont-Lynden Tshombe aangeraden had om Lumumba te aanvaarden. Met Lumumba's transfer was de belangrijkste doelstelling van Brussel gerealiseerd: de politieke terugkeer van Lumumba onmogelijk maken en het regime van Leopoldstad redden. Natuurlijk bracht deze transfer Elisabethstad in een lastig parket. Want Lumumba vormde onder alle omstandigheden een politieke tijdbom onder het Katangese regime. Hem vermoorden; hem zonder proces gevangen houden; of hem voor een Katangese rechtbank berechten (zoals Vandewalle nog diezelfde 17de januari even opperde): alle oplossingen zouden de koperstaat enorme politieke schade berokkenen. Maar d'Aspremonts telegram, waardoor Lumumba's lot in handen van Tshombe werd gelegd, beperkte de politieke bewegingsruimte van de Belgisch-Katangese lobby. Terwijl hun rechtstreekse ondergeschikten een essentiële rol speelden in de transfer van de gevangenen naar de villa, de moordpartij, de mise-en-scène van hun vluchtpoging en het wegwerken van de lijken, probeerden Vandewalle en Clémens de politieke schade te beperken.

De bekommernissen van die Belgische kopstukken werden goed sa-

mengevat in de raad die de militaire aalmoezenier Pierre Adam diezelfde 17de januari telefonisch aan de leiding van de Gendarmerie overbracht: Vooral geen bloed aan de handen. Zo geschiedde. Tshombes kabinet, dat met d'Aspremonts telegram eigenlijk carte blanche had gekregen (dat te kort telegram, zo schrijven de auteurs van *Qui a tué Patrice Lumumba* vergoelijkend), keurde om 21u. de doodvonnissen goed. Aan deze kabinetszitting zouden, tegen de gewoonte in, geen Belgen deelgenomen hebben. Voor deze zitting begon zou Tshombe na een lange discussie met zijn Belgische kabinetschef, Jacques Bartelous, deze laatste gezegd hebben dat Lumumba zo vlug mogelijk naar Bakwanga overgebracht zou worden. Deze oplossing was wellicht de elegantste vanuit Katangees oogpunt: een zekere dood voor Lumumba, en geen bloed aan de handen van de tshombisten. Kort daarop namen Tshombe en Munongo het zekere voor het onzekere, en werd de optie van een risicovolle transfer naar Bakwanga opzij geschoven. Enkele uren later waren de Kongolese leiders vermoord – op Katangese bodem, en met hulp van Belgische kaders van de Katangese politie en van de Gendarmerie.¹⁴² De regering-Eyskens en haar vertegenwoordigers in Katanga dragen dus onmiskenbaar een directe verantwoordelijkheid, die verder gaat dan schuldig verzuim, voor de moord op de wettig aangestelde Kongolese premier. Die Belgische medeplichtigen zijn, van hoog tot laag: Gaston Eyskens (als premier verantwoordelijk voor het beleid van zijn regering), minister van Afrikaanse Zaken graaf d'Aspremont-Lynden, minister van Buitenlandse Zaken Pierre Wigny, en de zes leden van het Bureau. Tot vandaag werd de Belgische betrokkenheid bij deze misdaad door geen enkele Belgische officiële instantie onderzocht – laat staan dat de betrokkenen ter verantwoording werden geroepen.¹⁴³

Maar wat valt er over de verantwoordelijkheid van de VN te zeggen? Geen enkel document toont onomstotelijk aan dat ONUC bij Lumumba's overbrenging naar Elisabethstad betrokken was. Verschillende elementen gebieden echter om de officiële VN-versie van niet-betrokkenheid, zeker in zijn passieve variant, in afwachting van verder onderzoek met het grootste wantrouwen te benaderen. Deze elementen zijn: de sinds weken onafgebroken discussies over een eventuele transfer van Lumumba uit Thysstad; de verhoogde staat van paraatheid van de Marokkaanse blauwhelmen in Thysstad sinds de muiterij van 13 januari; de verwachting van die VN-troepen van de nakende overbrenging of bevrijding van Lumumba; de lange reis van de gevangenen (Thysstad-

Lukala per auto, Lukala-Moanda en Moanda-Estad per vliegtuig, door het Angolese luchtruim), met de bijhorende radioberichten; Berendsen (ONUC-Estad) die kort na Lumumba's aankomst in Katanga naar eigen zeggen geïnformeerd werd over de ontwikkelingen; Munongos verklaring dat hij zelf de VN vrijwel onmiddellijk op de hoogte had gebracht van Lumumba's aankomst;... Vooral Berendsens verklaring is interessant. Aan een onderzoekscommissie van de VN verklaarde hij reeds één of twee uren na de aankomst van Lumumba – dus tussen 18 en 19u., de 17de – van de transfer op de hoogte te zijn. Maar Berendsen reageerde niet. Pas op 18 januari zou hij Tshombe, die hij over een andere kwestie moest spreken, terloops over de transfer aanspreken. Diezelfde dag gaf hij een vage, louter beschrijvende persverklaring uit. Pas de daaropvolgende dag, op 19 januari, zond Hammarskjöld een boodschap over Lumumba's transfer aan Tshombe. De avond voordien hadden blanken in de Cercle d'Elisabethville de champagne laten vloeien.¹⁴⁴ De VN-leiders in Katanga reageerden dus niet anders dan de hoogste Belgische verantwoordelijken in de koperstaat: terwijl zij een andere kant opkeken, werden Lumumba, Okito en Mpolo gemarteld en vermoord. Clémens, Vandewalle en Berendsen waren van oordeel dat zij, gezien de politieke bakens die hun chefs in Brussel en New York sedert maanden hadden uitgezet, niet over de politieke bewegingsruimte beschikten om de misdaad te verhinderen.

1. R. Dayal, Tweede Rapport van de Speciale Vertegenwoordiger van de Secretaris-Generaal in Kongo, 2/11, in Min. van Buitenlandse Zaken (Nederland), pp. 242-275; een Franstalige versie bevindt zich in CPE 2, pp. 758-785.
2. R. Dayal, Premier Rapport, 21/9, in CPE 2, p. 673.
3. Indiase verklaring van 12/1960, in P.-H. Gendebien, p. 96.
4. R. Dayal, Tweede Rapport, pp. 269, 255, 247-248.
5. Y. Benot, La mort..., p. 168; Comm. de Coord., La République..., pp. 12-13.
6. Présence Congolaise, 31/10; *The Times*, 24, 25 en 29/10, en 12 en 14/11; CRISP, Congo 1960, p. 931; over otraco: A. Maurel, p. 344. Zie voor een beschrijving van de georganiseerde anarchie (Dema) van het ANC: P. Julien Dema, in *Remarques Congolaises*, 8/3/62, pp. 83 e.v.; de getuigenis van Kamitatu, in CRISP, Congo 1960, pp. 928-929; de brief van Lumumba aan de voorzitter van de AV van de VN, 11/11, in CPE 2, pp. 840-841; de brief van Nkrumah aan H, 7/12, in *Ibidem*, p. 906; en ook M. Kalb, p. 141.
7. Cl. Kamitatu, p. 14; B. Verhaegen, in CRISP, Congo 1961, p. vi.
8. Memorandum remis à Mr. Dayal (par J. Okito, pour le Groupe Majoritaire du Sénat et de la Chambre des Représentants), 27/9, in *Echos de la semaine*, 1/10. Zie ook CPE 2, pp. 717-718.
9. Telegram Dayal aan H, 2/11, n° B-1347, in un Archives; regeringsverklaring, 17/9, in A. Stenmans, pp. 91-92. Volgens de VN had de Kongolese administratie 1800 buitenlandse technici nodig om het land draaiende te houden. Midden december waren er 233 VN-technici op een totaal van (Belgen inbegrepen) niet meer dan 970 personen die aan het vereiste profiel voldeden: *Observations du gouvernement belge*, 7/12/60, in CPE 2, p. 963.
10. Dayal schrijft dat de aandacht van de Belgen voornamelijk uitging naar de functies van kabinetschef in de ministeriële ploegen, en van technisch adviseur bij de directeurs-generaal in de ministeries. Hij vermeldt nog de recente gemeenschappelijke sollicitatie van 122 kandidaten uit België voor betrekkingen in het Kongolese justitie-apparaat: Tweede Rapport, pp. 250-251.
11. VN-document van 18/10, in D.N. Gibbs, *The Political Economy...*, p. 83. R. Dayal, Tweede Rapport, pp. 250-252; nota 'H' van 29/10, in CPE 2, p. 788.
12. Op 8/10/60 becijferde Vanden Bloock (Estad) dat 273 Belgen de Gendarmerie omkaderden: in F. Vandewalle, A propos... ii, p. 65. *The Daily Mail* (10/9) vernam uit bevoegde Belgische bron dat België bijna 100 ton wapens en munitie, en 25 vliegtuigen geleverd had: in CRISP, Congo 1960, pp. 771-772.
13. Tweede Rapport, pp. 252, 249, 258. Op de vraag of hij tevreden was, zei een huurling: Het is natuurlijk een avontuur, en dikwijls lijkt het meer op slagerswerk dan op een echte oorlog. Maar wij worden goed betaald: in P. Davister, Katanga, p. 260. M. Hoare leidde in 1961 een huurlingeneenheid in Katanga. Zijn boek *The road to Kalamata* verschaft inzicht in de Belgische greep op de Gendarmerie; Tshombes terreur in Baluba-gebied; en de samenwerking tussen huurlingen, gendarmes en de VN in Katanga. Later, na Tshombes verzoening met Leopoldstad, schakelde ook Mobutu huurlingen in. Hoare verklaarde over zijn werk in de jaren 1964-65: Communisten doden, is zoals het doden van ongedierte. Afrikaanse nationalisten doden, is zoals het doden van beesten. Mijn mannen en ikzelf hebben tussen 5000 en 10.000 Kongolese rebellen gedood in de 20 maanden die ik in Kongo doorbracht: in CRISP, Congo 1965, p. 457. Mobutu betuigde in 1966 zijn dank aan Mike Hoare, ex-chef van de huurlingen die vandaag in Zuid-Afrika is en mij trouw is gebleven: in J. Chomé, *Lascension...*, pp. 136-137.
14. Tweede Rapport, p. 252. Een hooggeplaatst persoon verklaarde tegen S. Weissman dat in 1960 de Guggenheims (een vs-familie met belangen in de Forminière) een gift van 3 miljoen dollar aan Kalonji bezorgden: in D.N. Gibbs, *The Political Economy...*, pp. 88, 241.
15. Tweede Rapport, p. 257; H, in CPE 2, pp. 938-939. De toestand degenereerde tot wat

VN-functionarissen omschreven als de grootste hongersnood sinds de Indiase voedselcrisis van 1943, toen 1 miljoen mensen omkwamen: *Time*, 27/1/61.

16. Telegram Dayal aan H, 21/10, n° B-1281, in un Archives; B. Urquhart, p. 475.

17. Telegram 'H' aan Dayal, 2/10, n° 2323/2324, in un Archives; en H, in un Advisory Committee on the Congo, 1/10, in dag 1/5.0.1.1.

18. R. Dayal, Tweede Rapport, p. 271; telegram Dayal aan 'H' van 9/10, B-1210, in un Archives.

19. Telegram Dayal aan Hammarskjöld van 4/10, n° B-1171, in un Archives.

20. In een telegram aan Linner (Leo) van 16/10, n° 2707, had 'H' het over het bericht dat elk parlementslid dat het politieke centrum benaderde geld aangeboden kreeg voor de juiste opvattingen. Jij weet evengoed als ik hoe dit soort informatie te beoordelen, maar het schetst de achtergrond voor het gehele politieke spel. In un Archives.

21. Van Bilsens nota werd per brief van J. McDiarmid overgebracht aan A. Cordier, op 7/10, in dag 13/1.6.1.1. Een ingekorte versie van de nota is opgenomen in J. van Bilsen, Congo 1945-1965. La fin d'une colonie, pp. 391-404. Van Bilsen werd later secretaris-generaal van de Dienst voor Ontwikkelingssamenwerking; en ook enige tijd commissaris van de koning, een soort onverantwoordelijke minister, verbonden aan het ministerie voor Ontwikkelingssamenwerking: J. van Bilsen, Congo 1945-1965, pp. 188 e.v.

22. Van Bilsen zelf omgeeft zich nog steeds met een aureool van verzoeningsgezindheid. Zo schrijft hij over de periode na Kasavubu's coup: Wel was ik in mijn verzoeningsjiver, zowel in de omgeving van Kasavubu als bij een deel van de groep rond Tshombe

onder meer bij Munongo – en bij Lumumba en diens aanhang, in ongenade gevallen. J. Van Bilsen, Congo 1945-1965, pp. 175, 261. De hierna besproken nota toont aan dat de bewering over zijn verzoeningsjiver in elk geval vanaf 2/10 (de datum van de nota) niet meer correct was. Uit de nota blijkt ook dat Van Bilsen het land diende te verlaten omdat zijn verdere aanwezigheid compromitterend (p. 2) was voor het nieuwe regime in Leopoldstad.

23. J. Gérard-Libois schrijft: Jef van Bilsen zegt ons [...] begin september [...] in Brazzaville een onthaalcentrum aan te treffen, en er te beschikken over een rechtstreekse en discrete telefoonlijn met de presidentiële ambtswoning in Leopoldstad. Hij kon er zien hoe er onder diplomatieke dekking tegen Lumumba gecomplooteerd werd door Belgische, Franse en Kongolese veiligheidsagenten, en er ook ontdekten dat de fondsen en middelen niet ontbraken voor ondermijnende operaties tegen Lumumba.: Préface, in J. van Bilsen, Congo 1945-1965, p. 12. Het Belgische consulaat in Brazza werd op 24/11/60 een ambassade.

24. Alle cursiveringen zijn uit het origineel. Op 20/12 zei Van Bilsen, tijdens een toespraak voor de Cercle Gaullois in Brussel, dat hij er niet aan twijfelt dat Kasavubu wettelijk het recht had om Lumumba af te zetten. Deze verzette zich en sleurde het parlement mee in de illegaliteit. Verslag in LLB, 22/12/60.

25. Telegrammen van Dayal aan H, 6/10, n° B-1188 en B-1189, in un Archives. Op 14/10 bezocht Van Bilsen Tshombe, met het voorstel om op een vergadering met Kasavubu, Mobutu en Bomboko een Rondetafelconferentie voor te bereiden. Twee dagen later verklaarde Mobutu in Elisabethstad: Ik kan u zeggen dat ik Tshombe niet als een separatist beschouw. Tshombe gaat met mij akkoord wat betreft het idee van een Rondetafel. In F. Vandewalle, Mille..., fasc. 3, pp. 338-339.

26. Telegrammen Dayal aan H, 10/10, n° B-1219 en B-1221; telegram Dayal aan H, 19/10, n° B-1275, in un Archives. Tshombe, in *Le Courrier d'Afrique*, 27/9; Iléo, 28/9, in C. Hoskyns, p. 222.

27. Telegram ONUC-Leo aan VN-New York (afzender/geadresseerde onbekend), van 22, 23 of 24/10, niet genummerd, in un Archives.

28. Telegram Dayal aan 'H' van 26/10, n° B-1305, in un Archives.

29. us Statement on Congo Report, 4/11, in CPE 2, p. 793; C. Hoskyns, p. 254.

30. En 'H' voegde eraan toe: Uw medewerking kan beslissend zijn voor de toekomst van het land. Ik ken uw patriottisme en bijgevolg twijfel ik er niet aan dat u [...] uzelf uiteindelijk zult laten leiden door bezorgdheid over de kracht en de integriteit van de Republiek Kongo. Brief van 10/10, in Min. van Buitenlandse Zaken, p. 281.
31. Volgens Van Bilsens nota van 2/10 zei Eyskens tegen hem: Natuurlijk moet Katanga in een federaal of confederaal Kongo terugkeren. Kasavubu moet toch weten dat België niet tot het uiterste een onafhankelijkheid van Katanga wil steunen: het onafhankelijke Katanga zou geen twee jaar standhouden! In dag 13/1.6.1.1. De Belgische pers reageerde agressief op Hammarskjölds brieven van 8, 10 en 14/10 aan Tshombe en Loridan: De agressie van Hammarskjöld tegen België, schreef *Le Soir* in een kop; LLB sprak over de VN als het summum van het internationale parasitisme, dat zijn voorgedij over Kongo wou instellen: J. Gérard-Libois, *L'Opération...*, pp. 17-18. Deze reacties geven een idee van de moeilijkheden die Brussel ondervond bij zijn poging om de Belgische publieke opinie en de blanke kolonie in Kongo met een draai naar Leo te verzoenen.
32. Rothschild, in F. Vandewalle, *Mille et quatre jours*, fasc. 2, p. 262. Herter, in telegram van 18/10, in Kalb, pp. 140-141; us Statement on Congo Report, 4/11, in CPE 2, p. 793. De zelfverzekerdheid waarmee Brussel Tshombe in het zadel hield werd door minister van Defensie Gilson, begin 9/60, in antwoord op een parlementaire vraag brutaal verwoord: Weber treedt in Katanga op in het kader van de uitzonderings-toestand: het Koloniaal Charter, bij gebrek aan een Kongolese grondwet die nog niet gestemd is, voorziet dat een Belgische autoriteit in dat geval het bevel over de troepen waarneemt. Vandewalle spreekt in dat verband van militair juridisme, Gilson, in F. Vandewalle, *Mille...*, fasc. 2, pp. 266-267.
33. De Missie werd vervangen door diensten onder leiding van de Luikse professor Clémens, Vanden Bloock en Crener, die rechtstreeks aan Wigny rapporteerden. J. Gérard-Libois, *Sécession...*, pp. 151-152. Het privé-kapitaal ondersteunde de heropbouw van een federaal Kongo, waar Katanga deel van zal uitmaken; en stelde dat deze taak niet zonder de samenwerking van de VN, de Kongolezen en de Belgen waargemaakt kon worden. Met Kongolezen bedoelde Fedacol ondubbelzinnig Tshombe en Mobutus college: de algemene commissarissen hebben de achting van de oprechte vrienden van Kongo verdiend. *Eurafrica*, 12/60.
34. F. Vandewalle schrijft over Tshombes brief: De opsteller ervan was een Belg: Mille..., fasc. 3, p. 333.
35. Boudewijn aan Tshombe, 28/10, in F. Vandewalle, *Mille...*, fasc. 3, pp. A.53-A.54. Dit was niet de laatste brief van de koning aan Tshombe: zie bijvoorbeeld zijn brief van 13/3/61, in *Ibidem*, fasc. 4, p. A.60.
36. Telegram Aspremont aan Mistebel, Eville, message 657, 6/10, in F. Vandewalle, *Mille...*, fasc. 3, p. A.28. Tshombe begeleidde vanuit Katanga het gevecht tegen Lumumba. Zo verstuurde hij op 23/10 dit telegram: Wij vernemen spoedig vertrek van kolonel Mobutu naar New York. Wij raden aan om dat vertrek uit te stellen om te vermijden dat Lumumba van de toestand profiteert door de macht weer te grijpen. Twee dagen later liet Kasavubu weten dat Mobutus reis niet doorging, in *Ibidem*, p. 345.
37. Memo, in CRISP, Congo 1960, pp. 973-975. Zie ook J. Gérard-Libois, *Sécession...*, pp. 157, 161-164. Lumumba steunde het idee van een Rondetafel, die de nationale eenheid en territoriale integriteit moest verzekeren. Met zijn voorstel om daaraan deel te nemen als eerste minister van de enig wettige regering, naast Tshombe, voorzitter van de Katangese provinciale regering, oefende hij politieke druk uit, zonder essentiële toegevingen te doen. Verklaring van 27/11, in CRISP, Congo 1960, p. 1053.
38. J. Chomé, Moïse Tshombe..., pp. 410-411; telegram 'H' aan Dayal, Rikhye, 23/11, n° 3713, in *un Archives*; zie ook R. Dayal, p. 135.
39. J. Gérard-Libois, *Sécession...*, pp. 153-154; C. von Horn, p. 192, over de onderhandelingen met Tshombe, medio juli 1960. J. Gérard-Libois benadrukt dat Leo en Estad

hun humeurige oprispingen tegen België en de vn niet hard konden maken wegens hun afhankelijkheid van de Belgische steun en de aard van hun relaties met de vn. Sécession..., p. 156.

40. Telegram Rikhye (Leo) aan 'H' van 10/11, n° B-1397, in un Archives.

41. CRISP, Congo 1960, pp. 917-921; telegram Rikhye (Leo) aan H, 23/11, n° B-1499, in un Archives.

42. C. Hoskyns, p. 224.

43. Kongolese ambtenaren, in P.-H. Gendebien, p. 79.

44. Verschillende telegrammen van de vs-missie bij de vn van 18/9, in M. Kalb, p. 99. De vn-operatie was voor belangrijke transportopdrachten volledig afhankelijk van logistieke steun van de vs (vliegtuigen, schepen).

45. R. Dayal, p. 117.

46. Kroestjev had op 23/9 verklaard dat de functie van secretaris-generaal [...] afgeschaft zou moeten worden. Hij stelde de oprichting van een collectief uitvoerend orgaan voor: een trojka die de westerse, socialistische en neutralistische landen zou vertegenwoordigen; G. Abi-Saab, pp. 69-75, 115-117. 'H' verwierp dit voorstel: Een zwakke of onbestaande executieve macht zou betekenen dat de vn niet langer in staat zou zijn om als een effectief instrument te fungeren in de actieve bescherming van de belangen van de vele leden die dergelijke bescherming nodig hebben. In R. Dayal, p. 96. De Afro-Aziaten deelden deze mening, schaarden zich rond H, en borgen hun kritiek op zijn Kongo-beleid grote deels op.

47. G. Abi-Saab, p. 83. Over de verzoeningscommissie, zie CRISP, Congo 1960, p. 907.

48. Devlin, Tweedy en Bissell, Gottlieb, in M. Kalb, pp. 100-102.

49. M. Kalb, pp. 102, 131-133, 151-152, 183; S. Rivele, *Death of a Double Man*.

50. Kasavubu, 8/11, geciteerd in CPE 2, p. 827; G. Abi-Saab, pp. 84, 86-87; C. Hoskyns, p. 263. Zelfs de Engelse afvaardiging tekende informeel protest aan over de wijze waarop zij onder druk werd gezet: M. Kalb, p. 155. Zie voor een schets van de pressie die de vs uitoefende: Ibidem, pp. 153-156.

51. Le Monde, The Observer, in C. Hoskyns, p. 264; R. Dayal, p. 119; Sekou Touré, in G. Abi-Saab, pp. 86-87.

52. Telegram 'H' aan Dayal, 23/11, n° 3711, 3712, in un Archives; B. Urquhart, p. 478.

53. In een reactie zou Timberlake, als alternatief voor Iléo, Adoula voorstellen: Een gematigd en sterk anticommunistisch arbeidersleider [...] hevig gekant tegen Lumumba [...] goed en gunstig bekend bij de ambassade, maar hij miste brede politieke steun, M. Kalb, pp. 144-145. Pas in augustus 1961 werd een beroep gedaan op Adoulas diensten.

54. Telegram 'H' aan Dayal, 23/11, n° 3711, 3712, en telegram Dayal aan H, 26/11, n° B-1517; nota over het interview van Moraes (Indian Express) met Lumumba, 12/11, in dag 13/1.6.1.1. Alle telegrammen in un Archives.

55. A. Akakpo, in Afrique Action, 5/12, en vertegenwoordiger Mali, in C. Hoskyns, pp. 265, 269.

56. H, brief van 30/9 en verklaring van 13/12, in B. Urquhart, pp. 474, 487-488.

57. In K. Nkrumah, pp. 92-93. Lumumba liet vanuit zijn bewaakte residentie niet na om met kleine initiatieven de druk op de vn-ketel te houden. In een brief aan de voorzitter van de av stelde hij de organisatie van een referendum voor, onder toezicht van de vn, en met als inzet de rechtstreekse verkiezing van de president en de instelling van een presidentieel regime. Brief van 11/11, in dag 1/5.1.2.

58. Telegram Hammar skjöld aan Dayal van 28/11, n° 3798, in un Archives.

59. Zie voor een beschrijving van de gebeurtenissen: Dayal, rapport van 5/12, in CPE 2, pp. 888-895; telegram Timberlake aan Secretary of State, n° 1329, 3/12, in Archieven van het asdoc; telegrammen Hammar skjöld aan Dayal van 2 en 3/12, n° 3898/3899 en 3937, in un Archives.

60. Zie bijvoorbeeld de radiotoespraak van Nkrumah, 15/12, in CPE 2, pp. 950 e.v.

61. Verklaringen van 'H' van 7/12 (in de vr) en van 16/12 (voor de av), in CPE 2, p. 915.

62. G. Abi-Saab, pp. 93-94; R. Dayal, Tweede Rapport, pp. 247-248. Loi Fondamentale in CRISP, Congo 1960, pp. 104 e.v.; ordonnantie Kasavubu van 14/9 in Ibidem, p. 863. Abi-Saab beroept zich verkeerdelijk op artikel 69, zonder dat dit zijn argumentatie schaadt.
63. Verklaring Jaja Wachuku (Nigeria), in un Advisory Committee on the Congo, 5/12, in dag 1/5.0.1.1; G. Abi-Saab, p. 91.
64. Telegram Dayal aan Hammarskjöld van 3/12, n° B-1585, in un Archives.
65. Mijn cursivering. Telegram 'H' aan Rikhye (Leo) van 8/11, n° 3271, in un Archives.
66. R. Dayal, Tweede Rapport. Zie ook J. Gérard-Libois, Sécession..., p. 158; G. Abi-Saab, pp. 88 e.v.; M. Kalb, pp. 166 e.v. Een VN-woordvoerder verklaarde in Leo: De VN zal betrekkingen onderhouden met het college. De opstelling van de VN is eenvoudig: zij handelt met diegenen die daadwerkelijk de ministerszetels bezetten. In *Le Courrier d'Afrique*, 30/9. Soortgelijke relaties werden ook onderhouden met Kalonji: telegram van Rikhye (Leo) aan H, 23/11, n° B-1498, in un Archives. Tijdens een vergadering van VN-officier Ghorpade met Mobutu, op 5/10, bood de VN zelfs luchttransport aan om contacten tussen Mobutu, Tshombe en Kalonji te bevorderen. Major K.M. Ghorpade, Conversation with Colonel Mobutu, Top Secret-Memorandum, 5/10, in dag 1/2.2.1.
67. Telegram Dayal aan H, 3/11, n° B-1357, in un Archives. Veel later schreef Rikhye over deze periode waarin ONUC probeerde om Mobutu buiten de politiek te houden: Wij moesten hem met tact behandelen, hem de nodige steun inzake training en nieuwe uitrusting voor de reorganisatie van zijn leger geven, en geen maatregelen treffen die zijn gezag als stafchef zouden ondermijnen. (p. 141).
68. Telegram 'H' aan Dayal, 5/12, n° 3973. Enkele gerapporteerde incidenten: er was een gevecht tussen ANC-soldaten en blauwhelmen bij de Ghanese ambassade (21/11); hotels werd verboden om leden van de VN-Verzoeningscommissie te huisvesten; Ndjili werd eind november afgesloten voor VN-vliegtuigen; otraco mocht zonder voorafgaandelijke Kongolese goedkeuring geen VN-materiaal vervoeren; enzovoort. Zie Dayals telegrammen aan H, 6/12, n° B-1615 en B-1616, in un Archives.
69. Telegram Dayal aan H, 7/12, n° B-1620. 'H' antwoordde: Inzake volledige terugtrekking heb ik mezelf, wegens natuurlijke redenen, één gedachtengang verder verwijderd dan jij. Telegram, 7/12, n° 4033, in un Archives.
70. Telegram Dayal aan 'H' van 12/12, n° B-1666; zie ook zijn telegram van 16/12, n° B-1698, over de positieve houding van het College; en zijn telegram van 22/12, n° B-1743, over de lof van Kasavubu en Mobutu over de goede samenwerking tussen blauwhelmen en ANC in Coquilhatstad; in un Archives.
71. Wat Dayal de opmerking ontlokte dat Kasavubu op die wijze het vaderschap op-eiste van een constitutionele vondeling: telegram aan H, 29/9, n° B-1136, in un Archives. Na Mobutus coup droeg Washington Timberlake op om Kasavubu en Mobutu ervan te overtuigen dat ze hun bewind een stevigere legale basis moesten geven. De VS wou dat Mobutu zijn neutraal imago opzijschoof; dat Kasavubu het college aanstelde, enzovoort. Het State Department was er blijkbaar van overtuigd dat het de acties van Mobutu en de andere Kongolese politieke figuren kon controleren en hen naar wens kon inzetten, aldus M. Kalb, die spreekt over Washingtons arrogante zelfverzekerdheid (p. 134).
72. CRISP, Congo 1960, p. 1047.
73. Groupe de travail économique, Doc. préparatoire à la réunion du 7/3/60, in J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, pp. 202-203.
74. Zie hierover het telegram van De Seynes (Genève) aan Cordier en Labouisse, 19/8, n° ungva 1812, in un Archives.
75. C. Schuurmans (chef de cabinet), Compte Rendu dun entretien entre M. le Ministre des Affaires Etrangères et M. de Seynes, Secrétaire Général adjoint des Nations Unies, 29/7, in bundel 11.5.2/1, Archief De Schryver. Over de Monetaire Raad, zie J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, pp. 268 e.v., 300. Lumumba verzette zich tegen de rege-

- ling. Volgens De Seynes lag de weigering van Brussel om zijn verantwoordelijkheid te erkennen inzake de drainage van de deviezen in juli aan de basis van Lumumba's houding. Volgens hem was deze houding begrijpelijk, maar juridisch onhoudbaar en politiek irrealistisch. Telegram De Seynes aan Cordier (Leo), 4/9, n°1528, in un Archives.
76. P. de Sernaclens, p. 114; zie ook J. Lash, Monsieur H., pp. 19-27; B. Urquhart, pp. 368-369.
77. Over Wieschhoff, M. Kalb, pp. 20-21. Zie ook C. Hoskyns, p. 112. Over de Kongo-club, E.W. Lefever, Uncertain Mandate, p. 33; C. Cruise O'Brien, To Katanga..., pp. 52-59; en P.-H. Gendebien, pp. 224-225.
78. Over Von Horn, M. Kalb, pp. 22-23. C. von Horn schreef later over de nieuwe staten in de vn: Het was belachelijk dat deze staten hetzelfde stemrecht zouden hebben als rijpere naties. Zou er niet, zo suggereerde ik [aan H-LdW], een soort van politieke maturiteitstest moeten komen? (p. 192). Onderhoud Alexander/Gheysen, in Min. des Aff. Afr., Bureau de centralisation des Renseignements, 18/7, n° 05/88, Affetra, in bundel 11.4.15/1, Archief De Schryver.
79. Zie voor zijn apologie van Mobutu: I.J. Rikhye, p. 110. Het Handvest van de vn (art. 100 en 101) legde de grondslagen voor de oprichting van een echte internationale openbare dienst: loyaliteit tegenover de Organisatie, onafhankelijkheid tegenover nationale regeringen, onpartijdigheid van de functionarissen. In deze lijn voorzag 'H' (in 1960) de oprichting van een echte diplomatieke vn-dienst. In afwachting deed 'H' voor ONUC en andere operaties op een ad hoc-basis een beroep op diplomaten die regeringen tijdelijk ter beschikking stelden. Zie hierover J. Siotis, pp. 204, 209, 232.
80. D.N. Gibbs, The Political Economy..., pp. 100-114, en Dag Hammarskjöld..., pp. 170-172; telegram State Department van 4/8, M. Kalb, p. 50.
81. ONUC kostte (in miljoenen dollars, voor respectievelijk militaire en civiele operaties): 1960-1961: 180 en 21; 1962: 120 en 5,2; 1963: 120 en 5,3; 1964: 33 en 6,2. H, 21/11, in CPE 2, pp. 855-856; cijfers in P.-H. Gendebien, pp. 174-175.
82. Telegram Bunche (Leo) aan 'H' van 28/8, n° B-679, in un Archives; J. Lash, Monsieur H., p. 222. Telegram State Department aan vs-missie vn van 15/9, in M. Kalb, p. 103.
83. R. Dayal, p. 245. E.W. Lefever, Crisis in the Congo, p. 15; P.-H. Gendebien, p. 247.
84. Zie hierover de telegrammen die Labouisse (die met Herter en Dillon in contact stond) uitwisselde met 'H' (die zich in Leopoldstad bevond) van 29/7, n° 496, en van 1/8, n° 284. 'H' schreef in een telegram aan Cordier: Indien zij [=Moskou, Accra, etcetera-LdW] buiten vn-kader binnen zouden raken [met economische bilaterale steun-LdW], dan zou de wedloop natuurlijk goed op gang komen en zou de vn economisch buiten de deur gezet worden terwijl zij op eerder bedenkelijke wijze een veiligheids-scherm zou blijven ophouden over een grote operatie in economische koude oorlog. Telegram n° B-294. Alle telegrammen in un Archives.
85. Telegrammen 'H' (Leo) aan Cordier van 3/8, n° B-318 en B-319; telegram Labouisse aan Bunche, Linner van 5/8, n° 711, in un Archives.
86. Telegram Labouisse (New York) aan De Seynes (Genève), 19/8, n° 1041. De feitelijke erkenning van Tshombes regime door de vn vertaalde zich ook op financieel vlak. Zo lezen we in een gecodeerd telegram dat 'H' met Tshombe het volgende overeenkwam: Fondsen voor vn-betalingen in Katanga moeten op zon wijze aangesproken worden dat deviezen ten goede komen aan lokale autoriteiten. Tshombe wilde niet in Kongolese franken uitbetaald worden, waarop ONUC een eerste storting van 100.000\$ vroeg: telegram Olver (Leo) aan Field Service, 19/8, n° ONUC 523, in un Archives.
87. J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, p. 205; C. Hoskyns, pp. 183-184; 296-300. Zie voor Hs argumentatie: un Advisory Committee on the Congo, 24/8, in dag 1/5.0.1.1. In de resolutie van 22/7/60 nodigde de vr de gespecialiseerde instellingen van de vn uit om de secretaris-generaal de steun te verlenen die hij zou kunnen vragen: CPE 1, p. 760.

88. Telegram Cordier (Leo) aan 'H' van 31/8, n° B-710. In un Archives.
89. Rapport sur les activités civiles des Nations Unies, 5/11/60, in CPE 2, pp. 795, 808.
90. CRISP, Congo 1960, p. 904; telegram 'H' aan Dayal, Linner (Leo) van 26/11, n° 3756, in un Archives. CRISP beoordeelt de civiele hulp van de VN aan Kongo in het jaar 1960 als een mislukking, behoudens drie specifieke terreinen: de burgerluchtvaart, de bevoorrading van de bevolking van Zuid-Kasaï en het uitbaggeren van de haven van Matadi. (p. 1091) Op 31/1/61 waren er 204 VN-ambtenaren actief in de civiele sector in Kongo. Etudes Congolaises, n° 1, 3/1961, p. 75.
91. Telegram 'H' aan Dayal, 22/12, n° 4435-4436, in un Archives.
92. H. K. Jacobson, ONUCS Civilian Operation..., in J. Larus, pp. 431, 438-439, 443-445. De (relatief) hoge levensstandaard van de VN-leiding en ook van de blauwhelmen heeft perverterende gevolgen voor de relaties tussen de VN en de maatschappij waarin zij ingrijpt. Zie voor een beschrijving van de elitaire levensstijl van de VN-functionarissen, hun hoge salarissen en de politieke functie van de feestjes waarop zij met Kongolese politici tot wederzijdse verstandhouding konden komen: R. Dayal, pp. 25-27; *The Times*, 9/12/60; *Le Courrier d'Afrique*, 7-8/1/61. Gendebien vermeldt het verschil in levensstandaard tussen de VN-ambtenaren en de lokale bevolking als een reden voor de negatieve houding van de Kongolezen tegenover de VN (p. 268). Alle waarnemers zijn het erover eens dat er een omvangrijke zwarte markt voor sigaretten, alcohol en andere VN-px-goederen floreerde: E.W. Lefever, Uncertain Mandate, p. 180.
93. Brief Lumumba aan Nkrumah van 17/9 (Engelstalige versie), in K. Nkrumah, pp. 61-63.
94. Telegrammen Dayal aan 'H' van 29/11, n° B-1544 en B-1541, in un Archives; C.H. Timberlake, p. 128; M. Kalb, p. 160; CRISP, Congo 1960, p. 1037. Het hoeft bijgevolg niet te verbazen dat Dayal, conform de richtlijn tot het bewaren van strikte neutraliteit, op 18/11 geweigerd had om Lumumba een vliegtuig te lenen om zijn overleden dochtertje in Stanleystad ten grave te dragen. Ook de ambassadeurs van Guinea en Egypte zouden toen geweigerd hebben om hem luchttransport te leveren: G. Heinz en H. Donnay, p. 18.
95. Alle citaten in G. Heinz en H. Donnay, pp. 47-48. Heinz en Donnay zijn pseudoniemen voor resp. J. Gérard-Libois en J. Brassinne.
96. Telegram Dayal aan 'H' van 29/11, n° B-1545, in un Archives; G. Heinz en H. Donnay, p. 57.
97. Alle citaten in G. Heinz en H. Donnay, pp. 48 e.v., 60, 61. Na de moorden op Lumumba en andere nationalist in Elisabethstad en Bakwanga in januari en februari 1961 zou Pongo in nationalistisch Stanleystad geëxecuteerd worden.
98. G. Heinz en H. Donnay, p. 53.
99. ONUC, Summary of events leading to the arrest of Mr Patrice Lumumba at Mweka in Kasai Province on 2nd December 1960, (copy) in dag 1/2.3; telegram Dayal aan 'H' van 1/12, n° B-1561, in un Archives. Zie ook R. Dayal, p. 144.
100. Verklaring van 15/2/61, in CPE 2, p. 1073; G. Abi-Saab, pp. 90-91. Zie ook het VN-rapport Le départ de M. Lumumba de son domicile et son arrestation à Mweka, 11/11/61, in CPE 3, pp. 667 e.v.
101. C. von Horn, p. 248; Wadsworth in een telegram van de VS-missie bij de VN, 2/12, in M. Kalb, p. 163; Mobutu in Pourquoi Pas?, 9/12/60. Over Kikwit, zie CRISP, Congo 1960, pp. 937-938; L. Martens, p. 93.
102. *The Times*, 5 en 7/12; *Le Soir*, 11/12, in CRISP, Congo 1960, pp. 939-940. De journalist van *Le Soir* bezocht – als eerste – de stad, op 8/12, pas zes dagen nadat de hel was losgebarsten. Deze anekdote zegt veel over de povere nieuwsgaring van de internationale pers, die zich dikwijls beperkte tot het bijwonen van persconferenties in de hoofdstad en in Elisabethstad. In un Archives.
103. Conferentie Brazza, in M. Hippolyte, pp. 198-199. Marlière was op 6/10 officieus

raadgever van Mobutu geworden: Message 659 de Minaf à Mistebel, 6/10, in F. Vandewalle, Mille..., fasc. 3, p. A.28.

104. Dayal, H, in B. Urquhart, pp. 484-485. De kritiek op ONUC van Moskou en van het regime in Leopoldstad gaf 'H' munitie om de operatie als onpartijdig te omschrijven. Zie bijvoorbeeld een verklaring van 7/12, in Ibidem, p. 487.

105. Cl. Kamitatu, pp. 83-84. Lumumba's brief, in J. van Lierde, pp. 391-393. Kamitatus opvolgingsbrief aan 'H' van 5/1/61 bevindt zich in dag 13/1.6.1.1. *The Times*, 26/10/60.

106. P.-H. Gendebien, pp. 88-93; B. Urquhart, p. 517.

107. R. Dayal, p. 46; telegram Dayal aan 'H' van 29/9, n° 1136, in un Archives.

108. Telegram Dayal aan 'H' van 8/12, n° B-1636, in un Archives.

109. In die staf zaten Urquhart, Liu, McDiarmid, Cox, Ahmed, Linner en Von Horn: I.J. Rikhye, pp. 110-111.

110. Telegram Dayal aan H, 25/11, n° B-1515; telegram 'H' aan Dayal, 23/11, n° 3711, 3712, in un Archives.

111. Telegram Dayal aan 'H' van 5/12, n° 1600, en vice versa van 5/12, n° 3973, in un Archives.

112. Telegram Dayal, Linner (Leo) aan 'H' van 16/12, n° B-1709, en van 'H' aan Dayal van 17/12, n° 4311, in un Archives.

113. Telegram Dayal aan Hammar skjöld van 12/12, n° B-1667, in un Archives.

114. Telegram Dayal aan Hammar skjöld van 5/12, n° B-1604, in un Archives.

115. Volgens C. Cruise O'Brien zei een verbitterde Dayal hem over zijn missie in Kongo: Elke grootmacht wil de VN tot een instrument van zijn eigen beleid omvormen, maar sommige machten zijn in een betere positie om dat te doen dan andere. Toen hij in Leopoldstad was, was die macht de VS, en in tweede orde, het Verenigd Koninkrijk [...] Er werd beweerd dat Dayal een Indiase politiek voert, en geen VN-politiek. – To Katanga..., pp. 63-64; zie ook A. Bérard, pp. 203-204.

116. Telegram Hammar skjöld aan Dayal van 22/12, n° 4435-36, in un Archives.

117. F. Vandewalle, Mille..., fasc. 4, p. A.1. Over Kivu, zie A. Maurel, pp. 327-329; P. Masson, pp. 169-173; B. Verhaegen, Rébellions... ii, p. 136.

118. J. Gérard-Libois, Sécession..., p. 192. F. Vandewalle meldt een muiterij van de Gendarmerie in Lubudi, op 24/11, waarbij Belgische officieren mishandeld werden: Mille..., fasc. 3, p. 420. Zie voor een beschrijving van de racistische arrogantie van de blanke kolonie in Elisabethstad in die periode: J.K., Heures difficiles au Katanga, in LLB, 8/12.

119. Rothschild, in G. Heinz en H. Donnay, p. 117. In een ander telegram van 17/1 rapporteerde Canup de aankomst van honderden Belgische paracommandos, ex-leden van de Duitse SS en vroegere Italiaanse fascistische soldaten, in M. Kalb, p. 193. Volgens G. Weber waren er op 1/5/61 665 buitenlanders in de Katangese Gendarmerie: 220 door Brussel ter beschikking gestelde Belgen en 435 huurlingen, onder wie 230 Belgen, 64 Zuid-Afrikanen en 54 Britten (pp. 112-113). Begin 1961 poogden Katangese ultras om Fransen met strijdervaring in Algerije of Indochina, zoals kolonel Trinquier, aan het hoofd van het secessieleger te plaatsen. Kibwe had daartoe besprekingen met Franse bankiers gevoerd. Belgische militairen en de Franse regering staken daar echter een stokje voor. De Katangese luchtmacht, die in februari 1961 Franse Fouga-vliegtuigen ontving, vormde een belangrijk element in het succes van Tshombes voorjaarsoffensief: zie J. Gérard-Libois, Sécession..., pp. 180, 187 e.v.; CRISP, Congo 1967, p. 351.

120. F. Vandewalle, Mille..., fasc. 4, p. 30; La Relève, 14/1/61. In oktober 1960 waren de Afrikaanse wijken van Elisabethstad systematisch doorzocht, en elke persoon, verdacht van vijandigheid tegenover Tshombe werd opgesloten. Volgens J. Gérard-Libois bedroeg voor geheel Katanga het aantal politieke gevangenen geregeld enkele duizenden: Sécession..., p. 323.

121. M. Kalb, p. 176; Notre Congo, 31/12/60, in C. Hoskyns, p. 275; over Coquilhatstad, zie het telegram van Dayal aan 'H' van 22/12, n° B-1743, in un Archives.

122. Al werd Gizenga in de motie niet vernoemd: in CPE 2, p. 1016.
123. Timberlake, telegrammen van 24 en 27/12, in M. Kalb, p. 176; R. Dayal, p. 171; zie ook telegram Dayal aan 'H' van 23/12, n° B-1746, in un Archives. In maart 1961 werd de blokkade gedeeltelijk (en op 17/4/61 volledig) opgeheven.
124. G. Eyskens, p. 587. Zie voor de operatie: 'H' en Dayal, in CPE 2, pp. 1003 e.v. Tegen de achtergrond van de inval van het ANC werden 8 Belgische soldaten op Kongoles grondgebied gevangen genomen, en opgesloten in Stanleystad. Dayal wees in een rapport (5/1/61) op de verhoogde spanningen aan de Kongolees/Rwandese grens, en op een opflakking van anti-Europese gevoelens bij de ANC-troepen in de provincie Kivu, ten gevolge van de aanval op Bukavu: in CPE 2, p. 1013.
125. Timberlake, 6/1, in M. Kalb, p. 177. Bomboko vroeg de regering 15.000 automatische geweren, 120 miljoen bf maandelijks teneinde de trouw van de garnizoenen van Leopoldstad en Thysstad te verzekeren, en 100 Belgische officieren: telegram van de vs-ambassade in Brussel aan het State Department, 12/1/61, in Ibidem. Zie ook G. Heinz en H. Donnay, p. 90. In een telegram van 18/1 schreef Timberlake over Mobutus verzoek om militaire steun van de vs: Het probleem ligt in discipline en in de wil te gebruiken wat zij hebben. Meer geld zal de ziekte waaraan Mobutus leger lijdt, niet uitroeien maar zal slechts dure aspirines opleveren die de koorts tijdelijk zullen doen zakken: Ibidem, p. 205.
126. Brief Kasongo aan H, 4/1, in dag 1/2.3; Timberlake, 11/1, in M. Kalb, pp. 178-179.
127. L. Lopez Alvarez schrijft dat begin januari de leiders van Brazzaville, in de greep van paniek [...] een gelukkig nieuwjaar wensten aan de gevangene van Thysstad en gastvrijheid verleenden aan zijn vrouw. [...] Men vroeg me [...] indien Lumumba terugkeert, zou u dan bereid zijn om een bemiddelingsrol te vervullen zodat wij een modus vivendi tussen ons en hem kunnen zoeken? – (p. 132).
127. *Le Courrier d'Afrique*, 14-15/1; G. Abi-Saab, p. 97; Ch.-A. Gilis, p. 308; J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba..., p. 457-458.
128. CRISP, Congo 1961, pp. 106-107. Over de commotie onder de soldaten in Thysstad rond Lumumba's gevangenschap, zie de telegrammen van Dayal aan 'H' van 5 en 22/12, n° B-1603 en B-1744, in un Archives. Op 4/1 schreef Lumumba, in een brief die uit de gevangenis gesmokkeld was, over de steun die hij van soldaten kreeg: Ik zit hier met 7 parlementsleden, alsook met Joseph Okito. Sedert 2.12.60 zitten wij de hele dag in donkere cellen. Het eten dat men ons geeft is besmet en vuil en ik eet (soms) 3 of 4 dagen niets. [...] De kleren die ik draag werden sinds 34 dagen niet meer gewassen. Men wil zelfs niet dat wij schoenen dragen. [...] Indien een soldaat ons iets geeft, al is het slechts een banaan, dan wordt hij aangehouden en opgesloten. Desondanks proberen verschillende soldaten heimelijk mij te helpen. Brief aan A. Onawelo, in B. Verhaegen, Patrice Lumumba..., p. 87.
129. Telegrammen Dayal aan 'H' van 18/1/61, n° D-120 en D-121; Meeting with Mr. Cyrille Adoula (op 24/1/61, met Dayal, Linner en Martin), in dag 13/1.6.1.1; R. Dayal, p. 190. Dayal bevestigde in een telegram aan 'H' van 6/2/61, n° D-294, dat de fundamentele reden voor de financiële chaos in de spiraaleffecten van de verdriedubbeling van het militaire budget in januari ligt. Alle telegrammen in un Archives.
130. Volgens Kalb was het een moedige, principiële houding die echter politiek roekeloos was, en naar Lumumba's vernietiging zou leiden. (p.184) Zie ook J.-Cl. Willame, Patrice Lumumba, pp. 457-458; telegram Dupret (Brazza) aan Brussel van 14/1/61, n° 51, in J. Brassinne, Enquête sur la mort..., Annexe 8.3. Wellicht vreesde Lumumba dat het voorstel een valstrik was om hem uit de gevangenis te lokken, teneinde hem dan bij zijn vlucht poging om te brengen.
131. M. Kalb, p. 207.
132. Devlin, in M. Kalb, p. 190; telegram Dayal aan H, 15/1/61, n° D-93, in un Archives.
133. Kalonji had gezworen dat hij van Lumumba's schedel een vaas zou maken:

C. Kamitatu, p. 87.

134. Munongo, in *La Cité*, 12/9/60, in *Remarques Congolaises*, 17/2/61, p. 64. Volgens Devlin was noch het [CIA-]station, noch de ambassade betrokken bij de beslissing om hem naar Katanga te sturen. Een telegram van CIA-Elisabethstad van 19/1 moet deze stelling ondersteunen: Dank voor (het zenden van) Patrice. Als wij hadden geweten dat hij zou komen, dan hadden wij een slang gebakken. Devlin verklaarde nadien dat de bestemming er niet toe deed: Ik geloof dat, zodra wij vernamen dat hij naar Katanga was gestuurd, de algemene veronderstelling was dat hij van kant was gemaakt, omdat Tshombe hem haatte en in hem een gevaar en een rivaal zag. M. Kalb, pp. 192-193.

135. Davister, in *Pourquoi Pas?*, 20/1/61; Brassinne en Kestergat, p. 182; VN-rapport, 11/11/61, in *CPE* 3, p. 696. De VR nam in haar resolutie van 21/2/61 de beslissing om een onderzoekscommissie op te richten, opdat de daders van deze misdaden gestraft zullen worden. De commissie wees ook op de verantwoordelijkheid van Leopoldstad: Ibidem, p. 697. De VN zou echter geen vervolging instellen: op dat ogenblik patroneerde zij immers het nieuwe regime Kasavubu-Adoula-Mobutu in Leopoldstad... Volgens F. Kazadi verklaarde Kasavubu hem later dat Lumumba in de uren voor zijn dood op de beledigingen reageerde met een oppermachtig misprijzen en een buitengewone moed: J. van Lierde, *Rencontre avec Kazadi sur la mort de Patrice Lumumba*, 1966, in *Archieven van het asdoc*. Getuigenissen in J. Brassinne en J. Kestergat wijzen in dezelfde richting: pp. 137-168.

136. Lumumba, in *La Cité*, 11/10, in *Remarques Congolaises*, 17/2/61, p. 65; J. Ziegler, *Main basse...*, p. 21.

137. Munongo, in B. Urquhart, p. 502; Wieschhoff, in M. Kalb, pp. 186-187; telegram H, 18/1/61, n° 388, in un Archives.

138. Verhaegen; Adoula, in *CRISP*, Congo 1961, pp. 120 e.v.; *L'Echo de la Bourse*, in *La Gauche*, 25/3/1961. De Standaard-reporter dekte vanuit Leopoldstad, in de lijn van de oorlogspropaganda, Lumumba's dood als volgt toe: Patrice Lumumba stierf zoals hij het altijd had gewild: op gewelddadige wijze. Waarop deze scène in zijn cel in Thysstad volgt: Zijn ogen gloeiden van een inwendig verterend vuur. Hij zit gebogen in een leunstoel, terwijl zijn handen van passie en koorts beëfden. [...] De macht glipte hem reeds uit de hand. [...] De lange dorpling, afkomstig uit de oorlogszuchtige stam der Batetela in het oerwoud van Kasaï [...] (enzovoorts) (14/2/1961). LLB schreef over de moord: Het gebeuren toont helaas aan dat in Afrika, en in bepaalde landen met een soortgelijke evolutie, het verwerven van de democratie verwordt tot een zaak van moorden. (14/2/61).

139. Nkrumah, 14/2/61, in K. Nkrumah, pp. 129-133; *The Observer*, 15/2/61, in C. Hoskyns, p. 324.

140. Zie over de moord F. Vandewalle, *Mille...*, fasc. 4, p. 43; *Pourquoi Pas?*, 10/8/83;

J. Brassinne en J. Kestergat, pp. 107-108, 119, 124, 137-168, 205-209; G. Weber, p. 178;

J.-Cl. Willame, *Patrice Lumumba*, p. 461. J. Brassinne, in die jaren actief in Katanga, verzamelde een 60-tal getuigenissen over de moordpartij, die als basis dienden voor zijn doctoraatsverhandeling *Enquête sur la mort...* (ulb). Het boek van Brassinne en Kestergat populariseert dit doctoraat.

141. Boodschap d'Aspremont aan Crener (Eville) van 16/1/61, n° 64, telegram Wigny aan Belsulat (Eville) van 18/1/61, n° 14, telegram Rothschild (Brazza) van 3/12 (n° 895) aan Belext (Brussel) en boodschappen consulaat Brazza van 23/9 (telegram aan Brussel, n° 536), 24/12 (aan hq Gendarmerie, Eville, n° 49), en 24/12 (telegram aan Brussel, n° 990), in J. Brassinne, *Enquête...*, Annexes. Telegram Brussel van 4/1/61, n° 14, in Ibidem, Tome 1, p. 63. Kolonel Marlière, Mobutus adviseur, verklaarde later dat geen enkele Belgische of vs-adviseur van het regime in Leo tegen de transfer pleitte. Hij zei nog: Lumumba moest uit de weg geruimd worden; het ging om een werk van volksgezondheid (*une oeuvre de salubrité publique*). Getuigenis in J. Brassinne, *Enquête...*, Tome 1, p. 73.

142. J. Brassinne en J. Kestergat, pp. 119, 146-147, 156, 206-207; J. Brassinne, *Enquête...*, Tome 1, pp. 253-255, en *Témoignages*, 14.1. P. Adam, volgens een getuigenis van G. Weber, in *Ibidem*, 21.1. Dienstbevel d'Aspremont, 3/1, in F. Vandewalle, *A propos...* iii, p. 76. Dat Bureauleden een stem hadden in alle belangrijke beslissingen van het regime is duidelijk: zie hierover J. Gérard-Libois, *Sécession...*, p. 222; J. Brassinne en J. Kestergat, p. 114. Op het terrein zelf had de Belgische luitenant Michels aan de bewakers van de gevangenen de opdracht gegeven om Lumumba bij een eventuele bevrijdingspoging onmiddellijk af te maken: *Ibidem*, p. 151; *Témoignage* Grandelet, in J. Brassinne, *Enquête...*, Tome 1, p. 297.

143. De verdere carrière van Belgische betrokkenen bij de moordpartij kwam blijkbaar niet in gevaar. Zo lezen we in W. Zinzen (p. 32) dat Gerard Soete, die de lijken wegwerkte, in 1970 hoofd van de Belgische Technische Bijstand, afdeling politie, van Mobutus regime was geworden. Het is zeer de vraag of de houding van Laken in deze ontknoping ooit zal worden opgehelderd. In afwachting kan men niet om een vaststelling heen. Het aandeel van deze personen in het drama vormde blijkbaar geen bezwaar voor het paleis om verscheidene van deze personen uitzonderlijk erkentelijk te zijn. Graaf Harold d'Aspremont was reeds kind aan het koninklijke huis voordat de Kongo-crisis uitbrak. Hij was in september 1960 minister in de herschikte regering-Eyskens geworden, als garant voor de Belgisch-Katangese invloed op het beleid. Eyskens werd burggraaf en minister van staat; Guy Weber werd vleugeladjutant van koning Leopold iii; Jacques Brassinne werd tot ridder geadeld: *Annuaire Administratif et Judiciaire de Belgique*, Bruylant, Brussel, diverse jaargangen; *Whos who in Belgium and Luxemburg*, 1962; *Etat présent de la Noblesse*; *Biographie Belge d'Outre-Mer*, vii-a. Ter herinnering: Gobert d'Aspremont, Harolds neef, was de grootmaarschalk van het Hof; later werd deze functie waargenomen door André Schöller, ex-gouverneur van Katanga en éminence grise achter Tshombes politieke carrière.

144. Alle informatie in J. Brassinne, *Enquête...*, Tome 1, pp. 146-147, 154, 156, 163, 175-178, 182, 250, 292, en Tome 2, pp. 368-370; en in het VN-rapport van 11/11/61, in CPE 3, pp. 659-713. In dat rapport werd ook Berendsens verklaring opgenomen (pp. 675-676). ONUC beschikte in Estad over 3 bataljons: één Tunesisch, één Iers, en één Zweeds (dat de luchthaven bewaakte, en van een afstand getuige was van Lumumba's aankomst – al is het niet duidelijk of de blauwhelmen Lumumba herkend hadden).

KONGO
NA
LUMUMBA

NAAR EEN STABIEL NEOKOLONIAAL BEWIND (VEILIGHEIDSRAAD, 21 FEBRUARI)

KENNEDY: IN DE VOETSPOREN VAN EISENHOWER

De nieuwe president van de vs, John F. Kennedy, peinsde er niet over om de fundamentele lijnen van het Kongo-beleid van zijn voorganger te bekritisieren. Zoals Eisenhower streefde hij een eengemaakt Kongo met een stabiele en gematigde regering in Leopoldstad na.¹ In een interne beleidsnota, die Kennedy op 1 februari 1961 tijdens een zitting van de Nationale Veiligheidsraad, goedkeurde, erkende het Witte Huis dat de status-quo in Kongo onhoudbaar werd. De openlijke Belgische steun aan Tshombe, en de onbekwaamheid van het trio Kasavubu-Bomboko-Mobutu, dat de vs een hand boven het hoofd hield, leidde tot de toenemende identificatie van het vs-beleid met de opties van de kolonisten. Bovendien, aldus de nota, zal de dreigende terugtrekking van de militaire contingenten van Guinea, VAR, Marokko en Indonesië de vn-macht verzwakken en het vooruitzicht van een burgeroorlog vergroten. Een eventuele terugtrekking van de vn uit Kongo zal de vn ernstig, misschien onherstelbaar beschadigen in de ogen van de Afrikanen en Aziaten. Daarom werd een versterkt mandaat voor de vn in Kongo verdedigd, zodat ONUC wet en orde kon handhaven en de vechtende partijen kon neutraliseren. Verhinderen dat Gizenga de Oostprovincie in een communistisch bastion zou omvormen, kreeg de hoogste prioriteit. Verder moest de façade van het huidige regime in Leopoldstad vervangen worden. In die lijn schreef de nota de vorming van een centrumregering onder leiding van Iléo voor. Desnoods moest, als tweede keuze, een brede regering met nationalistten worden aanvaard – op voorwaarde dat alle militaire elementen geneutraliseerd waren, en dat de regering tot stand kwam voordat politieke gevangenen (lees: Patrice Lumumba) werden vrijgelaten. Deze timing moest een bescherming opleveren tegen het verwerven van de post van eerste minister door Lumumba, die officieel nog steeds verondersteld werd in een Katangese cel te zitten. Voor het State Department, aldus M. Kalb, was zelfs de tweede keuze niet meer dan een rookgordijn. Dit alles werd niet als een vs-voorstel naar voren geschoven: India, Ni-

geria en Ghana werden bewerkt om samen met de secretaris-generaal het voortouw te nemen. Die samenwerking zou geen problemen opleveren, want de nieuwe vs-ambassadeur bij de vN, Adlai Stevenson, had gemeld dat 'H' een Kasavubu-regering wou, met Iléo als eerste minister. Ondertussen schreef het Pentagon een noodscenario, voor het geval dat de vN niet snel en efficiënt de leegte van het desintegrerende regime in Leopoldstad zou kunnen opvullen. Deze fall-back position omvatte een luchtembargo tegen Gizenga, georganiseerd vanuit de buurlanden van Kongo; uitgebreide geheime operaties tegen nationalistische krachten; en desnoods een rechtstreekse militaire interventie door vs-troepen.²

Op 1 februari 1961 had Hammarskjöld nog in de vr verklaard: De vN heeft niet als taak om in naam van het Kongolese volk op te treden en om politieke of grondwettelijke initiatieven te nemen met het oog op de vorming van z'n regering, die hij eerder omschreven had als een stabiele regering, gevormd volgens grondwettelijke en democratische lijnen. Dayal, die zijn ontwerp van verklaring vooraf had ingezien, telegrafeerde op 31 januari: Enkele omstandige bedenkingen bij jouw toespraak: [...] Is het nodig te zeggen dat het hier niet gaat om het ontwapenen of het neutraliseren van het ANC, misschien zou het aan de vr overgelaten kunnen worden om zijn eigen beslissing te nemen op basis van de feiten. Indien een soort algemene formule bedacht zou kunnen worden waarbij de secretaris-generaal wordt gemachtigd om alle noodzakelijke en gepaste maatregelen te nemen om de strijdkrachten te verhinderen in het politieke leven van het land te interveniëren, dan zou dat een voldoende ruim kader kunnen opleveren om doeltreffend met het probleem af te kunnen rekenen. Maar in zijn toespraak herhaalde 'H' zijn vertrouwde standpunt dat het mandaat van ONUC de vN niet toestond om het militaire initiatief te nemen. New York hield zijn wagon nog steeds aan de locomotief van Washington gekoppeld. Toch meende 'H' dat het risico van een burgeroorlog [...] groter was geworden, en dat de toestand radicaal moest veranderen: Deze wijziging zou zich voordoen indien de verschillende fracties van het ANC teruggebracht werden tot hun normale rol van elementen van een eengemaakt, gedisciplineerd leger dat zich buiten de politiek houdt en in laatste instantie van een werkende grondwettelijke regering afhangt.³ De vN stond dus klaar om een eventueel groen licht voor een koerswijziging te benutten.

Kennedys onderminister van Buitenlandse Zaken en verantwoordelijke voor Afrika, Mennen Williams, legde op 6 februari nogmaals de

vinger op de zere plek: Telkens wanneer wij discussiëren over een breed samengestelde regering, duikt het probleem van Lumumba op. [...] Lumumba is blijkbaar de beste demagoog in Kongo [...] en iedereen vreest dat indien hij ook maar een beetje ruimte krijgt, hij uiteindelijk alles zal controleren. Waarop Williams besloot: Wij geloven niet dat Lumumba vrijgelaten moet worden voordat de militaire factoren geneutraliseerd zijn, en de vorming van een regering goed opgeschoten is. Diezelfde dag verzette senator Fulbright, de machtige voorzitter van het Senate Foreign Relations Committee, zich in een verklaring tegen Lumumba's terugkeer naar de macht. Twee dagen later bleek dat de leden van de Verzoeningscommissie van de VN, tijdens een vergadering met Dayal in de Kongolese hoofdstad, voor dit dictaat waren gebogen: Tijdens discussie vestigde Tunesië aandacht op nachtmerrieachtige angst van bepaalde Kongolezen en niet-Kongolezen voor Lumumba, en was van mening dat het wenselijk kan zijn om voorlopig oplossing zonder Lumumba te zoeken. India was van mening dat geen oplossing mogelijk was zonder actieve deelneming van Lumumba. Hij zou echter met Tunesië akkoord kunnen gaan op voorwaarde dat Lumumba zelf aanvaardt zich tijdelijk terug te trekken. Bijgevolg was het noodzakelijk dat Commissie hem zou ontmoeten.⁴

LUMUMBA IS DOOD: EEN KEERPUNT IN DE VN-OPERATIE

Maar op 13 februari vernam de wereld officieel het overlijden van Lumumba, Mpolo en Okito: volgens een enscenering van het Katangese regime was Lumumba, bij een ontsnappingspoging, door dorpelingen vermoord. En op 20 februari werd bekendgemaakt dat zes andere nationalistische leiders aan Kalonji waren uitgeleverd, en in Bakwanga waren afgeslacht.⁵ Dayal had deze moordpartij aangekondigd, in een telegram aan de secretaris-generaal van 16 februari: De nieuwe regering [van Iléo-LdW] is onbekwaam of ontbeert de wil om de activiteiten te bedwingen van de boosaardige veiligheidschef Nendaka die, naar ik begrijp, arrestatiebevelen tegen een groot aantal politieke kopstukken uitgevaardigd heeft. Er heerst een atmosfeer van vrees en terreur. Een nieuw belangwekkend feit is de deportatie van politieke gevangenen naar Bakwanga, waar hun lot bezegeld is. In die dagen berichtte Dayal over de totaal verschillende ontwikkelingen in Stanleystad, waar de nationalistische generaal Lundula probeerde om, na Lumumba's dood, wraakacties tegen

blanken de kop in te drukken.⁶ De opluchting in neokoloniale kringen over de verdwijning van de Kongolese leider werd brutaal verwoord in het Katangese dagblad *L'Echo du Katanga*, dat de moord aankondigde onder de kop: Het volk heeft gerechtigheid doen geschieden. Dayal kondigde vanuit de Kongolese hoofdstad de fundamentele omslag in de politieke toestand aan: In tegenstelling tot mening uitgedrukt in kranten overal ter wereld en verwoord in vr, overheerst hier de opinie bij westerse missies dat met Lumumba uit de weg geruimd, het terrein open ligt.⁷

Nu de nationalistische beweging onthoofd was, verklaarde de vs, bij monde van zijn ambassadeur bij de vn, dat het een flexibeler Kongo-beleid zou ondersteunen. Na bijna 8 maanden van ondermijnende acties tegen de Kongolese nationalisten, was de averij die zowel Kongo als ONUC zelf opgelopen hadden van die omvang dat een complete ineenstorting voor de deur stond. Washington verwierp Timberlakes plan om het ANC tegen Stanleystad te laten oprukken. Timberlake wou van Lumumba's uitschakeling profiteren om Gizengas bewind te vernietigen. Washington vreesde echter een algemene terugtrekking van de Afro-Aziaten uit de vn-macht. Het contingent van Guinea (750 soldaten) had zich in januari 1961 teruggetrokken; in februari zou de var zijn troepen (500 man) terugtrekken; anderen volgden in februari-maart (3100 Marokkanen) en in april (Indonesië, 1150 en Soedan, 485 man). Niet alleen was het fysieke voortbestaan van ONUC zelf rechtstreeks bedreigd maar ook dreigde het gevaar dat terugtrekkende Afro-Aziaten Gizenga concrete hulp zouden gaan verlenen. Versneld puin ruimen werd de boodschap. De vs wou daarom de vn een versterkt mandaat bezorgen om de strijdende Kongolese partijen te neutraliseren.⁸ Op 15 februari had Stevenson, in een toespraak tot de vr, de vorming van de regering-Iléo nog een stap in de goede richting genoemd. Maar hij bepleitte een verbreding van de basis van de regering, en de uiteindelijke onderwerping van zon gereorganiseerde regering aan de goedkeuring van het parlement. Tijdens dezelfde zitting verklaarde de secretaris-generaal dat het gebruik van geweld door vn-troepen, teneinde militaire confrontaties in het land te voorkomen, niet meer uitgesloten kon worden. En hij liet een betekenisvol ballonnetje op toen hij stelde dat, indien de vr een actie voor de heropening van het Kongolese parlement zou wensen, er dan een nieuw mandaat nodig was. Zoals dat ook met Stevenson het geval was, aldus C. Hoskyns, was het duidelijk dat Hammarskjöld [...] bereid was om nieuwe en radicale maatregelen te bepleiten [...].⁹

Deze toespraken waren momentopnamen in een proces, waarbij zich tussen 10 februari – toen Elisabethstad de ontsnapping van Lumumba aankondigde, wat algemeen opgevat werd als de aankondiging van zijn nakende dood – en 21 februari een radicale koerswijziging in het beleid van Washington en New York voltrok. Met de uitschakeling van de nationalistische leiders kwam er een einde aan het maandenlange getouwtrek tussen New York, Washington en Brussel over een tijdsschema voor de vorming van een neokoloniale combinatie en de plaats van de nationalisten daarin. Er was een einde gekomen aan de periode die in september 1960 geopend werd, en die S. Hoffmann omschreef als de droevigste in de geschiedenis van de Kongo-crisis – de winter waarin iedereen ontevreden was. C. Hoskyns schrijft: De verwijdering van Lumumba van het politieke toneel had het de westerse staten mogelijk gemaakt om met de Afro-Aziaten tot een overeenkomst te komen inzake maatregelen gericht op de hereniging van het land onder een parlementair systeem. Met Lumumba uit de weg was de belangrijkste angst van het Westen [...] voorgoed verdwenen.¹⁰ Tijdens de laatste maanden van 1960 hadden de neokoloniale krachten geprobeerd om via de straat de overhand te halen. In die periode was het parlement, dat door de nationalisten gedomineerd werd, uitgeschakeld. De eliminatie van de nationalistische leiding gaf uitzicht op een neokoloniaal overwicht in het parlement. Een terugkeer naar de legaliteit – naar een integratie van het Kongolese nationalisme in het regime – zou nu, in een nieuwe vr-resolutie, formeel op de agenda geplaatst worden. Die resolutie zou in de loop van het eerste halfjaar van 1961 ook daadwerkelijk ten uitvoer gelegd worden – nadat de demoralisatie van Stanleystad en Tshombes succesvolle militaire lenteoffensief tegen de Baluba-opstand het verzanden van de nationalistische opmars tot uitdrukking gebracht zouden hebben.

DE VR-RESOLUTIE VAN 21 FEBRUARI

Hammar skjöld, Stevenson en Nkrumah drukten op 21 februari in de vr een resolutie door, die sommigen als revolutionair bestempelden. Negen afgevaardigden stemden voor, nul tegen, bij twee onthoudingen (van Frankrijk en de Sovjetunie). Voor het eerst werden formeel-juridische bezwaren tegen een inmenging in de interne aangelegenheden en het gebruik van geweld, behalve in geval van wettige zelfverdediging – bezwaren die het aandeel van de vn in de vernietiging van de rege-

ring-Lumumba gerechtvaardigd hadden – formeel overboord gegooid. De resolutie machtigde de VN om zonodig geweld te gebruiken om een burgeroorlog in Kongo te voorkomen. Verder erkent de Veiligheidsraad de dwingende noodzaak om de parlementaire instellingen in Kongo te herstellen, zodat de wil van het volk weerspiegeld zou worden in het vrij verkozen parlement. De VR dringt aan op de bijeenroeping van het parlement en, in dat verband, op het nemen van de nodige beschermende maatregelen. De VR wenste met nadruk dat de Kongolese gewapende eenheden en machthebbers gereorganiseerd zouden worden [...] en dat maatregelen getroffen zouden worden [...] met het oog op de uitschakeling van elke mogelijkheid tot inmenging van deze eenheden en machthebbers in het politieke leven van Kongo. De Belgische aanwezigheid in het land werd nu in al haar vormen aangepakt: De Veiligheidsraad [...] dringt aan opdat maatregelen worden genomen voor de onmiddellijke terugtrekking en evacuatie uit Kongo van al het militair en paramilitair personeel en van politieke raadgevers met Belgische of andere buitenlandse nationaliteit die niet onder het bevel van de VN staan, alsook van huurlingen.¹¹ De resolutie vertoont vele gelijkenissen met een ontwerpresolutie die New York en Washington nog in december bestreden hadden, en die de AV van de VN daarop had verworpen. Hammarskjölds opvatting dat de Katangese secessie niet zozeer een product van Belgische inmenging was, maar wel een intern-Kongolees, politiek dispuut dat buiten de jurisdictie van de VN lag, werd met de nieuwe resolutie naar de prullenmand verwezen. Vanaf 21 februari 1961 ondersteunde de VN het standpunt van de vermoorde Kongolese premier inzake de Loi Fondamentale: de Belgische inmenging en de Katangese secessie waren nauw verweven ongrondwettelijke obstakels op weg naar het herstel van de Kongolese territoriale integriteit.

Dayal kon in een eerste reactie zijn blijdschap niet op: Oprechte gelukwensen met schitterend resultaat bereikt in vr. Jouw inspanningen zijn volkomen in het gelijk gesteld. Geef ons de troepen en wij zullen het werk afmaken. Van Bilsen schreef in juni 1961 over de resolutie van 21 februari, misleidend: De dood van Lumumba heeft ten minste één positief gevolg gehad: zij heeft de VN moreel verplicht om een eerste stap te zetten in de richting [...] van de verwerping van het beleid van niet-inmenging. Professor Siotis formuleert het correcter. Hij schrijft dat de resolutie een einde maakte aan de fictie van de niet-interventie.¹² Aangezet door en onder bescherming van de VN zou het Kongolese parlement

heropend worden, wat op 2 augustus 1961 zou leiden tot de geboorte van de regering-Adoula. De VN-leiders werden bij die operatie niet gehinderd door democratische scrupules in de keuze van hun Kongolese partners. Behoeft dit te verbazen, als men leest hoe Hammarskjöld zulke (naar democratische aanhang en grondwettelijke autoriteit) uiteenlopende figuren als Gizenga, Kasavubu, Mobutu, Tshombe en Kalonji op één hoopje gooide: De vroegere Force Publique is opgesplitst in fracties die beweren trouw te moeten betuigen aan deze of gene chef, en op die wijze in de praktijk kleine privé-legers ter beschikking van diverse politieke groeperingen stellen.¹³ De regering-Adoula was slechts één etappe in het proces van de moeizame vorming van een stabiel nekoloniaaal bewind. In de loop van dat proces, dat jaren aansleepte, werden nog vier obstakels opgeruimd: de Baluba-guerrilla in Katanga; de tegenregering van Gizenga in Stanleystad; de Katangese secessie; en de nationalistische opstanden van 1964-1965.

SENDWE EN DE BALUBA-GUERRILLA

EEN GIGANTISCHE VOLKSOPSTAND

De gewapende opstand van de Baluba tegen Elisabethstad brak in september 1960 in alle hevigheid los. De Balubakat, die onder de Baluba in het noorden en het centrum van Katanga massale steun genoot, behoorde tot het verbond van partijen waarop Lumumba's regering steunde. De Balubakat sprak zich uit voor de onmiddellijke onafhankelijkheid, was unitaristisch, verwierp elk tribalisme en wees het neokolonialisme af. Tshombes project daarentegen was neokolonialistisch, en gedijde in een bekrompen provincialisme, gericht tegen de Baluba-migranten uit de Kasai. Zij waren volgens de Conakat geen authentieke Katangezen, en waren volgens haar Eigen volk eerst-ideologie voorbestemd om tweedegradersburgers in het nieuwe Katanga te worden.¹⁴ Tshombes Conakat steunde op de kolonisten, de Union Minière en de koloniale administratie, en op de met hen collaborerende centrale chefs van de Balunda, Bayeke en Baluba.¹⁵ De Balunda-boeren die stevig in de greep van hun traditionele chefs bleven, leverden de (passieve) aanhang van de Conakat. In 1959 had de Balubakat Tshombes uitgestoken hand, om samen te vechten voor een Katanga aan de Katangezen, afgewezen. De Balubakat brak met de Conakat, en richtte het kartel op: een breed nationalistisch verbond van de Baluba uit het noorden, van de Kasaiëns (Baluba-, Lulua- en Basong-emigranten, afkomstig uit de Kasai), en de Tshokwe. Het programma van het kartel, zoals dat op de lidkaarten prijkte, bepleitte De eenheid van Kongo met een zeer grote decentralisatie van de macht naar de provincies en De voorspoed van Katanga en al haar inwoners in een sterk en verenigd Kongo.¹⁶ De Belgische interventie schudde na de onafhankelijkheid de kaarten opnieuw. Webers soldaten vormden Tshombes militaire arm waarmee hij zijn programma ten uitvoer kon brengen. De proclamatie van de Katangese onafhankelijkheid dreef de Baluba naar de gewapende strijd.

De voortekenen van de opstand doken reeds kort na de afkondiging van de secessie op. Begin augustus 1960 schreef de pers over de explo-

sieve toestand in het noordoosten van Katanga, in het district van Tanganyika: Volgens vele waarnemers zou de oplossing waarbij dit district van Katanga wordt geamputeerd, verkieslijk zijn. Op 22 en 23 augustus kwam Albertstad in opstand, als voorproefje van wat komen ging. Pierre Davister, die eind augustus in Manono met Baluba-leiders sprak, werd er getroffen door de diepe afkeer van Tshombe, de overtuiging dat een onafhankelijk Katanga niets anders dan de terugkeer van de Belgische overheersing betekende, en een onvoorwaardelijke steun aan Lumumba, de centrale regering en haar gevecht tegen het Katangese regime. De rebellie kwam voort uit een gigantische volksopstand. Vanuit het platteland werden de stedelijke centra omsingeld en bestormd. Op het hoogtepunt waren er tienduizenden krijgers in de opstand betrokken. De totale Baluba-bevolking werd op 600.000 mensen geschat. Hun schoktroepen – zón 20.000 man – waren echter slecht bewapend. Zij vochten met alles wat zij in handen kregen: pijl en boog, speren, fietskettingen,...¹⁷ Midden september viel Manono in handen van duizenden rebellen, na een gecombineerd militair offensief en een algehele staking in de stad zelf. In Manono waren de gieterijen van de Géomines gevestigd. Het bedrijf liet in Katanga jaarlijks zón 20.000 ton tinerts opdelven, wat goed was voor 9% van de wereldproductie. Omstreeks dezelfde tijd werd Luena geïsoleerd; begin oktober viel dit lot ook Kabalo ten deel. De opstand begon zich onder andere volkeren te verbreiden. Zo meldde Elisabethstad zelf dat de Basonge (ongeveer 150.000 Kongolezen, met 12.500 strijders), die het gebied op de grens van Katanga, Kivu en Kasai bewonen, nu voor een eigen provincie opkwamen. Deze ontwikkelingen, mede in gang gezet door het regeringsoffensief tegen Zuid-Kasai en Katanga van eind augustus, begin september, brachten Tshombes regime aan de rand van de afgrond. Midden september bracht *La Libre Belgique* alarmerende berichten: Het ziet ernaar uit dat het gehele Baluba-gebied gemobiliseerd is voor een vorm van heilige oorlog. De aanvallers zijn met hennep gedrogeerd. Maar zij schijnen erg precieze tactische richtlijnen toe te passen, waarbij zij de konvooien aan de staart aanvallen om daarna de aanval op de kop te concentreren, en waarbij zij vooral proberen om de chauffeurs van de voertuigen te doden. Sommigen vrezen zelfs dat deze menigten naar het zuiden [Estad-LdW] gestuurd zullen worden... Enkele dagen later werden Katangese missies naar Brussel, Londen en Parijs gestuurd, om honderden huurlingen voor het bewind te rekruteren.¹⁸

DE VN SCHIET TSHOMBE TER HULP

Uit de telegrammen die VN-leiders op 15 en 16 september over de Baluba-opstand uitwisselden, blijkt het nut dat het regime van Tshombe had van de aanwezigheid van blauwhelmen in Noord-Katanga. De Gendarmerie wakkerde de guerrilla immers alleen maar aan: De belangrijkste reden voor instorting in Manono, zo schreven VN-leiders Byrne en Berendsen vanuit Katanga, was het onvermogen van aanzienlijke troepenmacht van Katangese Gendarmerie en politie om stand te houden. Bovendien kunnen wij ons niet van mening ontdoen dat simpele aanwezigheid van Katangese troepen daar een bron van irritatie is voor vijandige stamleden. Wij kunnen evenwel niet nalaten om bezorgdheid te uiten dat VN kwetsbaar is voor beschuldiging van het verlammen van veiligheidstroepen bij handhaving van wet en orde, terwijl onze missie er uitgerekend in zou moeten bestaan hieraan bijstand te verlenen [...] Wij staan misschien op rand van de volledige ineenstorting van wet en orde in Noord-Katanga, onafhankelijk of staakt-het-vuren [van het ANC-LdW] aan grens met Kivu gehandhaafd blijft. Wij kunnen ons slechts ongemakkelijk voelen als wij zon periode in gaan waarbij beperkingen inzake gebruik luchthavens nog steeds gehandhaafd blijven. Door deze te handhaven versterken wij oproerkraaiers en plundersaars. Dayal en Von Horn reageerden als volgt op deze overdenkingen: De plaatselijke bevolking [in Manono-LdW] is anti-Tshombe en is niet bereid om aanwezigheid te tolereren van door Belgen geleide Katangese Gendarmerie. [...] Oplossing van Katangese autoriteiten om haar Gendarmerie te versterken zal zeer waarschijnlijk een gewelddadige reactie van de plaatselijke bevolking veroorzaken. Wij kunnen daarom niet akkoord gaan met ontplooiing versterkingen voor de Gendarmerie. [...] Jullie moeten doorgaan met het gebruik van jullie goede diensten en de aanwezigheid van onze troepen om stopzetten van vijandelijkheden te bewerkstelligen [...] Tegelijkertijd kunnen wij het overheersende belang van het garanderen van ononderbroken staakt-het-vuren langs de Kivu-Kasaïgrens niet over het hoofd zien. Vrede en rust langs de grens moet jullie helpen bij jullie taak om de oppositie binnen Katanga kalm te houden. Deze opvattingen werden gedeeld door... verantwoordelijken van Géomines, die op 27 september 1960 aan de VN-leiders verklaarden dat hun inspanningen om in mijnen werk te hervatten gedwarsboomd zouden worden indien Katangese regering opnieuw veiligheidstroepen

naar de regio bracht.¹⁹

Deze opvattingen over het overeind houden van Tshombes regime (bij handhaving van wet en orde [...] bijstand verlenen) en om hem in zijn strijd tegen de nationalisten (oproerkraaiers en plundersaars) te steunen, leidden tot het akkoord van 17 oktober 1960. Op die dag sloten ONUC (generaal Rikhye) en Tshombe een akkoord over de neutralisering van de streek rond Kabalo-Manono-Luena. Twee dagen eerder had Byrne aan Dayal gemeld dat in Manono VN-troepen de verantwoordelijkheid voor wet en orde bijna volledig hadden overgenomen, omdat de Katangese administratie had opgehouden te bestaan. Manono is het centrum van het gebied waar de Balubakat antiregeringsactiviteiten uitvoert. De Organisation de la Jeunesse [Balubakat-LdW] heeft veiligheidsfuncties overgenomen door het uitvoeren van controles aan wegversperringen. Byrne had gevraagd om deze actie stop te zetten omdat VN-troepen de verantwoordelijkheid zullen overnemen. De VN moest er de mijnen, fabrieken, spoorlijnen en andere strategische punten tegen de aanvallen van de Baluba beschermen; in ruil zouden de Katangese soldaten er hun offensieve operaties staken.²⁰ Het akkoord werd al vlug in daden omgezet. Kolonel Vandewalle schrijft: Kabalo werd aangevallen [door de Baluba-LdW], vroeg in de ochtend op 19 oktober, door 1000 tot 3000 mannen van primitieve stammen, aldus de VN-troepen die de verdediging op zich genomen hadden en de Gendarmerie bevolen hadden haar kwartieren niet te verlaten.²¹ De blauwhelmen, die oorspronkelijk als buffer moesten fungeren tussen Elisabethstad en Leopoldstad, werden nu met de intern-Katangese oppositie tegen Tshombe geconfronteerd. Twee maanden nadat Estad, in onderhandelingen tussen 'H' en Tshombe over de intrede van ONUC in Katanga, een repressieve rol van de blauwhelmen tegen de interne oppositie op zijn verlanglijstje had geplaatst, was Tshombes wens in vervulling gegaan.

Met het akkoord van 17 oktober, dat standhield tot 7 januari 1961, toen nationalistische troepen Manono onder de voet liepen, zal de VN feitelijk de Katangese secessie in bescherming nemen. Het is in Luena dat eind november, na gevechten tussen Balubakat-strijders en Nigeriaanse blauwhelmen, Marokkaanse VN-troepen de Baluba-aanvallen afsliepen, en 68 Baluba-gevangenen aan de Katangese gendarmes uitleverden, die deze prompt aflachtten. In deze stad [...] bestond een taakverdeling die een licht werpt op de strikte neutraliteit die de VN-leiders koesterden:

de gendarmes verdedigden de arbeiderswijken; de Marokkanen de mijnen en het station.²² Naar het jaareinde toe won de opstand nog aan kracht. Stilaan integreerden stedelijke krachten zich in de guerrilla. In Luena steunden de mijnwerkers en de spoorwegarbeiders aanvankelijk de Gendarmerie tegen de Baluba-krijgers; midden november liepen zij over naar de rebellen.²³ In Manono kregen de opstandelingen steun van handarbeiders, en werd er jacht gemaakt op notabelen en op de arbeidersaristocratie (meesterknechten, gekwalificeerde arbeiders, bedienden). Midden november werden er 33 bedienden van de Géomines, die VN-bescherming hadden gevraagd, door rebellen afgemaakt. Een VN-woordvoerder in Elisabethstad verklaarde dat Manono in een gebied ligt dat eerder als verdedigingszone aangegeven werd, en waarbinnen de VN de verantwoordelijkheid heeft om terroristische activiteiten te onderdrukken. Uit de steden in het zuiden, waar de repressie van het regime woedde, kwamen verschillende arbeidersleiders zich bij de strijd voegen. Uit rapporten van het regime zelf blijkt dat de algehele radicalisering in rebellengebied, en de collaboratie van sommige centrale Baluba-chefs met Elisabethstad leidden tot de oprichting van senaten: collectieve leidingen, uit de opstand voortgekomen, die naast de traditionele structuren hun gezag opdroegen.²⁴

De opstand zorgde ervoor dat de secessie feitelijk niet verder reikte dan de mijngebieden waar de Union Minière heerste. Een telegram van VN-leider Rikhye, van eind november 1960, is verhelderend: In Katanga is er een duidelijke breuk tussen Tshombe en zijn collegas enerzijds, en Sendwe en de Balubakat anderzijds. Dit is voorwaar een verschrikkelijke slag voor het prestige en de verwachtingen van Tshombe, zijn Conakataanhangers en de Belgen. Katanga zal zich bij het centrum moeten voegen of een verdere opdeling moeten ondergaan, wat vanuit elk gezichtspunt onbevredigend is. De toestand van wet en orde in Katanga is in het algemeen verslechterd. In de neutrale zones etaleren de Balubakatjongeren grotere aanwijzingen van zelfstandige actie en staan zij minder en minder onder de controle van hun chefs. Dit is misschien te wijten aan het feit dat sommige van de lagere chefs door Tshombe weggezoegen worden. [...] De toestand in de buurt van de neutrale zones is sterk verslechterd. [...] Deze streken moeten misschien opgenomen worden [in de neutrale zones-LdW] indien toestand verder achteruitgaat maar enkel wanneer wij voldoende troepen hebben.

De interne crisis van ONUC, de sympathieën van de Marokkaanse

blauwhelmen voor de opstandelingen en de immense omvang van de opstand verhinderden dat grotere delen van Katanga onder controle van de VN kwamen. In die maanden was Tshombes bewind, in militaire termen uitgedrukt, niet meer dan een versterkte burcht in vijandig gebied. Toen begin 1961 nationalistische troepen het noorden van Katanga onder de voet liepen, stelden Gizenga en Lundula aan VN-verantwoordelijke Iyassu voor om in Noord-Katanga eenzelfde regeling te treffen als die welke 'H' met Tshombe voor geheel Katanga had opgezet. Stonden, constitutioneel gesproken, zowel Tshombes regime als de aanspraken die Baluba-leider Mwamba Ilunga op Noord-Katanga maakte, niet op dezelfde (betwiste) voet? En ging het in beide gevallen niet om feitelijk bestaande machten waar, volgens Hammarskjölds officiële visie, ONUC noodzakelijkerwijze mee moest omgaan? Maar, anders dan aan Tshombe, was het antwoord van VN-generaal Rikhye aan de nationalistenvnegatief: Zij zijn bereid om ANC [de troepen uit Stanleystad-LdW] volledig uit Manono terug te trekken op voorwaarde dat Mwamba Ilunga en zijn kabinet toelating krijgen om in Manono te blijven, en VN-bescherming genieten. Iyassu legde uit dat dit voor Tshombe, krachtens het akkoord van 17 oktober, niet aanvaardbaar zou zijn [...] Hammarskjöld deelde deze zienswijze: Geloof dat een formule gevonden moet worden waarbij VN niet betrokken wordt in oprichting van Mwamba Ilunga als een gezag erkend door de VN. Het zal voor VN natuurlijk moeilijk zijn om vorming van een de facto regime in noordelijke delen van Katanga te verhinderen.²⁵

HET TIJ KEERT

In de eerste helft van 1961 keerde het tij. Hoewel het nationalistische strijdpotentieel in Katanga niet afnam, leidden de nederlagen in Leopoldstad tot een zekere isolering van de opstand. Tshombe werkte gestadig aan zijn militaire macht. Het regime ronselde, via advertenties in buitenlandse bladen, ex-soldaten op zoek naar een interessante en avontuurlijke loopbaan. De Katangese lobby in het Westen moedigde hem daarbij openlijk aan. *La Libre Belgique* liet in dat verband een huurling aan het woord: De repressie kan in haar huidige toestand niet alles oplossen; zij is te traag, te sporadisch, te defensief om echt efficiënt te zijn. Men zou over meer middelen moeten kunnen beschikken: opsporingsvliegtuigen, een aangevuld kader, een tactiek aangepast aan de

guerrilla van de rebellen. Daarvan droomt men hier.²⁶ De versterkte integratie van huurlingen in Tshombes steeds beter uitgeruste en omkaderde leger vormde de Gendarmerie om tot een genadeloze moordmachine. De huurlingen en de gendarmes beperkten zich aanvankelijk vooral tot defensieve opdrachten, zoals het vrijhouden van wegen en spoorlijnen, en tot het uitmoorden van geïsoleerde rebelleneenheden en het terroriseren van de lokale bevolking. Maar in de lente van 1961 stond de Gendarmerie afgesteld op de algehele uitroeiing van de Baluba. Volgens Dayal beschikte de Gendarmerie in februari over 5000 manschappen, geleid door ongeveer 400 niet-Kongolezen; eind juni waren er 11.000 Katangese soldaten. Eind maart 1961 heroverde de gendarmerie Manono: een militair keerpunt. Dayal schreef in een rapport over het Katangese voorjaarsoffensief, dat op gang kwam onder leiding van majoor Matthys: Het offensief dat president Tshombe op 11 februari (1961) lanceerde beoogt niet enkel het heropenen van de spoorweg Lubudi-Luena, zoals hij verklaard had, maar het ontvolken van de gehele regio die door de Baluba-stam bewoond wordt door het gebruik van een verpletterende kracht en meer in het bijzonder door het platbranden van dorpen, het uitschakelen van elke oppositie en elk verzet, en door het terroriseren van de bevolking.²⁷

De zin voor initiatief en het dynamisme van de Baluba-bevolking volstonden niet om de obstakels te overwinnen die de nationale en internationale ontwikkelingen voor de rebellen opwierpen. De Balubakat kwam er niet toe om de oorspronkelijke grenzen van de opstand te overstijgen – ondanks het groeiende wantrouwen, zoniet de vijandigheid, tegen de secessie in de gehele provincie. Zij kwam er niet toe om in andere streken van de provincie wantrouwige bevolkingslagen of delen van Tshombes troepen voor zich te winnen of in ieder geval van Tshombe af te wenden. De bevolking, die volgens de lokale militaire traditie massaal krijgers ter beschikking stelde, betaalde dikwijls het gelag tijdens de strafexpedities van de gendarmes, die ongestraft de meest gruwelijke terreurdaden begingen. In Indochina en Korea ging het om een oorlog, zo verklaart een affreux. Hier draait het op een wederzijdse slachting uit. Onze verliezen zijn klein maar men houdt geen rekening met trouwe dorpelingen die bij raids van de rebellen vermoord worden. Wat de rebellen betreft, wel, wij laten hen een verschrikkelijke prijs betalen.²⁸ De opstand werd dus met gigantische obstakels geconfronteerd: het militaire overwicht en de

terreur van Elisabethstad, in een context van een geheel isolement van de guerrilla – internationaal, nationaal, en ook binnen de provincie zelf. Dit zou de opstand breken.

SENDWE EN MASANGU

De politieke evolutie van Balubakat-leiders Jason Sendwe en Jacques Masangu symboliseert een politiek failliet dat de Baluba-opstand zelf overstijgt. Hun politieke evolutie, net zoals deze van Kasavubu en het Abako, toont aan dat een wankel, niet-consequent nationalisme snel voor neokoloniale doeleinden kan worden ingezet – ondanks de massale mobilisaties van de Baluba in Katanga, en ondanks de conjunctu-rele versterking van de nationalistische pool rond Stanleystad. De politieke lijn van de Balubakat, die vóór de onafhankelijkheid slechts een kort zelfstandig bestaan had gekend, was niet uitgekristalliseerd. Die lijn was weliswaar unitaristisch, maar ook weinig meer dan dat. De partij ontkwam nog minder dan vele andere nationalistische formaties aan de tendensen van regionaal particularisme en verdedigde eveneens [zoals de Conakat-LdW] de provinciale autonomie en het vrijwaren van de Katangese belangen (P. Bouvier). Het stemgedrag van de Balubakat tijdens de Rondetafel van begin 1960 illustreert het onvolgroeide karakter van haar politieke lijn. De Balubakat stemde er inzake belangrijke punten met het MNC van Lumumba mee. Maar anderzijds stemde zij ook vóór de toewijzing van een maximaal aantal gereserveerde senaatszetels voor de gewoonterechtelijke hoofden en notabelen en sprak zij zich uit voor het behoud van de koning der Belgen als staatshoofd tot aan de ratificatie van die definitieve grondwet. De leiders van de Balubakat werden heen en weer geslingerd tussen het populaire nationalisme van Lumumba (die echter door de Lulua in de Kasaï gesteund werd), en de verwante MNC-Kalonji (die de Baluba in de Kasaï organiseerde, en tribalistisch, federalistisch, en een bondgenoot van Tshombe was).²⁹ Het nationalisme van de Balubakat was vermengd met het Kitawala, een magisch-religieuze bevrijdingsboodschap. De militaire operaties van de Balubakat werden omkaderd door chefs en tovenaars, en ideologisch geduid in parareligieuze termen. Bijgeloof moest het militaire overwicht van de Gendarmerie compenseren. Met een dergelijk ambigu politiek kompas raakten de Balubakat-leiders al vlug het noorden kwijt in de politieke stormen van de Kongo-crisis.

Lumumba kon onmogelijk vanuit Leopoldstad het politieke vacuüm opvullen dat in het noorden van Katanga was ontstaan. P. Davister noteerde, bij een bezoek aan Manono in augustus 1960, uit de mond van een kaderlid van de Géomines: Zij [de 3000 arbeiders van het bedrijf-LdW] houden zich allemaal met politiek bezig en zij volgen allemaal de richtlijnen van de Balubakat op. [...] Heel de streek is Balubakat en de mensen hier kennen slechts één god: Lumumba. Davister besluit over de relatieve rust in de streek: Een kolossaal mirakel dat zich slechts door een ander mirakel laat verklaren: nu hij andere katten te geselen heeft, is Lumumba Manono vergeten. Masangu, de vice-president van de Balubakat, schaarde zich reeds enkele dagen na de Katangese secessie achter Tshombe.³⁰ Sendwe van zijn kant was door de regering-Lumumba tot regeringscommissaris voor Katanga benoemd; in die hoedanigheid verbleef hij veelal in Leopoldstad. Na de afzetting van Lumumba werd Sendwe snel uit het nationalistische front losgeweekt. Onder invloed van Kasavubu en Iléo bood hij zijn diensten aan om Noord-Katanga te pacificeren – wat door Tshombe afgewezen werd. Eind oktober 1960 leende hij zich voor een VN-missie in Noord-Katanga. De VN gaf hem de opdracht om boven elk politiek of persoonlijk dispuut [...] het Balubavolk ervan te overtuigen zich kalm te houden en om niet met represailles te reageren op gelijk welke provocatie.³¹ Sendwes missie vormde een onmisbare schakel in de uitvoering van het akkoord van 17 oktober. Op 5 november 1960 schreef VN-generaal Rikhye hierover: Met betrekking tot Sendwes missie naar Noord-Katanga, geloof ik dat het een belangrijke en misschien zelfs beslissende stap vooruit vormt naar de pacificatie van de regio. De autoriteit van Sendwe over de Balubakat van Katanga overstijgt het domein van de zuivere politiek. In feite bezit hij het onbetwiste gezag van een religieus leider. Niemand behalve hij kon de agressieve Baluba-jongeren van Manono en Kabalo overgehaald hebben om erin toe te stemmen hun wapens neer te leggen en hun vertrouwen in de VN te stellen. De verworven vrede is echter wankel.

Een VN-telegram van eind november toont aan hoezeer Sendwe zijn politiek kompas op een compromis met Tshombe en het Hotel Royal had afgestemd: Wij hebben vanmorgen Sendwe op vertrouwelijke en informele basis benaderd om erachter te komen of hij bereid zou zijn om met Tshombe onderhandelingen te beginnen indien deze laatste daartoe bereid zou zijn. Sendwes antwoord was onvoorwaardelijk positief, eraan

toevoegend dat hij bereid was om gelijk welke vorm van federale regeling te steunen die zowel de legitieme politieke en economische rechten van Katanga als de integriteit van de Republiek Kongo zou vrijwaren. Hij verklaarde zich verder beschikbaar om, indien nodig, een publieke verklaring af te leggen ten voordele van privé-kapitaal en tegen nationalisatie van de mijnbouw. [...] Sendwe [...] denkt dat de resultaten sneller zouden volgen indien men [...] de steun van enkele vooraanstaande leden van de Balubakat kon verwerven.³² Sendwe was dus bereid om niet enkel zetbaas Tshombe, maar ook de Union Minière zelf, de nodige politieke garanties te geven. Terwijl Balubakat-leiders als Rémy Mwamba en Prosper Mwamba Ilunga zich bij de nationalistes in Stanleystad voegden, bleef Sendwe in Leopoldstad. Op 15 november veroordeelde Sendwe de oprichting van de provincie van Lualaba, in het noorden van Katanga – een initiatief van de Balubakat, dat de steun van Gizenga had gekregen.

Een nota van een VN-ambtenaar, opgesteld na een onderhoud met Sendwe, op 28 december 1960, is nog duidelijker. Sendwe wou voorkomen dat de Balubakat-mensen aangetrokken zouden worden door de nieuwe krachten die zich in de Oostprovincie en Kivu laten gelden. Er zijn ongeveer 10.000 Balubakat in Kivu en de Gizenga-krachten zijn aantrekkelijk omdat zij tegen Tshombe zijn. Gizenga was, aldus Sendwe, een gevaarlijk man, onder communistische invloed, die op een tussenkomst van de VAR aandringt. Sendwe diende zich aan als de redelijke middenweg voor extremisten zoals Tshombe en Gizenga. Hij wou Katanga opnieuw bezoeken onder VN-auspiciën: Het doel zou zijn om de Balubakat definitief hun wapens te laten neerleggen. Sendwe beoogde een plaats binnen de linkervleugel van een neokoloniale combinatie, waarin de lumumbisten gemarginaliseerd of zelfs verwijderd waren. In gesprekken met Kasavubu, Iléo en de commissarissen pleitte hij voor een regering zonder Lumumba: Toen Lumumba huisarrest had, werd er gezegd dat hij een obstakel was; nu hij in de gevangenis zit is er geen excuus meer voor de huidige gang van zaken, en indien de politieke en economische toestand blijft verslechteren, zal het volk Lumumba willen terugroepen. Hij verklaarde zich bereid om naar Stanleystad te gaan om Gizenga weer naar de schaapsstal te brengen.³³ Toen de regering van Lualaba zich, in het zog van troepen uit Stanleystad, op 7 januari 1961 daadwerkelijk in Manono installeerde, verloor Sendwe zich niet. Hij schaarde zich daarentegen vanaf februari 1961 achter de regering-Iléo. In

die periode stelde hij Tshombe tweemaal een verzoening voor, doch het regime in Elisabethstad wees de uitgestoken hand af.³⁴ Het is veelzeggend dat in die periode iemand als vs-ambassadeur Timberlake

toch een vertegenwoordiger van de harde lijn, en gekant tegen elke verzoening met Stanleystad – Sendwe als salonfähig beoordeelde: Gisteravond op feestje [...] deelden Scott en Timberlake in vertrouwen mee dat zij Kasavubu en Iléo aanbevolen hadden om huidige regering te verbreden door opname van sommige oppositieleden, in het bijzonder van Sendwe, en om in het nationale belang Tshombe en probleem van Katanga op dit ogenblik opzij te schuiven en hem in zijn koper te laten koken.³⁵ In augustus 1961 trad Sendwe toe tot de regering-Adoula. Ondertussen bleef het diepe, volkse karakter van de rebellie intact. Tot in november 1961 bedreigden de numeriek zwakke troepen van Stanleystad de Katangese grenzen, dankzij de hulp die de bevolking van Noord-Katanga hun met gulle hand bleef verschaffen.

GIZENGA'S TEGENREGERING IN STANLEYSTAD

In een eerste reactie op Lumumba's dood verklaarde Pierre Mulele, de gezant van Stanleystad in Caïro, dat Gizenga Lumumba als premier opvolgde: Deze beslissing zal aan de goedkeuring van het parlement onderworpen worden wanneer dit zonder kolonialistische druk vrij zal kunnen vergaderen. De moord op Lumumba [...] werd voorbereid en uitgevoerd door de Belgische aanhangers van het kolonialisme en hun Kongolese handlangers. Hammarskjöld is een van de verantwoordelijken voor de dood van de vroegere Kongolese eerste minister. De secretaris-generaal van de VN is het instrument van het beleid van de vroegere Amerikaanse regering. De regering van Stanleystad zal alle nodige maatregelen nemen tegen de Belgische aanhangers van het kolonialisme en hun bondgenoten en tegen eenieder die rechtstreeks of onrechtstreeks verantwoordelijk is voor de dood van Lumumba en zijn twee gezellen. De MNC-Jongeren van hun kant eisten van Gizenga de onmiddellijke opdoeking van ONUC; de executie van collaborateurs; en een oproep aan de Afro-Aziatische wereld tot materiële en militaire steun aan de Kongolese nationalisten. Maar ondanks deze harde verklaringen werd ook Stanleystad relatief vlot in de hergroepering rond Kasavubu ingeschakeld. J. Gérard-Libois wijst erop dat de jonge regering van Lualaba in januari en februari 1961 niet de normale steun kreeg die zij redelijkerwijze van Gizenga kon verwachten, met het dreigende tegenoffensief van Tshombe voor ogen.³⁶ Het was in Stanleystad dat de opeenvolgende nederlagen, culminerend in de onthoofding van de nationalistische beweging, hun diepste sporen nalieten. Mobutu had midden oktober de hand weten te leggen op belangrijke leiders van de Oostprovincie, zoals Finant, Fataki, Babadet en Yangara, en hun verdwijning woog zwaar op het nieuwe centrum van nationalistisch Kongo. In die context was Lumumba's dood een verschrikkelijke klap voor Stanleystad – die mede de ontredde van de nationalistische leiders veroorzaakte.

ZWAKKE AFRIKAANSE STEUN VOOR GIZENGA

Ook de zwakke internationale steun die Stanleystad van de Afrikaanse leiders en de Sovjetunie kreeg droeg in belangrijke mate bij aan de verdwijning van Gizengas tegenregering. In een telegram schetste 'H' zijn indrukken van een gesprek met Nkrumah. De Ghanese president zou nu een nieuw realisme aan de dag leggen, en Lumumba's einde als een episode hebben afgedaan. In een interview met de Parijse krant *Le Monde* lichtte Gizenga een tipje van de sluier: U hebt zelf misschien kunnen vaststellen dat wij geen buitenlandse raadgevers, technici en wapens hebben. De uniformen, de wapens en de munitie die wij bezitten zijn diegene die België ons heeft nagelaten. Waarop de journalist vroeg: Hoe komt het dat uw vrienden in de communistische of neutralistische landen niets gedaan hebben om u te hulp te snellen? En hij vervolgt: Gizenga schijnt hierdoor in verlegenheid gebracht te worden, aarzelt een ogenblik, en antwoordt dan: Niemand schijnt de eerste stap te willen zetten. Wij hebben ongetwijfeld oprechte vrienden. Maar deze vormen geen apart blok, en staan niet noodzakelijk dichterbij ons dan andere machten. In datzelfde interview verklaarde Gizenga nog: Ik verzet mij niet tegen de resoluties van de VN en mijn troepen zijn bereid om hun wapens neer te leggen als dat zou kunnen leiden tot het herstel van de wettelijkheid in de republiek. Generaal Lundula bevestigde Gizengas verklaring.³⁷ De uitlatingen van Gizenga en Lundula tonen aan dat de overblijvende nationalistische leiders op politiek vlak niet gewapend waren om de nieuwe fase in het neokoloniale offensief te bestrijden. Enkele dagen na dit interview verwierp Gizengas minister van Binnenlandse Zaken Gbenye krachtig alle confederale oplossingen waarbinnen Tshombes Katanga de eerste viool zou spelen, en veroordeelde hij de Belgische regering (de regering-Eyskens, die niet de regering van het Belgische volk is, ondermijnde ons). Maar hij zei ook: De regering-Gizenga zal altijd haar steun aan de VN geven, want als de VN hier faalt, is dat tevens een schande voor de regering-Lumumba-Gizenga die de VN naar Kongo heeft geroepen.³⁸

De dood van Patrice Lumumba was één schakel in een keten van nederlagen die de revolutionaire opgang – die Brussel sedert begin 1959 in het defensief drong – tot stilstand brachten. De moord op de man die de politieke hoop van miljoenen in de derde wereld had belichaamd, en dat onder de ogen van de VN, die traditioneel voor een bondgenoot van

de antikolonialistische krachten doorging, was een belangrijke factor in de desoriëntatie en demoralisatie van het Kongolese en Afrikaanse nationalisme. Wat traditioneel het Afro-Aziatisch blok genoemd wordt, was politiek gesproken een verzinsel, en de interne tegenstellingen die door de Kongo-crisis aangezwengeld werden illustreren deze stelling. Het in de jaren 50 populaire idee dat de derde-wereldlanden, door het loutere gewicht van hun aantal, en verenigd rond de ideeën van niet-gebondenheid en positief neutralisme, een derde macht konden vormen tussen het kapitalistische en het socialistische kamp, was een hopeloze illusie. De economische zwakte van de burgerijen in de derde wereld, hun politieke oriëntatie op de vrije wereld, en de sociale en politieke polarisatie binnen deze nieuwe staten, maakten leiders als Nehru, Sukarno en Kenyatta voor hun overleving afhankelijk van het internationale kapitalistische bestel waaraan hun economie ondergeschikt was. De derde wereld was niet een van Oost-Westtegenstellingen ontdane buffer. Deze landen waren (en zijn) het toneel van scherpe klassentegenstellingen, sociale omwentelingen, en confrontaties tussen zwakke regimes en verpauperde bevolkingslagen. Het verschillende kaliber van die nieuwe regimes, de in elk land andere verhouding tussen elite en bevolking, en de wisselende capaciteit van die bevolking om een stempel te drukken op de koers van deze regimes, verklaren hun politieke heterogeniteit. Op Afrikaans niveau vertaalde dit gegeven zich in de jaren 1960-61 in hun opdeling in een Casablanca-groep en een Brazzaville-groep, met daartussen een zwevende groep met landen als Tunesië, Soedan, Ethiopië, Libië, Liberia, Nigeria en Togo. Maar deze opdeling is zelf in grote mate kunstmatig. Beide vleugels waren zelf heteroog. Zo vormde de Casablanca-groep inzake de Kongo-crisis, ondanks de eensgezinde druk van de Afrikaanse publieke opinie, slechts een fragiele coalitie waarbinnen scherpe meningsverschillen overheersten.

Het heterogene karakter van de Casablanca-groep blijkt wel uit het betekenisvolle feit dat, naast landen als Ghana en Guinea, ook Marokko tot zijn leden behoorde. De Marokkaanse koning Mohammed v had in augustus 1960 inzake de Katangese kwestie een bijzonder gematigde houding aangenomen, en het was vooral de druk van de Marokkaanse publieke opinie die zijn engagement met de groep verklaart. Tijdens een conferentie in Casablanca (3 tot 7 januari 1961) verwierp Ghana het voorstel van rechtstreekse hulp aan Stanleystad. Uiteindelijk liep de conferentie uit op een hernieuwd ultimatum aan de vn. De groep eiste de

ontwapening van Mobutus illegale benden; zo niet, zo luidde het dreigement, zou hij zelf tot aangepaste actie overgaan. Van een erkenning van de tegenregering van Gizenga in Stanleystad, of over het lot van Lumumba zelf werd in de resoluties met geen woord gerept. Onmiddellijk na de conferentie merkte Dayal op: De conferentie van Casablanca schijnt zich overgegeven te hebben aan veel lawaai, echter zonder veel betekenis. De plaatselijke radio sprak over Ghanas matigende invloed op de conferentie!³⁹ Uiteindelijk werd Stanleystad slechts met eerder symbolische initiatieven van de VAR gesteund: de installatie van een radiostation, de hulp van enkele technici, en steun voor een diplomatiek bureau, dat Pierre Mulele in december in Caïro had opgezet.⁴⁰ De Afrikaanse regimes zouden, in die jaren van het nekoloniale tegenoffensief, snel een realistische houding aannemen. Figuren zoals Fahmoud Fawzi, minister van Buitenlandse Zaken van de VAR, en Mongi Slim en Alex Quaison-Sackey, de ambassadeurs van Tunesië en Ghana bij de VN, verpersoonlijkten deze ontwikkeling al tijdens de eerste maanden van de kongo-crisis. Zij vormden belangrijke steunpunten voor Hammarskjöld, die via hen vele Afro-Aziaten voor zijn beleid inzake Kongo wist te winnen. De VR-resolutie van 21 februari 1961 gaf de Afro-Aziaten en de gizengisten de gelegenheid om zich met het nekolonialisme te verzoenen, zonder afstand te hoeven nemen van hun belangrijkste streven: de eenheid van het land, in een parlementair raamwerk. Zij stelden zich tevreden met een zuiver formele, strikt legale invulling van deze doelstelling – zonder dat de nekoloniale orde die op het terrein in opbouw was, ter discussie werd gesteld.

DE STEUN VAN MOSKOU: ONBEDUIDEND EN VERBAAL

De bureaucratische heersers die in die jaren de Sovjetunie in hun greep hadden waren in wezen zeer conservatief. Hun beleid, zowel op binnenlands als op buitenlands vlak, was gericht op het instandhouden van het status-quo. Dat betekende vooral: de vrijwaring van hun geprivilegieerde maatschappelijke positie, van hun kaste die op de socialistische planeconomie parasiteerde. Zij handhaafden die positie door de arbeidersklasse en de volkeren die binnen de grenzen van de Sovjetstaat leefden en werkten, politiek te onderdrukken. Hun buitenlandse politiek was op hetzelfde doel gericht. Ondanks de rituele belijdenis van het proletarisch internationalisme, was het buitenlands beleid volledig

ondergeschikt aan de verdediging van de Sovjetstaat waaraan zij hun voorrechten ontleenden. Moskou zocht voortdurend naar vreedzame coëxistentie met de kapitalistische wereld, die niet geprovoceerd mocht worden, maar verzoend moest worden met de oktoberrevolutie. Moskou was bovendien bevreesd voor het opduiken van alle krachten, die zijn politiek monopolie – in het buitenland, maar uiteindelijk ook in de Sovjetunie zelf – zouden kunnen bedreigen: dissidente communisten, revolutionaire bewegingen, revoluties. Met deze – met de officieel beleden socialistische idealen voor ogen – conservatieve, bekrompen en kortzichtige instelling benaderde Moskou de wereld, en ook de antiekoloniale revolutie die sedert de jaren 40 het internationale kapitalistische bestel in moeilijkheden bracht. De antiekoloniale beweging draaide zich, toen zij met het Westen in botsing kwam, naar het Oosten, dat sinds de oktoberrevolutie aan de wereldmarkt onttrokken was, en daardoor zelf tegenover het Westen stond. Moskou bekeek deze antiekoloniale beweging echter niet als een gelijke partner, die ondubbelzinnige en onvoorwaardelijke steun verdiende. Moskou stelde de kapitalistische hegemonie in de koloniën – en de omslag naar een neokoloniale overheersing – niet ter discussie. De antiekoloniale beweging werd als een te manipuleren pressiemiddel beschouwd, dienstig om in zijn diplomatieke onderhandelingen met het Westen toegevingen af te dwingen, met het oog op een bevredigende vreedzame coëxistentie.

Het Kremlin beoogde in de Kongo-crisis niet het verlenen van onvoorwaardelijke steun aan de Kongolese nationalisten. Moskou zag in de crisis vooral propagandistisch gewin. Nikita Kroestjev stelde de Belgische interventie en de oprichting van de pariastaat in Katanga aan de kaak, om zijn diplomatieke positie in de Afro-Aziatische wereld te versterken. Moskou wou een stemming over de resolutie van 14 juli aanvankelijk uitstellen, maar was daar onder druk van de Afrikanen (Lash) op teruggekomen. Uiteindelijk kregen vier van de vijf resoluties die de vr over de Kongo-crisis aannam, de gezamenlijke steun van Washington en Moskou: de resoluties van 14 juli, van 22 juli, van 9 augustus 1960 en van 24 november 1961. Alleen bij de stemming over de resolutie van 21 februari 1961 onthield de Sovjetvertegenwoordiger zich. Professor A. Dallin beschrijft hoezeer de Sovjetunie haar politiek kompas in die gehele periode op dat van de Afro-Aziaten afstelde, te beginnen met haar ondersteuning van de vr-resolutie van 14 juli 1960: Hier was een internationale troepenmacht die precies van het soort was die de Sovjetunie

tot dan had afgewezen. De Sovjetrussische stem voor zijn oprichting was in de eerste plaats een uitvloeisel van haar beleid om de banden met de Afrikaanse staten aan te halen. [...] Zelfs wanneer [de Sovjetunie-LdW] de VN-actie aanviel, legde zij zich schoorvoetend bij de VN-beslissingen neer. [...] Zij onthield zich ervan om verschillende resoluties, die gesponsord werden door neutralistische staten die zij wou paaien, met een veto te kelderen. [...] In het tijdvak van coëxistentie oordeelde Moskou dat het essentieel was om te vechten voor de sympathie en de steun van de onderontwikkelde wereld.⁴¹

De Sovjetrussische nummer één werd uiterekend inzake de kongo-crisis in de AV in de minderheid gesteld. Toen hij op 9 augustus 1960 aankondigde in de herfst aan de bijeenkomsten van de AV deel te zullen nemen, stond Leopoldstad onder zware druk, maar Lumumba's positie scheen nog niet ernstig in gevaar te zijn. Bij Kroestjevs inschepping voor zijn bootreis naar de VS, in Kaliningrad op 9 september, was Lumumba in een machtsstrijd met Kasavubu verwickeld; en bij zijn aankomst in New York op 19 september, had Mobutu hem van de macht verdreven. De val van Lumumba onder de ogen (en in de handen) van ONUC, die Moskous steun genoot, leidde tot een virulente, op de persoon van Hammarskjöld toegespitste kritiek van Moskou. Daarbij bleven de VN zelf – en Moskous beleid daarin – buiten schot.⁴² Ondertussen hield de Sovjetunie haar politieke lijn aan: geen wezenlijke steun aan de Kongolese nationalisten; wel propagandistische munt slaan uit de westerse interventies; plakken aan de Afro-Aziaten; ondersteuning van een onderhandelde oplossing in een VN-kader. Toen op 14 december 1960 Gizenga aan Kroestjev had laten weten dat de regeringszetel naar Stanleystad was verplaatst, deed het Kremlin er tien dagen over om te antwoorden. Kroestjev repte met geen woord over eventuele steun, had het niet over de erkenning van Gizengas regering, en sprak Gizenga aan als vice-eerste minister, en niet als dienstdoende premier.⁴³ Moskou volgde daarin dezelfde lijn als de Afrikaanse leiders, die later, in Casablanca, geen overeenstemming bereikten over concrete hulp aan Gizenga. Pas nadat Nasser, Sekou Touré en Nkrumah de regering-Gizenga erkend hadden

op 14 en 15 februari 1961, toen de bekendmaking van de dood van Lumumba een storm van verontwaardiging door Afrika joeg – volgde ook de Sovjetunie.

De dood van Lumumba wijzigde de opportunistische opstelling van Moskou niet. Bij de stemming over de VI-resolutie van 21 februari

1961, waarmee de VN het heft in handen nam, onthield de Sovjetunie zich. Moskou beschuldigde 'H' wel om zijn aandeel in de dood van de Kongolese leider, maar legde zich bij zijn blauwdruk voor een nationale verzoening neer. Kort daarop, tijdens de av-zitting van april 1961, bleek dat Moskou de hevige retoriek van de voorgaande maanden had opgeborgen, en dat Moskou beseftte dat zijn verbale uitvallen naar 'H' zijn potentiële Afro-Aziatische bondgenoten eerder leek af te stoten dan aan te trekken. De kritiek op 'H' viel even abrupt stil als dat zij op gang gekomen was. De Sovjetunie liep weer mooi in de pas, en officieel Afrika gaf daarbij het ritme aan.⁴⁴

Tijdens de derde pan-Afrikaanse conferentie (Caïro, maart 1961) was de stoere taal niet van de lucht. Afrika pleitte er voor het gebruik van geweld om het imperialisme te vernietigen, en veroordeelde de samenwerkingen van de VN in Kongo. C. Young stelt echter vast dat de steun van de Sovjetunie en de Afro-Aziatische landen zuiver verbaal bleef. De rechtstreekse steun van de Sovjetunie aan Stanleystad was van onbeduidende afmetingen, aldus professor Jacobson. Latere ontwikkelingen bevestigden deze conclusies. Pas in juli 1961 opende de Sovjetunie een diplomatieke missie in Stanleystad. En toen de VN en Lundula begin 1962 tegen Gizenga, die zich in Stanleystad verschanst had, in actie kwamen, was Moskou's reactie mild. Kroestjev had inmiddels de nieuwe regering van Adoula alle succes toegewenst in haar taak om de onafhankelijkheid en de eenheid van Kongo te versterken.⁴⁵

Vele auteurs interpreteren de Kongo-crisis in het licht van de Oost-Westtegenstelling, of geven die tegenstelling een prominente plaats in hun analyse. Deze auteurs zijn slachtoffers van de dominante Koude-Oorlogsretoriek van die dagen. Want de werkelijke rol van Moskou in de Kongo-crisis was erg beperkt. Een kritisch onderzoek van het westerse beleid inzake Afrika toont aan dat abstracte noties zoals Koude Oorlog en de strijd tegen de verspreiding van de Sovjetinvloed in feite codewoorden zijn in de propagandaslag bij de uitbouw van stabiele neokoloniale regimes. In de jaren 50 en 60 vereiste dat de strijd tegen het opkomende nationalisme, onder het mom van de strijd tegen het Russisch imperialisme; vandaag luiden, vanuit dezelfde zorg, de nieuwe codewoorden democratische hervorming en mensenrechten.⁴⁶

EEN BEPERKTE LEZING VAN LUMUMBA'S TESTAMENT

Nog voor Lumumba's dood officieel bekend was gemaakt, had generaal Lundula – aan de Verzoeningscommissie van de VN – laten weten dat hij zijn troepen onder VN-controle wou plaatsen, op voorwaarde dat dit in het gehele land zou gebeuren. De druk van de VN op de nationalisten om zich met Leopoldstad te verzoenen behaalde een eerste concreet succes tijdens een conferentie in Tananarive (Madagascar, maart 1961). Gizenga daagde uiteindelijk niet op, maar PSA-leiders Kamitatu en Kimvay wel, en keurden met Kasavubu, Tshombe, Kalonji en Iléo enkele resoluties goed. De (dode letter gebleven) resoluties betekenden een duidelijke overwinning voor Tshombe. Een nieuwe Kongolese grondwet zou elke regionale aanspraak op autonomie wettelijk bekrachtigen, en leiden tot een krachteloos centraal gezag in Leopoldstad, waarbinnen Katanga, als rijkste en grootste staat, de lakens zou uitdelen. Tananarive registreerde, in zekere zin, de politieke destabilisatie die tijdens de voorgaande periode bewerkstelligd was. De nationalisten vormden er geen tegenwicht voor de neokoloniale Kongolese krachten waarbinnen Tshombe, de joker van de voorbije periode, de eerste viool speelde en zijn plannen zonder veel tegenstand kon opdringen. De neokoloniale ambities van Brussel en Washington reikten echter verder dan een eenvoudige registratie van dit gegeven. Tshombes confederalisme was het neokoloniale keurslijf waarin Lumumba in 1960 moest worden gedwongen. Maar in 1961, na Lumumba's dood, moest die Kongolese heropbouw naar een hoger niveau van centralisatie worden getild.

De correspondent van Eurafica had veel kritiek op Tananarive. Tegenover de resoluties van de conferentie, die zouden leiden tot de eenvoudige en willekeurige oprichting van spookstaatjes, verdedigde hij een herboren unitair project. Daarin kregen de onmachtig geworden vijanden van weleer een bijzondere plaats toebedeeld: Het noordoosten [Stanleystad-LdW] moet zijn plaats in de dialoog opnieuw innemen, het unitaire nationalisme moet opnieuw zijn stem laten horen. Het kan nog een constructieve factor vormen want een zeker ideaal van grootsheid – dat door het MNC werd gekoesterd – zal niet zo vlug vergeten worden, en mobiliseert nog erg brede lagen van het volk. Daarom moest er een brug geslagen worden tussen Kasavubu, Mobutu en Bomboko (die niet beschikbaar zijn om operettepresidenten te worden in rompstaten) en Gizenga.⁴⁷

In 1962 zou echter, met de opsplitsing van het land in 21 mini-provincies, blijken dat Tananarive de politieke conjunctuur beter weerspiegelde dan de patronale projecten die Eurafrica verwoord had: de neokoloniale strategen moesten noodgedwongen de feitelijke verbrokkeling van het land erkennen. Pas in 1964-65, toen Washington, Brussel en hun aanhangers in Kongo de gelederen sloten om de opstanden in bloed te smoren, was de basis gelegd voor een duurzaam unitair bewind rond dictator Mobutu.

Het gedemoraliseerde nationalisme kon zich in het unitaire project van Eurafrica vinden. Het stelde zich tevreden met het nastreven van de formele slogan Congo Uni, Pays Fort. Van zijn anti-imperialistische inhoud ontdaan, werd deze eis gepresenteerd als het testament van Lumumba. Kenschetsend is de uitspraak van een Balubakat-leider, van eind 1960: Wij zullen aan gelijk welke regering deelnemen. Onze enige voorwaarde is dat de formateur van deze regering met daden zijn wil bewijst om de eenheid en de integriteit van de Republiek Kongo te handhaven. Een tweede eis van de nationalistenvan betrof de heropening van het parlement. De omverwerping van Lumumba was via de uitschakeling van de grondwettelijke instellingen verlopen. Het herstel ervan was belangrijk voor hen. Dit minimumprogramma bracht de nationalistenvan tot een oriëntatie op een hereniging van het land, onder leiding van de vn. De weg lag open naar de medewerking van Stanleystad aan de uitvoering van de resolutie van 21 februari. Gizengas regeringsverklaring van 15 mei 1961 liet echter vermoeden dat zijn integratie in een nationaal kabinet niet probleemloos zou verlopen. Zijn woorden aan het adres van Hammarskjöld, Kasavubu, Mobutu en Tshombe waren in vitriool gedrenkt. Gizenga verklaarde wel dat de regering, welke ook de grieven zijn die zij tegen bepaalde leiders zou kunnen uitspelen, haar hoop bewaart in de zending van de vn in Kongo. Maar hij zei ook: 'Wij kunnen niet zwijgen over onze ongerustheid inzake de wijze waarop bepaalde grote problemen worden benaderd, geanalyseerd en opgelost. Kongo lijdt onder een koloniale heroveringsoorlog, en niet onder een crisis veroorzaakt door interne ruzies [...]'.⁴⁸

DE VORMING VAN DE REGERING-ADOULA (2 AUGUSTUS)

In de lente van 1961 ontstonden er wrijvingen binnen de nationalistische leiding van Stanleystad rond het vraagstuk van de verzoening met Leopoldstad. De voorstanders van een nationaal compromis waren goed vertegenwoordigd in de provinciale regering. Zij waren vooral uit op het herstel van de economische betrekkingen met Leopoldstad. De tegenstanders hadden vooral het politieke aspect op het oog: de bescherming van de legaliteit van de regering-Gizenga, als erfgenaam van de regering-Lumumba. Deze laatsten konden rekenen op Gizenga en zijn ministers, op de MNC-Jongeren en op een stroming in het leger. Maar beide vleugels groeiden, onder druk van de hierboven beschreven ontwikkelingen, naar elkaar toe. In juni-juli 1961 vervingen Gizengas gezanten, met actieve steun van de vn, de ministers van het MNC-Lumumba in de provinciale regering van Kivu. Gaston Soumialot werd de laan uitgestuurd; gematigde figuren als Weregemere gingen er de dienst uitmaken.⁴⁹ Deze evolutie leidde tot de deelneming van de gizengisten aan de zittingen van het nationale parlement in de Lovaniumuniversiteit, nabij Leopoldstad, in juli 1961. De vn nam bijzonder strenge maatregelen tijdens de zittingen: een patrouilleringsverbod voor Kongolese soldaten en politie in de stad; parlementsleden moesten in de universiteitsgebouwen blijven en mochten geen enkel contact met de buitenwereld hebben. En zij mochten geen wapens, geld of gelijk welk ander soort onderhandelingsinstrument in Lovanium introduceren of bij zich hebben. Uit deze zittingen werd op 2 augustus de regering-Adoula geboren.⁵⁰ In de regering waren alle belangrijke politieke stromingen en regio's, met uitzondering van de Katangese secessionisten, vertegenwoordigd. Gizenga, die zelf niet aan de beraadslagingen deelgenomen had, liet weten de post van vice-premier in het kabinet te aanvaarden.

DE REGERING-ADOULA

Het gemak waarmee de nationalisten zich in het project integreerden, blijkt wel uit het feit dat de regering-Adoula bij unanimité, min één onthouding, het parlementaire vertrouwen kreeg. De samenstelling van het kabinet weerspiegelde de wil om, zoals in de regeringsverklaring gezegd wordt, een regering van brede nationale eenheid te vormen. Van de 26 ministers in de regering-Adoula waren er dertien minister of staatssecretaris in Lumumba's regering geweest; zeven zetelden reeds in de regering-Iléo en zeven in de regering-Gizenga. Zestien van Adoulas ministers waren op het ogenblik van de onafhankelijkheid leiders van de nationalistische beweging. Deze merkwaardige continuïteit brengt de politieke achteruitgang van het Kongolese nationalisme tot uitdrukking. Nationalistische leiders bekenden zich tot de regering-Adoula uit politieke ontredde, uit opportunisme of uit gebrek aan politieke maturiteit. Tshombes afwezigheid gaf de nieuwe regering een anti-Katangees karakter. De aanspraken van de VN en van de regering-Adoula op het herstel van de nationale integriteit van het land, omgaven Adoula met een nationalistisch aureool. Een laag nationalist die een Congo Uni, Pays Fort nastreefde, geloofde dat de regering-Adoula de politieke erfgenaam van de eerste Kongolese regering was. Sommigen onder hen vervulden belangrijke functies onder het nieuwe bewind. Een centrale leider van de PSA, Kimvay, stelde dat de nieuwe premier Lumumba's basisprincipes ter harte nam, zoals het behoud van de eenheid en territoriale integriteit van de Republiek; de vrijwaring van de volledige en reële onafhankelijkheid; en een beleid van ongebondenheid en positief neutralisme. De realiteit botste met deze illusies. La Gauche schreef terecht: Zijn regeringsprogramma [...] eigent zich de sleutel-ideeën van het programma van Patrice Lumumba toe – Kongolese eenheid, positief neutralisme – maar ontdoet ze van hun revolutionaire inhoud en bedekt ze met een parlementaire saus.⁵¹

De regering-Lumumba en de regering-Adoula waren fundamenteel verschillend. In de eerste Kongolese regering domineerde de consequent-nationalistische stroming, vertegenwoordigd door Lumumba, Mbuyi, Kashamura, Mulele, Mpolo, Bolamba en Lumbala. De moordpartijen in Elisabethstad en Bakwanga hadden het nationalistische kader uitgedund. Nationalistische leiders met belangrijke verantwoordelijkheden

in de staat en de nationalistische beweging waren vermoord: Okito (Senaatsvoorzitter), Finant (voorzitter van de provinciale regering in Stanleystad), Muzungu (hoofd Staatsveiligheid), Mujanayi (gouverneur Centrale Bank)... Al deze leiders ontbraken in de regering-Adoula. Adoula kon voor zijn bewind wel rekenen op een omvangrijke lijst van nationalisten van het eerste uur die het hoofd bogen voor de internationale interventie, nu de formele onafhankelijkheid was gerealiseerd. Velen bezetten later lucratieve postjes in de staatsbureaucratie, waar zij een embryonale nationale burgerij vormden.⁵² Adoula zelf beantwoordde aan de robotfoto die Kennedy van de ideale Kongolese premier opgesteld had: Een gematigd pro-Amerikaans neutralist met vlekkeloze Afro-Aziatische geloofsbrieven. (M. Kalb) Adoula was de eerste vice-president van het MNC. In juli 1959 koos hij de zijde van Kalonji en Iléo, tegen Lumumba. Hij figureerde al op de lijst van Iléos doodgeboren eerste regering, in september 1960. In die periode was hij voorstander van een regering geleid door een neutraal figuur [...] bijgestaan door Iléo en Lumumba, als vice-premiers op gelijke voet. [...] Het doel was verzoening, eerder dan het tegenover elkaar stellen van juist en fout.⁵³ Op 9 februari 1961 werd hij minister van Binnenlandse Zaken in het tweede kabinet-Iléo. Het zwaartepunt van Adoulas regeringsprogramma lag bij energieke maatregelen om buitenlands kapitaal aan te trekken, en bij de publieke ordehandhaving. De nieuwe premier voerde op het terrein zelf een erg repressieve politiek tegen de laatste bastions van georganiseerd nationalistisch verzet (Oostprovincie, Kivu-Maniema); een repressie die tot aan de komst van het Armée populaire de libération zou voortduren. Met de regering-Adoula was er een neokoloniaal bewind aan de macht gekomen dat de koloniale portefeuille van Brussel moest respecteren. Die portefeuille was, hoogst symbolisch, formeel-juridisch nooit opgegeven: minister van Afrikaanse Zaken d'Aspremont-Lynden had in antwoord op een parlementaire vraag erkend dat zijn departement ook na 30 juni die portefeuille bleef beheren, en dat Belgische beheerders daar ononderbroken voor vergoed werden, met bedragen tussen 1500 en 1 miljoen bf jaarlijks...⁵⁴

Het verschillende kaliber van de oude en de nieuwe regering leidde al in de aanloop tot de vorming van de regering-Adoula tot een euforische stemming in neokoloniale kringen. Monseigneur Malula had tijdens het Te-Deum, ter gelegenheid van de eerste verjaardag van de onafhankelijkheid, die stemming perfect verwoord: Vandaag betuig ik een vurige

hulde aan een handvol mannen van goede wil die, met hun geloof in God en hun toewijding aan de Natie als wapens, erin geslaagd zijn om een einde te maken aan de golf van tirannie die ons land naar de slavernij dreigde terug te voeren. [Het is onze wens-LdW] dat zij die het werk van vrede-destichting in ons land begonnen, dat ook zouden kunnen afmaken, met de hulp van Zijn zegen. Een detachement van Tshombes Gendarmerie was zelfs naar Leopoldstad overgevlogen om deel te nemen aan de militaire optocht tijdens de feestelijkheden. Centrale staatsapparaten, zoals de administratie en het leger, waren nu stevig in handen van neokoloniale krachten. Mobutu verklaarde in juni 1961 zelfverzekerd: Ik wil [...] een eliteleger opbouwen. Ik ben daarmee al begonnen: ik bezit een via de lucht inzetbaar bataljon dat door de Marokkanen [van de vN-LdW] opgeleid werd, en de vN zal dat blijven trainen. In Thysstad beschik ik ook over het 3de bataljon infanterie-commando, dat uitstekend draait met de technische hulp van commandant Hosdain, een Belgisch commando [...] Met deze twee bataljons beschik ik over 1600 goed opgeleide manschappen.⁵⁵ Mobutu wierp zijn schaduw over de regeringsvorming. Op 27 juli 1961, toen het parlement in Lovanium zijn werkzaamheden begon, verklaarde Mobutu dat hij niet bereid was om gelijk welke regering te gehoorzamen. En op 2 augustus 1961, de dag van de investituur van de regering-Adoula, vermoordden zijn soldaten nabij Luluaburg tientallen burgers.⁵⁶

De pers gaf in die dagen ondubbelzinnig aan waar het werkelijke machtscentrum in Leopoldstad lag. La Gauche schreef: De politici van Leopoldstad, zelfs de ministers, hebben slechts de reële macht die generaal Mobutu hen wil toestaan. *Time* noemde zijn Kongo-artikel geruststellend Parlement komt samen. Mobutu heerst nog steeds. En Jules Chomé schreef over de kreupele oplossing van de vN: bescherming in de schoot van Lovanium, elders onzekerheid. Profetisch voegde hij eraan toe: De vN heeft zich geëngageerd om de Kongolese regering te helpen bij de reorganisatie van het leger. Het ogenblik is gekomen om haar aan deze belofte te herinneren. Het leger hervormen, dat houdt in de eerste plaats in een chef aanstellen waarop de regering rekenen kan. Adoula kan van de vN-macht eisen dat zij Mobutu neutraliseert, nu zijn regering het unanieme vertrouwen van de Kamers geniet. Hij moet niet wachten op een mogelijke afzetting door Kasavubu of op een nieuwe staatsgreep voordat hij Mobutu van het politieke toneel verwijdert. Voor Washington, Brussel en New York was Mobutu echter geen

obstakel voor de regering-Adoula, maar de onontbeerlijke voorwaarde ervan. Mobutu stond garant voor de neokoloniale restauratie; dankzij zijn troepen kon men zich de luxe van een parlementaire façade veroorloven. *Présence Congolaise* verwoordde dit erg brutaal, toen het over een lastige minister Gbenye schreef: Met dergelijke mannen valt niets meer aan te vangen; de Staat moet zijn verantwoordelijkheid opnemen wanneer zijn veiligheid bedreigd wordt. [...] En als de politici geen orde willen scheppen in het land, dan zal het volk niet aarzelen om – ondanks zichzelf – een beroep te doen op de jonge generaal om het rotte politiekerschap in de vuilnisbak te gooien [...].⁵⁷

Adoula maakte deel uit van het politieke decor in Leopoldstad, en hij beseftte dat. Adoula en de VN-leiders volgden dus niet de raad van Chomé op. In een verhelderend interview schetste de uitgewezen (Belgische) procureur van Leopoldstad een beeld van de terreuroperaties die Mobutu en Nendaka in januari 1962 in de volkswijken van de hoofdstad hadden opgezet. Hij heeft het over honderden niet-gemotiveerde aanhoudingen, en over een collectieve plundering van de slachtoffers – kortom, over ondertussen klassiek geworden technieken waarmee Mobutu tot op de dag van vandaag zijn soldaten betaalt. De procureur beschrijft verder de mislukte poging van minister Gbenye om Nendaka als hoofd van de gevreesde Staatsveiligheid af te zetten. In dezelfde periode schreef P. Davister, in zijn typische directe stijl, over de eerste levensmaanden van de regering-Adoula: In die periode volstond de vrees voor de duizend Kongolese parachutisten die Mobutu blind gehoorzaamden om de opwellingen van een staatsgreep tot rust te brengen [...]. Indien er die heilzame angst voor de gendarme niet was, waar zou Kongo vandaag dan hebben gestaan? Nu de koloniale en prille postkoloniale structuren zo goed als ingestort waren, steunde Adoula zoveel mogelijk op het leger om het land bijeen te houden. In het oosten van het land, waar Leopoldstad naar steunpunten zocht in de strijd tegen nationalistische verzetshaarden, werden ook traditionele stamhoofden ingeschakeld.⁵⁸

In 1962 werden Kongos 6 provincies opgedeeld in 21 nieuwe mini-provincies (provincettes). Deze operatie voorzag de neokoloniale politici van lokale machtsbasissen, vanwaar uit hun nationale verzoening geregeld kon worden. Deze ontwikkelingen bevestigden in zekere zin de voorspelling die Kamervoorzitter J. Kasongo Hammarkjöld in januari 1961 voor de voeten gegooid had: zonder de heropening van het

parlement (en in dat kader: zonder de eenmakende kracht van het lumumbisme) zou de balkanisering van het land zich meer en meer op de voorgrond dringen.⁵⁹ Het parlement verloor al vlug elk belang, en de reïntegratie van Katanga in het land versnelde dit proces. Op 29 september 1963 stuurde Kasavubu het parlement sine die naar huis. Er kwam enkel commentaar van de nationale pers en de vakbonden, die... het initiatief ondersteunden. Eind 1965 maakte Mobutu Chomés toekomstschets waar, en haalde hij de parlementaire façade definitief neer.

Gizenga had zich al snel gerealiseerd dat Adoula niet de toekomst van het Kongolese nationalisme belichaamde. Kort na de vorming van de regering-Adoula verklaarde Gizenga op een massabijeenkomst, in aanwezigheid van de nieuwe premier zelf, dat zijn deelneming aan het kabinet voorwaardelijk was: Als ik aanvaard heb om in de regering-Adoula te werken, dan is dat omdat hij [Adoula-LdW] er volledig mee akkoord gaat om de doctrine en de tactieken die Lumumba ons naliet, te volgen. Gizenga trok zich de volgende maanden in Stanleystad terug, ontevreden over de terughoudendheid van Adoula om Tshombe met militaire middelen in het gareel te brengen. Eind november 1961 schreef hij in radicale bewoordingen de regering-Adoula af: Tijdens mijn verblijf van bijna één maand in Leopoldstad moest ik met verbazing vaststellen dat, in plaats van zich in te spannen om een einde te maken aan de Katangese afscheiding, de regering-Adoula verkiest om met Frankrijk, Engeland, West-Duitsland, Italië en zelfs met België zaken te doen, en dat terwijl hun respectieve regeringen de Katangese secessie aanwakkeren en er wapens en huurlingen naartoe sturen.⁶⁰ De VN was echter vastbesloten om, in de woorden van haar nieuwe secretaris-generaal U Thant, binnen het kader van het mandaat van de VN-macht in Kongo de centrale regering bij te staan in de handhaving van wet en orde en in het voorkomen van burgeroorlog. In januari 1962 ontwapende generaal Lundula, met steun van de VN en premier Adoula, Gizengas soldaten in Stanleystad. De opstand van Stanleystad is beëindigd, aldus een VN-communiqué. In februari 1962 bezetten VN-troepen Maniema (Kivu). Gizenga werd met een VN-vliegtuig naar Leopoldstad gevlogen, en door het regime tot juli 1964 op het eiland Bula-Bemba, in de monding van de Kongostroom, als interne balling vastgehouden. De uitschakeling van Gizenga was een betekenisvolle indicator van de vastberadenheid waarmee de VN-leiding haar regering verdedigde.⁶¹ Maar terzelfder tijd had

Gizenga, die zich als erfgenaam van Lumumba opwierp, een compromis met Kasavubu en Mobutu afgewezen. De daaropvolgende maanden en jaren zouden vele Kongolezen zijn voorbeeld navolgen.

HERSCHIKKINGEN BINNEN HET KONGOLESE NATIONALISME

Politieke ontwikkelingen die zich in enkele maanden of jaren voltrekken zijn soms ingrijpender dan wat in bepaalde decennia of zelfs eeuwen gebeurt. Dat was het geval, voor de Kongolese politiek, in de periode 1959 tot 1961. In die jaren werden de kaarten in Belgisch Kongo, waar koloniale trusts schijnbaar een zorgeloze toekomst tegemoet gingen, door de eerste fase van de Kongolese revolutie grondig herschud. Het Kongolese nationalisme, dat met een stormachtig offensief de kolonisator in de verdediging had gedrukt en deze had gedwongen om eerst een neokoloniale operatie en daarna een rechtstreekse militaire interventie op te zetten, werd begin 1961 onthoofd. Dat bracht de revolutionaire opgang tot stilstand, en maakte dat de overlevenden van die eerste nationalistische leiding naar een compromis met het neokolonialisme zochten. Een deel van de bevolking vertaalde die politieke terugslag in een heimwee naar het koloniale verleden – een tendens die in de pers uitvoerig werd belicht. Het ging vooral om bevolkingslagen die in de aanloop tot de onafhankelijkheid weinig gepolitiseerd waren, en eerder ondanks zichzelf in de maalstroom van de gebeurtenissen waren meegezogen: stedelijke werklozen, de bovenste lagen van de traditionele gemeenschappen en de bevolking van regio's waar de nationalistische inplanting zwak was. Premier Adoula ontkwam echter niet aan enige lippendienst aan een lumumbisme zonder Lumumba: Wij zullen onze positie in het centrum van Afrika gebruiken om het kolonialisme en het imperialisme in al hun vormen te bestrijden – zo verklaarde hij bij zijn eedaflegging.⁶² Dergelijke geloofsbelijdenissen verontrustten de westerse coalitie achter de premier niet echt. Washington en Brussel wisten dat het niet om een programma voor de toekomst ging, maar om een ritueel – om een vals eerbetoon aan de nationalistische beweging van het verleden.

Adoulas woorden werden ten dele ook ingegeven uit vrees voor de potentiële kracht van brede bevolkingslagen. Want ondanks een gebroken leiding bleven vele Kongolezen de verwachtingen van de eerste onafhankelijkheidsstrijd koesteren, en broeiden er onderhuids, maar op grote schaal kiemen van verzet. Reeds in maart 1961 legde de invloed-

rijke commentator I. Wallerstein de explosiviteit van de situatie bloot: Kongo, dat een sterke partij volgens het Tunesisch-Guinees model mist, zal semi-anarchie en stagnatie kennen, en zou zich tot een georganiseerde communistische beweging kunnen wenden, als enige nationalistische oplossing op lange termijn. Dit perspectief lijkt misschien overtrokken, maar was dat allerm minst. Zo is de berustende reactie van de katholieke clerus op het opkomende verzet van Mulele, midden 1964, en de aankondiging van de rebellie in het oosten, slechts te begrijpen vanuit een zekere gewenning aan de voortdurende politieke gisting onder de bevolking: Zeker, er bestond een haard van verzet in Bukavu en in Uvira, onder leiding van Soumialot, aldus pater Balleur, maar geheel Kongo was reeds sedert vier jaar in beroering en het MNC-Lumumba organiseerde van tijd tot tijd kleine opstanden met zijn Jongerenbenden. Soms nam dat volks verzet, in de periode vóór de opstanden van 1964, de vorm aan van een sterke opgang van messianistische bewegingen (Kitawala,...) die, zoals in het koloniale tijdvak, hun aantrekkingskracht gedeeltelijk ontleenden aan de repressie die Leopoldstad tegen hen organiseerde.⁶³

De gebeurtenissen in het eerste levensjaar van het onafhankelijke Kongo hadden vooral invloed op de Kongolese elite zelf. De afsplitsing van een grote groep kaderleden van het MNC, in september 1960, en hun wending tot het nieuwe regime, kondigde grote ontwikkelingen aan. In de loop van het eerste jaar na de onafhankelijkheid viel de nationalistische leiding in drie groepen uiteen. Hierbij liep de breuklijn dwars door de verschillende partijen, wat aantoonde hoezeer het de nationalistische beweging bij de onafhankelijkheid ontbrak aan politieke duidelijkheid en aan organisatorische differentiatie.⁶⁴ Een sprekend voorbeeld is de ontwikkeling van het *cerea*, dat zijn machtsbasis in de Kivu-provincie had. De nationalistische partijen hadden nooit echt greep kunnen krijgen op de pre-revolutionaire toestand die sinds het begin van de onafhankelijkheid in de provincie heerste, en zich uitgedrukt had in stakingen, landbezettingen en de oprichting van soldatenraden. De volkswoede om de moord op Lumumba overspoelde de autoriteiten, en liet het jonge bewind van Kashamura ontredderd achter. In de periode februari-maart 1961 versplinterde het *cerea* in een rechtervleugel (Weregemere), een centrum (Bisukiro), en een linkervleugel rond Kashamura.⁶⁵ Dergelijke (laattijdige) partijpolitieke opheldering drong zich aan alle partijen op, en de destructieve context waarin dat gebeurde, leidde dikwijls tot

grove, erg voorlopige opdelingen die daarna op nieuwe opsplitsingen en samenwerkingsverbanden uitliepen.

De grootste groep nationalisten die zich in de periode aftekende, paste zich aan het opkomende neokoloniale feit aan. Sendwe (Balubakat), minister in de regering-Adoula, stond symbool voor deze groep van opportunisten, of zo men wil, van realisten. Deze stroming spatte daarna uit elkaar in vele kleine fracties, waarbij hun opdeling niet zozeer politieke verschilpunten, dan wel persoonlijke ambities aan het licht bracht. De verbrokkeling van het land deed hen kiezen voor de uitbouw van regionale machtsbasissen. Ook nationalisten met zuivere bedoelingen ontkwamen niet altijd aan deze tendens, zoals blijkt uit de regionalistische tendensen van de Baluba-guerrilla, van Gizengas regime in Stanleystad en, vanaf augustus 1961, van de nationalisten die in Maniema (Kivu) een eigen provincie eisten. Een tweede groep schaarde zich eveneens achter de regering-Adoula, maar zag al vlug in dat de erfgenamen van Lumumba elders gezocht moesten worden. Gizenga en daarna Gbenye staan symbool voor deze groep. Zij ontdekten dat elk formalisme (Lumumba = unitarisme in een parlementair kader = Adoula) naar het politieke bankroet moest leiden. Zij ontdekten dat de gewijzigde context een nieuwe strategie, een nieuwe politieke lijn vereiste. Men kon, bijvoorbeeld, in 1959 de roep om onafhankelijkheid, en om een Kongolese regering, terecht beschouwen als een stap in de emancipatie van het land uit een onderdrukkend systeem. Maar één of twee jaar later, toen een deel van de nieuwe elite haar plaats als nationale burgerij in wording in het onafhankelijke Kongo met succes had afgedwongen, lagen de kaarten al anders. Vanaf dat moment had het streven naar de vorming van een nationale regering nog een bevrijdende betekenis voor zover dat de opheffing van de Katangese secessie betekende. Maar in alle andere opzichten volstond dat doel – op zichzelf – niet meer om een begin te maken met het oplossen van de grote vraagstukken waarmee het land worstelde. Nadat de VN en de westerse coalitie de herintegratie van Katanga daadwerkelijk op de agenda hadden geplaatst, werd het ritueel herhalen van dat doel een obstakel voor elke nieuwe maatschappelijke vooruitgang; een ideologisch maneuver waarmee nationalisten van weer hun capitulatie rechtvaardigden.

De uitbouw van de Kongolese natie-staat vereiste van de nationalisten vanaf dat moment een nieuwe aanpak. Men kon zich niet langer tevreden stellen met politiek-diplomatieke gevechten tegen de aberraties

en de rotte appels van het nieuwe bewind. Verschillende nationalisten die belangrijke functies in de regering-Adoula vervuld hadden, zouden in de opstanden die vanaf 1964 het land overspoelden, een belangrijke rol vervullen: Christophe Gbenye (minister van Binnenlandse Zaken in de regering-Adoula); Sylvain Kama (minister van Vervoer en Communicatie); Michel Mongali (minister van Jeugd en Sport); Philippe Kanza (directeur van de Politie-school);... Zij zochten in de jaren 1962, 1963 en 1964 aansluiting bij een kleine groep van consequente nationalist. Deze nationalist. waren buiten de machts. cirkels van het bewind in Leopoldstad gebleven, en hadden uit de ontwikkelingen de operationele conclusie van het gewapende verzet getrokken. Tot die groep behoorde Pierre Mulele, leider van de PSA en minister in de regering-Lumumba. Mulele, die in 1963 vanuit Kwilu een revolutionaire opstand zou ontken. tenen, plaatste daarmee de opbouw van een revolutionair-socialistische stroming op de Kongolese agenda. De bevolking van Kwilu zelf was Mulele voorgegaan op die weg. In Kwilu ontwikkelde er zich reeds begin 1962 de beweging Mpeve, die acties van burgerlijke ongehoorzaamheid tegen traditionele autoriteiten (chefs, tovenaars en dergelijke) en vertegenwoordigers van het nieuwe regime organiseerde. Muleles actie was geworteld in de ultieme politieke projecten van Lumumba: zijn militaire campagne tegen Zuid-Kasaï en Katanga en, daarna, zijn project om Kongo te heroveren vanuit Stanley stad.⁶⁶

DE LANGE DOODSSTRIJD VAN DE KATANGESE SECESSIE (1961-1963)

HAMMARSKJÖLD GEEFT KASAVUBU WAT HIJ LUMUMBA HAD GEWEIGERD

Het regime van Tshombe ontbrak in de zomer van 1961, in Lovanium, op de afspraak. Tshombe voelde zich gesteund door de blanke lobby in Katanga en, via die lobby, door Brussel. Terwijl in de loop van 1961 Brussel elke officiële steun aan de secessie behoedzaam opborg, bleef op het terrein zelf de Belgische hulp erg efficiënt. Bovendien bleven invloedrijke krachten dicht tegen een separatistische lijn aanleunen. Had, bijvoorbeeld, koning Boudewijn niet in hoogsteigen persoon brieven over de Kongo-crisis uitgewisseld met de Franse president De Gaulle, omstreeks de tijd dat de vr-resolutie van 21 februari 1961 in de maak was en de nationale wederopbouw van Kongo, met inbegrip van de Katangese bouwstenen, door de VN op de agenda werd geplaatst? Het hof zocht steun bij Parijs, dat steeds erg kritisch tegen ONUC had aangekeken, en gewonnen was voor meer rechtstreekse interventies van de westerse mogendheden, en ook meer openlijke steun aan de Belgisch-Katangese lobby had bepleit. Erg betekenisvol was het feit dat dit initiatief uitlekte, in *Le Soir* van 22 februari 1961. Hoskyns merkt daarbij op dat dergelijke initiatieven wellicht de anti-VN-gevoelens van Belgen en Fransen die in Kongo actief zijn, versterkten.⁶⁷ VN-topman Bunche, die in de eerste weken van de Kongo-crisis de VN-intrede in Katanga bij de Belgische ambassadeur Van den Bosch had bepleit, sprak toen de profetische woorden dat het een gevaarlijk spel [van Brussel-LdW] was om Tshombe aan te moedigen iets [de Katangese onafhankelijkheid-LdW] na te streven dat enkel kon uitlopen op frustratie en ontgoocheling en erg waarschijnlijk op gevaarlijke verbittering.⁶⁸ Brussel, dat in 1960, volkomen in het defensief geduwd, ten einde raad de secessionistische geest uit de fles had opgeroepen, moest in 1961 vaststellen dat die geest zich niet zo gemakkelijk weer liet opsluiten. Eén jaar na Bunches waarschuwing had de harde kern binnen het autoritaire regime en binnen de blanke gemeenschap in Katanga zelf zich verder uitgekristalliseerd. In februari 1961 had Brussel een verbond tussen Leopoldstad en Elisabethstad voorgesteld, teneinde

de nationale hereniging zonder vn-inmenging te kunnen afwerken. Kibwe verwierp de suggestie: De dreiging van de vn, aangespoord door de Belgische regering om haar unitaristische denkbeelden te doen triomferen, maakt geen indruk op Katanga, dat nooit van zijn onafhankelijkheid zal afzien. Tshombe en Kibwe wisten zich van invloedrijke steun verzekerd. Betekenisvol was het feit dat de Union Minière in juli 1961, amper enkele weken voor de totstandkoming van de regering-Adoula, Tshombe voor het eerst dividenden uitbetaalde op de aandelen die als eigendom van de Kongolese regering geregistreerd stonden.⁶⁹ De secessie zou dus een erg harde noot om te kraken worden.

Maar het was 'H' menens. Vanaf april 1961 kwamen de eerste Indische blauwhelmen in Kamina (Katanga) aan, als concrete uitdrukking van de herwonnen eenheid van de vn-leiding en de Afro-Aziaten sinds de koerswijziging van februari. Bovendien sloot Kasavubu op 17 april een principeakkoord met de vn, waarbij Leopoldstad de resolutie van 21 februari aanvaardde en de vn de Kongolese president haar steun verleent om alle burgerlijke, militaire, paramilitaire buitenlandse functionarissen, huurlingen en politieke raadgevers die niet werden aangevraagd of teruggeroepen onder de autoriteit van de president van de Republiek het land uit te sturen. Gezien Katangas afhankelijkheid van buitenlandse hulp, merkt J. Gérard-Libois hierbij terecht op: Kasavubu verkreeg, zonder dat hij dat formeel had gevraagd, wat Lumumba in 1960 altijd geweigerd was: militaire en politieke hulp om een eind te maken aan de Katangese secessie.⁷⁰ De Belgische missie in Leopoldstad waarschuwde de secessionisten: Tshombe moet niet op de steun van Leo rekenen als hij zich tegen de plannen van de vn wil verzetten. In de aanloop naar de bijeenkomst in Lovanium had de vn nog het Katangese voorstel gesteund om voorafgaandelijk een topconferentie tussen Kasavubu, Gizenga, Kalonji en Tshombe te organiseren. De vn-leiders, daarin actief gesteund door de vs-ambassade in Leopoldstad, wilden tot het uiterste gaan om de vreedzame herintegratie van Katanga in Kongo te vergemakkelijken, en om een energieke anti-Katangese coalitie tussen Leopoldstad en Stanleystad te vermijden.⁷¹ Ook Mobutu deed zijn eigenzinnige duit in het zakje. Op 18 juli 1961 sloot hij een akkoord met Tshombe, waarbij de Gendarmerie formeel in het ANC werd opgenomen. Deze regeling, waarbij Katanga Mobutus autoriteit over de strijdkrachten op het gehele Kongolese grondgebied erkende, moest de resolutie van 21 februari omzeilen. Mobutu verklaarde: Vanaf nu is er

geen rebellenleger meer, en de Katangese gendarmes, zo verduidelijkte de generaal, waren soldaten van het verenigde nationale leger geworden, en dus allen in dienst van de bevolking.⁷²

De secessionistische geest wou echter niet terug in de fles, en het akkoord bleef dode letter. De topconferentie ging uiteindelijk niet door, en Tshombe liet in Lovanium verstek gaan. De VN-leiders maakten nu snel duidelijk dat elk verzet tegen de regering-Adoula een achterhoedegevecht zou worden. Hammarskjöld stelde midden 1961 dat zolang de afscheiding zal voortduren, Kongo niet zal kunnen vooruitgaan op de weg van herstel en de VN haar missie, die erin bestaat de Republiek een efficiënte en massale technische steun te geven, niet zal kunnen vervullen. Adoula en zijn ploeg kregen de meest volkomen steunbetuiging van de VN-vertegenwoordigers in Kongo, schrijft B. Verhaegen. VN-topman Linner verklaarde op 3 augustus 1961 in de pers dat Adoula gematigd, verzoenend en verstandig is, en: Wij staan ter beschikking van de enig wettelijke regering. Khiari, de gezant van Hammarskjöld, sprak woorden uit waarop Patrice Lumumba één jaar eerder vergeefs had gewacht: Katanga moet begrijpen dat de regering in Leopoldstad zou kunnen besluiten om de Katangese secessie met alle middelen te willen oplossen. [...] De militaire interventie van de regering in Katanga zou in dat geval een maatregel van interne ordehandhaving zijn en men zou niet kunnen spreken van een burgeroorlog. Ook VN-onderhandelaar Gardiner verwierp elke VN-tussenkoms indien Leopoldstad Katanga zou willen veroveren, met dit commentaar: Wij moeten de Kongolese regering niet behandelen als iets uitzonderlijks of anders dan andere. Welk land zou een toestand, soortgelijk aan diegene die in Katanga geschapen werd, verdragen?⁷³ Nu New York, Washington en Brussel de nationale hereniging afkondigden, meldden zich ook in Bakwanga kandidaat-medewerkers. Tien van de dertien parlementsleden uit Zuid-Kasaï namen afstand van koning Kalonji. Zij eisten een interventie van het ANC en van de VN om een einde te kunnen maken aan Kalonjis schrikbewind: Zijn privé-militie [is] bedoeld om te terroriseren en zelfs om goedbedoelende en aan de zaak van het volk van Zuid-Kasaï meest toegewijde personen te vermoorden [...] De trieste gebeurtenissen in Bakwanga in augustus 1960 zijn, door het uitroepen van de onafhankelijkheid van Zuid-Kasaï, vooral het gevolg van zijn buitensporige ambitie [...] ⁷⁴Eind augustus 1961 kwam er een akkoord tot stand tussen ONUC en het consulaire korps in Elisabethstad, dat aangevoerd werd door de Belgische con-

sul Crener. In uitvoering van dat akkoord werden in de eerste week van september honderden Belgische militairen en huurlingen uit Katanga teruggeroepen. In een nieuwe resolutie van 24 november 1961 veroordeelde de vr de Katangese secessie voor het eerst formeel als strijdig met de Loi Fondamentale en met de beslissingen van de Veiligheidsraad.⁷⁵

VAN EYSKENS NAAR SPAAK

De rol van de Katangese secessie was uitgespeeld, nu de nationalistische dreiging was afgewend. De Amerikaanse vice-minister van Buitenlandse Zaken, George Ball, bediende zich van anticomunistische retoriek om de Katangese secessie te veroordelen: De kwestie Katanga gaat niet over zelfbeschikking. Het gaat over het gevaar van een gewapende afscheiding van een stammengebied dat een onevenredig aandeel van de rijkdom van het gehele land bezit. [...] De gewapende afscheiding van Katanga speelt in de kaart van de communisten.⁷⁶ De Belgische strategen van hun kant borgen voorzichtig, maar vastberaden de separatistische retoriek op. Financieel-economische overwegingen droegen daaraan bij. Er hing een prijskaartje aan Tshombes overwicht op de interne oppositie. Zijn bewind kon zich slechts ten koste van enorme uitgaven handhaven. Een afgevaardigde verklaarde in Katangas Assemblée, in april 1961: De rijkdom van Katanga die vroeger volstond voor geheel Kongo, volstaat vandaag niet meer om de behoeften van Katanga te dekken. De toestand verbeterde niet in 1962. Militaire uitgaven (exclusief politie en veiligheidsdiensten) slorpten in 1962 47% van het Katangese budget op. En ondanks het feit dat een 750-tal Belgische technici (exclusief onderwijzend personeel), evenveel personen als vóór de onafhankelijkheid, ten laste van Brussel bleef, bedroeg het gecumuleerde Katangese tekort eind 1962 3 miljard bf, ongeveer 80% van de inkomsten van 1962!⁷⁷ Katanga, dat volgens de secessionistische retoriek voorbestemd was om een oase van vrede en voorspoed te worden, zag zo zijn gebrek aan levensvatbaarheid in harde cijfers vertaald worden, en verschaftte zijn buitenlandse broodheren bijkomende argumenten om resoluut het unitaire pad te bewandelen. Op 14 juni 1961 had Brussel hoogst betekenisvol majoor Guy Weber, het gezicht van de Belgische pijler onder Tshombes regime, naar Brussel teruggeroepen. De toenmalige minister van Buitenlandse Zaken, Paul-Henri Spaak, schrijft in zijn memoires over deze periode: Adoula en Kasavubu traden verstandig op [...]. Zij moesten de Katan-

gese secessie wel bestrijden. Hun land, dat zich van zijn rijkste provincie beroofd zag, werd in zijn voortbestaan bedreigd. Zij konden dat niet aanvaarden. De diplomatieke relaties tussen Kongo en België werden eind 1961 hersteld. Bij het overhandigen van zijn geloofsbrieven loofde de Belgische ambassadeur president Kasavubu die ervoor gezorgd had dat de spanningen die bijna altijd met het verwerven der onafhankelijkheid samengaan, niet de levende krachten van de Staat aantastten.⁷⁸

Verschillende auteurs verklaren de anti-Katangese draai van Brussel met een verwijzing naar de wissel op Buitenlandse Zaken, waar bij het aantreden van de nieuwe regering-Lefèvre-Spaak, op 25 april 1961, Paul-Henri Spaak Pierre Wigny opvolgde. Voor de soortgelijke zwenking in het beleid van Washington wordt dan in één adem verwezen naar de Amerikaanse presidentswissel, waarbij John F. Kennedy een meer Afrika-vriendelijke koers dan zijn voorganger Eisenhower zou hebben voorgestaan. Deze analyses, waarbij grote maatschappelijke ontwikkelingen verklaard worden vanuit het optreden van alles dominerende personen, worden niet door de feiten ondersteund. Zonder de rol van bepaalde individuen te willen minimaliseren – hoe zou dat kunnen, in een boek waarin Lumumba in zijn laatste levensjaren voorkomt? – moet men besluiten dat niet subjectieve factoren, maar een wijziging in de objectieve situatie tot een bijsturing van het beleid aan weerszijden van de oceaan leidde. J. Gérard-Libois wijst er terecht op dat Spaak eind juli 1960, op het hoogtepunt van de Kongo-crisis, even Katangees was als Wigny. Maar men kan nog verder teruggaan. Tijdens de Kroonraad van begin 1960 gaf Spaak met de andere ministers van staat zijn goedkeuring aan de regeringsaanpak van de (versnelde) dekolonisatie. Eind juli 1960, en daarna opnieuw in oktober 1960, bracht Spaak, als toenmalige secretaris-generaal van de navo, de vertegenwoordigers van Frankrijk, Groot-Britannië, de vs en Italië informeel bijeen om hen tot meer solidariteit met Brussel en zijn Katanga-beleid te bewegen. In augustus figureerde Spaak op het kandidatenlijstje voor het extraparlamenteair kabinet waarvan het paleis droomde. Spaak had dus, precies zoals zijn partij, de bsp, gedurende de gehele periode de fundamentele lijnen van de Kongo-politiek van de regering gesteund. Het is overigens veelzeggend dat in het kabinet van de nieuwe minister van Buitenlandse Zaken twee figuren voorkwamen die in de maanden voordien een (belangrijke) rol hadden gespeeld in Tshombes Katanga: kabinetschef R. Rothschild en attaché

E. Davignon.⁷⁹ De omslag in het beleid, in de loop van 1961, vindt zijn wortels in dieperliggende, objectieve factoren. Een vertrouwelijk telegram van VN-functionaris Schreiber, die in Parijs met Belgische topdiplomaten had overlegd, toont aan hoezeer ook in de binnenste machts-cirkels van Brussel het tij reeds begin 1961 – nog ten tijde van premier Eyskens dus – begon te keren: Indruk die ik had is dat er twee groepen bestaan in heersende kringen [in België-LdW], die grosso modo verdeeld kunnen worden in diegenen die persoonlijke financiële belangen in Katanga of elders in Kongo hebben, en de anderen. Bij laatste groep bevindt zich groep van hoge ambtenaren in ministerie van Buitenlandse Zaken, en in het bijzonder secretaris-generaal Vandenbosch, Rothschild, directeur-generaal politieke zaken Holvoes [respectievelijk de vroegere ambassadeur in Kongo Van den Bosch, Rothschild en Holvoet-LdW]. Een van hen zei: Wij kunnen anderen niet beletten om te praten maar wel om te handelen. Hun verlangen om mij hun houding in lange gesprekken uit te leggen trof mij als een aanwijzing van oprechte bereidheid om het contact te hernemen en om tot constructieve samenwerking op praktisch vlak te komen.⁸⁰

MILITAIRE ACTIES VAN DE VN TEGEN TSHOMBE

Toen bleek dat Elisabethstad de dikwijls eervolle uitgangspoorten die nu eens de vn, dan weer de leiders van Leopoldstad voor haar opende, steeds opnieuw afwees, werden er militaire acties tegen Elisabethstad opgezet. Ook voor Brussel was de maat vol. De hoofdredacteur van De Standaard verwoordde dit eind november 1961 op een manier die één jaar eerder afgedaan zou zijn als communistische propaganda: De indruk blijft domineren dat de Katangese secessie terug te voeren is tot een blank koloniaal achterhoedegevecht. De Afro-Aziaten weten dat het beeld van de vreedzame Katanga-oase slechts zeer ten dele met de werkelijkheid strookt, dat Tshombe amper de helft van het Katangese grondgebied onder controle heeft, dat zijn kas voor vier vijfde door de Union Minière wordt gevuld, dat zijn troepen worden aangevoerd door een aantal blanke ultras die in verbinding staan met de oas in Algerië en die steun krijgen uit Rhodesië, Portugal en Zuid-Afrika. De journalist plaatste vraagtekens bij de situatie waarin privé-kapitaal in Katanga (de UMHK en de Tanganyika Concessions) de secessie bleef steunen, ondanks de keuze van Washington en Brussel voor een unitaire optie. En hij be-

sloot met deze raad: Wanneer men [...] de Katangese secessie afwijst als een dode mus, dan dient men alle politieke pressiemiddelen waarover men beschikt aan te wenden om het gekozen beleid te doen slagen.⁸¹ De secessie, eens een machtig wapen om Lumumba te vernietigen, was overbodig geworden. Katanga was geworden tot een speeltuin van ultrakolonialen en neofascisten, die er een achterhoedegevecht voerden. De vroegere zetbaas moest dringend tot de orde geroepen worden, en aangespoord worden om in Leopoldstad een nuttiger rol te gaan vervullen – als tegenwicht voor figuren als Gbenye, en om het economisch potentieel van Katanga in het Kongolese geheel te verzilveren.⁸² Militaire confrontaties tussen blauwhelmen en de Katangese Gendarmerie in augustus en september 1961, en daarna eind 1962, begin 1963, leidden op 17 januari 1963 tot een akkoord tussen Tshombe en de vn. Daarmee werd de Katangese secessie opgeheven; Tshombe en zijn aanhangers behielden de mandaten die zij voor hun ongrondwettelijke machtsgreep uitgeoefend hadden. Enkele maanden later verklaarde Kennedy tegen Mobutu, in de tuinen van het Witte Huis: Generaal, als u er niet was geweest, dan was alles ingestort en zouden de communisten de macht hebben gegrepen. De generaal antwoordde bescheiden: Ik doe wat ik kan.⁸³

DE OPSTANDEN VAN 1964: MULELE, SOUMIALOT EN GBENYE

Op 29 september 1963 stuurde Kasavubu, onder het goedkeurend oog van Mobutu, het parlement voor onbepaalde tijd naar huis. Deze stap was het logische eindpunt in een proces, waarin eerst Gizenga (januari 1962) en daarna Gbenye (juli 1962) van het officiële politieke toneel waren verdwenen. Terwijl de Groep van Binza rond Mobutu meer en meer het dagelijkse beleid van het land in handen nam, verdween de oppositie naar het buitenland of in de clandestiniteit. Het parlement was niet langer een factor in de nationale politiek: het was, aldus een intern bericht van het State Department, gezuiverd, gecorrumpeerd en geïntimideerd. De uitbouw van een stabiel antinationalistisch bewind verliep in hoofdzaak via de versterking van het leger. In een rapport van februari 1963 achtte U Thant het raadzaam en wenselijk [...] om een toename van bilaterale hulp te overwegen. Met deze verklaring keurde de VN een ingeburgerde praktijk goed – Washington leverde sinds oktober 1962 discrete bilaterale steun – die met de naderende terugtrekking van de VN uit het land aan belang zou winnen. In 1963 en 1964 werd het Greene Plan, zo genoemd naar een Amerikaanse kolonel, gedeeltelijk ten uitvoer gebracht. Het ANC werd gestroomlijnd door militaire experts uit de VS, België, Italië, en Israël. Israël trainde een paracommando-bataljon, Mobutus Pretoriaanse wacht.⁸⁴ Eind november 1963 verklaarde de Belgische minister van Defensie P.W. Segers in de Kamer: Sedert verschillende jaren worden, op kosten van de Belgische regering, – 200 à 300 Kongolese stagiairs en leerlingen in onze militaire opleidingscentra opgevangen. Deze inspanning mag niet los gezien worden van de steun die onze adviseurs aan de staf van het ANC geven, want zij bereidt deze voor en ondersteunt deze op een erg nuttige wijze. Generaal Mobutu zelf gaf in mei 1964, bij een bezoek aan België, enkele cijfers over de bilaterale militaire hulp aan Kongo. Reeds 1189 militairen hadden op dat ogenblik in het buitenland een opleiding gekregen of waren in opleiding. Terzelfder tijd erkende Mobutu dat het herstel van de militaire

tucht tot de dagelijkse moeilijkheden behoorde waar hij mee worstelde. Behoudens de paracommandos die hem blindelings volgden, was er fundamenteel weinig veranderd sinds het najaar van 1960. De journalist van De Standaard die Mobutus bezoek aan Brussel versloeg, merkt op dat niemand in de waarde van het ANC gelooft en iedereen met angst en beven de dag zit af te wachten waarop de laatste uno-troepen Kongo volgende maand zullen verlaten, waarop de journalist melding maakt van het brutale optreden van het ANC tegen de burgerbevolking in Kwilu om zijn bewering te staven. Anno 1964 was het land verworden tot een Belgisch-Amerikaans protectoraat (J.-Cl. Willame).⁸⁵ De opstanden van 1964 kondigden zich aan...

De laatste blauwhelm verliet Kongo op 30 juni 1964. In maart van dat jaar was Averell Harriman, de Amerikaanse vice-minister van Buitenlandse Zaken in Kongo de gevolgen van het nakende vertrek van ONUC komen onderzoeken. Hij verklaarde geruststellend dat het ANC in staat was om elke agressie die vanuit het buitenland door de communisten en de huurlingen van Tshombe ondersteund wordt af te slaan, en dat de vs de hulpverlening voortzet zolang dat land dat wenst en er goed gebruik van maakt. Zoals in 1960 nam het Kongolese nationalisme ook in 1964 het Westen op snelheid: enkele maanden na Harrimans verklaring stond het regime in Leopoldstad op instorten. Zeker: vele nationalistenvan het eerste uur hadden zich aan de eerste neokoloniale successen onderworpen. Een van hen was Bernard Salumu, de vroegere algemeen secretaris van de Jeunesse MNC, die in de jaren 1962-63 Mobutu de lof zou toezingen, en Adoula zou verdedigen als het laatste redmiddel tegen de chaos. Maar sommige nationalistische leiders bewandelden een ander pad, daartoe aangespoord door fundamentele sociale krachten. De figuur Lumumba was het product van de intense golf van volks radicalisme dat zowel de boerenmassas als de arbeiders van de stedelijke centra in zijn greep had, en die verstoken bleven van intellectuele elites en ervaren Afrikaanse kaders.⁸⁶ De verdwijning van Lumumba had dat revolutionaire potentieel niet echt aangetast. Een nieuwe golf van radicalisme zou vanaf 1964 het land overspoelen, de tweede onafhankelijkheidsstrijd in gang zetten, en een kandidaat-opvolger voor Lumumba, in de persoon van Pierre Mulele, naar voren duwen.

Pierre Mulele, teruggekeerd uit Caïro en de Volksrepubliek China, werk-

te sinds eind juli 1963 aan de organisatie van een verzetsgroep in zijn geboortestreek, Kwilu. Op 21 januari 1964 ontstak Mulele met een algemene staking de totale opstand tegen Leopoldstad. Ondertussen was er in het buitenland een tweede front in de maak. Nadat het parlement de laan uitgestuurd was, waren de belangrijkste nationalistenvan Brazzaville gevlucht. Daar richtten zij de Conseil National de Libération (CNL) op. In maart 1964 kwam Gaston Soumialot in Bujumbura, hoofdstad van Burundi, aan, waar hij uit Kongo verjaagde nationalistengroeperde. Kort daarop, op 15 mei, namen Soumialots partizanen Uvira in: ook het oosten van het land stond het regime nu naar het leven.⁸⁷ Hoewel beide opstanden los van elkaar ontstonden, en hun eigen verloop kenden, gingen ze terug op dezelfde diepe wortels. Zij gedijden op dezelfde massale radicalisering, die gevoed werd door een op hol geslagen sociaal-economische crisis en de politieke impasse van het regime. Ook de ideologische grondslagen van beide bewegingen waren identiek. Mulele opereerde in gebieden die ten tijde van Lumumba bolwerken van de PSA waren; het strijdterrein in het oosten kwam overeen met de zones waar het MNC-Lumumba, cerea en de Balubakat hadden geheerst. Olenga, generaal van het opstandelingenleger in het oosten, drukte het zo uit: Het lumumbisme is een doctrine, terwijl het mulelisme een kracht is. Beide elementen samengevoegd vormen een onoverwinnelijk, geducht wapen waarmee het Kongolese volk zich van de slavernij van de imperialisten kan bevrijden. In juli 1964 lanceerden de Simbas [=leeuwen in Swahili] een overrompelend offensief. Aan het einde van de maand bevonden hun voorposten zich op 100 kilometer van Leopoldstad, waar hen in de volkswijken een immens revolutionair potentieel opwachtte. In een telegram verklaarde de Amerikaanse ambassade: Zelfs hier, in Leopoldstad, kan de autoriteit van de centrale regering in één klap in rook opgaan [...]. Er heerst een sfeer van uitgesproken pessimisme en defaitisme.⁸⁸ De strijdkrachten van Soumialot (die door de Kasaï oprukten) stonden op het punt de verbinding te leggen met de eenheden van kolonel Pakasa (die langs het Leopold ii-meer vorderde) en met de troepen van Mulele (die Kikwit overspoelden). Mobutus leger desintegreerde. In Albertstad liepen zijn paracommandos over naar de rebellen. ANC-eenheden capituleerden in Stanleystad. Kindu, hoofdstad van Maniema, viel op 21 juli; Stanleystad viel op 4 augustus.

**VAN STANLEYSTAD (24 NOVEMBER 1964) NAAR
LEOPOLDSTAD (24 NOVEMBER 1965)**

Ondertussen had Mobutu Tshombe in juli heropgevestigd: samen schakelden zij massaal huurlingen in om de opstand te bestrijden. Belgische financiële kringen waren de drijvende kracht achter Tshombes comeback. Een VN-functionaris schreef in een vertrouwelijk telegram: Belgische zakenmensen [...] zijn vastbesloten om opnieuw de volledige controle over de Kongolese regering en economie te verwerven, zodat er in de praktijk een klassiek neokoloniaal systeem zal gaan functioneren.⁸⁹ Maar het vereiste een open militaire interventie om deze oude westerse droom te realiseren. Pas na de Belgisch-Amerikaanse operaties in Stanleystad, de hoofdstad van de rebellie, op 24 november 1964, en daarna in Paulis, waarbij Belgische paras gedropt werden, braken huurlingen onder leiding van 300 à 400 Belgische officieren het revolutionaire elan. Deze officieren en hun politieke adviseurs waren grotendeels dezelfde als diegene die in 1960 Lumumba hadden bestreden vanuit het afgescheiden Katanga. Niemand minder dan Frédéric Vandewalle leidde de gemechaniseerde brigade die in oktober 1964 vanuit Kamina de herovering van Stanleystad begon. De brigade opereerde met Belgisch en Amerikaans materieel, en met luchtsteun. Hoeveel Kongolezen in hun handen het leven lieten, valt onmogelijk te zeggen. Volgens huurlingen doodden zij, enkel in Kindu, ongeveer 3000 Kongolezen.⁹⁰ Vandewalle, ex-chef van de koloniale Staatsveiligheid, voerde in de periode van november 1960 tot februari 1963, in opdracht van de Belgische regering politiek-militaire opdrachten uit ten dienste van de Katangese secessie. In augustus 1964 dook hij weer in Leopoldstad op, als militair adviseur van Tshombe. De continuïteit van dit personeelsbestand – in 1960 in dienst van Tshombe in Elisabethstad, in 1964 opererend vanuit Leopoldstad – staat symbool voor het succes van het neokolonialisme, dat erin geslaagd was om Kongo vanuit Katanga te heroveren.

De uitschakeling van Lumumba had de revolutionaire opgang, die met de januari-revolte van Leopoldstad (1959) begonnen was, tot staan gebracht. De opstanden van 1964 toonden aan dat de Kongolese volkeren in die jaren het politieke toneel bleven beheersen, en dat de opkomst van Mobutu (1960) en de vorming van de regering-Adoula (1961) niet volstonden om het tij op beslissende wijze in het voordeel van het neokolonialisme te keren. Het neokolonialisme had met Adoula dan wel de

regeringsmacht veroverd, maar dit had de verhoudingen in de maatschappij zelf niet kwalitatief gewijzigd. De opstanden moesten gebroken worden om de krachtsverhoudingen fundamenteel ten nadele van het Kongolese volk te wijzigen. Het leek erop alsof het tijdperk van Leopold ii zich herhaalde: de blanke veroveraar, steunend op een superieure vuurkracht, deelde weer open en bloot de lakens uit. Tekenend voor de kracht van de opstandelingen is het feit dat begin 1965 nog steeds 40% van het Kongolese grondgebied in hun handen was.⁹¹ In de loop van 1965 verloren de rebellen stelselmatig terrein, om tegen het einde van het jaar nog verzetshaarden rond Bunia (in het noordoosten), Fizi (in het oosten) en Idiofa (Kwilu) over te houden. Pas in 1968 kon Mobutu de hand leggen op Mulele, aan wie hij zijn erewoord van officier gegeven had dat de laatste rebellen amnestie zouden krijgen. Begin oktober 1968 werden Pierre Mulele en Théodore Bengila door Mobutus beulen levend in stukken gehakt.⁹²

Op 12 oktober 1965 zette president Kasavubu onverwacht premier Tshombe af. De president en zijn nieuwe premier, Evariste Kimba – een oudgediende uit Tshombes secessiekabinet – verklaarden de huurlingen uit het ANC te willen zuiveren, en een toenadering tot de rebellen na te streven. Deze antikolonialistische zwenking van de president gaf zuurstof aan nationalistische aspiraties: in Leopoldstad werden straatmanifestaties georganiseerd, en hier en daar werd de Belgische driekleur verbrand. Er gingen stemmen op om Tshombe voor de rechter te slepen. Mobutu riskeerde zo twee steunpilaren te verliezen: Tshombe en de huurlingen. Terwijl Gbenye en Soumialot op het politieke toneel in Leopoldstad dreigden op te duiken, was het militaire gevaar dat de rebellen vormden nog niet definitief geweken. Een belangrijke CIA-agent, luitenant-kolonel Lawrence Devlin, die Mobutu al tijdens zijn eerste staatsgreep had begeleid, was in juni 1965 op de vs-ambassade teruggekeerd. Tegen professor Clémens zei hij, ergens in oktober: Als Mobutu weer eens moet optreden, zoals in 1960, dan zal het ditmaal voor langer dan drie maanden zijn! Op 24 november 1965 zette Mobutu president Kasavubu af, neutraliseerde hij de politici voor 5 jaar en riep hij de Tweede Republiek uit.⁹³ Enkele maanden later had de generaal alle macht in handen. Hij werd president van de republiek, staatshoofd en regeringsleider, opperbevelhebber van het leger, en later ook president-stichter van de eenheidspartij. De buitenlandse interventies hadden in 1965 ein-

delijk bereikt wat sinds juli 1960 de centrale doelstelling was geweest: de politieke en militaire leiding van het nationalisme was vernietigd; de militaire slagkracht van de verschillende opstanden was gebroken; de bevolking was geatomiseerd en gedemoraliseerd. De neokoloniale vrede heerste in het land.

1. E.W. Lefever, *Uncertain Mandate*, p. 76.
2. Nota en commentaar in M. Kalb, pp. 209-212. In de pers, en ook tijdens informele gesprekken met Afro-Aziaten, werden de eerste en de tweede keuze soms (moedwillig) door elkaar gehaald: Ibidem, pp. 212 e.v. Kasavubu benoemde bij decreet op 9/2/61 een regering onder leiding van Iléo. Deze regering had echter niet meer levenskracht dan het ter ziele gegane college. De VN erkende wat zij omschreef als het Iléo-regime, niet: P.-H. Gendebien, p. 95.
3. H, 1/2/61, in CPE 2, pp. 1063-1068; telegram Dayal aan 'H' van 31/1/61, n° D-240, in un Archives.
4. Williams, in M. Kalb, p. 221; Fulbright, in C. Hoskyns, p. 322; telegram Dayal aan H, 8/2, n° D-320, in un Archives.
5. Het ging om Elengesa, Lumbala, Yangara, Finant, Fataki en Nzuzi. Volgens Th. Kanza kreeg Bakwanga in die periode de bijnaam het nationale slachthuis: *Conflict...*, p. 323. J. Gérard-Libois schrijft dat deze slachtpartijen de nieuwe regering-Iléo in diskrediet brachten en haar eenheid ondermijnden: *Sécession...*, p. 160.
6. Telegrammen Dayal aan 'H' van 14, 16 en 17/2, n° D-410, D-433 en D-450, in un Archives.
7. *L'Echo...*, in J. Gérard-Libois, *Sécession...*, p. 234; telegram Dayal aan H, 18/2, n° D-462, in un Archives.
8. vs-ambassadeur bij de VN, in M. Kalb, p. 227; cijfers over terugtrekking blauwhelmen in R. Higgins, p. 95. Tunesië (600 soldaten), Liberia (240) en India (3000 man extra) vulden het gat op: Ibidem. Figuren uit de omgeving van Kasavubu bepleitten nu een brede regering van nationale eenheid; in dat kader stelde Adoula (die als adviseur van de president fungeerde) voor om VN-hulp te vragen bij het herstel van wet en orde in Katanga. Deze zet zou oppositieleiders als Kamitatu, Kasongo en Sendwe definitief voor de regering-Iléo winnen: J.-P. Martin, *Report on conversation with Mr. Adoula* – 20 February 1961, 21/2/61, in dag 13/1.6.1.1.
9. Stevenson en H, 15/2/61, in C. Hoskyns, pp. 326-327; H, in CPE 2, pp. 1072-1078.
10. C. Hoskyns, pp. 336, 476. Hoskyns schrijft ook nog: Wat de Organisatie in de loop van 1961 in werkelijkheid probeerde te doen was het herstellen van de controle die in 1960 verloren was gegaan [...].
11. G. Abi-Saab, pp. 100-101.
12. Telegram Dayal aan H, 1/2/61, n° D-482, in un Archives; A.A.J. van Bilsen, *l'Indépendance...*, p. 231; Siotis, in M.-Cl. Smouts, p. 113.
13. H, 1/2/1961, in CPE 2, p. 1065.
14. A. Maurel, pp. 312-313. De Kasaiëns waren aangetrokken om de koloniale economie (mijnen, spoorwegen) van het bevolkingsarme Katanga draaiende te houden.
15. Boniface Kabongo: centrale Baluba-chef; werkte jarenlang voor de aanwervingsdienst van de УМНК; senator Balubakat; sloot zich na de secessie bij Tshombe aan; terechtgesteld door Balubakat-jongeren op 30/10/60. Kasongo Nyembo: centrale Baluba-chef; verkozen op de Conakat-lijst; steunde de secessie. P. Artigue, pp. 102, 253. Lokale Baluba-chefs stonden onder sterke druk van hun basis om voor de guerrilla te kiezen: J. Gérard-Libois, *Sécession...*, p. 147. Om de chefs aan zich te binden schonk Tshombe in april 1961 alle autoriteit in de chefferies aan de chef en de raad van notabelen, met uitsluiting van elke vorm van algemeen stemrecht. Ibidem, p. 225.
16. Cartel, *Pauvre mais honnête*, doc. in Archieven van het ASDOC.
17. Citaat LLB, 3/8/60; P. Davister, Katanga, pp. 161-174, 251; C. Hoskyns, p. 218. Tenzij anders vermeld, komen alle gegevens en citaten over de Baluba-opstand uit: A. Maurel, pp. 329-334.
18. Over de Basonge, in *Le Courrier d'Afrique*, 30/9/60; LLB, 12/9/60; J. Gérard-Libois, *Sécession...*, p. 148.
19. Telegrammen van Byrne, Berendsen (Estad) aan Dayal, Von Horn (Leo), 15/9, n° 111; van Dayal, Von Horn (Leo) aan Byrne, Berendsen (Estad), 16/9, n° B-987; van

Dayal aan H, 30/9, n° B-1137, in un Archives.

20. In telegram van Rikhye (ONUC-Estad) aan Dayal, 15/10, geen nummer, in dag 13/1.6.1.1; R. Dayal, p. 183; CRISP, Congo 1961, pp. 214-215, 308-309. C. Kabuya schrijft: De Géomines bleef zich via Elisabethstad bevoorraden, dankzij het vervoer per vliegtuig dat door de VN gegarandeerd werd: Nord-Katanga..., p. 75. F. Vandewalle onthult dat in de aanloop naar het akkoord, op 7/10, toen de rebellen Albertstad bedreigden, ONUC-Estad de toestemming gaf voor het vervoer per vliegtuig van een peloton Katangese gendarmes in burger, ondanks een officieel VN-verbod op militair luchtvervoer: Mille..., fasc. 3, p. 332.

21. F. Vandewalle, Mille et quatre jours, fasc. 3, p. 353.

22. A. Maurel, pp. 329, 330; zie ook R. Dayals Tweede Rapport, en de telegrammen van Dayal aan 'H' van 9 en 10/12, n° B-1643 en B-1656, in un Archives. Volgens VN-officier Monahan verklaarde kapitein Servais van de Gendarmerie over de slachtpartij: Ik ben er mij zeer van bewust dat u niet akkoord gaat met onze actie, maar ik moet u verzekeren dat dit de enige wijze is om deze mensen onder controle te houden. Er zit niets anders op dan ze te doden. in F. Vandewalle, Mille..., fasc. 2, p. 278.

23. F. Vandewalle maakt melding van overleg, op 22/10, tussen ONUC (Berendsen), УМНХ (Assoignon) en ВСК (Yans) over maatregelen om in Luena voldoende arbeidskrachten voor de nijverheid te garanderen: Mille..., fasc. 3, p. 357.

24. Citaat *The Times*, 17/11/60; F. Vandewalle, Mille..., fasc. 3, pp. 390-391, C.24.

25. Telegram Rikhye (Leo) aan H, 23/11, n° B-1499; telegram Dayal aan H, 16/1/61, n° D-97, en vice versa, van 16/1, n° 345, in un Archives. Zie over het antitshombisme van de Marokkaanse blauwhelmen in Katanga, een rapport van de Katangese inlichtingendiensten van 23/1/61, in J. Brassinne, Enquête..., Annexe 44. De officieren van de Ierse blauwhelmen daarentegen bezochten begin 1961 Tshombe met hun nieuwjaarswensen. Ibid., Tome 1, p. 55.

26. Citaat advertentie in K. Nkrumah, Challenge..., p. 166; LLB, 17-18/12/60.

27. Dayal, rapporten van 12 en 20/2/61, in CRISP, Congo 1961, pp. 216, 218. In een telegram aan 'H' sprak Dayal over virtuele volkerenmoord. Een rapport van de Association Belge pour les Nations Unies (6/61) erkende dat de repressie onder leiding van Belgische militaire technici [...] dikwijls in wrede omstandigheden plaatsvond en terecht de kritiek van de VN uitlokte. In CPE 2, p. 1130. Voor de rol van huurlingen en Belgische officieren in de operatie, zie de VN-rapporten van Dayal en Mekki Abbas, in CRISP, Congo 1961, pp. 217 e.v.; J. Gérard-Libois, Sécession..., pp. 192 e.v., 235.

28. LLB, 17-18/12/1960. Ook huurling Mike Hoare beschrijft hoe de bevolking beknelde raakte tussen de militaire confrontaties van de guerrilla en Tshombes troepen (pp. 121 e.v.)

29. P. Bouvier, p. 317. Zie inzake het stemgedrag van het Kartel tijdens de Rondetafelconferentie: CRISP, Congo 1960, pp. 47-50. Etudes Congolaises (n° 1, mars 1961, p. 38) drukt de houding van de Balubakat-leiders als volgt uit: Kalonji is mijn broeder, Lumumba is mijn politieke vriend; ik hou van beiden.

30. Onder algemene afkeuring van zijn achterban: Ik stel met verbijstering vast dat het merendeel van mijn landgenoten me als verkocht beschouwen: in CRISP, Congo 1960, p. 729. P. Davister, Katanga, pp. 165-166.

31. CRISP, Congo 1960, pp. 791-792.

32. Telegram Rikhye (Leo) aan H, 5/11, n° B-1362; telegram Dayal aan H, 25/11, n° B-1510, in un Archives.

33. J.-P. Martin, Conversation with Mr. Jason Sendwe, President of the Balubakat on 28 December 1960, in dag 13/1.6.1.1.

34. Oproep van 8/2/61 van Sendwe, Mwamba Ilunga, Shabani en een 20-tal Balubakat-leiders; eind februari 1961 volgde er een oproep van Sendwe en Isaac Kalonji tot Brussel om een gesprek rond een wapenstilstand en het herstel van het normale leven over het gehele grondgebied van Katanga op te zetten: J. Gérard-Libois, Sécession..., p. 229.

35. Telegram Dayal aan H, 21/2/61, n° D-478, in un Archives.
36. Mulele, 14/2/61, in CRISP, Congo 1961, p. 157; Ultimatum de la j-MNC, in *Légitime Défense, Organe de la Jeunesse MNC*, 24/2/61, in Central Africa Project Collection; J. Gérard-Libois, *Sécession...*, pp. 191-192. De inname van het vliegveld van Manono door vn-troepen bracht Lualaba een dodelijke slag toe: *Pourquoi Pas?*, 7/4/61.
37. Telegram 'H' vermeldt in R. Dayal, p. 233. *Le Monde*, 24/3/61, in CRISP, Congo 1961, pp. 159-160. Gizenga zei in zijn regeringsverklaring (15/5/61) over de voorbije periode: Niemand ontkent hoe groot onze eenzaamheid in Stanleystad is geweest. De eenzaamheid van Stanleystad heeft de eer van Kongo gered en bewezen dat er in ons land méér leeft dan enkel verraders, moordenaars en gecorrumpeerden. In *Ibidem*, p. 173.
38. Gbenye, 31/3/61, in CRISP, Congo 1961, pp. 160-161. In de regering-Gizenga zetelden de volgende ministers uit de regering-Lumumba: C. Gbenye, P. Mulele, J. Lutula, A. Kashamura, J. Massena, E. Rudahindwa, M. Bisukiro, R. Mwamba, T. Kanza en A. Mandi: *Ibidem*, pp. 182-183.
39. Telegram Dayal aan Abbas, 10/1/61, n° D-45, in un Archives.
40. Zie onder meer C. Hoskyns, pp. 256-258, 292, 311; H.K. Jacobson, pp. 43-45; J.H. Spencer, p. 377. Soedan, dat enkel door ONUC goedgekeurde vluchten door zijn lucht-ruim toestond, bemoeilijkte eventuele hulp aan Stanleystad. In februari 1961 loofde Washington deze houding, en de Soedanese ministerraad stelde: Wij moeten rekening houden met deze verklaring want ons land heeft behoefte aan Amerikaanse hulp in al zijn vormen. In CRISP, Congo 1961, p. 190.
41. A. Dallin, *The Soviet Union...*, pp. 141, 145, 149-150. Zie ook E.W. Lefever, *Uncertain Mandate*, p. 102; J. Lash, *Monsieur H.*, pp. 203, 250-252. Moskous oriëntatie op de nieuwe regimes in de derde wereld sloot aan bij zijn opvattingen over vreedzame coëxistentie van het kapitalistische en het socialistische kamp, gestoeld op wederzijdse afschrikking. In dit schema figureert het Afro-Aziatisch blok als derde element. Het uitgangspunt van dit wereldbeeld is een denkbeeldige stabiele wereldordening, zonder interne dynamiek – noch binnen, noch tussen de blokken zelf. Dat leidde in Moskou tot een eerder kritiekloze, instrumentele opvatting over de vn. De revoluties in Joegoslavië en China, en in mindere mate, schokken als de Kongo-crisis tonen echter aan dat de wereldgeschiedenis niet bevroren kan worden volgens de schemas die in Yalta en Potsdam het licht zagen.
42. De Afro-Aziaten volgden Moskou niet in zijn aanval op H, en wezen Kroestjevs voorstel om de functie van secretaris-generaal door een trojka te laten waarnemen, af. Zie N. Khrouchtchev, pp. 170-171, 275.
43. M. Kalb, p. 171.
44. Op 15/4/61 bleek in de av nogmaals hoezeer de Afro-Aziaten zich achter 'H' geschaard hadden. Guinea had een amendement ingediend op een resolutie waarin een reeks maatregelen opgenomen waren die door de secretaris-generaal getroffen dienden te worden. Het amendement wou die woorden vervangen door door alle betrokken autoriteiten. Uiteindelijk werd het Guinese amendement slechts goedgekeurd door het Sovjetrussische blok, Cuba en Guinea; 5 landen onthielden zich (Frankrijk, Mali, Marokko, Portugal en Joegoslavië); 83 stemden voor de oorspronkelijke tekst. Zie
- M. Kalb, pp. 171-172, 181-182; C. Hoskyns, pp. 351-352.
45. C. Young, *Introduction...*, p.180; H.K. Jacobson, *ONUCS Civilian Operation...*, in J. Larus, p. 429; Kroestjev, telegram van 31/8/60, in CRISP, Congo 1961, p. 434. Zelfs havik Cl. Timberlake moest later erkennen: De Sovjets waren er niet op voorbereid om met het Westen een rechtstreekse confrontatie in Kongo aan te gaan. (p. 91). De CIA stelt in een intern rapport (27/8/64) dat sinds de val van Lumumba in 1960 de Sovjetunie bijzonder voorzichtig is geweest om haar prestige en middelen in Kongo in de weegschaal te werpen in D.N. Gibbs, *The Political Economy...*, p. 150. In Kroestjevs memoires (E. Crankshaw, ed.) worden 'H' en Lumumba niet één keer vermeld! De

bepaalde animositeit van Moskou inzake ONUC verklaart mee waarom de vr tussen november 1961 en juni 1964 – méér dan tweederde van de periode die de vn in Kongo doorbracht – niet één substantiële discussie over het Kongo-vraagstuk meer hield.

46. Zie over de verschillende invulling van de lijn de Koude Oorlog buiten Afrika houden door pakweg Nkrumah en Henry Cabot Lodge: M. Kalb, p. 22. Aanhangers van de vandaag populaire opvatting dat de verdwijning van de regimes in het Oosten een tijdvak van democratie en mensenrechten geopend heeft, trappen in dezelfde val als diegenen die de gebeurtenissen in 1960 door de bril van de Koude Oorlog bekijken. Zij stellen dat men Mobutu – een nuttig anticommunistisch bastion in het tijdvak van de Koude Oorlog – nu kan afschrijven, en Zaïre in de richting van een democratische, Derde Republiek kan duwen. Het is duidelijk dat een dergelijke theorie niet de draai van Brussel, Parijs en Washington naar Mobutu en zijn handlangers sinds midden 1994 kan verklaren. Deze opvatting gaat voorbij aan een concrete analyse van de realiteit. De oude Afrikaanse regimes worden hard getroffen door opeenvolgende recessies en sociaal protest. Om hun levensvatbaarheid op te vijzelen worden zij sinds het einde van de jaren 80 door het Westen aangezet om, onder de codewoorden democratie en pluralisme, oppositionele krachten in het geplande soberheidsbeleid te betrekken. Dat, en niet de wil om de democratie naar Afrika te brengen, was de diepere reden voor de (dubbelzinnige) afwijzing van Mobutu. Tijdens de eerste helft van de jaren 90 is echter gebleken dat de (vooral economische) manoeuvreerruimte voor het Westen om die regimes met hun oppositie te verzoenen, klein is. De mislukte poging om de Rwandese oppositie in het vroegere regime van Habyarimana te integreren, liep uit op een catastrofe: de genocide van 1994, de installatie van een rpf-regering in Kigali, en de dreigende destabilisering van de hele regio. Het Westen vreest een desintegratie van Midden-Afrika, en schakelt terug naar kritische steun aan Mobutu, die als stabiliserende factor geherwaardeerd wordt. Bovendien, zo bepleiten patronale kringen, moet men samenwerken met die krachten die in de praktijk het land openbreken voor hernieuwde samenwerking met het internationale kapitaal – zoals een Kengo-Wa-Dondo, een van de dinosaurussen van het regime.

47. Lundula, in de nota Meeting with Mr. Cyrille Adoula (op 24/1, met Dayal, Linner, Martin), in dag 13/1.6.1.1.5; CRISP, Congo 1961, pp. 27 e.v.; Chacun sa vérité à Tananarive, in Eurafrica, 4/61, p. 21.

48. Déclaration de F. Tumba, directeur du Bureau Politique de la Balubakat, in *Le Courrier d'Afrique*, 28/12/60; regeringsverklaring A. Gizenga, 15/5/61, in CRISP, Congo 1961, pp. 166-181.

49. B. Verhaegen schrijft dat het geïsoleerde regime Omari-Soumialot in Kivu, dat door de vn en de gematigde leiders ontmanteld werd, in de ogen van de leiders in Stanleystad overkwam als bastion van het onverzoenlijke nationalisme, en voor een anachronisme of storende factor doorging. Rébellions... ii, pp. 160-162.

50. E.W. Lefever, Crisis..., pp. 53-54. vn-gezanten Gardiner en Khiari speelden een sleutelrol als bemiddelaars tussen de verschillende Kongolese fracties: C. Hoskyns, p. 376. Volgens historicus R. Mahoney bracht de CIA (via de riolering!) geld in het conclaaf, waarmee Khiary parlementsleden omkocht: in D.N. Gibbs, Comment fut scellé.... Leden van de vs-ambassade in Leo verklaarden aan S. Weissman: Omkoperij is de grondslag van de Bantoeopolitiek. (p. 208).

51. Persconferentie Kimvay, 13/1/62, in Remarques Congolaises, 30/8/62, p. 232; La Gauche, 19/8/61.

52. De opdeling van de nationalistische beweging in een consequente en een opportunistische vleugel was al in september 1960 een feit, toen een groep kaderleden van het MNC tegen Lumumba, en voor Kasavubu, Mobutu en hun beschermheren koos: minister van Communicatie Songolo, en de senatoren G. Fataki en M. Mandiongwé. In L. Martens, p. 101.

53. M. Kalb, p. 376; Meeting with Mr. Cyrille Adoula (op 24/1/61, met Dayal, Linner en

Martin), in dag 13/1.6.1.1.

54. Le scandale des mandats coloniaux, in *Pourquoi Pas?*, 13/1/1961. C. Hoskyns schrijft over de nieuwe politieke toestand: Vooreerst [...] in 1961 was alle nationale politieke activiteit tot stilstand gekomen en zelfs op plaatselijk vlak namen niet zozeer politieke partijen maar individuele politici, tribale leiders en legereenheden de touwtjes in handen. Zelfs het MNC werd nu beschouwd als een partij voor de Oostprovincie in plaats van voor het gehele land [...]. Ten tweede, de dood van Lumumba had uit Kongo de enige politieke leider verwijderd die in staat was om op nationaal niveau te denken en te handelen, en die voldoende persoonlijkheid bezat om over de hoofden van lokale en tribale leiders heen een beroep op het volk te doen. [...] Gizenga [...] had noch de persoonlijkheid noch het zelfvertrouwen om een nationale beweging te creëren of om een dynamisch centrum voor het gehele land op te zetten. Gezien deze factoren was het duidelijk dat er nu geen sprake was van het type uitdagende, explosieve, nationalistische regering dat Lumumba voor ogen had, en dat het land enkel geregeerd kon worden door een akkoord tussen de plaatselijke leiders. (p. 381).

55. Mgr. Malula, in *Le Courrier d'Afrique*, 11/7/1961; J.K., interview met Mobutu, in LLB, 6/6/61.

56. Cl. Leclercq, p. 269.

57. La Gauche, 8/7/61; *Time*, 4/8/61; J. Chomé, in *Remarques Congolaises*, 1/9/61, pp. 323, 335; *Présence Congolaise*, 6/10/62, in *Ibidem*, 19/10/62, p. 279.

58. Interview met procureur J. van Nieuwenhuyzen, in *Remarques Congolaises*, 22/2/62, pp. 72-73. Adoula herbevestigde Nendaka in zijn functie; Gbenye daarentegen werd weggepromoveerd: *Ibidem*, 30/8/62, p. 232. P. Davister, Préface, in F. Monheim, Mobutu, l'homme seul, p. 14. B. Verhaegen, *Rébellions au Congo ii: Maniema*, p. 170.

59. Brief van J. Kasongo aan Hammarskjöld, 4/1/61, in dag 1/2.3.

60. Toespraken Gizenga van 18/8/61 en 29/11/61, in J. Ceulemans, pp. 12-19.

61. S. Hoffmann, p. 350; U Thant, in *Ibidem*. VN-communiqué van 16/1/62, in *Etudes Congolaises*, 1962 n°2, p. 89. E.W. Lefever schrijft dat bij de neutralisatie van Gizenga de VN optrad als een instrument van de gastregering. *Uncertain Mandate*, pp. 72, 50-51.

U Thant werd op 3/11/61 secretaris-generaal, na een verdacht vliegtuigongeluk van Hammarskjöld, tijdens een vlucht van Leopoldstad naar Ndola, op 17/9/61. Verschillende auteurs zien in het ongeluk de hand van Katangese ultras. Zie bijvoorbeeld C. Cruise O'Brien, *To Katanga and Back*, pp. 286 e.v.: Ik wist dat mijn aandringen op hernieuwde actie tegen Elisabethstad [...] een van de schakels was van de keten die naar zijn dood leidde. Op basis van interviews met ex-huurlingen besluiten G. Smith en C. Cruise O'Brien dat 'H' door Tshombes huurlingen per ongeluk omgebracht werd, toen zij zijn vliegtuig wilden onderscheppen: in *The Guardian*, 11/9/92, in D.N. Gibbs, *Dag...*, pp. 163-164. Hammarskjöld werd in 1961 postuum de Nobelprijs voor de vrede toegekend.

62. Regeringsverklaring Adoula, 2/8/61, in *CRISP*, Congo 1961, pp. 422-433.

63. I. Wallerstein, in *New Leader* (27/3/61), in R. Lemarchand, p. 291; H. Balleur, scj Onder Simba Terreur, in J. Steffen, *Les leçons d'une tragédie*, p. 14.

64. De partijen trokken, na de ineenstorting van de administratie in juli, al vlug administratieve functies naar zich toe, wat ten koste ging van hun politieke actie, en leidde tot een versterking van tendensen die zich reeds voor de onafhankelijkheid manifesteerden: een zeker arrivisme, hypertrofie van het partijapparaat,... Zie bijvoorbeeld, voor de toestand van het MNC in Stanleystad: *Rencontre avec A. Emmanuel et G. Yan-nakis*, 22-23/7/60, in *Doc. adc*.

65. A. Maurel, pp. 328-329; B. Verhaegen, *Rébellions... ii*, p. 143.

66. P. Artigue; L. Martens, pp. 120 e.v.; *CRISP*, Congo 1963, pp. 199-203, 233.

67. C. Hoskyns, pp. 339-340. *Le Soir* schreef: De koning bedankte [in die brief-LdW] de president van de Republiek voor de vriendschappelijke houding van Frankrijk tij-

dens de Kongo-crisis tegenover België. Hij drukte zijn overtuiging uit dat Frankrijk deze houding zou handhaven in de lijn van de traditionele vriendschap tussen de twee landen en van de westerse solidariteit. Een woordvoerder van Parijs sprak zich tegen een voogdijschap over Kongo uit, en zei over de vr-resolutie dat deze dreigde om in het geheel niets te regelen. (22/2/61).

68. Telegram Bunche aan 'H' van 21/7/60, n° B-152, in un Archives.

69. Kibwe, in J. Gérard-Libois, *Sécession...*, p. 182; C. Hoskyns, p. 373. De macht werd in Katanga door een beperkt ministercomité uitgeoefend; een soort oorlogskabinet waarbinnen de dominante figuren Tshombe, Kibwe, Munongo, Kimba, en in mindere mate, Yav, waren. Bepaalde Europeanen namen aan de vergaderingen deel: in het bijzonder Clémens maar begin 1961 ook majoor Weber, Belina en Vandewalle. De Katangese grondwet, die door Clémens was opgesteld, gaf de president uitgebreide bevoegdheden, zonder dat deze tegenover de Assemblée politieke verantwoording verschuldigd was. J. Gérard-Libois, *Sécession...*, pp. 222, 224-225.

70. Akkoord Kasavubu-Nwokedi/Gardiner (vn), in CRISP, Congo 1961, pp. 340-341;

J. Gérard-Libois, *Sécession...*, p. 220. Het akkoord schreef ook de reorganisatie van het ANC met hulp van de vn, maar onder het gezag van de president, voor. *Le Courrier d'Afrique* schreef dus met reden: Geen enkel gevaar bedreigt dus het ANC [...] (18/4/61).

71. Telegram Belgische missie van 11/4/61, in J. Gérard-Libois, *Sécession...*, p. 174.

J. Gérard-Libois schrijft dat de betrokkenheid van de vn bij Tananarive, en daarna bij de geplande topconferentie, de fundamentele solidariteit tussen het Westen, de gematigden in Leo en de vn illustreert om Katanga spontaan de samenwerking met Leopoldstad te doen accepteren. Ook het onderhoud tussen 'H' en Spaak (7/1961), en het plan-Egge (6/1961), dat een geleidelijke aflossing van Belgische officieren in de Gendarmerie door vn-militairen beoogde, stonden in het teken van de zorg om de blanke gemeenschap in Estad niet voor het hoofd te stoten: Ibidem, pp. 212-214, 233, 235.

72. Mobutu, in J. Gérard-Libois, *Sécession...*, p. 236. In *Le Courrier d'Afrique* van 31/7/61 lezen we een revelerende anekdote. Mobutus vierde kind, dat door monseigneur Malula gedoopt werd, en Kasavubu als peetoom had, kreeg de namen Joseph, Guy, Oscar, Moïse Mobutu mee. Kasavubus voornaam is Joseph; die van Tshombe is Moïse; een familielid heet Oscar... Moeten we bij Guy aan Weber denken?

73. H, in P. Bouvier, pp. 342-343; Verhaegen en Linner, in CRISP, Congo 1961, p. 447; Khiari en Gardiner, in respectievelijk LLB, 19/7/61, en Le Peuple, 20/7/61, in Remarques Congolaises, 4/8/61, p. 301.

74. In Remarques Congolaises, 10/11/61, p. 423.

75. J. Brassinne, *L'assistance technique belge...*, p. 367; resolutie van 24/11/61, in P.-H. Gendebien, p. 135.

76. Verklaring van 19/12/61, in E.W. Lefever, *Crisis...*, p. 72. Reeds na de vr-resolutie van 21/2/61 had E. Troch in De Standaard (22/2/61) geschreven dat een politiek met dubbele bodem, zoals Brussel die inzake Katanga voerde, de Afro-Aziaten regelrecht in de armen van de Russen drijft; daarom moet men [...] orde scheppen in Kongo.

77. Citaat en cijfers in J. Gérard-Libois, *Sécession...*, pp. 226-227, 232.

78. P.-H. Spaak, p. 261; Graaf Ch. de Kerckhove de Denterghem en Kasavubu, 6/4/62, in W.J. Ganshof, p. 322.

79. J. Gérard-Libois, in P. de Vos, *La décolonisation*, p. 214; *Annuaire administratif et judiciaire de Belgique*, Ed. Bruylant, 1961. Over de navo-bijeenkomst van 27/7/60, zie J. van den Bosch, p. 176; over de Kroonraad, zie De h. Spaak en de Kongolese politiek, in De Nieuwe Gids (11-12/2/61), en G. Eyskens, pp. 560-561. Op 22/10/60 overlegden de navo-bondgenoten over de eis van 'H' om de Belgische factor in Katanga uit te schakelen: J. Gérard-Libois, *LOpération...*, pp. 19-20. Uit archieven van het State Department blijkt dat Spaak, die tussen 1936 en 1949 ononderbroken premier of minister van

Buitenlandse Zaken was, samen met Generale-topman Sengier en de vs-ambassadeur in Brussel, een drie-eenheid vormde die vanaf 1943 in het geheim de Katangese uraniumwinning in de bewapeningseconomie van de vs inschakelde: W. de Bock, in *De Morgen*, 6-10/8/91.

80. Telegram Schreiber (Paris) aan Cordier, 7/1/61, unpar 16, in un Archives.

81. Citaten respectievelijk in J. Gérard-Libois, *Sécession...*, p. 173; en E. Troch, Katanga, in *De Standaard*, 28/11/61.

82. Aldus de plannen uiteengezet in telegrammen die Spaak (Brussel) en Vandewalle (Estat) uitwisselden op 5 en 6/2/1962. in F. Vandewalle, *Mille...*, fasc. 8, pp. A.1-A.4.

83. Kennedy/Mobutu, 31/5/63, in M. Kalb, p. 372.

84. Dep. of State, Airgram, 20/7/64, in D.N. Gibbs, *The Political Economy...*, p. 153. Volgens cijfers van de vs-ambassade in Leopoldstad bedroeg de vs-hulp aan Kongo, in de periode juli 1960-juni 1963, 300 miljoen \$, waarvan 160 miljoen \$ bilaterale hulp, 120 miljoen \$ vs-bijdragen aan ONUC, en 20 miljoen \$ aan technische assistentie via onder meer VN-programmas. C. Hoskyns, p. 474.

85. P.W. Segers, 21/11/63, in *CRISP*, Congo 1963, p. 119; *De Standaard*, 8/5/1964; J.-Cl. Willame, *Eléments pour...*, pp. 64 e.v. Het terrein lag open voor de terreur van het ANC: de VN-macht had zich teruggetrokken in de provincies Leopoldstad en Katanga; de blauwhelmen waren reeds lange tijd vertrokken uit de Evenaarsprovincie (sinds 1961), de Oostprovincie (sinds 1962) en Kivu (sinds 1963).

86. Persconferentie Harriman, 1/4/64, in *CRISP*, Congo 1964, pp. 87-88; Introduction, 15/11/61, in A.A.J. van Bilsen, *L'indépendance du Congo*, p. 10.

87. Gegevens in B. Verhaegen, 1963-1965: doppositions en rébellions, in C. Braeckman, e.a., *Congo-Zaïre*, pp. 89 e.v.

88. N. Olenga in *Le Martyr*, 26/8/64, in *CRISP*, Congo 1964, p. 246; telegram van 10/8/64 aan Dep. of State, in D.N. Gibbs, *The Political Economy...*, p. 156.

89. In telegram vs-ambassade (Leo) aan State Dep., 5/11/64, in D.N. Gibbs, *The Political Economy...*, pp. 153-155.

90. S. Weissman, p. 240. De vs-steun bestond uit 4 transportvliegtuigen, 5 bommenwerpers, jeeps, trucks, lichte tanks, communicatiemateriaal, en 56 manschappen: *Ibidem*, p. 239.

91. Vandewalle gewaagde voor begin 1965 zelfs van een daling van het moreel bij het ANC: W. Geerts, pp. 247-248. De Cubaans-Argentijnse revolutionair Ernesto Che Guevara vocht in 1965 7 maanden aan het oostelijke front van de rebellen.

92. Zie o.m. J. Chomé, *L'ascension de Mobutu*, pp. 188 e.v.; L. Martens, *Pierre Mulele...*, pp. 331 e.v.; J. van Lierde, *La fin de Mulele*, gestencilde nota, 9/10/88, in Archiven van het asdoc.

93. Devlin, in W. Geerts, *Binza* 10, p. 244; zie ook R. Dayal, p. 65. P.-H. Spaak drukte zijn tevredenheid over Mobutus coup uit: *Combats inachevés*, p. 297. Devlin werd voor zijn diensten rijkelijk beloond: tot in 1988 bestuurde hij een diamantbedrijf in Zaïre, C. Braeckman, *Le dinosaure*, p. 282.

BESLUIT

LUMUMBA,
HET ZAÏRE VAN MOBUTU
EN DE VN

DE ACTUALITEIT VAN LUMUMBA'S ERFENIS

In de zomer en herfst van 1960, toen Lumumba vocht tegen het lot dat Washington, New York en Brussel hem toedachten, en België in de greep van een oorlogspsychose was, verscheen er een zeldzaam helder artikel in het weekblad *La Relève*. Het artikel was (o ironie!) van de hand van een Belgische zakenman, net terug van een reis naar Kongo. Zijn nuchtere analyse was gebaseerd op de vaststelling dat de Kongolese weddenschap was mislukt: De Kongolezen hebben ons aanbod van de onafhankelijkheid ernstig genomen. Zij stelden zich niet tevreden met de uiterlijkheden van de macht. Zij hebben de zaken echt in handen willen nemen. Tegen deze achtergrond situeerde hij het beleid van de Kongolese eerste minister: Is het een marxistische gedachte wanneer men tot het besluit komt dat de gigantische strijd die Lumumba zo goed als alleen tegen alle krachten uit het verleden [het regionalisme en tribalisme-LdW] voert, kans van slagen heeft, omdat deze strijd in de lijn der geschiedenis past? Getuigt het van een gebrek aan vaderlandsliefde wanneer men vaststelt dat het tribalisme, dat ons gisteren nog voorgesteld werd als het belangrijkste obstakel voor ons westers emancipatiewerk, vandaag, als bij toverslag, de belangrijkste hoop van de reactionaire krachten van dit land geworden is? Jaren later schreef Basil Davidson over deze kwestie: Toen het rigide koloniale kader van de Belgen verwijderd was, kon dit enorme land met zijn 100 talen enkel samengehouden worden door een kopie van dat kader, opgelegd door militaire heerschappij, of door een eenmakende kracht van een nationale beweging die op de supra-etnische trouw van het volk in de ontelbare kleine steden en dorpen steunde. Patrice Lumumba had dit begrepen, maar hij werd in 1961 door zijn rivalen vermoord, nog voordat hij ook maar één echte kans had gekregen om een dergelijke eenheid te bevorderen. In zijn plaats kwam er een door het buitenland ondersteunde elite en een bijna onvermijdelijke culminatie in een militair bewind.¹ Beide citaten zetten ons op weg naar een plaatsbepaling van Lumumba in de geschiedenis van Afrika.

Brussel had de Kongolese regering een land nagelaten dat nog ver van het ideaal van een stabiele natie-staat verwijderd was. Bezat de Kongolese regering het prestige, de kaders en de ideeën om prekoloniale en koloniale obstakels op die weg te overwinnen? En om Kongo om te vormen tot een moderne staat, waarbinnen alle volkeren en regio's zichzelf zouden beschouwen als vrij toegetreden, wezenlijke componenten van een natie in opbouw, en met een economie ten dienste van de noden van haar bevolking en van de gehele regio? Deze vragen kunnen niet ondubbelzinnig met een ja of een nee beantwoord worden. Bepaalde aspecten van de kolonisatie zelf, de ontvoogdingsstrijd van de Kongolese volkeren, en de vorming van een nationalistische leiding in het vuur van die strijd hadden alvast een dergelijke dynamiek in gang gezet. Enerzijds bezat Lumumba onmiskenbaar een enorm prestige onder brede bevolkingslagen, en opende zijn anti-imperialistisch nationalisme een realistisch perspectief voor het land. Met Lumumba verdween een man die door *The Economist*, aan de vooravond van de Kongolese onafhankelijkheid, gekarakteriseerd werd als ogenschijnlijk de enige Kongolese politicus met de nodige ambitie en kwaliteiten om Kongo als een unitaire staat bijeen te houden.

(16 juni 1960) Maar anderzijds is het niet minder duidelijk dat bij de onafhankelijkheid de kaders van het Kongolese nationalisme onvoldoende geschoold, en onvoldoende in aantal waren om dit project volledig te kunnen realiseren; en dat er een formidabele westerse coalitie stand-by stond om elke buitensporige Kongolese aanspraak op de gigantische rijkdommen van het land in de kiem te smoren. Kon de Kongolese regering deze hinderpalen op relatief korte termijn overwinnen, door te steunen op haar prestige en het enthousiasme van de bevolking? De strategen in Washington en Brussel waren zeker bevreesd voor zonnontwikkeling, en zij wilden deze met hun interventies koste wat het kost in de kiem smoren. De omverwerping van de Kongolese regering en de liquidatie van Lumumba stelden een voorbeeld aan de jonge Afrikaanse staten die niet tevreden waren met een louter formele onafhankelijkheid, zonder werkelijke zeggenschap over de economische uitbating van hun rijkdommen. Maar de ontredde en destabilisatie die de vernietiging van de regering-Lumumba begeleidden, liet diepe sporen na. Als de opstanden van 1964 aan één fundamentele zwakte ten onder zijn gegaan, dan is het wel aan het gebrek aan een geschoolde collectieve leiding die de gunstige krachtsverhoudingen en de enorme maatschap-

pelijke energie van die jaren in een positieve kracht kon omzetten.

Het ontbrak in het Kongo van de jaren 60 immers niet aan het potentieel, in termen van ruwe maatschappelijke kracht, om het regime in Leopoldstad weg te vagen. Is het niet veelzeggend dat eerst Adoula, onder de Eerste Republiek, en daarna Mobutu, ten tijde van de Tweede Republiek, hun beleid ten voordele van een nauw met de staatsbureaucratie en het internationale kapitaal verweven burgerij met een nationalistische, anti-imperialistische mantel bedekten? De uitroeping van Patrice Lumumba tot nationale held (1966); de nationalisering van de Union Minière ((Gécamines, 1967); de authenticiteitspolitiek en de zaïrisering; en diep in de jaren 80 een demagogische campagne tegen het IMF met als inzet de afbetaling van de buitenlandse schuld van het land... het zijn enkele voorbeelden van de indirecte eerbetuigingen van de dictator aan de verpauperde volksmassas die wel naar de achtergrond, maar niet van het toneel verdwenen waren, en die onder velerlei vormen het nationalistische ideaal bleven koesteren.² De cultus rond de persoon van Lumumba, die tot op de dag van vandaag voortleeft, heeft een rationele kern. Die cultus weerspiegelt de actualiteit van Lumumba's leven en werk, en sluit aan bij het charisma dat de Kongolese leider voor zijn dood bezat, en dat in massapsychologische termen zijn lotsverbondenheid met de ontwaakte bevolking tot uitdrukking bracht: De gebeurtenissen hebben in grote mate de keuze en de vurige aanhang van de massas bevestigd. Lumumba vertegenwoordigde voor Afrika en voor de derde wereld, op dat cruciale keerpunt van de eerste dekolonisering, de hoop op een toekomst van vrede, vrijheid en welstand; zijn mislukking en zijn dood waren de voortekenen van de rampen en de crisissen die het zwarte continent al vijftien jaar teisteren. B. Verhaegen schreef deze regels in 1978, maar dat besluit kan vandaag zonder aarzeling herhaald worden.³ Met de verdwijning van Lumumba en zijn gezellen werden het land de kaders ontnomen die de eerste en de tweede onafhankelijkheidsstrijd naar een goed einde hadden kunnen leiden; en tot vandaag weegt deze leemte op de vastgelopen Zaïrese politiek.

Bovendien woog de afloop van de Kongo-crisis op de ontwikkeling van het gehele continent. Want Lumumba's project was fundamenteel internationaal van aard. Zijn project moest op middellange termijn de landsgrenzen overstijgen – of ten onder gaan. De uitbouw van een economie die aan de ontwikkelingsbehoeften van het moment beantwoordde, en die krachtig genoeg was om niet aan de internationale

marktwetten ten onder te gaan, moest onvermijdelijk het Kongolese niveau overstijgen. Daarom is de opwerping dat heden ten dage het gehele Afrikaanse continent in een diepe crisis verkeert, en dat de toestand zich in de meeste landen op soortgelijke wijze ontwikkelde, niet echt relevant. De uitschakeling van Lumumba, en daarna de vestiging van de Tweede Republiek, was van continentale betekenis, en zaaide in geheel Afrika haar negatieve gevolgen. Men moet daarentegen herhalen wat B. Verhaegen ooit schreef – dat de sluipende desintegratie van het neokoloniale Afrika sinds de dood van Lumumba het historische en continentale belang van zijn politiek project onderstreept. Natuurlijk moet de persoon Lumumba in de context van zijn tijd geplaatst worden. Patrice Lumumba en de Kongolese regering verschenen op het Afrikaanse toneel toen de antikoloniale revolutie op wereldvlak op haar hoogtepunt was. Lumumba was het product van die gunstige krachtsverhoudingen, en terzelfder tijd was zijn ondergang een uitdrukking van het neokoloniale tegenoffensief dat punten scoorde. Het neokoloniale succes in Kongo kondigde de continentale reflux van de beweging aan. Die terugval zou tot uitdrukking komen in het succes van Portugal om de dekolonisatie van zijn overzeese gebieden uit te stellen; in de tijdelijke uitschakeling van de anti-apartheidsbeweging in Zuid-Afrika; in de relatieve stabilisatie van Ian Smiths settlerregime in Rhodesië; en in de omverwerping van de regering van Ben Bella (Algerije, 1965). Het zijn deze met elkaar vervlochten continentale ontwikkelingen die Lumumba's erfenis betekenis geven; die haar beperkingen, maar ook haar actualiteit in het licht zetten.

ONUC EN 'LE MAL ZAÏROIS'

Mobutus weg naar de absolute dictatuur liep over een keten van politieke eliminaties, waarbij tegenstanders tegen elkaar ingezet werden. De voormalige informant van de Belgische Staatsveiligheid werd in het zog van Lumumba's mars naar de regeringsmacht kolonel. Toen Lumumba's positie eenmaal met de hulp van Tshombe en Kasavubu ernstig verzwakt was, ging Mobutu een verbond aan met Kasavubu om de Kongolese premier definitief uit te schakelen. Daarop steunde Mobutu op Kasavubu en Adoula om Tshombe (tijdelijk) te elimineren. Tshombe werd weer opgevest om Gbenye, Soumialot en Mulele te bestrijden, en om Mobutus positie ten opzichte van Kasavubu te versterken. Toen Kasavubu eenmaal van het toneel was verwijderd, werd Tshombe in een schijnproces bij verstek ter dood veroordeeld. Uit deze ontwikkelingen kwam een brutale dictatuur voort, steunend op terreur, naakte repressie en de passiviteit van een geatomiseerde bevolking. Op de politieke bouwwerf waar dit regime werd gemaakt, werkten Kongolezen zoals Kasavubu, Mobutu, Kalonji, Tshombe en Adoula. Maar de architecten van deze constructie dragen namen als Gaston Eyskens, Dwight Eisenhower, John F. Kennedy en Dag Hammarskjöld. B. Verhaegen voorvoelde deze ontwikkelingen, in een tekst van begin 1960. Alle elementen van het komende drama zijn erin vervat: Het is niet gezegd dat de eerste zware sociale onrust die gegarandeerd de kop op zal steken, er niet toe zal leiden dat de geproletariseerde massas zullen proberen om een volksdemocratie in te stellen. [...] Het gebrek aan marxistische kaders en organisaties, samen met het isolement van Kongo onder de gekoloniseerde of uitgesproken kapitalistisch gestructureerde landen, zullen verhinderen dat elke volksopstand duurzame gevolgen heeft. Het valt evenmin te betwijfelen dat de grote westerse machten er zich met alle middelen (met inbegrip van de politieke en sociale chaos) tegen zullen verzetten. Het land kwam zwaar gehavend uit de politieke wervelstorm van de eerste onafhankelijkheidsjaren. Enkele maanden na het vertrek

van de VN uit Kongo, beschreef de nationalist Antoine Gizenga wat later als het systeem Mobutu, of als le mal zaïrois bekend zou worden, en wees hij naar de internationale wortels van het fenomeen: Wij weten dat bepaalde politici in dit land [...] over lijken willen gaan, en van oordeel zijn dat hun ambities meer steun en vergoeding verdienen dan het leven van onze bevolking. Zal men de gehele Kongolese bevolking opofferen opdat een handvol personen zonder scrupules zich zou kunnen uitleven? [...] Zal heel Afrika toekijken terwijl enkele imperialistische regeringen zijn zonen in het hart van het continent vermoorden? [...] Wij richten een laatste waarschuwing tot de Afrikaanse staten om van de oae [Organisatie voor Afrikaanse Eenheid-LdW] niet datgene te maken wat de VN voor Kongo was: een instrument in handen van het Amerikaanse imperialisme.⁴ Gizenga sprak met kennis van zaken: hij had net 30 maanden opsluiting achter de rug, en een nieuwe arrestatie hing hem boven het hoofd toen hij deze woorden uitsprak. Verhaegen en Gizenga vertolkten – de eerste bevreesd vooruitkijkend, de tweede verbitterd teruggibbend – in een notendop de ervaring met ONUC.

Rajeshwar Dayal, die de VN-operatie in Kongo leidde in de cruciale periode van september 1960 tot mei 1961, schreef in zijn boek *Mission for Hammar skjöld* (1976) dat de operatie nu beschouwd wordt als de meest succesvolle vredesbewarende onderneming van de VN. Na vier jaren van inspanning was de VN in staat om Kongo in een veel betere toestand achter te laten dan waarin zij Kongo aantrof toen zij er voor de eerste keer voet aan de grond zette. Het land was op weg naar eenheid, de dreigende uitbarsting van een burgeroorlog was afgewend, de economie was van een totale ineenstorting gered, er heerste enige mate van vrede en orde, de meer openlijke vormen van buitenlandse interventie waren verbannen, en het Kongolese volk kreeg enige vorming in zijn nieuwe verantwoordelijkheden. De opvolger van Hammar skjöld, U Thant, gaf in zijn slotrapport over ONUC, weliswaar in diplomatieke bewoordingen, elementen aan die het toelaten om een heel ander beeld van de situatie te schetsen: Het ANC is nog steeds niet voldoende getraind en omkaderd om gelijk welke belangrijke crisis aan te kunnen. De meeste Kongolese soldaten etaleren in noodsituaties nog steeds onvoldoende discipline en toewijding [...]. Goede officieren, die bekwaam en eerlijk zijn, zouden nog steeds eerder de uitzondering dan de regel zijn. Het resultaat is dat er weinig autoriteit aan de top en weinig korpsgeest aan

de basis is. En hij besloot, terwijl in zijn woorden enige wanhoop scheen door te klinken: De VN kan Kongo, of gelijk welk ander land, niet voortdurend beschermen tegen de interne spanningen en conflicten die door hun organische groei naar eenheid en natievorming gecreëerd worden.⁵ De opstanden van 1964-65 bevestigen de conclusie dat vier jaar ONUC het land niet dichterbij de opbouw van een stabiele natie-staat hadden gebracht. Omstreeks de tijd dat de VN Kongo verliet, schreef een conservatieve journalist: In Oost-Kongo is men getuige van een revolutie, van een soort boerenopstand van mensen die van ellende dreigden om te komen, veroorzaakt door het weerzinwekkende optreden van het ANC dat niets anders deed dan plunderen, moorden en verkrachten.⁶

Onder de vleugels van de VN waren de fundamenteën van het systeem Mobutu tot ontwikkeling gekomen. Begin 1962 omschreef Auguste Maurel in zijn onovertroffen boek *Le Congo, de la colonisation belge à l'indépendance* de fundamentele dynamiek die tot vandaag het land beheerst. Enerzijds moet men de efficiëntie erkennen van de militaire dictatuur in de uitvoering van haar belangrijkste taak: de vorming van een embryonale burgerij die aan het staatsbudget haar dorst lest. Anderzijds beperkt de militaire dictatuur elke financiële gezondmaking [...]. De sociale corruptie overheerst. Op lange termijn bedreigt deze financiële crisis het productieapparaat zelf [...]. De meerderheid van de landarbeiders trekken zich in een overlevingseconomie terug.⁷ De vrede en orde in Kongo, waar Dayal over schrijft, heersten dankzij een angstpsychose die de geterroriseerde Kongolese bevolking in haar greep hield. De eenheid van het land betekende niet veel meer dan dat Mobutus terreur zich nu over het hele grondgebied deed gelden. De rapporten, getuigenissen en artikels van R. Dayal uit die jaren (te beginnen met zijn Tweede Rapport van november 1960); van Cl. Kamitatu en P. Julien Dema (voor de periode september-december 1960); en van procureur Van Nieuwenhuyzen (januari 1962) en A. Maurel beschrijven overtuigend de symptomen van Mobutus latere schrikbewind. Zeker: de activiteit van het ANC had nog niet de afmetingen die zij later zou verwerven, ten tijde van de Tweede Republiek. Maar het nog wankel systeem Mobutu was duidelijk in opbouw, en zijn oorsprong ligt besloten in de westerse interventie die zich onder de vleugels van de VN voltrok.

Kon het ook anders? De leiders die het neokoloniale alternatief belichaamden, kwamen rechtstreeks voort uit de Kongolese elite die zich

in de marge van het koloniale bestel had ontwikkeld. Verhaegen schrijft over haar contrarevolutionair potentieel: Verbonden aan het koloniale systeem zoals de slaaf aan zijn meester, zou deze burgerij het systeem slechts kunnen vernietigen door zichzelf te vernietigen. De nieuwe machthebbers kwamen voort uit het eerste Kongolese parlement, dat, ondanks het verzet van Lumumba, het jaarsalaris van de afgevaardigden prompt na zijn inauguratie verviervoudigd had. Zij kwamen voort uit het Tshombe-regime, dat het omvangrijkste artikel van de Katangese grondwet gereserveerd had voor het vastleggen van de salarissen en vergoedingen van de dignitarissen van het bewind. En zij kwamen voort uit Mobutus officierskaste, ontstaan uit de strijd van Brussel en Washington tegen de eerste Kongolese regering. De trouw van Mobutu en zijn officieren aan de neokoloniale strategie werd vanaf september 1960 in buitenlandse deviezen gehonoreerd, en hun financiële honger werd daarna gestild door de eenvoudige plundering van het staatsbudget.⁸ Het politieke vacuüm ten gevolge van de eliminatie van de nationalistische leiding en de balkanisering van het land, kon daarna niet meer opgevuld worden door politici die in de ogen van de bevolking volkomen gediscrediteerd waren. Crawford Young schreef in mei 1962: Politiek en politici zijn bespottelijke termen geworden; men vindt geen enkel spoor van op zichzelf staande partijautoriteit terug, noch in Beneden-Kongo, noch in Kwilu... De drie figuren in de plaatselijke machtsstructuren zijn de territoriale beheerder, de politiecommissaris, en de bevelhebber van het plaatselijke legerdetachement.⁹ Alleen militairen en autoritaire bureaucraten konden in die omstandigheden het land bijeenhouden. Zij vormden, nauw verweven met handelaars en speculanten van allerlei slag, een belangenkartel dat de kern vormt van de nationale burgerij van het land. Deze nieuwe elite bood het land het internationale kapitaal op een schotel aan – wat gesymboliseerd werd in de bewegingsruimte die de (tijdens de secessie zo verguisde) Union Minière wist af te dwingen.¹⁰ Deze burgerij van compradores en bureaucraten, die parasiteert op de Kongolese bevolking, vormt een wezenlijk bestanddeel van het internationale kapitalistische systeem.

De VN speelde in dit wordingsproces een functionele rol. Volgens Hamarskjöld moest de VN-aanwezigheid in Kongo opgevat worden als een soort paraplu waaronder het nationale leven zich op natuurlijke wijze kan ontwikkelen volgens constructieve doelstellingen.¹¹ Maar de VN is

geen onpartijdige, waardenvrije kracht die orde in binnenlandse chaos brengt. De chaos waarin een vreemd lichaam als de VN ingrijpt, neemt de vorm aan van burgeroorlogen en buitenlandse interventies. Deze schijnbare chaos heeft een rationeel element: het is in wezen een strijd van grote maatschappelijke krachten om de realisatie van hun conflicterende politieke projecten. De orde die de VN daarin wil brengen, is onontkoombaar een politieke ordening. De VN-orde komt neer, hoe men het ook wendt of keert, op het modelleren en daarna op het bevriezen van de krachtsverhoudingen tussen de strijdende partijen. De VN is dus veroordeeld om in de praktijk partij te kiezen. Maar niet alleen aan haar resultaten afgemeten vormt de VN een politiek interventiemechanisme. De machten die in haar schoot haar werking modelleren vatten haar ook zo op – ondanks de retoriek die ons moet doen geloven dat de VN geleid wordt volgens de principes van algemeen belang die in het VN-Handvest vervat liggen.¹² De VN en de dominante westerse machten hebben die (onvermijdelijk politieke) doelstellingen waar Hammarskjöld over sprak, in nekoloniale zin ingekleurd. Had Hammarskjöld zelf niet, tijdens een besloten bijeenkomst van het Adviescomité voor Kongo, na een bijtende kritiek van de Nigeriaanse vertegenwoordiger, erkend dat zonder ONUC het regime van Mobutu en Kasavubu – de oogappel van Washington – niet zou overleven?

De secretaris-generaal zei tijdens die vergadering, in december 1960: Ten slotte zou ik graag iets zeggen over een paradox waarmee wij geconfronteerd worden. [...] Enerzijds geloof ik niet dat de huidige machtsverdeling [...] in Kongo mogelijk zou zijn, of eerder, zou overleven indien de VN teruggetrokken werd, want er bestaat daarvoor geen basis. Zij zouden niet in staat zijn om rust in het land te verzekeren, levens te beschermen, tribale oorlogen te stoppen en zo verder. Dat wil zeggen: de hele zaak zou instorten. Daarom kan men, zoals u gezegd hebt, stellen dat wij in zekere zin een gordijn zijn waarachter bepaalde dingen gebeuren waaraan wij in welke zin ook niet willen deelnemen. Anderzijds – en daar is de paradox – als wij er niet zouden zijn, dan zou er anarchie heersen, en een anarchie in die toestand zou noodzakelijkerwijze alle soorten van conflicten doen heroplaaien [...] die, vanuit het standpunt van Afrika en de wereld, zelfs erger zouden kunnen zijn. Anders gezegd, wij zitten tussen twee vuren. Tegen al onze reflexen en politieke opvattingen in, beschermen wij de facto bepaalde ontwikkelingen die wij afkeuren. B. Verhaegen beschrijft het conservatieve effect van het VN-optreden in

termen als haar onvermogen om nieuwe politieke krachten aan te moedigen of te laten ontstaan; zij beschermde een macht zonder politiek gewicht en zonder steun van het volk en remde de vorming van een reële politieke macht af; haar invloed was enkel verdovend en niet bedarend. Door de politieke en sociale vervaldagen uit te stellen, verzwaarde zij deze. Met de opstanden van 1964 voor ogen aarzelt Verhaegen niet om te schrijven: De VN heeft op die wijze bijgedragen aan het creëren van de objectieve voorwaarden van de eerste grote revolutionaire opstand in Afrika.¹³

LUMUMBA EN DE VN

Een eminent Belgisch afrikanist, die zelf een direct aandeel in de Kongo-crisis had, schreef in 1993: Meteen na de onafhankelijkheid van Kongo heeft een ware coalitie van westerse regeringen – van die van de Verenigde Staten tot die van Groot-Brittannië, Frankrijk en België – zich ingespannen om Patrice Lumumba ten val te brengen. Nochtans was Lumumba de democratisch benoemde regeringsleider, aangesteld door het uittredende Belgische gezag, vertegenwoordigd door minister-resident Ganshof van der Meersch. Kongo werd gedestabiliseerd door de secessie van het rijke Katanga en later door de staatsgreep van Mobutu, die vervolgens samen met een machtselite van aanhangers zijn land heeft leeggeroofd, en door de op zijn minst passieve steun van de Verenigde Staten en hun bondgenoten. Een kritische analyse van de rol van de VN ontbreekt in deze schets.¹⁴ Behoeft dit te verbazen, als zelfs auteurs met enige sympathie voor de Kongolese nationalistenvan de verderfelijke gevolgen van ONUC dikwijls minimaliseren of zelfs goedpraten? De politieke reflex waardoor velen vandaag hoopvol uitkijken naar een stabiliserende rol van de VN in het tijdperk van na de Koude Oorlog, brengt hen ertoe in de Organisatie een potentiële bondgenoot in de strijd voor vrede en ontwikkeling te zien – wat deze begrippen ook mogen betekenen. Deze hoop gedijt in de drang tot politieke actie, in een context van politieke perspectiefloosheid – want er zijn schijnbaar geen andere maatschappelijke krachten (vakbonden, partijen, bewegingen) voorhanden of bereid om de krachtsverhoudingen om te buigen. Men wendt de blik dus naar de VN, als surrogaat voor een instrument dat wezenlijk aan sociale verandering kan bijdragen. Dit mechanisme speelde, *mutatis mutandis*, ook in de jaren 60 en 70 een rol, en kleurde de analyses van lumumbistische auteurs, zoals Jean van Lierde, Jules Chomé, Luis Lopez Alvarez, L. Kapita Mulopo en Serge Michel. Zij hoopten dat de VN de Kongolese regering te hulp zou snellen, en dat Washington en Brussel daar rekening mee zouden houden.¹⁵ Lumumba zelf ligt mede aan de basis van

dit mechanisme. Toen de VN eenmaal op zijn verzoek en onder zware druk van een unanieme Kongolese en Afrikaanse politieke klasse – voet aan de grond had gekregen in het land, probeerde Lumumba aan de VN te plakken om ONUC voor de Kongolese zaak te mobiliseren. Dat leidde dikwijls tot dubbelzinnige verklaringen van de Kongolese leider. Lumumba's eerste reactie op de VR-resolutie van 9 augustus is daar een voorbeeld van: De VR heeft besloten [...] dat de VN-troepen Katanga onmiddellijk binnentrekken om de Belgische troepen te verjagen. Vandaag behaalt het Kongolese volk een grote overwinning.¹⁶

Lumumba stond wantrouwig tegenover het beeld van de VN als een neutraal instrument ter bescherming van internationale wet en orde, of als een instrument ter verdediging van de soevereiniteit van de derde wereld. Maar hij hoopte de internationale publieke opinie en de Afro-Aziatische staatshoofden voldoende onder druk te kunnen zetten om de westerse invloed in de VN te neutraliseren, en om ONUC aan te wenden voor de realisatie van de doelstellingen waarvoor de Kongolese regering haar had uitgenodigd. Deze hoop – of beter: deze misrekening – werd zijn dood. De Kongolese bevolking, die in de periode voor de onafhankelijkheid zon initiatiefzin, durf en strijdwil aan de dag had gelegd – en die dat in de daaropvolgende jaren zou herhalen – werd in de rol van toeschouwer geduwd. Tussen half juli en half augustus verlegde Lumumba het strijdterrein van Kongo naar New York, Accra en Conakry. Hij hoopte dat diplomatieke druk de blauwhelmen tot actie tegen de secessie zouden bewegen. Hij rekende in die periode op de steun van (bepaalde) VN-contingenten, en niet op het ANC en de Kongolese bevolking binnen en buiten Katanga. Evenmin richtte hij zich in die dagen tot de Belgische publieke opinie en de Belgische arbeidersbeweging, teneinde de bewegingruimte van Brussel te verkleinen. Die arbeidersbeweging was door haar leiders in het keurslijf van de nationale eenheid geduwd, als passief steunpunt voor de oorlog tegen het Kongolese nationalisme.

Toen dan in augustus 1960 ondubbelzinnig duidelijk werd dat Nkrumah, Nasser en Nehru de afloop van de Kongo-crisis in handen van de VN-leiders legden, en dat Hammarskjöld de Katangese secessie in bescherming nam, veranderde Lumumba het geweer van schouder. Hij gaf het groene licht aan een militair optreden tegen de secessies, en trok naar Stanleystad om de bevolking te mobiliseren. Maar de Kongolese leider had kostbare tijd verloren, terwijl Washington, Brussel en New York onverdroten hun agenda hadden afgewerkt. En hij had met dub-

belzinnige liefdesverklaringen aan het adres van ONUC de Kongolese en Afrikaanse publieke opinies gedesoriënteerd. De Belgische verankering in Elisabethstad en Bakwanga; de komst van de blauwhelmen in die provincies; de septembercoups en het diplomatieke offensief van de vs in de av (15de zitting) – dat alles legde de basis voor het tot stilstand brengen van de antikoloniale revolutie in Kongo. Lumumba bleef in zijn laatste levensmaanden voor de nationalistische idealen vechten, ondanks zijn interne verbanning in Leopoldstad, en ondanks het ultieme verraad van de blauwhelmen die hem aan Mobutu uitleverden. In die omstandigheden kon Lumumba niet veel meer dan de contouren schetsen van de nieuwe strategie die zich opdrong. En die hij vertaalde in het offensief tegen Bakwanga, de mobilisatie van de bevolking voor het front (Stanleystad, eind augustus), en zijn terugtocht naar Stanleystad, met het plan om vandaar uit het land te heroveren. Hij vocht op dezelfde wijze waarop hij volgens F. Kazadi ook zou sterven: Met een oppermachtig misprijzen en een buitengewone moed.¹⁷ Deze houding was geen zelfmoordstrategie, maar de uiterste demonstratie van zijn leiderschapskwaliteiten: hij toonde, ten koste van zichzelf, de te volgen weg, vanuit de overtuiging dat de krachtsverhoudingen in de Kongolese samenleving zon offensieve strategie mogelijk maakten. Lumumba's strijdkreet werd opgevangen door Pierre Mulele, die enkele jaren later de tweede onafhankelijkheidsstrijd inluidde, en met de opstanden van 1964 het realistische karakter van Lumumba's inschatting van de krachtsverhoudingen bevestigde.

Dit boek vormt een kleine bijdrage tot een historisch afgeronde analyse van het vn-optreden in Kongo. De moeilijkheden die de onderzoeker blijft ondervinden om het optreden van de Kongolese bevolking en haar leiders in hun eigen woorden en volgens hun eigen inzichten te bestuderen, maar ook het opduiken van veel nieuw archiefmateriaal, dankzij de feitelijke ontsluiting van de vn-archieven, hebben deze studie vertekend. De nadruk is wellicht iets te veel op het internationale diplomatieke aspect van de Kongo-crisis komen te liggen. Anderen zullen echter de draad van het onderzoek opnemen. De maatschappelijke relevantie van dergelijke studies overstijgt immers het tijds- en ruimtelijk kader van de Kongo-crisis. Het tijdvak, dat in het begin van de jaren 60 een periode van nekoloniale stabilisatie op het Afrikaanse continent opende, wordt vandaag afgesloten. Enkele decennia neokolonialisme

hebben de Afrikaanse samenlevingen ontwricht. Opeenvolgende internationale recessies hebben de economische bewegingsruimte van deze versleten, gediscrediteerde regimes erg ingeperkt. Terzelfder tijd flakkert in de krottenwijken en op het platteland het sociale protest op. Sinds het begin van de jaren 90 komt het Afrikaanse continent in beweging, en de omwenteling in Zuid-Afrika is daar een voorlopig hoogtepunt in. Er komt ruimte voor verzet en debat. In Afrika beroepen miljoenen zich op de erfenis van Patrice Lumumba. In hun midden is de discussie geopend: over de actualiteit van Lumumba's erfenis, over de rol van internationale bijstand en interventies,... Dat laatste aspect is van universeel belang. Het resultaat van de VN-interventies in Somalië en Rwanda, en de lopende interventie in ex-Joegoslavië dwingen eenieder die met kwesties als vrede en ontwikkeling is begaan, tot een standpunt. Uiteindelijk worden wij vandaag opnieuw geconfronteerd met dezelfde vraag waar Patrice Lumumba in de zomer van 1960 mee worstelde. Kan men voor doeleinden van politieke emancipatie zijn initiatiefrecht opbergen, en hoop stellen in de Verenigde Naties, in wier handen men zijn politieke lot legt?

1. R. Staelens, M. Lumumba est en train de créer la nationalité congolaise, in *La Relève*, 27/8/1960; B. Davidson, *Which Way Africa?*, p. 173.
2. Vele auteurs aarzelen niet om te stellen dat Mobutu de erfgenaam en feitelijke uitvoerder van Lumumba's nationalistische testament is. Zie bijvoorbeeld J. Bouveroux, *België uit Afrika?*, pp. 28 e.v. Maar dit is een verkeerde conclusie. De nationalisering van de УМНК, afgehandeld onder het waakzame oog van het imf en de Wereldbank, vrijwaarde belangrijke privileges van de Société Générale; en de zogenaamde zairisering ruimde restanten van het kolonistentijdvak op, zonder aan de positie van de holdings te raken. Zie hiervoor J.-Ph. Peemans, *Imperial Hangovers...*, pp. 280-282.
3. B. Verhaegen, *Patrice Lumumba, martyr...*, p. 69.
4. B. Verhaegen, *La décolonisation économique du Congo*, in *La Relève*, 9/1/60; A. Gizenga, in *Remarques Congolaises*, 14/10/64, p. 427. 'H' erkende die internationale connectie tijdens een zitting van de vr: Ik vraag me af of er een ander land en andere politieke leiders bestaan die ooit in dezelfde mate door derden omgevormd werden in acteurs in een internationaal drama zonder dat men zich iets aantrok van hun werkelijke opstelling en van de echte belangen van het land in kwestie. Verklaring van 1/2/1961, in *CPE* 2, p. 1065.
5. R. Dayal, p. 3; U Thant, rapport van 29/6/64, in E.W. Lefever, *Crisis in the Congo*, pp. 124, 171. Lefever schrijft: Dat het ANC in 1964 in de praktijk even slecht gedisciplineerd en onverantwoordelijk was als in 1960, wordt algemeen aanvaard. *Ibidem*, p. 126.
6. Philippe Toussaint, in *Pourquoi Pas?*, 3/7/64, in J. Chomé, *Lascension de Mobutu*, p. 122. Zie voor een beschrijving van de terreur waaronder de bevolking van Kwilu leefde: B. Verhaegen, *Rébellions... i*, pp. 61 e.v.
7. A. Maurel, pp. 343-344.
8. B. Verhaegen, *Lutte de classes au Congo*, p. 36. De stijging van de personeelsuitgaven in de publieke sector tussen 30/6/60 en 30/5/61 bedroeg 450% voor het leger; 380% voor het politiek personeel; 30% voor de arbeiders, 18% voor monitoren (onderwijs); 12% voor de ambtenaren. F. Herman, in *Etudes Congolaises*, 1962 n° 2, p. 14.
9. C. Young, in R. Lemarchand, p. 290; zie ook C. Young, *Congo Political Parties Revisited*, 1963, in H. Kitchen, pp. 77-84. Een anekdote illustreert hoezeer het ANC zich spiegelde aan de koloniale Force Publique. Toen Mobutu (in 1962) gevraagd werd waarom in zijn werkkamer de fotos van de opperbevelhebbers van de FP (behalve van Janssens) hingen, zei hij dat er ondanks de politieke discontinuïteit, militaire continuïteit diende te zijn. E.W. Lefever, *Crisis...*, pp. 125-126.
10. M. Merlier, *L'économie...*, p. 25; B. Verhaegen, *Lutte de classes...*, pp. 36-37; J. Gérard-Libois, *Sécession...*, p. 322.
11. Hammarskjöld in het Adviescomité, 24/8/60, in P.-H. Gendebien, p. 211.
12. De Ierse ambassadeur bij de VN en voorzitter van de 15de zitting van de AV (1960-61) zei later: De VN [...] gaat niet volgens rechtsprincipes tewerk, en evenmin zijn wettelijke overwegingen, in het merendeel der gevallen, de allereerste bekommernis van de afgevaardigden. Het is een politiek en diplomatiek instrument, [...] in hoge mate aangewend in functie van de noden van het ogenblik, en [wiens actie-LdW] vanzelfsprekend ingedekt [wordt-LdW] door het gezag ontleend aan het Handvest. Indien er geen rechtvaardiging bestaat voor een actie, dan kan er niet geageerd worden. Maar er zijn erg bewakame, begaafde VN-raadgevers die gewoonlijk wel in staat zijn om de noodzakelijke rechtvaardigingen te vinden. H.E. Boland, in Th. Franck en J. Carey, p. 83.
13. R. Dayal, pp. 153-155; H, 5/12/60, in dag 1/5.0.1.1; B. Verhaegen, *Rébellions... i*, pp. 32-33.
14. J. van Bilsen, *Kongo 1945-1965*, pp. 232-233.
15. Hoezeer deze reflex wel ingeburgerd was, blijkt uit de standpunten van de toenmalige Kommunistische Partij. Zie bijvoorbeeld de artikelen in *Le Drapeau Rouge*

van 13/10/60 (De VN heeft de Belgische koloniale en hun eventuele medeplichtigen belet, om de grote slag te slaan die zij voorbereid hadden) en van 2/11/60 (H. stelt alles in het werk om het land te bevrijden van de politieke verstikking die door kolonel Mobutu georganiseerd wordt en om het parlement het woord te geven en De VN is een parlement op wereldvlak.) De houding van de KP tegenover ONUC vormde een complement van Moskou's diplomatieke opstelling in die periode. Y. Benot, F. Fanon, L. Martens, A. Maurel, B. Verhaegen, en S. Weissman zijn daarentegen auteurs die de rol van ONUC correct inschatten, zonder daar uitgebreid op in te gaan. Fanon schrijft: Men moest [...] troepen naar Lumumba sturen, maar niet in het kader van de VN. [...] Men mocht geen beroep doen op de VN. [...] Telkens wanneer zij intervenieerde, was het om daadwerkelijk de koloniserende macht van het onderdrukkende land te hulp te komen [...]. Het klopt niet dat de VN faalt omdat de kaarten zo ongunstig zijn. De VN is in werkelijkheid de juridische kaart die de imperialistische machten trekken wanneer de kaart van de brute macht mislukt is. *Pouvions-nous faire autrement?*, in *Afrique Action*, 20/2/61, in L. Kapita Mulopo, p. 91. De overweldigende meerderheid van de geraadpleegde auteurs staat kritisch tot vijandig tegenover Lumumba. Behoudens een kleine Katangese kern beoordelen zij ONUC globaal genomen positief.

16. Radiotoespraak Lumumba, 10/8/60, in Min. de l'Information, Service de Presse, doc. n° 293, in Archiven van het asdoc. Zie ook Lumumba's vriendelijke verklaringen betreffende de VN en 'H' zelf van 13/10 en 7/11/60, in Comm. de Coordination, *La République du Congo...*, pp. 12, 27. Zie ook zijn boodschap aan de voorzitter van de AV en aan 'H' van 25/10, in dag 13/1.6.1.1, en zijn brief aan Dayal van 26/10, in Central Africa Project Collection. Deze verklaringen waren hem mede door de omstandigheden ingefluisterd: de positieve houding van de Afro-Aziaten tegenover H; het aanslepende Kongo-debat in de AV van de VN, waar sedert 20/9 strijd geleverd werd tussen de delegaties van Kasavubu en Lumumba om hun erkenning; de anti-VN-campagne in Brussel in die dagen, waar Lumumba zich tegen afzette; en de feitelijke machtspositie van ONUC niet in het minst als bewaker/beschermers van Lumumba zelf. Tussen haakjes: Lumumba heeft nooit de terugtrekking van de VN uit Kongo geëist – al laat een vals document van 16/9/60 het omgekeerde veronderstellen: Doc. A/4711, in R. Simmonds, p. 113. Zie voor Lumumba's repliek van 17/9 op deze tekst, waarmee men een wig tussen Lumumba en het parlement wou drijven: dag 1/2.2.1. Lumumba's verklaringen van oktober verdienen, in het licht van zijn standpunten en handelwijze gedurende de gehele periode, geenszins de aandacht die 'H' er zelf, na Lumumba's dood, in een verklaring in de VR (15/2/61) aan gaf: in CPE 2, p. 1073. Vlak voor zijn dood schreef Lumumba vanuit zijn gevangenis aan zijn vrouw: Wat wij voor ons land zouden willen is het recht op een eervol leven, op een onverkorte waardigheid, op een onafhankelijkheid zonder beperkingen. Maar dat werd steeds afgewezen door de Belgische koloniale en hun westerse bondgenoten, en zij vonden directe en indirecte steun, die al dan niet weloverwogen was, bij bepaalde hoge functionarissen van de VN – die instelling waarin wij al ons vertrouwen legden toen wij haar om bijstand verzochten. *Lettre à Pauline Lumumba*, in J. van Lierde, p. 390.

17. J. van Lierde, *Rencontre avec Kazadi sur la mort de Patrice Lumumba*, Kinshasa, 11/5/66, in Archiven van het asdoc.

BIBLIOGRAFIE

Naast de officiële vn-documenten, en de traditionele Kongo-literatuur, vervat in boeken, dagbladen en tijdschriften, heb ik voor deze studie verschillende archieven geraadpleegd, waarin materiaal besloten ligt dat voor het eerst zijn weg naar een breder publiek vindt. Deze archieven zijn:

Archief van Minister van Staat August E. de Schryver (1898-1991) (kadoc, Leuven): A.E. de Schryver was minister van Belgisch Kongo en Rwanda-Burundi (daarna: minister van Afrikaanse Zaken) van 3 september 1959 tot aan de herschikking van de regering-Eyskens, op 3 september 1960. Dit archief bevat, naast een uitgebreide collectie krantenknipsels, interne documenten en briefwisseling van Belgische hoofdrolspelers in de dekolonisatie van Kongo.

Archieven van het asdoc-cedaf (Afrika Instituut, Belliardstraat 65, 1040 Brussel): deze archieven zijn van diverse oorsprong (collecties van M. Hockers, J. van Lierde, Th. Turner, B. Verhaegen,...), in bewaring gegeven door het CRISP. Daarin bevinden zich o.m. telegrammen en notas uitgewisseld tussen de Belgische diplomatieke missie in Leopoldstad en Brussel, in de periode juli-augustus 1960; en een reeks brieven en documenten van P. Lumumba.

Archieven van het Schomburg Center for Research in Black Culture (The New York Public Library, New York): deze archieven bevatten de Ralph J. Bunche Papers, en de Central Africa Project Collection, 1920-1980 (Unprocessed manuscript collection). Zij bevatten onder meer een beperkte reeks vn-telegrammen uitgewisseld tussen New York en Leopoldstad; zeldzame documenten zoals materiaal van en over Lumumba en het MNC, en verslagen van zittingen van de regering-Lumumba; en exemplaren van nationalistische Kongolese tijdschriften.

Archives Grootaert (Université libre de Bruxelles, Faculté de Droit - Bibliothèque Africaine, 1050 Bruxelles): bevat de papieren van Jozef E.A. Grootaert, adjunct-kabinetschef van premier Lumumba tot half augustus 1960. Bevat vooral documenten uit de koloniale periode.

Département Archives de la Fondation Joseph Jacquemotte (rue de la Caserne 33-35, 1000 Bruxelles): deze instelling herbergt de archieven van leiders van de toenmalige Kommunistische Partij van België (kpb). Ik consulteerde er de collecties van Albert de Coninck, Marcel Levaux, Gaston Moulin, Jean Terfve, alsook een collectie met materiaal van diverse oorsprong (in de tekst aangeduid als resp. Doc. adc, Doc. ml, Doc. gm, Doc. jt en Doc. pcb). Deze archieven bevatten kpb-documenten en interne notas over de Kongo-crisis, en de briefwisseling tussen kp-verantwoordelijken en vele tientallen Kongolezen, met inbegrip van nationalistische leiders.

United Nations Archives (United Nations, New York): de documenten met betrekking tot ONUC worden in de VN-archieven onder de volgende rubrieken gegroepeerd:

* dag 1 (Office of the Secretary-General), Series 2.2.1: Office of the Under-Secretary-General for Special Political Affairs, Ralph J. Bunche;

* dag 1 (Office of the Secretary-General), Series 2.3.9: Office of the Under-Secretary-General for Special Political Affairs, Sir Brian Urquhart;

* dag 1 (Office of the Secretary-General), Series 5.0.1.1: Papers of the Secretary-General, United Nations Advisory Committee on Congo;

* dag 1 (Office of the Secretary-General), Series 5.1.2: Papers of the Secretary-General, ONUC 1960-1964;

* dag 13 (Missions and Commissions. United Nations Operations in the Congo 1960-1964), Series 1.6.1.1: Office of the Special Representative of the Secretary-General.

Deze archieven bevatten onder meer documenten die officieel nog niet vrijgegeven werden, maar wel geraadpleegd en geciteerd mogen worden. Het gaat om documenten gecatalogeerd als Highly Confidential of als Top Secret, alsook om duizenden gecodeerde VN-telegrammen (Code Cables) die tussen New York, Leopoldstad, Elisabethstad, Parijs en Genève in de jaren 1960-61 uitgewisseld werden. Ik bestudeerde dit materiaal voor de periode juli 1960-februari 1961. De telegrammen uit deze periode – zon 8000 – bevinden zich in dag 1, Series 2.2.1. Dit materiaal was, met het oog op historisch onderzoek, grotendeels onaangeroerd. Enkel P. H. Gendebien, B. Urquhart en G. Abi-Saab steunden op een klein gedeelte van dit materiaal: Urquhart (1972) vermeldt enkele tientallen telegrammen; Gendebien (1967) en Abi-Saab (1978) namen (delen van) de Verbatim Records van het VN-Adviescomité voor Kongo door.

De notas en fotokopieën van het archiefmateriaal waarop dit boek steunt, werden gedeponeerd bij het Universiteitsarchief van de KU Leuven, Centrale Bibliotheek, Mgr. Ladeuzeplein 21, 3000 Leuven.

Abi-Saab, Georges, *The United Nations Operation in the Congo 1960-1964*, Oxford University Press, Oxford, 1978.

Aicardi de Saint-Paul, Marc, *La politique africaine des Etats-Unis*, Economica, Parijs, 1984.

Alexander, H.T., *African Tightrope. My Two Years as Nkrumahs Chief of Staff*, Pall Mall Press, Londen, 1965.

Alker, Hayward R. & Russett, Bruce M., *World Politics in the General Assembly*, Yale University Press, New Haven/Londen, 1965.

Amin, Samir, *De algemene kenmerken van de perifere formaties*, in S. Amin, e.a., *Imperialisme en onderontwikkeling*, sun, Nijmegen, 1976.

Amirie, Abbas, *The United Nations intervention in the Congo Crisis, 1960-1961; With Special Emphasis on the Political Role of the Late Secretary-General*, Dag Hammarskjöld, University Microfilms Inc., Ann Arbor, Michigan, 1967.

Amselle, Jean-Loup & MBokolo, Elikia, *Au coeur de lethnie. Ethnies, tribalisme et état en Afrique*, Ed. La Découverte, Parijs, 1985.

Andriamirado, Sennen, *Mobutu prend le pouvoir*, in *Dossiers secrets de l'Afrique contemporaine*, tome 3, Jappress, Parijs, 1991, pp. 107-135.

Archieven van het asdoc-cedaf, Afrika Instituut, Brussel.

Archieven van het Schomburg Center, Schomburg Center for Research in Black Culture - Manuscripts, Archives and Rare Books Division, New York.

Archives Fond. Jacquemotte: Département Archives de la Fondation Joseph Jacquemotte, Brussel.

Artigue, Pierre, *Qui sont les leaders Congolais?*, Editions Europe-Afrique, Brussel, 1961.

Backer, M.C.C. de, *Notes pour servir à l'étude des groupements politiques à Léopold-*

- ville, Infor-congo, Brussel, 1959.
- Baeck, Louis, Economische ontwikkeling en sociale structuur in Belgisch-Kongo, Ceuterick, Leuven, 1959.
- Baehr, P.R. & Gordenker, L., *De Verenigde Naties: ideaal en werkelijkheid*, Boom Mep-pel, Amsterdam, 1985.
- Barnes, Jack, *Opening Guns of World War iii*, in *New International 7*, Pathfinder, New York, 1991.
- Benot, Yves, *La mort de Lumumba, ou la tragédie congolaise*, Ed. Chaka, Parijs, 1989.
- Bérard, Armand, *Un ambassadeur se souvient. Lonu oui ou non, 1959-1970*, Plon, Pa-rijs, 1979.
- Biebuyck, Daniel & Douglas, Mary, *Congo: Tribes and Parties*, Royal Anthropological Institute, Londen, 1961.
- Bilsen, A.A.J. van, *Vers l'Indépendance du Congo et du Ruanda-Urundi*, Presses Uni-versitaires du Zaïre, Kinshasa, 1977 (2e Edition) (1958).
- Bilsen, A.A.J. van, *L'indépendance du Congo*, Casterman, Doornik, 1962.
- Bilsen, Jef van, *Kongo 1945-1965. Het einde van een kolonie*, Davidsfonds, Leuven, 1993.
- Bilsen, Jef van, *Congo 1945-1965. La fin d'une colonie*, (Préface de J. Gérard-Libois, avec Annexes), Editions du CRISP, Brussel, 1994.
- Biographie Belge d'Outre-Mer*, vii, Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, Brus-sel, 1973-1977.
- Blommaert, Jan, *Lumumba, Hammarskjöld, and the 1960 Congo Crisis: A Case of International Misunderstanding?*, in *Afrika Focus*, 1990/2, pp. 97-118.
- Blommaert, Jan, *How much culture is there in intercultural communication?*, in J. Blommaert & J. Verschueren, *The Pragmatics of Intercultural and International Communication*, John Benjamins Publishing Co, Amsterdam/Philadelphia, 1991, pp. 13-31.
- Blommaert, Jan, *Nationalisme in Afrika: een poging tot terminologische verduidelij-king*, in *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, juni 1995, pp. 53-78.
- Bosch, Jean van den, *Pré-Zaïre. Le Cordon mal coupé*, Le Cri, Brussel, 1986.
- Bouveroux, Jos, *België uit Afrika? Rwanda, Boeroendi en Zaïre*, Standaard Uitg., Ant-werpen, 1994.
- Bouvier, Paule, *L'accession du Congo belge à l'indépendance*, Ed. de l'Institut de So-ciologie, ulb, Brussel, 1965.
- Bowett, D.W., *United Nations Forces*, Stevens and Sons, Londen, 1964.
- Braeckman, Colette, Gérard-Libois, Jules, e.a., *Congo/Zaïre. La colonisation - l'indépendance - le régime Mobutu - et demain?*, grip-informations no 20-21, Brussel, 1990.
- Braeckman, Colette, *Le dinosaure. Le Zaïre de Mobutu*, Fayard, Parijs, 1992.
- Brassinne, Jacques, *L'Assistance Technique Belge au Congo. Juillet 1960-Juin 1968*, in *Chronique de Politique Etrangère*, Mai-Juillet 1968 (Vol. xxi - no 3-4), Brussel, pp. 281-572.
- Brassinne, Jacques, *Enquête sur la mort de Patrice Lumumba*, Thèse de doctorat en Sciences Politiques (ulb), niet gepubliceerd, Brussel, 1990.
- Brassinne, Jacques, et Kestergat, Jean, *Qui a tué Patrice Lumumba?*, Duculot, Parijs/Louvain-la-Neuve, 1991.
- Bulletin Militaire de l'Etat-Major de la Force Publique*, Léopoldstad-Kalina, Belgisch Kongo.
- Bunche, Ralph J., *The United Nations Operation in the Congo*, in Andrew W. Cor-dier & Wilder Foote (ed.), *The Quest for Peace*, Columbia University Press, NewYork/Londen, 1965, pp. 119-138.
- Burlion, Jacques, *Moïse Tshombe abandonné*, Ed. Pierre de Méyère, Brussel, 1969.
- Bustin, Edouard, *Lunda Under Belgian Rule. The Politics of Ethnicity*, Harvard Uni-

- versity Press, Cambridge/Londen, 1975.
- Butts, Kent H., The Department of Defense Role in African Policy, in *Parameters*, Winter 1993-94, pp. 59-73.
- Calder, Ritchie, *Agony of the Congo*, Garden City Press, Letchworth, 1961.
- Central Africa Project Collection, in *Archieven van het Schomburg Center*, New York.
- Ceulemans, Jacques, A. Gizenga, Ed. *Remarques Congolaises*, Brussel, 1964.
- Ceuppens, Jos & Wuyts, Lode, *Van Kongo naar Zaïre*, artikelenreeks in *Het Volk/De Nieuwe Gids*, van 5 januari tot 6 februari 1985.
- Chomé, Jules, *La Crise Congolaise: de l'Indépendance à l'Intervention militaire belge* (30 juin-9 juillet), Ed. *Remarques congolaises*, 1960.
- Chomé, J., *Indépendance congolaise. Pacifique conquête*, Ed. *Remarques congolaises*, Brussel, 1960.
- Chomé, Jules, M. Lumumba et le Communisme. Variations à partir du livre de P. Houart, Ed. *Remarques Congolaises*, Brussel, 1961.
- Chomé, Jules, *Le gouvernement congolais et l'Onu. Un paradoxe tragique*, Ed. *Remarques Congolaises*, Brussel, 1961.
- Chomé, Jules, Moïse Tshombe et l'escroquerie katangaise, Fondation J. Jacquemotte, Brussel, 1966.
- Chomé, Jules, *Mobutu et la contre-révolution en Afrique*, Ed. *Tiers-Monde et Révolution*, 1967.
- Chomé, Jules & Perin, Maryse, *A propos d'un livre posthume de Patrice Lumumba*, Ed. *Remarques Congolaises*, Brussel, 1961.
- Chronique de Politique Etrangère (CPE 1)*, *La crise congolaise: 1 janvier 1959-15 août 1960*, irri, Brussel, no 4 à 6: juillet-novembre 1960.
- Chronique de Politique Etrangère (CPE 2)*, *Evolution de la crise congolaise: de septembre 1960 à avril 1961*, irri, Brussel, no 5-6: septembre-novembre 1961.
- Chronique de Politique Etrangère (CPE 3)*, *L'Onu et le Congo: avril 1961 à octobre 1962*, irri, Brussel, no 4 à 6: juillet-novembre 1962.
- Clément, Pierre, Patrice Lumumba. *Stanleyville 1952-1953*, *Présence Africaine*, Parijs, n.d.
- Comité Zaïre, Zaïre. *Le dossier de la recolonisation*, Ed. L'Harmattan/Vie Ouvrière, Brussel, 1978.
- Commission de Coordination, *Documents Congolais*, Ed. par la Comm. de Coord., Brussel, 1960.
- Commission de Coordination, *La République du Congo devant l'Opinion Mondiale. Chronologie des événements et commentaires de presse*, Ed. par Comm. de Coord., Brussel, 1960.
- Congo, *Hebdomadaire*, Editeur-responsable: Philippe Kanza, Léopoldstad, 1960.
- Coolsaet, Rik, *Buitenlandse Zaken*, Kritak, Leuven, 1987.
- Conférence de solidarité des peuples d'Asie et d'Afrique (Le Caire, 26 décembre 1957 au 1er janvier 1958), Ed. en *Langues Etrangères*, Moscou, 1958.
- Cornevin, Robert, *Histoire du Congo*, Berger-Levrault, Parijs, 1970.
- Crankshaw, Edward (ed.), *Khrushchev remembers*, Little, Brown and Company, Boston/Toronto, 1970.
- CRISP (Ed. J. Gérard-Libois), *Congo 1959*, Brussel, 1961.
- CRISP (Ed. J. Gérard-Libois et B. Verhaegen), *Congo 1960 + Annexes et Biographies*, Brussel.
- CRISP (Ed. B. Verhaegen), *Congo 1961*, Brussel.
- CRISP (Ed. B. Verhaegen), *abako 1950-1960. Documents*, Brussel, 1962.
- CRISP (Ed. J. Gérard-Libois et J. van Lierde), *Congo 1964*, Brussel, 1965.
- CRISP (Ed. J. Gérard-Libois), *Congo 1966*, Brussel, 1967.
- CRISP, *Courrier hebdomadaire*, Brussel, 1959-1961.

- CRISP, Courrier Africain, Brussel, 1960.
- CRISP (Ed. H. Weiss et B. Verhaegen), Parti Solidaire Africain (PSA). Documents 1959-1960, Brussel, 1963.
- Crozier, Brian, Het wreed ontwaken. De nieuwe staten en de mythe der onafhankelijkheid, Nederlands Boekhuis, Tilburg, 1965.
- Cruise O'Brien, Conor, To Katanga and Back. A Case History, Hutchinson, Londen, 1962.
- Cruise O'Brien, Conor, The Congo, the United Nations, and Chatham House, in *New Left Review*, May-June 1965, Londen, pp. 3-27.
- Dallin, Alexander, The Soviet View of the UN, in *International Organization*, Boston, Winter 1962, pp. 20-36.
- Dallin, Alexander, The Soviet Union at the United Nations, F.A. Praeger, New York, 1962.
- Davidson, Basil, Les Africains. Introduction à l'histoire d'une culture, Ed. du Seuil, Parijs, 1971.
- Davidson, Basil, Which Way Africa? The Search for a New Society, Penguin, Harmondsworth, 1971.
- Davister, Pierre, Katanga: enjeu du monde, Editions Europe-Afrique, Brussel, 1960.
- Davister, Pierre & Toussaint, Philippe, Croisettes et Casques bleus, Ed. Actuelles, Brussel, 1962.
- Dayal, Rakeshwar, Mission for Hammarskjöld, Oxford University Press, Londen, 1976.
- Deceuninck, Valeer, Een halte te vroeg (Kongo-Zaire 1949-1977), Uitg. V. Deceuninck, s.l., 1993.
- Decraene, Philippe, Le panafricanisme, puf, Vendôme, 1959 (1976).
- Delathuy, A.M., Missie en staat in Oud-Kongo (1880-1914) II, epo, Berchem, 1994.
- Delval, Nestor, Schuld in Kongo?, Davidsfonds, Leuven, 1966.
- Demunter, Paul, Structure de classes et lutte de classes dans le Congo colonial, in *Contradictions*, Brussel, no 1, janvier-juin 1972, pp. 67-109.
- Demunter, Paul, Lutttes politiques au Zaïre. Le processus de politisation des masses rurales du Bas-Zaïre, Ed. Anthropos, Parijs, 1975.
- Depelchin, Jacques, De l'Etat Indépendant du Congo au Zaïre contemporain (1885-1974), Codesria /Karthala, Dakar/Parijs, 1992.
- Despas, Daniel, Le Grand Soir du Camp Major Massart, Ed. CRAOCA, Brussel, 1982.
- Dessart, Charles (éd.), Le pari congolais. Aide-mémoire illustré sur la question congolaise, Charles Dessart, Brussel, 1960.
- Dinant, Georges, L'ONU face à la crise congolaise. I: La politique d'Hammarskjöld, Ed. Remarques Congolaises, Brussel, 1961.
- Doucy, Arthur, Le mouvement des idées relatives à l'avenir politique du Congo belge, in *L'Avenir Politique du Congo Belge*, Colloque du 22 novembre 1958, Ed. de la Librairie Encyclopédique, Brussel, 1959.
- Duyzings, Martin W., Mensen en machten in Congo, Elsevier, Amsterdam/Brussel, 1960.
- Echos de la Semaine, Hebdomadaire d'information générale, Léopoldville.
- Eeghem, Julien van, Getuigenissen van een koloniaal, Uitg. Van Eeghem, Oostkamp, s.d.
- Eisenhower, Dwight, Waging peace. The White House Years 1956-1961, Doubleday, New York, 1965.
- Emancipation, Organe de combat socialiste/(daarna:) Organe officiel du Parti du Peuple, bi-mensuel, Léopoldstad, 1959-60.
- Etudes Congolaises, Revue éditée par l'Institut Politique Congolais (IPC) et le Centre de Recherche et d'Information Socio-Politiques (CRISP), Léopoldstad/Brussel.
- Eurafrica, Revue de la Fedacol (Fédération Congolaise des Classes Moyennes, après: Revue de la Chambre de Commerce et d'Industrie pour le Marché Commun Eurafri-

cain), Brussel, 1959-1961.

Evalenko, R., *Le drame congolais*, in *Socialisme*, septembre 1960, Brussel.

Eyskens, Gaston, *De memoires*, Uitgeverij Lannoo, Tielt, 1993.

Eyskens, Gaston, *Het laatste gesprek. Herinneringen aan 40 jaar politiek leven*, dnb/Pelckmans/ipovo, Kapellen/Brussel, 1988.

Fédération des Entreprises Congolaises (fec), *L'économie congolaise à la veille de l'indépendance*, Brussel, 1960.

Fenaux, Guy, *Trois mois d'indépendance*, extrait de la revue *Le Flambeau*, Brussel, 1960.

Fierlafyn, Luc, *Le discours nationaliste au Congo belge durant la période 1955-1960*, cedaf/asdoc, Brussel, Cahier 6/1990.

Franck, Thomas M. en Carey, John, *The legal aspects of the United Nations Action in the Congo*, Oceana Publications, New York, 1963.

Franssen, P. en Martens, L., *Het geld van de cvp. De dood van een acv-leider*, epo, Berchem, 1984.

Fredrix, Mimi, *De Acht van Stanleystad*, Uitgeverij Boek, Zonhoven, 1991.

Ganshof van der Meersch, W.J., *Fin de la Souveraineté Belge au Congo. Documents et Réflexions*, irri & Martinus Nijhoff, Brussel/Den Haag, 1963.

Gaus, Helmut (ed.), *Politiek-biografisch lexicon. De Belgische Ministers en Staatssecretarissen 1960-1980*, Standaard Uitgeverij, Antwerpen, 1989.

Geerts, Walter, Binza 10. *De eerste tien onafhankelijkheidsjaren van de Demokratische Republiek Kongo*, E. Story-Scientia, Gent/Leuven, 1970.

Gendebien, Paul-Henry, *L'intervention des Nations Unies au Congo 1960-1964*, Mouton et ires, Parijs/Den Haag, 1967.

Gérard, Jo, *La monarchie belge abandonnera-t-elle le Congo?*, Ed. Europe-Afrique, Brussel, 1960.

Gérard-Libois, Jules, *Sécession au Katanga*, CRISP/inep, Brussel/Leopoldstad, 1963.

Gérard-Libois, Jules, *L'Opération des Nations Unies au Congo (1960-1964) (Le rôle de la Belgique dans...)*, CRISP, Travaux Africains no 68-71, Brussel, 7/1965.

Gérard-Libois, Jules et Heinen, Jean, *Belgique/Congo 1960, Politique et Histoire*, Brussel, 1989.

Gibbs, David N., *The Political Economy of Third World Intervention. Mines, Money, and u.s Policy in the Congo Crisis*, The University of Chicago Press, Chicago/Londen, 1991.

Gibbs, David N., Dag Hammarskjöld, the United Nations, and the Congo Crisis of 1960-61: a Reinterpretation, in *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 31, no 1, 1993, pp. 163-174.

Gibbs, David N., *Comment fut scellé le destin dun pays aux richesses convoitées*, in *Le Monde Diplomatique*, Parijs, Septembre 1993.

Gilis, Charles-André, *Kasa-Vubu au coeur du drame congolais*, Ed. Europe-Afrique, Brussel, 1964.

Gilliaert, A., e.a., *Le Rapport Gilliaert 1961 (Rapport de la Commission au sujet du comportement individuel des officiers et sous-officiers de la Force Publique après la proclamation de l'indépendance du Congo)*, in *Bulletin du CRAOCA*, juin 1985, Brussel, pp. 57-73.

Goodrich, Leland M., *The Political Role of the Secretary-General*, in *International Organization*, Boston, Autumn 1962, pp. 720-735.

Gordenker, Leon, *The un Secretary-General and the Maintenance of Peace*, Columbia University Press, New York/Londen, 1967.

Gouvernement de la République du Congo, *La déclaration gouvernementale* (préface: J.M. Lumbala), Leopoldstad, le 28 juillet 1960.

Gouvernement Katangais, *Livre Blanc sur les activités des hors-la-loi dans certaines territoires baluba*, Elisabethstad.

- Gouvernement soviétique, Bas les mains devant le Congo! Documents du Gouvernement soviétique, Moscou, 1960.
- Heinz, G. en Donnay, H, Lumumba Patrice. Les cinquante derniers jours de sa vie, CRISP/Le Seuil, Brussel/Parijs, 1966.
- Heirman, Mark, Zaire dertig jaar later, ipis-Brochure 32, ipis, Antwerpen, 1990.
- Heusch, Luc de, Plaidoyer à la mémoire de Patrice Lumumba, in Synthèses, Ed. Synthèses, Brussel, no 189 (février 1962), pp. 280-308.
- Higgins, Rosalyn, United Nations Peacekeeping 1946-1967. Documents and Commentary iii, Africa, Oxford University Press, Oxford, 1980.
- Hippolyte, Mirlande, Les Etats du Groupe de Brazzaville aux Nations Unies, A. Colin, Parijs, 1970.
- Hoare, Mike, The road to Kalamata. A Congo Mercenarys Personal Memoir, Lexington Books, Lexington/Toronto, 1989.
- Hoffmann, Stanley, In Search of a Thread: The UN in the Congo Labyrinth, in International Organization, Boston, Spring 1962, pp. 331-361.
- Horn, Carl von, Soldiering for Peace, David McKay Company, Inc., New York, 1967.
- Hoskyns, Catherine, The Congo since independence. January 1960-December 1961, Oxford University Press, Londen/New York, 1965.
- Ilosono Bekili Blnkonkoy, Léopée du 24 novembre, Editions Arts et Spectacles, Kinshasa, 1985.
- Ilungu Kongolo, Léon Michel, Le discours politique de Patrice Lumumba (1958-1961): essai d'analyse linguistique, Thèse Doct., Université de Rouen, 1994.
- Infor Congo, Congo Belge et Ruanda-Urundi. Guide du voyageur, Infor Congo, Brussel, 1958.
- L'Indépendance. Organe de combat du Mouvement National Congolais pour la libération du Congo, Hebdomadaire d'opinion noire, Léopoldville, 1959-1960.
- IRES, Indépendance, Inflation, Développement. L'économie congolaise de 1960 à 1965, Ed. Mouton, Parijs/Den Haag, 1968.
- Isnard, Hildebert, Géographie de la décolonisation, puf, Parijs, 1971.
- Jacquemyns, G., Lonu au Congo. Ses interventions vues et jugées par les Belges, insoc, Brussel, 1961.
- Jacobson, Harold Karan, The United Nations and Colonialism: A Tentative Appraisal, in International Organization, Boston, Winter 1962, pp. 37-56.
- Jacques, Gérard, Lualaba. Histoires de l'Afrique profonde, Editions Racine, Brussel, 1995.
- Jadot, Jean, Un prêtre diplomate. 50 ans au service de l'Eglise, Duculot, Parijs/Louvain-la-Neuve, 1992.
- Janssens, E., Deuxième compte-rendu des événements au Congo Belge au début de juillet 1960 (Bruxelles, 17/7/60), in Bulletin du CRAOCA, 1/1985, pp. 123-134.
- Janssens, E., J'étais le général Janssens, Ed. Charles Dessart, Brussel, 1961.
- Janssens, E., Au fil d'une vie, P. de Méyère, Brussel, 1972.
- Joye, Pierre et Lewin, Rosine, Les trusts au Congo, Société Populaire d'Editions, Brussel, 1961.
- Kabuya Lumuna Sando, Célestin, La question tribale au Congo (Zaire), Cahier africa, Brussel, 1978.
- Kabuya Lumuna Sando, Célestin, Nord-Katanga 1960-1964. De la sécession à la guerre civile. Le meurtre des chefs, L'Harmattan, Parijs, 1992.
- Kalb, Madeleine G., The Congo cables. The Cold War in Africa - From Eisenhower to Kennedy, MacMillan, New York, 1982.
- Kamitatu, Cleophas, La grande mystification du Congo-Kinshasa, Complexe/Maspero, Brussel, 1971.
- Kanza, Thomas R., Congo 196?, Ed. Remarques Congolaises, Brussel, 1962.
- Kanza, Thomas, Conflict in the Congo, Penguin, Harmondsworth, 1972.

- Kanza, Thomas, *The Rise and Fall of Patrice Lumumba. Conflict in the Congo*, Rex Collings, Londen, 1978.
- Kapita Mulopo, Léonard, P. Lumumba. Justice pour le héros, L'Harmattan, Parijs, 1992.
- Karl I. Bond, Nguza, Mobutu ou l'Incarnation du Mal Zaïrois, Rex Collings, Londen, 1982.
- Karl I. Bond, Nguza, Mobutu voorbij. Blauwdruk voor de Derde Kongolese Republiek, Soethoudt, Antwerpen, 1983.
- Kashamura, Anicet, *De Lumumba aux Colonels*, Buchet/Chastel, Parijs, 1966.
- Katzenellenbogen, S. E., *Railways and the Copper Mines of Katanga*, Clarendon Press, Oxford, 1973.
- Kay, David A., *The New Nations in the United Nations, 1960-1967*, Columbia University Press, New York en Londen, 1970.
- Kelly, Sean, *Americas Tyrant. The CIA and Mobutu of Zaïre*, The American University Press, Washington, 1993.
- Kestergat, J., *Congo Congo. De l'indépendance à la guerre civile*, Ed. de la Table Ronde, Parijs, 1965.
- Kestergat, Jean, *Quand le Zaïre s'appelait Congo*, Ed. Paul Legrain, Brussel, 1985.
- Khrouchtchev, N., *A Ionu Septembre - Octobre 1960*, Editions Etudes Soviétiques, Parijs, 1960.
- Kingalu, Kilashi (réd), *Lumumba vivant*, Editions La Taupe, Brussel, 1970.
- Kitchen, Helen (ed.), *Footnotes to the Congo Story. An Africa Report Anthology*, Walker, New York, 1967.
- Ki-Zerbo, J., *Die Geschichte Schwartz-Afrikas*. Geleitwort von Jochen R. Klicker, Fischer Taschenbuch Verlag/Peter Hammer Verlages gmbh, Wuppertal, 1979.
- Lacroix, Jean Louis, *Industrialisation au Congo. La transformation des structures*, Mouton et ires, Parijs/Den Haag, 1967.
- La Gauche, *Organe de combat socialiste*, Hebdomadaire, Brussel, 1959-1961.
- La Libre Belgique*, Brussel, 1960-1961.
- Lambin, Francis, *Belgisch-Kongo*, Uitgeverij L. Cuypers, Brussel, 1948.
- Langenhove, Fernand van, *Le rôle prééminent du Secrétaire Général dans l'opération des Nations Unies au Congo*, irri & Martinus Nijhoff, Brussel/Den Haag, 1964.
- La Relève, hebdomadaire, Brussel, 1960-1961.
- Larus, Joel (ed.), *From Collective Security to Preventive Diplomacy*, John Wiley, New York/Londen/Sydney, 1965.
- Lash, Joseph P., *Dag Hammarskjölds Conception of His Office*, in *International Organization*, Boston, Summer 1962, pp. 542-566.
- Lash, Joseph, *Monsieur H. 8 années de crise à Ionu*, Arthaud, Parijs, 1962.
- L'Echo de Stan*, Journal quotidien de la Province Orientale, Stanleystad, 1958-1959.
- Launay, Jacques de, *Les grandes controverses du temps présent 2 (1945-1965)*, Ed. Rencontre/Gérard, Lausanne/Verviers, 1967.
- Leclercq, Claude, *Ionu et l'affaire du Congo*, Payot, Parijs, 1964.
- Le Courrier d'Afrique*, Leopoldstad, 1960-1961.
- Le Drapeau Rouge, *Quotidien du Parti Communiste de Belgique*, Brussel.
- Lefever, Ernest W., *Crisis in the Congo. A United Nations Force in Action*, The Brookings Institution, Washington dc, 1965.
- Lefever, Ernest W., *Uncertain Mandate: Politics of the un Congo Operation*, The John Hopkins Press, Baltimore, 1967.
- LEglantine, Congo. *La vérité d'un bilan*, Fédération des Etudiants Socialistes de Belgique, Brussel, 1960.
- Lekime, Fernand, *La mangeuse de cuivre. La saga de l'Union Minière du Haut-Katanga 1906-1966*, Didier Hatier, Brussel, 1992.
- Lemarchand, René, *Political awakening in the Belgian Congo*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles, 1964.

- Le Stanleyvillois, Quotidien indépendant de la Province Orientale, Stanleyville, 1960.
- Liebman, Marcel, Paul-Henri Spaak ou la politique du cynisme. Eléments pour une étude biographique, in *Contradictions*, Brussel, no 44, 1985, pp. 121-142.
- Lierde, Jean van (ed.), *La pensée politique de Patrice Lumumba*, Présence Africaine, Parijs, 1963.
- Linnér, Sture, Dag Hammar skjöld, in *Vijf gidsen op geweldloze wegen*, Pax Christi, Antwerpen, 1985, pp. 83-97.
- Lopez Alvarez, Luis, *Lumumba ou l'Afrique frustrée*, Ed. Cujas, Parijs, 1964.
- Luard, Evan, *A History of the United Nations. Volume 2: The Age of Decolonization*, 1955-1965, MacMillan, Londen, 1989.
- Lumumba, Patrice, Résumé de la Conférence donnée le 13 avril 1958 aux membres de la Fédération des Batetela, par Monsieur Patrice Lumumba, Conseiller Permanent, Onuitgegeven, Afrika-biblioteek, Brussel.
- Lumumba, Patrice, Les incidents de Stanleyville, Ed. Jacques Yerna, e.a., 11 janvier 1960.
- Lumumba, Patrice, 1960 doit être la fin du colonialisme et de l'impérialisme en Afrique, 19/4/1960, in *Le Courrier d'Afrique*, 20/4/1960.
- Lumumba, Patrice, Sentendre pour sauver l'avenir du Congo, in *Le Stanleyvillois*, 11/5/1960.
- Lumumba, Patrice, Man Grüsset Sich mit Uhuru. Gespräch mit dem Kongo-Politiker Patrice Lumumba, in *Der Spiegel*, 1960, no 26.
- Lumumba, Patrice, Propos de M. Patrice Lumumba, premier ministre de la République du Congo, 1/6/60 - 9/8/60, Ed. par Commission de Coordination, Brussel, 10/8/1960.
- Lumumba, Patrice, La vérité sur les crimes odieux des colonialistes, Ed. en Langues Etrangères, Moscou, 1961.
- Lumumba, Patrice, Le Congo, terre d'avenir est-il menacé?, Office de Publicité, Brussel, 1961.
- Lumumba, Patrice, zie ook Lierde, Jean van.
- Luykx, Theo, *Politieke geschiedenis van België*, Elsevier, Brussel/Amsterdam, 1964.
- Luykx, Theo, *Geschiedenis van de internationale betrekkingen*, Elsevier, Brussel, 1971.
- Luykx, Theo, *Koninklijke toespraken*, Uitgeverij Labor, Brussel, 1973.
- Mabika Kalanda, Baluba et Lulua. Une ethnie à la recherche d'un nouvel équilibre, Ed. de Remarques Congolaises, Brussel, 1959.
- Mabika Kalanda, La remise en question, Ed. Remarques Africaines, Brussel, 1967.
- Mabille, Xavier, *Histoire politique de la Belgique*, CRISP, Brussel, 1986.
- Mandel, Ernest, *Peaceful Coexistence and World Revolution*, Pathfinder, New York, 1970.
- Manya KOMalowete a Djonga, Patrice Lumumba, le Sankuru et l'Afrique, Les Editions Jean-Marie Bouchain, Lausanne, 1985.
- Marechal, Ph., Les Mille et quatre jours. Contes du Zaïre et du Shaba (1960-1963) du Colonel Frédéric Vandewalle. Quelques considérations, in *Africa-Tervuren*, xxiv, 1978-3.
- Marres, Jacques et Vos, Pierre de, *Léquinoxe de janvier. Les émeutes de Léopoldville*, Ed. Euraforient, Brussel, n.d.
- Marrès, Jacques, et Vermast, Ivan, *Le Congo assassiné*, Max Arnold, Brussel, 1974.
- Martelli, George, *De Léopold à Lumumba. Une histoire du Congo Belge - 1877-1960*, Ed. France-Empire, Parijs, 1964.
- Martens, Ludo, *Pierre Mulele, ou la seconde vie de Patrice Lumumba*, epo, Antwerpen, 1985.
- Masson Paul, *Dix ans de malheurs (Kivu 1957-1967)*. Tome i: La fin des illusions, Max Arnold, Brussel, 1970.
- Maurel, Auguste, *Le Congo: de la colonisation belge à l'indépendance*, L'Harmattan,

- Parijs, 1992. (oorspronkelijk uitgegeven als Merlier, Michel, *Le Congo: de la colonisation...*).
- Mc Kown, Robin, Lumumba. A biography, Doubleday and Company, New York, 1969.
- Merlier, Michel, *Le Congo: de la colonisation belge à l'indépendance*, Maspero, Parijs, 1962 (heruitgegeven als: Maurel, Auguste, *Le Congo: de la colonisation...*).
- Merlier, Michel, *L'économie congolaise de 1960 à 1965*, in *Le mois en Afrique*, 4/1966, pp. 22-36.
- Merriam, Alan P., *Congo. Background of Conflict*, Northwestern University Press, 1961.
- Meynaud, J., Ladrière, J., Perin, F., *La décision politique en Belgique*, Fondation Nationale des Sciences Politiques/CRISP, Librairie Armand Colin, Parijs, 1965.
- Michel, Serge, *Uhuru Lumumba*, René Julliard, Parijs, 1962.
- Ministerie van Buitenlandse Zaken (Nederland), *Kongo en de Verenigde Naties* (i) juli-december 1960, Staatsdrukkerij en uitgeverijbedrijf, s-Gravenhage, 1961.
- Molitor, André, *La fonction royale en Belgique*, CRISP, Brussel, 1979.
- Monheim, Francis, *Le colonel Mobutu et le collège des commissaires généraux*, Extrait de *La Revue Générale Belge* (mai 1960), Ed. Ad. Goemaere, Brussel, 1961.
- Monheim, Francis, *Mobutu, l'homme seul*, Ed. Actuelles, Brussel, 1962.
- Monheim, Francis, *Mobutu, le point de départ*, D. Hatier, Brussel, 1985.
- Monstelle, Arnaud de, *La débâcle du Congo belge*, Leclerc, Brussel, 1965.
- Mosheje, Luc, *La pénétration américaine au Congo*, Ed. Remarques Congolaises, Brussel, n.d.
- Mouvance Progressiste Du Congo (Zaïre), *Démocratie néo-coloniale ou deuxième indépendance?*, Mouvance Progressiste du Congo (Zaïre) et L'Harmattan, Brussel/Parijs, 1992.
- Mutamba Makombo, Jean-Marie, *Patrice Lumumba, correspondant de presse (1948-1956)*, Cahiers Africains no 3/1993, Institut Africain, Brussel, 1993.
- Nagy, L., *Le poids du Katanga dans la République du Congo*, in *Le mois en Afrique*, 1966/4, pp. 57-73.
- ncos, *Zaïre - een geologisch schandaal*, Davidsfonds/Infodok, Leuven/Amsterdam, 1991.
- Niedergang, Marcel, *Tempête sur le Congo*, Plon, Parijs, 1960.
- Nkrumah, Kwame, *Challenge of the Congo*, Nelson, Londen/Edinburgh, 1967.
- Nkrumah, Kwame, *Class Struggle in Africa*, Panaf, Londen, 1980 (1970).
- Nothomb, Patrick, *Dans Stanleyville*, Duculot, Parijs/Louvain-la-Neuve, 1993.
- Okumu, Washington, *Lumumba's Congo: Roots of Conflict*, Ivan Obolensky, New York, 1963.
- Pabanel, J.-P., *La question de la nationalité au Kivu*, in *Politique africaine*, mars 1991, Karthala, Parijs.
- Peemans, Jean-Philippe, *Capital accumulation in the Congo under colonialism: the role of the state*, in Peter Duignan en L.M. Gann (ed.), *Colonialism in Africa 1870-1960*, Volume 4, Cambridge University Press, Cambridge, 1975, pp. 165-212.
- Peemans, Jean-Philippe, *Imperial Hangovers: Belgium - The Economics of Decolonization*, in *Journal of Contemporary History*, 1980, sage Publications, Londen/Beverly Hills, pp. 257-286.
- Perin, François, *Les Institutions Politiques du Congo Indépendant au 30 juin 1960*, Institut Politique Congolais, Leopoldstad, 1960.
- Perrad, P., *Elisabethville, journées du 8 au 12 juillet 1960*, in *Bulletin du CRAOCA*, juin 1988, pp. 67-74.
- Pevée, Albert, *Place aux Noirs*, Editions Europe-Afrique, Brussel, 1960.
- Piniau, Bernard, *Congo-Zaïre 1874-1981. La perception du lointain*, L'Harmattan, Parijs, 1992.
- Piret, Baudouin, *Laide belge au Congo/Zaïre et le développement inégal du capitalis-*

- me monopoliste d'Etat, in *Contradictions*, Brussel, no 1, janvier-juin 1972, pp. 111-137.
- Poulantzas, Nicos, *La crise des dictatures*, F. Maspero, Parijs, 1975.
- Poupart, Robert, *Première esquisse de l'évolution du syndicalisme au Congo*, Ed. Institut de Sociologie Solvay, Brussel, 1960.
- Pourquoi Pas?, Hebdomadaire, Brussel, 1960-1961.
- Preter, René de, *De 200 rijkste families*, epo, Berchem, 1983.
- Présence Congolaise, Léopoldville, 1960-1961.
- Rajan, M.S., Mani, V.S., Murthy, C.S.R. (ed.), *The Nonaligned and the United Nations*, Oceana/South Asian Publishers, New York/New Delhi, 1987.
- Ralet, Alfred H.F.A. (Majoort), *Seul Face à l'Anarchie*. 8 au 20 juillet, (22/9/60) in *Bulletin du CRAOCA*, 1/1981, Brussel, pp. 38-80.
- Réchetniak, Nikolai, Patrice Lumumba, Novosti, Moscou, 1990.
- Remarques Congolaises, Hebdomadaire, Brussel, 1960-1965.
- République du Congo, *La province du Katanga et l'indépendance congolaise* (Préface: J. Kasa-Vubu), Doc. du Min. des Aff. Etrangères, no 1, Léopoldville-Kalina, 1961.
- Rikhye, Indarjit, Military Adviser to the Secretary General. *un Peacekeeping and the Congo Crisis*, Hurst/St. Martins Press, Londen/New York, 1993.
- Rivele, Stephen J., *Death of a double man*, in *The National Reporter*, Spring 1987, pp. 44-50.
- Roskam, Karel, Mobutu, Agathon, Bussum, 1976.
- Ruys, Manu, *Vijfentwintig jaar Kongo-Zaire*, Uitg. Grammens, Brussel, 1985.
- Ryke, M. de, Dupont, C., Dixmude, J. Baron de, *Rapport de la Commission chargée de donner au Ministre des Affaires Africaines un avis sur les causes et origines du comportement de la Force Publique après la proclamation de l'indépendance du Congo*, (Commissie-De Ryke), Brussel, 9/2/1961, in *Bulletin du CRAOCA*, Brussel, 1/1985, pp. 47-92.
- Saïd, Shafik-G., *De Léopoldville à Kinshasa. La situation économique au Congo ex-Belge au jour de l'indépendance*, Centre National d'Etude des Problèmes Sociaux de l'Industrialisation en Afrique Noire, Brussel, 1969.
- Salmon, Pierre, *Une correspondance en partie inédite de Patrice Lumumba*, in *Bulletin des Séances, Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer*, Brussel, 1974, pp. 359-368.
- Samba Kaputo, *Phénomène d'ethnité et conflits ethno-politiques en Afrique noire post-coloniale*, Presses Universitaires du Zaïre, Kinshasa, 1982.
- Sankara, Thomas, *Oser inventer l'avenir*, Pathfinder & LHarmattan, Parijs, 1991.
- Sartre, Jean-Paul, Préface, in J. van Lierde (ed.) *La pensée politique de Patrice Lumumba*, Présence Africaine, Parijs, 1963, pp. i-xlv.
- Schalbroeck, Ivo, *Belgisch Kongo. De dekolonisatie van een kolonie*, Lannoo, Tielt, 1986.
- Schatzberg, Michael G., *Mobutu or Chaos? The United States and Zaïre, 1960-1990*, University Press of America, Lanham/New York/Londen, 1991.
- Scheyven, Raymond, *Malaise au Congo* (articles publiés dans *La Libre Belgique*), Brussel, décembre 1951.
- Schöller, André, *Congo 1959-1960. Mission au Katanga. Intérim à Léopoldville*, Ed. Duculot, Parijs/Gembloux, 1982.
- Schrevel, Michel de, *Les forces politiques de la décolonisation Congolaise jusqu'à la veille de l'Indépendance*, Ed. Universitaires, Parijs, 1970.
- Schryver, A.E. de (Liber Amicorum aangeboden aan...), *Veertig jaar Belgische politiek*, Standaard Wetenschappelijke Uitg., Antwerpen/Utrecht, 1968.
- Schuyler, Philippa, *Who killed the Congo?*, The Devin-Adair Company, New York, 1962.
- Scott, Ian, *Tumbled House. The Congo at independence*, Oxford University Press, Londen, 1969.
- Senarclens, Pierre de, *La crise des Nations Unies*, puf, Parijs, 1988.

- Siekmann, Robert C.R., *National Contingents in United Nations Peace-Keeping Forces*, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/Londen, 1991.
- Simmonds, R., *Legal Problems Arising from the United Nations Military Operations in the Congo*, Martinus Nijhoff, Den Haag, 1968.
- Siotis, Jean, *Essai sur le Secrétariat International*, Librairie Droz, Genève, 1963.
- Skurnik, W.A.E. (ed), *African Political Thought: Lumumba, Nkrumah, and Touré*, University of Denver, 1968.
- Solidarité Socialiste et le Centre Guillaume Jacquemyns, *Décolonisations, Instabilités et Famines en Afrique*, Actes du Colloque de Bruxelles (juin 1985), Brussel, 1986.
- Spaak, Paul-Henri, *Combats inachevés. De l'espoir aux déceptions*, Ed. Fayard, Parijs, 1969.
- Spencer, John H., *Africa at the un: Some Observations*, in *International Organization*, Boston, Spring 1962, pp. 375-386.
- Smouts, Marie-Claude, *Le Secrétaire général des Nations Unies*, Armand Colin, Parijs, 1971.
- Soete, Gerard, *De Arena. Het verhaal van de moord op Lumumba*, Uitgeverij Raaklijn, Brugge, 1978.
- Steffen, Jacques (Pater scj), *Les leçons d'une tragédie. A la mémoire des missionnaires victimes de la rébellion de 1964 au Zaïre*, in *Dehonian*, Rome, 1985, pp. 5-24, 145-168.
- Steffen, Jacques (Pater scj), *A partir d'une expérience africaine. Justice et paix et intégrité de la création dans l'activité missionnaire*, n.d.
- Stengers, J., Chomé, J., e.a., *Le Congo, Les Cahiers du Libre Examen*, xxiie série, Cahier 3-4, Brussel, 1970.
- Stengers, Jean, *Léopold III et le gouvernement*, Duculot, Parijs/Gembloux, 1980.
- Stengers, Jean, *Congo. Mythes et réalités. 100 ans d'histoire*, Duculot, Parijs/Louvain-la-Neuve, 1989.
- Stengers, Jean, *L'Action du Roi en Belgique depuis 1831. Pouvoir et influence*, Duculot, Parijs/Louvain-la-Neuve, 1992.
- Stenmans, A., *Les premiers mois de la République du Congo (1er juillet-22 novembre 1960)*, Ac. royale des Sciences d'Outre-Mer, Ed. Duculot, Brussel, 1961.
- Stoessinger, John G., *The United Nations and the Superpowers*, Random House, New York, 1965.
- Struelens, Michel, *The United Nations in the Congo - or ONUC - and International Politics*, Max Arnold, Brussel, 1976.
- The New York Times*, New York, 1960-1961.
- The Times*, Londen, 1960-1961.
- Time*, The Weekly Newsmagazine, Time Inc., Chicago, 1960-1961.
- Timberlake, Clare Hayes, *First Year of Independence in the Congo*, Masters Thesis, George Washington University, 1963.
- Tshombe, Moïse, *Quinze mois de Gouvernement du Congo*, Ed. de la Table Ronde, Parijs, 1966.
- Tshombe, Moïse, *Mémoires de Moïse Tshombe*, Ed. de l'Espérance, Brussel, 1975.
- Turner, Thomas, *Lethnie tetela et le MNC-Lumumba*, in *Etudes Congolaises*, onrd/CRISP, Kinshasa/Brussel, 1969/4, pp. 36-57.
- Turner, Thomas, *A century of political conflict in Sankuru (Congo-Zaïre)*, facs., umi, Michigan, 1973.
- un Archives, United Nations, New York.
- Urquhart, Brian, *Hammaraskjold*, W.W. Norton & Co, New York/Londen, 1994 (1972).
- Ussel, Michel van, *Het woord is aan België. De rol van kleine naties in de internationale politiek*, Roularta, Zellik, 1992.
- Vanderlinden, Jacques, *Contribution à l'étude de la crise congolaise de 1960. Notes au sujet de quelques documents inédits relatifs aux réactions du secteur privé*, Académie royale des Sciences d'Outre-Mer, Brussel, 1972.

- Vanderlinden, Jacques, *La Crise Congolaise 1959-60*, Ed. Complexe, Brussel, 1985.
- Vanderlinden, J., e.a., *Du Congo au Zaïre 1960-1980*, Ed. CRISP, Brussel.
- Vanderstraeten, Louis-François, *De la Force Publique à l'Armée Nationale Congolaise. Histoire d'une mutinerie (juillet 1960)*, Académie Royale de Belgique, Duculot, Gembloux, 1993.
- Vandewalle, F., *A propos de la Gendarmerie katangaise (i-xvii)*, in *Bulletin du CRAOCA*, Brussel, 1987/4 tot 1991/4.
- Vandewalle, F., *Mémorandum pour répondre à la convocation no 52 du 12 septembre de la commission...*, Brussel, 14/9/1960, in *Bulletin du CRAOCA*, 1/85, pp. 88-92.
- Vandewalle, F., en Brassinne, J., *Les Rapports Secrets de la Sûreté Congolaise 1959-1960*, Ed. Arts et Voyages/Lucien de Meyer, 1973.
- Vandewalle, F., *Mille et quatre jours. Contes du Zaïre et du Shaba*, 13 fascicules, Brussel, 1974-77.
- Vandewalle, F., *Face aux Mutins*. Elisabethville, 8, 9 et 10 juillet 1960, 15/4/1978, in *Bulletin du CRAOCA*, 3/1978, pp. 15-28, en 4/1978, pp. 22-28.
- Vandewalle, F., *Course aérienne... Qui a gagné? Lumwe-Luano (10 juillet 1960)*, in *Bulletin du CRAOCA*, 3/1981, Brussel, pp. 57-75.
- Vandommele, Mark, *Zaïre. Zaïre-België, onze eigen Noord-Zuid relatie, ncos en epo*, Brussel, 1981.
- Vanheule, Vital, *Mijn beste jaren in Afrika*, Uitg. V. Vanheule, Gent, 1991.
- Vansina, Jan, *Introduction à l'ethnographie du Congo*, Ed. Universitaires du Congo, Kinshasa/Kisangani/Lubumbashi/Brussel, 1966.
- Vassiliev, Savéliiev, *Histoire de l'Afrique*, Editions du Progrès, Moscou, 1964.
- Vellut, J.L., *Dekolonisatie van Kongo 1945-1965*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 15, Fibula-Van Dishoeck, Haarlem, 1982, pp. 401-420.
- Verhaegen, Benoît, *Lutte de classes au Congo*, in *Révolution*, Parijs, juillet-août 1964, pp. 31-38.
- Verhaegen, Benoît, *Rébellions au Congo i*, CRISP, Brussel, 1966.
- Verhaegen, Benoît, *Rébellions au Congo ii: Maniema*, CRISP, Brussel, 1969.
- Verhaegen, Benoît, *Congo - Kinshasa*, Catalogue 1970, Microfiche-Editions, Inter Documentation Company ag, zug Switzerland.
- Verhaegen, B., *Patrice Lumumba, martyr d'une Afrique nouvelle*, in *Jeune Afrique*, 1/9/78, pp. 69-96.
- Villers, Gauthier de, e.a., *Belgique/Zaïre. Une histoire en quête d'avenir*, Actes des rencontres de Bruxelles (10/1993), *Cahier Africains* no 9-10-11, cedaf/L'Harmattan, Brussel/Parijs, 1994.
- Villers, Gauthier de, *De Mobutu à Mobutu. Trente ans de relations Belgique-Zaïre*, De Boeck Université, Brussel, 1995.
- Vints, Luc, *Kongo made in Belgium. Beeld van een kolonie in film en propaganda*, Kritak, Leuven, 1984.
- Volodine, Lev (éd.), *Patrice Lumumba, champion de la liberté africaine*, Ed. du Progrès, Moscou, n.d.
- Vos, Pierre de, *Vie et mort de Lumumba*, Calmann-Lévy, Parijs, 1961.
- Vos, P. de, *La décolonisation. Les événements du Congo de 1959 à 1967*, Ed. abc, Brussel, 1975.
- Wauters, Arthur (dir.), *Le Monde Communiste et la Crise du Congo Belge*, Ed. de l'Institut de Sociologie Solvay, Brussel, 1982.
- Weber, Guy, *Le Katanga de Moïse Tshombe, ou le drame de la loyauté*, Louis Musin, Brussel, 1983.
- Weiss, Herbert F., *Political Protest in the Congo. The Parti Solidaire Africain During the Independence Struggle*, Princeton University Press, Princeton, 1967.
- Weissman, Stephen R., *American Foreign Policy in the Congo 1960-1964*, Cornell University Press, Ithaca/Londen, 1974.

- Wijngaert, Mark van den en Prins, Herman de, *Van Koude Oorlog tot Nieuwe Wereldorde*, Garant, Leuven/Apeldoorn, 1995.
- Willaert, Maurice, *Service au Congo. Carnets dun territorial 1931-1961*, Didier Hatier, Brussel, 1990.
- Willame, Jean-Claude, *Eléments pour une lecture du contentieux belgo-zairois, Cahiers du cedaf*, Brussel, 1988/6.
- Willame, Jean-Claude, Patrice Lumumba. *La crise congolaise revisitée*, Karthala, Parijs, 1990.
- Willame, Jean-Claude, *L'automne dun despotisme. Pouvoir, argent et obéissance dans le Zaïre des années quatre-vingt*, Karthala, Parijs, 1992.
- Witte, E., e.a., *Politieke geschiedenis van België*, Standaard Uitg., Antwerpen, 1990.
- X, *Congo. Positions Socialistes 1885-1960*, Fondation Louis de Brouckère/Institut Emile Vandervelde.
- X, *Les relations Etats-Unis/Zaïre: documents d'histoire diplomatique (1960-1967)*, in *Les Cahiers du cedaf*, Brussel, no – 7-8, décembre 1982.
- Ydewalle, Charles d, *L'Union Minière du Haut Katanga*, Librairie Plon, Parijs, 1960.
- Young, Crawford, *Politics in the Congo*, Princeton University Press, Princeton/New Jersey, 1965.
- Young, Crawford, *Decolonization in Africa*, in Peter Duignan en L.M. Gann (ed.), *Colonialism in Africa 1870-1960*, Volume 2, Cambridge University Press, Cambridge, 1970, pp. 450-502.
- Young, Crawford, *Independence and crisis in Zaïre; Internationalisation of the Congo Crisis*, in *The Cambridge History of Africa. Volume 8: from 1940 to 1975* (Ed. by Michael Crowder), pp. 717 e.v., Cambridge University Press, Cambridge/Londen/New York, 1984.
- Ziegler, Jean, *La contre-révolution en Afrique*, Payot, Parijs, 1963.
- Ziegler, Jean, *Main basse sur l'Afrique*, Ed. du Seuil, Parijs, 1978.
- Ziegler, Jean, *Les Rebelles. Contre l'ordre du monde*, Ed. du Seuil, Parijs, 1983.
- Zinzen, Walter, *Mobutu. Van mirakel tot malaise*, Hadewijch/brtn/var, Antwerpen-Baarn, 1995.

CHRONOLOGIE

1959

- 4-7 januari: Opstand van Leopoldstad; honderden Kongolezen worden gedood bij het neerslaan van de revolte.
- 13 januari: Koning Boudewijn spreekt zich uit voor de onafhankelijkheid van Kongo, zonder uitstel maar ook zonder onbezonnen overhaasting.
- eind oktober, begin november: Antikoloniale massabijeenkomsten in Stanleystad lopen uit op bloedige confrontaties met de strijdkrachten. Patrice Lumumba, de leider van het Mouvement National Congolais, belandt in de gevangenis.
- einde 1959: Prerevolutionaire chaos in grote delen van de provincie van Leopoldstad, waar Kasavubu (Abako) en Gizenga (PSA) heersen.

1960

- 27 januari: Rondetafelconferentie in Brussel. De Belgische regering plooit voor de antikoloniale beweging: Kongo zal op 30 juni de onafhankelijkheid worden verleend. Lumumba wordt uit zijn cel gehaald en naar Brussel overgevoerd.
- 11-25 mei: Verkiezingen in Kongo.
- 31 mei: Lumumba en het MNC eisen de verkiezingsoverwinning en het recht om de regering te vormen, op.
- 15 juni: Het Belgische parlement wijzigt eenzijdig de Voorlopige Kongolese Grondwet. Zo kan Tshombe, een stroman van de kolonisator, in Katanga een homogene provinciale regering vormen.
- 23-24 juni: De Kongolese Kamer en Senaat geven hun vertrouwen aan de regering-Lumumba. Kasavubu wordt tot president verkozen.
- 30 juni: Proclamatie van de onafhankelijkheid van Kongo.
- 5 juli: Muiterij in de legerkampen van Leopoldstad en Thysstad, nadat generaal Janssens zich tegen de opname van zwarten in het blanke officierskorps van het Kongolese leger had verzet.
- 6-8 juli: De Kongolese regering afrikaniseert het leger. Lundula wordt opperbevelhebber; Mobutu wordt kolonel en stafchef. Berichten over verkrachtingen van blanke vrouwen door muitende soldaten veroorzaken een massale exodus van blanken. Ondertussen keert in Leopoldstad en Thysstad de rust weer.
- 9 juli: Blanke officieren in Katanga verzetten zich tegen de afrikanisering. De zwarte soldaten van kamp Massart (Elisabethstad) komen in opstand tegen hun officieren.
- 10 juli: Interventie van Belgische troepen in Elisabethstad. Daarna volgen nog interventies in Luluaburg (10 juli), Matadi (11 juli), Leopoldstad (13 juli), en andere knooppunten van Kongo.
- 11 juli: Tshombe kondigt, met ruggensteun van Belgische troepen, de Katangese secessie af.
- 12 juli: President Kasavubu en premier Lumumba verzoeken de VN om op te treden tegen de huidige buitenlandse agressie.

- 14 juli: De Veiligheidsraad van de VN beslist om in Kongo te interveniëren, en roept de Belgische regering op om haar troepen van het grondgebied van de Republiek Kongo terug te trekken.
- 22 juli: De Veiligheidsraad roept Brussel op om vlug de resolutie van 14 juli uit te voeren.
- 23 juli: Vertrek van de laatste Belgische soldaten uit Leopoldstad. VN-contingenten slaan in geheel Kongo hun kampen op – behalve in Katanga, waar Belgische troepen Tshombe in het zadel houden.
- 5 augustus: De secretaris-generaal van de VN, Dag Hammarskjöld, ziet af van een eerder aangekondigd vertrek van blauwhelmen naar Katanga, na hevig protest van Tshombe.
- 9 augustus: De Veiligheidsraad vraagt Brussel om onmiddellijk zijn troepen uit Katanga terug te trekken. De Veiligheidsraad verklaart dat de VN geen partij zal kiezen in het conflict tussen Leopoldstad en Elisabethstad. Gesterkt door de ontwikkelingen kondigt Kalonji de secessie van Zuid-Kasaï af.
- 12-13 augustus: Hammarskjöld onderhandelt in Elisabethstad met Tshombe. VN-troepen zullen Katanga binnen trekken, maar Tshombes regime krijgt garanties dat de secessie onaangeroerd blijft.
- 14-15 augustus: Breuk tussen Hammarskjöld en Lumumba.
- 21-22 augustus: De Veiligheidsraad schaart zich achter de secretaris-generaal.
- 27 augustus: Kongolese regeringstroepen nemen Bakwanga, de hoofdstad van Zuid-Kasaï, in. Andere nationalistische eenheden rukken enkele dagen later op naar het noorden van Katanga.
- 5 september: President Kasavubu zet premier Lumumba en zes van zijn ministers af. Op de achtergrond levert de VN beslissende steun aan Kasavubu.
- 7-8 september: De Kongolese Kamer en Senaat verwerpen Kasavubus coup.
- 13 september: De Verenigde Kamers geven volmachten aan de regering-Lumumba.
- 14 september: Kasavubu stuurt het Kongolese parlement naar huis. s Avonds kondigt kolonel Mobutu zijn eerste staatsgreep af. In die dagen bewegen Kasavubu, Mobutu en de VN-leiders hemel en aarde om het militaire offensief van de afgezette regering-Lumumba tegen Zuid-Kasaï en Katanga te stoppen.
- 6 oktober: Minister van Afrikaanse zaken d'Aspremont-Lynden eist de definitieve eliminatie van Lumumba.
- 10 oktober: Patrice Lumumba wordt in Leopoldstad onder feitelijk huisarrest geplaatst.
- 24 november: De Algemene Vergadering van de VN erkent, na massale westerse lobbyïng en druk, Kasavubus delegatie als de wettige vertegenwoordiger van de Republiek Kongo.
- 27 november: Lumumba vlucht uit zijn residentie, en probeert Stanleystad te bereiken, waar Antoine Gizenga de nationalisten hergroepeert.
- 2 december: De VN-leiding geeft haar troepen de opdracht om Lumumba, die door Mobutus soldaten wordt opgespoord, in geen geval in bescherming te nemen. Ghaneese blauwhelmen weigeren bescherming aan een opgejaagde Lumumba. De ex-premier wordt gevangen genomen, en opgesloten in Thysstad.
- eind december, begin januari: Nationalistisch offensief vanuit Stanleystad: op 25 december valt Bukavu (Kivu); op 7 januari Manono (Noord-Katanga).

1961

- 1 januari: Mobutus poging om Bukavu te heroveren loopt uit op een fiasco.
- 12-13 januari: Mouterij in het legerkamp van Thysstad, waar Lumumba gevangen zit.
- 14 januari: De mouterij slaat over naar het legerkamp van de hoofdstad. Een snelle politieke terugkeer van Lumumba lijkt onvermijdelijk.

- 14-17 januari: Brussel doet verwoede pogingen om Lumumba aan Tshombe (Katanga) of Kalonji (Zuid-Kasaï) uit te leveren.
- 17 januari: Transfer van Patrice Lumumba, Maurice M'Polo en Joseph Okito naar Elisabethstad. Terwijl de Belgische tenoren in Katanga de andere kant opkijken, worden de gevangenen vermoord.
- 21 februari: Nieuwe resolutie van de Veiligheidsraad, die de VN machtigt om zonodig geweld te gebruiken om een burgeroorlog in Kongo te voorkomen. De VR dringt aan op de samenroeping van het (Kongolese) parlement en, in dat verband, op het voorzien van de nodige beschermende maatregelen.
- 2 augustus: Onder VN-auspiciën geven de Kongolese Kamer en Senaat hun vertrouwen aan de regering-Adoula. De nationalistische steunen het regime; Tshombe daarentegen handhaaft de secessie.

1963

- 17 januari: Militaire confrontaties tussen blauwhelmen en de Katangese Gendarmerie leiden tot een akkoord tussen Tshombe en de VN. De Katangese secessie wordt opgeheven; Tshombe en zijn aanhangers behouden de politieke mandaten die zij voor de secessie bekleedden.
- 29 september: Kasavubu stuurt het parlement naar huis.

1964

- januari: Pierre Mulele, die sedert juli 1963 in Kwilu een maquis opbouwt, ontsteekt een opstand tegen het bewind van Kasavubu en Mobutu.
- mei: Soumialot, Gbenye en Olenga openen in het oosten een tweede front.
- juli: Overrompelend offensief van de rebellen: Mobutus eenheden capituleren in Albertstad en Stanleystad; Kindu valt op 21 juli; Stanleystad op 4 augustus. De nationalistische voorposten zijn tot op 100 km van Leopoldstad opgerukt. Mobutu vist Tshombe op: samen schakelen zij massaal huurlingen in om het tij te keren.
- 24 november: Belgisch-Amerikaanse interventie. Belgische paracommandos worden boven Stanleystad en Paulis gedropt. Een gemechaniseerde brigade, omkaderd door honderden huurlingen, begint een bloedige heroveringsoperatie.

1965

- 24 november: Tweede coup van Mobutu. De generaal roept de Tweede Republiek uit, en trekt alle macht naar zich toe.

LIJST VAN AFKORTINGEN

Abako	Alliance des Bakongo (Joseph Kasavubu)
AFP	Agence France Presse
ANC	Armée nationale congolaise
APIC	Association du personnel indigène du Congo
Atcar	Association des Tshokwe du Congo Belge, de l'Angola et de la Rhodésie
AV	Algemene vergadering van de vn
Balubakat	Association générale des Baluba du Katanga (Jason Sendwe)
BCK	Chemin de fer du Bas-Congo au Katanga
Cerea	Centre de regroupement africain (Anicet Kashamura)
CFL	Compagnie des chemins de fer du Congo supérieur aux Grands lacs
CNL	Conseil national de la libération (Soumialot, Gbenye, Olenga)
Cométo	Commandement des Forces métropolitaines d'Afrique
Conakat	Confédération des associations tribales du Katanga (Moïse Tshombe)
CRAOCA	Cercle royal des anciens officiers des campagnes d'Afrique
CRISP	Centre de Recherche et d'Information Socio-Politiques
CVE	Corps de volontaires européens
Fedeka	Fédération des associations tribales de la province du Kasai
Forminière	Société internationale forestière et minière du Congo
FP	Force publique
Géomines	Compagnie géologique et minière des ingénieurs et industriels Belges
Leo	Leopoldstad
LLB	<i>La Libre Belgique</i>
Mistebel	Mission technique belge (à Elisabethville, Katanga)
MNC-K	Mouvement national congolais - Albert Kalonji
MNC-L	Mouvement national congolais - Patrice Lumumba
NYT	<i>The New York Times</i>
ONUC	Organisation des Nations Unies au Congo
Otraco	Office des transports coloniaux
PNP	Parti national du progrès (Albert Delvaux)
PP	Parti du peuple, ex-Action socialiste (Cyrille Adoula, Alphonse Nguvulu)
PSA	Parti solidaire africain (Antoine Gizenga, Cléophas Kamitatu, Pierre Mulele)
Puna	Parti de l'unité nationale (Jean Bolikango)
Stan	Stanleystad
UMHK	Union minière du Haut-Katanga
VAR	Verenigde Arabische Republiek (Unie van Egypte en Syrië)
VN	Organisatie der Verenigde Naties
VR	Veiligheidsraad van de vn

PERSONENREGISTER

- Abi-Saab, Georges 13, 173, 175, 231, 330, 338-339
Acker, van 207
Adam, Pierre 379
Adoula, C. 9, 61, 71, 100, 248, 325, 370, 374, 401, 412, 419, 422-428, 430-431, 433-434, 436, 440, 442, 457, 459
Adriaenssens 152
Albert (prins) 159
Alexander 148, 181, 346
Arkadiev 345
Armstrong, Louis 325
Aspremont-Lynden, Gobert d 209, 210
Aspremont-Lynden, Harold d 141, 156, 208, 210, 215, 222, 230, 240, 253, 322, 324, 376-379, 424

Babadet 413
Ball, Georges 435
Balleur (pater) 429
Bartelous, Jacques 379
Bekaert, Léon 34
Bellon 134
Ben Bella 458
Bengila, Théodore 443
Benot, Yves 310
Berendsen 228, 261-262, 276, 380, 404
Berthiaume 227
Biebuyck 97
Bilsen, Jef van 14, 25, 38, 71, 78, 82, 84, 92, 130, 156, 166, 207, 225, 253-255, 268, 314, 316-320, 352, 400
Bissell 249, 250
Bisukiro 429
Blouin (mevrouw) 265
Boboliko 274
Bohlen, Charles 347

Bolamba 255, 423
Bolis, Vittorio 361-362
Bolívar 169
Bomboko, Justin 43, 83, 100, 131, 146, 169, 184, 220, 228, 234, 250-251, 259, 267, 274, 288, 317, 320, 333, 340, 349, 353, 369-371, 376-377, 395, 420
Bonaparte 278
Bosch, van den 125, 127-131, 138-140, 147, 149-151, 155, 181, 220-223, 432, 437
Boudewijn i (koning) 26-27, 34, 38, 45, 63, 66, 75, 157, 159, 206-214, 217, 219, 323, 432
Bouvier, P. 409
Brassinne, Jacques 16, 353-355, 372, 376-378
Bruneel, Léon 210
Buisseret 25, 93, 207
Bunche, Ralph J. 147-148, 164, 166-169, 172, 175, 182-184, 204, 217-219, 221-224, 228, 230, 232-233, 239, 245, 251-252, 263, 280, 317-318, 345-347, 349, 361, 432
Burden, William 187
Byrne 262, 404-405

Canup 367
Capelle, Robert 210
Cardoso 274, 285
Carlucci, Frank 250
Castro, Fidel 187, 328
Cauwelaert, K. van 32
Chomé, Jules 15, 425-427, 465
Church, Frank 325
Clémens, René 222, 377, 379-380, 443
Collard, Léo 214
Coninck, Albert de 16
Cordier, Andrew W. 218, 224, 252, 254-

- 264, 268, 270, 280-281, 285, 309, 317,
 346, 348-349, 361
 Cordy, A. 376
 Cornelis 208
 Corte, Marcel de 159
 Crener, Henri 127, 133, 135-136, 435
 Crèvecoeur 141, 313
 Cumont 140-141, 145-146, 157, 176, 182
- Dallin, A. 417
 David, Jean 264, 315, 327
 Davidson, Basil 455
 Davignon, E. 437
 Davister, Pierre 72, 145, 221, 230, 286, 372,
 403, 410, 426
 Dayal, Rajeshwar 247, 252, 256, 262, 264-
 265, 268-269, 271, 275, 278, 280, 282-
 283, 285, 287-289, 309-316, 320-322, 325,
 328, 331-333, 336-337, 339-341, 346, 350,
 353-357, 359, 361-366, 368-370, 373, 396-
 398, 400, 404-405, 408, 416, 460-461
 Decaluwé, Miek 17
 Delarue, Charles 359
 Delvaux 120, 128, 267, 325
 Dema, P. Julien 461
 Demunter, P. 96
 Denis, G. 376
 Dequenne 90
 Despas, D. 141
 Devlin, Lawrence 249, 279, 329-330, 371-
 372, 443
 Dillon 348
 Diomi 61, 227
 Donnay (zie Jacques Brassinne)
 Dubuisson, M. 214
 Dulles, John Foster 187, 249, 269, 329
 Duyzings, M. 203
- Eisenhower, Dwight 170, 187-188, 206,
 249, 269, 327, 329, 395, 436, 459
 Eyskens, Gaston 14, 26, 31, 34-35, 43, 45,
 127, 133, 136, 140-141, 143-144, 156, 188,
 207-209, 213-216, 253, 269, 289, 317-318,
 343, 368, 379, 414, 435, 437, 459
- Fanon, Frantz 55-56
 Fataki 413
 Fawzi, Fahmoud 416
- Fimmers 136
 Finant 413, 424
 Flament 83
 Freson 135
 Fulbright 397
- Galeano, Eduardo 15
 Ganshof van der Meersch, W.J. 39-40,
 42-43, 65, 67, 70-71, 78, 82, 117, 124, 155,
 210, 214, 465
 Gardiner 434
 Gaspar, Daniel 122
 Gat, Julien 376
 Gaulle, Charles de 27, 37, 93, 432
 Gbenye, Christophe 65, 251, 255, 414, 426,
 430-431, 438-439, 443, 459
 Gendebien, Paul-Henry 13, 246, 252, 276,
 283
 Gérard-Libois, Jules 13, 17, 71, 262, 325,
 353-355, 413, 433, 436
 Ghaleb 320
 Gheysen 127-128, 138, 140, 175, 181, 229,
 346
 Gibbs, D.N. 346
 Gilbert, O.P. 68
 Gilet 359
 Gillet 45
 Gilson, Arthur 127, 137-139, 176
 Gizenga, Antoine 15, 28, 42, 48-49, 65,
 94, 169, 183, 203, 206, 221, 228, 235, 237,
 250-251, 255, 287, 289, 311, 352, 358-359,
 366-369, 377, 395-396, 398, 401, 407,
 411, 413-414, 416, 418-423, 427-428, 430,
 433, 439, 460
 Glinne, Ernest 91, 124
 Goebbels, Joseph 203
 Gottlieb, Sidney 250, 329
 Grandelet 376
 Gray, Gordon 269
 Griggs, Lee 146
 Grootaert 265
 Grosjean, René 378
 Guffens 68
 Guggenheim, Ryan 75
 Guptil, Marilla B. 16
- 'H' (zie Dag Hammarskjöld)
 Hammarskjöld, Bo Gustav 347

- Hammarskjöld, Dag 160, 163-164, 167-168, 171, 173-178, 180, 182-185, 189, 206, 216, 218-234, 236-241, 243-244, 246-247, 249-252, 256-263, 265, 268, 270-272, 275, 278, 280-281, 283, 288, 310, 312-315, 317, 320-323, 325-326, 328, 332-333, 335-339, 344-350, 353-355, 357-360, 363-365, 369, 373, 375, 380, 396, 399-401, 405, 407, 413-414, 416, 418-419, 421, 426, 432-434, 459-460, 462-463, 466
 Harriman, Averell 440
 Heinz (zie Jules Gérard-Libois)
 Hemelrijck, Van 27-28, 75, 207, 209
 Hemptinne, de – 73
 Henniquiau 81, 119-120, 128
 Herter 170, 204, 219, 323, 333, 336, 347
 Hindenberg 270
 Hitler 203, 204, 251, 270
 Hoffmann, S. 226, 399
 Holvoet 65, 437
 Horn, Carl von 147, 175, 256, 261, 275, 279-280, 325, 346, 356, 358, 404
 Hosdain 425
 Hoskyns, C. 278, 326, 330, 349, 399, 432
 Houtart, François 16
 Houtte, Jean van 210

 Iléo, Joseph 62-63, 71, 100, 158, 227, 250, 264, 268-269, 271, 274, 278, 282, 289, 317, 318, 321, 333, 353, 369-370, 374, 395-398, 410-412, 420, 423-424
 Ilunga, Prosper Mwamba 407, 411
 Iyassu 407

 J.K. (zie J. Kestergat)
 Jacobson 351, 419
 Jadot 80, 285
 Janssen, A.E. 210
 Janssens, Paul 133
 Janssens, Emile 70, 80-83, 101, 115-117, 125, 128-130, 133, 142, 214

 Kalamba, Mukenge 90
 Kalb, Madeleine 10-11, 13-14, 188, 248, 250, 269-270, 273, 278-279, 367, 370-371, 395, 424
 Kalonji, Albert 43, 49, 62, 65, 90-91, 95, 98, 227, 240-243, 250, 252-253, 275, 313, 349-350, 359, 372, 376, 397, 401, 409, 420, 424, 433-434, 459
 Kama, Sylvain 431
 Kamitatu, Cleophas 43, 260, 276, 311, 359, 420, 431
 Kandolo, D. 265, 376
 Kanza, Philippe 431
 Kanza, Thomas 184, 204, 220, 228, 240, 261, 327-328, 339
 Kasavubu, Joseph 9-10, 28, 35, 38, 41, 43, 49, 56, 71, 81, 100, 119, 126, 142, 146-148, 151, 154-156, 158, 160-161, 164, 166, 167, 171, 174, 182, 187, 188, 226, 238, 240, 244, 246, 249-261, 263-275, 277-279, 281-282, 285, 287, 310, 313-321, 322, 323, 324, 326-328, 330, 332-333, 336-338, 340-341, 347, 350, 352-353, 359, 361, 363, 365, 368-373, 375-377, 395-396, 401, 409-413, 418, 420-421, 425, 427-428, 432-433, 436, 439, 443, 459, 463
 Kashamura, Anicet 15, 42, 54, 65, 81, 119, 203, 206, 255, 366, 423, 429
 Kasongo, J. 369, 426
 Kazadi, Ferdinand 372, 467
 Kemishanga 354
 Kennedy, Edward 325
 Kennedy, John F. 371, 395-396, 424, 436, 438, 459
 Kenyatta 415
 Kestergat, J. 139, 147, 372, 376-378
 Kettani 272, 276, 278-282, 340, 346, 364, 371
 Khiari 434
 Kibwe 373, 376, 433
 Kiembe 120
 Kimba, Evariste 443
 Kimbangu, Simon 15
 Kimvay 94, 420, 423
 Kini 119
 Kiombe 281
 Kitenge 376
 Kokolo 119
 Kroestjev, Nikita 171, 204, 248, 327, 417-419
 Kronacker 152, 210
 Labouisse 348-349

- Lahaye, A. 376
 Lash, J. 173, 347, 417
 Lefever, Ernest W. 13, 86
 Lefèvre (kolonel) 139
 Lefèvre, Théo 138, 208, 214, 436
 Lenin 56
 Leopold ii (koning) 23, 32, 68, 75, 80-81,
 91, 101, 208-209, 212, 272, 323, 443
 Leopold iii (koning) 34-35, 210
 Leroy, P. 212
 Leva 376
 Levaux 313
 Lierde, van 138, 465
 Lihau 274
 Lilar 210, 215
 Linner, Sture 204, 327, 333, 346-347, 349,
 364-365, 434
 Liu 147, 204, 281
 Lodge 184
 Lopez Alvarez, Luis 465
 Luard, E. 267
 Lubuma, Valentin 354
 Lumbala 255, 423
 Lundula, Victor 74, 119, 149, 241-242,
 260, 272,-273, 282-283, 352, 398, 407,
 414, 419-420, 427
 Luns, J. 359

 MSiri 74
 Mabile, X. 99
 Macmillan 328
 Malula 254, 371, 424
 Marlière, L. 82, 119-120, 127-128, 133-134,
 359, 376
 Masangu, Jacques 409-410
 Massa 325
 Matterne, Marcel 133, 135-136
 Matthys 408
 Maurel, Auguste 461
 Mbilika, Jacob 136
 Mbuyi, Joseph 203, 423
 Mérode, Amaury de 210
 Michel, Serge 242, 265, 465
 Michels 376
 Mikolajczak, M. 144
 Mobutu, Joseph-Désiré 9-14, 53, 56,
 100, 101, 119, 242, 244, 246, 259, 265,
 267-268, 272-279, 281-283, 285-289,
 309-313, 315, 317-321, 323-327, 330, 332-
 334, 336-338, 340, 342, 347-348, 350,
 352, 355, 358-359, 361, 365-370, 372-374,
 376-377, 395, 401, 413, 416, 418, 420-421,
 425-428, 433, 438-443, 457, 459-463,
 465, 467
 Mohammed v (koning) 415
 Mongali, Michel 431
 Monheim, F. 278, 285
 Moss, Frank 325
 Mossadegh 55
 Moumié, Félix 56
 Mpolo, Maurice 203, 273, 328, 372-373,
 377-378, 380, 397, 423
 Mujanayi 424
 Mukamba, Jonas 372
 Mulele, Pierre 65, 94, 203, 354, 358, 413,
 416, 423, 429, 431, 440-441, 443, 459,
 467
 Mulopo, L. Kapita 465
 Munongo, Godefroid 74, 132, 134-136,
 141-142, 229, 324, 372-373, 376, 379-380
 Muzungu 424
 Mwamba, Rémy 255, 354, 411

 Naessens, Maurits 214
 Nasser, Abdel 55, 164-166, 246, 283, 328,
 418, 466
 Ndele 274, 353, 370
 Nehru 283, 361, 415, 466
 Nendaka 354, 370, 397, 426
 Ngalula 52, 61-62, 90
 Nguvulu 61, 133
 Nieuwenhuyzen, van 461
 Nkrumah, Kwame 56, 171, 245-246, 271,
 288, 328, 399, 414, 418, 466
 Nyembo 116, 169

 O'Brien, Conor Cruise 263, 345
 Okito, Joseph 311, 372-373, 378, 380, 397,
 425
 Olenga 441
 Oppenheimer 75
 Otu 181
 Owen, David 345

 Paelinck 72
 Pakasa 285, 441

- Paulus, Jean-Pierre 210
 Perin, François 267
 Perrad 132, 377
 Pétilion 207
 Pinzi 61
 Piraux-Grootaert, Veva 16
 Pirenne, Jacques 34-36
 Pirenne, graaf 212
 Pongo, Gilbert 354-356
 Protin 376

 Quaison-Sackey, Alex 416

 Rae 99
 Rhodes, Cecil 75
 Rikhye, Indar Jit 14, 230, 244, 253, 275,
 278, 280-281, 288-289, 312, 321, 325-326,
 346, 363, 405-406, 410
 Robespierre, Maximilien 56, 373
 Rockefeller 75
 Rolin, Henri 157, 207
 Rothschild, Robert 156, 222, 230, 274, 322,
 367, 369, 377, 437
 Ryckmans, André 138
 Ryckmans, Pierre 92-93

 Saegher, de 136
 Saintraint 138
 Salumu, Bernard 440
 Sankara, Thomas 56
 Sapwe, Pius 376
 Sartre 55
 Scheyven, R. 27, 41, 44, 208, 210, 267
 Schöller, André 29, 73, 77-78, 133, 135-137,
 144
 Schreiber 437
 Schryver, A.E. de 14, 16, 28, 31, 33-35, 37-
 38, 80, 139, 149, 179, 210
 Scott 363, 412
 Segers, P.W. 439
 Segers 376
 Sekou Touré 243, 328, 331, 418
 Senarclens, de 345
 Sendwe, Jason 406, 409-412, 430
 Seynaeve, Geert 17
 Seynes, Philippe de 44, 185, 344-345
 Sinclair 278
 Siotis 401

 Slim, Mongi 416
 Smal, René 377
 Smith, Ian 458
 Soete, Gerard 372
 Soumialot, Gaston 422, 429, 441, 443, 459
 Spaak, P.H. 214, 335, 435-436
 Steffen, Jacques 14, 16, 68, 149
 Stengers, Jean 15, 99, 208-209
 Stenmans, A. 204
 Stevenson, Adlai 170, 396, 398-399
 Struye, Paul 170
 Sukarno 328, 415
 Swinnen 126, 151

 Tempels, Placide 205
 Terlinden 156
 Thys, Albert 209
 Tignée
 Timberlake, Clare 146, 169-170, 249-250,
 259, 268-269, 273, 281, 288, 320, 325,
 327-328, 339, 347, 363, 368-369, 398, 412
 Tito 328
 Tshibamba, M. 312
 Tshisekedi 274
 Tshombe, Moïse 11-12, 18, 38, 43, 45, 56,
 65, 71-72, 74, 77-79, 98, 100, 128, 132-137,
 139-145, 149, 154, 157-158, 178-179, 183-
 184, 189, 207-208, 216-225, 227-235, 237,
 240, 242-247, 252-254, 261-263, 266,
 274-277, 279-280, 287, 289, 313, 315-326,
 333-334, 340, 343, 348, 350, 359, 366-367,
 370-373, 376-380, 395, 399, 401-414,
 420-421, 423, 425, 427, 432-435, 437-438,
 440, 442-443, 459, 462

 U Thant 427, 439, 460
 Umbricht, Victor 346
 Urquhart, Brian 147, 185, 205, 220, 231,
 240, 253, 264, 313, 332
 Urquhart, Samper (zie Brian Urquhart)

 Vanderlinden, J. 145, 152
 Vanderstraeten, L.-F. 129-130, 132, 134,
 136, 150, 317
 Vandewalle, Frédéric 14, 40-41, 122, 133,
 135, 137, 139, 146, 234, 277, 288, 366, 376-
 380, 405, 442
 Vellut, Jean-Luc 17

- Velter 213
Verdickt 376, 377
Verhaegen, Benoît 16, 55-56, 70, 311, 374, 434, 457-460, 462, 464
Verscheure, Frans 376
Vleeschauwer van Brakel, Baron de 210
Vos, de 68
Vylder, de 138

Wadsworth, James J. 270-271, 278, 328, 353, 358
Waeyenberg, van 67-68
Wallerstein I. 429
Weber, Guy 120, 126, 128, 135, 137-138, 141-142, 144, 243, 280, 359, 367, 376-378, 402, 435
Weiss, Herbert 16, 34, 40, 42, 95, 99
Weissman, S. 169
Welensky, Roy 75

Weregemere 422, 429
Wieschhoff, Heinrich 98, 220, 237, 317, 345-346, 348, 373
Wigny, Pierre 127, 129, 130-131, 136, 140, 157-158, 175, 182, 185, 210, 216, 218, 220, 235, 237, 243-244, 269, 324, 344, 376-379, 436
Willame, J.-Cl. 205, 287, 349-440
Williams, Mennen 397
Wing, R.P. van 68
Wunga Lomami Onadikondo 17
Yangara 413
Youlou, Fulbert 75, 253, 359
Young, Crawford 56, 419, 462
Yumbu, Gabriël 94, 354

Zandijcke, R.P. van 89
Zeeland, van 214